Ahmet Kurt

MAHALA CARINA U MOSTARU
HISTORIJA I RAZVOJ GRADA

Sa spiskovima i podacima stanovnika mahale:

- Prvi stanovnici Carine 1585. godine.
- Stanovnici Carine 1633–1842. godine.
- Vlasnici kuća 1881. godine.
- Karte na kojima je označeno 342 kuća, te spisak preko 500 porodica koje su u njima stanovale u periodu 1935–1995. godine.
- Poginuli i ubijeni stanovnici Carine u Drugom svjetskom ratu, 1941–1945. godine.
- Poginuli i ubijeni stanovnici Carine u ratnoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu, 1992–1995. godine.
- Vodeći mostarski Bošnjaci 1941. godine i njihova zanimanja.
- Porodice koje su primile djecu izbjeglice u toku Drugog svjetskog rata.
- Na kraju knjige je indeks sa imenima 4.100 osoba.

Ahmet Kurt

Mahala Carina u Mostaru – historija i razvoj grada

Izdavač:	Dobra knjiga, Sarajevo
Za izdavača:	Izedin Šikalo
Recenzenti:	dr. sc. Ibrahim Kajan, književnik prof. dr. sc. Faruk Taslidža prof. dr. sc. Nedim Tuno
Lektor:	mr. Fatima Trbonja, profesorica bosanskog jezika i književnosti
Grafičko oblikovanje i priprema za štampu (DTP):	Samir Kamenjaš
Izrada karata i obrada fotografija:	Ahmet Kurt
Indeks imena:	Samir Kamenjaš
Jezik:	Bosanski
Korice:	Ahmet Kurt i Samir Kamenjaš
Štampa:	Dobra knjiga
Tiraž:	300

fotografija na prvoj strani: Mahala Carina, Dron – Mirza Dugalić
fotografija na zadnjoj strani: Ulazna kapija u kuću Saliha Kazazića na Carini, ulica M. Balorde br. 29, foto, Ahmet Kurt

Publikovanje kartografskog materijala u ovoj knjizi je omogućeno:

Na osnovu ugovora o ustupanju karata i podataka vlasništvo Federalna uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove Federacije Bosne i Hercegovine u Sarajevu, broj: 06-26-2-1866/20 od 08. 12. 2020. godine, kao i fakture sa specifikacijom izvršenih usluga 303/20, broj: 06-26-2-1866/20 od 04. 12. 2020. godine iste ustanove.

Na osnovu faktura Österreichisches Staatsarchiv Abteilung Kriegsarchiv – Wien, Austrija i to: Kostenaufstellung: 168, broj GZ: ÖSTA-2059061/0004-KA/2019 od 20. 02. 2019. godine, Kostenaufstellung: 1145, broj GZ: ÖSTA-2059061/0006-KA/2018 od 20. 12. 2018. godine, te Kostenaufstellung: 936, broj GZ: ÖSTA-2059061/0002-KA/2018 od 31. 10. 2018. godine.

Ahmet Kurt

MAHALA CARINA U MOSTARU

HISTORIJA I RAZVOJ GRADA

Sarajevo, 2021. godine

Mojoj porodici uz Idin
osamnaesti rođendan.

Sadržaj

Sažetak 9
Summary 11
Zahvala 13
Uvod – predmet i područje istraživanja 17
Zašto je mahala Carina dobila to ime 21
Postanak i razvoj grada Mostara 23
Mahala – primarna društvena i upravna cjelina 41
Kuće u mostarskim mahalama – djela islamske arhitektonske baštine 51
Carinske mahale i stanovnici 1585. godine 57
Stanovnici carinskih mahala 1633–1842. godine 69
Carinske džamije i vakufi 85
Snabdijevanje mostarskih džamija i mahala vodom 117
Katastarsko snimanje Mostara 1881. godine 123
Mostarska četvrt Carina na kraju XIX stoljeća 139
Sokaci i ulice mahale Carina 1881. godine 143
Spisak vlasnika kuća mahale Carina 1881. godine 147
Carinski muhadžiri i izbjeglice u toku Drugog svjetskog rata 195
Spisak osoba koje su u svoje porodice u toku Drugog svjetskog rata primile ratnu siročad – male muhadžire 227
Spisak imućnijih Bošnjaka Mostara 1941. godine 233
Savezničko bombardovanje Carine i Mostara u toku Drugog svjetskog rata 1943–1945. 247
Poginuli i ubijeni stanovnici mahale Carina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945. 281
Poginuli i ubijeni stanovnici Carine u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. 301
Spisak logoraša sa Carine u logorima HVO-a 1993–1994. 317
Higijenski zavod – Ratna bolnica 1993–1994. 319
Mrtvara 325
Dječak Sanel Pošković – dvostruki ratni izbjeglica 329
Stanovnici mahale Carina 1935–1995. 333
Zaključci 449
Recenzije 461
Izvori i literatura 477
Indeks imena 485

Sažetak

U ovom radu se na primjeru današnje gradske četvrti Carina u Mostaru objašnjavaju temeljni procesi nastanka, razvoja i transformacije specifične samostalne stambene zone i osnovne urbane forme – mahale. Riječ màhala ima daleko šire značenje od imena za skupinu kuća u naselju tipa osmanske urbanistike. Ona znači i način života, svijest i oblik društvenih odnosa, te ima svoje psihološko, socijalno, privredno i niz drugih značenja. Kroz pet stotina godina dugi historijski, vjerski i nacionalni kontekst u knjizi se prikazuje složena i burna historija, način življenja i mentalitet građanstva u bosanskohercegovačkim urbanim cjelinama stvorenim na bazi orijentalnog islamskog koncepta grada. Knjiga obrađuje desetak tema koje do sada nisu sistematski izučavane i prezentiraju se do sada neobjavljeni arhivski dokumenti. Tekst ovog istraživačkog rada je bogato ilustrovan slikovnim materijalom, crtežima i kartama. Teme koje su obrađene u pojedinim odjeljcima, uz manje dorade, mogle bi se samostalno publikovati. Sistematizovano je šesnaest raznih lista gdje navedeno oko hiljadu i po stanovnika četvrti Carine, od kojih su mnogi bili ključni akteri političke scene Mostara i koji su kroz ekonomska, politička, vjerska i intelektualna djelovanja ostavili svoje neizbrisive tragove na historijskoj karti Mostara. Knjiga može služiti i kao priručnik-leksikon mostarskih porodica – u daljim genealoških i historijskim istraživanjima prošlosti Mostara.

Ključne riječi: Mostar, Bosna i Hercegovina, mahala, bosansko-hercegovački gradovi, Osmansko carstvo, Austro-Ugarska, Jugoslavija, Drugi svjetski rat.

Summary

Author: Ahmet Kurt

Book: Mahala Carina in Mostar: History and development of the city

This paper explains the basic processes of creation, development and transformation of a specific independent residential zone and the basic urban form - mahala, on the example of today's city district of Carina in Mostar. The word màhala has a far broader meaning than the name for a group of houses in a settlement of the Ottoman urban type. It also means a way of life, consciousness and a form of social relations, and has its own psychological, social, economic and other meanings. Through a five hundred year long historical, religious and national contexts, the book presents the complex and turbulent history, way of life and mentality of the citizens in the urban units of Bosnia and Herzegovina created on the basis of the oriental Islamic concept of the city. The book deals with a dozen topics that have not been systematically studied so far, and previously unpublished archival documents are presented. The text of this research paper is illustrated with many pictures, drawings and maps. Topics covered in individual sections could be published independently with minor refinements. Sixteen different lists have been systematized, listing about a thousand and a half inhabitants of the district of Carina, many of whom were key actors in the political scene of Mostar and who left their indelible traces on the historical map of Mostar through economic, political, religious and intellectual activities. The book can serve as a handbook - a lexicon of Mostar families - in further genealogical and historical research of Mostar's past.

Keywords: Mostar, Bosnia and Herzegovina, mahala, cities of Bosnia and Herzegovina, Ottoman Empire, Austro-Hungary, Yugoslavia, World War II.

Scientific field : History

Zahvala

U knjizi su korištena sjećanja najstarijih stanovnika mahale Carina. Drugi, mlađi sagovornici, su doprinijeli knjizi fotografijama i dokumentacijom koja se čuva u njihovim porodicama. Svima njima, koje sam naveo u donjem spisku, kao i drugima koji su mi pomogli sa svojim prilozima, ali nisu željeli da im se objavi ime, najljepše se zahvaljujem.

1. Alić (Ahmet) Zejna Jasna, udova Envera, rođena Huseljić 1950. godine u Mostaru.
2. Bakija (Bajazid) Arif, rođen 1943. godine u Mostaru.
3. Balić (Abdulah) Emir, rođen 1935. godine u Mostaru.
4. Bauk (Luka) Slobodan Dragan, rođen 1949. godine u Mostaru.
5. Behram (Safet) Denijal, rođen 1963. godine u Zenici.
6. Bubaš (Ivan) Ozrenko Zita, rođen 1948. godine u Mostaru.
7. Burić (Meho) Salko Cakan, rođen 1949. godine u Mostaru.
8. Čadra (Salih) Sead, rođen 1946. godine u Mostaru.
9. Ćatić (Ahmet) Goran, rođen 1950. godine u Mostaru.
10. Ćišić (Husein) Nazif, rođen 1936. godine u Mostaru.
11. Delalić (Ejub) Salih, rođen 1949. godine u Mostaru.
12. Dizdar (Smail) Zineta, rođena Ćupina, u Mostaru 1943. godine.
13. Drljević (Ibrahim) Ahmet, rođen 1945. godine u Mostaru.
14. Drljević (Sead) Jasmin, rođen 1977. godine u Mostaru.
15. Dvizac (Mustafa) Midhat, rođen 1949. godine u Mostaru.
16. Džabić (Alija) Goran, rođen 1950. godine u Mostaru.
17. Džinović/Katica (Emin) Tima, rođena Sućeska, 1941. godine, selo Jesenica, Bukova strana, Borike kod Rogatice.
18. Đukić (Halil) Sulejman Soko, rođen 1930. godine u Mostaru.
19. Đulep (Mustafa) Mubera Bera, rođena 1947. godine u Mostaru.
20. Gozo (Osman) Mustafa Muna, rođen 1947. godine u Mostaru.
21. Gušo, udova Hâsiba, Aiša, rođena Jakirović, 1938. godine u Mostaru.
22. Hadžić (Hamdija) Sabaha, rođena Dervišević, 1947. godine u Mostaru.

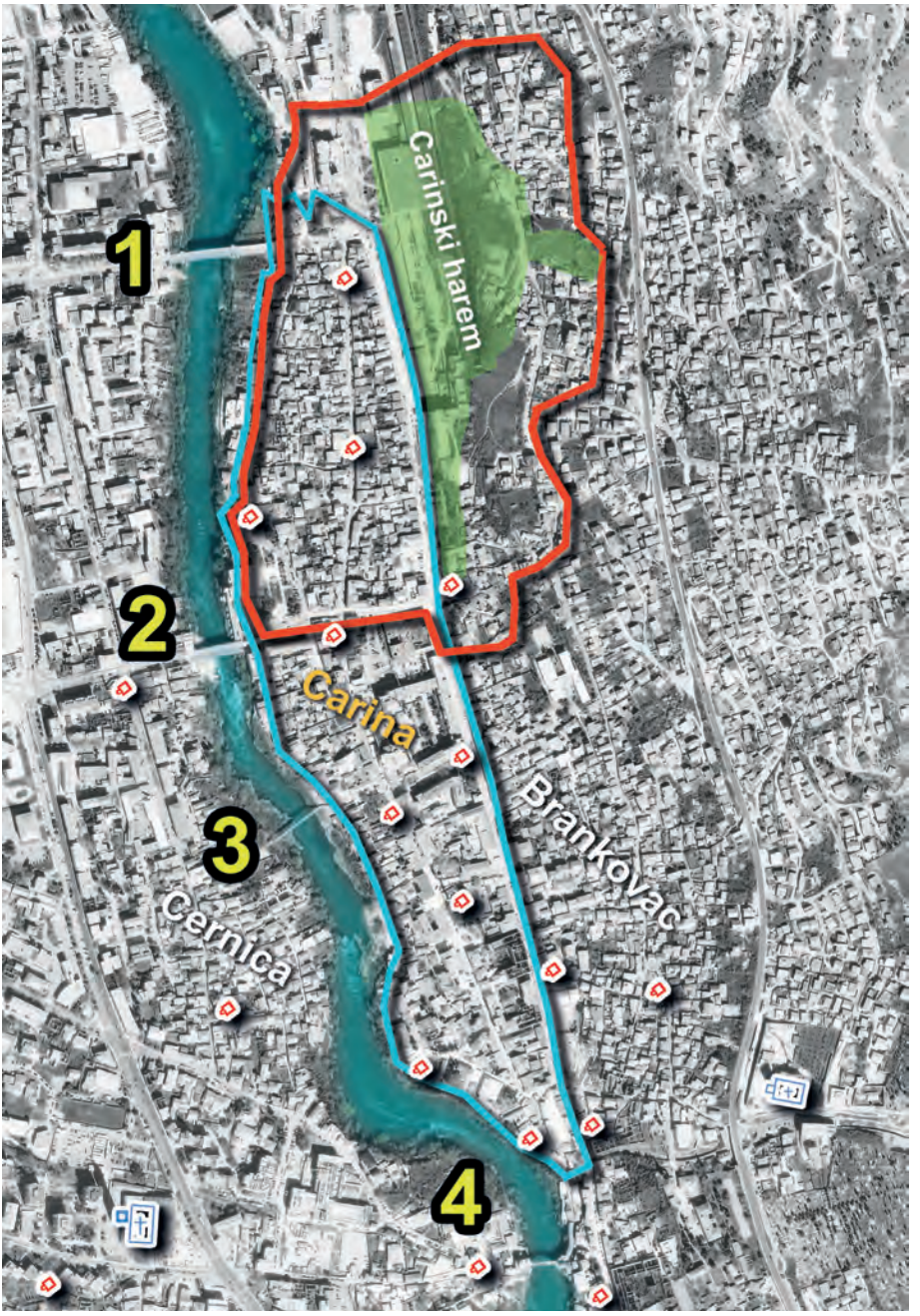
23. Hamzić (Mirzo) Emir, rođen 1956. godine u Mostaru.
24. Handać (Halil-Lila) Nela, rođena 1960. godine u Mostaru.
25. Hazirović (Mehmed) Sead, rođen 1949. godine u Mostaru.
26. Hazirović (Mehmed) Senad, rođen 1952. godine u Mostaru.
27. Hrvić (Haldun) Mili, rođen 1951. godine u Mostaru.
28. Humo (Ibrahim) Alija, rođen 1945. godine u Mostaru.
29. Jugo (Bećir) Ismet, rođen 1943. godine u Postoljanima, Nevesinje.
30. Kazazić (Rizo) Emir, rođen 1950. godine u Travniku.
31. Kazazić (Muhamed) Sead, rođen 1951. godine u Mostaru.
32. Kazazić (Ibrahim) Semir, rođen 1947. godine u Mostaru.
33. Koprivica (Milivoje) Budimir Budo, rođen 1935. godine u Mostaru.
34. Krulj (Milenko) Radivoje, rođen 1976. godine u Mostaru.
35. Lakišić (Abdulah) Omer, rođen 1936. godine u Mostaru.
36. Lakišić (Salih) Mehmed, rođen 1927. godine u Mostaru.
37. Loose (Ivan) Višnja, rođena Gelineo, 1942. godine u Banja Luci.
38. Mahić (Hasan) Šefko, rođen 1931. godine u Mostaru.
39. Maslo (Šaćir) Enis, rođen 1950. godine u Mostaru.
40. Maslo (Smail) Merima, rođena Ćupina, u Mostaru 1959. godine.
41. Mešak (Ćamil) Enver, rođen 1940. godine u Mostaru.
42. Milićević (Risto) Slobodanka, udata Petrović, rođena 1947. godine u Mostaru.
43. Muftić (Izedin) Mirsada, udata Dvizac, rođena 1953. godine u Mostaru.
44. Muhović (Mirzo) Emina, rođena Karić, 1954. godine u Mostaru.
45. Muslibegović (Murat) Tadžudin, rođen 1946. godine u Mostaru.
46. Omanović (Muharem) Omer, rođen 1929. godine u Mostaru.
47. Peco (Muharem) Alija, rođen 1934. godine u Mostaru.
48. Peco (Arif) Ibrahim Zeko, rođen 1932. godine u Mostaru.
49. Pejdo (Risto) Slobodan, rođen 1945. u Mostaru.
50. Pošković (Mehmed) Sanel, Poška, rođen 1982. godine u Gacku.
51. Sadiković (Mustafa) Džemal, rođen 1930. godine u Ljubuškom.
52. Serdarević (Suad) Haris, rođen 1959. godine u Mostaru.
53. Silić (Hasan) Ekrem, rođen 1960. godine u Mostaru.

54. Silić (Hasan) Ibrahim Sila, rođen 1952. godine u Mostaru.
55. Suljić (Fahrudin) Senad, rođen 1974. godine u Mostaru.
56. Šantić (Alija) Alma, rođena Vila, u Mostaru 1950. godine
57. Špago (Halil) Smail, rođen 1951. godine u Mostaru.
58. Tiro (Pašan) Arif, rođen 1936. godine u selu Ostovo, Rogatica.
59. Travnjak (Mehmed) Derviš, rođen 1950. godine u Mostaru.
60. Trbonja (Šerif) Salih Sevdi, rođen 1949. godine u Mostaru.
61. Veledar-Perić (Ekrem) Dolores, rođena 1979. godine u Mostaru.

Posebno se zahvaljujem recenzentima knjige koji su mi pomogli svojim korisnim savjetima. To su dr. sc. Ibrahim Kajan, penzionisani profesor Fakulteta humanističkih nauka, književnik, pjesnik, urednik i nekadašnji stanovnik mahale Carina, zatim prof. dr. sc. Faruk Taslidža, profesor historije novog vijeka i savremenog doba na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru, te vanr. prof. dr. sc. Nedim Tuno, dipl. inž. geod. sa Građevinskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, cijenjeni poznavalac austrougarskog geodetskog premjera i ranijih kartografskih prikazivanja naše zemlje. Osvrt na knjigu je napisao i Azem Feriz, rukovodilac Centra za istraživanje pri MIZ u Mostaru.

Prije izdavanja knjige nekoliko osoba sa gornjeg spiska je umrlo, neka im je lahka mostarska zemlja.

Ahmet Kurt, Mostar, 2017–2021. godine

Slika br. 1. Plavom linijom su označene granice Carine do kraja II svjetskog rata. Crvena linija obilježava područje koje se kod stanovnika Mostara naziva i doživljava kao mahala Carina. 1. Carinski most, 2. Titov most, 3. Bunurski pješački most, 4. Stari most. Crveno-bijeli kvadrati označavaju mjesta izgrađenih džamija sa munarom. Na slici su dijelovi ortofoto karata 6F12-44 i 6F11-4 u razmjeri 1:5.000 iz 2018. godine.

Uvod – predmet i područje istraživanja

Osnovna namjera ovog rada je da se na primjeru današnje gradske četvrti Carina u Mostaru, a na osnovu historijske građe, sakupi što više relevantnih pokazatelja koji objašnjavaju temeljne procese nastanka, razvoja i transformacije važne gradske socijalne grupe – mahale – te kroz historijski, vjerski i nacionalni kontekst pokuša objasniti njena vitalnost i društvena uloga u petstogodišnjem razvoju grada. Težeći tom cilju, iz dostupnih izvora očitali smo i u šesnaest raznih lista prezentirali tragove oko hiljadu i po Mostaraca koji su ovdje živjeli i koji su kroz ekonomska, politička, vjerska i intelektualna djelovanja otisnuli svoje koordinate i neizbrisive topografske oznake na historijskoj karti Mostara. Knjiga može služiti kao i priručnik – leksikon mostarskih porodica – u daljim genealoškim i historijskim istraživanjima prošlosti Mostara. Ukoliko će ovaj rad barem malo pomoći boljem razumijevanju složene i burne historije, društvene pozicije, načina življenja i mentaliteta građanstva u bosanskohercegovačkim urbanim cjelinama, smatrat ćemo to dovoljnim uspjehom.

U knjizi se obrađuje period od pet stotina i osamnaest godina, od prvog poimeničnog popisa[1] poreznih obveznika koji su živjeli oko mostovske utvde i drvenog mosta preko Neretve, 1477. godine, pa do završetka agresije na Bosnu i Hercegovinu 1995. godine.

Prostorni okvir je prikazan na karti lijevo. To je dio grada na lijevoj obali Neretve, koji se iz nukleusa prve mahale, Sinan-pašine, širio uzduž obale Neretve, uzvodno i nizvodno, a kasnije prešao i na desnu obalu. Kroz četiri stotine godina gradsko područje Carina, obilježeno plavom linijom na karti, nastalo je srastanjem osam mahala[2] čije su se džamije nalazile na teritoriju Carine i polovinama dviju mahala[3] čije su džamije bile na području četvrti Brankovac. Istočna granica Carine je bila Carska džada, danas M. Tita ulica. Tokom vremena, izgradnjom novih

[1] Ovo je prvi popis Hercegovine kao zasebne administrativne oblasti. / Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina,* Orijentalni institut, Sarajevo, 1985.

[2] To su mahale od sjevera prema jugu: Tere Jahjetova, Memi-hodžina, Mehmed-ćehaje, Ćose Jahje, Husein-hodžina, Roznamedžijina, Karađoz-begova, Sinan-pašina.

[3] To su mahale Fatime kadun i Hafiz-hodžina.

kuća nestale su vidljive granice između mahala dobijenih po imenima džamija, pa se Carina, kao upravna jedinica i gradska četvrt Mostara, u pisanim dokumentima pominje prvi put 1770. godine i taj naziv za područje obilježeno plavom linijom na karti se koristio 175 godina, sve do završetka Drugog svjetskog rata. Po toj podjeli Carina počinje od današnjeg Kulluk sokačića u Kujundžiluku, a na sjeveru se završavala džamijom Tere Jahje. Ukupna površina je 218.000 m^2.

Crvena linija na karti obilježava područje koje se u sociološkom, kulturološkom i historijskom smislu kod stanovnika Mostara naziva i doživljava kao mahala Carina i nastalo je od mahala Tere Jahje, Memihodžine, Mehmed-ćehaje, Fatime kadun i dijela Ćose Jahje mahale. Odvajanje ovog dijela od južnog područja Carine počelo je izgradnjom željeznog mosta kod Musale 1884. godine. Južni dio „plavog" područja sve više postaje čaršija – trgovački dio, koji se izgradnjom mosta kod Musale nastavlja širiti na desnoj strani Neretve.

Granica Carine, označena crvenom linijom, s južne strane je ulica Braće Brkića koja od Titovog mosta ide do objekta bivše robne kuće *Razvitak*, ulazi južno do Šegetalova sokaka i zahvata taj, te Kazazića, Krpin i Ale Ćišića sokake sa pripadajućim kućama. Poslije toga, granica se Šolinom pećinom penje do Nove ceste (danas ulica Mehe Tase), pa se spušta pored Studentskog hotela, pravo na Carinski pijesak.

Na karti je prozirnom zelenom bojom označen ogromni Carinski harem koji je zauzimao 54.450 m^2 i na kojem je, poslije ekshumacije sahranjenih, napravljena putnička željeznička i autobusna stanica, benzinska pumpa, stambena zgrada poznata kao *Bejrut*, samački hotel *Energoinvest* (kasnije stambena zgrada), te Higijenski zavod.[4]

Primijenjena metodologija rada na knjizi je kombinacija hronološkog i tematskog principa. Teme koje su obrađene u pojedinim odjeljcima i koje bi se, uz manje dorade, mogle samostalno publikovati, u sadržaju knjige poredane su hronološki u navedenom vremenskom rasponu.

Knjiga obrađuje desetak tema koje do sada nisu sistematski izučavane. Naprimjer, detaljno je opisana metoda i način rada prvog katastarskog snimanja grada Mostara sa prezentacijom i opisom originalnih karata u četiri boje, koje ranije nisu bile objavljivane. Područje Mostara je snimano 1881. godine, što je samo dvije i po godine poslije dolaska Austro-Ugarske, tako da su ove prve karte veoma važan izvor za izučavanje

[4] Salem Dedović, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013.* Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, str. 77–78.

historije Mostara i naše zemlje u svim njenim segmentima. Na kartama su sačuvana imena mnogih, do danas nestalih ili zamijenjenih toponima i predstavljaju sastavni dio historijskog i spomeničkog obilježja Mostara.

Jedno poglavlje knjige obrađuje spisak stambenog fonda i vlasnika kuća gradskog područja Carina u Mostaru 1881–82. godine, pronađen u Ratnom odjelu Austrijskog državnog arhiva u Beču. Ovaj spisak daje nam unikatni uvid u konfesionalnu i socijalnu strukturu stanovništva rezidencijalnog dijela Mostara – Carine – koji je tokom četiri stotine godina bio pozornica mnogih historijskih i sudbonosnih odluka za sve žitelje Mostara i Hercegovine. U dokumentu se nalaze imena i prezimena 398 osoba, od kojih su mnogi bili ključni akteri političke scene Mostara s kraja XIX i početka XX stoljeća. To su sudionici burnih vremena Ali-paše Rizvanbegovića, ulaska Omer-paše Latasa u Mostar, Hercegovačkog ustanka i pokušaja pripojenja Hercegovine Crnoj Gori i Srbiji, pa do ubistva muftije Karabega i autonomnih prosvjetno–vjerskih pokreta mostarskih Bošnjaka i Srba. U spiskovima su muftija Ali Fehmi ef. Džabić, zatim predsjednik Srpske crkvene pravoslavne opšine Jefto Bjelobrk, predsjednik jevrejske opšine Moša Koen, najugledniji katolik Mostara Blaško Zelenika,[5] i drugi. Na Carini su, također, imali kuće porodice pisca Osmana Nuri Hadžića, jednog od autora prvog romana na bosanskom jeziku te pjesnika Hamze Hume i njegovog bratića Avde, koji je aktivno učestvovao u odluci AVNOJ-a da Bosna i Hercegovina bude jedinstvena i postane republika. Na Carini su živjeli i vođe otpora ulasku Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu i Mostar, Ali efendija Haljevac i hadži Arif efendija Kajtaz. Spisak oslikava vlasničku strukturu, tada još uvijek nedirnutog, osmanskog arhitektonskog naslijeđa koje se stvaralo i raslo stotinama godina.

Obrađeni su svi defteri–popisi poreznih obveznika,[6] koji se odnose na Mostar, sidžili mostarskog, nevesinjskog i blagajskog kadije, te arhiva Vakufsko-mearifskog povjerenstva od 1892. do 1942. godine u kojima se nalaze zapisi o Carinskim mahalama i stanovnicima, te analizirana društvena, privredna i zanatska djelatnost stanovnika od 1585. godine pa do kraja XX stoljeća.

[5] Karl Peez, *Mostar i njegova kultura*, 1891. Crkva na kamenu, 2002. str. 125.

[6] Ahmed S. Aličić, *Opširni katatarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, Dobra knjiga Sarajevo, 2014. / *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar Mostar, 2008 / *Poimenični popis Sandžaka vilajeta Hercegovina*, Monumenta Turcica historiam Slavorum Meridionalium illustrantia; t. 6. Serija II, Defteri; knj. 3. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1985.

Takođe je obrađeno nekoliko važnih tema i događaja za Mostar iz vremena Drugog svjetskog rata koje se u socijalističkoj historiografiji, iz političkih razloga, nisu istraživale ili publikovale: prihvatanje više stotina djece muhadžira koja su ispred četničkih zločina počinjenih od 1941. do 1943. godine zbrinuta u mahalama Mostara; spisak porodica koje su prihvatile ratnu siročad; savezničko bombardovanje Mostara u toku Drugog svjetskog rata, te društveni i socijalni status uglednih mostarskih Bošnjaka u prvoj godini Drugog svjetskog rata. Također, pažnja je posvećena likvidacijama i deportacijama mostarskih Srba, koje su istovremeno sprovođene od strane režima Nezavisne države Hrvatske.

U knjizi su također spiskovi poginulih i ubijenih stanovnika Carine u toku Drugog svjetskog rata i agresorskom ratu na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine, te spisak stanovnika Carine koji su bili zatvoreni u koncentracionim logorima HVO-a 1993–1994. godine.

U zadnjem poglavlju, *Stanovnici mahale Carina 1935–1995*, sa priloženim kartama i opisom, označeno je 342 kuća u kojima je živjelo preko pet stotina porodica.

Kad čitalac pročita obrađene teme u svim poglavljima knjige, usput se i ukratko, hronološkim redom, upoznaje sa burnom historijom Mostara dugom pet stotina godina.

U Mostaru, 2021. godine

Zašto je mahala Carina dobila to ime

Osim mostarske Carine, postoji u našoj zemlji više toponima koji nose to ime. U blizini Mesića kod Rogatice nalazila se utvrda Borač sa selom Varošište, u kojem se jedan zaselak još u XV stoljeću zvao Carina.[7] U Sarajevu se više mjesta zvalo Carina ili imalo pridjev carinski.[8] Groblje Carina se nalazilo kod Marin Dvora. Sarajevska mahala Carina ima i svoju džamiju i nalazi se u naselju Vratnik te seže od Mejdana do Višegradske kapije, koja je u prošlosti bila glavni ulaz u Sarajevo. U selu Uskoplju, kraj dubrovačke granice, na mjestu gdje se sastaju drumovi od Slanog i Trebinja, bila je carinska stanica, zvana Carina. To je srednjovjekovna carina na Ledenicama. Negdje između 1721. i 1728. god. spominje se Carina kao grad i pored nje meteriz Kriještalica. Godine 1715. starješina posade na ovoj Carini je bio Sulejman-ćehaja Salihović.[9] Mjesto ulaza u Trebinje iz pravca Ljubinja zvalo se Dubrovačka kapija, a naselje uz kapiju, gdje se nalazi imanje Hajrudina Kurtovića, zove se Carine. U dokumentima se spominje i zenička mahala Carina.

U historijskim spisima mostarska Carina se prvi put pojavljuje 1770. godine,[10] zatim u sidžilu mostarskog kadije 1849. godine, i ljetopisima 1831–1857.[11] te 1870. godine.[12] Za vrijeme osmanskog perioda carinom se nisu zvali samo prelazi državnih granica, nego svako mjesto gdje se od putnika naplaćivala neka vrsta dažbine. Osmansko carstvo je radi osiguranja bezbjednosti putnika i robe postavljala straže na drumovima, po kasabama, na mostovima, brodovima i po skelama. Straža je bilo i po granicama i u unutrašnjosti. Svi putnici, i domaći i strani, morali

---

[7] Vladislav Skarić, *Izabrana djela, knjiga I,* 1937, Kulturno nasljeđe, Sarajevo. str. 54.

[8] Carina kod fabrike duhana; Ulica Širokac blizu Višegradske kapije se zove Carina; Ulica Mali Alifakovac se zvala Potcarina; Postojala je i mahala Carina; / Alija Bejtić, Ulice i trgovi Sarajeva, Muzej grada Sarajeva, 1973, str. 16, 67, 83, 249, 302, 382.

[9] Vladislav Skarić, *Trebinje u 18. vijeku*, Glasnik Zemaljskog muzeja, 1. januara 1933, Sarajevo.

[10] *Cvita, kći Džamonje sa Carine u Mostaru udala se za Petra Kosovića iz Nevesinja (kasabe) 1770. godine.* / Hivzija Hasandedić, *Sidžil nevesinjskog kadije 1767–1775*, Arhiv HNK/Ž, 2009, Mostar, stranica sidžila 1.

[11] *... od njegova dvora do groblja, koje se zove Carinsko...*, / Prokopije Čokorilo, *Ljetopis Hercegovine 1831–1857*. Ljetopisi, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976, str. 53.

[12] *...i Jovo Perić izađe na Carinu i dade Serafimu one dukate da imaju za put.* / Uspomene Riste I. Ivanišević, Mostarca, Bratstvo, broj XXVII, Beograd, 1933, str. 152.

su na tim mjestima plaćati putnu carinu (badžy-sejjah). U Bosni i Hercegovini je bilo dosta tih unutrašnjih carina kojima su upravljali kapetani određenog područja, dok na carinama na državnim granicama kapetani nisu imali nikakvih ovlasti. Tokom cijelog osmanskog razdoblja na Glasincu se nalazila jedna od unutrašnjih carina u Bosanskom sandžaku i Bosanskom ejaletu, na kojoj se za progonjenu stoku uzimala mururija (carina za prelaz).[13] Trgovački karavani su također plaćali vozarine i carine pri prolasku kroz razne dijelove naše zemlje. Iz teftera u koje su pojedini sarajevski trgovci unosili troškove transporta robe iz Dubrovnika 1833. godine vidimo da su carine plaćali u Stocu, Mostaru i Sarajevu. Visina dažbine je zavisila od vrste robe i plaćala se uglavnom po tovaru.[14] Naplaćivanje carinskih dažbina na nekim mjestima izdavalo se pod zakup, a visina tih carina imala je utjecaj pri izboru pravca karavana sa robom.[15] Glavni zakupac ili grupa zakupaca rukovode pojedinim carinarnicama putem svojih pomoćnika ili ih preprodaje drugim, sitnim zakupcima.[16] Tako je mostarska mahala (četvrt) Carina dobila ime po mjestu ubiranja carine ili đumruka koji se ubirao na sjevernom ulazu u ovaj dio grada.[17] To mjesto je početkom XVI stoljeća vjerovatno bilo na samoj kapiji za ulaz u zaštićeni dio čaršije – danas ulica Kulluk na početku Kujundžiluka. Širenjem grada prema sjeveru pomjerala se i carina, da bi za vrijeme austrougarske uprave carina bila sjeverno od istoimenog naselja – kod Sjevernog logora.[18]

[13] Ramiza Smajić, *Migracijski tokovi, društveno-političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683–1718)* doktorski rad, Zagreb, 2019, str. 128.

[14] Vladislav Skarić, *Izabrana djela, knjiga I,* 1937, Kulturno nasljeđe, Sarajevo, str. 350.

[15] Rudolf Zaplata, *Naša trgovina proteklih vremena*, Novi Behar, broj 23-24, 1927-1928, str. 316-317.

[16] Aleksandar Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji 1858*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972, str. 27.

[17] Luka Grčić Bjelokosić, *Mostar nekad i sad,* Zvezda, Beograd, 1901, str. 10.

[18] Gradsko vijeće Mostara 13. 11. 1899. godine je odlučilo o izgradnji objekta nove malte, pošto je stara *skroz batal.* / zapisnik sa sjednice Gradskog vijeća / Arhiv NK/Ž Mostar.

Postanak i razvoj grada Mostara

Mostar je nastao u središnjoj i najmanjoj kotlini nakon izlaska rijeke Neretve iz svog kanjona kod Salakovca. Iako mjesto, na kojem je kasnije nastao grad, leži na strateški vrlo povoljnom položaju, saobraćajna nesavladivost kanjona Neretve, uzvodno i nizvodno od Mostara, dugo vremena je bila osnovnim razlogom slabe naseljenosti šireg prostora budećeg grada. Glavni put izgrađen u prvom, a dograđen u trećem stoljeću, za vrijeme Rimskog carstva, koji je povezivao Jadransku obalu sa rudnicima u Bosni i dalje prema Podunavlju, išao je od Vida (Narone), Gabele pa preko Dubravske visoravni, Nevesinjskog polja, Lipeta, Boračkog jezera, Ivan-planine i Tarčina.[19] Moguće je da su se manje važni odvojci ovog rimskog puta sa Prenja spuštali preko Zijemlja i Porima u Bijelo Polje i dalje u mostarsku kotlinu, gdje su 1890. godine u Potocima, Željuši, Humilišanima, i dijelom u Zaliku, pronađeni ostaci rimskih naseobina.[20] Južno od Mostara, područje oko rijeke Bune je bilo naseljeno još u prethistorijsko doba. Na Mukoši je bila značajnija rimska građevina. Uz ovu građevinu je, vjerovatno, prolazio manji rimski put od Blagaja preko Dračevica do Neretvanskog klanca (mjesto gdje je kasnije izgrađen Stari most) i dalje prema Potocima. U ranom srednjem vijeku ovim trasama ranijih rimskih puteva odvijao se transport i trgovina. Jedan odvojak ovog puta u Bijelom Polju išao je preko zapadnih padina Prenja pored sela Ravni i Jasenjani i planinskog sedla Glogovo, za bosansku Neretvu i Visoko. Iz Gabele se pregonila so za Bosnu, a nazad se transportovalo žito.[21] Drugi važan put ranog srednjeg vijeka, onaj iz Dubrovnika, dolazio je preko Popova polja, Stoca i Gornjih Dubrava (Rotimlje), silazio u kotlinu, i na rijeci Bunici, se slivao u osnovni pravac.

Na desnoj obali Neretve tragovi i ostaci rimskih naseobina pronađeni su u Bačevićima, Vukodolu i Cimu.[22] U ranom srednjem vijeku – X i XI stoljeće, šire područje današnjeg Mostara, kao i najveći dio Hercegovine pripadalo je području Huma kojem je središte bilo u Blagaju koji se razvio

[19] Pavo Anđelić, Turski put od Ivan-planine do Porima, Naše starine IV, Sarajevo, 1957. str. 169–170.

[20] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, Izdanje srpske pravoslavne opštine mostarske, Beograd, 1933, str. 6.

[21] Pavao Anđelić, *Bišće i Blagaj, politički centar humske zemlje u srednjem vijeku*, Hercegovina, časopis za kulturno i istorijsko naslijeđe, Mostar, broj 1, 1981, str. 45.

[22] Vladimir Ćorović, kao gore, str. 6–9.

iz rimskog kastela *Bona.*[23] Lokacija na kojoj je kasnije nastao Mostar je tada bila na periferiji i daleko od glavnih privrednih, društvenih i političkih događanja. Negdje na području od današnjeg Mostara do ušća Bune prelazila je Neretvu glavna transverzala koja je povezivala zapadne i sjeveroistočne predjele Humske zemlje i susjednih krajeva, čije su krajnje tačke bile Split na zapadu i Foča na istoku. Mostar kao naselje ne spominje se nigdje u dubrovačkim arhivama prije 1452. godine. Da je postojao u takvoj formi, ostavio bi, s obzirom na svoj geostrateški položaj, trag u prepiskama dinamičnih dubrovačkih trgovaca.[24] Toponim na mjestu današnjeg Mostara pominje se prvi put 3. aprila 1452. godine kada neki Dubrovčani u pismu svojim zemljacima pišu da se Vladislav Hercegović odmetnuo od oca i uzeo neke utvrde,[25] od kojih je jedna tvrđava na mostu preko Neretve. U nekim radovima[26] razvija se teza da su kule uz Stari most – Tara na lijevoj i Helebija na desnoj obali Neretve, ustvari gradovi–tvrđave Nebojša i Cimski grad podignuti oko 1400. godine, u župi Večerić, čije se granice još uvijek nedefinisane i upitne, a kao moguće mjesto spominju se predjeli od rijeke Tare do Imotskog. Te neistražene tvrdnje ipak se u pojedinim državnim dokumentima Bosne i Hercegovine navode kao neosporne činjenice.[27] Da su ova utvrđenja nosila ta imena,

[23] *Genezu naselja koje danas nazivamo Blagajem možemo sa sigurnošću početi pratiti od perioda antike. Naime, prvobitna utvrđena struktura koja se nalazila na mjestu kasnijeg srednjovjekovnog Stjepangrada oko kojeg će se i razviti Blagaj, upravo je rimski CASTRUM formiran u IV stoljeću. Period od IV-VI vijeka za Rimsko carstvo bio je pun nemira i opasnosti; pred najezdama varvarskih plemena, car će na granici blizu lijeve obale Neretve, izgraditi utvrđeni limes.* / Nermina Mujezinović, *Blagaj kod Mostara,* Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, broj 11 i 12, Mostar, 2000, str. 50–58.

[24] Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2014. str. 40.

[25] *Ha preso quello de Togeuac, Vratar in Sutischa, Blagay et do castelli al ponte de Neretva.* (ponovo zauzeo Tođevac, Vratar u Sutisci (Sutjesci), Blagaj i dva utvrđenja uz most na Neretvi)

[26] Ante Milošević, Željko Peković, Split, *Povijesne i arheološke potvrde za srednjovjekovni Mostar*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 33, Sarajevo 2006. str. 5–50. Pavao Anđelić i drugi, *Srednjovjekovne humske Župe Srednjovjekovna župa Večenike i postanak Mostara*, Ziral, Mostar, 1999. str. 161–180.

[27] Vidjeti dolje obrazloženje odluke Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, broj: 07.1-35-8/04-1 od 20. januara 2004. godine o proglašavanju Koski Mehmed-pašine džamije u Mostaru sa medresom, šadrvanom, turbetom i haremom nacionalnim spomenikom:

osmanski poreznici bi ih sigurno pod tim imenima registrovali u svojim defterima, kao što su učinili i sa nazivima drugih zatečenih utvrđenja.[28] Osmanski popisivači poreza zatekli su seosko naselje Cim ili Cimlje 5–6 kilometara sjeverozapadno od mosta, dok se lokalitet Nebojša nigdje ne spominje u osmanskim izvorima iz tog vremena.

Dubrovački hroničar M. Orbini pripisuje izgradnju mosta hercegu Stjepanu Kosači koji je želio povezati dva velika dijela svoje teritorije koja se u to vrijeme prostirala od Lima na istoku do Cetine na zapadu i od Rame na sjeveru do Kotorskog primorja na jugu, a kojoj je Neretva zbog nemogućnosti prelaza u gornjem i srednjem toku bila jedina prepreka. Navodi se, naime, da je utvrđenje na prelazu Neretve polovinom XV stoljeća sagradio gost Radin, bogumilski uglednik i hercegov velikaš,[29] a ista hronika kao godinu njegove gradnje navodi 1440. godinu. Iako nema drugih podataka, drugi historičari misle da bi ova godina mogla biti tačna.[30] Pretpostavlja se da su prije izgradnje mosta tereti u uskom riječnom klancu prebacivani nekom vrste primitivne žičare, a poslije je izgrađen viseći most.[31] Moguće je da su viseći drveni most i kule na

[...] *Prema tome, kasnosrednjovjekovna župa Večenike je početkom XV stoljeća obuhvatala današnja područja Mostara uz desnu obalu Neretve: Zahum, Cim, Ilića, Hraštane i Vojno. Nije sigurno da li su u njenu terotoriju ulazila i naselja južno od Mostara: Rodoč, Jasenica i Bačevići. U središtu tog područja, koje je 1408. godine pripadalo Radivojevićima, prije 1443. godine sagrađen je Cimski grad, koji se u povelji kralja Alfonsa V iz 1454. godine navodi kao Pons (Most) (Civitas Pontis terrae ili civitate Pontis cum castris et pertinentiis suis), jer je već tada ovdje bio podignut neki most. Početkom XV stoljeća župa Večenike se vjerovatno protezala i na desnu obalu Neretve, ali taj dio nije pripadao Radivojevićima. Prije 1444. godine podignut je na lijevoj obali Neretve grad Nebojša kojem je pripadala kasnosrednjovjekovna župa koja se još tada zvala Večenike ili Večerić.*

[28] Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 37.

[29] U poznatim historijskim izvorima Radin Butković ili gost Radin se spominje prvi put 1422. godine u Dubrovniku gdje ga je poslao vojvoda Radoslav Pavlović kao *svog slugu Radina krstjanina*. Od 1437. godine krstjanin Radin je već starac, a od 1450. godine pa do smrti 1467. godine na hijerarhijskoj ljestvici Crkve bosanske bio je gost. Sve češće posjećuje Dubrovnik kao poslanik novog gospodara, humskog vojvode Stjepana Vukčića-Kosače. / Dr. Salih Jalimam, *Marginalia o gostu Radinu i njegovom testamentu*, Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, broj 11 i 12, Mostar, 2000, str. 15–21.

[30] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, Izdanje srpske pravoslavne opštine mostarske, Beograd, 1933, str. 9.

[31] Branko Nadilo, *Ponovna izgradnja Starog mosta u Mostaru i obnova okolnih građevina*, Časopis Građevinar broj 55 (2003), Zagreb, str. 407–416.

obje strane Neretve prilikom zauzimanja prostora od strane osmanske vojske bili oštećeni, a prelaz preko rijeke potpuno onemogućen. Zbog važnog strategijskog položaja ove lokacije i veze sa tada još neosvojenim prostorima na desnoj obali Neretve, osmanska administracija je odmah po zauzimanju područja Mostara, poduzela mjere da sagradi sigurniji i čvršći drveni most i omogući boravak vojne posade u kulama koja će štititi prelaz. Dotrajali viseći most zamijenjen je drvenim koji je, najvjerovatnije, sultan Mehmed II Fatih dao sagraditi preko Neretve prije 1473. godine.[32] Ostaci ovog mosta su pronađeni prilikom ponovne izgradnje Starog mosta 2003. godine. Otisci drvenih greda u zidanim temeljima drvenog mosta vidljivi su u muzejskoj postavci na lijevoj obali Neretve. Najznačajniji dijelovi drvene konstrukcije ovog mosta ostali su zazidani u temeljima luka Hajrudinovog kamenog mosta, a pri zidanju su korišteni kao dio nosive skele. Putopisac Evlija Čelebi u svom djelu je opisao drveni most u Foči preko Drine koji je imao istu konstrukciju kao prethodnik Hajrudinovog luka u Mostaru.[33]

Kada su Osmanlije osvojile ovo geografsko područje, u svojim poreskim knjigama – defterima 1468/69. godine identifikovali su ga imenom bazar (trg) Köprü Hisar[34] (mostovska tvrđava). Lokalitet je imao 16 domova. U ovim defterima lokalitet je po strukturi i po načinu proizvodnje prikazan kao naselje seoskog tipa. Nije bilo evidentirano postojanje posebnih stambenih cjelina ili nekih poslovnih objekata, a stanovništvo se bavilo isključivo stočarsko-poljoprivrednim zanimanjima, kao i u susjednim seoskim naseljima. Na samom pazarištu koje se, vjerovatno, nalazilo na lijevoj obali, direktno uz most,[35] uprkos nestabilnoj političkoj situaciji izazvanoj promjenom vlasti, odvijala se razmjena poljoprivrednih i stočarskih proizvoda. U okviru nahije Köprü

[32] Hatidža Čar-Drnda, *Stari most u Mostaru*, Znakovi vremena, Sarajevo, jesen–zima 2008. vol. 11 - dvobroj 41/42, str. 206.

[33] *Ovaj veliki most, koji treba pogledati, napravio je majstor stare škole tako da je na jake temelje, koji se nalaze na obje strane rijeke, vješto nanizao jednu na drugu velike i duge grede (tako) da jedna nad drugom izmiče kao pera u krilima lastavice. (Tako) su grede, koje se nižu s obje strane, približene pa je onda na sredini mosta povezao jedan za drugim pet direka lađe i tako sagradio ovaj veliki most kome nema ravna ni u jednom vilajetu.* / Evlija Čelebi, *Putopis, Odlomci u jagoslavenskim zemljama*, prevod Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, 1967, str. 405.

[34] Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine.* Islamski kulturni centar, Mostar, 2008, str. 57.

[35] Aleksandar Ratković, *Novi podaci o mostarskoj tvrđavi*, časopis Hercegovina 11 i 12 – 2000, str. 75–78.

Hisar, drugo ime Mosd(t)ar, evidentirano je 28 seoskih naselja sa 294 domaćinstva i 34 ponoljetna, neoženjena, radno sposobna muškarca. Osim toga u nahiji je evidentirano 29 pustih seoskih naselja.[36] Naseljeno je bilo 30 sela.[37] Osmanska osvajanja izazvala su najviše pomjeranja stanovništva upravo u Hercegovoj zemlji, što je rezultat odlučnosti hercega Stjepana da otkaže vazalstvo Osmanlijama i da se vojnički suprotstavi nadiranju Osmanlija. Ovi prvi popisi bosanskih teritorija pokazuju da su u Hercegovoj zemlji čitava područja ostajala pusta i da je stanovništvo, uglavnom, bježalo prema jadranskoj obali i ostrvima. Istina, ta područja su brzo naseljavana.[38]

Iz prvog i najstarijeg popisa Hercegovine, kao zasebne administrativne oblasti, koji je obavljen devet godina kasnije (1477/78), vidimo da se stanje nije bitno promijenilo. Kad je ovaj popis nastajao, još cijelo područje Hercegovine nije bilo u vlasti Osmanlija, što se vidi i iz samoga deftera. Ukupno je u nahiji Mostar 1477. godine popisano 39 naseljenih mjesta, od čega su dva pripadala u carski has, devet su bila hasovi hercegovačkoga sandžakbega, a 28 su bila dodijeljena kao timari posadnicima tvrđava Ljubuški, Mostar i Blagaj.[39] Kako bi se napuštena sela ponovno naselila, osmanske su vlasti obećanjima i povlasticama nastojale privući izbjeglo stanovništvo. Poduzete mjere urodile su plodom, u toku devet godina broj pustih sela sa 29 spao je na 19 mjesta.[40] Iz popisa se vidi da je u gotovo svim mjestima popisan veći broj

[36] Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine,* Islamski kulturni centar, Mostar, 2008, str. 57, 250-252. Pusta sela su bila: Vituša, Vojno, Zahum, Rodoč, Bačevići, Stepković, Kalešić, Kruševo, Gradac, Bilešić, Tošić, Tati, Jare, Uzarići, Mokro, Kočerin, Ledinac, Lipno, Buhovo, Brotnjo, Viovnica, Paoča, Bršeni, Gradac-drugi, Buhačić, Dobro Selo, Krajavac, Opine, Gornji Suhodo. Ukupno 29 sela. Jusuf Mulić u časopisu Hercegovina, II., *Vojna i upravna jedinica Osmanskog carstva (XV i XVI stoljeće), II./I.*, Sarajevo, 2004, navodi da je bilo 31 pusto selo.

[37] Aličić, isto, str. 56-58, 250-252. Naseljena sela su bila: Podgorani, Hum, Lišani, Prigraj(đ)ani, Željuša, Ljubotić, Crnač, Dobrič, Bučići, Potoci, Obrše (vjerojatno Orašine na Raškoj Gori), Livač, Kuti, Vrabčić, Donji Suhodol, Zalik, Jasenjan, Cim(la), Vihovići, Orlac, Donje Zijemlje, Gornje Zijemlje, Gornji Goranci, Donji Goranci, Vlasnić, Rakitno, Sutina, Rasno, Gradac, Lise.

[38] Ahmed S. Aličić, *Širenje islama u Hercegovini*, POF, Prilozi za orijentalnu filologiju, broj 41 (1991), str. 67–68.

[39] Hazim Šabanović: *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, str. 141–143.

[40] Prazna mjesta 1477. godine su: Stepenkovići, Bahačkovići, Kruševo, Biletići, Uzarići, Mokro, Lipno, Buhovo, Borotine, Vionica, Gradac, Jare, Paoča, Prešnjevo, Gradac,

domaćinstava nego devet godina ranije (naprimjer: Podgorani 11:16; Lišani 13:18; Prigrađani 8:16; Ljubotić 14:21; Cim 38:50, itd).

U pravnom pogledu Mostar 1477. godine i dalje ima status pazara pod imenom Köprü Hisar. U 19 domova popisan je 21 muškarac, od kojih je jedan bio neoženjen.[41] Ako na ovaj broj od 19 domaćinstava dodamo 5 kuća (25%) u kojima su živjeli bolesni, iznemogli i starci,[42] koji nisu plaćali porez, pa shodno tome nisu ni registrovani u defteru, moglo bi se reći da je na prostoru današnjeg Mostara stalno boravilo oko 25 porodica. Nemoguće je kazati koliko je ukupno ljudi tada živjelo na prostoru budućeg Mostara. Neki autori uzimaju prosjek od pet osoba po jednom domaćinstvu, drugi šest ili sedam. Stanovnici ovog pazara/trga davali su upravniku Hercegovačkog sandžaka na ime raznih poreza iznos od 7.910 akči.[43] U toj sumi uključena je i *ispendža* – porez za nemuslimane u iznosu od 500 akči. Iz popisa poreza se vidi da je djelatnost stanovnika trga Köprü Hisar, gdje je kasnije nastao Mostar, bila ista kao u okolnim seoskim područjima – poljoprivreda i stočarstvo. Najviše prihoda stanovnici su ostvarivali gajenjem vinove loze i proizvodnjom mošta te uzgojem oko 700 ovaca i koza. Kombinacija bavljenja poljoprivredom uz istovremeno gajenje znatnog broja stoke sitnog zuba, ukazuje da su ti stanovnici, ili većina njih, u neposrednoj prošlosti bili stočari-nomadi koji su počeli prilagođavanje stalnom življenju na jednom mjestu. Sela na desnoj obali Neretve, Zahum i Cim, posebno su evidentirana i ne treba ih miješati sa stanovnicima pazara Köprü Hisar. Mjesto je vjerovatno u toku ljeta ostajalo polupusto, pošto bi stanovnici odlazili sa ovcama u planinske dijelove na ljetnu ispašu. U manjoj mjeri bavili su se i povrtlarstvom,[44] sijali pšenicu, ječam i proso, držali oko 30 košnica sa

Bahačići, Gradac, Dobro Selo, Kaloševići. / Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina,* Orijentalni institut, Sarajevo, 1985, str. 601–602.

[41] Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina,* Orijentalni institut, Sarajevo, 1985, str. 201.

[42] Isto, str. IX

[43] Akča = srebrni novac kovan od 1328. godine, za vladavine emira Orhana (1326. do 1359). U Evropi, nazivalo ga se asprom ili jasprom (akča /aspra/ = sitan srebrni novac (1431. jedan dukat = 35 akči; 1488. jedan dukat = 54 akče; 1590. jedan dukat = 120 akči). Pri isplati većih svota, isplaćivalo se u inostranom novcu – grošima ili pijastrima. Vlaška filurija kuju su plaćali stočari kao porez je iznosila jedan dukat za svaku kuću, što je vrijedilo 45 akči. Filurija je zamjenjivala sve ostale lične poreze.

[44] Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina,* Orijentalni institut, Sarajevo, 1985, str. 201–203.

pčelama i gajili oko 15 svinja. Koristili su tri mlina, od kojih je jedan bio vlasništvo mostarskog imama, a druga dva su pripadala dizdaru mostarske tvrđave. Merza[45] Zahum je predana na korištenje Vukmiru, sinu Belosava. Novonaseljeni stanovnici napuštenih sela bili su uglavnom vlaškog porijekla iz jugoistočnih dijelova bivše oblasti hercega Stjepana.[46]

> Imena 21 muškarca koji su evidentirani kao porezni obveznici su: Radoje sin Vukašina, Radovan sin Radoja, Ruško sin Radojina, Vukić sin Uška, Radoje sin Uška, Cvetko sin Vukašina, Ivan sin Cvetka, Radosav sin Radina, Vitas sin Ivke, Radko sin Stepka, Božidar sin Radivoja, Ivak sin Radka, Radko sin Stepka, Milosav sin Vlaha, Vuk sin Pribila, Dragić sin Radina, Radič sin Radohne, Nenada sin Dubravca, Radojka sin Godca, Pavo sin Radovana, Radad sin Dobrivoja.

Iz imena ovih prvih registrovanih stanovnika nemoguće je odrediti njihovu tadašnju vjersku pripadnost. Imena nemuslimana–poreznih obveznika na prostorima današnje zapadne kao i istočne Hercegovine, na svih 610 strana prvog detaljnog popisa iz 1477. godine su slična gore navedenim imenima stanovnika Köprü Hisara, današnjeg Mostara. Ista, ili slična imena, uklesana su na brojnim stećcima širom Bosne i Hercegovine. Osmanska država nije vodila računa o imenima različitih naroda koje je ona pokorila, u deftere su upisivani onako kako su stanovnici sami sebe nazivali. Oni su postajati podanici te države koji su imali određena prava i obaveze. Nemuslimani nisu morali ići u vojne pohode, postajali su štićenici (zimmi) i za to su plaćali određeni porez. Iz tih razloga u poreznim knjigama nemuslimani su posebno navođeni, ali bez registrovanja njihove vjeroispovijesti, jer to pri određivanju poreza nije bilo od nekog značaja.

Relativna izolovanost bosanske države od niza historijskih silnica je utjecala na sporo i slabašno prodiranje kršćanstva na njeno tlo. Stanovništvo srednjovjekovne Bosne prihvatilo je bogumilsko učenje i zbog niza kvalitetnih zahtjeva koje sobom nose – borba protiv bogate

[45] Merze su napuštena ili zapuštena naselja, prije ili po dolasku Osmanlija. Veliki broj merzi je naseljen Vlasima. / Ahmed S. Aličić, *Opširni popisi Bosanskog sandžaka iz 1604 godine*, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, 2000, uvod.

[46] Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 296.

crkve, negiranje ukrasa, nije tražila crkvenu desetinu, itd. Crkva bosanskih bogumila, bila je značajna u borbi protiv osvajačkih pokušaja i napada mađarskih velikaša i katoličke crkve, te su otuda bosanski bogomili u plemstvu, a povremeno i u bosanskim vladarima nalazila svoje najjače zaštitnike dok je u isto vrijeme njima predstavljala simbol bosanske srednjovjekovne samostalnosti.[47]

Detaljan popis Hercegovačkog sandžaka 1477. godine evidentira postojanje tvrđave sa stalnom posadom na čelu sa dizdarom, vojnim komandantom. Navedene godine, osim Mostara, u Hercegovačkom sandžaku aktivirano je i devet drugih tvrđava sa kompletnom vojnom posadom. Svi članovi mostarske tvrđave postavljeni su na osnovu berata, dokumenta u kome su naznačeni zvanje, visina i izvor plate. Berat je izdavala Velika kancelarija za tvrđave *(Büyük kal'a Kalem-i)* u Istanbulu. Plata je bila u vidu timara.[48] Posade tvrđava u Hercegovačkom sandžaku u XV stoljeću sastojala se uglavnom od mustahfiza – čuvara, u čijim redovima su bile tobdžije i potrebni zanatski profili, u prvom redu kovači i zidari.

Iz naredne tabele vidimo da su posadnici mostarske tvrđave uglavnom iz predjela koji su ranije potpali pod Osmansko carstvo, a oni bili već najmanje druga, treća ili četvrta generacija muslimana. Tako imamo četvoricu iz Bugarske koja je u Osmanskom carstvu od 1363/93. godine, trojicu iz Makedonije (1371), četvoricu iz Niša kojeg su Osmanlije osvojile dvadeset i devet godina ranije (1448), dvojicu, iz tada poznatog rudnika srebra na Kosovu, Novog Brda, koje je palo u ruke Osmanskom carstvu 1441. godine, dvojicu iz Smedereva (1439), jednog iz Vranja (pao 1455), jednog iz Kruševca (Aladža-Hisar), jednog iz Sereza, blizu Soluna (pao 1430). U mostarskoj tvrđavi, osim pobrojanih, bila su još dvojica Grka iz Morejske pokrajine koja je bila u okviru Vizantije i kojom je upravljao jedan od prinčeva sa despotskom titulom. Obuhvatala je današnji Peloponez sa centrom u Mistri, a Osmanlije su je osvojili sedamnaest ljeta prije popisa u Mostaru, 1460. godine. Jedan je bio iz Bosne, a

[47] Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, SKZ, Beograd, 1964, str. 65–69.

[48] Cjelokupna obradiva seoska zemlja u Osmanskom carstvu pripadala je sultanu i državi, te se nazivala mirijom. Timarski sistem je predavanje na korištenje zemlje koja je bila vlasništvo države, najprije vojnim službenicima koji su se istakli u ratovanju, a kasnije i civilnim službenicima, i prenošenje na njih prava da sa doznačenih posjeda ubiraju poreze propisane običajnim i šerijatskim pravom. Po svojoj suštini, ta institucija nastala je iz neophodnosti da se velika carska vojska održava na osnovama srednjovjekovne privrede.

svega dvojica iz Anadolije, danas azijskog dijela Turske. Interesantno je porijeklo dizdara tvrđave, Hamze i njegovog zamjenika Skendera, koji su Mađari. Poslije Kosovske bitke česte su bile provale akidžijskih jedinica u južnu Ugarsku, koje su sa sobom odvodile ne samo plijen, nego i ljudstvo.[49] Neki od tih oslobođenih zarobljenika, poput dizdara i zamjenika mostarske tvrđave, vremenom su stupili u osmansku vojsku i zahvaljujući svojim sposobnostima napredovali u službi. U isto vrijeme dizdar blagajske tvrđave, Karadža, je bio porijeklom iz Drame, mjesta iz okoline Soluna u Grčkoj. Od ovih 31 posadnika[50] mostarske tvrđave najmanje devetorica su govorila isti jezik kao i tadašnji stanovnici pazara Mostar, a deset njih, porijeklom iz Makedonije, Kosova i Bugarske, moglo se sporazumijevati sa lokalnim življem. Poznavanje lokalnog jezika u novoosvojenim područja bilo je, razumljivo, veoma važno za pripadnike vojske i državnih službenika osmanske države. Po dva brata, posadnika tvrđave, naizmjenično su išli u rat, a zajednički uživali dodijeljene timare. Ukupno na svim timarima čuvara mostarske tvrđave živjelo je i radilo 596 porodica. Pošto Hercegovina u to doba nije još uvijek bila cijela pokorena, timari su bili na lijevoj obali Neretve, većina u selima oko Nevesinja, osim dva staništa Uzarići i Crnač, u blizini današnjeg Širokog Brijega. Iz spiska žitelja na timarima vidimo da je tih godina (1475/78) tek počelo prihvatanje islama od strane lokalnih stanovnika. Tako su u selu Biograci kod Nevesinja u spisku raje i dva muslimana.[51] Osim timara posada je u pazaru Mostar u privatnom vlasništvu imala 250 dunuma vinograda i plaćali su porez od pet akči po dunumu. Ova djelatnost bila je povezana sa trgovinom vinskih proizvoda koja se obavljala u graničnim područjima sa posadama na habsburškoj i ugarskoj strani.[52] U to vrijeme su timarnici vrlo često mijenjali timare i područja, jer su osvajanja Osmanlija još uvijek bila u velikom zamahu, pa su vojnici premještani tamo gdje to potrebno. Vjerovatno su neki posadnici iz naredne tabele prekomandovani u druge

[49] Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine 1463–1850,* Vlastita naklada, Sarajevo 1900, str. 7, 9, 13.

[50] U nekim djelima navodi se da je broj vojnika u tvrđavi bio 35, 37 ili 39. Vjerovatno je došlo do zabune u brojanju, jer se iste osobe navode više puta uz imena raznih timara.

[51] Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, knjiga 3, Monumenta turcica Historiam slavorum meridinalium ilustrantia,* Orijentalni institut, Sarajevo, 1985. str. 447.

[52] Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 44.

tvrđave, neki izginuli u borbama, dok su se drugi kolonizirali, pravili kuće, te se ženili sa djevojkama iz lokalnih, gore navedenih, porodica i tako postali prvi stanovnici budućeg grada Mostara. Kako je značaj mostarske tvrđave, zbog širenja državnih granica prema jugozapadu i sjeveru, gubio na važnosti, time je smanjivan i timarski prihod komandnog kadra. Mađar Hamza bio je dizdar pune 23 godine, pa je i on vjerovatno zasnovao porodicu na mjestu budućeg grada Mostara.

Posadnici tvrđave Mostar 1477. godine[53]

rb.	Ime	Područje iz kojeg dolazi	Selo gdje ima timar	Broj domaćinstava u timaru
1	Hamza, dizdar, komandir tvrđave	Mađarska (bivši oslobođeni zarobljenik)	Zalik Donji Suhi do Potoci Gornje Zijemlje Željuša	9 11 11 4 11
2	Skender, ćehaja, zamjenik dizdara	Mađarska	Žiljevo kod Nevesinja, zajednički uživaju timar	60
3	Hizir	Serez, sjeverna Grčka		
4	Ahmed	Smederevo		
5	Karadža	Smederevo		
6	Sarudž	Niš	Zovi Do kod Nevesinja, zajednički uživaju timar	65
7	Mahmut	Kruševac		
8	Senkur	Plovdiv, Bugarska		
9	Ilijas	Moreja, Peloponez, Grčka	Biograd kod Nevesinja, zajednički uživaju timar	146 (od toga dva muslimana)
10	Alija	Sofija		
11	Hamza	Vranje		
12	Ismail	Trnova, Bitolj		
13	Širmerd	Niš		
	Hizir (isti kao pod br. 3)	Serez		
14	Arnaut Karadža	Kosovo	Livač	8
			Humi	9

[53] Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, knjiga 3*, str. 438–457.

15	Mahmud	Gumuldžina, 100 km istočno od Istanbula	Bojište kod Nevesinja	17
16	Atmadž	Sofija	Presjeka, kod Nevesinja	6
			Lišanj	18
17	Hamza, fakih,[54] imam tvrđave	nepoznato	Koleško kod Nevesinja	24
18 19	Karadža Širmerd	Trnova, Bitolj Lovče, sjeverno od Sofije	Prigrađani sa merzom Vituša Crnač Dio Uzarića zajednički uživaju	15 15 1
20	Ahmed	Niš	Pazar Belgrad (Konjic) Grušca, Glavatičevo	13 7
21	Bajramlija, sin Ahmeda	nepoznato	Osek, Braća – naizmjenično idu u rat, a zajednički uživaju timar	7
22	Jusuf, sin Ahmeda	nepoznato		
	Hizir (isti kao pod br. 3)	Serez	Trebun Kuti, zajednički uživaju timar	17 7
23	Karađoz	Crnovil, Makedonija		
24 25	Karadža (isti kao pod br. 18) Širmerd (isti kao pod br. 19) Širmerd Sarudž	Trnova, Bitolj Lovče, sjeverno od Sofije Moreja, Peloponez, Grčka Bosna	Gradičani Dražlevo (kod Gacka?) zajednički uživaju timare	13 42
26	Mahmud, sin Jusufa	nepoznato	Hrasno Dobrč	9 4
27	Turhan, sin Jusufa	nepoznato	Braća – naizmjenično idu u rat, a zajednički uživaju timare	
28	Jusuf	Novo Brdo (Kosovo)	Zalužje Jasenjani, zajednički uživaju	20 5
29	Širmerd	Novo Brdo (Kosovo)		

[54] Fakih označava poznavaoca fikha, šerijatskog prava i teologije.

30	Hamza	Anadolija	Slatina, Nevesinje	9
31	Jusuf	Niš	Donji Postoljani Čičevo Obršje, zajednički uživaju	3 6 4

Tabela br. 1. Posadnici tvrđave Mostar 1477. godine

U popisu iz 1519. godine evidentirana su 44 člana posade.[55] Neposredna ratna opasnost se udaljila od Mostara, pa je u defanzivnim i ofanzivnim akcijama važniju ulogu od mostarske imale tvrđave u Ljubuškom i Imotskom koje su bile bliže protivničkom teritoriju. Oko 1530. godine posadnici mostarskih kula počeli su se baviti povrtlarstvom, za što su plaćali porez, što upućuje da su imali vlastite kuće i da više nisu bili obavezni stalno boraviti isključivo u tvrđavi.

U skladu sa urbanim principima, važećim u Osmanskom carstvu, Mostar je u dekadi od 9. do 19. oktobra 1506. godine stekao uslove[56] da bude promovisan u viši nivo urbanog naselja – od pazara (trga) kod mostovske tvrđave (Köprü Hisar), postao je gradsko naselje (kasaba). Naime te dekade napisana je vakufnama[57] (zadužbina) o izgradnji džamije Sinan-bega u istoimenoj mahali. Ispunjenjem toga i nekoliko drugih uslova stanovnici ove prve mostarske mahale su dobili status *muafijeta*[58] (oslobođeni rajinskog, zemljoradničkog, poreza), što je omogućavalo da se bave gradskim zanimanjima, zanatstvom i trgovinom.

[55] Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 45

[56] *Treba istaknuti da je naziv kasaba označavao stepen u klasifikaciji naselja i predstavlja ujedno pravni termin. Da bi jedno naselje (selo, varoš) dobilo naziv kasaba bilo je potrebno ispunjavanje sljedećih minimalnih uvjeta: a) stalno nastanjeno muslimansko stanovništvo (muslimanski džemat), najmanje jedna veća mahala; b) Najmanje jedna džamija u kojoj se obavljalo svih pet molitava, kao i molitve petkom i Bajramom, tj. džamija u kojoj se održavala propovijed (hutbe), spominjalo ime vladajućeg sultana i činila molitva u njegovo ime; e) trg, tj. postojanje čaršije i održavanje sedmičnog pazarnog dana.* / Adem Handžić, *Studije O Bosni: historijski prilozi iz Osmansko-Turskog perioda*, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću*, Research Centre For Islamic, History, Art and Culture, lstanbul, 1994, str. 112.

[57] Prepis vakufname nalazi se u Istanbulu, BOA KK No. 3359 / Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2014, str. 63.

[58] *Do danas nije pronađena muafnama koja se odnosi na naselje Mostar, ali na osnovu vakufname 3359 iz 1506. godine, može se tvrditi da je mostarsko stanovništvo naseljeno u kasabi uživalo muaf status već od 1506, a možda i ranije.* / Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2014, str. 64.

Temelje urbanom Mostaru je udario pripadnik derviškog reda i najviši osmanski funkcioner tog područja tada, Sinan-beg, koji je porijeklom iz srednjovjekovne vlastelinske porodice Borovinić. Kao bivši stanovnik ovog područja, sagledao je strategijski značaj lokacije za podizanje urbanog naselja, što su mu vlasti i odobrile. Treba znati da gradska naselja u osmanskom periodu nisu nastajala spontano, nego je država upravljala time, rukovodeći se potrebama i organizacijom uzdržavanja vojske. Skupa sa drugim vakufima, Sinan-begov vakuf je stoljećima omogućavao egzistenciju mostarskim porodicama i razvoj grada. Bio je oženjen Aišom, kćerkom sultana Bajazida II. Učestvovao je u osvajanju Sirije i Egipta, gdje je 1517. godine poginuo u bici za Kairo.

Kao što, s pravom, možemo reći da je za osnivanje Sarajeva zaslužan Isa-beg Ishaković, isto tako možemo utvrditi da je Sinan-paša Borovinić utemeljitelj Mostara.

Uloga vakufa za vrijeme osmanske uprave bila je u toj mjeri značajna da se razvitak gradova ne može odvojeno ni razmatrati od historije i uloge vakufa. Vakufski objekti, razne namjene, sa značajnom arhitekturom, u kojima je bio skoncentrisan cijeli vjersko-prosvjetni, kulturni i privredni život muslimana, činili su urbane kosture svih gradova, pa tako i Mostara.[59] Svoj ubrzani razvoj Mostar doživljava u XVI stoljeću kada su u njemu živjeli i djelovali najveći vakifi, a osnovano je preko tri stotine vakufa.[60] Do kraja XVII stoljeća uglavnom se završilo teritorijalno širenje Mostara koji se razvio u pravi šeher i sve do austrougarske okupacije nije formirana nijedna nova mahala.[61] Mostar je, na osnovu historiografske građe, sredinom XVII stoljeća predstavljao kompletno gradsko naselje sa svim potrebnim institucijama, koje se moglo tretirati kao šeher u klasifikaciji naselja u Osmanskoj carevini. Međutim, uz riječ Mostar nigdje se ne pominje šeher ili šehir, pa se može reći da grad nikada nije formalno dobio tu klasifikaciju.[62]

Mostar se formiranjem prve, Sinan-pašine mahale, razvijao na lijevoj obali, uzvodno i nizvodno od ušća Radobolje u Neretvu, a kasnije na

[59] Hatidža Čar-Drnda, isto kao prethodno, str. 111.

[60] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakiri i njihovi vakufi*, Medžlis Islamske zajednice, Mostar, 2000, str. 6.

[61] Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, IKC, Mostar, 2005, str. 12.

[62] Muhamed A. Mujić, *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Prva književna komuna, Mostar, str. 9–12.

desnoj obali. Godine 1585. najsjevernija mahala Mostara je bila umrle Fatime kadun, kćerke umrlog hadži Muhamed-bega (vjerovatno Karađoz-bega), i imala je 51 kuću.[63] Četrdeset i sedam godina kasnije, 1632. godine, formiranje svih mahala na lijevoj obali Neretve je završeno.[64] Godine 1670. Mostar dostiže broj stanovnika, koji se neće bitno povećavati do dolaska Austro-Ugarske.[65]

Analizirajući sve objavljene sidžile i popise/deftere gdje se mostarske mahale spominju, zaključujemo da se nastanak novih mahala razvijao kontinuirano, sjeverno i južno od Sinan-pašine, ali ne u tako bliskom odstojanju jedna od druge. U tim međuprostorima, uzduž i u širinu, kasnije bi nicale nove grupe kuća, a vremenom, neki dobrotvor bi na tim mjestima podigao džamiju ili mesdžid, pa bi taj stambeni lokalitet dobijao status mahale.[66] Nameće se zaključak da je izbor mjesta gradnje nove džamije zavisio i od razdaljine do već izgrađenih džamija i munara, sa kojih su vjernici pozivani na molitvu.[67] Na karti smo utvrdili prosječnu međusobnu razdaljinu između munara džamija na Carini, koja iznosi 185 metara.[68] Plave krugove tog prečnika smo nacrtali na narednoj karti, a centar tog kruga, radijusa 92,5 m, je munara džamije. S te razdaljine poziv mujezina na molitvu sa munare se sigurno mogao čuti. Na karti vidimo da ti pretpostavljeni krugovi čujnosti ezana, sa neke od desetak munara, ravnomjerno, skoro bez preklapanja, pokrivaju cijelo područje Carine.

---

[63] Ahmed S. Aličić, *Opširni katatarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, Dobra knjiga Sarajevo, 2014, str. 286.

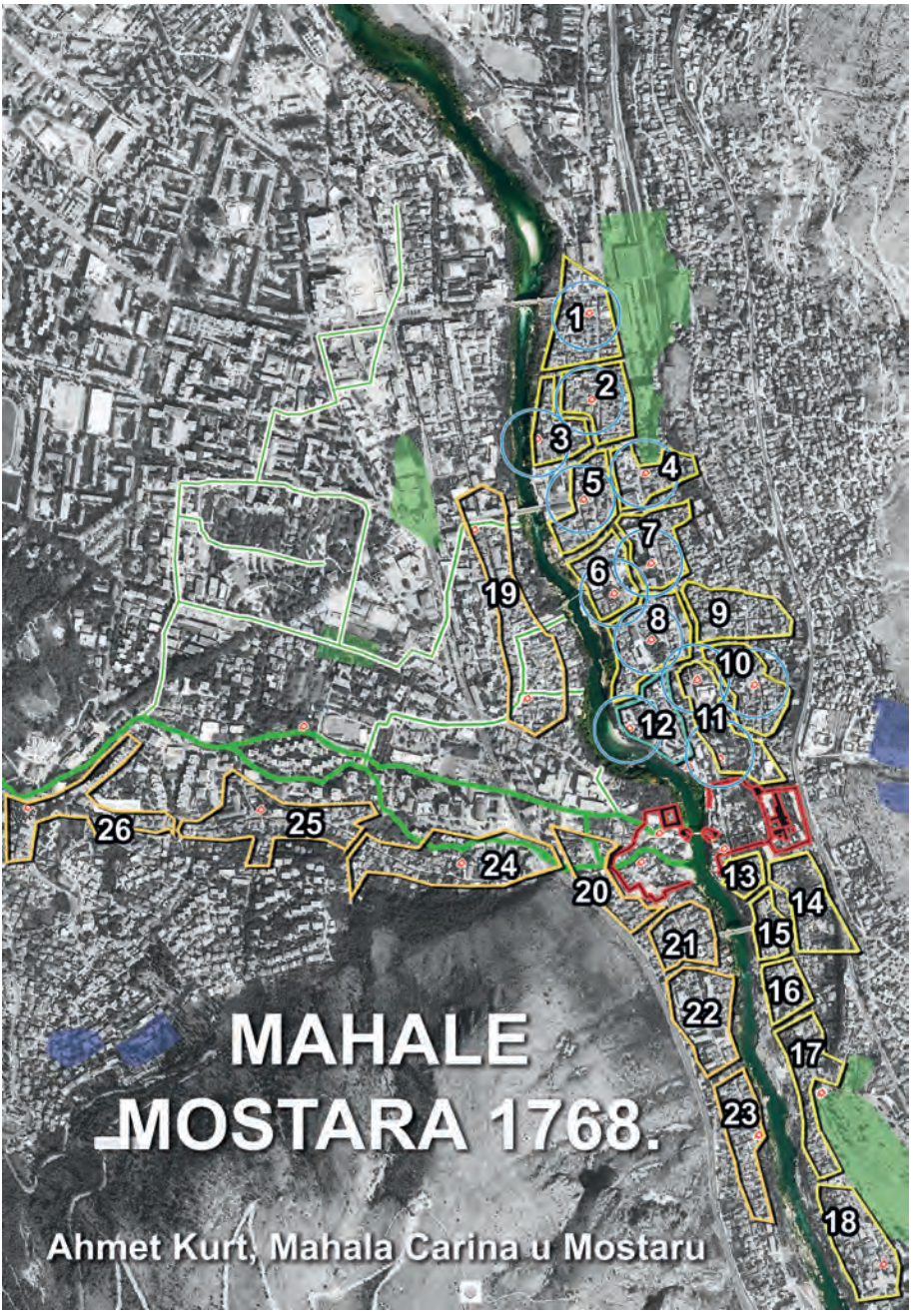
[64] Muhamed A. Mujić, *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Prva književna komuna, Mostar, str. 9.

[65] Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini,* Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, str. 62.

[66] Tako iz *Opširni katatarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine* koji je obradio i preveo Ahmed Aličić, vidimo da su formirane sve mahale od Sinan-pašine na jugu do Fatime kadun na sjeveru, osim Hafiz-hodžine i Roznamedžijine mahale koja se pojavljuje kasnijih godina. Vidjeti odjeljak *Carinske mahale i stanovnici 1585. godine*.

[67] *Obavezan je onaj ko, kada čuje ezan, izađe iz kuće i pristigne na džumu.* Osim ovoga postoji više *hadisa* (uputstva koje se pripisuju poslaniku Muhamedu) koji govore kad je muslimanski vjernik obavezan ići na molitvu u džamiju, a što je vjerovatno imalo utjecaja pri izboru mjesta za gradnju nove džamije u urbanim sredinama.

[68] Razdaljine od dvije centralno podignutih do drugih, njima najbližih džamija. Od Ćose Jahja-hodžine do: Mehmed-ćehajine 178 m, Memi-hodžine 223 m, Fatime kadun 156 m, Husein-hodžine 207 m, Roznamedžijine 224 m. Od Karađoz-begove do: Roznamedžijine 146 m, Hafiz-hodžine 140 m, Husein-hodžine 182 m, Sinan-pašine 207 m.

Slika br. 2. Mahale Mostara 1768. godine na današnjoj karti. Crvenom linijom je označen utvrđeni dio grada. Mali crveni kvadrati su džamije sa munarama. Džerizi na desnoj obali označeni su zeleno-bijelim linijama. Veliki haremi i groblja providna zelena i plava boja.

U literaturi se broj mostarskih mahala navodi u rasponu od 24 do 53, a česte su greške u njihovom lociranju i nazivima.[69] Tokom vremena se ista mahalska područja nazivala raznim imenima, pa su neke mahale u tim brojanjima računate dva puta.

Na karti (slika broj 2) na osnovu spiska[70] i raspodjele doprinosa od 10.829 akči koje su dužni dati stanovnici pobrojanih mostarskih mahala na ime troškova ukonačenja paše koji ide u rat protiv Crne Gore 1768. godine, odredili smo položaj i približne granice navedenih mahala te godine.

Lijeva obala Neretve: 1. Tere hadži Jahjetova mahala, 2. Memi-hodžina mahala, 3. Mehmed-ćehaje mahala, 4. Fatime kadun mahala, 5. Ćose hodžina mahala, 6. Roznamedžijina mahala, 7. Husein-hodžina mahala, 8. Karađoz-begova mahala, 9. Brankovac mahala (u nekim drugim dokumentima, Bajezid-hodžina mahala), 10. Hadži Balina mahala, 11. Hafiz-hodžina mahala, 12. Sinan-pašina mahala, 13. Ćejvan-begova mahala, 14. Ćurči Ahmedova mahala (kasnije Bilušine ili Bjelušine), 15. Kanber-agina mahala, 16. Kotlevi hadži Huseinova mahala, 17. Šarića mahala, 18. Kotlevina mahala.

Desna obala Neretve: 19. Cernica i Lakišića mahala, 20. Nezir-agina mahala, 21. Ziraina mahala, 22. Jahja Esfel mahala (u narodu zvana „Mahala na ogradi"), 23. Sevrina mahala (ili Okjuzi mahala, kasnije Donja Mahala), 24. Derviš-pašina mahala, 25. Lafina mahala, 26. Baba Beširova mahala.

Granice prve mostarske mahale, Sinan-pašine (broj 12 na karti) su označene plavom linijom. Od mahala 1–5 formirala se današnja Carina. Obzirom na moć Osmanskog carstva u XV i XVI stoljeću i udaljenost ratišta od Mostara nije se moralo živjeti unutar zaštićenih zidina i grad se slobodno širio. Zbog gubitka dijela Dalmacije tokom Bečkog,

[69] Borislav Puljić, *Mahale grada Mostara*, Prostor br. 19, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, 2011, str. 165. – 30 mahala; Amir Pašić, *Arhitektura Bosne i Hercegovine, Osmanski period (1463-1878) Urbano okruženje,* 1991: str. 27. – 32 mahale; Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, IKC, Mostar, 2005, str. 12. – 24 mahale; Husaga Ćišić, *Mostar u Herceg-Bosni*, Preporod, gradski odbor u Mostaru, 1991, str. 39. – 35 mahala; Carl Peez, *Mostar i njegova kultura 1891*, reprint Crkva na kamenu, 2002: str. 19. – 33 mahale; Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela I i II,* Veselin Masleša, Sarajevo1991, str. 233. – 24 mahale; Evlija Čelebi, *Putopis*, Svjetlost, Sarajevo, 1967, str. 465. – 53 mahale.

[70] Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1179–1182. h. g. / 1765–1769. Obradio Hivzija Hasandedić, IC Štamparija, Mostar, 2014.

Kandijskog (1645–1669) i Morejskog (1684–1699) rata,[71] osmanska granica je povučena bliže Mostaru. Zato Sultanova vlast opravlja stare i podiže nova utvrđenja duž pograničnih mjesta i reorganizuje vojno-teritorijalni ustroj.[72] Između 1700. i 1706. godine osniva se Mostarska kapetanija i grad se utvrđuje s obje strane Neretve, vidjeti kartu. Početkom XVIII stoljeća cijela čaršija je bila opasana gradskim zidinama, a sredinom XIX stoljeća čaršija je *izašla* sjeverno od utvrđenog dijela, šireći se uzduž Glavne i Srednje ulice.

[71] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 20-21.

[72] Enes Pelidija, *Mostar u XVIII stoljeću*, Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko naslijeđe, broj 9, 1997. str. 82–83.

Mahala – primarna društvena i upravna cjelina

Osmanlije su sa sobom donijeli gotove, zrele principe izgradnje malih i velikih naselja – kasaba i šehera. Osnovni princip formiranja naselja je njegova podjela na zanatsko-trgovački dio – čaršiju, i stambena naselja – mahale.[73] U čaršiji se odvija cjelokupna privredna djelatnost i u njoj su smješteni i javni objekti, hanovi, karavan-saraji, bezistani, hamami, medrese, sahat-kule, imareti i sakralni objekti džamija – mesdžidi, turbeta i haremi. Stambeni dio naselja čine mahale, koje se opet sastoje od dva dijela; privatnog i javnog. Privatni dio jedne mahale čine kućne parcele, *mulkovi*, sa zelenim površinama, sa ukupno 30–60 kuća,[74] u kojima je stanovalo 150-300 osoba; javni dio mahale čine džamija, snabdijevanje vodom, eventualno mekteb (osnovna škola), pekara, zelenara i brijačnica. Mektebi se grade u blizini džamije, a ponekad su uz nju prizidani.[75] Neke mahale imaju svoja mezarišta ili zajedničke hareme sa drugim susjednim mahalama. Širina sokaka i ulica je bila prilagođena saobraćaju tovarnim životinjama. Širinu ulice koja vodi do mahale od oko 5,70 metara određivao je prostor koji su zauzimali čovjek i njegove dvije tovarne životinje kada idu uporedno. Sokaci su širine oko 2,4 metra, što je dovoljno za jednog čovjeka i jednog konja.[76] Manji i slijepi sokaci su bili širine do 2,10 metara, mada na Carini ima sokaka

[73] *Prve mahale, koje bi kasnije prerasle u naselja, nastajale su na taj način da bi vojnici sagradili utvrdu na brdu kako bi zaštitili pazarište, koje bi kasnije postalo čaršija, u dolini gdje su zanatlije i trgovci obavljali poslove. Vremenom izgrađen je put od čaršije do utvrde oko koje su vremenom podizane kuće. Kad je put od čaršije po utvrde popunjen kućama, mjesta za nove kuće je bilo samo iza već podignutih, pa su se od glavnog puta počeli granati pristupni sokaci. Čim je uz put izgrađeno nekih 40 ili 50 kuća i džamija, naselje je postajalo mahala. Mahala se sastoji iz dva dijela: privatni dio se sastoji stambenih jedinica, avlija, pomoćnih ekonomskih prostora i bašča, te javni sastavljen od ulica i staza koje vode od jedne kuće do druge. Kad bi se podiglo dovoljno kuća neko je otvarao pekaru ili piljaru.* / Dušan Grabrijan, *The Bosnian Oriental Architecture in Sarajevo with Special Reference to the Contemporary one*, DDU Univerzum, Ljubljana, 1984, str. 54–64.

[74] Na primjeru Mostara vidimo da je prosječan broj kuća u jednoj mahali 1585. godine bio 34, a 1881. godine 55 kuća. Na prostoru istih mahala broj kuća 1972. godine je bio 76.

[75] Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 109.

[76] Dušan Grabrijan, *The Bosnian Oriental Architecture in Sarajevo with Special Reference to the Contemporary one*, DDU Univerzum, Ljubljana, 1984, str. 54–64.

širine samo jedan i po metar. S jedne ili obje strane sokaka pružali su se kanali, kvadratnog ili polukružnog presjeka, za odvodnju oborinskih voda. Ispred ulaznih vrata u kuću kanali su bili presvođeni debljim daskama, ili kamenim pločama.

Mostarske mahale na lijevoj obali Neretve formirane su uzduž i s obje strane Carske džade[77] – glavnog puta za Sarajevo. Istovremeno mahale se razvijaju i u širinu, prema Neretvi, te se, vremenom, sjeverno od Starog mosta oformila druga glavna ulica (Srednja). Na formiranje jedne mahale utjecali su prvenstveno sigurnost, konfiguracija terena, putevi, vidici, osunčanje, blizina materijala za zidanje i zahvata vode, te mogućnost formiranja bašče i sađenje povrća. Prilikom izbora mjesta gradnje posebnu važnost igrala je zavjetrina od sjevernog i sjeveroistočnog vjetra koji u Mostaru najčešće puše.[78]

Mostar, kao i drugi gradovi nastali za vrijeme osmanske uprave, nije rastao kao niz koncentričnih krugova oko centralne poslovne četvrti – čaršije, već je nastajao u skladu s lokalnim hidro i topografskim prilikama, kao skup nezavisnih mahala, svaka sa svojom grupom objekata i usluga kojima samostalno osigurava higijenske, vjerske, ekonomske, kulturne, društvene i pravosudne potrebe stanovnika mahale.

Kompleks džamije je bio društveni i duhovni centar jedne mahale, mjesto okupljanja stanovnika i donošenja svih značajnih odluka za mahalu. Tu se obavljala zajednička molitva i djeca pohađala školu.[79] Džamije su bile noću osvijetljene kandiljima i svijećama. One su bile dupkom pune prilikom ramazana, dva bajrama, džume petkom u podne, mevluda, proslavljanja odabranih *mubarek* noći, poklanjanja hatmi za duše umrlih i drugih svečanih događaja. Oni koji su radili u čaršiji koristili su čaršijske džamije za vjerske obrede tokom dana. Nemuslimanske zajednice i pojedinci živjeli su u Mostaru zajednički, ili bok uz bok sa muslimanskim stotinama godina.[80] Siromašni stanovnici su uvijek bili pod patronatom bogate porodice iz susjedstva, tako da

[77] Pavo Anđelić, *Turski put od Ivan-planine do Porima*, Naše starine IV, Sarajevo, 1957, str. 169–170.

[78] U Mostaru sjeverni vjetar puše sa 24,6% učestalosti, a sjeveroistočni sa 19,6% učestalosti. / izvor: Federalni hidrometeorološki zavod, Sarajevo.

[79] Amir Pašić, *Arhitektura Bosne i Hercegovine, Osmanski period (1463–1878) Urbano okruženje,* 1991, str. 10.

[80] Muhamed A. Mujić, *Pitanje nastanka stare pravoslavne crkve u Mostaru 1833*, Prilozi za orijentalnu filologiju, broj 26, 1976, str. 82–89.

ekstremne socijalne razlike nisu bile prisutne. Uzrok tome svakako leži u religioznom osjećaju stanovnika, gdje islamsko učenje traži od svojih sljedbenika trošenje imetka u općekorisne društvene svrhe, te pomaganje siromašnim džematlijama.[81] Posebno se vodilo računa o bolesnicima u mahali, a mnogi su se primali, posebno žene, da njeguju bolesne, i to sve isključivo radi sevapa i religioznih osjećanja.[82]

U carinskim i drugim mahalama koje su se pružale uz Neretvu, rijeka je zauzimala veoma važno mjesto u kolektivnoj mahalskoj historiji i bila dio ličnog identiteta svakog stanovnika.

Do kraja osmanskog razdoblja u našoj zemlji mahale su bile organizacijske jedinice sa jasnim kodeksima ponašanja i odgovornosti. Na čelu svake mahale nalazio se upravni organ sastavljen od starješine mahale, *muktara*, imama i nekoliko uglednih (vjerodostojnih) stanovnika. Ovo vodstvo mahale bilo je odgovorno za organizovanje i provođenje svih zahtjeva i odluka viših organa.[83] Stanovnici su preko muktara bile obavezni plaćati pripadajuće mahalske poreze, a istim putem su primali njima namijenjena vakufska sredstva.[84] Oni su rješavali sve nesporazume u mahali, a po potrebi su slali predstavke Šerijatskom sudu Mostara. Tako su stanovnici Husein-hodžine mahale (džamija je bila na mjestu *Nebodera* na uglu Titove i Huse Maslića ulice) 1632. godine uputili sudu tužbu i tražili da stanovnik njihove mahale papudžija Memija napusti mahalu, a da će mu oni platiti za kuću više nego što ona košta. Sud je donio presudu da Memija izađe iz kuće i napusti mahalu.[85] Više presuda koje uređuju red, društveno prihvatljivo ponašanje i sigurnost stanovnika mahale može se pratiti u sidžilima

---

[81] Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, prilozi za orijentalnu filologije, broj 3-4, 1952, str. 234.

[82] Hivzija Hasandedić, *Muslimanska društva u Mostaru*, Islamska misao, Sarajevo, 1989, br. XI, 125, str. 33–36.

[83] Tako u uputama zaptijama stoji da će *oni biti kažnjeni skupa sa* ***muktarima*** *ako se svijet blagovremeno ne odazove na poziv da sa svojim konjima dođe na određeno mjesto radi transporta provijanta za vojsku.* / oko 1860. godine, AT VII/313 Regesta, Franjevački arhiv u Mostaru 1446–1862.

[84] *Mutevelija Ćejvan-ćehajinog vakufa će muktaru svake mahale isplatiti onoliki iznos poreza (avariza) koliko otpada na pojedinu mahalu.*/ Muhamed Mujić, *Jezičke i sadržinske osobenosti vakufnama iz Mostara (druga polovina XVI stoljeća)*, POF XXV/1975, Sarajevo 1977, str. 212.

[85] Muhamed A. Mujić, *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Prva književna komuna, Mostar, zapis sidžila br. 30.

mostarskih kadija.[86] Prilikom prodaje parcele ili kuće prvo su nuđene najbliže komšije. Mahale su obično nosile nazive prema džamijama ili mesdžidima koji su se u njima nalazili.[87]

Na narednoj slici broj 3 vidimo približne granice socijalnih područja ili *boxova*, koje su najniže organizacione jedinice u tvorbi jedne mahale. Na karti nisu prikazani dijelovi socijalnih područja Ćose Jahje mahale koja su južno od ulice Braće Brkića.

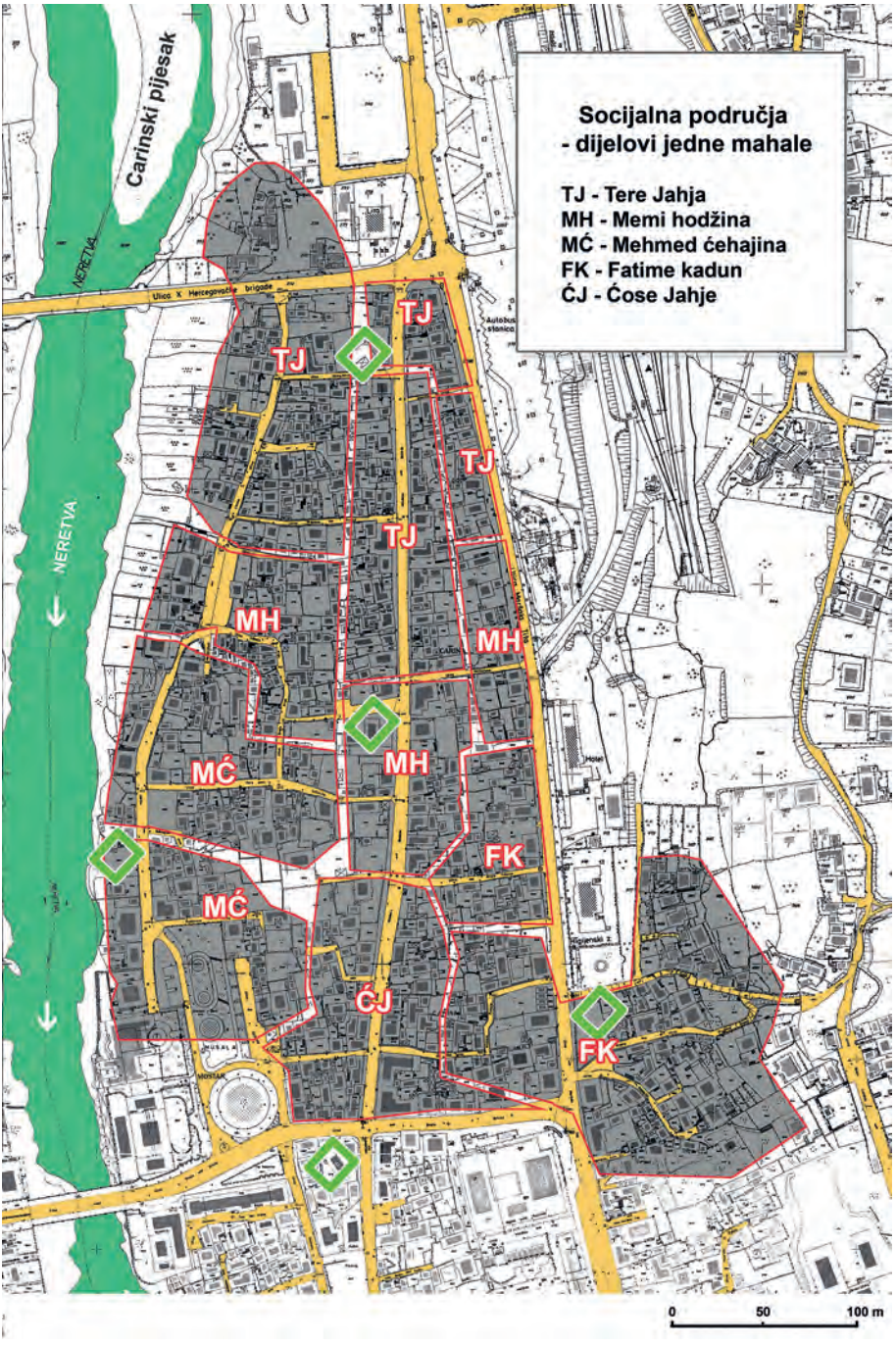
Odrasli sinovi su ženidbom stvarali nove porodice, te gradili nove, ili nadograđivali stare kuće. Prilikom gradnje kuća, koje su bile embrion ili nukleus buduće mahale, ostavljani su pristupni putevi širine od jedan i po do tri metra. Prema sokaku su bile štale, sjenice, a onda se direktno, ili kroz haraluk ispod kuće ulazilo u avliju. Iza su bile bašče i povrtnjaci.

Na Carini ima mnogo ostataka tih nekadašnjih nukleusa budućih mahala. Od sjevera prema jugu postoje sokaci ili slijepi sokaci,[88] gdje su bile grupe kuća porodice Džajo (Džajin sokak, danas H. Hakala); porodice Kurtović (Kurtovića sokak, danas R. Frenje); porodice Vejzović (Vejzovića sokak, danas Braće Krpo); porodica Hakalo (slijepi Hakalov sokak, ulaz iz ulice M. Balorde); porodice Kurt (Kurtov sokak); porodice Lakišić (slijepi Lakišića sokak, ulaz iz ulice M. Balorde); porodica Trbonja (slijepi Trbonjin sokak, ulaz iz glavne ulice, prekoputa Higijenskog zavoda), porodice Kazazić (slijepi Kazazića sokak, ulaz iz ulice M. Tita); porodice Šegetalo (slijepi Šegetalov sokak, ulaz iz ulice M. Tita); porodice Ćišić (slijepi Ćišića sokak, ulaz iz ulice M. Tita), i desetak drugih, idući od sjevera prema jugu.

[86] Vidjeti u izvoru kao gore presude broj 291, 354, 447 i mnoge druge.

[87] Amir Pašić, *Arhitektura Bosne i Hercegovine, Osmanski period (1463–1878) Urbano okruženje,* 1991, str. 26.

[88] Ovakvih slijepih sokaka, osim u Mostaru, ima također dosta u sarajevskim mahalama, gdje se zovu čikme, prema turskoj riječi *çikma* s istim značenjem.

Slika br. 3. Socijalna područja pet mahala na Carini. Zeleni pravougaonici označavaju džamije.

Osim ovih embriona budućih mahala koje su stvarane od kuća muslimanskih stanovnika, na Carini su nastale i tri socijalne grupe, dijelovi mahala od kuća pravoslavnih žitelja. Tako imamo grupu kuća porodice Mojo, koja se spominje u sidžilima 1779. godine, grupisane oko Mojića sokaka, te malo južnije grupu kuća porodice Šašaroga u istoimenom sokaku. Nešto kasnije, u drugoj polovini XIX stoljeća, na Carskoj džadi, preko puta džamije Fatime kadun formira se grupa kuća porodice Šola. Uz ove tri grupe kuća kasnije se naseljavaju druge pravoslavne familije.

Socijalne grupe su uvijek stvarane od stanovnika kuća koje imaju ulazna vrata nasuprot jedni drugima u istom sokaku ili ulici. Jedno područje se sastojalo od deset do petnaest kuća, sa pedeset do sedamdeset stanovnika. Takva dva do četiri socijalna područja činila su jednu mahalu. Po pravilu, od najudaljenije mahale do čaršije nikad nije trebalo više od desetak minuta hoda.[89]

Društvene veze između članova grupe bile su veoma jake. Djeca iz jedne grupe, često njih dvadesetak, poslije mekteba ili škole nastavljali su zajedničko igranje, bavljenje sportom, ili su zajednički radili uobičajene dječije nepodopštine. Često je jedno ili više djece odlazilo na ručak u kuću svojih drugova, ili ostajali na spavanju. To je bio i jedan diskretni oblik pomoći – otac iz bolje stojećih kuća bi rekao sinu ili kćeri da zovne na ručak po nekoliko prijatelja iz porodica slabijeg imovnog stanja.[90] Među đačkom djecom i omladinom u mahali nikada nije bilo pohlepne želje da se neko ističe svojim boljim materijalnim položajem nad onim ko je bio siromašan.[91] Žene iz iste socijalne grupe su pomagale jedna drugoj u svakodnevnim kućnim poslovima. Dešavalo se da tek porođene majke nisu u grudima imale dovoljno mlijeka za svoju novorođenčad, pa su njihovu djecu dojile komšinice koje su također imale djecu u dojiljskoj dobi. U mahalama Carine, čak i u novije doba, bilo je mnogo tih, takozvanih, braće i sestara po mlijeku. Pomoć se pojačavala u slučaju smrti ili bolesti komšije. U kuću umrlog prve komšinice su donosile ručak ožalošćenoj porodici, dječija igra i graja bi prestajale. Posebno su poštovani vjerski običaji komšija druge konfesije. Posjećivali su se uzajamno uz Božiće, Uskrse i Bajrame, i pri tome komšijama davali prigodne poklone. Pri porođajima pomagale su prve komšinice,

[89] Od najsjevernije carinske džamije, Tere Jahje, do nekadašnje čaršije ima 1.092 metra, a od Fatime kadun džamije 716 metara.

[90] Svjedočenje sagovornika.

[91] Avdo Humo, *Moja generacija*, Vrijeme, Zenica, 2019, str. 177.

bez obzira na konfesiju.[92] U ljetnom periodu, poslije zalijevanja avlije vodom, žene su primale posjete svojih prvih komšinica. Sa komšijama iz drugih socijalnih *boxova* mahale, čije ulazne kapije nisu bile u istom sokaku, druženje nije bilo tako intenzivno. Rođačke i prijateljske veze u ovim osnovnim socijalnim grupama su prvi krug unutar kojeg se formirao mentalitet i oblikovali odnosi među ljudima. Drugi, širi krug je mahala, kao osnovna urbana forma u kojoj se utvrđivao temeljni osjećaj pripadnosti svom okruženju. U odrasloj dobi stanovnik mahale je ulazio u treći krug, čaršiju, gdje se profilisao gradski način života i nastajao mentalitet građanina.

Riječ màhala[93] ima šire značenje od građevinsko-urbanističkog imena za skupinu kuća. Ona znači i način života, svijest, oblik društvenih odnosa. Ima svoje psihološko, socijalno, privredno i niz drugih značenja. U prošlosti mahala se često samostalno branila i postojao je jak osjećaj sigurnosti njezinih stanovnika. Stanovnici su imali temeljni osjećaj pripadnosti svojoj mahali. Dio te svijesti o pomaganju i zajedništvu najbolje se pokazao na Bajram 1687. godine, kada su mostarski mahaljani prekinuli bajramsko slavlje, suprotstavili se i istjerali iz svog grada uskoke Stojana Jankovića. Ista ta svijest, njegovana u mostarskim mahalama kroz stoljeća, došla je do izražaja u toku Drugog svjetskog rata i agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine. Višestoljetnoj vitalnosti mahale je doprinio njen nehomogeni staleški i socijalni sastav žitelja. Jedne pored drugih su stanovale različite staleške i socijalne grupe. Vjerski duhovnici, trgovci i veleposjednici koji su predstavljali

[92] *Kod nas u mom komšiluku* (opis života u mahali Bjelušine između dva Svjetska rata) *živjeli su Muslimani i Srbi. Pored njih pokoja hrvatska porodica. Za sve nas, stare ili mlade, muške ili ženske, Muslimane ili Srbe, komšija je bio preči od rodbine. Kod njega se moglo doći u svaka doba, porazgovarati, požaliti, potražiti pomoć. Ako je komšija imao česmu u avliji, na vodu se išlo kao da je česma u vlastitoj avliji. Normalno je bilo u komšije pozajmiti šaku soli, fildžan ulja ili bilo čega drugog, ili poslati dijete da obavi kupovinu. Srpkinje su pomagale Muslimankama pri porodu i obratno. Običaj je bio da komšija pri klanju kurbana za Bajram najbolji dio odvoji za pravoslavnog komšiju, o ovaj uz Božić najbolji kolač, koji se posebno pekao na ulju, odvajao za muslimanskog komšiju. Bilo je normalno da se Muslimanka kreće nepokrivena pred komšijama.* / Danilo Bilanović (1925-1994), prvoborac, rukovodilac u SKJ, ambasador SFRJ u Nigeriji i Indiji), *Naša mladost*, Sarajevo, 1981, Arhiv HNK/Ž Mostar, Nepublikovana memoarska građa, Nesređena građa, str. 1-10.

[93] Mahala je izvorno arapska riječ محلة [mähallä], koja je značila naseliti, stanovati. Izvedeno je od glagola *halla* (odvezati), ili rastovariti konja ili devu na mjestu odmora – mahali.

gornji sloj društva u kriznim situacijama su ustrojavali i predvodili svoje manje obrazovane i siromašnije komšije, što je ubrzavalo donošenje pravilnih odluka od interesa za cijelu mahalu.

Uredbom o organizaciji vilajeta iz 1867. godine najmanje 50 kuća moglo je sačinjavati jednu mahalu.[94] Muktar je moglo biti lice starije od trideset godina, te da državi plaća najmanje 100 groša poreza godišnje. Mostarske mahale su imale mješovito stanovništvo, muslimansko i nemuslimansko, premda je, općenito, postojala sklonost da se živi u odvojenim mahalama. Stanovanje u odvojenim mahalama nije posljedica nekakve getoizacije nametnute od strane države, nego je pružalo mogućnost za lakše organizovanje života u skladu s propisima vlastite vjere i za izbjegavanje situacija u kojima bi se bogoslužjem, načinom ishrane ili odijevanja ometali pripadnici drugih vjera.[95] Dolaskom Austro-Ugarske uglavnom je zadržana teritorijalna i upravna podjela Mostara. Osam gradskih područja, koja su nastala srastanjem više mahala imala su svoje muktare ili bašmuktare. Oni su birani na prijedlog gradskog načelnika iz reda *najuglednijih i najčestitijih stanovnika predmetnog kvarta*.[96] Da bi bio izabran za muktara, kandidat je morao najmanje tri godine stanovati u predmetnom kvartu, dobro poznavati prilike, te biti ugledan i poštovan od stanovnika područja. Primao je želje i žalbe svojih stanovnika i prosljeđivao ih gradskom načelniku. Davao je potvrde o vlasništvu nad zemljom.[97] Svojim muhurom (štambiljem) ovjeravao je dokumente čije izdavanje je bilo u njegovoj nadležnosti. Platu je primao iz budžeta općine.

[94] Jasmin Branković, *Mostar 1833–1918*, University Press, Sarajevo, 2010, str. 58–59.

[95] Kerima Filan, *Društvena zajednica u Sarajevu 18. stoljeća (O nemuslimanskom stanovništvu u medžmui Mula Mustafe Bašeskije),* Šezdeset godina postojanja i rada Orijentalnog instituta, Prilozi za orijentalnu filologiju – POF, Sarajevo, str. 413.

[96] Jasmin Branković, isto kao ranije, str. 93.

[97] *Po otomanskom zakonu treba da prodavalac donese od muktara potvrdu da je zemlja tvoja, koje su joj megje i koliko mjeri u dunumima ili u pluževinama*. / List *Bošnjak* za 1885. godinu, Sarajevo, članak *Zemljištne knjige u Bosni i Hercegovini*, str. 44.

Slika br. 4. Muhuri muktara Carine, Hadži Mustafa Hakalo, 1899. i Salih-aga Fazlibegović, 1908. godine.

Neki od muktara Carine i Mostara za vrijeme austrougarskog perioda: Hadži Mustafa Hakalo je bio muktar oko 1899, a Salih-aga Fazlibegović oko 1908. godine. Muktar Derviš-pašine mahale u Zahumlju 1888. godine je bio Derviš Pločić, a iste godine muktar hadži Baline mahale u Brankovcu je bio Salih-aga Humo. Osman Ćišić je 1910. godine bio bašmuktar Predhumlja (danas Donja Mahala).

Između dva svjetska rata muktar (knez) Carine je bio Drago Mandrapa, a 1941. godine muktar mahala Carina i Brankovac je bio Muhamed Džudža. Poslije 1945. godine umjesto muktara prvaci mahale se nazivaju povjerenici Narodnog fronta ili odbora, a kasnije predsjednici, ili sekretari MZ. Mjesna zajednica je bila društveno-politička organizacija čija je primarna uloga bila širenje i učvršćivanje ideologije vladajuće partije među stanovnicima mahale kroz mjesnu OOSK, SSRN i Savez omladine. Između ostalih, rukovodioci mjesne zajednice Carina bili su Salih Kajtaz sa Donjeg puta, Momčilo Berberović iz Pasjaka, Ljubo Gordić iz Srednje ulice, pa Meho Čolaković i Mirko Zovko iz Zalika. Organizaciono, Carina je nekad bila skupa sa Brankovcem, a nekad sa Zalikom.

Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu predsjednica MZ Carina je bila Tanja Kazazić. U poslijeratnim godinama, od kraja 1995. godine, pa do odlaska u penziju na početku 2016. godine, predsjednik mjesne zajednice Carina je bio Sead Kazazić.

Kuće u mostarskim mahalama – djela islamske arhitektonske baštine

Dolaskom Osmanlija na naše prostore domaći živalj je uz prihvatanje islama postepeno prihvatao gotovo sve grane islamske umjetnosti, od kojih je u Bosni i Hercegovini umjetnost gradnje posebno došla do izražaja.[98] Novi tip gradske stambene kuće koji su donijeli Osmanlije, u pravilu je imao prizemlje i sprat te predstavljao mnogo razvijeniji tip u odnosu na zatečenu drvenu i kamenu kuću.[99] Stambeni kompleks se sastoji iz tri dijela; kuće, avlije i bašče. Kad prođe avlijsku kapiju, čovjek se nađe u jednom prostoru koji je na polovini puta između kuće i vanjskog prostora. Jedna ili više soba se nalaze oko ulaznog hola - hajata, koji također ima više namjena. Avlija je sa mutvakom (kuhinjom), drvarnicom, aharom (stajom) za kravu, ostavom, eventualno česmom, kapijom, kapidžikom, odrinom sa vinovom lozom, te sofama sa cvijećem. U Mostaru su avlije bile pokaldrmisane posebno odabranim, plosnatim oblucima, *plohama*, iz korita Neretve, debljine do četiri, a prečnika oko osam centimetara. *Plohe* su utiskivane okomito u sloj neretvanskog pijeska, *pržine*, tijesno jedna pored druge, tako da je čovjek mogao hodati bosonog po kaldrmi bez neugodnog osjećaja bockanja kamenja. Kaldrma avlije se slagala u obliku rozeta, rombova i kvadrata pomoću ranije sortirane četiri vrste ploha prema boji: bijele, crvenkaste, zelenkaste i *plohe* crnih nijansi. Rozeta se radila u sredini avlije, prečnika oko jedan i po metar, a u centar kruga stavljao se potpuno okrugli kamen, veličine petnaestak centimetara. Često se u avliji, uz zidove koji su redovno godišnje *bijeljeni* gašenim krećem, sadilo jedno stablo lovorike ili mušmule. U bašči su bile lijehe sa *zerzevatom* i stablima voća - kajsije, trešnje, praske i ponegdje japanska jabuka ili dunja. U dnu bašče, uza zidove, rasle su smokve i šipci. Na kraju bašče je, najčešće što dalje od stambenog dijela, bio smješten zahod.

Drveni basamaci, stepenište, vode na gornji sprat, gdje se sa tavana[100] ulazi u sobe. U jednoj kući živjelo je uz roditelje više oženjenih sinova

---

[98] Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini,* Prilozi za orijentalnu filologiju, broj 2–4, 1952, Sarajevo, str. 233.

[99] Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 87, 351.

[100] U Sarajevu se tavan zove divanhana.

sa suprugama i djecom, te neudatih sestara. Nastojalo se da dispozicija kuće bude lako djeljiva, u smislu da svaka soba samostalno funkcioniše kao jedna stambena jedinica.[101] U bogatijim kućama uz sobe se nalazilo malo kupatilo, hamamdžik, sa glinenom peći za zagrijavanje vode.

Slika br. 5. Ostaci jedne od najstarijih kuća islamske arhitekture u Mostaru pripada porodici Lakišić i nalazi se u ulici M. Balorde. Kuća je napravljena između 1650. i 1700. godine. Hrastove grede za kuću dopremljene su iz Lakišića šume u Rakičkom Gozdu. Na avlijskom zidu kuće prema ulici nalazio se ukrasni kamen – musafirtaš – znak dobrodošlice neznancu da u kući može besplatno prenoćiti i jesti.[102]

Do uvođenja tanzimata 1851. godine, od kada esnafi postepeno nestaju, niko od zanatlija i trgovaca nije smio koristiti obrtni kapital za gradnju kuće. O tome je esnaf vodio striktnu kontrolu. Kuća se mogla praviti samo od čistog dobitka.[103] Pri izboru mjesta za gradnju kuće strogo se vodilo računa da građevina ne zaklanja vidik postojećim objektima. Ako se gradilo na strmom terenu, kao naprimjer u Brankovcu ili

[101] Amir Pašić, *Prilog proučavanju Islamskog stambenog graditeljstva u Jugoslaviji na primjeru Mostara*, doktorska disertacija, Zagreb, 1989, str. 50–260.

[102] Razgovor sa Omerom (Abdulaha 1886–1965) Lakišićem u Mostaru, 15. 9. 2018.

[103] Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela I, Esnafi i obrti,* Veselin Masleša, 1991, str. 282.

Mazoljicama, pravilo je bilo da prozori sprata gledaju preko krovova kuće koja je uniže. Na ravnom terenu kuće su se horizontalno izmicale kako jedna drugoj ne bi zaklanjale vidik.

Kuća se komponovala zajedno s okolinom, uvlačenjem prirodnog ambijenta preko vrta, bašče i oplemenjenog dvorišta u prizemlje kuće i na sprat, u otvoreni tavan.[104] Posebna upotrebna vrijednost otvorenih hajata i tavana došla je do punog izražaja u mediteranskoj klimi Mostara. Od sedam do devet mjeseci na godinu ukućani su boravili na tim produžecima avlije, vani, a ipak u kući, gdje prostor ima tri čvrsta zida, a četvrti je od zelenila, cvijeća i zraka.[105] Cilj takve arhitekture je da bez znatnijih zahvata ne zatvori i ne izolira čovjeka od izmjene dana i noći i prirodnog ciklusa godišnjih doba. Bogatije kuće imale su po dva trakta, međusobno spojena posebnim avlijama, *selámluk* i *harèmluk*. U selámluku borave muški članovi, a tu se primaju i gosti. Dio u kojem borave žene, haremluk, je najdublja unutrašnjost kuće. Orijentalna/bosanska kuća je *poput glavice crvenog luka, niz slojeva koji, jedan nakon drugoga, vode prema nekoj unutrašnjosti, koju se ne može vidjeti ni opipati, ali je se itekako može udahnuti, omirisati, upiti kožom, jer ona je doduše nevidljiva, ali sasvim realna. Kod glavice luka je najdublja unutrašnjost, ono ‚prazno' mjesto iz kojeg glavica počinje klijati, kod bosanske kuće je najdublja unutrašnjost dio gdje borave žene sa djecom.*[106]

Kuće su građene skromno, za sebe, a ne i za generacije koje će doći. Razlog svakako leži u islamskom učenju o prolaznosti ovog svijeta i načinu života. Zato su kuće izvana jednostavne, bez arhitektonskih detalja i rješenja koji bi služili za impresioniranje prolaznika i gostiju, pošto je sav život okrenut prema unutra – svojoj porodici i ostalim najbližim. Sobe koje preko dana služe za rad, primanje gostiju i ručavanje, navečer se pretvaraju u spavaću sobu.[107] S ulične strane avliju opasuje visoki zid u kojem se nalazi kapija sa dva krila, *kànata*. Na svakom krilu je halka, koja ima ulogu današnjeg zvonceta. Uz kapiju se nalazi mali otvor, *kapìdžik,* kroz koji se može pogledati došljaka koji

[104] Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 247.

[105] Ibrahim Kajan, *Historija grijeha i nasilja*, IC Štamparija Mostar, 2019, str. 177.

[106] Citat iz: Dževad Karahasan, *Izvještaji iz tamnog vilajeta*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2007, str. 141–142.

[107] Alija Nametak, *Islamski kulturni spomenici turskog perioda u bosni i Hercegovini*, Državna štamparija, Sarajevo, 1939, str. 38.

je zakucao halkom. Posebno se njegovao kult uzajamnog povjerenja i pomaganja s komšijama. Mnoge kuće su u svojim avlijama ili baščama imale mala jednokrilna vrata, *kònšipke,* koja su vodila u bašču ili avliju prvog komšije do čijeg se prijateljstva mnogo držalo.[108]

Prizemlje kuće građeno je od kamena, a sprat je najčešće bio drveni skelet sa ispunom[109] – vidjeti sliku broj 5. Stariji tipovi kuća prema ulici nisu imali prozore, otvorenost je bila prema vrtu, dok se noviji tip od kraja XVII stoljeća otvorio na spratu i prema ulici sa nizovima prozora sa mušepcima i izbačenim doksatima. Da bi se pored kuća koje su okrenute prema ulici moglo pristupiti avliji i unutrašnjim dijelovima, prilaz je rješavan pomoću *haraluka,* pothodnika ispod dijela kuće do ulice ili sokaka. U Mostaru, u kojem zimi puše jak vjetar, često orkanske snage, kuće su pokrivane teškim pločama kamena škriljca. Za zidanje kuća u Mostaru su korištena tri vrste kamena: miljevina ili tenelija iz Mukoše i drugih majdana, kamen pećinaš, te veći obluci iz korita Neretve.

Hrišćansko stanovništvo je također usvojilo tip islamske kuće i podesilo ga svom društveno-ekonomskom položaju, običajima i vjeri.[110] Kuća kod hrišćana je bila više otvorena prema ulici. Samo se u ovom pogledu mogla osjetiti izvjesna razlika u urbanističkom liku ulice između muslimanskih i hrišćanskih kuća.

Radi boljeg osunčanja kuće u mostarskim mahalama na lijevoj obali okrenute su prema jugu, jugozapadu i zapadu, dok su kuće na desnoj obali Neretve, stisnute uz samo podnožje brda Hum, orijentisane prema istoku i jugoistoku. Širenjem i uvećavanjem članova porodice, ujedno je rasla, mijenjala se i dograđivala i kuća. Uglavnom su dodavane nove sobe, ako nije bilo mjesta za novooženjenog sina i njegove potomke, ili se uz staru prislanjala i zidala nova kuća. Pri tome podizana su samo tri zida nove kuće, a četvrti je bio zajednički zid od starog objekta. Tako su minimalnim sredstvima stvarani novi prostori koji se prelijevaju, povezuju i prilagođavaju povećanom broju članova porodice.

[108] Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, Prilozi za orijentalnu filologiju, broj 2–4, 1952, Sarajevo, str. 279.

[109] Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 87, 89.

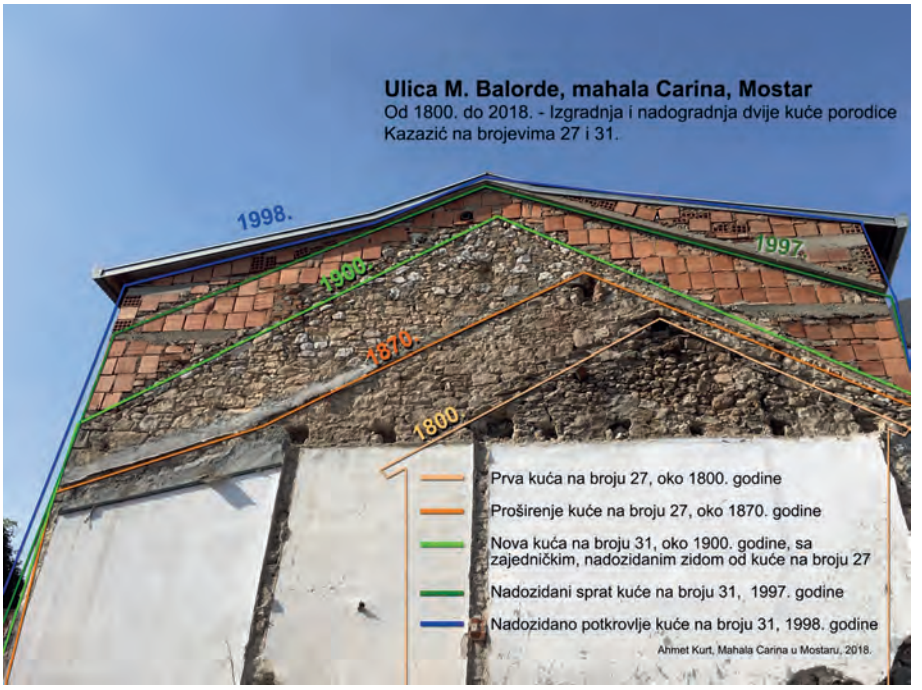
[110] Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 103.

Slika br. 6 - lijevo. Haraluk ispod kuće porodice Kazazić u ulici M. Balorde br 29. Slika br. 7 - desno. Još uvijek se po carinskim sokacima nalaze zidovi stari 350 godina, u kojima se lijepo mogu razaznati vrste kamena koji su u to doba korištene. T-tenelija, P-pećinaš, O-neretvanski obluci.

Slika br. 8. U sokaku Braće Krpo (bivši Vejzovića sokak) vidimo zabatni zid prizemne kuće pokrivene pločom, koji je kasnije nadozidan preko krovnog pokrivača od kamenih ploča. Procijenjena starost gradnje 350–400 godina.

Slika br. 9. Faze širenja i izgradnje nove kuće porodice Kazazić u ulici M. Balorde broj 27.

Rušenjem tri zida stare Kazazića kuće na broju 27, na preostalom, četvrtom zidu lijepo se može razaznati dvjestogodišnji historijat širenja stare i gradnje nove kuće porodice Kazazić. Prvo je oko 1800. godine podignuta mala prizemna kuća sa jednom sobom po širini kuće. Poslije sedamdeset godina kuća je proširena, a krov nešto podignut, kako bi visina nove prostorije bila dovoljna – narančasta boja na slici. Nakon sljedećih trideset godina porodica diže novu kuću, na današnjem kućnom broju 31, tako što koristi postojeći zid od stare kuće, koji se nešto nadziđuje – zelena linija na slici. Poslije sto godina od gradnje nove kuće, ista raste u visinu u dva vremenska intervala. Na kraju, 2018. godine, stara kuća se ruši da bi dala mjesto novoizgrađenoj kući, koja ima sva svoja četiri nosiva zida.

Pri gradnji nove kuće strogo se poštivalo tradicionalno pravilo da prozori novoizgrađene kuće ili nadograđenog sprata ne gledaju u avliju susjedne kuće.

Carinske mahale i stanovnici 1585. godine

Katastarski popis oblasti Hercegove u ejaletu Bosni je obavljen 1585. godine,[111] gdje su popisani svi obrađivači državne zemlje koji su imali dvije obaveze – stalna obrada zemlje prema lokalnim uslovima i redovno plaćanje poreza državi. Cjelokupni prihodi sa zemlje, koji su ubirani kao porezi, razdjeljivani su od strane države timarnicima-vojnicima, kao njihove plate za stalnu vojnu službu. Na osnovu ovog popisa iz 1585. godine može se steći uvid u stepen razvoja Mostara do te godine, broj mahala, te saznati društvena i zanatska struktura mahaljana i njihova imena. Vidimo da je Mostar za sto i osam godina, od 1477. do 1585. godine, od pazara kod mostovske tvrđave (Köprü Hisar) sa dvadeset i jednim odraslim muškarcem narastao do naselja sa statusom kasabe,[112] koja se sastojala od petnaest mahala[113] u kojima

---

[111] Ahmed S. Aličić, *Katastarski popisi ejaleta Bosna, Opširni katatarski popis za oblast Hercegovinu iz 1585. godine*, sveska 1. Dobra knjiga, Sarajevo, 2014.

[112] Od sredine oktobra 1506. godine Mostar ima status kasabe. Naime tada je napisana vakufnama (zadužbina) o izgradnji džamije Sinan-bega u istoimenoj mahali. Ispunjenjem toga i nekoliko drugih uslova stanovnici ove prve mostarske mahale su dobili status muafijeta (oslobođeni rajinskog, zemljoradničkog, poreza), što je omogućavalo da se bave gradskim zanimanjima, zanatstvom i trgovinom.

[113] Prema Aličićevom defteru te mahale su:

1. **Mahala hadži Mehmed-begova**, osoba 50. Karađoz-begova džamija sagrađena 1557. i mahala se formirala.
2. **Mahala hadži-Huseinova**, osoba 36, Hadži-Huseina Kotle mesdžid na Luci, danas ugao M. Tita i Čelebića.
3. **Mahala Nezir-agina**, osoba 22. Džamija na Spilama na Šemovcu, blizu Krive ćuprije. Formirana prije 1558. Nezir-aga tih godina bio dizdar mostarske tvrđave.
4. **Mahala Janjičara i spahija**, Mahala kuloğullari ve sipahiler, osoba 30. Mjesto mahale nije utvrđeno. Nalazila se na lijevoj obali, neposredno uz Stari most, Sultan-Selima Javuza mesdžid? Možda na mjestu Tabhane, ili na padini na lijevoj obali prema kasnijem Konaku?
5. **Mahala Nesuha, dizdara**, osoba 13. Vučijakovića džamija pod lipom. Formirana kad se i džamija izgradila 1558.
6. **Mahala Jahja hodžina**, osoba 30. Jahja-hodžin ili Jahje Esfelov mesdžid u Donjoj Mahali, između Čerkića i Buljkine ulice.
7. **Mahala Ćejvana, ćehaje**, osoba 35. Kod Starog mosta, danas kod Medrese. Prije 1554. zvala se mahala Šems ćehaje, a te godine Ćejvan-ćehaja izgradio džamiju, pa se tako i zove.
8. **Mahala rahmetli Husein-hodžina**, osoba 38. Bila na mjestu Nebodera na Titovoj ulici, srušena 1947.

je živjelo 512 poreznih obveznika sa svojim porodicama, što u prosjeku iznosi trideset i četiri domaćinstva po jednoj mahali. Ako ovom broju dodamo 18 evidentiranih hajmana (nomada), te oko 50 državnih i vjerskih službenika s porodicama,[114] 47 posadnika mostarske tvrđave, te desetak trgovaca[115] i njihovih sluga, možemo zaključiti da je grad te godine mogao imati najviše oko 3.000 stanovnika.

Razvitak Mostara u prvom redu je zavisio od postignute sigurnosti i dovoljne udaljenosti od neprijatelja, te od širenja islama. Kroz ovaj popis može se vidjeti kako je postupno dolazilo do širenja islama među domaćim stanovništvom koje se, većinom, sastojalo od bogumilskih krstjana.[116] Od tih 512 osoba njih 113, ili svaki peti (22%) kao ime oca su naveli Abdulah (Rob Božiji), što je već poznati eufemizam za pokrivanje nemuslimanskog porijekla oca, mada neki, što se vidi iz popisa, to nisu krili.[117]

---

9. Mahala Bajezid-hodžina, osoba 21. Možda na mjestu kasnije Derviš-pašine mahale na desnoj obali. Derviš-paša je možda porušio staru džamiju na istom mjestu koju je izgradio njegov otac Bajazid (?) – vidjeti, Jusuf Mulić, Islamske bogomolje u Mostaru, Hercegovina br. 9. 1997, str. 69.

10. Mahala rahmetli Sinan-pašina, osoba 24. Prva mostarska mahala na Mejdanu, kod bivšeg Doma JNA. Džamija poznata i kao Atik (Stara) je podignuta oko 1506. godine, srušena 1949. godine, ponovno podignuta 2015. godine.

11. Mahala Jahja-hodžina, osoba 67. Ćose Jahje džamija na Musali.

12. Mahala Kanber-agina, osoba 34. Hadži Ahmed-age Kudića ili Kanber-agin mesdžid. Izgrađen tačno na cesti koja vodi na Lučki most na lijevoj obali Neretve. M. Mujić piše da je to Bešir-age mahala na Balinovcu.

13 Mahala Zahum, osoba 30. Možda Derviš-paše Bajezidagića u Podhumu? Sagrađena džamija 1597. Možda Hadži Ali-bega Lafe džamija na Raskršću?

14. Mahala Bajezid-hodžina, osoba 26. Na uglu ulice Braće Šarića i Braće Bajata u Brankovcu mesdžid u istoimenoj mahali. Muhamed A. Mujić tu mahalu naziva Kazaska mahala.

15. Mahala rahmetli gospođe Fatime, kćeri rahmetli hadži Mehmed-begove (Karađoz-beg umro oko 1564), osoba 51.

[114] Uzeto da je svaka od 15 mahala imala imama, hatiba i mujezina (45 osoba), te 5 drugih vodećih ljudi kasabe.

[115] U Mostaru su, u vrijeme popisa 1585. godine, povremeno živjeli i djelovali dubrovački i jevrejski (Sefardi) trgovci. Bogumil Hrabak, *Urbani, privredni i vojno-upravni razvoj Mostara 1450–1700*. Knjiga I, SANU, Beograd, 1995, str. 117, 126–127.

[116] Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosanskohercegovačkih muslimana*, 34 stranice, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1940. godine.

[117] Jedan dio novih muslimana tokom islamizacije, koncem XVI i početkom XVII stoljeća, prikrivao je nemuslimansko ime oca imenom Abdùlāh (= božiji rob, božiji sluga. / Ismet Smailović, *Lična imena neorijentalnog porijekla u bosanskohercegovačkih muslimana*. Književni jezik VI, 4, 1977, Sarajevo, str. 18.

Brži razvitak novoosnovanih gradova, pa tako i Mostara, započinje tek poslije poraza Ugarske na Mohačkom polju 1526. godine.[118] Do te godine Mostar je uglavnom bio vojničko mjesto.[119] Već smo ranije u tekstu pisali da su vakufi imali veliku ulogu u okupljanju stanovništva i razvoju gradova. Tako je mostarski vakif Ćejvan Ćehaja 1554. godine uvakufio plaćanje državnog poreza, *avariza*, za stanovnike grada što je olakšalo naseljavanje. Uloga vakufa i države u razvoju gradova u XVI stoljeću se isprepliće i teško ih je razdijeliti. *Muafijet*, oslobađanje rajinskog, zemljoradničkog poreza se odnosilo na sve gradove, pa je po tom principu, i kršćansko stanovništvo Mostara koje je bilo gradsko i zanatlijsko, bilo uklopljeno u esnafske organizacije i uživalo povlastice gradskog stanovništva, isto kao i muslimansko.[120] U vrijeme ovog popisa Mostar je bio u sredini svoje najjače ekspanzije, koja je bila u periodu između 1550. i 1630. godine. Imao je ulogu grada posrednika na karavanskom putu između bosanskih i primorskih gradova, te mjesta u kojem se proizvodila sva potrebna oprema, oruđe i oružje za vojne pohode prema susjedima. U vrijeme popisa Mostar je također bio jedan od centara za trgovinu pčelarskih proizvoda – meda i voska.[121]

Struktura gradskog stanovništva tadašnjeg Mostara može se podijeliti na dvije osnovne grupe: državne službenike i privrednike. Službenici su bili vojnici i spahije, sudsko i vakufsko osoblje te pripadnici uleme (imami, hatibi[122] i mujezini). Gradsku privredu u cjelini je predstavljalo zanatstvo i trgovina.[123] Stanovnišvo tadašnjeg Mostara uglavnom se sastojalo od domaćih ljudi, uz tek pokojeg pripadnika iz udaljenijih dijelova Osmanskog carstva. Osmanlije nisu imale dovoljan broj stanovnika ni na prostoru današnje Turske, a kamoli da su imale višak

[118] Adem Handžić, *O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju 28–29. 1978, str. 247.

[119] Bogumil Hrabak, *Urbani, privredni i vojno-upravni razvoj Mostara 1450–1700*. Knjiga I, SANU, Beograd, 1995, str. 115.

[120] Adem Handžić, isto kao gore, str. 253.

[121] Faruk Taslidža, *Trgovina Hercegovačkog sandžaka u prvim decenijama XVII stoljeća*, Prilozi, 40, Sarajevo, 2011, str. 56. UDK 339.1 (497.6 Hercegovina) "16"

[122] Hatib (iz tur. od arap. ḫaṭīb), u islamu propovjednik koji u džamiji propovijeda hutbu petkom i o Bajramu i mora imati široko obrazovanje i poznavanje ispravnog islamskog vjerovanja.

[123] Adem Handžić, *O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju 28-29. 1978, str. 254.

da ga u Bosni i Hercegovini naseljavaju.[124] Prema tome, prvi stanovnici Mostara su bili potomci domaćih dvadesetak odraslih muškaraca pobrojanih u poglavlju *Postanak i razvoj grada Mostara,* koji su vremenom prešli na islam, te nekih posadnika tvrđave koji su osnovali porodice i nastanili se u gradu. Tokom stotinu narednih godina Mostar su naseljevali ljudi prvo iz najbližih tada naseljenih sela; Zalik, Sutina, Raštani, Cim, Vihovići, Orlac, Vrapčići, Opine, Ortiješ, pa onda iz malo udaljenijih; Podgorani, Humi, Lišani, Prigrađani, Željuša, Dobrč, Bučići, Potoci, Livač, Kuti, Donji Suhodol, Jasenjani, Donje Zijemlje, Gornje Zijemlje, Gornji Goranci, Donji Goranci, Blagaj i Jasenica. Jedan od glavnih pravaca nasaljevanja uvijek je išao iz brdovitih i bezvodnih sela iz jugoistočne Hercegovine, najviše od Ljubinja, kao i iz drugih mjesta iz iste ili susjednih nahija. U desetak prvih godina naseljavanja Mostara administrativni i vjerski aparat se sastojao od ljudi iz istočne Rumelije (Bugarska, Albanija, Kosovo, Makedonija i Grčka), ali su brzo te poslove preuzeli domaći ljudi. Kretanje stanovništa je imalo isti pravac kao i razvoj Osmanskog carstva – od jugoistoka prema sjeverozapadu. Iz suprotnog pravca u bosanskohercegovačke gradove naseljavani su pojedini oslobođeni robovi. U brojnim borbama s austrijskom i ugarskom vojskom mnogi njihovi vojnici pali su u ropstvo. Neki su dodjeljivani osmanskim velikašima, dok je dio prodavan na tržnicama robljem koje su postojale na više mjesta uz rijeku Savu. Po Kur'anu je oslobođenje roba, *fekku rakabetin*, predstavljeno kao najveće Bogu ugodno djelo, tako da su mnogi kupovali robove samo da bi ih oslobodili.[125] U Sarajevu se 1570. godine oko osam posto stanovnika grada sastojalo od oslobođenih robova ili njihovih potomaka. Da bi olakšali svoj položaj, oni su prelazili na islam i mnogi su postajali imami, zanatlije ili vojskovođe. Na osnovu toga logično je zaključiti da je i Mostar u istom periodu imao isti procenat porodica koje su zasnovali bivši robovi, što je tada moglo iznositi oko četrdeset domaćinstava u cijelom Mostaru. To su bivši vojnici, porijeklom iz Dalmacije, Ugarske i Hrvatske.

Na karti (slika broj 10), na osnovu popisa-deftera iz 1585. godine, žutom linijom smo označili razvoj Mostara i mahala do te godine. Na

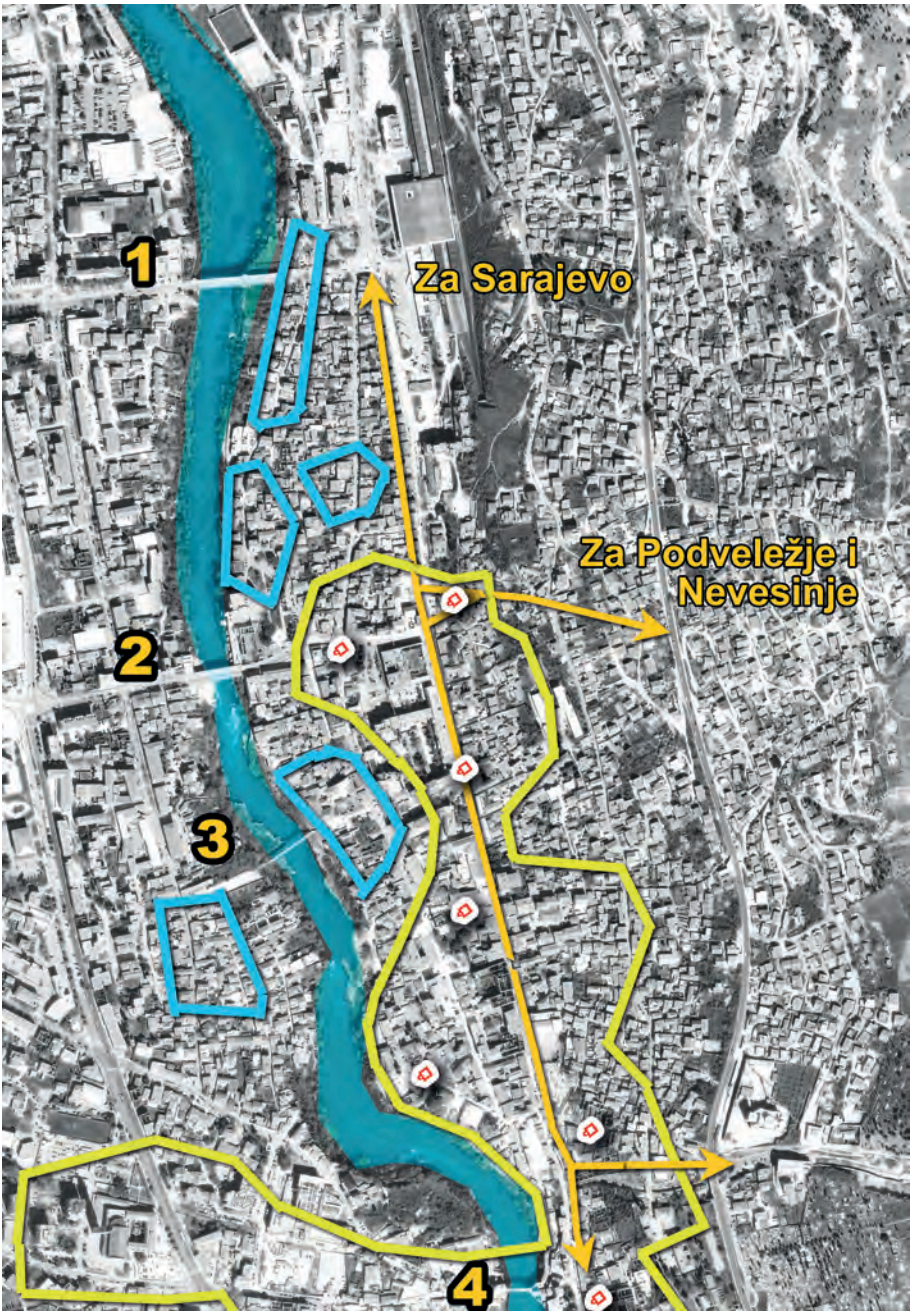
[124] Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosanskohercegovačkih muslimana*, 34 stranice, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1940. godine.

[125] Adem Handžić, *O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju 28-29. 1978, str. 251.

prikazanom dijelu Mostaru su do data izgrađene džamije označene bijelo-crvenim kvadratima.[126]

Najjužnija mahala je bila hadži Huseina, južno od Lučkog mosta. Najsjevernije su bile dvije carinske mahale – Ćose Jahje na Musali i Fatime kadun. Plavom linijom na narednoj karti smo označili mjesta gdje su začeci budućih mahala, koje su bile formirane do 1633. godine. Od sjevera prema jugu, u plavom području, tri buduće carinske mahale: Tere Jahje, Memi-hodžina i Mehmed-ćehajina. Možda su u vrijeme popisa 1585. godine na područjima koje još uvijek nisu postale mahale (obilježena plavom linijom na karti) živjeli popisani hajmani? Najstariji dio Mostara se iz sigurnosnih razloga formirao na padinama lijeve obale Neretve, u vrijeme dok još Ljubuški, Vitina i zapadna Hercegovina nisu pali u ruke Osmanskog carstva.

[126] Od sjevera (odozgo) prema jugu (dolje): Fatime kadun, Ćose Jahje, Husein-hodžina, Karađoz-begova, Sinan-pašina, Vučijakovića i Ćejvan-ćehajina džamija. Druge izgrađene džamije do 1585. godine su van područja ove karte.

Slika br. 10. Razvoj Mostara do 1585. godine. Žuto: vjerovatne vanjske granice urbanog razvoja grada, mahala. Plavo: početak stvaranja budućih mahala. Mostovi: 1. Carinski, 2. Titov na Musali, 3. Pješački na Bunuru, 4. Stari most. Na slici su dijelovi ortofoto karata 6F12-44 i 6F11-4 u razmjeri 1:5.000 iz 2018. godine.

Stanovnici mahale rahmetli gospođe Fatime, kćeri rahmetli hadži Mehmed-begove u vrijeme popisa 1585. godine – ukupno 51 domaćinstvo

Razvoj prve carinske mahale, mahale Fatime kadun, sigurno je uslovljen njenim položajem i mikrolokacijom na jugozapadnim obroncima *Šoline pećine,* što je kuće štitilo od jakog sjevernog vjetra. Ova mahala se formirala na izlazu iz Mostara, na raskrsnici *Carske džade* za Sarajevo i dalje prema Beogradu, Budimu i Temišvaru, i konjskog i karavanskog puta (danas Krpina ulica) prema Podveležju i dalje prema Nevesinju, Gacku, Foči i Nikšiću. Glavnom putu za Sarajevo Osmanlije su davale važan značaj, pa je na njemu bilo izgrađeno više karaula na razmaku koliko konjski karavan može preći u toku dana.[127] Godine 1585. godine, kada je popis vršen, harala je i epidemija kuge na našim prostorima. Mahala Fatime kadun je te godine imala 51 poreznog obveznika, pa možemo reći da je imala isti ili približan broj kuća. U mahali je živjelo neobično mnogo kovača, ukupno sedam, što možemo protumačiti položajem mahale na samom kraju grada. Ovdje su, vjerovatno, karavani prije polaska na put vršili zadnje opravke na konjskoj opremi i potkovicama, kupovali potrebno oruđe i alat, a vođe karavana plaćale putnu carinu, *badžy-sejjah*, vjerovatno na ovom mjestu, što je logična lokacija obzirom na tadašnji stepen razvoja grada. Trgovci i stanovnici okolnih sela su prilikom dolaska na mostarski pazar, vjerovatno, ostavljali mahalskim kovačima na popravak dijelove zemljoradničkog oruđa i alata, kotlove, volovsku i konjsku opremu i drugo. Za razliku od ostalih mahala Mostara, u Fatime kadun mahali skoro svi stanovnici su bili zanatlije, osim Mehmeda koji je bio član posade mostarske tvrđave. Također su u mahali živjela po tri–četiri krojača, papudžije i kožarska majstora. Zapisano je da je jedan stanovnik ove mahale cotav i da nije za vojsku. Jedanaest stanovnika mahale ili 21% su prvi muslimani (sin Abdulaha), što je bilo u prosjeku Mostara, računajući sve mahale.

[127] Pavo Anđelić, *Turski put od Ivan-planine do Porima*, Naše starine IV, Sarajevo, 1957, str. 172.

1. Ahmed, kovač
2. Ahmed, krojač
3. Ahmed, sin Mustafin
4. Alija, kovač
5. Alija, sin Abdulahov
6. Alija, sin Mehmedov
7. Balija, lenk (cotav)
8. Balija, sin Abdulahov
9. Balija, sin Ibrahimov
10. Balija, tabak
11. Derviš, sin Sandžakov
12. Džafer, sin Abdulahov
13. Džafer, sin Huseinov
14. Ferhat, sin Mehmedov
15. Ferhat, sin Šahinov
16. Gazanfer, kalajdžija
17. Hadži, sin Mehmedov
18. Hadži, sin Sinanov
19. Hamza, sin Balijin
20. Hamza, sin Huseinov
21. Hamza, sin Memijin
22. Husein, papudžija
23. Husein, sin Abdulahov
24. Husein, sin Pervanov
25. Husein, tabak
26. Ibrahim, sin Osmanov
27. Jahja, krojač
28. Jakub, krojač, posjednik berata (spahija)
29. Jusuf, sin Mezidov
30. Kučuk, sin Osmanov
31. Kurt, sin Huseinov
32. Mehemed, kalajdžija
33. Mehmed
34. Mehmed, sin Abdulahov
35. Mehmed, sin Abdulahov
36. Mehmed, sin Dervišev
37. Mehmed, sin Hasanov
38. Mehmed, sin Ibrahimov, posadnik tvrđave
39. Mehmed, tabak
40. Memija, kovač
41. Mustafa, kovač
42. Mustafa, sin Abdulahov
43. (Nečitljivo) sin Jusufov, posjednik berata (spahija)
44. Omer, sin Ferhatov
45. Oruč, kovač
46. Pašajigit, sin Abdulahov
47. Rasim, sin Abdulahov
48. Timur, sin Abdulahov
49. Turhan, kovač
50. Velija, kovač
51. Velija, sin Abdulahov

Stanovnici mahale (Ćose) Jahje hodžine u vrijeme popisa 1585. godine – ukupno 67 domaćinstava

Druga carinska mahala, (Ćose) Jahje hodžine, spada u red mostarskih mahala koje su nastajale sjeverno od prve, Sinan-pašine mahale, a zauzimale slobodne ravne površine između Carske džade (Glavne ulice, danas Titove) i rijeke Neretve. U vrijeme popisa to je na lijevoj obali Neretve bila najudaljenija mahala od čaršije. Iz imena njenih stanovnika vidljivo je da je, u to vrijeme, ovo bila najmlađa mostarska mahala. Skoro polovina stanovnika mahale, 32 porezna obveznika, su bili novi muslimani (sinovi Abdulahovi) i još uvijek uz njihova imena nema naziva zanata kojim su se bavili. U mahali je živjelo pet tabaka, te po jedan halvadžija, kovač i demirdžija. Tu su još stanovali imam i poslužitelj džamije, te ćehaja.

1. Abdulah, kovač
2. Ahmed, sin Huseinov
3. Alija, sin Abdulahov
4. Alija, sin Abdulahov
5. Alija, sin Abdulahov
6. Alija, sin Kasimov
7. Bajezid, tabak
8. Balija, halvadžija
9. Balija, sin Abdulahov
10. Balija, sin Jusufov
11. Balija, tabak
12. Bermezid, sin Skenderov
13. Džafer, sin Abdulahov
14. Đuliman, sin Jakubov
15. Ejnehan, tabak
16. Ferhat, sin Abdulahov
17. Ferhat, sin Abdulahov
18. Ferhat, sin Abdulahov
19. Ferhat, sin Abdulahov
20. Ferhat, sin Huseinov
21. Ferhat, tabak
22. Gazija, sin Balijin
23. Gnija, sin Džaferov
24. Hadži Ferhat
25. Hasan, demirdžija
26. Hasan, sin Abdulahov
27. Hasan, sin Abdulahov
28. Hasan, sin Oćuzov
29. Husein, sin Abdulahov
30. Husein, sin Hasanov
31. Ibrahim, halifa, imam
32. Ibrahim, sin Abdulahov
33. Ibrahim, sin Jakubov
34. Ibrahim, sin Mehmedov
35. Ismail, sin Abdulahov
36. Jahja, sin Abdulahov
37. Jusuf, sin Abdulahov
38. Mahmud, sin Muratov
39. Mehmed, sin Abdulahov
40. Mehmed, sin Abdulahov
41. Mehmed, tabak
42. Memija, sin Abdulahov
43. Murat, sin Huseinov
44. Mustafa, ćehaja
45. Mustafa, sin Abdulahov
46. Mustafa, sin Abdulahov
47. Mustafa, sin Ajdinov
48. Mustafa, sin Ferhatov
49. Mustafa, sin Huseinov
50. Nezir, sin Abdulahov
51. Oruč, sin Abdulahov
52. Oruč, sin Nesuhov

53. Osman
54. Pervan, sin Abdulahov
55. Pirija
56. Pirija, sin Abdulahov
57. Rizvan, sin Abdulahov
58. Skender, sin Abdulahov
59. Sulejman, sin Abdulahov
60. Sulejman, sin Alađozov
61. Timur, sin Abdulahov
62. Turban, sin Abdulahov
63. Turhan, sin Abdulahov
64. Turhan, sin Abdulahov
65. Uvejs, sin Alijin
66. Velija, kajim (poslužitelj u džamiji)
67. Velija, sin Muratov

Posadnici tvrđave Mostar 1585. godine, 47 vojnika i oficira

1. Ahmed, kajim mesdžida tvrđave Mostar
2. Ahmed, sin Hasana, hambarija tvrđave Mostar
3. Ahmed, sin Mahmuda
4. Ahmed, sin Mustafin, dizdar tvrđave Mostar
5. Alija
6. Alija sin Ahmeta
7. Alija sin Hercega
8. Alija, serbuljuk
9. Alija, sin Abdulaha
10. Alija, sin Mehmeda
11. Alija, sin Mustafe
12. Bešir
13. Derviš, sin Mehmeda
14. Đuliman, sin Mustafe
15. Ferhat, sin Hasana
16. Hasan
17. Hasan, sin Pirije
18. Ibrahim
19. Ibrahim, halifa, imam tvrđave Mostar
20. Ibrahim, sin Mustafe
21. Ibrahim, sin Sulejmana
22. Isa
23. Isa, sin Mustafe
24. Jahja
25. Jusuf
26. Karađoz-aga, dizdar tvrđave Mostar
27. Kasim, sin Đulimana
28. Kurt, sin Alije
29. Mahmud, sin Ahmeda
30. Mahmud, sin Balije
31. Mehmed
32. Mehmed, sin Mustafe
33. Mehmed-kul
34. Mezid, sin Ahmeda
35. Muharem
36. Mumin, sin Balije
37. Mustafa
38. Mustafa, topdžija tvrđave Mostar
39. Mustafa, serbuljuk tvrđave Mostar
40. Mustafa, sin Ilijasov
41. Mustafa, sin Mahmuda
42. Mustafa, sin Mehmeda
43. Mustafa, sin Velije
44. Pirija
45. Mustafa-kul
46. Džafer, sin Jahije
47. Šaban

Hajmani samog Mostara, 18 osoba

Godine 1958. u Mostaru je popisano osamnaest hajmana. Ta kategorija je označavala novopridošle poreske obveznike, koji su dobili pravo naseljavanja, ali nemaju svojih kuća i nemaju zemljišnih tapija. To će dobiti nakon nekoliko godina, kad steknu pravo prebivališta i kada budu imali svoje domove.[128] Hajmani nisu imali stalno mjesto boravka i nisu bili potčinjeni spahiji, tako da je njihovo naseljavanje u gradove bilo jednostavnije. Radili su na zadovoljavanju javnih potreba gradskog stanovništva, naprimjer, obezbjeđivanje sigurnosti saobraćaja.[129] Vjerovatno su stanovali na mjestima budućih mahala, obilježenih plavom linijom na prethodnoj karti.

1. Alija, sin Radasov
2. Đuran, sin Vukašinov
3. Ferhat, sin Vukmirov
4. Firuz, došlac
5. Grgur, sin Mijin
6. Ibrahim, mlinar
7. Ivan, sin Andrijin
8. Ivan, sin Mijin
9. Ivko, sin Paškin
10. Mahmud, sin Abdulahov
11. Mirko, sin Đurin
12. Paval, papudžija
13. Pervan, došlac
14. Radođa, sin Milojinov
15. Radosav, sin Vuksanov
16. Uvejs, došlac
17. Vukosav, sin Radivojin
18. Vukosav, sin Radosavov

[128] Ahmed S. Aličić, *Katastarski popisi ejaleta Bosna, Opširni katatarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sveska II. Dobra knjiga Sarajevo, 2014, str. 347.

[129] Adem Handžić, *O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju 28-29. 1978, str. 250.

Stanovnici carinskih mahala 1633–1842. godine

Već od 1633. godine u ondašnjim sudskim dokumentima se pojavljuju imena svih carinskih mahala – vidjeti pretpostavljene mahalske granice na slici broj 11. Imena stanovnika carinskih mahala nalazimo u više sačuvanih sidžila mostarskog kadije.[130] Osobe su u zvaničnim osmanskim ispravama poimenično identifikovane tako da se navede ime lica s naznakom imena njegova oca i eventualno mahalom i zanimanjem. Danas je teško znati koja su tako navedena lica u sidžilima preci današnjih mostarskih pojedinih porodica. Pojedina prezimena, osim rijetkih iznimki, pojavljuju se u dokumentima tek sredinom 1700-ih godina.

Promjene i kretanje stanovništva u carinskim i mostarskim mahalama tokom XVII, XVIII i XIX stoljeća je najviše zavisilo od ekonomskih prilika i mnogih ratova koje je Osmansko carstvo u ta vremena vodilo.

Zbog velikih teritorijalnih gubitaka Bosanski ejalet na kraju XVII stoljeća postaje pogranična provincija carstva, što je za posljedicu imalo povlačenje stanovništa sa izgubljenih teritorija u unutrašnjost, pa tako i u Mostar. Veliki udio u stanovništvu carinskih mahala i grada čine porodice koje su došle u Mostar u prelomnim ratnim godinama krajem XVII stoljeća kada je započeo bošnjački muhadžirski ciklus,[131] što je bila posljedica Kandijskog (1645–1669) i Morejskog (1684–1699) rata. Tada u hercegovačke gradove dolaze izbjeglice, koje se nisu željele pokrstiti. Muhadžeri iz Boke Kotorske se uglavnom naseljavaju po trebinjskoj nahiji, a neki od njih kasnijih godina idu dalje prema Stocu i Mostaru. Iz Dalmacije izbjeglice najviše bježe prema Ljubuškom i Mostaru. Tako u spisku vlasnika kuća na Carini, 1881. godine, imamo porodice Novo i Kurtović čiji su preci izbjeglice iz (današnjeg) Herceg Novog.

---

[130] *Sidžil je bio zvanična knjiga osmanske sudske kancelarije u koju je sudija /kadija/ evidentirao sve na sudu predmete. U sidžil su evidentirani svi predmeti građansko-pravne prirode, kupoprodaje, ometanja posjeda, utjerivanja dugova, nagodbe, itd, te predmeti porodičnog prava, kao što su vjenčanja, razvodi brakova, podjela ostavštine za nasljednike, postavljanje staratelja i slično.* / Muhamed A. Mujić, Sidžil mostarskog kadije 1632-1634, Prva književna komuna Mostar, 1987, str. 5-15.

[131] Faruk Taslidža, *O ratnim stradanjima hercegovačkih muslimana (Bošnjaka) u XVII stoljeću*, Zbornik radova, dani mevluda i zikra, br. 3. godina 3, Muftijstvo mostarsko, 2019, str. 146–153.

Krajem XVII stoljeća Mostar ima oko 12.000 stanovnika.[132] Stalno opremanje vojske i ratovanje na brojnim frontovima u prvoj polovini XVIII stoljeća, daleko od domovine, dovode do gubitka očeva i hranilaca mnogih porodica. U sidžilima iz tih godina prilikom registrovanja sklapanja braka čest je upis da je nevjesta udovica. Situaciju su otežavale periodične pojave kuge i mnogi unutrašnji nemiri,[133] te hajdučija. Početkom i sredinom XIX stoljeća iz Crne Gore i istočne Hercegovine, kao posljedica rata sa Crnom Gorom i ustanka 1875–1878. godine, u Mostar dolazi novi val izbjeglica.

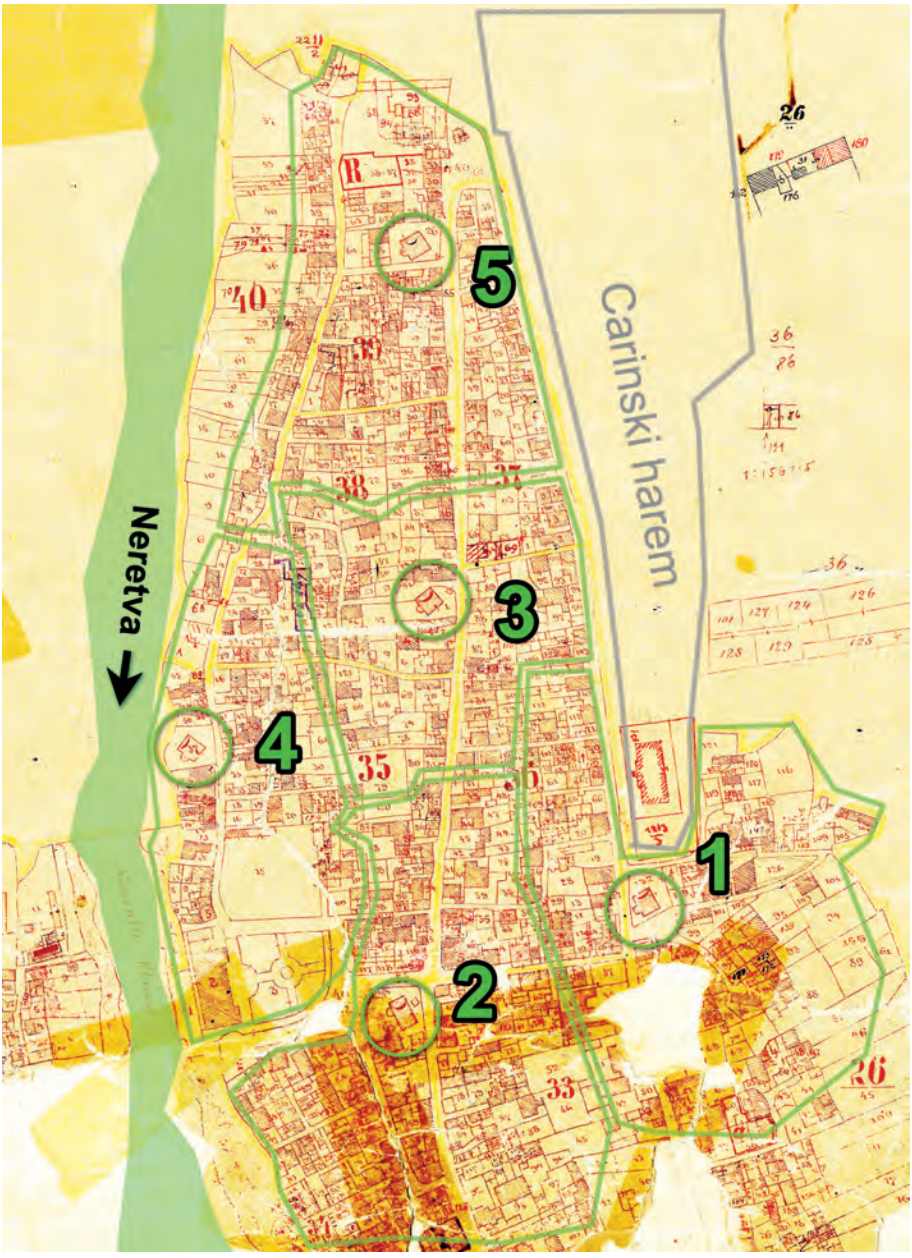
Od početka 1600-ih godina u sidžilima se navode imena kršćana koji su živjeli u raznim mostarskim mahalama.[134] Na posebnom su glasu bili kršćani zidari u Mostaru, pa su često pozivani i u druga mjesta da rade. Tako je 1685. godine došao ferman da Hercegovački sandžak opremi 300 kršćana majstora (13 iz samog Mostara) za popravak grada Budima, koji se nalazi na granici Carstva.[135]

[132] Vladimir Ćorović, Mostar i njegova srpska pravoslavna opština, SPOM, Bg. 1933, str. 25.

[133] U dva ratna stoljeća, od 1593. do 1791. godine, promijenilo se 148 osoba na mjestu Bosanskog namjesnika.

[134] Muhamed A. Mujić, *Pitanje nastanka stare pravoslavne crkve u Mostaru 1833*, Prilozi za orijentalnu filologiju, broj 26, 1976, str. 84–89.

[135] Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela I, Esnafi i obrti*, Veselin Masleša, 1991, str. 110.

Slika br. 11. Položaj carinskih džamija, sa približnim granicama pripadajućih mahala, na katastarskom planu iz 1890-ih godina. 1. Fatime kadun, 2. Ćose Jahja-hodžina, 3. Memi-hodžina, 4. Mehmed-ćehajina, 5. Tere hadži Jahjetova. Vidimo da se, u prosjeku, jedna mahala sastoji od pedesetak kuća, bez računanja pomoćnih objekata. Na karti su vremenom ucrtavani novi objekti, na primjer Higijenski zavod i drugo.

Najveći prirast pravoslavnog stanovništva Mostar dobija iz oblasti Popova polja i Ljubinja, a manje iz istočne Hercegovine.[136] Popovci i Ljubinjci su bili na glasu kao najbolji kamenoresci i graditelji.[137] Mostarska pravoslavna zajednica je u osjetnom usponu od 1767. godine kada je sjedište Mitropolije iz manastira Duži preseljeno u Mostar. *Prenos vladičanske stolice učinio je mnogo da se pravoslavni element u Mostaru ubrzano povećao*.[138] U Mostaru je 1867. godine bilo nastanjeno 500 pravoslavnih porodica, po čemu je pravoslavno stanovništvo zauzimalo drugo mjesto u konfesionalnom sastavu cjelokupnog stanovništva grada.[139]

Prema jednom crkvenom izvještaju iz 1626. godine, u Mostaru je te godine živjelo samo deset katoličkih porodica,[140] dok 1708. godine u svom izvještaju Vatikanski komesar za bosansku provinciju, Ivan de Vijetri, navodi da *u Mostaru ima 90 raštrkanih katoličkih kuća, a dužnost župnika obavlja redovnik iz samostana Kreševo*.[141]

Osim domaćeg življa u Mostaru su živjele pojedine osobe iz dalekih pokrajina, a neki od njih su ženili djevojke iz mostarskih mahala. Dodaci uz njihova imena pokazuju odakle su doseljenici došli u Mostar. Tako je prije 1632. godine u gradu živio i osnovao vakuf Džafer Misrija (مصر Misir, Egipat), a Mehmed Bagdadi je 1633. godine bio svjedok pri potpisivanju jednog kupoprodajnog ugovora u Fatime kadun mahali.[142] Muhamed ef. Misrija je bio zastupnik pri jednom vjenčanju 1670. godine. Godine 1763. u Ćose Jahja-hodžinoj mahali (džamija na Musali)

---

[136] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 41.

[137] Joanikije Pamučina, *Ljetopisi, Život Ali-paše Rizvanbegovića-Stočevića*, Veselin Masleša, 1976, str. 82, / Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, prilozi za orijentalnu filologije, broj 3–4, 1952, str. 241.

[138] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 34–35.

[139] Muhamed A. Mujić, P*itanje nastanka stare Pravoslavne crkve u Mostaru i njena popravka 1833. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXVI/1976, Sarajevo, 1978, str. 79-104.

[140] Faruk Taslidža, *Trgovina Hercegovačkog sandžaka u prvim decenijama XVII stoljeća,* Prilozi, 40, Sarajevo, 2011, str. 61.

[141] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 34–37.

[142] Muhamed A. Mujić, prevod sa staroturskog, uvod i bilješke, *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Prva književna komuna, Mostar, 1987.

je stanovao Ismail Misirli. Hatidža, kći Smail efendije, se 1766. godine udala za Ismail-bašu Bagdadija, a Fatima, kći Mehmedova, iz Ćose Jahje hodžine mahale, je 1829. godine postala supruga hadži Muhameda Medinlije (iz, ili od Medine). Dodatak imenu Ahmed age Tatara, koji je stanovao u hadži Balinoj mahali 1849. godine, upućuje na njegovo porijeklo.

Kao atraktivan trgovački grad Mostar je, još prije 1633. godine, privlačio trgovce iz Jermenije i Grčke. U vrijeme pisanja ovog sidžila (1633) u gradu su živjeli i Romi.

U narednom tekstu su hronološki poredani zapisi iz više sidžila mostarskog kadije u kojima se, tokom dvije stotine godina, spominju neki od stanovnika pet carinskih mahala.

1633–1634. i 1685. godina[143]

Iz ovog sidžila vidimo da su tih godina u Mostaru prvo mjesto po broju i značaju zanatlija zauzimali tabaci (kožarski majstori), a spominju se još dvadeset i četiri vrste drugih zanatlija.[144]

Memija, stanovnik Fatime kadun mahale, tužio je 1633. godine Kelimana za krađu sijena, ali nije pružio nikakve dokaze za to. Sud je od Kelimana zatražio da se zakune velikim Allahom da nije lopov, što je ovaj i učinio. Također su ugledni građani, hadži Hasan upravnik vakufskih nekretnina, Redžep-beg, carski poslužitelj, janičar Ibrahim i visoki službenik Nezir potvrdili da je Keliman čovjek dobrog vladanja i na svom mjestu.

Uprkos kur'anskoj zabrani prodaje i konzumiranja alkohola, vinom i rakijom su trgovali poneki muslimani. Tako su imam i džematlije muslimani iz Fatime kadun mahale zahtijevali da se zabrani nekim samo po imenu muslimanima da sa strane donose rakiju i vino u mahalu i prodaju ih.

---

[143] Do narednog podnaslova sa godinama, svi upisi su iz sidžila za godine 1633. i 1634. koji je Muhamed A. Mujić, preveo sa staroturskog, te napisao uvod i bilješke, [*Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Prva književna komuna, Mostar, 1987]

[144] Berberi, ranari, čizmedžije, postuladžije, ćurčije, dunđeri, dogramadžije, zidari, klesari, halvedžije, kahvedžije. kasapi, kalajdžije, kazandžije, kujundžije, kazazi, mudželiti, nalbanti, sabljari, samardžije, taščije, terzije, tufekčije i klinčari. / Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u BiH (1463–1878). Mostar*, u: Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb, 1951, br. 35, str. 78.

Jusuf čelebi, sin Hasana, koji je očuh djevojci Emini, rođenoj kćeri umrlog Ibrahima, sina Mehmeda, koji je bio nastanjen u mahali Fatime kadun, opunomoćenik je na sudu prilikom utvrđivanja Eminine punoljetnosti. Također su tih godina u Fatime kadun mahali stanovala djeca Osmana ćehaje, Fatima i brat joj Derviš čelebija. Iz mahale se iselio Alijin sin Ejub, te je prodao svoju kuću uz glavni put Abdulvahidu za 2.500 akči.[145] Ovdje se kao svjedoci ugovora o prodaji navode Ahmed Lakišić i Mehmed Bagdadi. Također se iz mahale iselio Osman koji se nastanio u Istanbulu, a u okolici Mostara je bio vlasnik njiva koje su neovlašteno obrađivala neka lica. Dobrotvorka Džemila iz najstarije carinske mahale – mahale Fatime kadun, je uvakufila 4.000 akči, a za muteveliju vakufa odredila čestitog kazaza (svilara, pozamantedžiju) Ahmeda čelebiju, da iz uvakufljenih para može čestitim ljudima davati zajam uz 12,5% kamate. Možda je ovaj kazaz Ahmed predak kasnije porodice Kazazić iz iste mahale?

Više stanovnika iz Ćose Jahja-hodžine mahale su dizali kredite kod Memi-hodžinog vakufa u iznosima od 1.200 do 3.000 akči. Kao sigurnost kod kadije se zapisivalo da su njihove kuće založene do otplate kredita. Tako su 1633. godine kredite digli Balija, sin Derviša, Mahmutaga, Mehmed, kožarski majstor, Aiša, te Hasan, sin Iskendera. Prilikom smrti oca sud je obavezno imenovao tutora maloljetnoj djeci, te dvije osobe koje su nadzirale tutora. Tako su iza umrlog hadži Ahmeda iz iste mahale ostale četiri malodobne kćeri, Sakina, Đulsurma, Fatima i Saliha. Za njihovog tutora je kao sposoban za tu dužnost određen Osman čauš. U Ćose Jahja-hodžinoj mahali je stanovala i Kamina, kći Mahmuda, koja je Ahmedu prodala tri četvrtine svoje baštine u Svinjarevini za 8.000 akči. Njen komšija je bio trgovac hadži Mustafa koji je dao Omeru tabaku 4.000 akči za kožu *sahibijan*, koju Omer nije isporučio, tako da roba nije stigla na lađu, pa je trgovac sudski tražio povrat novca.[146]

---

[145] Akča je sitni srebrni noac koji je oko 1550. godine sadržavao 0,731 gr. srebra, da bi 1600. godine u akči bilo samo 0,323 gr. srebra. U vrijeme pisanja ovog sidžila (1633-34) vrijednost jednog velikog zlatnika je bila 200 akči, a nešto manjeg, esadi-zlatnika, 104 akče. / Faruk Taslidža, *Prilog proučavanju društvenoekonomskih prilika u Hercegovačkom sandžaku u prvim decenijama XVII stoljeća*, Hercegovina, časopis, broj 18, 2019, str. 45-47.

[146] *Dobra frekventnost na trgovačkoj ruti od sjevera ka jugu omogućavala je da hercegovački trgovci, uz plasman vlastitih proizvoda, imaju i posredničku ulogu u trgovini drugih centara ejaleta, pa i Carstva. U trgovačkom tranzitu preko Jadranskog mora ključna destinacija bio je Dubrovnik, ali su Hercegovci (posebno Mostarci) do*

U Ćose Jahja mahali je stanovao *novi musliman,* Mehmed, sin Abdulaha, koji je zastupao *zimiju*[147] Vujicu iz Popova polja, u vezi sa zaostavštinom zimije Vukoja u njegovom dućanu. Aiša iz Ćose Jahja mahale, kći Memije, poslije smrti svog oca izvršila je zamjenu nekretnina sa svojom braćom Salihom i Hasanom, koji su poznati pod imenom Hadroglari. Ovdje se vjerovatno radi o precima mostarske porodice Hadrović.

Hasan, ćurčija iz Memi-hodžine mahale, dužan je Baba Beširovom vakufu 1.600 akči, a njegov komšija Hasan tabak 2.000 akči vakufu Rabije hanume.

Stanovnik Tere Jahje hodžine mahale Bešadir, sin Abdulahov, digao je kredit kod vakufa Safije hanume od 2.000 akči, pa je zato založen njegov vinograd u Vihovićima. Njegove komšije u istoj mahali su bili Alija i Hasan, kožarski majstori, slastičar Memi, kapudžija Sulejman, te Oruč - konjanik osmanske vojske i zemljoposjednik. Iz iste mahale je i Husein koji je uglednom gospodinu Jusufu prodao za 1.300 akči svoj vinograd na Mazoljicama od hiljadu trsova loze. Mujezin Tere Jahje džamije hadži Osman dragovoljno je ustupio mujezinsku dužnost, koja nosi dnevnu platu od pet akči, Hasanu, sinu Ali-hodže.

Bilježimo da je u Šarića mahali, 1685. godine, umro vlasnik kuće u istoj mahali, dijela dućana u Tabhani i dva vinograda u Gnojnicama, Osman Trbo (Trbonja), sin Huseina. Iza njega je ostao sin Ibrahim. Možda je on bio predak kasnije brojne porodice Trbonja koja je živjela na Carini i imali svoj sokak?

italijanskih tržišta dolazili i preko Makarske, Splita, Šibenika i drugih dalmatinskih luka. / Faruk Taslidža, *Trgovina Hercegovačkog sandžaka u prvim decenijama XVII stoljeća*, Prilozi, 40, Sarajevo, 2011, str. 62. UDK 339.1 (497.6 Hercegovina) "16"

[147] Zimija ili zimmi, znači nemusliman, štičenik. *Kršćani se javljaju kao lica koja sklapaju kupoprodajne ugovore, kao prodavci ili kupci, obraćaju se za regulisanje alimentacije maloljetnika i nasljedstva, pristupaju kao korisnici novčanih zajmova od pojedinih muslimana, odnosno pojedinih vakufa. Od njih se, kao i od muslimana, koji nisu ispunili svoje obaveze, utjeruje dug prinudnom naplatom.* / Muhamed A. Mujić, *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Prva književna komuna, Mostar, 1987, uvod.

1730–1733. godina[148]

Tih godina u Ćose Jahje hodžinoj mahali (džamija na Musali) su stanovali hadži Husein Čučo, Ahmed-aga Lakišić, te Abdulah ef. Mehmed-beg Kreho, koji je 1760. godine sahranjen u turbetu u dvorištu iste džamije. On je imao posjede u Krehin Gracu po kome je ovo mjesto i dobilo ime. Husein, sin Ebu Bećirov, iz iste mahale se vjenčao sa Fatimom iz Ševrine mahale (Donja Mahala). Mehmed, sin Duranov je stanovao u Tere Jahje mahali na vrhu Carine, a Osman i Hava iz Mehmed-ćehajine mahale se vjenčavaju 1732. godine.

1763–1769. godina[149]

Od sredine XVIII stoljeća u sidžilima se često uz imena stranaka na sudu pojavljuju i prezimena. Godine 1763. Alija Čurčić predaje dužnost mostarskog kadije Fehmi Aliji Begiću. Iste godine spominje se prezime poznate mostarske familije Haljevac uz imena Mehmeda i mula Alije. Abdi-bašu, sina Abdulahova, iz Memi-hodžine mahale na sudu je zastupao Mehmed-aga Išrlić. Mojaš, sin Markov iz Cernice, preko zastupnika Hasan-baše Kajana se vjenčao sa Marijom, kćerkom Matinom. Nemuslimani nisu bili obavezni da sklapaju brakove kod kadije, nego se to obavljalo pred crkvenim licima svoje religije. Kao što ovdje vidimo, bilo je slučajeva da se mladenci kršćanskih vjerozakona vjenčavaju pred šerijatskim sudom. Možda su u vrijeme vjenčanja sveštenici bili odsutni iz Mostara? U Ćose ćehajinoj mahali 1763. godine su stanovali Ahmed efendija, kadija Taslidže (Pljevalja) i Ismail aga Misirli (iz Egipta). Tih godina još uvijek je bilo prelazaka na islam. Tako je pomenuti Egipćanin bio svjedok prilikom prelaska na islam Hasana, sina Abdulahova.

Prilikom prodaje kuće ili zemljišta, prema zakonu, prve komšije su imale pravo prvootkupa. U sidžilima ima dosta parnica koje su vođene

[148] Do narednog podnaslova sa godinama, svi upisi su iz sidžila za godine 1730–1733. iz dokumenata Mostarskog suda za 1730–1733. Obradio i preveo Hivzija Hasandedić. Fotokopije ima Arhiv HNK/Ž upisana u Acta Turcarum broj 23/1127. Original kod Ahmeda Biščevića iz Mostara.

[149] Do narednog podnaslova sa godinama, svi upisi su iz sidžila za godine 1635–1783. sa 102 stranice sidžila Mostarskog suda 1635–1783. Fotokopije ima Arhiv HNK/Ž upisana u Acta Turcarum broj 22/1098, te iz sidžila za godine 1765–1769. mostarskog kadije, fragmenti iz 1179–1182. h. g. /1765–1769. koje je obradio i preveo Hivzija Hasandedić, IC Štamparija, Mostar, 2014.

kada bi se to načelo narušilo. Tako 1768. godine Ilija, pekar iz Ćejvan-ćehajine mahale, traži da mu se proda kuća koju je Simi pekaru prodao Miho, sin Ivanov. On smatra da kao komšija ima pravo prvootkupa. Omer baša Ćenanović je vlasnik tri četvrtine jedne kuće. Vlasnica četvrtog dijela je prodala svoj dio nekom Hasanu za 3.000 akči, pa Omer baša traži od suda da on ima pravo prvootkupa i da se četvrti dio kuće njemu proda. Salih efendija iz Sinana pašine mahale traži da se poništi prodaja jednom strancu od 1/3 imanja Mustafe ef. Jonića (Jonića sokak se pružao od Tepe do trga Mejdan kod Sinan-pašine džamije).

Prilikom pašine posjete Mostaru, 1768. godine, zaduženi su mumari/svjećari da naprave određen broj svijeća, pa tako znamo njihova imena. To su bili Hindizade (Hinđić), mujezin, Mehmed-baša Delić, Hasan-baša Seferović, Osman Hastašović, Kosali (Koso) Salih baša i Abdulmumin baša. Samo su mumari smjeli prodavati svijeće.

Godine 1779. Vuko, sin Mihajla, iz mahale Karađoz-bega se pred mostarskim kadijom vjenčao sa udovicom Sakom, iz Memi-hodžine mahale, kćerkom Moje (Mojić – u slijepi Mojića sokak se ulazi iz ulice Hasana Zahirovića Lace). Mladin zastupnik je bio Jeftan, sin Mihajla. Iz iste mahale, dvije godine kasnije, udala se Marija, kći Jeftana, a njen zastupnik je bio Ato Milićević. Potomci porodice Milićević i danas (2020) žive u istoj mahali. Stanka, kći Milutina i Rose, iz mahale Fatima kadun se udala 1781. godine, a njen zastupnik je bio Jovan Peš. Možda je Jovan bio predak pravoslavne familije Peško ili Pešut, koji stanuju u ulici Pere Lažetića, mada je u Mostaru bilo i osoba sa prezimenom Peš. Drugi hrišćani/kršćani iz carinskih mahala koji su spomenutih godina bile stranke na sudu, najviše prilikom vjenčanja, su Savo, sin Mihatov, Anđelija, kći Ristanova, te Jovan, sin Nikolin. Iz sidžila je vidljivo da su pojedini pripadnici pravoslavne ili rimokatoličke vjere živjeli u skoro svim mostarskim mahalama.

Najveći broj zapisa se odnosi na sklapanje brakova, što se obavljalo preko zastupnika. Ponekad bi prisustvovao i mladoženja, ali mlada skoro nikad. Utvrdilo bi se je li nevjesta punoljetna, te da li je ona raspuštenica ili udovica. Na kraju zapisa navođeni su svjedoci i iznos *mehr muedžela*.[150] Iz ugovorenih iznosa mehra prilikom sklapanja

[150] Mehr muedžel je određena vrijednost, imetak ili novac, koji je, po šerijatskim propisima, musliman obavezuje prilikom sklapanja braka dati ženi u slučaju rastave ili njegove smrti i predstavlja određenu ekonomsku i materijalnu sigurnost za ženu. *Iznosi mehra pokazuju imovinsko stanje mladoženje i mogu korisno poslužiti za*

brakova može se pratiti devalvacija osmanske valute, akče, u toku dva stoljeća. Tako je 1633. godine prosječni mehr muedžel bio od 1.000 do 2.000 akči. Ovdje ne računamo pojedina odstupanja kod posebno bogatih mladoženja koji su davali od 20 do 40.000 akči. Prosječni mehr 1767. godine je bio 6.000 akči, a sto godina kasnije, oko 1850. godine, te ugovorene bračne sume su bile od 20.000 do 40.000 akči. Na osnovu visine ovih davanja moglo bi se zaključiti da je akča za dvije stotine godina izgubila najmanje desetostruko svoju vrijednost.

1828–1850. godina[151]

Stanovnici carinskih mahala koji se spominju u ovom sidžilu (1828–1850) zaista su bili svjedoci burnih događanja koji su se dešavali u Mostaru u prvoj polovini XIX stoljeća. Tako su već 1802. godine započeli sukob dvojica ajana, mostarskog Aliage Dadića i blagajskog Aliage Voljevice. Sukob je završen ulaskom kaznene ekspedicije od 30.000 sultanovih vojnika u Mostar 1. aprila 1814. godine i slamanjem Dadićeve pobune. U isto vrijeme Mostarom je zavladao *veliki hastaluk* – kuga – koja je harala gradom od 1813. do 1815. godine. Petnaest godina kasnije, 1831-32. godine, buknuo je pokret za autonomiju Bosne, kapetana Husein-bega Gradaščevića, u čijem slamanju je vidnu ulogu imao Ali-paša Rizvanbegović. Zahvaljujući tome Ali-paša postaje neprikosnoveni vladar Hercegovine. Otpor bosanskohercegovačkog begovata sultanovim reformama (tanzimat) završen je porazom protivnika reforme i ulaskom Omer-paše Latasa u Mostar 29. januara 1851. godine, te hvatanjem i kasnijim ubistvom Ali-paše. Kasnije u Mostar dolaze vicekonzuli zapadnih zemalja, a 1875. godine rasplamsava se ustanak u istočnoj Hercegovini, koji je za cilj imao pripojenje tih dijelova Osmanskog carstva Crnoj Gori.

Dolje jedan zapis iz sidžila oslikava ta burna vremena.

Godine 1829. naređuje se bosanskom valiji, Namik Ali-paši, da opremi 5.000 vojnika i uputi ih u Vidim da bi spriječili Ruse da prodru u

sagledavanje ekonomske moći pojedinih društvenih slojeva i pojedinaca. / Muhamed A. Mujić, *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Prva književna komuna, Mostar, 1987, uvod.

[151] Do narednog podnaslova sa godinama, svi upisi su iz sidžila za godine 1828–1842. Knjiga Sidžil mostarskog kadije 1243–1257. / 1828–1842. godine (regesta) knjiga I Obradio: Hivzija Hasandedić, Muzej Hercegovine, Mostar, 2015.

islamske zemlje. Iz Hercegovine zborno mjesto je u Čajniču. Osamdeset i osam vojnika otpada na Mostarsku kapetaniju. Te godine mostarski kadija je bio Sejid Murteza. Zemlja je u finansijskoj krizi, vladala je glad[152] pa je donesena odluka da se ječam[153] za potrebe vojske, koji je bio uskladišten u mostarskoj tvrđavi i drugim mjestima u gradu, podijeli narodu u zajam. Osobe koje su dobile ječam će isti vratiti kad bude *vrijeme guvnu*. Ječam koji je bio uskladišten u Kapića kući podijeljen je carinskim mahalama[154] kako slijedi.

Mehmed-ćehaje 850 oka[155]
Fatime kadun 1.600 oka
Ćose hodžine 1.250 oka
Tere Jahja 1.130 oka

Iz količine dodijeljenog ječma može se vidjeti tadašnji odnos u veličini carinskih mahala. Memi-hodžine mahale nema, vjerovatno je uključena u Fatime kadun mahalu.

U narednom spisku je sto i dvanaest osoba iz carinskih mahala kojima se u sidžilu navedena i prezimena. Tih godina (1830–1850) u dokumentima Šerijatskog suda samo uz oko 40% imena stranaka suda bila su upisana i njihova prezimena.

Prezime i ime	Mahala	Godina upisa
Abaza Ibrahim, sin Dervišev	Ćose Jahje hodžina	1849.
Abaza Omer, sin Mehmedov	Ćose Jahje hodžina	1849.
Alikalfić Ahmed	Ćose Jahje hodžina	1850.
Arap Abdulah	Fatime kadun	1839.
Balorda Stojan	Tere Jahjetova	1834.
Begović Đulsuma, kći hodže Begovića	Tere Jahjetova	1850.

[152] Isto kao predhodno, Sidžili, str. 35.

[153] *U to vrijeme (1849) hljeb se kuhao od ječma, bio povelik i težio pet-šest oka.* / Risto Ivanišević, *Uspomene Riste I. Ivaniševića Mostarca*, Časopis Brastvo br. XXVII, Beograd, 1934, str. 140.

[154] Sidžil mostarskog kadije 1243 1257. / 1828–1842. godine (regesta) knjiga I Obradio: Hivzija Hasandedić, Muzej Hercegovine, Mostar, 2015, str. 36.

[155] Oka je bila osmanlijska jedinica za masu, koja je odgovarala 400 dirhema (osmanlijski dram = 3,2 grama). Njena vrijednost nije bila stalna, ali je u kasnom periodu carstva standardizovana na 1,282 kilograma.

Beklić (Beklija) Mustafa, sin Alijin	Tere Jahjetova	1848.
Bulevčić Mustafa	Fatime kadun	1834.
Čelik Omer	Ćose Jahje hodžina	1840.
Čolaković Halil	Memi-hodžina	1828.
Ćatić ef. Ahmed	Fatime kadun	1851.
Ćehajić Ibrahim	Memi-hodžina	1828.
Ćupina Salih, sin Alije	Memi-hodžina	1851.
Ćurić Salih	Memi-hodžina	1828.
Dedić Mustafa	Ćose Jahje hodžina	1834.
Demirović Ibrahim, bajraktar, sin Jusufov	Fatime kadun	1840.
Demirović Saima, kći Jusufa	Fatime kadun	1848.
Drljević Mehmed aga	Ćose Jahje hodžina	1834.
Duvnjak Alibeg	Ćose Jahje hodžina	1829.
Džanpo Ibrahim	Ćose Jahje hodžina	1850.
Dženđža Fatima, kći Avdije	Fatime kadun	1851.
Džinović Ibrahim aga	Tere Jahjetova	1834.
Džinović Munteha, kći Ibrahim age	Memi-hodžina	1828.
Đurić Tripko	Mehmed-ćehaje	1828.
Fazlibegović Zaim, sin Ibrahimov	Fatime kadun	1848.
Fejzić Salih	Memi-hodžina	1849.
Hadžialić Haska, kći Mustafe bega	Ćose Jahje hodžina	1849.
Hadžić Mustafa, sin Hasanov	Fatime kadun	1840.
Hakalo hadži Mehmed, sin hadži Alije	Memi-hodžina	1828.
Haljevac Salih	Ćose Jahje hodžina	1829.
Hasandedić Hasan	Ćose Jahje hodžina	1850.
Hašimija Ibrahim	Fatime kadun	1830.
Humo Fatima, kći Jusufa	Ćose Jahje hodžina	1851.
Husnić Mehmed	Fatima kadun	1828.
Ibrulj Salih, sin Omerov	Fatime kadun	1850.
Iskenće Ibrahim	Tere Jahjetova	1848.
Jakupović Muharem, sin Huseinov	Fatime kadun	1849.
Kadijević Ahmed, sin Alije	Ćose Jahje hodžina	1849.
Kadijević Osman	Ćose Jahje hodžina	1849.

Kapić Mehmed	Mehmed-ćehaje	1850.
Kapić Osman, sin Halilov	Fatime kadun	1850.
Kasimović Omer, sin Abdulmuminov	Fatime kadun	1850.
Kašiković Todor	Fatime kadun	1834.
Kazazić Ibrahim	Fatime kadun	1828.
Kazazić Muharem	Fatime kadun	1834.
Kazazić Mustafa, sin Ibrahimov	Fatime kadun	1847.
Korkut Zejneba, kći Saliha	Ćose Jahje hodžina	1851.
Kovač Omer	Tere Jahjetova	1828.
Kovačević Jovan	Fatime kadun	1834.
Krilić Redžep, sin Ibrahimov	Tere Jahjetova	1839.
Kristan Vasil	Memi-hodžina	1828.
Kupusija Salih	Fatime kadun	1830.
Kurt Ahmet, alemdar, sin Nuhanov	Fatime kadun	1850.
Kurt Nuhan, alemdar, sin Mehmedov	Fatime kadun	1829.
Kurtović Hadžo	Fatime kadun	1851.
Kurtović Mehmed	Tere Jahjetova	1834.
Lakišić Ahmedbeg, sin Abdulaha	Ćose Jahje hodžina	1840.
Lihović Omer	Fatime kadun	1839.
Mehić Ibrahim, sin Hasanov	Tere Jahjetova	1849.
Mehić Hatidža, kći Mahmuta	Tere Jahjetova	1849.
Mehić Mehmed, sin Hasanov	Tere Jahjetova	1849.
Mehić Rizvan, sin Halilov	Tere Jahjetova	1849.
Milić (Mejlić) Salih	Fatime kadun	1850.
Mizdraković Husein, sin Omerov	Tere Jahjetova	1839.
Muftić Ahmed, sin Muharemov	Ćose Jahje hodžina	1849.
Nalbanta Mustafa	Tere Jahjetova	1850.
Paračko Alija	Mehmed-ćehaje	1850.
Pašić Dudija, kći Mustafe bega	Fatime kadun	1830.
Pašić Mehmed, sin Sulejmanov	Fatime kadun	1849.
Paštić Salih	Mehmed-ćehaje	1828.
Penava Husein	Mehmed-ćehaje	1850.
Pločić Mustafa	Fatime kadun	1840.

Puhičić Ahmed, sin Sulejmanov	Mehmed-ćehaje	1834.
Rudan Ahmed, alemdar, sin Ibrahimov	Ćose Jahje hodžina	1833.
Rudan Ferhat	Ćose Jahje hodžina	1834.
Sakić Ibrahim, sin Mustafin	Tere Jahjetova	1849.
Sarač Selim, sin Omerov	Tere Jahjetova	1851.
Selimhodžić Abdulah	Fatime kadun	1850.
Selimhodžić Arslan	Fatime kadun	1848.
Selimović Osman, sin Muharemov	Fatime kadun	1839.
Semirdži Alija	Fatime kadun	1834.
Skuhan Mustafa	Fatime kadun	1839.
Skuhan Selim	Tere Jahjetova	1829.
Slipičević Salih, sin Huseinov	Tere Jahjetova	1850.
Smajić Smail	Ćose Jahje hodžina	1840.
Šaran Mustafa	Ćose Jahje hodžina	1849.
Šator Mehmed, sin Ahmedov	Fatime kadun	1851.
Šegetalo Ibrahim, sin Huseinov	Fatime kadun	1833.
Šehušić Mehmed	Tere Jahjetova	1828.
Tabak Omer (Tabaković)	Tere Jahjetova	1850.
Taso Alija, sin Ahmedov	Ćose Jahje hodžina	1851.
Tasović Jefto	Memi-hodžina	1828.
Tojaga Mehmed	Tere Jahjetova	1840.
Torlo Mustafa, sin Huseinov	Fatime kadun	1849.
Tošić Luka	Mehmed-ćehaje	1828.
Trbonja Jusuf	Fatime kadun	1830.
Trbonja Mehmed, sin Jusufov	Fatime kadun	1851.
Trebinjac Fevzija	Ćose Jahje hodžina	1849.
Tulo (Tule) Mehmed	Mehmed-ćehaje	1850.
Turunčić Osman	Tere Jahjetova	1848.
Vejzović Ahmed aga, sin hadži Saliha	Memi-hodžina	1828.
Vejzović Haska, kći Abdulaha	Memi-hodžina	1848.
Vilogorac Osman	Ćose Jahje hodžina	1834.
Voloder Ibšir	Ćose Jahje hodžina	1832.
Zahirović Mustafa	Memi-hodžina	1850.

Zahirović Osman	Memi-hodžina	1850.
Zalihić Hadžo, sin Alijin	Tere Jahjetova	1849.
Zalihić Osman, sin Alijin	Tere Jahjetova	1849.
Zvonić Husein, sin Mustafin	Fatime kadun	1849.
Zvonić Mustafa	Tere Jahjetova	1830.
Žuljević Ibrahim aga, sin hadži Jusufov	Fatime kadun	1850.

Carina kao mahala se prvi put spominje u sidžilu nevesinjskog kadije 1770. godine, a poslije toga u ovom sidžilu. Iz toga možemo zaključiti da su nekadašnje carinske mahale toliko srasle da više nije bilo moguće odrediti gdje jedna mahala završava, a druga počinje. Pod Carinom ovdje se, vjerovatno, podrazumijevaju sve mahale *velike* Carine,[156] označene plavom linijom na slici broj 1. Ovdje nekoliko tih upisa.

Ibrahim Maslo, sin Abdulahov iz Nezir-agine, vjenčao se, preko svoga zastupnika Hasana Klarića, sina Ibrahimova, sa Zejnebom, kćerkom Salih Čejvana iz **Carine** koju je zastupao Muharem Husković, sin Hasanov. [1849]

Hasan Vrgora, sina Salihov iz Lafine, vjenčao se, preko svoga zastupnika Durmiša, sina Huseina Vrgore, sa Đulsumom, kćerkom Ibrahima Skenčića iz **Carine** koju je zastupao Omer Vrgora, sin Muharemov. [1849]

Mehmed Voloder, sin Džafin iz **Carine** vjenčao se je, preko svoga zastupnika Hasana Zahirovića, sina Mustafina iz Memi-hodžine, sa Šećom, kćerkom Ibrahima Hadžovića iz Zahuma koju je zastupao Osman Mujačić, sin Alin. Ovo su posvjedočili: Avdo, sin Sulejmanov i Avdo, sin Jusufov. Mehri muedžel je 11.000 akči. [1850]

Ahmed Korać, sin Mustafin iz **Carine,** vjenčao se, preko svoga zastupnika Hasana Elezovića, sina Nuhanova, sa Fatimom, kćerkom Huseina Jalandžića iz Kanber-agine, koju je zastupao Hasan Peco, sin Ibrahimov. Ovo su posvjedočili: Mehmed Buljević, sin Salihov i Husein Glavović, sin Ismailov. Mehri muedžel je 21.000 akči. [1850]

[156] To su mahale i džamije od sjevera prema jugu: Tere Jahjetova, Memi-hodžina, Mehmed-ćehajina, Fatime kadun, Ćose Jahje, Husein-hodžina, Roznamedžijina, Karađoz-begova, Hafiz-hodžina i Sinan-pašina.

Carinske džamije i vakufi

U prethodnim poglavljima smo izložili historijske, političke, društvene i ekonomske uslove i posebnosti koje su utjecale na formiranje grada Mostara i njegovih mahala, način gradnje i organizaciju života, te imena stanovnika carinskih mahala.

Zahvaljujući instituciji vakufa razvili su se svi gradovi u Bosni i Hercegovini, pa tako i Mostar. Vakufska imovina je činila osnovu u formiranju mostarskih mahala, koje su se razvijale u okruženju mahalskih džamija.

U svakom vakufu jasno se mogu izdvojiti dvije grupe sadržaja.

Prvu grupu čine objekti i površine koji donose određene prihode za funkcionisanje vakufa, kao hanovi, dućani, kuće i stanovi za iznajmljivanje i korištenje zemljišnih nekretnina. Ovdje spadaju i novčana sredstva koja se daju na zajam tražiocima uz interes.

Druga grupa jednog vakufa su sadržaji koji kroz vršenje javnih i uslužnih gradskih funkcija troše novac, prikupljen putem zakupa, kirije ili zajma na ime sadržaja iz prve grupe. Ovdje pripadaju javna kupatila, sahat-kule, džamije, mesdžidi, tekije, biblioteke, medrese, mektebi, vodovodi, česme, mostovi, karavan-saraji, javne kuhinje, haremi i drugo.[157]

Zbog vrlo složenih monetarnih prilika u Osmanskom carstvu tokom prve polovine XVII stoljeća i kasnije, dolazi do kontinuirane devalvacije novca, pa tako i do smanjenja vrijednosti uvakufljenog novca[158] i ekonomskog slabljenja samih vakufa.

U doba austrougarskog upravljanja našom zemljom (1878–1918) oduzeta su ili uzurpirana velika vakufska dobra, atraktivne građevinske površine u centrima gradova, te šumski i poljoprivredni kompleksi.

---

[157] Nezim Halilović Muderris, *Historijat vakufa u BiH*, Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, http://vakuf.ba/aktuelnosti/historijat-vakufa-u-bih-trenutno-stanje-i-perspektive/279, preuzeto 6. juna 2020.

[158] *Na primjeru dnevne plaće profesora (muderisa) Karađoz-begove medrese (20 akči), jasno se može sagledati drastična devalvacija osmanske monete (akče) tokom postklasičnog doba. Naime, otprilike u doba osnivanja te medrese (1570), njen muderis je za svoju dnevnicu mogao kupiti jednu ovcu. Međutim, uslijed opće krize i stalne inflacije, ista plaća muderisa Karađoz-begove medrese (20 akči) na koncu XVII stoljeća u naturalnoj vrijednosti iznosila je samo 18,18% jedne ovce.* / Faruk Taslidža, *Prilog proučavanju društvenoekonomskih prilika u Hercegovačkom sandžaku u prvim decenijama XVII stoljeća*, časopis *Hercegovina*, broj 18, 2019, str. 56.

U to vrijeme vakufi u Bosni i Hercegovini bili su prepušteni sami sebi.[159] *Statut za autonomnu upravu muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini*, usvojen 1909. godine, zajedno s evidentiranom vakufskom imovinom, bio je temelj svih kasnijih rješenja u vezi s vakufskom imovinom.

Za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije u periodu 1918–1939. godine agrarnom reformom je oduzeto oko četiri miliona dunuma vakufske zemlje (4.000.000 dunuma).

Poslije Drugog svjetskog rata vakufi su praktično dokrajčeni, posebno u prvih četrnaest godina socijalističke Jugoslavije (1945-1959). Vakufska direkcija je 1959. godine ukinuta, jer nije više bilo razloga za postojanje, pošto je 95% vakufske imovine do tada bilo oduzeto.

Pregledom oko 11.000 dokumenata u arhivu[160] Vakufsko-mearifskog povjerenstva[161] kotara Mostar u periodu 1892–1945. godine može se steći uvid u način rada i odlučivanja ovog organa. Pored upravljanja vakufskom imovinom, Povjerenstvo je bilo odgovorno za obrazovni sistem muslimanske djece i omladine. Iz sačuvane arhive, u toku cijelog promatranog perioda može se sagledati borba koju je Vakufsko povjerenstvo vodilo kako bi se othrvalo nasrtajima na vakufsku imovinu, posebno na gradske hareme.[162] Članovi Povjerenstva, koji su imali vjersko obrazovanje, nisu imali dovoljno znanja koje je bilo potrebno da bi se suprotstavili tim nasrtajima. U zemljišnim knjigama pronalazili su mnoge slučajeve gdje su vakufske nekretnine uknjižene na privatna lica.[163] Krajem XIX stoljeća iz pregledane dokumentacije je vidljivo da je Vakufsko povjerenstvo uživalo respekt kod građana koji su čak

[159] *Mutevelije su se ponašali kao pravi vlasnici vakufske imovine, a uspostavom katastra vlasništvo nad vakufskim nekretninama upisivane su na ime zakupca, a najčešće samih mutevelija.* / Nezim Halilović *Muderris, Historijat vakufa u BiH*, kao ranije.

[160] Arhiv se čuva u Arhivu HNK/Ž u Mostaru, sadrži oko 65 kutija sa oko 11.000 spisa, registraturno sređenih.

[161] Na osnovu naredbe Zemaljske vlade za BiH o postavljenju privremenih vakufskih komisija u kotarima, 1884. godine, u svakom okružnom i kotarskom mjestu, postavljen je kotarski vakufski medžlis pod predsjedništvom kadije. Od 1. augusta 1894. godine formira se Zemaljsko vakufsko povjerenstvo u Sarajevu, kojem su bila potčinjena kotarska vakufska povjerenstva, pa tako i mostarski. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije ostala je slična struktura uprave nad vakufskom imovinom.

[162] Poziv Povjerenstvu 1908. godine da pribavi gruntovne izvatke za parcele harema Kantarevac koje je prisvojio biskup Buconjić. Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž. Mostar, K16, 62/08.

[163] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž. Mostar, K2, 83/92.

tražili odobrenje da vlasnik privatne kuće može u zidu proširiti prozor koji gleda prema starom haremu.[164] Kako je vrijeme odmicalo, respekt prema vakufskoj imovini je kod građanstva postajao sve slabiji. Privatna lica su otvoreno gradila kuće na vakufskoj zemlji i ignorisala sve pozive i pokušaje Vakufskog povjerenstva da s time prestanu.[165]

Svi carinski vakufi su bili siromašni u poređenju sa drugim mostarskim vakufima.[166] Teškoća u rukovođenju je bio nedostatak godišnjih planova za održanje i opravku mnogobrojnih harema, vakufskih dućana i objekata džamija, pa je sve to rađeno od slučaja do slučaja, kad je šteta već nastala na nekom objektu. Često su privatne osobe i općinske vlasti upozoravale Vakufsko povjerenstvo na loše stanje vakufske imovine.[167] Vođenje

---

[164] Tomo Ljolje je kupio kuću 1891. godine u Predhumlju br. 113. Traži dozvolu od Vakufskog povjerenstva da može proširiti prozor koji gleda u Grčića harem. / isto, K3, 172/94.

[165] Isto, 1910. godine, K19, 208/10.

[166] Tako 1895. godine prihodi vakufa su bili: Ćose ćehaje 132 forinte, Tere Jahje 132 f, Memi-hodže 261 f, Mehmed-ćehaje 41 f, Fatime kadun 70,50 f, Karađoz-begov 5.396 f, Lakišića 2.513 kruna (1903), itd. / Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž. Mostar.

[167] Trgovac Miho Kosjerina piše 27. septembra 1892. godine Vakufskom povjerenstvu da se njegova magaza nalazi uz sami harem Šehitluci (u ovom haremu je pokopano 400 branilaca Mostara koji su poginuli u borbi sa Mlecima, pod komandom vojskovođe Mocegina, koji je pokušao zauzeti Mostar 1717. godine) na Glavnoj ulici, *koji je pun smetlja i drvlja i da mnoge neuljudne osobe idu u harem kao u zahod. U haremu se skupljaju razni lupeži i ološ.* Miho napominje da on *piše u ime svih čaršinlija i da je to sramota i grehota da se groblje kao zahod koristi.* Poslije razmatranja pisma Vakufsko povjerenstvo je zaključilo da se harem očisti i podigne zid prema Glavnoj ulici. Zaključak je upućen Muhamedu ef. Karabegu, koji je mutevelija predmetnog Aiše hanum vakufa. K2, 77/92, (349/92).
Trgovci Miho Kosjerina i Ribica ef. ponovo, deset godina kasnije (1902), traže da se harem Šehitluci rasčisti od nečistoće, a da je harem potpuno obrastao u draču i kupinu. K10, 171/02.
Jusuf Hakalo, 1892. godine piše da je Vojislav Šola počeo praviti objekat na carinskom haremskom zemljištu koje graniči sa Šolinim vinogradom. K2, 226/92.
Gradski kotarski ured 1907. godine traži od Vakufskog povjerenstva da izgradi porušeni zid Carinskog harema. K15, 55/07.
17. jula 1908. godine Gradski kotarski ured upozorava Vakufsko povjerenstvo da će zbog lošeg građevinskog stanja Mehmed-ćehajine džamije biti prinuđeno da obustavi bogosluženje. K15, 145/08.
Pismo Gradskog poglavarstva od 1911. godine, koje je potpisao Mujaga Komadina i kojim se traži da se očisti kamen od srušenog haremskog zida koji je začepio kanal za odvod vode sa ulice. K21, 152/11. – brojevi iz Arhiva Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar.

godišnjih finansijskih izvještaja je tokom vremena bilo sve nemarljivije. Troškovi su prikazivani tako da su bili jednaki sa prihodima,[168] pa nije bilo ostatka novca kojim bi se punio budžet za održavanje vakufa.

Mada vakufi na Carini po svom ustanovljenju nisu bili *evladijet*[169] (porodični), mnoge mutevelije, poslije dugogodišnjeg upravljanja, ponašali su se kao da su to vakufi njihovih porodica, ili čak njihova privatna svojina. Tako Husein Slipičević[170] 1911. godine obavještava Vakufsko povjerenstvo da mu je prije šesnaest godina njegov amidža, hadži Mustafa Slipičević, predao na upravljanje Fatime kadun vakuf. U toku Prvog svjetskog rata i za vrijeme Kraljevine Jugoslavije učestala su traženja zakupaca vakufskih objekata da im se snizi kirija ili da kupe ili zamijene svoje objekte sa vakufskim. U tom vremenu, posebno 1930-ih godina, vakufi su trpjeli ozbiljno pomanjkanje prihoda, pa su mnogi vakufski objekti bili u ruševnom stanju. Kako je vrijeme odmicalo, vakufska zemljišta i dućani koji su ranije navođeni u godišnjim izvještajima su nestajali. Iz arhivske građe nije moguće vidjeti šta se s njima desilo. Vjerovatno su putem iznajmljivanja vakufskih zemljišta za izgradnju privatnih objekata - *mukate*[171] vremenom prešla u privatne

[168] Mutevelija Mehmed-ćehajina vakufa, hadži hafiz Ibrahim Jahić, u poslovnom izvještaju za 1902. godinu navodi da su prihodi bili 78 kruna, a izdaci isto toliko. / Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, K11, 300-314/03.
Mutevelija Ćose ćehajinog vakufa, Džabić Sulejman, u izvještaju za 1905. godinu navodi da je jedini prihod za tu godinu bila kirija za dućan koji drži Vučijaković Zejnil, 336 kruna, a da su rashodi bili također 336 kruna. / isto, K14, 53/06.
Mutevelija Memi-hodžina vakufa, Salih Ribica, za 1911. godinu navodi da su prihodi vakufa 524,30, a rashodi također 524,30 kruna. / isto, K25, 119/12.

[169] *Evladijet vakufi su posebna vrsta vakufa, gdje se prihodima od uvakufljene imovine prema vakufnami koriste vakifovi nasljednici, sve do izumiranja muških vakifovih potomaka.* / direktor Gazi Husrev-begove biblioteke, Osman Lavić, Vakufska direkcija, Sarajevo, 2016.

[170] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, K22, 111/11.

[171] *Mukata vakuf jeste davanje vakufskog zemljišta pod zakup nekoj osobi da na njemu izgradi objekat uz obavezu plaćanja kirije, bez konačnog vremenskog limita. U ovom slučaju vakuf je vlasnik zemljišta, a zakupac vlasnik objekta. Princip podijeljenog vlasništva na isto dobro ne poznaje evropsko građansko pravo i ovo je prvi problem s kojim se susrela austrougarska uprava u BiH. Ovo je imalo vrlo negativne posljedice po vakufe. Tako je ustanovljena praksa da se nekretnine mukata vakufa u gruntovnici upiše na ime zakupca i ona je nastavljena i u kasnijim državnopravnim sistemima nakon Austro-Ugarske, čime je nanesena velika šteta vakufu, a isti, s obzirom, na ovakav upis u zemljišne knjige, nisu predmetom restitucije.* / Mustafa Hasani, *Mukate vakufi u Bosni i Hercegovini*, Islamska zajednica u BiH, Vakufska direkcija Sarajevo, Medžlis Islamske zajednice Tuzla, Sarajevo-Tuzla-Banja Luka, 2012, str. 9-11.

ruke. U narednom tekstu kod opisa pojedinih carinskih vakufa vidjet ćemo više primjera *mukate* i iščezavanja vakufskih nekretnina iz godišnjih finansijskih izvještaja.

U razdoblju socijalističke Jugoslavije putem Zakona o nacionalizaciji i eksproprijaciji vakufske imovine oduzeta je većina vakufskih nekretnina u Mostaru, pa tako i na Carini. Pored oduzimanja imovine u Mostaru se pristupilo rušenju munara i džamijskih objekata.[172] Samo na Carini, jednom malom prostoru dimenzija 420x180 metara, u periodu 1947–1954. godine, uništene su četiri od pet carinskih džamija.[173] Više o tome

[172] Uništenje mostarskih džamija za vrijeme socijalističke Jugoslavije: Fatime kadun u ljeto 1947. godine, Husein-hodžina, u proljeće 1947. godine, Sinan-pašina, decembar 1949. godine, Nezir-agina 1950. godine, Hadži Balijina u Brankovcu, 1950. godine, Memi-hodžina, 1951. godine, Mehmed-ćehajina, 1951. godine, Tere hadži Jahjetova, 30. 12. 1954. zapaljena, munara prenesena u Potoke 1962. i ozidana uz Karađoz-begov mesdžid, Ahmed-efendije Kotle džamija je dijelom srušena 1942. godine, a munara prenesena u Rečice 1959. godine. Objekat Ali-hodžine džamije (munara demontirane prije Drugog svjetskog rata) srušen 1955. godine. Osim ovih džamija u ovom periodu su uništeni i sljedeći mesdžidi: Ćurči Ahmedov 1951, Bajezid-hodžin 1960, Hadži Velijin (predak porodice Muslibegović) 1950, Hadži Ibrahima Čevre 1969. Demontirane munare za vrijeme monarhističke Jugoslavije: Ali-hodžina (Krvava džamija, opisana u djelu Osmana Nuri Hadžića *Ago Šarić*) na Raljevini se zapalila 1922. godine, a munara prenesena u Jablanicu 1934. i ozidana uz tamošnji mesdžid. Munara Hafiz-hodžine džamije prenesena 1932. u Čapljinu, a na njenim temeljima Vakufsko povjerenstvo je izgradilo kuću na sprat. / Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, IKC, Mostar, 2005, str. 50-73.

[173] Uništavanje mostarskih džamija ne može se posmatrati odvojeno od političkih prilika koje su vladale u periodu tih rušenja, 1947–1951. godine. U skladu sa komunističkom ideologijom da je *religija opijum za narod,* režim nije bila konakonklono gledao na ispoljavanje vjere i vjerske objekte, posebno islamske. Donesene su odluke o zabrani nošenja feredža, šerijatskih sudova, islamskih udženika, derviških redova i zatvaranju tekija. *To je dijelom bila refleksija rastućeg oslanjanja komunista na predominantno srpsku i ruralnu partizansku bazu, sa svim njenim predrasudama prema Muslimanima. Takva službena politika je ukinula nacionalno ime Musliman, priznato u toku NOB-a, a potvrđeno odlukama AVNOJ-a i ZAVNOBIH-a. Komuniste je u razumijevanju činjenice da su Muslimani posebna nacija omela ideologija, prije svega komunistički ateizam, koji nije mogao priznati da bi religija mogla biti neka forma kroz koju neko stvara naciju. Iz tog ideološkog ogrtača proizašlo je negiranje muslimanskog nacionanog identiteta i nada da će se oni, u skladu sa komunističkim razumijevanjem nacije, nacionalizirati u srpskom ili hrvatskom pravcu. Pred popis stanovništva, 1948. godine, Bošnjaci su imali mogućnost da se 'opredijele' kao pripadnici neke druge nacije (Srbi, Hrvati, Crnogorci, Slovenci i slično) ili da ostanu 'neopredijeljeni', što su Bošnjaci većinom od 89% i učinili. Poslije popisa na kojem se nisu opredijelili pojačava se pritisak na Bošnjake i organizuje više suđenja pripadnicima pokreta 'Mladih*

u narednim opisima džamija na Carini. Godine 1931. prema podacima iz gruntovnice svi mostarski vakufi su imali 318 profanih, sakralnih i koristonosnih objekata, ukupne površine od 569.399 m^2. Osamdeset i dvije godine kasnije, 2013. godine, ta površina je iznosila 194.315 m^2.[174]

Slika br. 12. Na slici Franza Laforesta iz 1881. godine strelicama su pokazane munare četiri od tada postojećih pet carinskih džamija. 1-Fatime kadun, 2-Ćose Jahja-hodže (Musala), 3-Memi-hodžina (danas objekat Hitne pomoći), 5-Tere Jahjetova (obnovljena 2002). Sa slovima „St" je označen objekat, vjerovatno vojna stanica, gdje su se čuvali konji i vojna oprema. Iz sigurnosnih razloga objekat je građen iznad puta, koji je od Carske džade u blizini Tere Jahjetove džamije između dva carinska harema preko Mazoljica vodio do gradskog vojnog i civilnog sjedišta – Konaka i tabije[175] u Brankovcu. Zbog velikog i strmog uspona put koji je od Starog mosta uz Suhodolinu vodio do Konaka je bio nepodesan za transport većih tereta i konjsku vuču topova.

muslimana'. U međuvremenu došlo je do Rezolucije Informbiroa, što je još više zakomplikovalo situaciju i među partijske kadrove unijelo strah i neizvjesnost za vlastitu sudbinu, pa su često posezali za drastičnim mjerama kako bi se dokazali da su na pravoj strani.
[Marko Attila Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu The Bosnian Muslims in the Second World War*, Vrijeme, Zenica, 2019, str. 509.]
[Husnija Kamberović, *Josip Broz Tito i nacionalni identitet Muslimana u Bosni i Hercegovini – dva viđenja*, Tito – viđenja i tumačenja, zbornik radova, Institut za noviju istoriju Srbije Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2011, str. 274-275.]
[Senaid Hadžić, *Etatizmom protiv „muslimanske reakcije" Tuzle i okoline krajem 1940-ih godina*, *Hercegovina*, časopis, broj 18, Mostar, 2019, str. 115-124]

[174] Salem Dedović, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013.* Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, str. 92.

[175] Pod Konakom na Suhodolini, sagrađena je prije 1700. godine tabija (bastion) koja je imala visoke bedeme sa puškarnicama, gdje su se nalazili topovi i bila je sjedište policije. Prilikom raznih svečanosti sa tabije su pucali topovi. / Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, 1980. str. 136.

U sljedećoj tabeli su uporedni podaci o površinama zemljišta i objekata koji su bili vlasništvo carinskih vakufa 1931. i 2013. godine.[176] Ukupna površina Carine na kojoj se većina vakufskih zemljišta i nekretnina nalazile je 217.450 m^2. Iz naredne tabele vidimo da je 1931. godine čak 32% površine Carine bilo u vakufskom vlasništvu, dok je 2013. godine taj procenat 8%.

Osim ovih vakufa na Carini su bila tri od četiri u dokumentima zabilježena mostarska mahalska vakufa: Ćose Jahja-hodžina, Fatime kadun i Memi-hodžine mahale.[177] U Fatime kadun mahali Muhmutaga Kazazić, otac Dervišev, osnovao je *evladijet* vakuf koji je bio aktivan 1911. godine.

Carinski džamijski vakufi	Površina m^2 1931.	Površina m^2 2013.
Tere Jahje	34.719	10.610
Fatime kadun	29.045	6.165
Ćose Jahja-hodže	3.640	764
Memi-hodže	282	122
Mehmed-ćehaje (ili kethode)	1.274	0
Ukupno carinski vakufi	**68.960**	**17.661**

Tabela br. 2. Površine zemljišta i objekata u vlasništvu carinskih vakufa 1931. i 2013. god.

1. Džamija i vakuf Fatime kadun

Ovu džamiju je prije 1585. godine podigla *rahmetli gospođa Fatima, kćerka rahmetli hadži Mehmed-bega,*[178] kako je to doslovno u svoj tefter zapisao jedan od najsposobnijih popisivača carskog Divana, hadži Mehmed, kada je po naredbi sultana Murata III (1574–1595), sina sultana Selima II, došao pred ovu džamiju pomenute godine u

[176] Salem Dedović, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013.* Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, svi podaci su iz tabela na stranicama 172-190.

[177] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar. 2000, str. 195-196.

[178] Ahmed S. Aličić, *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, knjiga II, Dobra knjiga Sarajevo 2014. str. 286

sklopu popisa oblasti Hercegove u ejaletu Bosni.[179] Pretpostavlja se da je Fatima bila kći Karađoz-bega koji je umro 1564. godine. Hivzija Hasandedić je na osnovu onda raspoloživih dokumenata zaključio da je džamiju podigla oko 1620. godine Fatima, kćerka Ibrahima Šarića,[180] koja je podigla i sahat-kulu. Kasnije je otkriveno više dokumenata koje ispravljaju Hasandedićevu tvrdnju. Tako je Ahmed S. Aličić preveo i obradio detaljni katastarski popis vilajeta Hercegovina koji je izvršen 1585. godine, a objavljen 2014. godine.

Vremenska razlika između Fatime kadun i Fatime Šarić je najmanje 50-60 godina, pa je jasno da su to dvije različite osobe. Džamija je vjerovatno podignuta negdje između 1560. i 1580. godine. Ova se džamija nalazila između sokaka Ale Ćišića (ranije Demirovića, a još ranije Kukića sokak) i Kazazića.

Bila je građena od tesanog kamena, pokrivena četverovodnim krovom pod pločom i imala je uz zid prema Glavnoj ulici prigrađenu kamenu munaru četvrtasta oblika visoku oko deset metara. Imala je prostrano predvorje (hajat) čiji su pokrov držala četiri drvena stuba. Osim Fatime kadun džamije u Mostaru je i Ćejvan-ćehajina džamija napravljena sa četvrtastom munarom, koja je krajem XIX stoljeća zamijenjena munarom osmerougaonog[181] presjeka.

Osim ove dvije džamije sa četvrtastom munarom u Hercegovini, munaru kvadratne osnove imale su još džamija u Dabrici, Avdića džamija na Planoj (Bileća), Čelebića džamija u Donjoj Bijenji, džamija u Kruševljanima, džamija Hasan-paše Predojevića u Bileći i Telarićeva džamija u Bijeljanima kod Fatnice. Također je i najstarija munara džamije u Kljunima bila kvadratne osnove.

[179] Ahmed S. Aličić, *Katastarski popisi ejaleta Bosna, Opširni katatarski popis za oblast Hercegovinu iz 1585. godine*, knjiga I. Dobra knjiga Sarajevo, 2014, uvod.

[180] Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Islamski kulturni centar, 2005, str. 55.

[181] Geometrijski lik sa osam stranica, osam uglova i osam vrhova – oktogon.

Slika br. 13. Džamija Fatime kadun oko 1905. godine.

Slika br. 14. Položaj džamije prema današnjim objektima. Na obje slike na lijevoj strani se vidi kuća Petra Čokorila, više o vlasnicima u zadnjem poglavlju, kuća J 20.

Mustafa, sin Turhanov, u svojoj zakladnici iz 1650. godine određuje da se imamu i mujezinu ove džamije isplaćuje dnevno po jedna akča. Dalje određuje da se svake godine kupuje u noći *Berat*[182] po dvije mukave od po šest osmanlijskih oka i da se onome ko ih bude palio plaća godišnje po 50 akči. On je 1650. sagradio i česmu kod ove džamije.[183] Imamsku dužnost u ovoj džamiji vršile su sljedeće osobe: Ismail Čelebija 1632, Mahmud Čelebija 1684, Mehmed Halifa 1685, Ahmed 1859, Husnija Slipičević od 5. maja 1896. i Derviš (Mahmutage) Kazazić 1920. godine. Mujezin je 1888. godine bio Ibrahim Krpo, a 1919. godine Mustafa Kazazić. U periodu od 1895. do 1903. godine mujezin džamije je bio Jusuf Kazazić, koji je također bio zadužen za kupovinu muma/svijeća, pa je u nekim putopisima iz tih godina zapisano da je to Kazazića džamija, što se u kasnijim tekstovima samo prepisivalo.

Mutevelija ovog vakufa su bili: hadži Hasan i hadži Mustafa i poslije njega Alija, sin Mustafe. Hadži Mustafa Slipičević je bio mutevelija vakufa 1888. pa do 1895. godine kada je tu dužnost predao svom bratiću Huseinu. Godine 1929. mutevelija je bio Salih Hasanagić.

Godine 1891. dućane ovog i drugih carinskih vakufa su iznajmili: Stipan Lovrić, Spasoje Bilać, Miho Grizelj, Nikola Andričević i Avdaga Džajo.

Prihodi Fatime kadun vakufa od *mukate* za zemljišta koja su 1895. godine koristili Jovo Semiz, Marko Kosjerina, te kirija za dućan koji je koristio Pero Vlaho je u ukupnom iznosu bila 60 forinti.[184] Godine 1901. povećao se broj zakupaca koji su plaćali *mukatu*. Pored Jove Semiza i Marka Kosjerine koji su godišnje plaćali 6 kruna, u izvještaju za tu, i sljedeću 1902. godinu,[185] naveden je i Miho Peško, koji je također plaćao isti iznos. Tih godina plac Fatime kadun vakufa je iznajmio Cesar Vlaho za 120 forinti[186] godišnje. Kasnijih godina više se u finansijskim

[182] U mjesecu šabanu nalazi se blagoslovljena noć *Lejletul-berat* – Noć oslobađanja od Vatre. Ova noć pada između 14. i 15. dana šabana.

[183] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str. 100.

[184] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, 1896, K5, 55/96.

[185] Isto, 1902, 50/03.

[186] U dokumentima Vakufskog povjerenstva iz austrougarskog perioda iznosi se nekad navode u krunama, a nekad u forintama, čak i poslije 1892. godine kada je došlo do prelaska sa forinte na krunu. Odnos forinte prema kruni je bio 1 forinta = 2 krune. Kruna je vrijedila 304,88 mg zlata, koja se dijelila na 100 halera (filira). Prema gruboj računici vrijednost jedne krune 1892. godine je bila 10,2 eura (2016.) U periodu

izvještajima ne pojavljuju prihodi od *mukate* (plaćanje korištenja vakufske zemlje za izgradnju privatnog objekta). U februaru 1910. godine je odobrena opravka krova džamije. Mutevelija vakufa Salih Hasanagić, iznajmljuje 1929. godine na Glavnoj ulici dućan Osmanu Batlaku za 50 dinara mjesečno. Iste godine kuća ovog vakufa u Trbonjinom sokaku broj 4 (Trbonjina ulica se zvao slijepi sokak u koji se ulazilo sa Glavne ulice, prekoputa današnjeg Higijenskog zavoda) izdata je Stojanu Goluži za 2.400 dinara godišnje.[187]

Površina vakufskih parcela i objekata 1931. godine je bila 29.045 m^2. Od toga prostor džamije površine 528 m^2 je nacionalizovan poslije 1945. godine i predan u posjed preduzeću *Parkovi i nasadi*.[188] Najveća površina u vlasništvu ovog vakufa je bio harem veličine 22.000 m^2. Sve je, osim dijela od 3.000 m^2 koji je 1932. godine prodat Državnom eraru Kraljevine Jugoslavije za izgradnju Higijenskog zavoda, oduzela opština Mostar. Godine 1931. vakuf je u posjedu još imao kuću[189] od 102 m^2, vrt od 122 m^2 i dućan od 16 m^2.

Poslije Drugog svjetskog rata, sve do rušenja, prije povratka u svoja sela poslije obavljenih poslova u Mostaru, u džamiji su klanjali stanovnici sa Podveleške visoravni. Pred džamijom je uvijek bilo privezeno po nekoliko njihovih konja, a mnogo više pazarnim danom.[190] U ljeto 1947. godine munara i objekat džamije su srušeni. Kasnijih godina pojavila su se objašnjenja da je to urađeno radi proširenja Glavne (Titove) ulice, ali analizirajući katastarske karte, vidljivo je da džamijski objekat ni danas ne bi zalazio u saobraćajnicu. Materijal od srušene džamije je dugo ležao na gomili[191] pa su okolni stanovnici vremenom uzimali kamen za vlastite potrebe, gomila je bila sve manja, dok kamen u općinskoj režiji nije negdje odvezen. Dugo ležanje kamenja od srušene džamije pokazuje da su rušenja bila političke akcije, a ne ranije planirani građevinsko-komunalni poslovi, kako se to početkom 1980-ih godina, kada dolazi

1908–1912. kruna je vrijedila 5 eura, a 1914. godine 2 eura. Pred Prvi svjetski rat, 1913. godine, u Mostaru je dnevica zidara bila 7 kruna, a težaka, pomoćnog radnika, 3 krune (isto, 1914, 215/14).

[187] Isto, Arhiv, K39, 295/29 i K39, 297/29.

[188] Salem Dedović, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013.* Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, tabela na strani 184.

[189] Kuća i vrt su 1959. godine nacionalizovani, a zatim je kao vlasnik uknjižena Kimeta Č. / Izvor: isti kao prethodni.

[190] Sjećanja sagovornika, 2018, Mostar.

[191] Svjedočenja sagovornika, 2018-2019. Mostar.

do jačanja bošnjačke nacionalne svijesti, pokušavalo prikazati. Drugi izgovor za rušenje je bio da su džamije stare (?!) i da niko u njima ne klanja. Ako je, možda, ranije bilo nekih dokumenata i zapisnika u vezi odluka o rušenju džamija, sada ih u arhivama gdje su mogli biti nema. Među najstarijim stanovnicima mahale i među djecom čiji su očevi bili zatvarani kao informbiroovci ili protivnici režima krajem 1940-ih i početkom 1950-ih godina, postoji mišljenje stečeno iz razgovora s njihovim očevima da se rušenje džamija nije moglo obaviti bez odobrenja tada važnog političkog i policijskog funkcionera Brane Kovačevića. Te odluke, po njihovom mišljenju, donošene su na neformalnim sastancima u sitne sate po mostarskim gostionicama. Organizaciju rušenja na terenu su, po pravilu, obavljale osobe sa bošnjačkim imenima i prezimenima.

2. Džamija i vakuf Ćose Jahja-hodže

Ovo je jedna od šest mostarskih džamija koje su osnovali hodže, ljudi koji su pripadali ondašnjoj inteligenciji. Građena je od kamena sa četverovodnim krovom sa predvorjem i munarom osmerougaonog presjeka, visine 12 metara.[192] Godine 1937. objekat je temeljito adaptiran, munara je nadozidana, a džamija dobila kupolasti krov, pokriven limom. Ukupna površina parcele je bila 764 m^2. Na džamiji nije sačuvan natpis kao ni zakladnica, pa se ne zna kad je džamija tačno sagrađena niti šta je vakif ostavio za njeno izdržavanje. Hivzija Hasandedić navodi[193] da je sigurno da je džamija sagrađena prije 1631. godine, jer se u mostarskom sidžilu iz te godine spominje Ćose Jahja-hodžina, ili samo Ćose hodžina mahala. Međutim, poslije ove Hasandedićeve knjige Ahmed S. Aličić je objavio *Opširni defter za zemlju Hercegovu iz 1585. godine*[194] gdje se spominju dvije mahale Jahja hodžine, od kojih je jedna ova, kasnije zvana – Ćose Jahja-hodžina mahala. Analiza položaja popisanih mahala na lijevoj obali Neretve u defteru ide u prilog ovoj tvrdnji.[195] U popisu

[192] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar. 2000, str, 88.

[193] Isto, str. 88.

[194] Ahmed S. Aličić, *Katastarski popisi ejaleta Bosna, Opširni katatarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sveska 1 i sveska II. Dobra knjiga, Sarajevo, 2014.

[195] Prema navedenom defteru iz 1585. godine koji je A. Aličić preveo i objavio, u Mostaru je tada bilo 15 mahala. Na lijevoj obali Neretve od prve, Sinan-pašine mahale, prema jugu su nastajale mahale: Nesuha, dizdara, Ćejvana ćehaje, Kanber-agina i Hadži Huseinova. Prema sjeveru, lijevom obalom, grad je kontinuirano rastao od Sinan-pašine mahale pa su do 1585. godine nastale mahale: Karađoz-begova,

stanovnika ove mahale nalazio se jedan imam i jedan poslužitelj džamije, *kajim*. U doba popisa džamija možda nije bila u istom obliku kakav je dobila kasnije. Porodica Ćosa potječe iz sela Bratač, općina Nevesinje, odakle se jedan predak ove porodice, a možda i sam vakif, nepoznate godine doselio u Mostar.[196] Uz ovu džamiju se nalazila i musala[197] koja je oko 1890. godine uništena.[198] *Mihrab*[199] *i minber*[200] na Musali, te kameni zid kojim je prostor bio ograđen su srušeni.

Musala je bila vlasništvo ovog vakufa. Zauzimala je prostor, od juga, od sokaka iza današnjeg objekta Muzičke škole, pa prema sjeveru do Drljevića sokaka.

Prije 1718. godine kod ove džamije je bio otvoren jedan *sibjan-mekteb*[201] iz sredstava vakufa hadži Ahmeda Pitića.

U dvorištu, istočno od džamije nalazilo se do 1937. godine dvostruko turbe Mehmed-age Krehe iz 1760. godine. Tada je turbe demontirano i složeno kraj džamije, da bi poslije završetka rata 1992–1995. godine bilo montirano u avliji džamije Nesuh-age Vučijakovića. Po predanjima je Mehmed-aga Kreho porijeklom iz Travnika, a imao je velike posjede u Krehin Gracu po kome je ovo mjesto i dobilo ime. Jedan Abdulah ef. Mehmed-beg Kreho je 1733. godine stanovao u ovoj mahali.[202] Na mjestu

Husein-hodžina, Fatime kadun i Ćose Jahje hodžina. Sve ove mahale su nastale uz Carsku džadu ili u njenoj neposrednoj blizini. Od Sinana pašine džamije razvoj grada na sjever je pratilo i formiranje Srednje ulice. Na najširem dijelu prostora od Carske džade do lijeve obale Neretve nastala je Ćose Jahje hodžina mahala, koja je svojom zapadnom stranom izlazila na obalu rijeke - vidjeti kartu na slici broj 11.

[196] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str, 88.

[197] Musalama su se kod nas nazivala otvorena mjesta na kojima su muslimani jednog mjesta zajednički obavljali molitve bajramima i petkom u podne (*džumma*). Mnoga veća mjesta Bosne i Hercegovine imala su svoje musale. / Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar. 2000, str, 91.

[198] Po većim gradovima zaposjednute Bosne i Hercegovine austrougarske vlasti su uništavale musale, kako bi se na taj način spriječilo okupljanje Bošnjaka u većem broju, na jednom mjestu, iz straha od pobune. / Nezim Halilović Muderris, *Historijat vakufa u BiH*, IZ Bosne i Hercegovine, Vakufska direkcija Sarajevo, preuzeto 3. juna 2020.

[199] Mihrab je niša u zidu u džamiji koja je usmjerena u pravcu kible (Ćabe u Mekki), prema kojoj su muslimani okrenuti za vrijeme namaza.

[200] Minber se u džamiji nalazi desno od mihraba i po svojoj funkciji je govornica u obliku malog tornja sa stepenicama.

[201] Sibjan mekteb (škola za djecu) je islamska osnovna škola koja nema utvrđenog nastavnog plana i propisanog broja nedjeljnih sati.

[202] Sidžil Mostarskog suda 1730–1733. Fotokopije ima Arhiv HNK/Ž upisana u Acta Turcarum broj 23/1127. Original kod porodice Ahmeda Biščevića iz Mostara.

Slika br. 15. Ćose Jahja-hodže džamija oko 1905. godine. Ispred džamije se vidi turbe Mehmed-age Krehe.

Slika br. 16. Vakufska zgrada je projekat Miroslava Loose, a građena je od septembra 1936. do sredine 1938. godine. Fotografisano 2018. godine.

turbeta i harema izgrađena je 1938. godine reprezentativna zgrada iz sredstava vakufa Hasan-bega Lakišića.[203] Objekat je projektovao Miroslav Loose.[204] Središnji prostor je jednospratna zgrada s kupolom koja je kopija one na zgradi Gradskoga kupatila, a obje su inspirisane starim hamamom koji se nalazio na Mejdanu, u blizini Sinan-pašine džamije. Uz glavni objekat Losse je projektovao ugaone trgovine *s referencama na čist i geometrijski simplificiran orijentalni vokabular*.[205] Poslove su obavili Salko Hajrović i Đorđe Ostojić. Tadašnji gradonačelnik Husaga Ćišić insistirao je na reprezentativnosti objekta i odluka o pokrivanju vakufske zgrade na Musali kupolom bila je rezultat njegove inicijative. Prethodno je bilo potrebno povisiti munaru koja se nalazila iza parcele na kojoj će biti građena Vakufska kuća. Povišenje munare projektovao je građevinski tehničar Sulejman Demirović. Projektant Loose je u toku gradnje nepažnjom pao s objekta i tako se ozbiljno ozlijedio da mu je desna ruka morala biti amputirana. On je odmah poslije oporavka naučio crtati i pisati lijevom rukom.[206]

Mutevelija ovog vakufa 1895. godine je bio, kasnije poznati, muftija Ali efendija Džabić, dok je imam njegov mlađi brat Sulejman Džabić, sa godišnjim primanjima za taj rad od 50 forinti. Mujezinsku dužnost je obavljao Šaćir Salković za 40 forinti, a za rasvjetljenje džamije obližnji

[203] *Hasan-beg Lakišić, sin Mustafa-begov, rodio se u Mostaru 1853. godine, a umro 06. 07. 1917. godine. Spadao je u krug mostarske uleme i bio prvi saradnik Ali Fehmi ef. Džabića, mostarskog muftije, u borbi za vjersko i prosvjetnu autonomiju bosansko-hercegovačkih muslimana. Svojom oporukom od 16. maja 1917. godine Hasan-beg je ostavio 308.600 groša i između ostalog odredio da se za 200.000 groša kupe nekretnine u Inegölu u Turskoj i na njegovo ime uvakufe. Pošto ondašnja turska vlada nije htjela primiti ovaj novac, mostarski muftija je izdao fetvu da se tim novcem podigne na Hasan-begovo ime jedna zgrada u Mostaru. Tako je 1938. godine izgrađena na Musali uz Ćose Jahja havadže džamiju jedna lijepa i veoma reprezentativna zgrada.* / Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str. 63.

[204] Friedrich Markus Miroslav Loose (26. 4. 1884, Trebinje – 31. 8. 1966, Mostar) nakon završene osnovne i trgovačke škole u Trebinju upisuje srednju građevinsku školu u Sarajevu (školske godine 1899), nakon čega postaje tehnički asistent pri Graditeljskom odjeljenju Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Radio je u nekoliko gradova po Bosni, da bi 1909. godine dospio na funkciju upravnika Vodovoda u Mostaru, a od 1923. je na čelu Građevinskoga tehničkog odjela u Mostaru, gdje ostaje do odlaska u penziju 1945. godine. / Sanja Zadro, *Mostarska arhitektura od 1850. do Drugoga svjetskog rata*, doktorski rad Sveučilište u Zagrebu, 2017, str.193.

[205] Sanja Zadro, *Mostarska arhitektura od 1850. do Drugoga svjetskog rata*, doktorski rad Sveučilište u Zagrebu, 2017, str.179.

[206] Kazivanje praunuka Miroslava Loose, Mostar, 2020.

komšija Drljević je dobio 15 forinti.[207] Iste godine imam Karađoz-begove džamije je bio pomenuti Ali Fehmi Džabić i za to dobijao iznos od 400 forinti, dok je mutevelija Karađoz-begovog vakufa bio Ahmed Džabić. Godine 1903. mutevelija, imam i hatib Ćose Jahja-hodže vakufa i džamije je bio Sulejman Džabić, dok je mujezin bio Čolaković. Drljević iz obližnjeg istoimenog sokaka i dalje je bio zadužen za osvjetljenje džamije.[208] Zejnil Vučijaković je 1905. godine iznajmio dućan ovog vakufa za godišnju kiriju od 336 kruna. Godine 1937. u džamiji se klanjalo svih pet vaktova, a džematlija je bilo dosta.[209]

Džamija površine 764 m^2 je oduzeta 1963. godine, a poslije rata, 1995. godine ponovno vraćena u posjed Islamskoj zajednici. Dućan od 38 m^2 i pašnjak površine 2.750 m^2 je nacionalizovan 1965/66. godine. Dio kuće i dvorište od 126 m^2 je prodato Pembi Šahinović i Salki Rizvanoviću.[210]

3. Džamija i vakuf Memi-hodžin

Ova džamija i mekteb uz nju nalazili su se u Srednjoj (Mladena Balorde) i Vejzovića (Braće Krpo) ulici u srednjem dijelu Carine. Bila je građena od tesanog kamena, pokrivena pločom, dimenzija 8x8 metara i imala je uza se oko deset metara visoku kamenu munaru osmerougaone osnove.

Podigao ju je neki Memi-hodža prije 1620. godine što saznajemo iz zakladnice Ahmeda, sina Ferhatova koji je, između ostalog, odredio da se imamu i hatibu ove džamije isplaćuju po dvije akče dnevno. Ova je džamija temeljito opravljena 1724. godine.

Poznati su slijedeći imami i hatibi ove džamije: Hasan halifa do 1720, Abdulah halifa od 1720, hadži Abdulah ef. Ćenan 1838, Ahmed ef. Pekušić 1866, Mustafa ef. Slipičević 1868, Ahmed ef. 1874, Hasan ef., sin Mehmedov 1877, Husein Slipičević 1895. i posljednji hadži kurra hafiz Muhamed ef. Kurt. Bila je poznata pod imenom Kurtova džamija. Ibrahim Slipičević je bio mujezin 1895, a godinu kasnije Alija Hašimija.

[207] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, 1896, kutija 5, 80/96.

[208] Isto, K12, 67/04.

[209] Hasan Nametak, *Mostarske džamije i njihovi vakufi*, Novi Behar, 1937, godina X, broj 20-22, str. 273.

[210] Salem Dedović, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013.* Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, tabela na strani 183–184.

Od godine 1902. mujezin je bio Zulfo Zahirović, a od 1912. godine Smail Aršinović. Do 1891. godine mutevelija ovog vakufa bio je hadži Osman-aga Novo a od tada Salih-aga, pa Ibrahim Ribica.

Slika br. 17. Poslije rata 1995. godine na mjestu džamije Memi-hodže koja je srušena 1951. godine izgrađen je objekat u kojem je smještena služba Hitne pomoći. Fotografisano 2018. godine. Nismo pronašli sliku objekta ove džamije. U nekim radovima može se vidjeti slika Tere Jahje džamije sa pogrešnim potpisom da je na slici Memi-hodžina džamija.

Iz finansijskog izvještaja za 1895. godinu vidimo da su prihodi bili: od magaze koju je iznajmio Ibro Kudra 130 forinti, dućan Mijo Planić 29 forinti i Ibrahim Ribica 10 forinti. I kod ovog vakufa pojavljuje se *mukata* za zemljište, koje se kasnijih godina više ne prikazuje u izvještajima i to: Đulaga Kajtaz 55 forinti, Savo i Đorđe Jelačić 5 forinti i 25 novčića, Savo Dreč 3,50 forinti, te Risto Krulj 2 forinte i 40 helera.[211]

Ahmed-aga i Alaga Vejzović, sinovi hadži Salih-agini iz istoimenog sokaka (danas ulica Braće Krpo), kupovali su od 1892. godine, jedan jedne, a drugi druge godine, po šest kutija svijeća za džamijske potrebe. Oni su se obavezali da će sve ovo kupovati dok budu živi.

[211] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, 1896, kutija 5, 54/96.

Osvjetljenje džamije je plaćano Mikačiću u iznosu od 20 forinti. Za opravku munare 9. aprila 1899. godine je utrošeno 190 forinti. Jovo Mojić, iz Mojića sokaka, 1900. godine je tražio oprost duga od 355 forinti. Ranije je za dućan platio 100 forinti, a još je ostalo da plati 355 forinti i kamatu od 6 posto. Radi siromaštva dužnika Vakufsko povjerenstvo mu je smanjilo dug za 50 forinti. Dućani ovog vakufa tokom vremena bili su iznajmljeni od sljedećih trgovaca: Huso Bičakčija 400 forinti, Ibrahim Ribica 50 forinti i Mihe Blanića 58 forinti, svi 1901. godine, Jefto Kašiković 244 forinte 1902, Muhamed Drače i Abdulah Balić 320 kruna od 1905, Alaga Fejić 62 krune 1906-9. godine, Zulfaga Huremović 320 kruna od 1906. godine.[212] Iz jednog dokumenta saznajemo da je Memi-hodžin vakuf bio 1913. godine vlasnik zemljišta u Bolničkoj ulici (danas u blizini tržnog centra *Mepas*), a da je za to zemljište izvršena trampa.[213]

Kod džamije se nalazila česma sa slijepim mihrabom u koju je bila dovedena voda iz vodovoda od izvora Djevojačka voda na parceli *Hazna*, vlasnika hadži Ibrahima Slipičevića.

U Memi-hodžinoj mahali u kući broj 296, vlasništvo hadži Ahmeta Kurta – vidjeti kuću broj E 8 u zadnjem poglavlju knjige, radio je od polovine XIX stoljeća ženski *sibjan* mekteb u kome je mualima bila Fatima Tabak, kći Ibrahimova. Ona je za vršenje ove dužnosti primala po sto groša plaće godišnje.

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije nastavilo se osipanje imovine ovog vakufa, tako da nije bilo prihoda kojim bi se finansirali službenici koji bi predvodili vjerske obrede u džamiji. Posljednji imam džamije, hadži kurra hafiz Muhamed Kurt je umro 18. januara 1940. godine u 91. godini života. U toku Drugog svjetskog rata predsjednik Vakufskog povjerenstva Ibrahim Ribica je 4. februara 1942. godine izdao u zakup džamiju Memi-hodže komandi italijanske *Vojne baze 99*.[214] Ribica je stanovao tačno prekoputa ove džamije, a ubijen je u samoj džamiji zadnjeg dana 1943. godine. Više o ovom ubistvu u zadnjem poglavlju knjige – kuća F 25.

Džamija je srušena 1951. godine u organizaciji mahalskih političara, koji su kao razlog rušenja navodili osiguravanje mjesta za igru carinskoj djeci.[215] Na raščišćavanju i utovaru kamena srušene džamije i munare

[212] Isto, K7, 83/99; K10, 43/02; K10, 217/02; K11, 1903. 67/03; K12, 285/04; K14, 394/06; 395/06.

[213] Isto, kutija 26, 158/13, veza 631/12.

[214] Isto, kutija 63. 1942. 76/42.

[215] Sjećanje sagovornika, 30. septembra 2018, Mostar.

organizovana je *Frontovska radna akcija* na kojoj su morale učestvovati žene i omladina iz okolnih kuća. Majke koje nisu imale rodbine da ostave na čuvanje malodobnu djecu istu su vodila na te akcije.[216] Na tom raščišćenom prostoru bivše džamije carinska djeca su narednih trinaest godina igrala lopte, a kao stative na istočnom dijelu tog igrališta služili su bašluci iz omanjeg harema uz džamiju koji nije ekshumiran. Godine 1963–1964. na mjestu srušene džamije je napravljen montažni objekat, proizvod fabrike *Soko - Montažne konstrukcije* iz Mostara u kojem je otvorena samoposluga. Tek po otpočinjanju radova na samoposluzi, 1964. godine, izvršena je nacionalizacije srušene džamije. Samoposluga je uništena u ratu 1992–1995. godine, a poslije rata je mostarska gradska opština u sporazumu s Islamskom zajednicom u Mostaru na njenom mjestu podigla veliku zgradu na sprat u kojoj su od početka 1998. godine smještene službe ambulante i hitne pomoći.

4. Džamija i vakuf Mehmed-ćehaje (ili kethode)

Ovo je jedan od šest[217] mostarskih mesdžida ili džamija lociranih na lijevoj obali direktno iznad Neretve i iz kojih je bilo moguće zahvatati vodu iz rijeke putem čekrka. Zadužbina je nekog Mehmeda ćehaje (kethode ili ćetordana) koji je u svoje vrijeme zauzimao visok položaj u ondašnjoj administraciji Hercegovine.

Ova džamija je sigurno sagrađena prije 1593. godine, jer se te godine spominje u vakufnami Derviš-paše Bajezidagića gdje je osnivač ove džamije potpisan kao svjedok.[218] Džamija je imala oko dvadeset metara visoku kamenu munaru osmerougaone osnove.

Iz sredstava ovog vakufa sagrađena je kasnije jedna javna česma pred njom. Hasan Nametak 1937. godine navodi da je vakif *ostavio golemu imovinu, koje danas skoro nikako nema, osim malo čaira na Mostarskom Blatu, koji ne donosi prihoda ni 1.000 dinara.*[219]

---

[216] Sjećanje sagovornika, 20. septembra 2018, Mostar.

[217] Od juga prema sjeveru to su: hadži Ahmed-age Kudrića (Kanber agin) mesdžid tačno na mjestu Lučkog mosta; Ćejvan-ćehajina; Sultan Selima Javuza mesdžid, tačno na Starom mostu; Koski Mehmed-pašina džamija; Sinan-pašina džamija; Mehmed-ćehaje džamija koja je podignuta iznad bukova Neretve, poznatih kao *Crne spile*.

[218] Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, 1980, Sarajevo, str. 56.

[219] Hasan Nametak, *Mostarske džamije i njihovi vakufi*, Novi Behar, 1937, godina X, broj 20-22, str. 271.

Slika br. 18. Snimak je urađen poslije 7. novembra 1905. godine, jer se uzvodno i nizvodno od džamije vide nanosi pijeska koje je s Podveleške visoravni, poslije višednevnih kiša, nanio bujični potok Dronjevac između brda Fortica i Stoca.

Slika br. 19. Slika džamije iz gornje slike je montirana na isto mjesto na snimku iz 2018. godine.

U literaturi se može naći da se ova džamija zvala i Sinanovića. Iz arhive Vakufskog povjerenstva vidimo da je porodica Sinanović dvadesetak godina stanovala u kućama i koristila bašče ovog vakufa, koje se ne navode u kasnijim izvještajima o poslovanju, živjela teško i obavljala poslove na održavanju objekta, a 1914. godine mujezin je bio Alija Sinanović.[220] 15. decembra 1894. godine Zemaljsko vakufsko povjerenstvo u Sarajevo šalje dopis Kotarskom povjerenstvu u Mostaru[221] kojim se iznajmljuje zemljište doktoru Curinaldiju uz primjerenu kiriju, s tim da je on dužan napraviti od ulice zid džamijskog harema.[222] Korištenje zemljišta dr. Curinaldi je plaćao 48 kruna godišnje. Poslije premještaja u Sarajevo Bruno Curinaldi nudi 1914. godine Zemaljskoj vladi na prodaju svoju kuću, koja je bila izgrađena na vakufskom zemljištu putem *mukate*.

Godine 1895. mutevelija vakufa je bio Salig-aga Fazlibegović, a 1902. godine hadži hafiz Ibrahim Jahić. Imami i mujezini su u vremenu od 1895. do 1914. godine bili Ibrahim Jahić, Ahmed Imamović, Mehmed Šemrd i Alija Sinanović.[223] Vakufsko povjerenstvo je vodilo diskusiju 1908. godine o stanju ove džamije i osipanju džematlija.[224] Poslije izgradnje željeznog mosta preko Neretve kod Musale, 1882. godine, te hotela *Neretva* deset godina kasnije, mahala Mehmed-ćehaje je izgubila dotadašnji mir. Mahaljani su se grozili od točenja alkohola u novootvorenom hotelu, prostitucije i ostalih novotarija koje su došle s austrougarskom okupacijom i vojskom, pa su prodavali svoje kuće i zemljišta u blizini hotela *Neretva*. S druge strane parcele oko novostvorenog gradskog centra je bilo atraktivno za izgradnju kuća nove

[220] Tako 9. februara 1892. godine Muharem Sinanović, sin Hate, koja je udovica Hasana Sinanovića piše Vakufskom povjerenstvu da *oni stanuju u kućama Mehmed ćahajinog vakufa, koje su sve dotrajale, a oni ne mogu plaćati kiriju, pošto su puka sirotinja.* / Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, K1 1892. i K 29. 1914. 69/14

[221] Isto, 1894, K2, 157/94; 226/94.

[222] Dr. Bruno Curinaldi (1854–1944), rodom iz Zadra, je bio sin Šimuna, koji je od septembra 1878. bio upravnik poljskih pošta u Mostaru. Dr. Bruno je u Mostar došao 1879. godine gdje je zatekao dr. Petra Rizza (Carigrad, 1832–Mostar, 1910) koji je u Mostaru bio od 1874. godine. 1889. godine dr. Curinaldi postaje počasni građanin Mostara, gdje radi do 1912. kad je premješten u Sarajevo i kasnije postao ministar zdravstva BiH. / Ivica Vučak, *Dr Bruno Curinaldi (1854–1944), Od Zadra preko Mostara do Sarajeva*, Acta med-hist Adriat, br. 7, 2009, str. 22-37.

[223] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, K5, 15/96; K8, 214/00; K29, 69/14.

[224] Isto, Kutija 16, 112/08.

gradske elite. Tako su brojne stare muslimanske kuće i bašče sjeverno i istočno od hotela *Neretva* kupili predstavnici novonastale gradske srpsko-pravoslavne trgovačke buržoazije, Dokić, Gredić, Milušić, Mikić, Zurovac i drugi.[225] Izgradili su brojne kuće za iznajmljivanje u kojima su stanovali novopridošli činovnici i ostalo osoblje austrougarske uprave u Mostaru.

Obavljena je sanacija džamije 1909. godine, pošto su općinske vlasti prijetile zabranom korištenja džamije zbog opasnosti od rušenja pojedinih dijelova.[226] Godine 1910. je bilo jako povoljno vrijeme za rast trave, pa je sijeno te godine bilo izuzetno jeftino, tako da prihodi od njegove prodaje sa vakufskog čaira na Mostarskom blatu nisu bili dovoljni da se plate svi troškovi. Zbog toga je Mehmed Šemrd razriješen dužnosti imama Mehmed-ćehajine džamije.[227]

Džamija je 1951. godine srušena. Gomila kamenja je dugo ležala[228] na mjestu srušenog objekta, a kasnije je negdje odvezena.

Vrt u površini od 102 m^2 je 1961. godine nacionalizovan i kasnije dodijeljen Z. G, arhitekti u *PP Projektant*. Parcela površine 572 m^2, na kojoj se nalazila džamija je oduzeta. Godine 1963. dio veličine 62 m^2 je uknjižen kao vlasništvo Z. G, a dio od 263 m^2 je uknjižen na Fond za stambenu izgradnju. Livada na Mostarskom blatu površine 600 m^2 potpuno je nestala iz evidencije nekretnina.[229]

5. Džamija i vakuf Tere hadži Jahjetova

Džamiju je podigao neki Tere Jahja prije 1620. godine, što saznajemo iz vakufname Ahmeda, sina Ferhatova. O ovom vakifu u pristupačnim izvorima nema više drugih podataka.[230] U svom kasnije objavljenom

[225] Od 120 registrovanih firmi u Mostaru 1900. godine 63 vlasnika ili 53% su bili pravoslavne vjere. / *Bosanski glasnik*, 1900. godine, str. 272–277.

[226] 7. novembra 1909. godine je završena opravka Mehmed-ćehajine džamije koja je koštala 386, 50 kruna. Radovi su plaćeni izvođačima radova i to: Jozo Smiljanić 120 kruna, Salih i Ibrahim Ribica 44 krune i Alija Sinanović 82 krune. / isto, K17, 122/09.

[227] Isto, 1911, K22, 110/11.

[228] Svjedočenja sagovornika, Mostar, august 2018.

[229] Salem Dedović, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013.* Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, tabela na strani 183.

[230] Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980, str. 57.

djelu Hasandedić iznosi hipotezu da je, možda, ovaj vakif svoje kršćansko prezime Maslo preveo na turski, što znači Tere, te to povezuje sa današnjim pripadnicima porodice Maslo u Mostaru.[231]

Službenici ove džamije i vakufa bili su sljedeći: Jusuf čelebija, hatib, Sinan čelebija, imam, Osman, mujezin, Ibrahim, mutevelija, svi 1632. godine, Mustafa ef. imam 1684. godine. Godine 1895. mutevelija vakufa je bio Mustafa Ombašić,[232] imam hadži Ahmed hafiz ef. Makeljić, a hatib Husein ef. Slipičević.[233] Jedno vrijeme mujezin džamije je bio Alija Hašimija, a mutevelija Mustafa Šehušić. U dokumentima oko 1900. godine se naziv džamije i vakufa ponekad piše kao jedna riječ – Tarjahjetova.

Slipičevići su bili imami i hatibi, također, i ove džamije i to: Salih ef. od 1828, Mustafa ef. od 1874, Husein ef. od 1894. i Muhamed ef. od 1899. do 1923. godine. Jedno vrijeme, koncem prošlog stoljeća bio je imam i hatib ove džamije i hadži hafiz Ahmed ef. Makeljić.[234]

Muhamed Bešlić, sin Ismailov, 1816. godine je podigao, ili opravio, česmu kod džamije koja je imala dvije slavine: jednu u dvorištu džamije, a drugu na vrhu Džajina (danas Hilme Hakala) sokaka.[235] Mustafa-beg Ombašić je od 1901. godine iznajmljivao dućan ovog vakufa, a Jusuf Trbonja u periodu 1905–1907, dok je 1929. godine dućan držao Osman Kukrica. Jure Merdžo traži 1911. godine da mu se u najam izda vakufska njiva u Zaliku. Godine 1937. u džamiji su klanjani samo akšami, teravije i bajrami.[236]

Ova je džamija temeljito adaptirana 1867. godine i služila je svojoj svrsi sve do 1950. godine kada je nasilno zatvorena i dodijeljena preduzeću *Voćar* koje je džamiju koristilo kao magazin za sepete, drvene

[231] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str, 96-97.

[232] Mustafa Ombašić traži 1909. godine da mu se kao plata za službu mutevelije vakufa dodijeli na doživotno uživanje vakufska njiva u Zaliku, zvana Vršinovci. / Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, kutija 17, 1909, 200/09.

[233] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, kutija 5. 1896. 14/96

[234] Krajem 1800-ih godina hafiz Makeljić je proučio na jednoj teraviji čitav Kur'an / Alija Nametak, *Sitne bilješke iz nedavne prošlosti*, Novi Behar, broj 17-18, 15. januar 1928, str. 282.

[235] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str, 97-99.

[236] Hasan Nametak, *Mostarske džamije i njihovi vakufi*, Novi Behar, 1937, godina X, broj 20-22, str. 273.

sanduke, prazne vreće i ostalu ambalažu. U vakufskom dućanu, odmah uz džamiju *Voćar* je otvorio piljaru u kojoj je kao prodavač radio Šaćir Čusto. Oko podne 30. decembra 1954. godine u džamiji, do krova ispunjenoj drvenom ambalažom, izbio je veoma jak požar. Plameni jezici su izlazili na vrata munare kojima se izlazi na *šerefet* (balkon munare sa kojeg mujezin poziva na molitvu). Vrh munare se od požara nakrivio, pa su vatrogasci naložili porodici Šerifa Trbonje, čija je kuća najbliža džamiji, da zbog opasnosti od pada munare, odmah napuste dom.[237] Munara je 1962. godine prenesena u Potoke, dvanaest kilometara sjeverno od Mostara, i ozidana uz tamošnji Karađoz-begov mesdžid. Zidovi džamije su ostali, da bi cijela džamija 2002. godine bila rekonstruisana, a munara ponovo ozidana – vidjeti narednu sliku.

Nekoliko mjeseci poslije požara Carinom se šapatom proširila vijest da su džamiju, po nagovoru mahalskih političara iz *Fronte*, zapalila dvojica tada sedamnaestogodišnjih momaka koji su stanovali pedesetak metara od džamije. Više sagovornika nam je to tvrdilo, mada nisu mogli potvrditi da su oni vidjeli sam čin paljenja od strane dvojice momaka.

Ukupna površina vakufskog zemljišta 1931. godine je bila 34.719 m^2. Najveća površina je bio Carinski harem u površini 32.450 m^2, od čega je nacionalizovano 22.455 m^2. Također je nestalo iz vlasništva ranije pomenuta njiva, oranica i pašnjak površine 1.084 m^2.[238]

[237] Svjedočenje sagovornika, Mostar, septembar 2018.

[238] Salem Dedović, Mostarski vakufi od 1931. do 2013. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, tabela na strani 185.

Slika br. 20. Džamija Tere Jahje je obnovljena 2002. godine. Snimak iz 2018. godine.

Carinski harem

Veliki Carinski harem je bio u posjedu dva vakufa. Površina od 32.450 m^2 je pripadala Tere Jahjetovom vakufu, a 22.000 m^2 vakufu Fatime kadune.[239] Kao što se vidi na karti, Carinski harem je te i kasnijih godina na dva dijela presijecao put koji je od Carske džade vodio do Konaka i dalje prema Podveleškoj visoravni i Nevesinju. Put je ujedno bio i granica katastarskih opština (*Gemeinden*) *Mostar* i *Zalik* (crvena dupla linija na narednoj karti). Brojevi parcela na karti iz 1881. godine su bili kč 188, ko Zalik i kč 1213, ko Mostar.

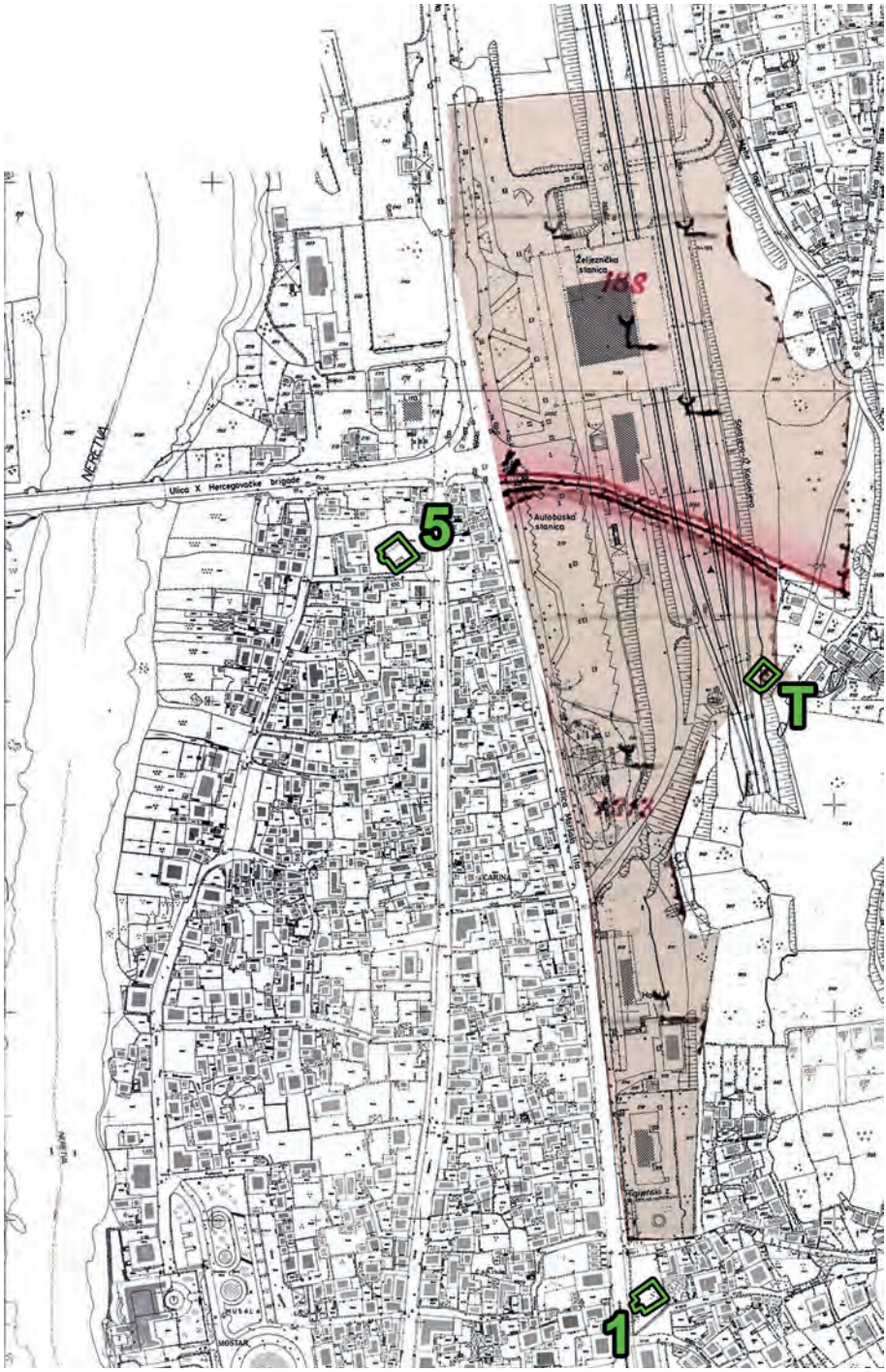
Prvi razlog nastajanja harema na ovom mjestu je mogućnost kopanja ukopnih raka – kabura. Čitav Carinski harem se nalazi na nanosu pijeska koji je desetinama hiljada godina sa padina Veleži, između brda Fortica i Stolac, snosio bujični potok Dronjevac, koji bi se aktivirao pri ekstremnim padavinama. Zadnja od tih periodičnih velikih kiša i bujica je bila 1907. godine. Odmah na kraju harema, prema zapadu i Glavnoj (Titovoj) ulici taj sloj pijeska prestaje, a tlo se sastoji od čvrstih konglomerata, koje nije moguće kopati krampom i lopatom. Prilikom ekshumacije harema, 1963. godine, na dubini od dva metra pronađeno je desetak grobova, od kojih su samo dva istražena. U grobovima su pronađeni arheološki predmeti, koji zajedno sa grobnom arhitekturom ukazuju na srednji vijek.[240] Dubina na kojoj su grobovi pronađeni ukazuje da je mjesto ukopa tokom više stotina godina zatrpavano novim naslagama pijeska koje su bujice nanosile.

Drugi razlog odabira mjesta za harem, uzduž *Carske džade* za Sarajevo, jeste blizina puta kojim putnici prolaze, pa im se pruža mogućnost da umrlim zažele *rahmet* (pokoj) njihovoj duši. Svi ostali mostarski haremi iz istih razloga su nastajali uz ceste ili na raskrsnicama puteva i staza, što je bio nastavak tradicije još iz rimskih vremena.[241]

[239] Salem Dedović, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013.* Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, str. 83.

[240] Naše starine, broj X, 1963, Sarajevo, *Izvještaj o radu Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru u 1963. godini*, str. 256.

[241] Almir Marić, *Portretne stele na prostoru današnje Hercegovine–društveni kontekst*, časopis Hercegovina, broj 18, Mostar, 2019, str. 10.

Slika br. 21. Položaj Carinskog harema sa karte iz 1881. na karti Mostara iz 1972. godine. 1. Fatime kadun džamija, 5. Tere Jahje hodže džamija, T – turbe šejh Derviša Ishaka.

Neki su prilikom izgradnje kuće građevinski otpad bacali u harem.[242] Da bi se harem sačuvao, Povjerenstvo je imenovalo i plaćalo čuvare Carinskog harema.[243] Neki građani su čak pokušali da dio harema koriste kao povrtnjak.[244] Mnogi su sjekli drače i borove za ogrjev, pa je Vakufsko povjerenstvo od gradske uprave tražilo izdavanje potvde da je Povjerenstvo vlasnik borova koji rastu u haremima.

2. novembra 1906. godine poslan je dopis[245] da se upoznaju najugledniji mahaljani Carine i Brankovca da će se Carinski i Šehitluci haremi ograditi zidom i da će se uzeti dio harema prema građevinskoj liniji. O tome su obaviješteni: hadži kurra hafiz Muhamed Kurt, Derviš Ljuta, Alaga Pekušić, Memišaga Dizdar, Salih-aga Novo, Salih-aga Ribica, Salih Alajbegović, Hasan-beg Lakišić, Mujaga Behlilović, Mujaga Komadina, Hafiz ef. Drače, Ahmet Karabeg, Muhamed Karabeg, Ahmet-aga Alikalfić, Memišaga Dadić, Husein-ef. Slipičević i Husein ef. Brkić.

Tri dunuma harema sjeverno od Fatime kadun džamije je 1932. godine za cijenu od 150.000 dinara prodato za izgradnju Zdravstvenog doma (kasnije Higijenskog zavoda). Na tom mjestu su bili najveći i najljepši bašluci koji su, zajedno sa kostima pokopanih, premješteni u neprodani dio harema. Hasan Nametak[246] je vidio mezareve i bašluke dvojice muftija, Mufti Blagaj Mevlana Mustafa koji je umro 2. maja 1797. godine i Fahrul ulema Mufti Mehmed efendi, umro također 1797. godine. Po kazivanju tadašnjeg gradonačelnika Mostara Husage Ćišića, obojica su Ćišići. Tada je pronađen i mezar trećeg alima, Šejh hadži Mahmud efendije Ćišića, koji je umro 1850. godine.

[242] Alaga Pekušić je 22. augusta 1905. godine prijavio Vakufskom povjerenstvu da Danilo Zurovac prilikom gradnje svoje kuće baca zemlju i smetlje u Carinski harem. Danilo je pozvan u Vakufsko povjerenstvo, gdje se izvinio i obećao da će odmah počistiti to što je bacio u harem. / Isto, Kutija 13, 227/05.

[243] Čuvari Carinskog harema su bili: Jusuf Hakalo od 1892; Salih Husković od 1910; Selim Gološ od 1914; Ibrahim Ombašić i Rizvan Kasumačić od 1919; Ibrahim Ombašić od 1922; Arslan Memić od 1930; Alija Gušić od 1933. Brojevi dokumenata: 226/92, 82/10, 263/14, 107/19, 65/22, 11/30, 76/33, Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar.

[244] Muhamed Đukić traži 1912. godine da iznajmi zemljište uz Fatime kadun džamiju da uzgaja zelje, a on bi davao godišnje šest kruna. Odmakao bi se tri metra od džamije, kako bi se nesmetano mogle klanjati dženaze. Molba je odbijena. / Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, Kutija 25, 03/12.

[245] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, K14, 358/06.

[246] Hasan Nametak, *Mostarske džamije i njihovi vakufi*, Novi Behar, 1937, godina X, broj 20-22, str. 273.

Kako su vlasti Kraljevine Jugoslavije gledale na islamsku baštinu u novostvorenoj državi dobro ilustruju dva dopisa upućena mostarskom Vakufskom povjerenstvu. Tako 1929. godine *Nadzorništvo državnog svilarstva* traži da se u haremima Mostara zasade plantaže dudova/murvi čije lišće služi kao hrana svilenim bubama. Zahtjev je odbijen.[247]

Slika br. 22. Bašluci visine do tri i po metra preneseni iz Carinskog harema u dvorište Ćejvan-ćehajine džamije 1965. godine. Nije poznato da li su to bašluci koje spominje Hasan Nametak. Vidljiva su oštećenja gelerima granata nanešena u ratu 1992–1995. godine.

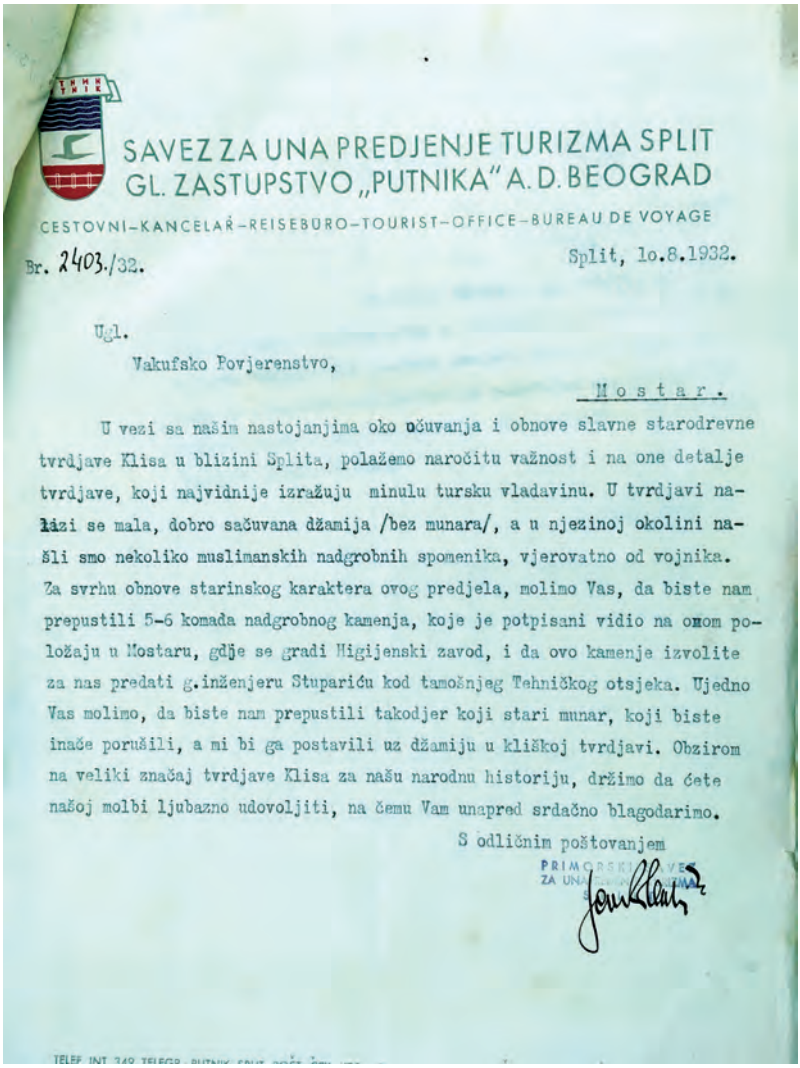
10. augusta 1932. godine Savez za unapređenje turizma u Splitu kojeje glavno zastupništvo *Putnika*, akcionarskog društva iz Beograda, upućuje dopis Vakufskom povjerenstvu u Mostaru sa molbom da im se ustupi 5-6 pari bašluka sa mjesta gdje se pravi Higijenski zavod i munara jedne džamije koja je inače predviđena za rušenje, koje bi oni iskoristili prilikom obnove i revitalizacije Kliške tvrđave. Vakufsko povjerenstvo odgovara da ne može ispuniti zahtjev, pošto nije uobičajeno da se bašluci stavljaju na mjesta gdje nisu sahranjene osobe čije ime je upisano na spomeniku, te da nema nijedna munara koju bi oni mogli ustupiti.[248]

U 1965. godini izvršena je ekshumacija u oba ova harema i na tom mjestu su sagrađene željeznička i autobuska stanica. Na prethodnoj karti zelenim slovom T je označeno mjesto gdje se do ekshumacije nalazilo turbe šejh Derviša Ishaka. Godine 1933. trgovac sa Carine Ibrahim Ribica je podigao turbe na mjestu ranije dotrajalog objekta. Šejhove kosti su ekshumirane 1965. godine i prenesene u dvorište Koski Mehmed-pašine džamije, gdje je Željezničko transportno preduzeće iz

[247] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, kutija 39. 1928–1929, 153/29.

[248] Isto, kutija 42, godina 1932.

Sarajevo podiglo turbe istih dimenzija (vidjeti narednu sliku). Iz natpisa na uzglavnom nišanu, kao i iz natpisa iznad ulaznih vrata turbeta, vidi se da je Derviš Ishak umro 1737. godine. O njemu i njegovom životu ništa se ne zna jer mu nema spomena u pristupačnim izvorima. Priča se da je bio porijeklom iz Mađarske odakle je za vrijeme jednog rata doselio u Mostar i u njemu se stalno nastanio.[249]

SAVEZ ZA UNA PREDJENJE TURIZMA SPLIT
GL. ZASTUPSTVO „PUTNIKA" A. D. BEOGRAD
CESTOVNI-KANCELAŘ-REISEBÜRO-TOURIST-OFFICE-BUREAU DE VOYAGE

Br. 2403./32. Split, 1o.8.1932.

Ugl.
Vakufsko Povjerenstvo,
Mostar.

U vezi sa našim nastojanjima oko očuvanja i obnove slavne starodrevne tvrdjave Klisa u blizini Splita, polažemo naročitu važnost i na one detalje tvrdjave, koji najvidnije izražuju minulu tursku vladavinu. U tvrdjavi nalazi se mala, dobro sačuvana džamija /bez munara/, a u njezinoj okolini našli smo nekoliko muslimanskih nadgrobnih spomenika, vjerovatno od vojnika. Za svrhu obnove starinskog karaktera ovog predjela, molimo Vas, da biste nam prepustili 5-6 komada nadgrobnog kamenja, koje je potpisani vidio na onom položaju u Mostaru, gdje se gradi Migijenski zavod, i da ovo kamenje izvolite za nas predati g.inženjeru Stupariću kod tamošnjeg Tehničkog otsjeka. Ujedno Vas molimo, da biste nam prepustili takodjer koji stari munar, koji biste inače porušili, a mi bi ga postavili uz džamiju u kliškoj tvrdjavi. Obzirom na veliki značaj tvrdjave Klisa za našu narodnu historiju, držimo da ćete našoj molbi ljubazno udovoljiti, na čemu Vam unapred srdačno blagodarimo.

S odličnim poštovanjem

Slika br. 23. Dopis Putnika Vakufskom povjerenstvu iz 1932. godine. /Arhiv HNK.

[249] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str. 33-35.

Slika br. 24. Derviš Ishaka kosti iz turbeta u ekshumiranom Carinskom haremu prenesene su 1965. godine u ovo novosagrađeno turbe u dvorištu džamije Koski Mehmed-pašine.

Snabdijevanje mostarskih džamija i mahala vodom

Za vrijeme osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini, svi gradovi su, uglavnom, nastajali na obalama rijeka, pa tako i Mostar. Grad je rastao u obliku položenog slova T, uzduž obala Neretve i Radobolje, gdje je mogućnost zahvata vode bio odlučujući faktor u petstogodišnjem razvoju i održavanju naselja. Osim životnih potreba ljudi i domaćih životinja, u svim religijama voda ima višestruki značaj, a posebno u islamu. Muslimanski vjernici vodu koriste od abdesta i pripreme umrlog za njegove posljednje putovanje, do ukrašavanja vrtova i osvježavanja prostora urbanog okruženja. Napojiti žednog je jedno od najboljih djela koje muslimanski vjernik može učiniti. Zbog toga je religiozni momenat pri odabiru mjesta gradnje kuća i džamija u Mostaru imao veoma važnu ulogu. Mostar je ukupno imao 37 džamija i mesdžida, računajući i Musalu; 24 na lijevoj i 13 na desnoj obali Neretve.[250]

Mostarske džamije i mesdžidi prema mjestu i vjerovatnom načinu snabdijevanja vodom	Broj džamija ili mesdžida	%
Uz rijeku Radobolju	7	19%
Iz kanala/džeriza sa vodom iz Radobolje	2	5%
Uz pristupačne obale Neretve	10	27%
Na hridi iznad Neretve – pomoću čekrka	6	16%
Čatrnje i vodovodi	12	33%
Ukupan broj mostarskih džamija i mesdžida	**37**	**100%**

Tabela br. 3. Mostarske džamije i mesdžidi prema načinu snabdijevanja vodom, XVI-XIX stoljeće.

Obišli smo sva mjesta u Mostaru gdje su građene džamije, prošli obalama Neretve i Radobolje, i posjetiocu je odmah vidljivo da je glavni razlog odabira mikrolokacije za izgradnju 25 od 37 džamija bila mogućnost zahvatanja vode iz Neretve ili Radobolje. Tako je svih sedam džamija na desnoj obali, u slivu Radobolje građeno na udaljenosti od dva do maksimalno dvadeset metara od vodotoka rječice,[251] a jedna od

[250] Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, 1980, str. 16.

[251] Od izvora prema ušću Radobolje to je sedam džamija: hadži Saliha Temima na Babunu, Baba Beširova, hadži Ali bega Lafe, Ali-hodžina na Raljevini, Derviš-paše Bajezidagića, Nezir-agina, Tabačica ili hadži Kurtova.

njih, Tabačica, izgrađena je iznad samog toka. Slivu Radobolje pripadaju i dvije džamije[252] čije je snabdijevanje omogućeno iskopanim kanalima, džerizima, kojim je voda iz ove rječice tekla do džamija i kuća u Cernici i Ričini.[253]

U drugu grupu spada devet džamija ili mesdžida i Musala[254] koje su napravljene na udaljenosti od deset do pedeset metara od korita Neretve, pet na lijevoj i četiri na desnoj obali. Ovi vjerski objekti su napravljeni u blizini blagih padina, što je, osim ljudima, omogućavalo prilaz rijeci konjima sa burilima vode, te napajanje goveda. Još i danas se u obraslim obalama Neretve vide ostaci tih nekadašnjih staza do rijeke, a neke *vodne staze* u svojim istraživanjima spominje i Hivzija Hasandedić.[255] Mnogi vakifi zavještali su pare kako bi se stanovnicima Mostara u ljetne dane olakšao život. Posebno plaćeni ljudi su donosili sa Neretve burila sa vodom, te nudili žedne prolaznike, a u čaršiji i džamijama u posebnim udubljenjima u zidovima bila su postavljena burila i testije za pijenje.[256]

Treća grupa džamija,[257] sortiranih prema načinu uzimanja vode, uključuje šest građevina napravljenih na visokim, skoro vertikalnim stijenama, iznad Neretve. Jedini način zahvatanja vode za piće i vjerske potrebe u ovim džamijama je bio pomoću takozvanih čekrka. To je u periodu većeg dijela XVI stoljeća, prije izgradnje vodovoda, bio osnovni način zahvatanja vode. Putopisac Evlija Čelebi je 1664. godine posjetio Mostar i pisao o ovim vodozahvatnim napravama. U historijskim zapisima se samo kod Ćejvan-ćehajine džamije spominje čekrk.[258] Pregledali smo

[252] To su džamije Hadži Ahmet-age Lakišića i hadži Memije Cernice.

[253] Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, 1980, str. 143.

[254] Lijeva obala: Tere hadži Jahjetova, Ćose Jahja-hodžina, Musala, Roznamedžijina, Ahmed-efendije Kotle (Tekija), Ali-paše Rizvanbegovića mesdžid na Luci.
Desna obala: Ševri hadži Hasanova (Donja Mahala), Jahja Esfelov mesdžid (Donja Mahala), Aršinovića Mesdžid (Ograda), hadži Ibrahima Čevre mesdžid u Oručluku.

[255] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar. 2000, str. 91.

[256] Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, 1980, str. 141-146.

[257] Od juga prema sjeveru to su džamije i mesdžidi: Hadži Ahmed-age Kudrića (Kanber-Agin) mesdžid na mjestu Lučkog mosta na lijevoj obali, Ćejvan-ćehajina, Sultan Selima Javuza mesdžid na Starom mostu, Koski Mehmed-pašina, Sinan-pašina i Mehmed-ćehajina.

[258] Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, 1980, str. 151.

preostalih pet mjesta gdje su džamije na visokim stijenama na bezvodnoj lijevoj obali, još bliže Neretvi nego što je to Ćejvan-ćehajina. Jedini logičan zaključak je da su objekti podignuti na tim mjestima radi mogućnosti zahvata vode pomoću čekrka. Vjerovatno je na ovaj način vodu dobijao i Sinan-pašin hamam koji se nalazio na stijeni iznad Neretve, na današnjem mjestu bašte Arhiva HNK/Ž. Početkom XVII stoljeća i izgradnjom vodovoda, ovaj se način snabdijevanja vodom prestao koristiti, mada su neke kuće sve do 1878. godine uzimale vodu putem čekrka.[259]

Četvrta grupa[260] su džamije i mesdžidi, sa pripadajućim mahalama, gdje su prilikom odabira lokacije strateški, trgovački i sigurnosni razlozi bili važniji od mogućnosti lakšeg snabdijevanja vodom. Lijeva obala Mostara, osim izvora Djevojačka voda na početku naselja Zalik, nema drugih izdašnijih vrela. Od današnjeg Carinskog pa do Lučkog mosta na lijevoj obali uz sami vodotok Neretve, pri niskom vodostaju, može se vidjeti pet-šest izvora veoma male izdašnosti od 0,05 do 0,2 litra vode u sekundi. Mahale na višim, istočnim padinama Mostara – Mazoljice, Brankovac, Bjelušine – koristili su vodu iz čatrnja, dok se za potrebe mahala i džamija na ravnom dijelu grada 1629/30. izgradio vodovod. [261] Mostar, kao i ostali bosanskohercegovački gradovi, u skladu sa svojom islamskom tradicijom, veliku pažnju poklanjali su vodovodima, javnim česmama i hamamima, što im je davalo prednost u odnosu na tadašnje evropske gradove. Po kućnim dvorištima i po ulicama Mostara građene su česme i sebilji, a pred džamijama je izgrađeno pet šadrvana. Vodovod je opravljen i proširen 1704/05. godine. Moguće da je tada proveden pored postojećeg vodovoda s Radobolje i vodovod od Djevojačke Vode,[262] koji je imao petnaest izljeva i snabdijevao je Carinu do Mejdana (Trg 1. maja). Ovaj vodovod je opravljen 1820. godine. Austrougarska uprava izgradila je 1885. godine novi vodovod od vrela Radobolje, koji je

[259] *Jedan čekrk postavljen je prije 1636. godine u kafani koja se nalazila kod taphane u Priječkoj čaršiji. [...] kuće Balića, Gluhića, Behlilovića i Kajtaza imale su čekrk, a po ovoj napravi dobio je svoje ime lokalitet "Čekrk" u najjužnijem dijelu mahale Predhum.* / Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, 1980, str. 151.

[260] To su džamije: Karađoz-begova, Nesuh-age Vučijakovića, hadži Ibrahim-age Šarića, hadži Balijina, Hafiz-hodžina, Husein-hodžina, Fatime-kadun, Memi-hodžina.
Mesdžidi: hadži Huseina Kotle, Ćurči Ahmedov u Bjelušinama, Bajezid-hodžin u Brankovcu, hadži Velijin na Mazoljicama.

[261] Muhamed A. Mujić, *Stari mostarski vodovod* , *Naše starine*, br. 3, Sarajevo, 1956, str. 191.

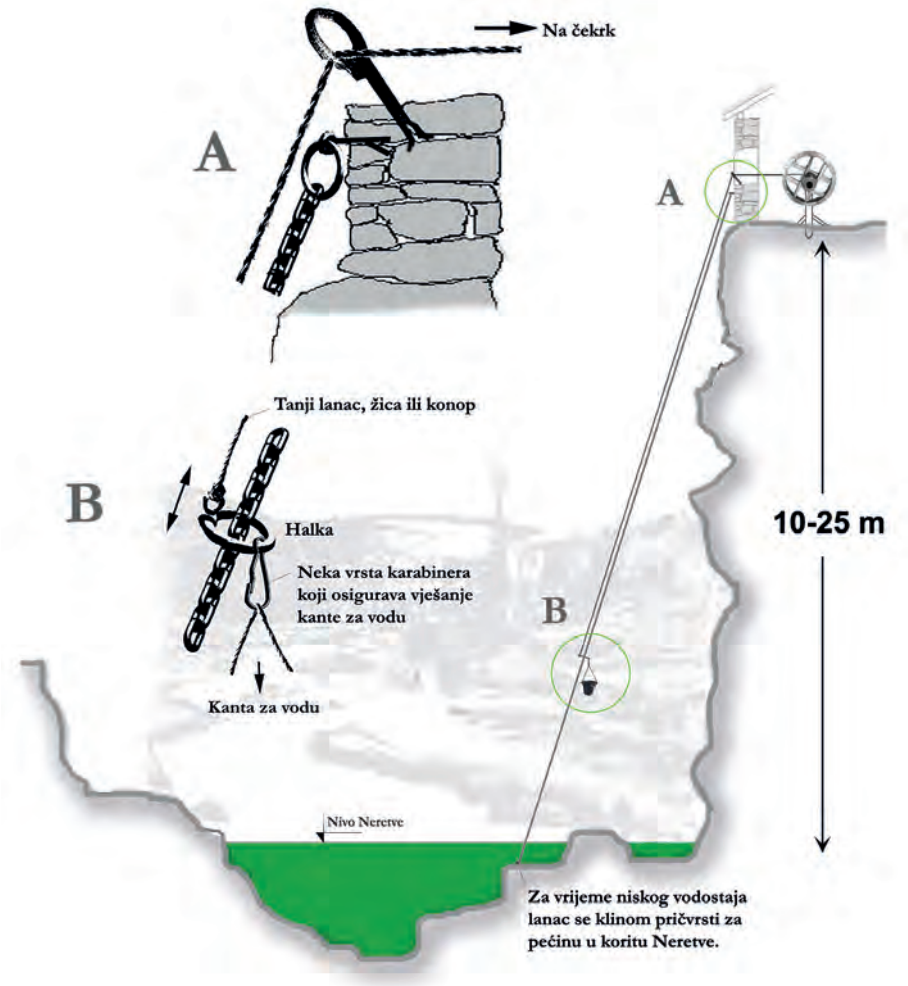
[262] Muhamed A. Mujić, *Stari mostarski vodovod* , *Naše starine*, br. 3, Sarajevo, 1956, str. 193.

u početku imao 46 javnih izljeva, 8 hidranata i 18 kućnih priključaka.[263] Sedam godina kasnije vodovod je proširen i imao je ukupno 40 km cjevovoda.

Slika br. 25. Dvije od šest mostarskih džamija na lijevoj obali Neretve koje su bile podignute na hridinama iznad same rijeke i gdje se voda mogla zahvatati pomoću čekrka. 1. Sinan-pašina džamija. 2. Koski Mehmed-pašina džamija.

[263] *17.100 metara cjevovoda je bilo od gusanih cijevi, a 1.000 metara od olovnih. / Bosanski glasnik*, 1900. godine, str. 272–277.

Slika 26. Crtež je urađen prema detaljnom opisu[264] *funkcionisanja vodozahvata, opisanog u knjizi Husage Ćišića „Mostar u Herceg-Bosni", BZK Preporod, Mostar, 1991. te naučnom članku Muhameda A. Mujića Stari mostarski vodovod "Naše starine" br. 3, Sarajevo, 1956, putopisa Evlije Čelebija, „Evlija Čelebi, Putopis", str. 468, Prevod Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo 1967. te knjige Hivzije Hasandedića, „Spomenici kulture turskog doba u Mostaru", Veselin Masleša, 1980, str. 150-151.*

[264] *I kad neko hoće vode da zahvati iz rijeke, svoju kofu samo natakne na kariku (halku) od lanca i kad lanac spusti i kofa se spusti do (same) rijeke; potom se lancem (kofa) odozgo izvlači. Kad gore izvuče (kofu) punu vode, tad njom puni bardake i testije.* / Evlija Čelebi, *Putopis*, str. 468, Prevod Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo 1967.

Katastarsko snimanje Mostara 1881. godine

U XIX stoljeću unutarnje protivrječnosti i razvoj kapitalizma u zapadnoj Evropi prisilili su Osmansko carstvo da izvrši reformu zakona kojima je bila uređena agrarna i vlasnička struktura.[265] Tako se 1858. godine donosi Ramazanski zakonik, a poslije njega više propisa o tapijskim ispravama.[266]

Ubrzo nakon austrougarske okupacije BiH 1878. godine došla je naredba da se provede zemaljski premjer u svrhu dobivanja zemljišnoga katastra i topografskih karata. Detaljni premjer zemljišta grafičkom metodom proveo je bečki Vojnogeografski institut u rekordnom roku u od 1880. do 1884. godine.[267] Područje Mostara je snimljeno 1881. godine, što je samo dvije i po godine poslije dolaska Austro-Ugarske, tako da su ove prve karte veoma važan izvor za izučavanje historije Mostara i naše zemlje u svim njenim segmentima. Naprimjer, možemo saznati čak i kako je govorilo tadašnje stanovništvo Mostara. Prilikom snimanja

---

[265] Zakon od 7. Ramazana 1274. (3. maja 1858. godine) dijeli vlasništvo nad zemljom na pet vrsta, od kojih su najvažnije mulk i mirije zemlje.
1. Mulk zemlja, to je kućište u selima i varošima sa baštom do pola dunuma, sa kojima može vlasnik po miloj volji raspolagati; – kod prodaje ne treba da oblast odobri ugovor.
2. mirije, to je zemljište državno, koje država uz tapiju daje pojedincima na desetinu. Vlasništvo takovih zemalja višestruko je ograničeno, jer se ta zemlja broji u državnu, pa kod prodaje mora oblast ugovor odobriti, jer inače ugovor ne vrijedi. U mirijsku zemlju spada sva ziraćena zemlja, u koliko nije milč (mulk), zatim livade, neke paše i gajevi. / List *Bošnjak* za 1885. godinu, Sarajevo, članak *Zemljištne knjige u Bosni i Hercegovini*, str. 43–49.

[266] Mustafa Begić, *110 godina katastra zemljišta Bosne i Hercegovine*, Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove BiH, 1996, str. 14.

[267] *Katastarsko premjeravanje zemljišta počelo je 15. avgusta 1880. godine, a završeno u novembru 1884. godine. Snimljena je površina od 51.955 km^2 u razmjeri 1:6.250, kartirano je 3.379.987 parcela, 3128 katastarske opštine i 622 šumska kompleksa (pradiuma) i obavljalo se pod vrhovnom upravom Zajedničkog ministarstva finansija, dok je ratno ministarstvo ovaj posao pomagalo angažiranjem svojih oficira i podoficira te vojnih trupa. Nakon toga uveden je sistem gruntovničkih knjiga kakav je postojao u Austriji i Ugarskoj.* / Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest ; Sarajevo : Institut za istoriju, 2003, str. 114. / Varija Schmidt i Slobodanka Ključanin, *Sustavna geodetska izmjera Austrijske/Austro-Ugarske monarhije sa naglaskom na katastarsku izmjeru u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova III. Kongres o katastru u BiH, Mostar, 2015, str. 8.

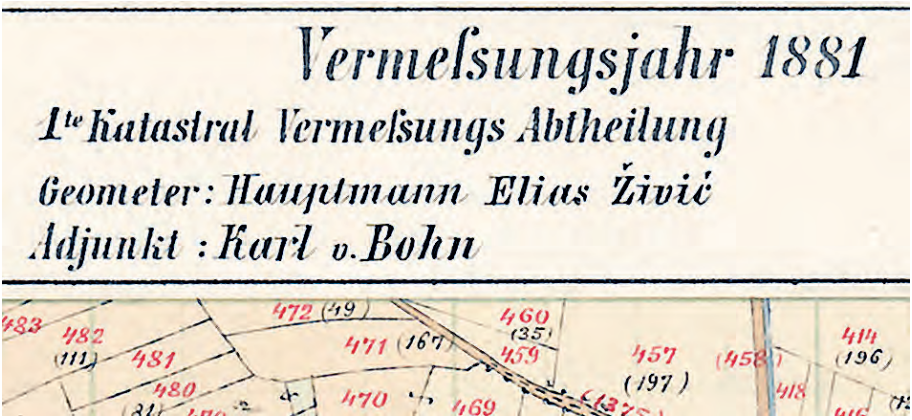
terena austrougarski geometri su sa sobom vodili muktara, ili najstarijeg čovjeka mahale ili sela, koji im je govorio nazive pojedinih toponima, a koje su oni zapisivali u svoje skice onako kako bi ih čuli. Tako su mnogi nazivi na ikavskom narečju (vrelo kao vrilo, a u nekim nazivima umjesto glasa „lj" i „nj", izgovara se „j", što je bila odlika govora muslimanskog gradskog stanovništva (Predhumje, Zahumje, Bukavje, Kremenak, umjesto Predhumlje, Zahumlje, Bukavlje i Kremenjak). Za toponime je na planovima uglavnom primijenjen izvorni način pisanja, tj. ispisani su jezikom kojim je govorilo stanovništvo Bosne i Hercegovine, a geometar je upisivao naziv onako kako bi ga čuo od lokalnog stanovnika koji im je pomagao u identifikaciji toponima. Pritom su pravilno upotrebljavana izvedena slova (slova s dijakritičkim znakovima: č, ć, đ, š i ž) i dvoslovi (digrafi dž, lj i nj).[268] Na katastarskim planovima su sačuvana imena mnogih toponima koja su do današnjih dana zamijenjena, ili su nestala. Katastarskom izmjerom Bosne i Hercegovine upravljao je general major Johann Roskiewicz, a područje Mostara je snimao geometar, kapetan (*hauptmann*) njemačke narodnosti u Hrvatskoj Elias Živić, rodom iz okoline Vinkovaca,[269] sa pomoćnicima: Leopold Dadej, Johann Blažek i Karl v. Bohn. Njihova imena nalaze se na desnoj strani sjeverne margine planova. Vidjeti isječak jednog plana na slici broj 27. Vojni i civilni geometri[270] su bili raspoređeni u šest odjeljenja, pri čemu je svaki odjel imao deset radnih grupa.[271] Sa karte vidimo da su geometri koji su snimali Mostar pripadali prvom odjeljenju (1te *Katastral Vermefsungs Abtheilung*).

[268] Jusuf Topoljak i drugi, *Analiza vanjskih elemenata katastarskih planova stare izmjere BiH,* Geodetski list, 71 (94) 1, 2017, str. 57.

[269] Ivan Ćosić-Bukvin, *Visoki vojni časnici s prostora Međbosuća u službi carske kuće Habsburg 1608–1918*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, 2009, str. 334.

[270] Ove radne grupe imale su ukupno 183 osobe. Osim njih, na geodetskim poslovima bilo je angažirano još 60 oficirskih pomoćnika, te dodatnih 318 vojnih i civilnih pomoćnika. Na poslovima izmjere 1881–1884. godine život su izgubila četiri oficira i jedan podoficir, a dva oficira su na terenu dobila tifus i umrla./ Varija Schmidt i Slobodanka Ključanin, *Sustavna geodetska izmjera Austrijske/Austro-Ugarske monarhije sa naglaskom na katastarsku izmjeru u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova III. Kongres o katastru u BiH, Mostar, 2015, str. 5-8.

[271] Jusuf Topoljak i drugi, *Analiza vanjskih elemenata katastarskih planova stare izmjere BiH,* Geodetski list, 71 (94) 1, 2017, str. 61.

Slika br. 27. Gornji desni ugao austrougarskog plana pod brojem Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel d, Sechzehntel d/1 u razmjeri 1:6.250 sa podacima.

Arhivski originali ovih planova su izrađeni u četiri boje (crna, plava, crvena i zelena) i čuvaju u Austrijskom državnom arhivu (Österreichisches Staatsarchiv Abteilung Kriegsarchiv Wien) u Beču. Crno-bijele kopije planova su štampane za potrebe katastarskih ureda širom Bosne i Hercegovine. Za potrebe ovog rada od gore navedenog arhiva naručene su i dobivene kolor-kopije osam planova područja Mostara. Podjela na listove izvršena je na temelju stepenske podjele na listove karte razmjere 1:75.000, koja se upotrebljavala u cijeloj Austro-Ugarskoj monarhiji. Jedan list karte razmjere 1:150.000 sastavljen je od četiri lista razmjere 1:75.000, tj. obuhvata po dvije zone i kolone stepenske podjele.[272] Mostar se u toj podjeli nalazi u zoni XVII, a u koloni 32. Nadalje svaki list se dijelio na četiri četvrtine (Viertel) označene brojevima od 1 do 4. Dalje se karte dijele na šesnaestine (Sechzehntel), gdje jedna karta sadrži četiri šestnaestine, označene malim slovima od *a* do *d*. Karte su rađene u razmjeri 1:6.250, a gušće naseljena urbana područja u krupnijoj razmjeri, 1:3.125, 1:1.562,5 i 1:781,25.[273]

[272] Nedim Tuno, Admir Mulahusić, *Generalna karta Bosne i Hercegovine, razmjere 1:150.000,* UDK 528.93 Pregledni rad, Geodetski glasnik broj 46, str. 28–47, str. 33.

[273] Mustafa Begić, *110 godina katastra zemljišta Bosne i Hercegovine*. str. 5-15.

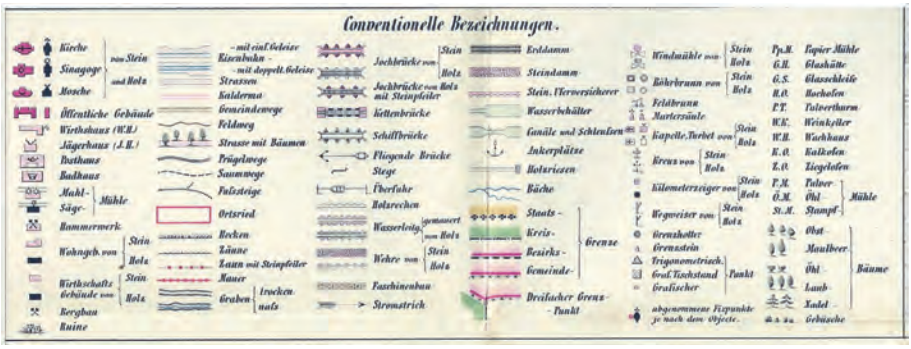
Slika br. 28. U katastarskoj službi opštine Mostar nalazi se ova karta sjevernog dijela Carine u razmjeri 1:3.125 od 1887. godine. Na karti su tokom vremena ucrtavane sve promjene i novoizgrađeni objekti. Vidljivo je da se karta nije adekvatno upotrebljavala, pa se fizički oštećivala i prljala.

Radi eventualno budućih traženja planova u mjerilu 1:6.250 iz Ratnog arhiva u Beču, koje pokrivaju današnje područje Mostara navodimo oznake karata koje se nalaze u Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung Kriegsarchiv Wien, pod:

Provinz Bosnien Herzegovina, Kreis: Mostar, Bezirk: Mostar:

Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel b, Sechzehntel b/1
Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel b, Sechzehntel b/2
Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel b, Sechzehntel b/3
Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel b, Sechzehntel b/4
Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel d, Sechzehntel d/1
Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel d, Sechzehntel d/2
Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel d, Sechzehntel d/3
Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel d, Sechzehntel d/4

Austro-Ugarska je ovim snimanjem uradila popis, svojevrsnu inventuru, svih resursa naše zemlje. Jedan od razloga za premjer je bilo i regulisanje agrarnih odnosa u našoj zemlji.[274] Ucrtana je svaka konjska i pješačka staza, ograde, naznačen materijal od kojeg su objekti napravljeni, izvori i vodotoci, a na svakoj je katastarskoj čestici naznačena zasađena kultura (pašnjak, njiva, voćnjak, maslinjak, vinograd, povrtnjak ili zasadi murve/duda). Naznačeni su svi vjerski objekti, kao i mlinice, bunari, mostovi, vrsta šume (listopadna ili crnogorična) i drugo.

Slika br. 29. Kartografski ključ (tumač znakova) korištenih na katastarskim planovima.

Slika br. 30. Dio plana Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel b, Sechzehntel b/3 iz 1881. godine. Brojke u zagradama pored ili ispod crvenog broja katastarske čestice predstavljaju kućne brojeve vlasnika čestica.[275]

[274] *Katastar po svojoj namjeni i svrsi ima da pokazuje, ko pojedine nekretnine drži u posjedu i ko je dužan da za njih plaća porez, a zemljišne knjige opet da pokažu ko je vlasnik pojedinih nekretnina i ko ih može prodati.* / Hamid H. Efendić, *Nasljedno pravo i zemljišne knjige u Bosni i Hercegovini*, Novi behar, god. X, br. 23-24, Sarajevo, 15. 6. 1937, str. 318.

[275] Jusuf Topoljak i drugi, *Analiza vanjskih elemenata katastarskih planova stare izmjere BiH,* Geodetski list, 71 (94) 1, 2017, str. 64.

Katastar koji je Austro-Ugarska uspostavila u našoj zemlji imao je ekonomsku, fiskalnu, pravnu i vojnu namjenu. Terenski radovi su rađeni od proljeća do jeseni, a crtanje karata i sređivanje dokumentacije obavljalo se zimi. Ekonomska namjena snimanja se ogledala u izradi popisa zemljišta po namjeni i kvalitetu, popis saobraćajnica, vodnih potencijala, šuma, rudnih zaliha i svih sagrađenih objekata. Dio tog generalnog zadatka koji je dobio štab austrougarske vojske je i popis stambenog fonda i njegovih vlasnika. U tadašnjoj štampi i publikacijama objavljivani su promotivni tekstovi s ciljem otklanjanja nepovjerenja i sumnji vlasnika i korisnika zemlje prema izradi katastra.[276]

Uz pomoć više grafičkih kompjuterskih programa doveli smo u istu razmjeru austrougarske planove iz 1881. godine i planove nastale kao rezultat premjera aerofotogrametrijskom metodom za vrijeme socijalističke Jugoslavije, koje se mogu naručiti na službenoj web-stranici Federalne uprave za geodetske i imovinsko-pravne poslove Federacije BiH. Preklapanjem ove dvije karte, uz pomoć postojećeg koordinatnog sistema i identičnih tačaka koje su se nedvosmisleno mogle identifikovati na planovima starog i novog premjera koje se nisu mijenjale od 1881. godine u što spadaju minareta džamija, vodotok Neretve, staze i vrhovi brda, mogu se odrediti položaji svih objekata i parcela sa austrougarskih karata na današnjim kartama. Od ranije je poznato da austrougarske karte, obzirom na tadašnje tehničke mogućnosti, imaju izvjesna odstupanja položaja pojedinih tačaka u odnosu na savremene karte. U našem slučaju relativna tačnost položaja parcela i objekata na planu izrađenom 1881. godine iznosi do 1,5 metra. Iščitavanjem ovih karata jednostavno se može odrediti položaj objekata kojih danas više nema, kao i približno vrijeme od kada se pojedine parcele obrađuju i nasljeđuju.

[276] *Već od 4–5 godina mjere po cijelom vilajetu mjerčini svu zemlju, sve oranice, livade, čaire, pašnjake, baltalike, šume, a eto baš ove jeseni svršen je taj ogromni skupi i naporni posao tako, da je sada sva Bosna i Hercegovina premjerena, da možeš na aršin znati, koliko tu imade oraće zemlje, koliko ćaira, koliko šuma i druge zemlje. Svu zemlju vidiš u malom na harti, mapi, baš onakovu, kakova ti je u polju. Tu ćeš u harti naći svaki i neosjetni komadić svoje zemlje, svaku kuću, svaku zgradu, svaki potočić, svaki potok, svaku rijeku, svaki putanjak putić, testu, drum, tarik, džamiju, crkvu, groblje, naći ćeš ogradu i zagradu megje i granice između zemalja i između pojedinih sela, naći ćeš u tefteru, je li oranica ili livada ili pašnjak - ili šumarak, gajić – naći ćeš tko ti je aga, a tko kmet.* / List Bošnjak za 1885. godinu, Sarajevo, članak *Zemljištne knjige u Bosni i Hercegovini*, str. 45.

Na originalnoj karti iz 1881. godine – vidjeti kartu na narednoj slici, broj 31 – na isto smo mjesto, radi bolje orijentacije čitalaca, sa današnje karte prenijeli tok Neretve sa mostovima i neke objekte: 1. Tržni centar MEPAS, 2. Gradski stadion, 3. Đački dom, danas vlada HNK/Ž, 4. Dom kulture, danas dom Kosača i 5. Partizansko spomen-groblje. Tok Radobolje i kanale džerize smo jače naglasili zelenom bojom. Mjesta postojećih džamija te godine su obilježena crvenim malim kvadratima. Urbana područja Mostara su naznačena samo konturama, a snimci su se nalazili na posebnim kartama u većem mjerilu. O mostarskim kanalima za navodnjavanje - *džerizima* na desnoj obali Neretve ima više opisa.[277]

Tako Petar Momirović u mostarskom *Osvitu* (br. 9. od 24. 08. 1898. godine) piše u tekstu pod naslovom *Mostar prije i sada*: *... Tko je od putnika u prvoj četvrti ovoga stoljeća (oko 1820) zavirio u Mostar, bez sumnje je to u poznije dane sačuvao kao jedan od najljepših, najslađih uspomena života. Tu je narav sabrala sve svoje krasote, naosob s desne strane Neretve gdje se je imalo čim zanositi ljudsko oko. Čudesni prizori! Bujna zelen kao gusta šuma kiti mal (usjeve) da na cijelu zapadnu čest okolice, koja je nareckana obrađenim odžacima. Stabla, južno voće mnogobrojno, svakovrsno umjetne bašče, gusti nasadi ruža ... ta Derviš-paša imao je zašta onako oduševljeno i zanosno opjevati čari Mostara. I još pogledati gdje se tom divotnom ravnicom žive vode križaju u srebrnim mlazovima, kada se sunčani zraci uzliju tom ljepotom, udarajuć joj još čarobniji vid tada ti je duša puna zanosa, puna slasti i zadovoljstva. A tu ubavu dolinu zatvaraju prirodom gizdavo urešeni brežuljci, ponosni, reklo bi se, što, zakriljuju takvu ljepotu.*

[277] *Čim si prešao most, ti si u 'vrtu Mostara'. To je onaj krasan kraj gradski ispod Huma okolo umiljate Radobolje, iz koje se vodi cijevima voda ne samo u cio grad Mostar, već se ona na tisuće žilica razlijeva po poljima, te se je tako stvorio najkrasniji kraj Mostara. Svaki je gotovo Mostarac vrtlar, a oni, koji su blizu te dobre Radobolje, baš su je znali namamiti, da im čini stotinu usluga.* / baron Maldini Wildenhainski, *Mostar i njegova okolica*, Planinar, Vjesnik Hrvatskoga planinarskoga društva, Zagreb, Broj 5–12. Za svibanj do prosinca 1907.

Uz obale Radobolje cijelim njenim tokom protežu se plodne bašče sve do duboko u grad. Tu se rijeka račva u više rukavaca i pušta da je usmjeravaju u još mnoge kanale kako bi natapala plodne povrtnjake. U ovom baštenskom predjelu može se posmatrati osobeni baštovanski rad Mostaraca. / Von Robert Michel, *Mostar*, Prag 1909. IC Štamparija Mostar, 2006.

Za vrijeme blagih proljetnih noći može čovjek usred grada čuti stotine slavuja kako pjevaju. Mnogobrojni mali riječni rukavci navodnjavaju kukuruzna i duhanska polja i stvaraju čarobne bašče u kojima zriju smokve i šipci. / dr. August Heimer, *Kroz Bosnu i Hercegovinu 1903*, priredio i preveo dr. Izet Muratspahić, Uppsala, 2004, str. 110.

Slika br. 31. Sastavljeni katastarski planovi od 1881. godine u razmjeri 1:6.250, navedeni ranije u tekstu. Džerizi (istaknuti zeleno-bijelim linijama) na desnoj strani Mostara. Položaj današnjih objekata: 1. Mepas, 2. Gradski stadion, 3. Đački dom, 4. Dom na Rondou, 5. Partizansko groblje. Crveni kvadratići predstavljaju tadašnje džamije. Tok Neretve sa mostovima je prenesen sa današnje karte (2018).

Izgleda da se vrlo rano na ovom prostranom dijelu desne obale Neretve počela stvarati cijela mreža kanala, džeriza, ne samo za natapanje već i za potrebe domaćinstava. Od Radobolje na Raljevini, preko Kantarevca i današnje Liska ulice, nekad po površini, a mjestimično i ispod površine zemlje, provlačio se cijeli sistem kanala, punih čiste hladne vode. Jedan krak brze i čiste vode je išao pored Rudarske stambene kolonije (ranije ulica Kalemova i Husinske bune, danas Zagrebačka), istočno od starog Veležova igrališta, južno od Rondoa, Kantarevcem, preko Bukanja, ispod trase stare željezničke pruge, danas Bulevar, u dvorište Lakišićeve džamije u Ričini[278] i dalje se slijevao u Neretvu. U kanalu pored Rudarske kolonije su se za vrijeme ljetnih mjeseci djeca kupala i *puštala* niz kanal, koji je, na dječije veselje, na tom dijelu jako brzo tekao.[279] Ovi kanali su bili od naročite koristi, jer su se iz njih domaćinstva snabdijevala vodom za kućne potrebe, a s obzirom da se strogo pazilo na održavanje čistoće ovih kanala, vjerovatno, da je ova voda nekad služila i za piće. Ovi kanali su naročitu blagodat pružali u danima mostarske žege kad su se ljudi u svojim dvorištima mogli rashlađivati i cvjetnjake i bašče zalijevati.[280] *Po svoj prilici Derviš-paša je baš ove bašče u svojim pjesmama upoređivao sa rajskim vrtovima*.[281] Na karti, slika broj 31, vidimo da se najsjeverniji krak ovih džeriza protezao kroz današnje naselje Centar II, sve do nekadašnjih silosa *Žitoprometa.* Usitnjenost parcela uz džerize indicira da su to, radi mogućnosti zalijevanja vodom, najvrednije parcele, koje su se tokom nekoliko stotina godina nasljeđivanjem cijepale i usitnjavale. Radi pravične podjele zemljišta između nasljednika, na karti vidimo da se to cijepanje uvijek radilo okomito na džeriz, kako bi svi imali jednak pristup vodi. U svrhu ravnomjernog korištenja vode iz kanala vlasnici parcela su radili kalendar natapanja. Bilo je i sudskih sporova u vezi s korištenjem vode.

[278] Naziv ovog dijela Mostara je vjerovatno dobio ime po *ričinama* – kanalima za natapanje koji su se ovdje nalazili i natapali mnoge bašče. / Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str. 64.

[279] Svjedočenja sagovornika, Mostar, 2018.

[280] Muhamed A. Mujić, *Stari mostarski vodovod,* Naše starine III, Sarajevo, 1956, str. 189–193.

[281] Luka Grčić Bjelokosić, *Mostar nekad i sad,* Zvezda, Beograd, 1901.

Slika br. 32. U crvenom krugu džerizi na desnoj obali Mostara na karti iz 1887. godine u razmjeri 1:25:000 (Habsburgermonarchie 1869–1887 – Franzisco-Josephinische Landesaufnahme). Vidimo da je do te godine podignut most preko Neretve kod Musale i izgrađen put do Balinovca i uz njega zasađen drvored.

Mostarski haremi i groblja, stoljećima stara, sa svojim nadgrobnim spomenicima i nišanima su važna historijska mjesta od izuzetne kulturne vrijednosti i čuvaju znanja o porodicama koje su nekad živjele na području grada. Na narednoj karti smo pastelnim bojama samo naznačili granice tadašnjih urbanih dijelova Mostara (pet na lijevoj i tri da desnoj obali Neretve), i u ovim urbanim dijelovima nisu označeni mnogobrojni, u toku zadnjih 125 godina, uništeni haremi, kojih je u vrijeme austrougarske uprave bilo više od pedeset i koji su se nalazili uz skoro svaku džamiju i zauzimali površinu od dvadeset i pet hektara.

Groblja i haremi koji su postojali izvan ovih urbanih zona 1881. godine smo istakli tako da su, na narednoj karti, slika broj 33, pravoslavna i katolička groblja markirana plavom bojom i oznakom G, a haremi zelenom bojom i slovom H. S karte na slici broj 33 vidimo da su haremi uvijek nastajali pored staza i puteva, kako bi se prolaznici mogli pomoliti za duše umrlih.

Slika br. 33. Haremi (zeleno) i groblja (plavo) na karti iz 1881. godine. Pastelnim bojama je označeno osam tadašnjih gradskih područja.

Harem, označen kao H3 (lijevo u sredini na karti, slika broj 33), se nalazio sa lijeve strane puta, idući prema zapadu. Taj put se peo i vodio prema Gorancima, pa dalje prema Drežnici preko Vrda, zatim prema Rakitnu, Duvnu i dalje u srednju Bosnu. Harem je izduženog oblika dug 242 metra, a na sredini je bio širok 35 metara.

Slika br. 34. Desno, detalj austrougarskog katastarskog plana iz 1881. godine, oznake Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel b, Sechzehntel b/3, sa haremom H3. Lijevo, ortofoto snimak istog područja sa granicama nekadašnjeg harema na karti 6F12-43 u razmjeri 1:5000, iz 2018. godine Federalne uprave Bosne i Hercegovine za geodetske i imovinsko-pravne poslove, Sarajevo.

Harem se nalazio u blizini mnogobrojnih cimskih vinograda. Vjerovatno je dugo korišten za sahranjivanje seljana iz Cima i Vihovića. Možda je najstariji dio bio u sredini, pa se vremenom širio duž puta u oba pravca? Možda su u haremu, dijelom, pokopani i branioci Mostara izginuli na ovom području, 1687. godine, u borbama protiv uskoka Stojana Jankovića-Mitrovića koji se poslije napada na Mostar povlačio ovim putem prema Duvanjskom polju gdje je i ubijen. Na današnjoj karti vidimo da su na mjestu harema tokom vremena podignute privatne stambene kuće, a put uz parcelu nekadašnjeg harema se 2020. godine zvao ulica *Treće cimske bojne*.

Slika br. 35. Lijevo, položaj Lakišića harema (H5 na preglednoj karti) na kartama 6F12-44 i 6F11-4 u razmjeri 1:5000, iz 2018. godine Federalne uprave Bosne i Hercegovine za geodetske i imovinsko-pravne poslove, Sarajevo. Desno, položaj harema, parcela 1322, na prvom katastarskom planu Mostara iz 1881. godine, oznake Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel b, Sechzehntel b/4. Duplom crnom linijom smo označili trasu uskotračne pruge Metković–Mostar, izgrađene poslije izrade katastra, 1884. godine. Kao što je ranije u tekstu napomenuto, greška u položaju može biti do 1,5 metra.

Oznakom H5 na karti (slika broj 33) je označen Lakišića harem. Kad je Austro-Ugarska 1884. godine provela željezničku prugu od Metkovića do Mostara, uzurpirala je cijeli ovaj harem, ekshumirala ga djelimično, i na njemu izgradila prugu i ostale potrebne zgrade. Austrougarske vlasti nisu provele eksproprijaciju nad ovim haremom niti su vlasniku, Lakišića vakufu, dale ikakvu odštetu.[282] Harem je, parcela br. 1322 na detalju karte, slika 35) bio dug oko 280 metara, srednje širine 60-70 metara. Harem se vjerovatno prostirao sve do Lakišića džamije, ali na karti nije prikazan urbani dio pod nazivom *Cernica*, koji je kartografisan u krupnijoj razmjeri.

[282] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str, 68.

Uvid u zapisnik o obilasku trase buduće pruge od 23. maja 1884. godine ukazuje na aktere u procesu oduzimanja zemljišta Lakišića harema.[283] Trinaest godina poslije izgradnje pruge i uništenja harema Vakufsko povjerenstvo je počelo voditi pravnu bitku za pravičnu naknadu koju nikad nije dobilo.[284] Sedam uglednih Mostaraca je potvrdilo da je tu bio harem sa preko hiljadu bašluka i kamenim zidom, te da su tu ranije bile tri luke: na jednoj je izgrađena džamija, na drugoj harem, a na trećoj su bašče. Ti ljudi su bili: Ibrahim (Alibega) Krilić, star 90 godina, Mujaga (Mujage) Zalihić 52 godine, hadži Halil (Ahmetage) Makeljić 70 godina, Muhamed-aga (hadži Saliha) Efica 55 godina, hadži Mujaga (hadži Mehmeda) Kalajdžić 60 godina, Alaga (hadži Ahmeda) Dizdar 65 godina i Mustaj-beg Lakišić. Zapisnik je sastavio Hamza ef. Puzić. Sjednica je nastavljena 6. juna 1897. godine, a u zapisnik je zabilježena izjava Alage Dizdara da je cijena za Lakišića harem od 18.000–20.000 forinti malo, pošto se sada u blizini kvadratni metar zemlje prodaje za 3 forinte, pa bi realna cijena bila oko 57.000 forinti. Drugi pozvani svjedok tog dana, devedesetogodišnji Ibrahim Krilić, izjavljuje da on nije vješt da procjenjuje današnju (1897) vrijednost harema. Po tadašnjim gruntovnim knjigama bivši harem je bio na sedamnaest raznih parcela, s ukupnom površinom od 18.848 kvadratnih metara ili 19 dunuma. Po predanju, u haremu su bili sahranjeni branioci Mostara poginuli u borbi protiv uskoka Stojana Jankovića (Mitrovića) 1687. godine na Bajram. Ovdje su bili sahranjeni i junaci te bitke, Jašar-usta Tabak, poginuo na Smrčenjacima, te Hana Hrvić - barjaktar djevojka, koja je preuzela vodstvo poslije pogibije njenog brata Ibrahima.

Uz pomoć starih karata mogu se locirati područja i toponimi spomenuti u arhivskim dokumentima. Tako se 1910. godine napominje da je *harem više Skakala pod Dobrušom jako zapušten, koji se nalazi odmah uz njivu Kajtaza, u blizini Masline kahve*.[285] Harem je na karti, slika broj 33, označen kao H1a. U blizini harema na karti je ucrtana

[283] *Predstavnici gradske općine, gradonačelnik Muhamed-beg Alajbegović, općinski savjetnici Blaško Zelenika, Jovo Šola i Ahmed-beg Hadžiomerović su u potpunosti saglasni sa predočenim projektom i trasom pruge, nakon što budu uzeti u obzir svi komunikacioni i ekonomski odnosi.* / Salem Dedović, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013.* Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo–Mostar, 2019, str. 152.

[284] Zapisnici od 2. maja i 6. juna 1897. godine se čuvaju u arhivi Mearifsko-vakufskog povjerenstva za kotar Mostar, koja se nalazi u Arhivu HNK/Ž u Mostaru, dokument 01/97, kutija broj 6. za 1897. godinu.

[285] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, br. 136/10, kutija 19.

kuća od čvrstog materijala, gdje je, vjerovatno, pomenuti Maslo držao kafanu. *Skakala* su dobila naziv po tome što se Neretva mogla preći preskočivši dva uska kanala koje je rijeka izdubila. Interesantno je da su haremi postojali u blizini ovog prelaza s obje strane Neretve. Uz presvođenje kanala daskama bio je moguć prelaz Neretve konjima, što je znatno kratilo put prema Gorancima i dalje prema Rakitnu.[286]

Na crno-bijeloj karti, slika broj 36, vidimo koje su kulture bile zasađene 1881. godine na imanjima poznate porodice Bakamović, čiji preci su sagradili dvije mostarske džamije. Uglavnom je bila gajena vinova loza, na nekim parcelama su voćnjaci (294, 336, 337, 338...), a imamo i povrtnjake (383). Konjski put je označen crtkastom, a pješački tačkastom linijom. Dimenzije Bakamovića glavice, koju danas zovu Biskupova glavica, su 440 x 420 metara, i ima površinu oko 18 hektara.

Slika br. 36. Bakamovića glavica. Detalj katastarskog plana iz 1881. godine, oznake Zone 32, Colonne XVII, Section 12, Viertel d, Sechzehntel d/1, u crno-bijeloj izvedbi koja se čuva u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

U ovom poglavlju smo samo ukratko naznačili mogućnosti upotrebe prvih katastarskih planova, koji se kao prvorazredni kartografski izvori, mogu upotrijebiti u proučavanju historijskih, društvenih i urbanih prilika u zemlji, a koji vjerno oslikavaju vrijeme i zbivanja u kojima su nastali i čuvaju znakove postojanja ljudi i njihovih djela koji karakteriziraju prošlost i prostor Mostara i Bosne i Hercegovine.

[286] Husaga Ćišić, *Mostar u Herceg-Bosni*, Preporod, Gradski odbor Mostar, 1991, str. 86.

Mostarska četvrt Carina na kraju XIX stoljeća

Sredinom XIX stoljeća je vrijeme početka spajanja i prerastanja po nekoliko mahala u, prvo osam, pa kasnije deset mostarskih tradicionalnih kvartova (zbroj više mahala) koji se često i dalje zovu mahalama. Tako oko 1880. godine imamo pet kvartova sa lijeve (Carina, Brankovac, Starigrad, Bjelušine, Luka) i tri sa desne strane Neretve (Cernica, Predhumlje, Zahumlje). Kasnijih godina od tri kvarta na desnoj obali nastaje pet: Ričina, Cernica, Zahum, Prethum (danas Donja Mahala) i Podhum.

Po toj podjeli Carina počinje od današnjeg Kulluk sokačića gdje je nekada bila kula sa čardakom za posadu na spratu i kapijom za ulaz u stari dio grada oko Starog mosta, zaštićenog bedemom.[287] Ako bismo područje Carine pretvorili u pravilnu geometrijsku sliku, to bi bio izduženi pravougaonik, na ravnom terenu, između Carske džade za Sarajevo i rijeke Neretve, dužine 1.190 metara i širine 183 metra. Na sjeveru Carina se završavala džamijom Tere Jahje. Područje je raslo od juga prema sjeveru, počevši od prve mostarske mahale – Sinan-pašine. Kroz četiri stotine godina gradsko područje Carina je nastalo srastanjem osam mahala[288] čije su se džamije nalazile na teritoriju Carine i dijelovima dviju mahala[289] čije su džamije bile na području Brankovca. Prema tome krajem XIX stoljeća prosječan broj kuća u jednoj mostarskoj mahali je bio 55.

Trgovački značaj Mostara i Carske džade, koja se pružala čitavom dužinom Carine, porastao je nakon otvaranja luke u Metkoviću, sredinom XIX stoljeća. Shodno tome važnost dobija trgovački put dolinama rijeka Bosne i Neretve, Brod–Sarajevo–Mostar–Metković. Roba je dovožena brodovima do Metkovića, a odatle na konjima transportovana kroz Mostara, preko Konjica u Sarajevo, što je smanjilo raniji posrednički značaj splitske luke, te Livna i Travnika na bosansku trgovinu.[290]

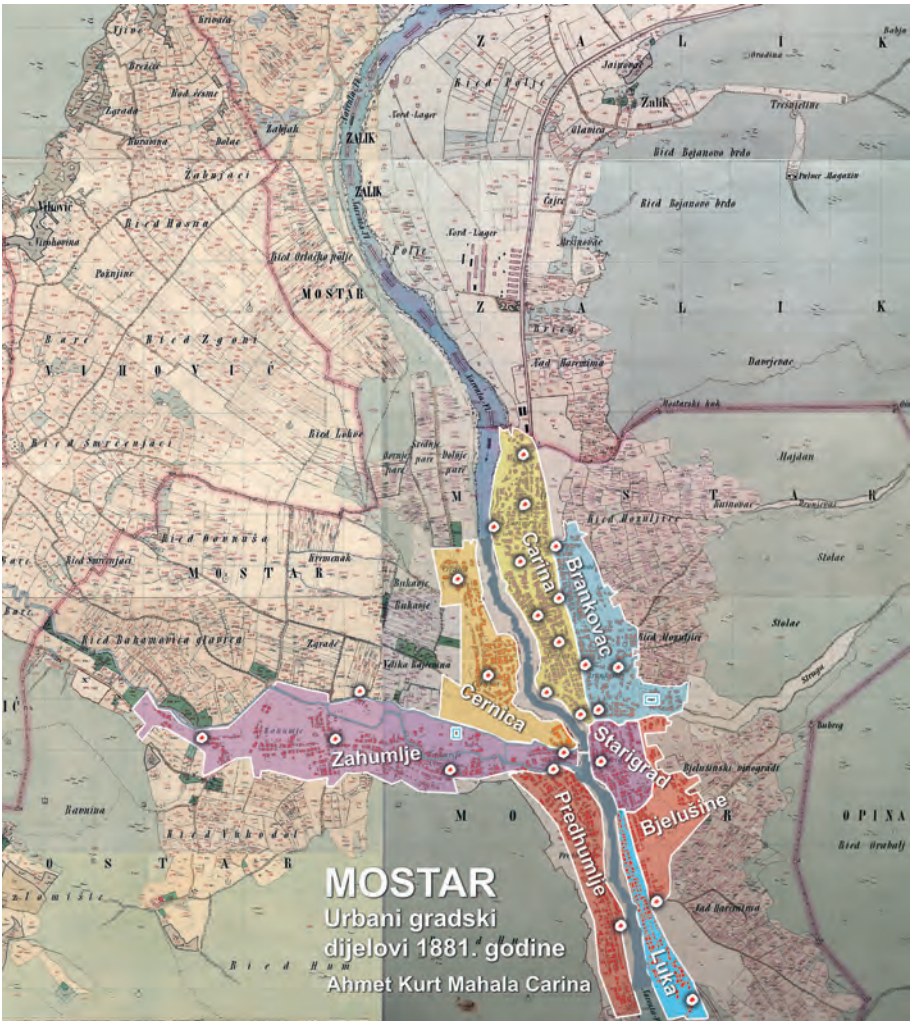
---

[287] Borislav Puljić i Zlatko Karač, *Fortifikacijski sustav u urbanoj strukturi Mostara tijekom razdoblja osmanske uprave*, Časopis Prostor, Zagreb, br. 22, 2014, str. 50–61.

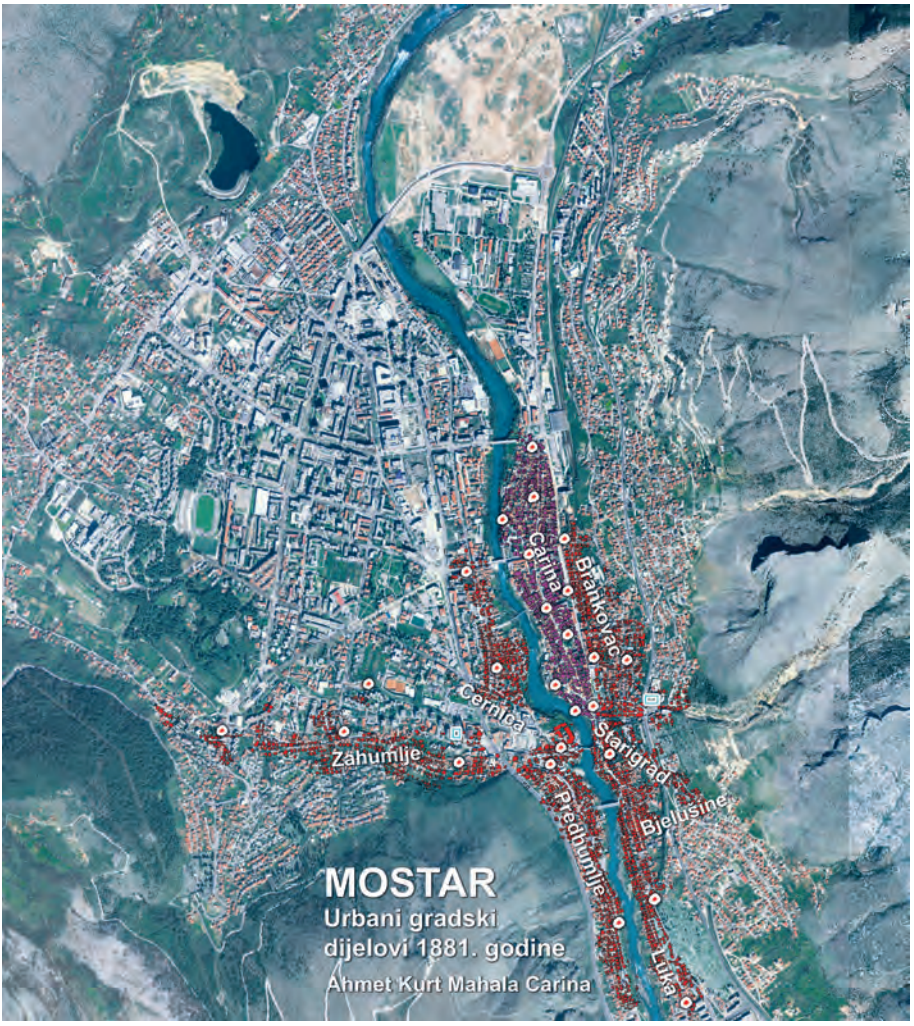
[288] To su mahale od sjevera prema jugu: Tere Jahjetova, Memi-hodžina, Mehmed-ćehaje, Ćose Jahje, Husein-hodžina, Roznamedžijina, Karađoz-begova, Sinan-pašina.

[289] To su mahale Fatime kadun i Hafiz-hodžina.

[290] Ilijas Hadžibegović, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Svjetlost Sarajevo, 1980, str. 20-21.

Slika br. 37. Ovi planovi su rađeni 1881. godine u razmjeri 1:6.250, a gušće naseljena urbana područja, označena pastelnim bojama, u krupnijoj razmjeri. Na lijevoj obali Neretve urbani dijelovi su Carina, Brankovac, Starigrad, Bjelušine i Luka. Širenjem Osmanskog carstva prema sjeveru i jugozapadu od Mostara početkom 1500–tih godina neposredna ratna opasnost se udaljila, pa je razvoj grada počeo na desnoj obali Neretve (Cernica, Predhumlje i Zahumlje). Crveno-bijele oznake su mjesta tadašnjih džamija.

Slika br. 38. Isto područje Mostara kao na karti lijevo. Crvenom bojom na ortofoto planu Mostara iz 2018. godine, razmjere 1:5.000, (brojevi planova: 6F12-43, 6F12-44, 6F11-3 i 6F11-4) su naznačene kuće i naselja Mostara, izgrađena do 1887. godine.[291] *Ljubičastom bojom su označene kuće u četvrti Carina.*

Izgradnjom Sjevernog i Južnog vojnog logora za vrijeme austrougarske uprave Mostar se prestao razvijati prema sjeveru i jugu na lijevoj obali, pa se, poslije izgradnje željeznog mosta kod Musale i željezničke uskotračne pruge, Metković-Sarajevo, širenje nastavilo na desnoj obali

[291] Izgrađena gradska područja na ovu kartu smo prenijeli sa karte iz 1887. godine u mjerilu 1:25.000 (Habsburgermonarchie 1869–1887 – Franzisco-Josephinische Landesaufnahme)

Neretve, na mjestu dotadašnjih bašta i povrtnjaka. Gradski život se pomjerao uzvodno i nizvodno, uz nove mostove, izgrađene da bi zadovoljili uslove savremenog gradskog saobraćaja.

Osim mahalā, kao druga stepenica u izrastanju društvene urbane hijerarhije važnu ulogu u životu Mostara je imala čaršija. Kao i u drugim većim bosanskohercegovačkim gradovima tokom osmanskog perioda, i u Mostaru su najvažniju ulogu u formiranju čaršije[292] imala esnafska udruženja koja su oblikovala mentalitet i međusobne odnose u čaršiji. Pored esnafa, važnu ulogu u formiranju čaršijskog mijenja svakako su imali predstavnici uleme. Sredinom XIX stoljeća poslije uvođenja tanzimata i postepenim ukidanjem esnafa karakter čaršije se mijenja. Od kraja osmanske i tokom austrougarske uprave važno mjesto u čaršiji Mostara zauzimaju srpsko-pravoslavni trgovci, koji su ujedno i glavni finansijeri svih akcija i programa pravoslavne crkveno-školske opštine.

[292] *Čaršija je urbana neformalna grupacija ljudi, proistekla iz tradicionalnih oblika društvenog i ekonomskog organizovanja, čije je članstvo vezano na tradicijom uspostavljenim odnosima, sa specifičnom unutrašnjom hijerarhijom, organizovana iz potreba zaštite vlastitih interesa, koja nadzire, modelira i usmjerava sudbine članova svoje grupacije, vjerske pa potom i narodne zajednice, te u konačnici formira javno mnijenje šire društvene zajednice i određuje tokove društvenog kretanja.* / Sonja M. Dujmović, *Sarajevska srpska čaršija 1918-1941. – između tradicije i modernizacije*, Filozofski fakultet, Beograd, 2015, str. 77-79.

Sokaci i ulice mahale Carina 1881. godine

U sklopu promjene teritorijalne i upravne organizacije koje su provedene u Bosanskom vilajetu od 1865. godine značajno je reformisana komunalna uprava. U sjedištu svih *liva* i *kaza* ustrojene su opštine (*beledije*) sa zadacima komunalnog karaktera.[293] Gradska uprava je u Mostaru 1867. godine izvršila imenovanje ulica i sokaka prema već ranije, od naroda spontano datim nazivima, a na kuće su stavljene drvene *tahtice* sa brojevima. Austro-Ugarska je po dolasku 1878. promijenila nazive glavnih gradskih ulica, ali u imena sokaka nije dirala. Izvršena je numeracija kuća sa željeznim pločicama. Od trideset i pet sokaka, koji pripadaju Carini, trideset i tri su dobila naziv po porodicama koje su u njima živjele (vidjeti kartu na slici broj 39). Prilikom popisa vlasnika kuća 1881. godine čak dvadeset i osam porodica po kojima su carinski sokaci dobili ime još uvijek su živjeli na Carini i nalaze se na spisku vlasnika kuća![294]

Socijalistička vlast (1945–1992) je zadržala stara imena samo onih sokaka koja nisu bila u koliziji sa tada važećom komunističkom doktrinom. Naprimjer, promijenjeni su nazivi dati po prezimenima *sitno-buržoaskih* familija, kako se to poslije 1945. godine kvalifikovalo. U tu *boržoaziju,* osim onih koji su aktivno učestvovali u NOP, spadali su vlasnici mesara, pekara, piljara, obućari, brijači, ulemanske i svešteničke familije, vlasnici kuća za izdavanje i slično. Devetnaest sokaka, koji historijski i kulturološki pripadaju Carini, vidjeti „crveno" područje na slici broj 1, dobili su imena prema četrnaest muslimanskih i pet pravoslavnih familija koje su na tim lokacijama živjele. Od sjevera prema jugu:

Džajo (danas Hilme Hakala), Zvonić, Kurtović (Rifata Frenje), Kablar, Džinović, Kurt, Vejzović (Braće Krpo), Mojić, Bjelobrk (Pere Lažetića), Šaran (Braće Trbonja), Šašaroga, Rudan, Trbonja, Šola (Ahmeta Pintula), Drljević, Demirović (još ranije sokak se zvao Kukića, danas Ale Ćišića), Krpo, Kazazić i Šegetalo.

---

[293] Jasmin Branković, *Mostar 1833–1918*, University Press, Sarajevo, 2010, str. 63, 172–173.

[294] To su porodice: Zvonić, Kurtović, Kablar, Džinović, Mojić, Kurt, Vejzović, Bjelobrk, Šašaroga, Šaran, Rudan, Trbonja, Šola, Drljević, Hadžajlić, Muftić, Duvnjak, Faladžić, Kapetanović-beg, Kljun, Kreso, Haljevac, Rizikalo, Behlilović, Solaković, Biščević, Balta, Jonić.

Slika br. 39. Sokaci i ulice područja Carine 1881. godine

Kablarov sokak je bio nastavak Kurtovića (danas Rifata Frenje) sokaka prema kupalištima Limanu i Sitnici i danas je u potpunosti privatiziran. Jedan od Kablara, Savo, između dva svjetska rata je bio predsjednik Okružnog suda, a ubijen je od ustaša 1941. godine. Trbonjin je bio slijepi sokak sa ulazom iz Glavne (Titove) ulice, u njemu danas stanuje potomak Trbonja, Salih-Cako, sin Selvera. Današnji slijepi Trbonjin sokak iz Lacine ulice prema kući narodnog heroja Mehe Trbonje nije imao imena.

Kada se gledaju donje slike kamenitih carinskih sokaka, vidljivo je da je u Mostaru došlo do srastanja orijentalnog islamskog koncepta grada sa elementima arhitekture i urbanistike sredozemnih gradova.[295]

Slika br. 40, lijevo. Vejzovića sokak, danas ulica Braće Krpo, u nekadašnjoj Memi-hodžinoj mahali. Na kraju ovaj sokak je širok samo 150 cm.

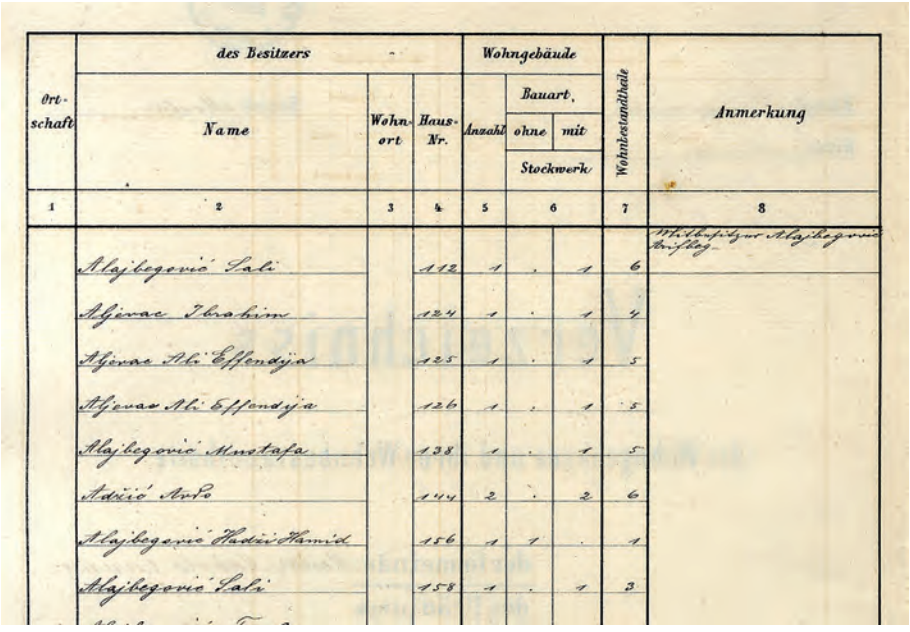
Slika br. 41, desno. Sokak Ale Ćišića, ranije Demirovića, a još ranije Kukićev, u nekadašnjoj Fatime kadun mahali se peo od istoimene džamije prema Mazoljicama.

[295] Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 310-311.

Spisak vlasnika kuća mahale Carina 1881. godine

U Ratnom dijelu Državnog arhiva Austrije čuva se spisak vlasnika kuća u Mahali Carina potpisan od kapetana Eliasa Živića 5. januara 1883. godine. (*Ihre Archivsignatur „K VII m 46 4 510 S“, Verzeichnisses der Wohngebäude und ihrer Wohnbestandteile der Gemeinde Mostar Mahala Carina*).

Spisak ima 25 stranica, pisan je rukom, na listovima veličine 24x39 centimetara. Za potrebe pisanja ovog rada iz Austrijskog arhiva naručene su i dobijene kolor-kopije originalnog spiska. Terenski radovi na popisu vlasnika su urađeni tokom 1881. ili 1882. godine. Napravili smo potrebne ispravke u tekstu, te sortirali spisak po abecedi. Prezimena sa početnim slovom „H“ su pisana bez tog glasa pa je redoslijed bio pogrešan – (H)Aljevac, (H)Adžić, (H)Adžajlić, (H)Akalo, (H)Ašimija. Ispravili smo i pisanje slova „Đ“ kao „Gj“. Također smo ispravili *ilirsko-korienski* pravopis koji su popisivači upotrebljavali pri pisanju imena i prezimena ispuštajući slovo „j“: Čeha(j)ić, B(j)elobrk, Fe(j)ić, Sma(j)ić, Ku(j)ić, Vuko(j)evič, Vo(j)islav.

Ort-schaft	des Besitzers – Name	Wohnort	Haus-Nr.	Wohngebäude – Anzahl	Bauart, ohne Stockwerk	Bauart, mit Stockwerk	Wohnbestandtheile	Anmerkung
1	2	3	4	5	6		7	8
	Alajbegović Sali		112	1	.	1	6	
	Aljevac Ibrahim		124	1	.	1	4	
	Aljevac Ali Effendija		125	1	.	1	5	
	Aljevac Ali Effendija		126	1	.	1	5	
	Alajbegović Mustafa		138	1	.	1	5	
	Adžić Avdo		144	2	.	2	6	
	Alajbegović Hadži Hamid		156	1	1	.	1	
	Alajbegović Sali		158	1	.	1	3	

Slika 42. Spisak vlasnika kuća u mahali Carina 1881. godine.

Popisivači su išli od kuće do kuće i pitali trenutne stanare ko je vlasnik kuće. Tako se desilo da su isti vlasnici više kuća upisivani pod raznim imenima, već kako su ih podstanari nazivali Muhamed, Muhamedaga ili Memešaga. Nekima su umjesto imena upisivane vjerske titule i zvanja – Hafiz, Hadži, Hadžija, Efendija. Identifikovali smo sve tako upisane osobe, osim jedne, za koju su austrougarski vojni službenici uredno zapisali odgovor stanara da se vlasnik jedne kuće zove Brko Hadžija.

Godina popisa, 1881, je bila jedna od burnih godina u historiji grada. Nezadovoljstvo, koje već u prvim godinama izaziva djelovanje okupacione uprave, počinje se postepeno pretvarati u organizovane oblike otpora. Srbi zauzimaju opozicioni stav prema austrougarskoj vlasti, a srpsko-pravoslavna mostarska opština je središte cjelokupne agitacije protiv Zemaljske vlade u Bosni i Hercegovini. Dodatne nemire je izazvalo proglašenje opće vojne obaveze. Vođe ove pobune austrougarske vlasti su osudile na kazne zatvora, a mnogi od tih Srba nalaze se u ovom popisu vlasnika kuća. Nesporazumi mostarskih Muslimana s austrougarskom upravom, također započinju 1881. godine. Te godine Kotarsko predsjedništvo izvještava Zemaljsku vladu da je 130 muslimana predalo molbu za iseljenje iz Bosne i Hercegovine.[296]

Gradski dio Carina u vrijeme popisa je bio rezidencijalni dio Mostara, u kojem su bile dvije od tri mostarske potkupolne džamije, Džinovića han, hamam, sud, bolnica, gradski trg, te najvažnije medrese i mektebi. Do 1881. godine kada je Austro-Ugarska započela geodetski premjer i formiranje katastra Mostara, na području Carine je izgrađena samo jedna stambena zgrada u evropskom stilu[297] 1867. godine, trgovca Jefte Bjelobrka. To je bila najviša zgrada u Mostaru i na kraju osmanskog perioda u njoj je bio smješten Britanski vicekonzulat[298] – slika

[296] Arhiv HNK/Ž Mostar, Memoarska građa, Nesređena građa, Šefik Pašić.

[297] Današnja adresa je M. Tita 48. *Kuća je izgrađena sa ogradnim zidom koji ju dijelom izolira od ulice i unutarnjim dvorištem koje je prostornim rješenjem oslonjeno na obrasce stambene arhitekture osmanskog perioda.* / Sanja Zadro, *Mostarska arhitektura od 1850. do Drugoga svjetskog rata*, doktorski rad Sveučilište u Zagrebu, 2017, str. 22, 257.

[298] *Britanski vicekonzulat za Hercegovinu djelovao je u periodu septembar 1856 (stvarno 1857) do maja 1864. godine. Drugi period* (u ovoj zgradi) *je bio od maja 1876. do oktobra 1878. godine, kada je konzulat ukinut. Na funkciji vicekonzula su bili James Zohrab i Edward Freeman.* / Edin Radušić, *Dvije Bosne: Britanske putopisne i konzularne slike Bosne i Hercegovine, njenog stanovništva i međusobnih odnosa*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2019, str. 10.

objekta, vidjeti kuću F 16 u poglavlju *Stanari mahale Carina 1935–1995*. Vrijednost ovog popisa kuća je u tome da prikazuje nedirnutu stambenu strukturu i arhitekturu osmanskog perioda najvećeg i najvažnijeg dijela Mostara tog perioda, kada je postojao samo Stari most za prelaz na desnu obalu Neretve. Tek od 1882. godine počinje intenzivna izgradnja objekata s obje strane Srednje i Glavne ulice. Ti novoizgrađeni objekti, na dva sprata, funkcionalni su novitet gdje se kombinuju rezidencijalne, komercijalne i stambene potrebe. Tako dio Carine od Male Tepe do Musale za vrijeme austrougarske uprave gubi atribute mahale i ubrzano postaje čaršija, koja izgradnjom novog mosta na Musali prelazi i na drugu obalu Neretve.

Slika br. 43. Na gornjoj fotografiji iz vremena rada na popisu označene su granice složene urbane strukture područja Carine. Džamije na slici (osim čaršijskih) likovno i funkcionalno označavaju i mjesta mahala koje tvore Carinu.

Među vlasnicima kuća ima mnogo osoba koje su bili ključni akteri političke scene Mostara s kraja XIX i početka XX stoljeća od burnih vremena Ali-paše Rizvanbegovića, ulaska Omer-paše Latasa u Mostar, Hercegovačkog ustanka i pokušaja pripojenja Hercegovine Crnoj Gori i Srbiji, do otpora ulasku austrougarske vojske u Mostar, ubistva muftije Karabega i autonomnih prosvjetno-vjerskih pokreta mostarskih

Bošnjaka i Srba. U spisku je prvi gradonačelnik za vrijeme Austro-Ugarske Muhamed Alajbegović, koji je dao napraviti česmu na Musali, zatim otac poznatog vođe pokreta za vjersko-mearifsku autonomiju muftije Ali Fehmija ef. Džabića, predsjednik Srpske crkvene pravoslavne opšine Jefto Bjelobrk, predsjednik jevrejske opšine Moša Koen, najugledniji katolik Mostara Blaško Zelenika[299] i drugi. Među vlasnicima kuća u ovom spisku su i vođe otpora ulasku Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu i Mostar, Ali efendija Haljevac i hadži Arif efendija Kajtaz, koje je general Jovanović po dolasku austrougarskih trupa u Mostar zatvorio.[300] U području Carine su imali kuće čak četvorica od osam članova privremenog gradskog vijeća koje je 6. augusta 1878. godine imenovao isti general. Iz spiska se može vidjeti da su na Carini imali kuće porodice pisca Osmana Nuri Hadžića, jednog od autora prvog romana na bosanskom jeziku i pjesnika Hamze Hume, te njegovog bratića Avde Hume. Kuću sa čak 14 soba je imao Ali Mehmed-beg, sin Ali-paše Rizvanbegovića, koji se po okupaciji Bosne i Hercegovine preko Pljevalja iselio u Tursku.[301] Na spisku su, također, rodne kuće Vasilija Kisića, Vase Kise, mostarske liske i šereta, i Avdage Koludera, muža Emine Sefić, poznatije kao *lijepa Emina* iz pjesme Alekse Šantića.

Krajem XIX stoljeća Bosna i Hercegovina je bila izložena snažnim nacionalističkim pokretima izvana, posebno iz Srbije, koji je tražio da pravoslavno stanovništvo prihvati srpski nacionalni identitet. U sklopu tih pritisaka javljalo se svojatanja muslimana i tvrdnje hrvatskih nacionalista da su oni Hrvati, a sa srpske strane tvrdilo se da su muslimani

[299] Karl Peez, *Mostar i njegova kultura*, 1891. Crkva na kamenu, 2002, str. 125.

[300] *Međutim druga struja, u kojoj bijahu hadži Alijaga Drače, hadži Alijaga Hamzić, Muhamedaga Memac, Salihaga Balić, Sulejman ef. Faladžić, Salih hafiz ef. Sefić, Ali ef. Haljevac, Mehmed Kazazić i drugi poče se ozbiljno spremati na otpor, dok hadži Arif ef. Kajtaz bijaše već otišao u Sarajevo da uspostavi vezu između ustanika pod Hadži Lojom i ovih iz Hercegovine. Ustanici na Velikoj Tepi održaše sastanak i izabraše za vojnog zapovjednika hadži Alijagu Hamzića, a civilnu upravu povjeriše Ali ef. Haljevcu.* / Omer A. Balić, *Mostar u borbi protiv okupacije*, Novi Behar, 1927-1928, broj 18, Sarajevo, str. 281-282.

[301] Mehmed Ali-paša se iselio u Osmansko carstvo, i postao general, ali se pritom zalagao za autonomiju Bosne i Hercegovine. Nakon 1878. osmanska uprava ga je pod pritiskom Austro-Ugarske premjestila čak u Erzerum imenovavši ga za komandanta tvrđave i čitavog kraja kako bi bio što dalje od granice Bosne i Hercegovine, jer su se vlasti bojale da bi mogao raditi na dizanju ustanka u Bosni protiv Austro-Ugarske, što Istanbulu tada nije bilo u interesu. / Čedomil Mitrinović, *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović-Stočević*, Gajret, god. XIV, br. 20, 1. 11. 1933, str. 314-317.

Srbi. Trideset i šest uglednih Bošnjaka Mostara objavilo je 1892. godine pismo u kojem preciziraju da oni nisu ni Srbi ni Hrvati, nego Bošnjaci. Iz spiska potpisnika ovog pisma vidimo da je među njima dvanaest vlasnika kuća na Carini, obavljenog jedanaest godina ranije, te dvojica sinova vlasnika.[302]

U spisku ima 398 raznih vlasnika kuća. Dolje neke od tih porodica:

Poznatije muslimanske porodice: Alajbegović, Behlilović, Biščević, Brkić, Ćehajić, Ćemalović, Dadić, Dostović, Drače, Drljević, Duvnjak, Džabić, Džinović, Fazlibegović, Fejić, Gluhić, Grebo, Gundelj, Hadžajlić, Hadžić, Halavac, Haljevac, Humo, Kajtaz, Kapić, Kazazić, Komadina, Kreso, Kurt, Lakišić, Muštović, Novo, Ribica, Slipičević, Solaković, Šaran, Ševa, Taso, Temim, Tojaga, Vejzović, Voljevica i Zvonić.

---

[302] U srpskom listu *Dubrovnik* 1892. godine objavljen je članak nekog Mehmeda Spahića koji, navodno, u ime svih muslimana Mostara tvrdi da su svi bosanskohercegovački muslimani Srbi. Ugledni muslimani Mostara su 28. septembra 1892. godine listu *Bošnjak* u Sarajevo uputili oštar demant tvrdnje tog navodnog Mostarca, kojeg oni ne poznaju. Ukratko, ovi uglednici pišu da se hrvatske novine ne trebaju radovati kad muslimani kažu da nisu Srbi, i odmah zaključivati da su oni Hrvati. Jasno i glasno muslimani kažu da oni *nit su Hrvati ni Srbi, već Bošnjaci. Bez sumnje se sa tim slažu svi muhamedanci u našoj domovini. Svi treba da se sjetimo da smo od starine živjeli u ovoj zemlji, u kojoj smo se naselili u isto doba, kad su se i naša bratska susjedna plemena, hrvatsko i srpsko svako u svojoj današnjoj domovini. Stara naša narodnost bosanska uskrsnula je na novo, naše ime zasjalo je novim sjajem i da više ne potamni.* U Mostaru dne 28. septembra 1892.

Potpisnici; Ali ef. Džabić, muftija, Kajtaz hadži ef. Arif, Hafiz Hasan ef. Hadžiefendić, kadija, Alajbegović hadži Salih ef. muderis, Riđanović hadži Abdulah ef. muderis, Lakišić Hasan beg, veleposjednik, Kurt hadži ef. Muhamed muderis, Puzić ef. Hamza, Muslibegović ef. Omer, Deronja ef. Ahmed, Ćemalović ef. Muhamed, Karabeg ef. Muhamed, Muslibegović ef. Mustafa, Šemić ef. Muhamed, Vučijaković ef. Hafiz, Ćemalović Aga, veleposjednik, Behlilović Salih aga, Fazlaga hadži Fazlibegović, Husaga Fazlibegović, Memišaga Dadić, Mustaj-beg Čelebić, Mustaj-beg Lakišić, Hadži beg Kapetanović, Kapetanović Arif aga, hadži Jusuf aga Efica, Bakamović Avdaga, Ćemalović Muhamed aga veleposjednik, Čelar Salih aga, Mujić Mehmed aga, hadži Salih aga Ribica, Ahmed beg Hadžiomerović, Ali beg Ćumurija, hadži Muhamed ef. Efica, Mahmut ef. Fazil, Ali aga Dizdar, lbrahim beg Kapetanović, načelnik grada Mostara (36 osoba) / *Bošnjak, list za politiku, pouku i zabavu*, broj 40, godina II, Sarajevo, četvrtak, 6. oktobra 1892. [Mehmed-beg Kapetanović 1891. godine vlasnik lista *Bošnjak* želio je onemogućiti utjecaj srpske i hrvatske nacionalne propagande među Bošnjacima, tadašnjim muslimanima. List *Bošnjak* je, uz podršku Benjamina Kalaja, civilnog upravnika Bosne i Hercegovine, nastojao da pod vidom bošnjaštva okupi sve tri etničko-vjerske grupe u našoj zemlji, što je bilo nemoguć zadatak zbog žestokih otpora sa strane.]

Poznatije pravoslavne porodice: Bajat, Bjelobrk, Bilić, Čolić, Čokorilo, Ćuk, Dunđerović, Ivanišević, Jeremić, Jelačić, Krulj, Mikačić, Misita, Okoliš, Pavlović, Perić, Perotić, Pičeta, Radović, Suša, Šola, Vuković i Zurovac.

Trideset i jedna porodica koje su 1881. godine stanovali i bili vlasnici kuća na Carini su u međuvremenu potpuno izumrle, ostale bez muških potomaka, ili su već davno odselile iz Mostara. To su porodice: Bajat, Bjelobrk, Ćehajić, Čelar, Čokorilo, Ćuk, Dreč, Dunđerović, Džinko, Gundelj, Halavac, Haljevac, Hašimija, Herbeš, Ibriktar, Jeverica, Kablar, Koen, Kalaš, Klim, Kljun, Kukić, Kušalović, Ljuta, Milić, Misita, Nalbanta, Okoliš, Solaković, Šašaroga, Ševa i Šola.

Vlasnici kuća, 1881.	Broj vlas.	Broj kuća	Prizemna	Na sprat	Broj soba	Broj soba%
Muslimani	280	340	71	269	1306	69%
Pravoslavni	104	124	27	97	455	24%
Rimokatolici	11	13	6	7	48	3%
Vakufsko vlasništvo		14	4	10	60	3%
Jevreji	3	4	3	1	15	1%
Ostalo		2	2		2	
Ukupno	**398**	**497**	**113**	**384**	**1.886**	**100%**

Tabela 4. Zbirna tabela vlasnika prema vjeroispovijesti.

Ukupno 465 kućnih brojeva nosi 497 kuća, što znači da je tridesetak vlasnika, ili 7%, na svojoj parceli imalo dvije ili više kuća. Bilo je 113 prizemnih i 384 kuća na sprat, sa ukupno 1.886 soba ili stambenih jedinica. U prosjeku jedna kuća se sastojala od 3,8 soba ili odaja prema austrougarskim propisima, a 77% kuća je bilo na sprat. U spisku šest kuća na sprat imaju samo jednu sobu, pa je potrebno objasniti kako je to moguće. Austrougarski popisivači su primjenjivali austrijski propis kojim se određuje šta se računa kao stambena jedinica. Taj pravilnik, koji je napravljen za hladnu i kontinentalnu klimu, kao sobu je računao samo ako je prostor imao četiri zida. Radi toga najvažniji prostori mostarske kuće, hajati i tavani (divanhane), nisu se računali. Kao stambeni elementi, *Wohnbestandtheile*, smatraju se samo sobe ili prostorije u kojima se stvarno stanuje, ili su pogodne za stanovanje, bez obzira na vremenske prilike. Kao stambeni element ne računaju se i ostale prostorije sa četiri zida: kuhinje, podrumi, potkrovlja, ostave,

štale, hambari, školski prostori, radionice, prodavnice i ostale službene prostorije.[303]

r/b.	Porodica ili jedan vlasnik	Broj kuća	Ukupno soba
1.	Alajbegovići	11	40
2.	Lakišići	9	39
3.	Ćehajić Hasan-beg	7	36
4.	Džabići	5	30
5.	Haljevci	6	25
6.	Šole	5	25
7.	Kurti	5	23
8.	Hume	6	22
9.	Nove	4	22
10.	Duvnjaci	5	20
11.	Slipičevići	7	19
12.	Fazlibegovići	4	17
13.	Grebo Derviš aga	4	17
14.	Kose	3	17
15.	Mahmutović hadži Mehmed	3	17
16.	Rizvanbegovići	2	16
17.	Ćemalovići	3	15
18.	Krulji	3	15

Tabela broj 5. Spisak najvećih vlasnika stambenog fonda na Carini 1881. godine.

U tabeli broj 5 su porodice ili pojedinačni vlasnici koji su u svojim kućama ukupno imali petnaest, ili više, stambenih jedinica ili soba. Računati ekonomsku snagu vlasnika prema broju njegovih kuća bi bilo pogrešno. U spisku imamo dvadeset prizemnih kuća sa samo jednom sobom, što je neuporedivo sa kućama na sprat sa sedam, ili četrnaest soba.

U kućama su, osim vlasnika, stanovali kirajdžije podstanari koji su vlasniku plaćali mjesečnu kiriju. Vjerovatno je te godine kad je popis obavljen bilo više vojnih i civilnih službenika austrougarske uprave koji su tih prvih godina okupacije živjeli u iznajmljenim sobama i kućama. Tako su početkom XX stoljeća u kući Hasana Lakišića, koja se nalazila

[303] Von Johan Dominik Gaspar *Der Rechnungsführer nach Anleitung der Gestetze oder Samlung der bestehenden Gesetze...*, Handbuch, Zweiter Teil, Brünn 1824. paragraf 251, str. 192–193.

izvan područja Carine, prekoputa Sjevernog logora, stanovali oficiri i podoficiri austrougarske vojske Konacker Karl, Weldstein Hugo, Steindl Karl, Hämmerle Josef, Baumgartner Franz, Láska Franz, Dobiaš Paul i Popovač Luian, koji su plaćali kiriju od 25 do 60 kruna.[304]

Dvije godine prije popisa kuća, 1879. godine u Mostaru je bilo: 1.909 kuća, 2.535 domaćinstava i 10.848 stanovnika, od toga 6.421 muslimana, 3.026 pravoslavnih, 1.366 rimokatolika i 35 Jevreja.[305] Iz popisa kuća 1881. godine možemo zaključiti da je na području Carine bilo 26% svih kuća tadašnjeg Mostara. Prema tom procentu u 497 popisanih kuća na području Carine živjelo je oko 2.800 stanara, što iznosi 5,7 osoba po jednoj kući, što je blizu tadašnjeg prosjeka za cijelu Bosnu i Hercegovinu.[306] Također vidimo da je udio rimokatolika među vlasnicima kuća na Carini svega tri posto, dok je njihov udio u stanovništvu tadašnjeg Mostara bio trinaest posto. Do sljedećeg popisa, šesnaest godina kasnije, 1895. godine,[307] broj rimokatolika se povećao više nego dvostruko, i iznosio je dvadeset i tri posto od ukupnog broja stanovnika Mostara. Rimokatolici su uglavnom živjeli na desnoj obali Neretve.

Ako računamo i vakufske kuće, skoro tri od četiri vlasnika kuća područja Carina su bili islamske vjeroispovijesti. Socijalna struktura muslimanskih vlasnika kuća se sastojala od veleposjednika, pripadnika uleme, osmanskih vojnih i državnih službenika te zanatlija i trgovaca mješovitom robom. Prema nepotpunoj statistici šest godina prije popisa kuća, 1875. godine, u Mostaru se u 113 zanatskih radnji obavljalo jedanaest raznih zanata i bilo zaposleno 782 lica, od toga 199 majstora i 583 kalfe. [308]

Među muslimanskim vlasnicima je bilo sedam hafiza, sedam imama, tri gradonačelnika, dvojica muftija, dva muderisa, nekoliko pripadnika

[304] Smrtovnica Hasana Lakišića 208/1933. Arhiv Šerijatskog suda, Arhiv HNK/Ž Mostar.

[305] Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini,* Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, str. 72.

[306] Vidjeti Ilijas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2004, str. 32-33.

[307] Po austrougarskom popisu stanovništva 1895. godine u Mostaru je živjelo 14.370 osoba. Od toga muslimana je bilo 6.946, pravoslavnih 3.877, rimokatolika 3.353, evangelista 24, Jevreja 164 i osoba ostalih vjeroispovijesti 6. / *Bosanski glasnik*, 1900, str. 87.

[308] Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela I, Esnafi i obrti*, Veselin Masleša, 1991, str. 81–82.

vakifskih porodica, a njih osamnaest je obavilo hadž, što je 6% od svih vlasnika kuća islamske vjeroispovijesti. Iz popisa vidimo da su među vlasnicima sve mostarske muslimanske porodice koje se spominju od 150 do 200 godina unazad od godine popisa, 1881. Drugi veliki udio čine porodice koje su došle u Mostar u prelomnim ratnim godinama što je bila posljedica Kandijskog (1645–1669) i Morejskog (1684–1699) rata. Treći val izbjeglica dolazi u Mostar početkom i sredinom XIX stoljeća iz Crne Gore i istočne Hercegovine, kao posljedica rata sa Crnom Gorom i ustanka 1875–1878. godine. Pored ova tri glavna vala doseljavanja izbjeglica u Mostar uvijek je bilo pojedinačnih preseljenja porodica iz okolnih sela sa Dubravske i Podveleške visoravni, te iz Zijemaljskog, Bišća i Bijelog Polja.

Svaki četvrti vlasnik kuće na području Carine 1881. godine je bio pravoslavne vjere. Još od 1633. godine u sudskim ispravama, sidžilima, navode se imena kršćana koji su živjeli u raznim mostarskim mahalama,[309] o čemu smo više pisali u odjeljku *Stanovnici carinskih mahala 1633–1842. godine*. Godine 1833. mostarski Srbi su kao nagradu za njihovo učešće na strani sultanove vojske u borbi koju je ona vodila protiv bosanskog begovata na čelu sa Husein-begom Gradaščevićem, dobili dozvolu da obnove staru Pravoslavnu crkvu.[310]

Slika br. 44. Kuća Riste Krulja je pod rednim brojem 225. u spisku vlasnika.

[309] Muhamed A. Mujić, *Pitanje nastanka stare pravoslavne crkve u Mostaru 1833*, Prilozi za orijentalnu filologiju, broj 26, 1976, str. 84–89.

[310] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, Izdanje srpske pravoslavne opštine mostarske, Beograd, 1933, str. 47.

U danima kolebanja pred dolazak Omer-paše Latasa u Mostar 1851. godine pravoslavni živalj se opredijelio za Latasovu stranu i time još više učvrstio svoj povoljan položaj u Mostaru.[311] U drugoj polovini XIX stoljeća skoro svi samardžijski, ćebedžijski i ćurčijski poslovi u Mostaru su bili u rukama pravoslavnih majstora.[312] U spisku vlasnika kuća je i poznati ćebedžija Ilija Ivanišević, otac Riste (1842–1913) koji je napisao poznate *Uspomene,* a objavljene su 1933. godine. Vremenom djeca ovih starih zanatlija postaju trgovci. Još od 1860-ih godina uzduž Glavne ulice pravoslavni trgovci grade tvrde zidane kamene magaze sa polukružnim dovratnicima, gvozdenim vratima i debelim demirima na prozorima. To su uglavnom bili trgovci koji su robu kupovali u Sarajevu i po dalmatinskim gradovima.[313] Srpska pravoslavna zajednica bila je u vrijeme popisa kuća 1881. godine značajan faktor u privrednom životu grada.[314] U Mostaru je organizovano prvo srpsko zanatlijsko društvo, u njemu niče prva srpska banka, a osniva se i prvo društvo srpske trgovačke omladine. U spisku vlasnika kuća su uglavnom svi pripadnici mostarske srpske trgovačke buržoazije koja se počela stvarati krajem XIX stoljeća. Mnogi su bili aktivni u Crkvenoj pravoslavnoj opštini, te u kulturnim društvima *Prosvjeta* i *Gusle*. Devet godina poslije popisa vlasnika kuća, 1890. godine, u gradu je bilo 827 pravoslavnih domova sa 3.236 duša.[315] Od toga na Carini je bilo svega 124 kuće, ili petnaest posto, pošto je većina pravoslavnih stanovnika stanovala u gradskim četvrtima Bjelušine i Brankovac.

Rimokatolici su uglavnom živjeli na desnoj obali Neretve, tako da su na području Carine 1881. godine bili vlasnici svega trinaest kuća.

Razni vakufi su bili, ne računajući javne objekte i prodavnice/magaze, vlasnici tri posto svih stambenih jedinica soba u četrnaest kuća na području Carine.

---

[311] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, Izdanje srpske pravoslavne opštine mostarske, Beograd, 1933, str. 56–57.

[312] Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela I, Esnafi i obrti*, Veselin Masleša, 1991, str. 80.

[313] Aleksandar Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji 1858*, Veselin Masleša, Sarajevo 1972, str. 58–59.

[314] Devet godina poslije popisa vlasnika kuća, 1900. godine, u Mostaru su 52% vlasnika registrovanih firmi bili pravoslavni stanovnici grada. / *Bosanski glasnik*, 1900, str. 277.

[315] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 108.

Površine gradskog područja CARINA	m²	%
Parcele sa kućom i okućnicom (za 497 kuća) – u prosjeku 373 m² po parceli	185.652	85%
Džamije sa dvorištima, mektebima i haremima uz iste	13.034	6%
Tri uzdužne ulice: Glavna (sa 50%), Srednja i Donji put	9.071	4%
35 poprečnih sokaka	6.009	3%
Magaze i javni objekti	2.300	1%
Trgovi	1.600	1%
UKUPNO	**217.666**	**100%**

Tabela broj 6. Namjena površina u procentima na Carini 1881. godine.

Iz tabele broj 6 se vidi da je prosječna površina parcele na kojoj se nalazila kuća iznosila 373 kvadratna metra. To otprilike odgovara površini *mulk* posjeda kako su austrougarske vlasti tumačile razne kategorije zemljišnih posjeda.[316] Površini svake kuće treba dodati hajat u prizemlju i tavan na spratu. Prosječna tlocrta površina koju zauzima jedna takva kuća na sprat sa dimenzijama soba 4x3 metra, dvije sobe u prizemlju i dvije na spratu,[317] sa hajatom i tavanom i vanjskim zidovima iznosila bi 11x5 metara, ili 55 metara kvadratnih, ili 15% od cijele parcele. Kada se površina od 55 m² koju zauzima sama kuća odbije od površine prosječne kućne parcele (373 m²), ostaje površina od 318 kvadratnih metara na kojoj su raspoređeni haraluk, ostava, štala, drvarnica, hambar, zahod, ljetna kuhinja, kupatilo, odrina, jedna ili više avlija, sofe za cvijeće, te bašča sa voćkama i povrtnjakom.

U narednoj tabeli smo ispod prezimena i imena nekih vlasnika kuća upisali ostale podatke koje smo o predmetnoj osobi pronašli u drugim historijskim djelima i arhivama. Kućni brojevi upisivani su u odgovarajuću parcelu na karti koju nismo pronašli. Brojevi su rasli od južnog prema sjevernom dijelu Carine. Tako su *kućni brojevi* oko Tepe 20, oko Karađoz-begove džamije 100, broj 200 je oko Musale, broj 300 oko

[316] Mulk je apsolutno vlasništvo. Austrougarska vlast je zakonom propisala šta se tačno može smatrati mulk posjedom: kuća i okućnica površine 0,5 dunuma (500 m²), s tim da se mulkom može smatrati i posjed oko kuće površine do jednog dunuma. / Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Sarajevo: Institut za istoriju, 2003, str. 112–130.

[317] Prosječni broj soba po jednoj kući bez hajata i tavana je, prema popisu, bio 3,8 soba.

Kurtova sokaka, a brojevi oko današnjeg Carinskog mosta i Donjeg puta su oko cifre 400.

Slika br. 45. Iz dopisa Kotarskog vakufskog ureda od 18. jula 1888. vidimo da su u dokumentima korišteni kućni brojevi koje su na kartama označili geometri prilikom katastarskog snimanja 1881. godine.[318] *Iz narednog spiska se može saznati da su vlasnici kuća na adresama sa gornje slike, 1881. godine bili Bubić Muhamed i Džabić Šaćir.*

[318] Vakufsko-mearifski ured šalje spisak hatiba, imama i mujezina Mostara Gradskom uredu pod brojem 10210, privatna arhiva.

r.b.	Vlasnik kuće/kuća	Kućni broj	Broj kuća	Pri-zem.	Na sprat	Svega broj soba
1	Abaza Mehmed	191	1		1	4
2	Abdić Mehmed	435	1		1	3
3	Afić Paši	bb	1		1	7
4	Alajbegović Ahmed *Otac Mustafe, hafiza*	263	1		1	3
5	Alajbegović Ajkuna – nasljednica	251	1		1	3
6	Alajbegović Avdo	184	1		1	2
7	Alajbegović Fazlo	159	1		1	5
8	Alajbegović hadži Hamid *Abdulhamid ef. Alajbegović.*	156	1	1		1
9	Alajbegović Muhamed *Prvi gradonačelnik Mostara za vrijeme Austro-Ugarske. Rođen 1840. umro 1890. Četiri puta biran sa mandatom po tri godine od 1878. do 1889.*[319]	267	1		1	5
10	Alajbegović Munib	160	1		1	3
11	Alajbegović Mustafa *Hafiz, vršio imamsku i hatibsku dužnost. Oženio se Muntehom iz Nezir-agine mahale 1849.*[320]	138	1		1	5
12	Alajbegović Mustafa	189	1	1		4
13	Alajbegović Salih *Jedan od najvećih alima u BiH. Poslije studija u Istanbulu bio je u Mostaru upravitelj ruždije turskog tipa, koja je 1887. reformisana u II narodnu osnovnu školu.*[321] *Umro 1917. u 73. godini života.*	158	1		1	3

[319] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 73–74.

[320] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 72.

[321] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 73.

14	Alajbegović Salih (nasljednik Alajbegović Arifbeg)	112	1		1	6
15	Alikalfić Ibrahim	229	1		1	6
16	Armant Nuraga – nasljednica Semiz Saka	bb	1		1	5
17	Aršinović Ibrahim *Ili Ziraizade na turskom (aršin).* *Kuća u Džinovića sokaku na Carini. Djed Junuza Aršinovića.*	414	1		1	5
18	Babeta udata Grebo Redžo	242	1		1	4
19	Badžak Salih	203	1		1	4
20	Bahmanović Alija	320	1		1	3
21	Bajat Lazar *Potpisnik predstavke mostarskih Srba Zemaljskoj vladi u vezi vojne obaveze, 22. 11. 1881.*[322]	165	1		1	4
22	Bajović Jovo – nasljednik Aremović Risto	350	1	1		2
23	Bakamović Derviš *sin Hasan agin, brat Ibrahimov. 27. marta 1838. uvakufio kuću i četiri dućana u prizemlju u Ćejvan-ćehajinoj mahali.*[323]	198	1		1	4
24	Bakšić Stojan	25	1		1	3
25	Balta Salih *umro 1917.*[324]	10	2		2	10
26	Balta Salih	442	1	1		3
27	Balta Salih – nasljednici Velić Hasan i Učaković Ibrahim	5	1		1	6
28	Banić Marija	74	1		1	4

[322] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 89.

[323] Regesta Franjevačkog arhiva u Mostaru 1446–1862, Fr. knjiž. u Mostaru, 1984, AT IV/191

[324] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 749/7, kutija 35.

29	Basnić Mehmed i Alija	23	1		1	7
30	Basnić Salih	18	1		1	3
31	Basnić Salih	24	1		1	3
32	Bečević Salih	254	1		1	3
33	Begović Husein efendija	139	1		1	5
34	Behlilović Salih[325]	99	1		1	7
35	Behlilović Salih	122	1		1	3
36	Behlilović Salih – nasljednik Džabić Šaćir	4	1		1	2
37	Behmen Alija	230	1		1	4
38	Behram Aršlan i Smail	94	1		1	4
39	Beklija Mustafa – nasljednik Beklija Salih *Djed Hakije Beklije.*	341	2	2		4
40	Beklija Mustafa – nasljednik Beklija Salko *Mujezin Tere Jahje džamije 1888.*	322	1		1	5
41	Bilić Dimitrija *Iz porodice Bilić je bilo mnogo aktivnih članova pjevačkog društva Gusle.*	bb	1		1	3
42	Bjelobrk Jefto *predsjednik Srpske pravoslavne crkvene školske opštine. Austrougarskoj vlasti 1881. nudio konfidentske usluge.*[326]	301	1		1	3

[325] Drugi dan po ulasku austrougarske vojske u Mostar, 6. augusta 1878. general Jovanović, komandant XVIII pješadijske divizije je imenovao gradsko vijeće u koje je pomenuti izabran. / Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela II, Esnafi i obrti,* Veselin Masleša, 1991, str. 248-249.

[326] Jasmin Branković, *Mostar 1833–1918*, University Press, Sarajevo, 2009, str. 112.

43	Bjelobrk Jefto *stanovao u Bjelobrkovom sokaku, danas ulica Pere Lažetića. Sa, navodno, 30.000 dukata finansirao ustanak protiv osmanske vlasti 1875-78.*[327]	395	1		1	3
44	Bjelobrk Jefto	400	1		1	3
45	Bjelobrk Jefto *U njegovoj kući sagrađenoj 1867. je bio Engleski vicekonzulat.*	300	1		1	3
46	Biščević Ahmed U kući 1888. živio Hadže Biščević, mujezin Karađoz-begove džamije.[328]	70	1		1	5
47	Biščević Smail aga *umro 1888.*[329]	68	1		1	6
48	Blanić Mijo *Potpisnik predstavke mostarskih Srba Zemaljskoj vladi u vezi vojne obaveze, 22. 11. 1881.*[330] *1900. godine iznajmio dućan Memi-hodžinog vakufa za 58 kruna godišnje.*[331]	228	2	1	1	7
49	Bogut Ivan	260	1	1		3
50	Bojanić Mijo	411	1		1	6
51	Bošnjak Franjo *Djed Marka i Aleksandra Ace.*	325	1		1	4
52	Brkić Alaga *Otac Huseina, imama Tere Jahja džamije. Kuća srušena u savezničkom bombardovanju 14. 1. 1944.*	290	1	1		4

[327] Karl Peez, *Mostar i njegova kultura*, 1891. Crkva na kamenu, 2002, str. 124–125.

[328] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

[329] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 801/1888, kutija 1.

[330] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 89.

[331] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 331/00, kutija 8.

53	Brkić Salih *umro 1930.*[332]	304	1	1		3
54	Brkić Sava	382	1		1	4
55	Brko Hadžija	313	1	1		1
56	Bubalo Omer	249	1		1	4
57	Bubić Muhamed U kući živio i Alija Bubić, mujezin Ćose ćehajina džamije 1888.[333]	214	1	1		2
58	Bubić Salih – nasljednik Bubić Mehmed *Salih ef. Bubić bio 1888. mualim Mahmud ef. Ćišića mekteba i imam Roznamedžijine džamije 1888. Bubići su porijeklom iz Ljubinja.*[334]	bb	1		1	3
59	Buljević Mehmed – nasljednik Buljević Ibrahim *kuća u Frenjinom sokaku, kasnije kupila Ljubica Antelj, rođ. Ninković.*	407	1		1	4
60	Crnogorac Jefto	113	1		1	4
61	Č(Ć)ehajić Hasan-beg *umro 1888.*[335]	6	1		1	5
62	Č(Ć)ehajić Hasan-beg[336]	11	3		3	14
63	Č(Ć)ehajić Hasan-beg	13	1		1	6
64	Č(Ć)ehajić Hasan-beg	43	2		2	11
65	Čelar Mustafa	84	1		1	2
66	Čelar Mustafa Hadži Ahmet	119	1		1	4
67	Čelar Mustafa Hadži Mehmed	120	1		1	2

[332] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 381/30, kutija 44.

[333] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

[334] Hivzija Hasandedić, *Genealoška istraživanja*, IKC, Mostar, 2009, str. 76–77.

[335] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 752/1888 i 877/1888, kutija 1.

[336] Njegovi potomci Teufikbeg i Abdulahbeg Ćehajić, koji su rođeni u Palestini po želji svojih roditelja da bi sačuvali svoju narodnosnu pripadnost i jezik, 1934. godine, doputovali su u Mostar i oženili djevojke iz uglednih mostarskih porodica. / *Osvit*, broj 104, str. 4, 20. 2. 1944, Sarajevo.

68	Čelar Salih[337] *umro 1910.*[338]	117	1		1	4
69	Čenan Hadža *Muhamed ef. Ćenan, živio u Tere Jahja mahali.*[339] *1888. bio imam Mehmed-ćehajine džamije.*[340]	430	1		1	4
70	Čenan Salko	421	1		1	2
71	Čolić Gjorgjo – nasljednik Čolić Todor	333	2		2	7
72	Čolić Todor *Potpisnik predstavke mostarskih Srba Zemaljskoj vladi u vezi vojne obaveze, 22. 11. 1881.*[341]	378	1		1	8
73	Čopelj Ibrahim	206	1		1	3
74	Čustović Omer	212	1	1		3
75	Ćemalović Muhamed *Hadži hafiz Muhamed Ćemalović (1824-1890). Od 1878. do 1887. bio imam i hatib Nezir-agine i Tabačice džamije.*[342] *Ostavio pare Derviš-pašinoj džamiji da se uče hatme za njegovu dušu.*[343] *Žena Alka, kći Huseina Fazlibegovića.*	226	1		1	7
76	Ćemalović Muhamedaga	bb	1		1	2

[337] Još 1878. godine imao registrovanu trgovinu na malo. / Bosanski glasnik, 1900, str. 275.

[338] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 510/1910, kutija 12.

[339] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar. 2000, str, 97

[340] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

[341] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 89.

[342] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 75.

[343] Arhiv HNK/Ž, Arhiv Vakufskog povjerenstva, Mostar 158/1892.

77	Ćemalović Mustafa *Hafiz, zvani „Arap hodža". Krajem XIX stoljeća bio imam i hatib Derviš-pašine i hadži Ali-bega Lafe (Bakamovića) džamije.*[344]	51	1		1	6
78	Ćenan Ahmed	310	1		1	4
79	Ćimeraga Memešaga	bb	1		1	2
80	Ćišić Mustafa Vilovina *Mustafa ef. Ćišić bio mostarski muftija prije 1830.*[345] *Sahranio ubijenog muftiju Mustafu Sidkija ef. Karabega, 3. avgusta 1878.*[346]	92	2		2	13
81	Ć(Č)okorilo Simo i Pero *Iz porodice hroničara Prokopija Čokorila (1800–1863), rodom iz Plane kod Bileće.*[347]	234	1	1		1
82	Ćuk Ilija	109	1		1	3
83	Ćuk Mara	111	1	1		2
84	Ćuk Mitra	110	1	1		2
85	Ćupina Ibrahim *Brat Alage koji je kupio kuću poviše Carinskog harema, današnjeg želj. tunela.*[348]	291	1	1		2
86	Ćupina Osman	248	1		1	5
87	Ćurić Husein	386	1	1		3
88	Ćurić Ibrahim	38	1		1	4
89	Ćurić Mahmut	42	1		1	4

[344] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 75.

[345] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 76.

[346] Ostali koji su sahranili muftiju su: Ahmet-aga Alikalfić (umro 1953. kao stogodišnjak), Mehmed Ćumurija i Mehmed Golić.

[347] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, 1933, str. 74.

[348] Kazivanje Zinete (Smaila) Ćupina, ud. Dizdar, 23. 10 2019.

90	Dadić Mahmutaga *mutevelija Sinan-pašina vakufa.*[349]	36	1		1	8
91	Dadić Mahmutaga	37	1		1	4
92	Dedić Jusuf i Hasan, nasljednici	188	1		1	3
93	Dedić Salih – nasljednik Dedić Ahmed	217	1		1	7
94	Dostović Mehmed	379	1		1	7
95	Drače Hafiz – nasljednica Pekušić Allija *hafiz Hasan ef. Drače (1840–1909) veleposjednik i cenzor Zemaljske banke u Mostaru.*[350]	bb	1		1	6
96	Drače Ibrahim – nasljednik Drače Šaćir	bb	1		1	4
97	Dragomil Ilija	384	1	1		2
98	Dreč Sava *plaćao mukatu Memi-hodžinom vakufu od 3,5 forinte godišnje, 1895. godine.*[351]	408	1		1	5
99	Drljević Ahmed	239	1		1	3
100	Drljević Ibrahim	244	1		1	2
101	Drljević Mahmut, *supruga Zejna, r. Topalović, djeca: Ibrahim, Muhamed, Salih i Fatima.*	245	1		1	2
102	Drljević Mahmut – nasljednik Šarić Ivan	bb	1		1	1
103	Drljević Muharem	247	1		1	6
104	Dugonja Risto	20	1		1	2
105	Dumnjak Hasan *(treba Duvnjak)*	174	1		1	5
106	Dumnjak Jusuf *(treba Duvnjak)*	170	1		1	5
107	Dundjerević Vukan	396	2		2	5

[349] Arhiv HNK/Ž, Arhiv Vakufskog povjerenstva, Mostar, br 2/1892.

[350] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 112.

[351] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 54/96, kutija 5.

108	Duran Alija	197	1		1	4
109	Duro Omer nasljednik	336	1	1		1
110	Dušan Jovanka – nasljednik Balorda Vukan *(Vukan je djed narodnog heroja Mladena Balorde 1921–1945) U porodici Balorda rodio se 1801. jeromonah Gavrilo.*[352]	334	2	1	1	5
111	Duvnjak Hasan	193	1		1	3
112	Duvnjak Husein	175	1		1	6
113	Duvnjak Jusuf	177	1		1	1
114	Džabić Hadži Mustafa *Sin hadži Muhameda. Umro 1887. i sahranjen u malom haremu kod Karađoz-begove džamije.*[353]	185	1		1	8
115	Džabić Mustafa Efendija *isti kao gore. Imenovan u gradsko vijeće po ulasku A U vojske u Mostar.*[354] *U kući 1888. živio i Ahmet Džabić, hatib Karađoz-begove džamije.*[355]	186	1		1	7
116	Džabić Salih	261	2		2	9

[352] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 36.

[353] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 79.

[354] Drugi dan po ulasku austrougarske vojske u Mostar, 6. augusta 1878. general Jovanović, komandant XVIII pješadijske divizije je imenovao gradsko vijeće u koje je pomenuti izabran. / Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela II, Esnafi i obrti,* Veselin Masleša, 1991, str. 248-249.

[355] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

117	Džabić Šaćir Efendija *Hadži Ahmed Šaćir ef. Džabić[356] (1805–1884) prvi Mostarski muftija u austrougarskom periodu, 1878 1884. Otac poznatog vođe pokreta za vjersko-mearifsku autonomiju, muftije Ali Fehmija ef. Džabića.[357]* *U kući živio i mlađi brat Ali Fehmija, Sulejman Džabić, imam Ćose ćehajine džamije.[358]*	187	1		1	6
118	Džamonja Filip	75	1		1	2
119	Džinko Husein	437	1		1	3
120	Džinko Salih	440	1		1	6
121	Džinović Hasan *nasljednik Husein Kurt*	321	1	1		2
122	Džinović Hasan – nasljednici Džinović Ibrahim i Mustafa	413	1		1	5
123	Đurić Mijo	216	1		1	4
124	Đurić Risto	215	1		1	4
125	Falajdžić Jusuf	155, 157	2		2	4
126	Fazlibegović Fazilaga	297	1		1	5
127	Fazlibegović Husein *kuća 1901. godine iznajmljena za gimnazijski konvikt.*[359]	293	2	1	1	7

[356] Njegova unuka i sestrična Ali ef. Džabića, Hajrija Lakišić se udala za Smail-bega Čengića, sina Hajdar bega i unuka Smail age Čengića. / Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest ; Sarajevo : Institut za istoriju, 2003, str. 105.

[357] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 80–81.

[358] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

[359] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 269/00, kutija 8.

128	Fazlibegović Salih *mutevelija Mehmed-ćehajina vakufa 1895. bašmuktar mahale Carina, umro 1920.*[360]	163	1		1	5
129	Fejić Hasan – nasljednici Fejić Alija i Mehmed *Alija Fejić iznajmio dućan Memi-hodžina vakufa za 58 kruna godišnje*.[361]	305	1		1	7
130	Fišić Niko	71	1		1	4
131	Frlj Avdo	49	1		1	5
132	Gavrilović Jovanka, nasljednik Drapčić	427	1		1	2
133	Glavović Mustafa – nasljednik	77	1		1	3
134	Gluhić Omer *Omer Hulusi ef. Gluhić je bio kadija u Mostaru od 1881. do 1884. Jedno vrijeme je bio šehir ćehaja (gradonačelnik) Mostara.*[362]	123	1		1	9
135	Goleš Kata nasljednica	285	1		1	6
136	Govedarica Risto	371	1		1	3
137	Grebo Dervišaga Mutevelija Sinan-pašina vakufa.[363]	26	2		2	8
138	Grebo Dervišaga *umro 1888.*[364] *Godine 1851. poslije pogibije Ali-paše Rizvanbegovića predao je njegovu ostavštinu od 25.000 groša njegovim sinovima, Hafiz-paši i Rustem-paši Rizvanbegoviću.*[365]	32	1	1		1

[360] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 19/1920, kutija 7.

[361] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 331/00, kutija 8.

[362] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 89.

[363] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mos. 2000, str. 111.

[364] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 700/1888, kutija 1.

[365] Regesta Franjevačkog arhiva u Mostaru 1446–1862, Fr. knjiž. u Mostaru, 1984, AT I/9

139	Grebo Dervišaga	33	1		1	8
140	Grisel Mijo *(treba Grizelj)* *iznajmio vakufski dućan 1891. godine.*[366]	39	1		1	5
141	Grkovac Đorđe iz Raguze *(Dubrovnik)*	bb	1		1	3
142	Grković Stevan	67	1		1	5
143	Grujica Ilija – nasljednici Dokić Soka i Grujica Jefa *(treba Jefta)*	327	1		1	8
144	Gundelj Mehmed – nasljednik Gundelj Alija	79	1		1	5
145	Gundelj Omer	241	1		1	2
146	Gundelj Salih	78	1		1	3
147	Guzo Salih *(treba Gozo)*	210	1		1	4
148	Hadžajlić Husein	208	1		1	5
149	Hadžajlić Husein	209	1	1		3
150	Hadžajlić Ibrahim *umro 1917.*[367]	207	1		1	3
151	Hadžić Avdo *žena Duda, rođ. Tikvina, sinovi Mehmed, Ahmet i Mustafa.*	144	2		2	6
152	Hadžić Husein	418	1	1		1
153	Hadžić Muhamed *vjerovatno otac pisca Osmana Nurija Hadžića (1869–1937)*	101	1		1	5
154	Hadžić Mustafa	420	1	1		2
155	Hadžimahmutović Mustafa *bio mutevelija jednog vakufa.*[368]	432	1		1	6
156	Hadžimušić Mehmed	61	1		1	3
157	Hakalo Alija	316	1		1	3
158	Halavac Alija	222	1		1	7
159	Halavac Alija	223	1		1	2

[366] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 70-100/92, kutija 2.

[367] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 1625/1917, kutija 38.

[368] Arhiv HNK/Ž, Arhiv Vakufskog povjerenstva, Mostar 382/1892.

160	Haljevac Ali Efendija	bb	1		1	2
161	Haljevac Ali Efendija *Upravnik Mostara i jedan od vođa otpora austrougarskoj okupaciji.*	80	1		1	4
162	Haljevac Ali efendija	125	1		1	5
163	Haljevac Ali efendija	126	1		1	5
164	Haljevac Husein *žena Hata kći Mula Omera Hadžiosmanovića.*	162	1		1	5
165	Haljevac Ibrahim	124	1		1	4
166	Hašimija Alija[369] *mujezin Tere Jahja i Memi-hodžine džamije. Od Hašimija bili još hafiz Omer i Ibrahim, porodica izumrla početkom XX stoljeća.*	394	1	1		2
167	Herbeš Todor	404	1	1		3
168	Humo Alija *Sin Ahmed age*	181	1		1	5
169	Humo Alija	218	1		1	5
170	Humo Hasan *Sin Ahmed age*	238	1	1		1
171	Humo Ibrahim *Umro od španske gripe 1918.[370] Djeca: Ibrahim, Fatima, Alija, Zineta, Salih i Emina.*	243	1		1	2
172	Humo Omer *Omer Hazim ef. Humo, 12 godina studirao u Istanbulu, bio muderis u Stocu, Mostaru, Konjicu i Visokom. Autor prve štampane alhamijado knjige Sehletu l Vusul (Lagani pristup).[371]*	192	1		1	5

[369] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mos. 2000, str, 92, 97.

[370] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 178/1919, kutija 3.

[371] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 127-129.

173	Humo Salih – nasljednik Humo Mustafa *Salih aga Humo 1888. bio muktar Hadži Baline mahale (Brankovac)*	240	1		1	4
174	Husković Muharem – nasljednik Husković Alija	335	1		1	4
175	Husnić Mehmed	308	1		1	5
176	Ibriktar Mustafa *Hasan aga, sin Halilov, bio ibriktar Ali-paše Rizvanbegovića 1850. Još živjeli Mustafa ef. i Salih aga. Porodica izumrla.*[372]	147	1		1	3
177	Ivanišević Ilija *Rodom iz Popova polja, obogatio se kao čebedžija i užar, sačuvao jevanđelje iz XIV stoljeća.*[373] *Najstariji grob Ivaniševića na Pravoslavnom groblju je od 1767.*	63	1		1	7
178	Ivanišević Ilija *Kuća u slijepom sokaku u ulici Braće Trbonja. Ilija imao tri sina: Risto (1842–1913), Todor i Mitar.*[374] *Potpresjednik Srpskog gimnastičkog društva Obilić 1904.*[375]	374	1	1		5
179	Janjić Jovan	62	1		1	5
180	Jazvin Mustafa U kući 1888. stanovao hadži Ibrahim Rizvanić, mujezin Hafiz-hodžine džamije.[376]	220	1		1	4

[372] Hivzija Hasandedić, *Genealoška istraživanja*, IKC, Mostar, 2009, str. 43.

[373] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 39.

[374] *Uspomene Riste I. Ivaniševića Mostarca*, Časopis Brastvo br. XXVII, Beograd, 1934.

[375] Kristina Pantelić-Babić, *Sokol Movement in Herzegovina from 1893 to april 6th 1941*, doctoral dissertation, University of Banja Luka, 2018, str. 54.

[376] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

181	Jelačić Đorđe[377] iz Brankovca, nasljednici Jelačić Sava i Risto.[378] *Plaćao mukatu Memihodžinom vakufu od 5,35 forinti, 1895. godine.*[379]	bb	1		1	5
182	Jelić Manojlo – nasljednik Jelić Jovo	58	1		1	4
183	Jeremić Jovan[380]	72	3	1	2	8
184	Jeverica Krista	60	1		1	2
185	Jeverica Risto – nasljednik Jeverica Stipo	59	1	1		2
186	Jonić Salih *hadži Salih-aga Jonić iz Jonića sokaka.*	17	1		1	3
187	Jugo Muharem	287	1	1		2
188	Jurković Mato	326	1	1		2
189	Kablar Stojan *djed sudije Okružnog suda Save, koji je ubijen 1941. Porodica u Mostaru 1757.*[381]	412	1		1	4
190	Kadijević Alija	154	1		1	4
191	Kadijević Hasan	151	1		1	8
192	Kajon Moše *vjerovatno Koen Moše predsjednik Jevrejske opštine Mostara do 1911. godine*	153	1	1		4

[377] Drugi dan po ulasku austrougarske vojske u Mostar, 6. augusta 1878. general Jovanović, komandant XVIII pješadijske divizije je imenovao gradsko vijeće u koje je pomenuti izabran. / Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela II, Esnafi i obrti,* Veselin Masleša, 1991, str. 248-249.

[378] Bosanski glasnik, 1900, str. 275.

[379] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 54/96, kutija 5.

[380] 1900. godine vlasnik gostionice / Bosanski glasnik, 1900, str. 275.

[381] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 35.

193	Kajtaz Hadži Efendija *Hadži Arif ef. Kajtaz, jedan od najbogatijih ljudi Mostara. Posvetio se obrazovanju uleme. Po au. okupaciji Mostara 1878. bio 3 mjeseca u zatvoru, osumnjičen da je imao veze sa buntovnicima. Nosio je bijelu odjeću kao stanovnici Medine.*[382] *Pred njim teološke nauke svršio poznati Ali Fehmi ef. Džabić, sin Šaćir ef. Arif Kajtaz je umro 23. 12. 1897.*[383] *Do 1940. u ovoj staroj Kajtazovoj kući je bio Gajretov konvikt, a od te godine, pa do rušenja kuće u savezničkom bombardovanju 14. januara 1944. je bio konvikt Narodne uzdanice. Poslije Drugog svjetskog rata na tom mjestu u Fejićevoj ulici je podignuto dječje obdanište.*	102	1		1	12
194	Kalaš Hamid *umro 1908.*[384]	302	1		1	4
195	Kapetanović Ibrahimbeg *drugi gradonačelnik Mostara za vrijeme Austro-Ugarske od 1890. do 1897. U ovoj kući 1899. godine je bio gimnazijski konvikt sa 19 učenika.*[385]	164	2		2	9
196	Kapić Mehmed (Šarić)	294	1		1	6
197	Kapić Smail *isti kao dole*	225	1		1	7

[382] Martin Đurđević, *Memoari sa Balkana 1858–1878),* Sarajevo 1910, str. 74.

[383] Hasan Nametak, *časopis Narodna Uzdanica*, 1941, str. 78.

[384] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 1387/1908, kutija 10.

[385] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 77/99, kutija 7.

198	Kapić Smail *sin Saliha, trgovac, umro 05. 01. 1922. u 57. godini. žena Ziba, rođena Hadžiomerović, sinovi: Salih, Husein, Edhem, Mehmed (1903), Hasan (1905), kćerke: Duda, udata Huremović, Habiba, Safija, Emina (1907), Nevzeta (1909), Sadeta (1911)*[386].	224	1		1	1
199	Kasumović Mehmed	276	1		1	4
200	Kazazić Ahmed *umro 1907. sin Muharema*[387] *Vjerovatno Salihov brat.*	269	1		1	3
201	Kazazić Salih[388] *Današnja adresa kuće je M. Balorde 29.*	270	1		1	3
202	Kisić Nikola	bb	1		1	3
203	Kisićuša Mara *(vjerovatno po prezimenu muža ili oca Kisić)*	352	1		1	3
204	Kišić Đorđe *(treba Kisić) otac mostarske liske šereta Vase Kise. Kuća u neposrednoj blizini Tere Jahje džamije.*	448	2	1	1	3
205	Klim Mustafa	392	1		1	2

[386] Smrtovnica u arhivu Šerijatskog suda, Arhiv HNK/Ž, Mostar, K/16 1922. broj 10/22, K/34 1934. broj 234/34

[387] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 236/1907–8, kutija 7.

[388] Salih Kazazić (1860–1905), supruga Đevahira, rođena Alikalfić. Godine 1905. prilikom obilaska svojim imanja u zapadnoj Hercegovini (Brotnjo, Mostarsko blato) Saliha su izboli vilama njegovi kmetovi, a konj ga sam doveo kući, gdje je poslije nekoliko dana umro. Salihovi potomci su poslije toga ipak na konak u kuću primali potomke tih kmetova-ubica, ne dajući mržnji da se razvije. Salihova djeca: kćeri Hana (1895) – udata Kajtaz, Duda – udata Hasanefendić, poslije muževe smrti udata za Husagu Frlja, Fata – udata Kotlo, Aiša – udata za Fazliju Alajbegovića, Alka – udata za Omera Husagića iz Blagaja, Naza (1904) – udata za trgovca Asima Draču (1901), sina Muhameda. Sinovi: Jusuf (1901), Meho, Alija i Ibrahim (1903). Rodilo se još troje djece koja su umrla kao novorođenčad ili vrlo mladi. / Svjedočenje sagovornika, 10. juni 2018. Mostar.

206	Klunović Mustafa Izumrla *porodica Kljun* (porijeklom iz sela Kljuna kod Nevesinja).	150	1		1	5
207	Koluder Ibrahim	344	1		1	3
208	Koluder Salih otac Avdage, muža Emine Sefić – Lijepe Emine iz pjesme A. Šantića, kuća na Donjem putu.	434	1		1	3
209	Komad Aleksa	166	1		1	2
210	Komadina Husein *Hadžija, (1830–1912), brat Mujage i sin Omera. Odselio u Tursku 1893. živio i umro u Bursi. Godine 1889. izgradio zgradu na uglu Fejićeve i Huse Maslića.*[389]	221	1		1	8
211	Komnenović Goša	283	1		1	3
212	Korkut Alija – nasljednik Telac Salih	173	1		1	2
213	Koso Abdo	53	1		1	8
214	Koso Hamid	152	1		1	3
215	Koso Hamidaga	54	1		1	4
216	Kotlica Hasan	199	1		1	4
217	Kovač Jaso	324	1	1		4
218	Kovač Omer	436	1	1		2
219	Kovač Toma	264	1		1	3
220	Kozjak Hasan	65	1		1	4
221	Kreso Mustafa *umro 1912. sin Muhameda.*[390]	135	1		1	4
222	Kreso Salih	136	1		1	4
223	Krle Mahmut	357	1	1		3

[389] Ibrahim Kajan, *Mujaga Komadina*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2017.

[390] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 362/1912, kutija 18.

224	Krulj Đorđe *stolar, sin Ljubomir, praunuk Rodoljub.*[391]	253	1		1	3
225	Krulj Vaso – nasljednik Krulj Risto *kuća prekoputa Milićevića sokaka u Titovoj ulici. Poznati vinar, podrum u Donjoj Mahali. Ristini potomci žive u Beogradu.*[392] *Vaso član Srpsko pravoslavne opštine 1881.*[393] *Krulj Risto plaćao 1895. mukatu Memi-hodžinom vakufu od 2,40 forinti.*[394]	34	2		2	12
226	Kruškonja Alija *trgovac, držao radnju na mjestu današnje Muzičke škole. Sinovi Omer, bravar (1893) i Halid, stolar (1906). Omerova djeca: Hasnija/Fatima, Mevlida, Hatidža i Alija. Halidova djeca: Mirsad Linija, Esad i Muharem. Ova kuća je nadograđena na sprat i adresa je Lacina 36.*	433	1	1		2
227	Kujić Vukan[395] i Đorđe	390	1	1		7
228	Kujić Spasoje	431	1		1	5
229	Kukić Omer (1849–21. 1. 1919) *Žena Nafa, rođ. Dedović, njegov sina Alija*[396] *umro od kapi 1940. godine u 51 godini. Imao četiri sina koji su svi pomrli kao mala djeca. Ostale dvije kćerke Hatidža i Fatima.*	64	1		1	4

[391] Kazivanje Radivoja (Milenka) Krulja 16. 10. 2019. Mostar

[392] Kazivanje Radivoja (Milenka) Krulja 16. 10. 2019. Mostar

[393] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 89.

[394] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 54/96, kutija 5.

[395] Od 1879. godine vlasnik firme / Bosanski glasnik, 1900, str. 275.

[396] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 359/1921, kutija 15.

230	Kukrica Munta – nasljednica	252	1		1	4
231	Kumaden Husein *(greška, treba Komadina, isti kao pod 210)*	262	1		1	3
232	Kupusija Mustafa Halil *umro 1921.*[397]	303	2	1	1	5
233	Kurt Ahmed[398] *Prodao 1845. imanje na Širokom Brijegu hercegovačkim franjevcima za 145 dukata i time omogućio izgradnju crkve i samostana.*[399]	298	1	1		4
234	Kurt Ahmed *Njegova djeca su: Salih-aga (1839–1890), Ibrahim-aga (1840–1890), hadži Fadil, muderis u Travniku (1845–1893), hadži kurra hafiz Muhamed, muderis u Mostaru (1850–1940) i dvije kćerke, od kojih je jedna bila, na porodu umrla, prva žena Mujage Komadine.*	299	1		1	6

[397] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 362/1912, kutija 18.

[398] Ahmed Kurt bio je sudionik jednog historijskog događaja za Mostar i Hercegovinu. *Poslije Berlinskog kongresa na kojem je Austro-Ugarska dobila pravo za okupacijom Bosne i Hercegovine u Konaku u Brankovcu u Mostaru su, i nakon pašine smrti i ponovnog uvođenja Hercegovine u Bosanski ejalet, ostale sve zatečene službe, sve do posljednjih dana mjeseca jula 1878, kad su u gradu proključale zebnje od rata i zlokobnog „događanja naroda", posebno nakon objavljene vijesti u sarajevskoj novini „Bosna" u drugoj polovici mjeseca jula. Rečeno je, crno na bijelo, „da će austrougarska vojska zaposjesti Bosnu i Hercegovinu". U mostarskom Konaku formirano je vojno povjerenstvo, nazvano „Džihadskom komisijom", a sastavljali su ga, uz muftiju Karabega, i vladika Ignjatije, biskup Kraljević, hadži Šaćir Džabić, Dervišaga Grebo, hadži Ahmet Kurt, Mujaga Hadžiselimović, Mulo Oručević, hadži Muhammed Tikvina i brigadir Ali-paša.* / Ibrahim Kajan, *Grad velike svjetlosti, Mostarske vedute*, Muzej Hercegovine, Mostar, 2014, str. 119. / Omer A. Balić, *Mostar u borbi protiv okupacije*, Novi Behar, broj 18, str. 281–282.

[399] fra Petar Bakula, *Hercegovina prije sto godina: Topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini, 1867*, str. 38-43.

235	Kurt Ahmed (*1810–1895) sin hadži Nuhan age alemdara (1780–1868). Od 1850. u ovoj kući hadži Ahmeta Kurta, alemdara, bio je ženski sibjan mekteb u kome je mualima bila Fatima Tabak, kći Ibrahima.*[400]	296	1		1	6
236	Kurt Mujaga *sin Mehmed age, brata Ahmedovog.*	306	1	1		3
237	Kurt Mujaga *umro 1915. Otac Mehmeda Dželaluddina i Muhameda, prvog mostarskog profesionalnog glumca. Supruga Nazifa r. Selimhodžić (1858–1924)*	213	1	1		4
238	Kurtović Muharem *Iz Kurtovića sokaka, danas ulica Rifata Frenje.*	424	1		1	5
239	Kurtović Muharem – nasljednik Petković Pero	423	1	1		2
240	Kurtović Salih – nasljednik Kurtović Ibrahim	266	1		1	4
241	Kušalović Jovo	366	1		1	4
242	Lakišić Alija *sin Mustafe bega.*	bb	1		1	1

[400] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str. 92–93

243	Lakišić Hasan *1853–06. 07. 1917. Sin Mustaj-bega. Žena Devla, kći Salihage Čelebića.[401] Poslije smrti muža Devla se 1918. udala za hafiza Omera ef. Džabića, a imanja u Ortiješu, Raštanima i Jasenici poklanja svojoj braći Husagi, Hasanu, Ibrahimu i Mehmedu Čelebiću 08. 10. 1918.*	271	1		1	3
244	Lakišić Hasan-aga – nasljednik Behlilović Salih	97	1		1	2
245	Lakišić Hasanbeg *isti kao pod br. 243. Napravio tri mekteba u Podveležju i uvakufio više objekata. Ostavio 1.000 napoleona u zlatu. Od toga je napravljena vakufska zgrada na Musali koja je pred II svj. rat donosila prihod od 50.000 dinara godišnje.[402] 20. juna 1888. ugostio u svojoj kući prijestolonasljednika Rudolfa i brata cara Franje Josipa, nadvojvodu Otta.*	96	1		1	7
246	Lakišić Husein *umro 1910. sin Ibrahim-begov. Nasljednici: supruga Fatima rođ. Čerkić, Ahmed-aga Lakišić, sin Muhamed age, Ali efendija, sin Muhamed age, Alibeg Lakišić, sin Mustaj-bega iz Trabolos Gaeba, Turska, Husaga Lakišić, sin mula Ibrahima.[403]*	103	1		1	4
247	Lakišić Mahmud	104	1		1	2

[401] Smrtovnica u arhivu Šerijatskog suda, Arhiv HNK/Ž, Mostar, K/37 br. 1521/17

[402] Hasan Nametak, *časopis Narodna Uzdanica*, 1941, str. 78.

[403] Smrtovnica u arhivu Šerijatskog suda, Arhiv HNK/Ž, Mostar, K/13 br. 639/10

248	Lakišić Muhamed 1830–08. 04. 1906, sin Alibega. Mutevelija Lakišića vakufa.[404]	105	1		1	5
249	Lakišić Mustafa Beg *iselio u Tursku, Trabolos Gaeb. Sinovi Alija i Salih. Potpisnik izjave 2. maja 1897. da je Lakišića harem bio na mjestu željezničke stanice.*[405]	12	1		1	10
250	Lakišić Salih *sin Džafer-bega*	69	1		1	5
251	Lihović Muharem	140	1		1	3
252	Lovrić Stipan *iznajmio vakufski dućan 1891. godine.*[406]	145	1	1		3
253	Lovrić Stipo	142	1		1	4
254	Ljuta Derviš-aga *Muderis, a kasnije vjeroučitelj u mostarskoj gimnaziji. Dobar poznavalac historije islama. Idžazet uzeo pred hadži Arifom ef. Kajtazom.*[407]	bb	1	1		1
255	Lute (treba Ljuta!) Mehmed – nasljednici Selimović Šaćir, Dostović Hakija i Zahirović Mujo	286	1		1	4
256	Mahale Carina vlasništvo	bb	1	1		1
257	Mahmutović Hadži Mehmed *umro 1930. kao Mehmed Hadžimahmutović*[408]	28	1		1	4
258	Mahmutović Hadži Mehmed – nasljednik Mahmutović Ibrahim	31	1		1	5

[404] Karl Peez, *Mostar i njegova kultura*, 1891. Crkva na kamenu, 2002, str. 54.

[405] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo 01/97, kutija 6.

[406] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo, 70-100/92, kutija 2.

[407] Hasan Nametak, *časopis Narodna Uzdanica*, 1941, str. 78.

[408] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 2/1930, kutija 43.

259	Mahmutović Hadži Mehmed – nasljednik Mahmutović Smail	30	1		1	8
260	Manjgo Hadži Husein *dobar poznavalac perzijske knjige i jezika, učenik počiteljskog kadije Mustafe ef. Sarajlića.*[409]	29	1	1		3
261	Markić Joso	281	1	1		4
262	Matanović Pero – nasljednica Kunjadra Anna	146	1		1	4
263	Mavrak Mijo	205	1	1		3
264	Mehić Ahmed	454	1	1		1
265	Mehić Bećir	459	1	1		1
266	Mehić Ibrahim – nasljednik Mehić Ahmed	132	1		1	3
267	Mehić Jusuf	450	1	1		1
268	Mehić Osman	449	1	1		1
269	Mehić Osman	458	1	1		1
270	Mehić Salih	457	1	1		1
271	Mehmedbašić Muhamed *umro prije 1931.*[410] *1888. bio imam i hatib Hafiz-hodžine džamije.*[411]	85	1		1	3
272	Mičijević Hasan – nasljednik Slipičević Mustafa	167	2	1	1	6
273	Mičijević Mehmed	168	1		1	4
274	Mičijević Mustafa	169	1		1	4
275	Mijatović Risto	284	1		1	3
276	Mikačić Mijo	bb	1	1		1
277	Milić Ibrahim – nasljednik Milić Osman	340	1		1	4

[409] Hasan Nametak, *časopis Narodna Uzdanica*, 1941, str. 76.

[410] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 60/1931, kutija 45.

[411] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

278	Milić Jovo *Supruga Govedarica Soka. Sin Čedomir Čedo (1886)*[412] *je bio vođa Srpskog društva Soko župe mostarske.*[413]	376	1		1	4
279	Milušić Ivka	364	1		1	4
280	Milušić Risto	360	1		1	3
281	Misita Todor *Potpisnik predstavke Srba Zemaljskoj vladi u vezi vojne obaveze, 22. 11. 1881.*[414]	237	1		1	3
282	Mojić Jovo[415]	372	1		1	5
283	Mrdžo Joso *(treba Merdžo)*	385	2	1	1	4
284	Muftić Mehmed *umro 1930.*[416]	195	1		1	3
285	Muftović Salih – nasljednik Muftović Alija	196	1		1	4
286	Muharemović Mustafa	446	1		1	4
287	Mujan Omer	250	1	1		4
288	Mujić Jefto	391	1	1		3
289	Mujić Lazar	389	1		1	7
290	Muslibegović Salih nasljednik Čelar Mustafa *Salihova djeca: Muhamed, Mehmed, Đulsa, Alija i Umihana. Mehmed i Alija se tragično utopili u Buni oko 1924.*[417]	149	1		1	5
291	Muštović Mehmed	426	1	1		2
292	Muštović Smail – nasljednik Kajtaz Hadži Efendija	100	1	1		1

[412] Karlo Drago Miletić, *Mostar – Srednja ulica*, Martino, Mostar, 2007.

[413] Kristina Pantelić-Babić, *Sokol Movement in Herzegovina from 1893 to april 6th 1941*, doctoral dissertation, University of Banja Luka, 2018, str. 58.

[414] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 89.

[415] Iz Mojića sokaka na Carini, Donji put.

[416] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 317/1930, kutija 44.

[417] Kazivanje Tadžudina (Murata) Muslibegović, Mostar, 9. 10. 2019.

293	Muštrović Muharem *(treba Muštović?)*	bb	2		2	8
294	Nakić Julča – nasljednica	419	1	1		4
295	Nalbanta Derviš *Djed Nazifa i Derviša. Kuća sjeverno od Carinskog mosta.*	464	1		1	2
296	Nalbanta Derviš	465	1	1		1
297	Nazečić Halil – nasljednik Serdarević Jusuf	131	1		1	7
298	Nepoznat vlasnik	460	1	1		1
299	Nikšić Alija	129	1	1		3
300	Novo Hadži Osman[418]	415	1		1	5
301	Novo Hadži Osman *Do 1891. bio mutevelija vakufa Memi-hodžine džamije.*[419]	438	1		1	3
302	Novo Hasanaga[420]	232	1		1	9
303	Novo Mehmed	256	1		1	5
304	Okoliš Risto – nasljednik Okoliš Jovo *Već u prvoj polovici XIX stoljeća Okoliši su bogate gazde.*[421]	106	1		1	5
305	Omeragić Muhamed *Pomoćnik kod Hasan-bega Lakišića.*[422]	86	1	1		2
306	Omeragić Omer	87	1		1	4
307	Osman Hadži Ahmet *(treba Osmanović)* *kasnije Hadžiosmanović*	133	1		1	5
308	Osmanović Hadži Ahmet	130	1		1	7

[418] Vlasnik trgovine manufakturnom robom od 1885. godine / Bosanski glasnik, 1900, str. 275.

[419] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mos. 2000, str. 92.

[420] Od 1895. godine vlasnik firme / Bosanski glasnik, 1900, str. 275.

[421] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 39.

[422] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mos. 2000, str. 314.

309	Osmanović Hadži Ibrahim *Ibraga Hadžiosmanović, umro 1908.* [423]	19	1		1	3
310	Pajo Smail	307	1		1	4
311	Papić Mošo	90	1	1		2
312	Papić Mošo	387	1		1	7
313	Pašić Hasanaga	231	1		1	7
314	Patak Hata	351	1	1		2
315	Patak Sulejman	194	1	1		3
316	Pavlović Đorđe	348	1		1	3
317	Pavlović Pavo	346	1		1	2
318	Pavlović Risto	347	1		1	3
319	Pečko Salih	383	1		1	4
320	Pehilj Ahmed *umro prije 1908.*[424]	255	1		1	3
321	Pekušić Muhamed	288	1	1		4
322	Perić Jovo[425] – nasljednici Perić Stipo i Tripko	406	1	1		2
323	Perić Stipo – nasljednici Perić Jovo i Tripko	416	1		1	6
324	Perinović Aleksa	73	1	1		3
325	Perinović Stanko	91	1		1	4
326	Perković Petar	309	1	1		4
327	Perotić Pero *Djeca: Jovo 1906, Milan 1912, Sofija 1914, Milena 1920.*[426]	365	1		1	4
328	Pešut Rade	377	1		1	4
329	Petković Vasilj	380	1		1	5
330	Petrić Aleksa	282	1		1	4

[423] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 368/1908, kutija 8.

[424] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 548/1908, kutija 8.

[425] Od 1895. godine, skupa sa bratom Stipom-Sčepanom, vlasnik firme / Bosanski glasnik, 1900, str. 277.

[426] Kazivanje Mladena Perotića, maj 2019.

331	Pičeta Boško *Potpisnik predstavke mostarskih Srba Zemaljskoj vladi u vezi vojne obaveze, 22. 11. 1881.*[427]	337	2	1	1	2
332	Pičeta Boško – nasljednica Akšamuša Stana *Pičete su porijeklom iz Popova polja. Evidentirana 23 nadgrobna spomenika na groblju Bjelušine.*[428]	328	2	1	1	5
333	Pičeta Jefto	331	2		2	3
334	Pjanić Jovan	401	1		1	3
335	Pokrajčić Majo	236	1		1	5
336	Popo Ahmed	227	1		1	4
337	Popo Omer	359	1	1		3
338	Preka Gašpar	289	1	1		4
339	Radić Jovan	373	1		1	6
340	Radilović Jovo	21	1		1	5
341	Radović Mijat *Potpisnik predstavke Srba Zemaljskoj vladi u vezi vojne obaveze, Osuđen na 12 mjeseci zatvora.*[429]	bb	1		1	3
342	Rajković Mehmed	56	1	1		4
343	Ramić Salih – nasljednici Koničanin Ahmed i Rudan Alija po ¼	353	1		1	4
344	Raše Nikola	330	1	1		2
345	Raždija Omer Efendija	134	1		1	4
346	Repović Marko	381	1	1		3
347	Ribica Mehmed *otac Ibrahima Ribice, kasnijeg veletrgovca.*	397	1		1	6
348	Ribica Mehmed	399	1	1		2

[427] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 89.

[428] Radomir Stanić, *Stari srpski nadgrobni spomenici u Mostaru*. str. 165.

[429] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 89–91.

349	Rizikalo Salih	116	1		1	5
350	Rizvanbegović Ali Mehmed-beg, *sin Ali-paše i Meslidži hanume. Rođen u Mostaru 1850, a umro u Erzerumu 1902. kao carski vezir.*[430]	45	1		1	14
351	Rizvanbegović Alija	95	1	1		2
352	Rudan Salih	354	1	1		5
353	Sakić Mehmed	367	1		1	5
354	Sakić Omer	429	1		1	5
355	Salaković Bećir	202	1		1	3
356	Sefić Hasan	268	1		1	4
357	Selihodžić Arslan	55	1		1	6
358	Selimhodžić Mehmed	356	1		1	2
359	Selmanović Hasan	233	1		1	3
360	Semiš Risto Alan *(treba Semiz)*	107	1		1	4
361	Serajlija Mujo	441	1		1	3
362	Serdarević Hasan	52	1		1	4
363	Serić Hasan	343	1		1	1
364	Serić Mustafa	342	1		1	1
365	Sinanović Hasan *umro prije 1892. Žena Hata, sin Muharem. 1888. bio mujezin Mehmed-ćehajine džamije.*[431]	368	1		1	3
366	Sirko Salih	405	1		1	3
368	Slipičević Ahmed	361	1	1		2
367	Slipičević Bećir	369	1	1		2
370	Slipičević hadži Ibrahim *djeca: Mustafa, Fuad, Reuf i Dutka. Potpisnik Mostarske rezolucije 21. 10 1941.*	182	1		1	2

[430] Prokopije Čokorilo, *Ljetopis Hercegovine 1831–1857.* Ljetopisi, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976, str. 50.

[431] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

369	Slipičević Husein *bio imam Fatime kadun i Memi-hodžine džamije od 1894.*[432]	319	1	1		2
371	Slipičević Mustafa *bio imam Tere jahja džamije od 1874. i mutevelija Fatime kadun vakufa. Kuća prodata Ljubenku (Tvrta) Milošu za 500 forinti 21. 11. 1881.*[433]	180	1		1	3
372	Slipičević Mustafa U kući stanovao i Husein, imam Memi-hodžine džamije 1888.[434]	315	1		1	4
373	Slipičević Salih *bio imam od 1828. Mujezin Fatime kadun džamije. Imam Tere Jahje džamije 1888.*	317	1		1	4
374	Smajić Ibrahim	211	1		1	2
375	Smajić Ibrahim	461	1	1		1
376	Smajić Omer	456	1	1		1
377	Solaković Derviš *Derviš ef. Solaković, Solakovića sokak od ulice Braće Fejića prema Neretvi. U selu Biogradu kraj Nevesinja postoji Solakovića mahala.*[435]	93	1		1	3
378	Soldo Jovan	22	2		2	7
379	Soldo Risto	41	1		1	5
380	Stupac Salih	47	1		1	5
381	Suša Jovan	425	1		1	6
382	Suša Jovanka udata Račić	428	1		1	4
383	Suša Tripko	273	1		1	5
384	Šabić Mehmed	48	1		1	4

[432] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mos. 2000, str. 100.

[433] Arhiv HNK/Ž Mostar, Arhiv Vakufskog povjerenstva.

[434] Dopis Kotarskom uredu Mostara, broj 10210 od 30. jula 1888. / privatna arhiva

[435] Hivzija Hasandedić, *Genealoška istraživanja*, IKC, Mostar, 2009, str. 47.

385	Šabić Mehmed	50	1		1	4
386	Šarac Selim	422	1		1	3
387	Šaran Alija *Iz Šaranova sokaka, danas Braće Trbonja na Carini.*	278	1	1		4
388	Šaran Mustafa	312	1		1	3
389	Šaran Salih	314	1		1	3
390	Šarenac Mara – nasljednica	219	1		1	5
391	Šarić Ivan	bb	1		1	2
392	Šašaroga Ilija *(1828–1909) Djeca: Stefan, Hristofer, Jovanka, Ana, Jevto, Marija, Risto.*[436]	363	1		1	6
393	Šašić Hasan	462	1	1		1
394	Šator Muharem	275	1		1	4
395	Šeho Mustafa	444	1		1	3
396	Šestić Salih	183	1		1	2
397	Ševa Hadži Mustafa	bb	1		1	9
398	Ševa Hadži Mustafa	bb	1		1	5
399	Šiša Mustafa	277	1		1	4
400	Šola Ristan *Potpisnik predstavke Srba Zemaljskoj vladi u vezi vojne obaveze, 22. 11. 1881.*[437]	246	1		1	4
401	Šola Risto *Prema J. Dedijeru i V. Ćoroviću Šole su porijeklom iz Makarske.*	35	1		1	5
402	Šola Risto	40	1		1	6
403	Šola Vojislav *Predsjednik Srpske pravoslavne opšine Mostar*[438]	257	1		1	5
404	Šola Vojislav – nasljednik Dabić Ilija	258	1		1	5

[436] Karlo Drago Miletić, *Mostar – Srednja ulica*, Martino, Mostar, 2007.

[437] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 89.

[438] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 103.

405	Tanović Ago	318	2		2	6
406	Tanović Omer	417	1		1	3
407	Taso Ahmed	179	1		1	6
408	Taso Jusuf	178	1		1	6
409	Temim Ahmed *slijepi hafiz Ahmed ef. Temim (1854–1929) U šestoj godini obolio od boginja i oslijepio. Završio mekteb i hifz.*[439]	190	1		1	3
410	Teržija Hasan	204	1	1		1
411	Tojaga Ahmet	370	1		1	3
412	Tojaga Ibrahim – nasljednik	447	1		1	2
413	Tojaga Mustafa	445	1		1	4
414	Tomić Jovo	114	1		1	2
415	Tomić Vaso Zurovac	128	1		1	7
416	Tošić Goša – nasljednica *majka Pere i Zagorke, kuća kod hotel Neretve.*	388	1		1	5
417	Travnjak Muhamed	7	1		1	3
418	Travnjak Stipan – nasljednik Tojaga Mustafa	338a	1		1	4
419	Trbonja Alija – nasljednik Trbonja Osman *Alija bio podvornik u mostarskoj bolnici koja je bila na Mejdanu 1850.*[440]	280	1		1	8
420	Trbonja Ibrahim	443	1		1	3
421	Trbonja Mehmed	311	1	1		2
422	Trebinčić Mahmut *porodica Trebinjac*	201	1	1		2
423	Trebinčić Mehmed *(Trebinjac)*	200	1	1		2
424	Trebinić Ibro	439	1	1		1
425	Trnovac Husein	358	1	1		2
426	Tuce Ibrahim	14	1		1	3
427	Tuta Ristan – nasljednik	329	1	1		2

[439] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 110.

[440] Karlo Drago Miletić, *Mostar – Srednja ulica*, Martino, Mostar, 2007.

428	Usta Hasan	362	1	1		3
429	Vakufsko vlasništvo	27	2	1	1	10
430	Vakufsko vlasništvo	81	1		1	8
431	Vakufsko vlasništvo	108	1		1	3
432	Vakufsko vlasništvo	115	1		1	3
433	Vakufsko vlasništvo U kući 1888. stanovao Bešir ef. Čolaković, imam Husein-hodžine džamije	127	1	1		2
434	Vakufsko vlasništvo	137	1		1	13
435	Vakufsko vlasništvo	279	1	1		2
436	Vakufsko vlasništvo	332	1		1	3
437	Vakufsko vlasništvo	bb	1		1	3
438	Vakufsko vlasništvo	bb	4	1	3	13
439	Vejzović Ahmed *Ahmed-aga i Alaga Vejzović, sinovi Salih age, se obavezali da će dok su živi kupovati svijeće za osvjetljenje Memi-hodžine džamije*.[441]	402	1		1	5
440	Vejzović Avdo	176	1		1	4
441	Vejzović Salih	403	1		1	5
442	Velić Huso	9	1		1	6
443	Vila Alija *umro 1912, otac Hasan.*[442]	66	1	1		3
444	Vilogorac Mustafa	172	1		1	3
445	Vilogorac Omer	171	1		1	4
446	Voljevica Vejsil *Ranije prezime Silahdar.*[443] *Vršio razne vjerske dužnosti od 1885.*	148	1		1	7
447	Vujevica Mehmed *(treba Voljevica)* *sin Osmana Voljevice.*	98	1		1	5
448	Vukojević Špiro, Neić	76	1		1	2

[441] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mos. 2000, str. 92.

[442] Arhiv HNK/Ž Mostar, Kotarski šerijatski sud, 342/1912, kutija 18.

[443] Hivzija Hasandedić, *Genealoška istraživanja*, IKC, Mostar, 2009, str. 48.

449	Vuković Jeftan – nasljednik *Kuće na donjem putu, u blizini kuće Avdage Koludera.*	410	1	1		3
450	Vuković Jovo – nasljednik Vuković Stipo *Stara mostarska porodica, monah Aksentije Vuković umro 1787.*	349	1		1	8
451	Vukuša Stana – nasljednica *(žena Vukovića?)*	409	1		1	2
452	Vulić Sava	375	1	1		4
453	Zahirović Mustafa	398	1		1	4
454	Zahirović Omer	467	1		1	2
455	Zalić Mehmed *(treba Zalihić)*	455	1	1		1
456	Zalihić Mustafa *potpisnik izjave 2. maja 1897. da je Lakišića harem bio na mjestu željezničke stanice.*[444]	463	1	1		1
457	Zelenika Blaško[445] *Jedna od najstarijih mostarskih katoličkih porodica (1742).*[446] Podnačelnik kotarskog ureda 1885. Izabran od opštinske skupštine u gradsko zastupstvo 1891.[447]	274	1		1	7
458	Zurovac Pero	8	1		1	4
459	Zvonić Ahmed	292	1	1		2
460	Zvonić Avdo	323	1		1	3
461	Zvonić Husein	338	1		1	3

[444] Arhiv HNK/Ž Mostar, Vakufsko povjerenstvo 01/97, kutija 6.

[445] Drugi dan po ulasku austrougarske vojske u Mostar, 6. augusta 1878. general Jovanović, komandant XVIII pješadijske divizije je imenovao gradsko vijeće u koje je pomenuti izabran. / Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela II, Esnafi i obrti,* Veselin Masleša, 1991, str. 248–249.

[446] Vladimir Ćorović, *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, SPOM, Bg. 1933, str. 41.

[447] Sarajevski list, 17. 4. 1891.

462	Žderić Karabeg Osman *(u originalu Zderić)*	393	1		1	2
463	Živo Ato	44	1		1	2
464	Žuna Mehmed	466	1		1	2
	UKUPNO	**465**	**497**	**113**	**384**	**1.886**

Tabela br. 7. Spisak vlasnika kuća 1881. godine.

Ukupno: broj kućnih brojeva 465; broj kuća 497; od toga prizemnice 113; broj kuća na sprat 384; broj stambenih jedinica (soba) 1.886.

Carinski muhadžiri i izbjeglice u toku Drugog svjetskog rata

Arif je kroz prljava, od isparavanja tijela mnogobrojne djece zarošene prozore vagona, gledao gole litice obronaka Prenja i tonuo u san. Za krhkog sedmogodišnjeg dječaka bilo je previše uzbuđenja tog hladnog i sivog oktobarskog dana, ratne 1943. godine. Voz je upravo napustio stanicu Jablanica gdje je više desetina djece izašlo, pa je bilo više mjesta na izlizanim klupama vagona treće klase. Naslonio je glavu na svog šest godina starijeg brata Edhema, a noge podigao u krilo svoje 10-godišnje sestre Hasibe. Osjećao je sigurnost između njih dvoje. U rano jutro, 31. oktobra, prije dolaska treće ratne zime, sa Alipašinog Mosta krenuo je, u organizaciji Odbora za izbjeglice muslimanskog društva *Merhamet,*[448] put Hercegovine ovaj voz spasa za oko šest stotina djece iz jugoistočne Bosne, čije su očeve i mnoge majke tokom 1941, 1942. i 1943. godine, pobili četnici, a njihova sela opljačkali i spalili. Krhki dječak Arif Tiro iz sela Ostovo, opština Borike u srezu Rogatica je bio izbjeglica ispred trećeg vala pokolja Bošnjaka od strane četnika u jugoistočnoj Bosni.[449] Prvi pokolj koji su izvršile srpske ustaničke snage je trajao tokom 1941. do februara 1942. godine.[450] Četnici Draže Mihailovića

[448] 9. februara 1943. godine u Carevoj džamiji u Sarajevu, na inicijativu Uzeirage Hadžihasanagića, Muhameda Pandže i drugih uglednih ljudi, održana je konferencija preko 300 Bošnjaka na kojoj su razmatrane mjere suprotstavljanja pogromu bošnjačkog stanovništva jugoistočne Bosne i Sandžaka od strane četnika. Sastanak je došao kao izraz opšte želje čitavog bošnjačkog građanstva i svih muslimanskih društava u gradu Sarajevu. Pandža je iznio je potrebu sabiranja dobrovoljnih priloga za stradalnike iz jugoistočne Bosne, za koje je već sakupljeno preko 200.000 kuna. Izložio je potrebu da se mora povesti računa o zbrinjavanju tih stradalnika i da treba tražiti od nadležnih faktora da se stradalnici žurno smjeste u krajeve, gdje će im biti omogućena opskrba. Poslije njega zastupnik reisul-uleme Safet ef. Bašić je rekao da je on po ovoj stvari već poveo opširnu akciju preko džematskih imama. Na konferenciji je osim toga zaključeno da se što žurnije osnuje milicija i da ista stupi u obranu golorukih muslimana u tim krajevima. / 11. 02.1943. izvještaj Ustaške nadzorne službe, CI. Broj 38. V. t. 43. Predmet: Konferencija muslimana u Carevoj džamiji, Vladimir Dedijer – Antun Miletić, Genocid nad Muslimanima 1941–1945, Zbornik dokumenata i svjedočenja, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 205–209, 326–327.

[449] Vladimir Dedijer - Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941–1945*, Zbornik dokumenata i svjedočenja, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. XXVI

[450] - *Ustaničke snage su uglavnom bile sastavljene od Srba. Hrvati i Muslimani nisu bili izloženi ustaškom teroru kao Srbi, pa se nisu masovno uključivali u ustanak. S druge*

su 17. novembra 1941. godine prekinuli sporazum sa partizanima od 1. oktobra iste godine, kada je formiran zajednički štab[451] nazvan Komanda bosanskih vojnih i partizanskih odreda.[452] U Goraždanskom i Fočanskom srezu krajem 1941. i početkom januara 1942. godine četnici su zvjerski pobili pet hiljada muškaraca, žena i djece, dok su iste četničke horde 5. februara 1942. opljačkali i pretvorili u zgarišta sva bošnjačka sela u Čajničkom, Fočanskom i Pljevljanskom srezu i na zvjerske načine pobili više od osam hiljada žena, djece, staraca i bolesnih.[453] Mnoge žene i djevojke su četnici silovali, a druge žrtve su mučili na razne načine, jedne su klali, a druge ubijali, udarajući ih krampovima i sjekirama u glavu[454] ili ih zakivali ekserima na kućna vrata. Na goraždanskom mostu pijani četnici klali su Bošnjake tupim noževima i često nedoklane bacali s mosta u Drinu, ili ih vješali na željeznu konstrukciju mosta. Svaku noć odjekivalo je u jezovitoj tišini varošice zapomaganje žrtava, ali pomoći nije bilo ni od kuda.[455] U Mostaru su već početkom 1942. godine, kada je zima, kao i u cijeloj

strane Srbi ustanici nisu željeli primati u svoje redove Hrvate i Muslimane, nego su ispoljavali mržnju prema njima, pljačkali njihova dobra i kuće, i ubijali žene i djecu. Ustanak se u istočnoj Hercegovini orijentisao prema obračunu sa Bošnjacima i njihovom istrebljenju. (str. 39)

- U istočnoj Bosni mržnja prema Muslimanima je bila još izraženija, a zločini krvaviji. Razlog je taj što su u istočnoj Bosni već od početka Drugog svjetskog rata postojali četnički odredi, pod rukovodstvom više oficira bliskih Draži Mihailoviću, koji su počinili nezapamćene zločine nad Muslimanima. Do sredine novembra 1941. godine bila je ugovorna saradnja između partizana i četnika, a do početka 1942. godine prešutna. (str. 40-41) / Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine,* Svjetlost, Sarajevo, 1972.

[451] U štabu su bili predstavnici partizana Svetozar Vukmanović-Tempo, Rodoljub Čolaković, Slobodan Princip-Seljo i tri predstavnika četnika. / Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine,* Svjetlost, Sarajevo, 1972, str. 67–68.

[452] Hurem, isto, str. 66–73.

[453] Vladimir Dedijer – Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941–1945, Zbornik dokumenata i svjedočenja*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 265–266.

[454] *Sjećanja, opomene i poruke*, Zbornik radova s Okruglog stola, održanog 26. januara 2011. u Goraždu povodom 26. januara 1942 – *Dana sjećanja na genocid u Gornjem Podrinju*. Izdavači: Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i drugi. Za izdavača dr. Bećir Macić i Aida Suljević. str. 37.

[455] Isto kao gore, str. 32.

Bosni i Hercegovini bila izuzetno jaka,[456] u bošnjačkim porodicama bila smještena pojedina djeca iz grupe od preko hiljadu Bošnjaka žena, djece i staraca, koji su hladnih decembarskih dana i noći 1941. godine pokušali da se izvuku preko planine Zelengore, preživljavajući užase. Tih dana i noći su, po kazivanju Selima Karovića,[457] učesnika tih strašnih događaja, preko sela Tjentišta i Krekova, zatim planine Careve gore i Zelengore do prvog utočišta u selima Hercegovine, neprekidno odjekivali vrisak i plač djece i majki. Stanje je bilo tako strašno da su neke majke zbog iznemoglosti svoju djecu bacale u hladne i nabujale rijeke Sutjesku i Hrčavku da ne bi dospjela u ruke koljača. Neke su opet svoje najmilije ostavljale na snijegu, mrazu i prtini, gdje ih je uništavala jurnjava konja i goveda ili dokrajčila ljuta zima.

Poslije drugog pokolja Bošnjaka na sastanku dobrotvornog društva *Merhamet* 11. septembra 1942. godine zastupnik reisul-uleme efendija Bašić je rekao da je preko džematskih imama povedena široka humanitarna akcija i da je preko 400 siročadi već namješteno u razne muslimanske domove.

Treći pokolj Bošnjaka, u kojem je ubijen i Arifov otac Pašan, kao i dva prethodna, izvršeni su prema programu četničkog pokreta i instrukcijama Draže Mihailovića iz 1941. godine.[458] Četnik Pavle Đurišić

---

[456] Tokom januara i februara 1942. godine vladala je jaka zima sa obilnim sniježnim padavinama, posebno u istočnoj Bosni. Najniža temperatura ikad zabilježena u Sarajevu izmjerena je te ratne 1942. godine, tačnije 24. januara, i iznosila je minus 26,4 stepena.

[457] *Sutjeska – ljudi i događaji, Sarajevo, 1988*, Kazivanje Selima Karovića, str. 47–79.

[458] *U programskim i drugim dokumentima četničkog pokreta Draže Mihailovića Muslimani su tretirani kao 'nenacionalni elemenat', 'unutrašnji neprijatelj', 'Turci' i slično, a njihovo uništavanje smatrano je za najsvetiju dužnost. Zapravo, po tim dokumentima, za njih nije bilo predviđeno mjesto u budućoj četničkoj državi. U prvom četničkom programskom dokumentu, koji je Mihailovićev opunomoćenik dr Miloš Sekulić krajem ljeta 1941. godine prenio u London, u drugoj tački, pod naslovom Rad u prelaznom vremenu (pod kojim je podrazumijevao period do sloma okupatora), kaže se: 'U srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi.' Rješenje je bilo predviđeno na taj način što bi srpske zemlje bile tako omeđene da u njima ostane samo 'srpski živalj'. 'Posebno imati u vidu – kaže se dalje u tom dokumentu – brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim srpskim elementom', i dalje: 'izraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice'.* / Radoje Pajović: *Pokolj Muslimana u Sandžaku i dijelu istočne Bosne u januaru i februaru 1943. godine*. Neretva–Sutjeska 1943; Beograd, 1969, str. 510–518.

u svom izvještaju kaže: *Akcija u pljevaljskom, čajničkom u fočanskom srezu protivu muslimana izvršena je tačno po naređenju i izdatoj zapovesti. Sva muslimanska sela u tri pomenuta sreza su potpuno spaljena tako da nijedan njihov dom nije ostao čitav. Kod muslimana oko 1.200 boraca i do 8.000 ostalih žrtava: žena, staraca i dece.* Četnici su imali u planu da utječu na Italijane da razoružaju muslimansku miliciju koju su naoružali. Četnički plan je zatim predviđao da se počne parcijalno uništavanje Bošnjaka neposredno uoči, kako su oni mislili, savezničkog iskrcavanja na Balkan, kada Italija ni neće biti u mogućnosti da se interesuje za njihovu sudbinu. *Četnici nisu skrivali, nego su, naprotiv, javno stavljali do znanja da pljačka imovine Muslimana i Hrvata čini smisao njihovih operativnih zahvata*.[459] Najnečuveniji primjeri četničkog terora dogodili u razdoblju između oktobra 1942. i februara 1943, a i zato što su ga u najširim razmjerima vršili na područjima pod italijanskom kontrolom i, moglo bi se reći, pod zaštitom italijanskog okupacionog režima.[460] Krajem januara 1943. godine Arifov otac Pašan pozvan je u opštinu Borike, koja je bila pod četničkom upravom, i od tada mu se gubi svaki trag. Očekujući napad četnika, bošnjačko stanovništvo okolnih sela već ranije je spremilo najnužnije stvari za izbjeglištvo. Poslije ovog trećeg pokolja Bošnjaka u Arifovoj opštini Borike bilo je 900 udovica.[461] Na kraju vedrog i hladnog zimskog dana nebo nad planinama istočne Bosne kupalo se u crvenilu. Hatema, tridesetdevetogodišnja Arifova majka, okupila je svoju djecu,[462] govoreći im da crveno nebo ne sluti na dobro.[463] Rano ujutro probudila ih je pucnjava. Crni oblaci dima dizali su se iznad zapaljenog susjednog sela. Djeca Edhem, Hasiba i Arif uzeli su već pripremljene stvari, a majka je u naramak uzela dvogodišnjeg Rifeta i jednogodišnjeg Safeta, te su skupa sa ostalim seljanima pobjegli u šumu. Kasnije su snježnim šumskim putevima, krećući se prema jugu, došli na petnaestak kilometara udaljenu željezničku stanicu Mesići. Morali su se sakriti jer je u toku bila borba između četnika i partizana. Kada je pucnjava jenjala, stigla je lokomotiva vukući svega

[459] Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine,* Svjetlost, Sarajevo, 1972, str. 123.

[460] Jozo Tomašević, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979, str. 232– 236.

[461] Husnija Salković, *Osvrt na naše stradanje u ovom ratu*, *Narodna uzdanica* za 1945. godinu, str. 170–173.

[462] Edhem (r. 1930), Hasiba-Seka (r. 1933), **Arif** (r. 1936), Rifet (r. 1941) i Safet (r. 1942).

[463] Sjećanja Arifa Tire u razgovoru sa autorom, Mostar, maj 2019.

dva teretna vagona. Nastala je strka i guranje, svi su željeli pobjeći ispred četnika. U toj gužvi dva starija čovjeka su se ugušila. Na stanici Alipašin Most prihvatili su ih predstavnici Odbora za izbjeglice muslimanskog dobrotvornog društva *Merhamet* i smjestili u izbjeglički logor koji je izgrađen u blizini ranžirna stanice.[464] Svaki izbjeglica je dobio po šaku suhih šljiva, a mali Arif je svoje izbrojao – bilo ih je tačno devet!

Rijeke izbjeglica prema Sarajevu nisu prestajale tokom cijele 1943. godine. *Merhamet* je 26. i 27. juna te godine donio odluku o sabiranju *dobrovoljnih prinosa u naravi, a naročito u hrani*, s obzirom da se od zvaničnih državnih organa NDH nije mogla osigurati neophodna količina hrane.[465] U Sarajevo su se sklanjali i muhadžiri iz Sandžaka, a nakon napada crnogorskih četnika na Bukovicu, u februaru 1943. godine, nekoliko hiljada Bošnjaka je našlo utočište u ovom gradu, tako da je u augustu broj muhadžira u Sarajevu bio oko 15.000.[466] U jesen 1943. godine Nedićev srpski režim pojačava napore da istočnu Bosnu, uz saglasnost Nijemaca, pripoji Srbiji.[467] Ogroman broj

[464] U proljeće 1942. godine njemačke vojne vlasti zbog epidemije tifusa i velikog broja smrtnih slučajeva odlučile su ukloniti izbjeglice iz Sarajeva i s Ilidže i okupiti ih na jedno mjesto. Određeno je da to bude Alipašin Most, na kojem je po nalogu njemačkog okupatora u aprilu 1942. godine otpočeta ubrzana izgradnja naselja od drvenih baraka. U strahu da se tifus ne proširi u gradu Sarajevu, izbjeglice od 20. maja do 2. juna prebacuju iz grada u ovaj logor. / Senija Milišić, *Stav, sedmični časopis za politiku, društvo i kulturu, Sarajevo, https://stav.ba, 8. 9. 2019. / pristupljeno 21. maja 2020.*

[465] Ruždija Adžović, *Merhamet : 100 godina 1913–2013*, Merhamet 2012, str. 69.

[466] Ruždija Adžović, sto kao gore, str. 71.

[467] *Nedić je pokušavao proširiti utjecaj na istočnu Bosnu naoružavanjem i organiziranjem četničkih grupa. Istovremeno, Mihailović je planirao potpuno ovladati istočnom Bosnom. U tu svrhu mobilizirani su dva korpusa četnika u istočnoj Bosni — Drinski i Romanijski — i stavljeni pod komandu Dragoslava Račića i Milorada Momčilovića. Potom su četnici počeli zauzimati velike dijelove istočne Bosne, uključujući i nekoliko gradova. Četnici su petog oktobra 1943. godine napali Višegrad, koji su zauzeli poslije žilavog otpora ustaša, domobrana i muslimanske milicije. Potom je uslijedio masakr više od dvije hiljade višegradskih muslimana, uprkos naporima dijela srpskog stanovništva da zaštiti i sakrije svoje komšije muslimane. Četnici su zatim 14. oktobra 1943. godine zauzeli Rogaticu, čije je muslimansko stanovništvo u najvećoj mjeri već bilo iselilo. Četnici su pobili preostale muslimanske civile, kao i Srbe koji su bili partizanski simpatizeri, i spalili velik dio grada. Četničku ofanzivu pratila je propaganda i agitacija za srpsku nacionalnu borbu protiv partizana i ustaša i priključenje istočne Bosne Nedićevoj Srbiji ili Crnoj Gori.* / Marko Attila Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu / The Bosnian Muslims in the Second World War*, Vrijeme, Zenica, 2019, str. 153.

bošnjačkih izbjeglica zabrinjavao je i njemačku okupatorsku vlast, pa je o problemu bio upoznat i sam reichsführer Heinrich Himmler.[468] U takom okruženju, uz nedovoljnu prehranu, kako muhadžira, tako i gradskog stanovništva, mali Arif s porodicom je proveo nešto više od pola godine. *Ulema medžlis* i *Merhamet* grozničavo su radili da se bar najmlađi muhadžiri, neishranjeni i slabo obučeni, prije dolaska zime iz prenapučenog Sarajeva smjeste u dolinu Neretve gdje je situacija, u jesen 1943. godine, poslije kapitulacije Italije, odlaska četnika i dolaska njemačkih snaga u Mostar, bila stabilnija i sigurnija za izbjeglice. Po lijepom danu, 22. oktobra 1943. godine, kod džamije u Ostrošcu održan je mevlud na kojem je bilo mnoštvo svijeta. Govorili su dr. Šefkija Balić i šerijatski sudija Alija Kusturica iz Mostara, te sekretar *Narodne uzdanice* i upravnik logora za izbjeglice na Alipašinom Mostu Sulejman Mašović[469] iz Sarajeva. U Mostaru su skupovi održani 23-25. oktobra, a kasnije u Blagaju i Čapljini te 29. oktobra u Konjicu.[470] U Mostaru je instaliran razglas da bi nekoliko hiljada ljudi koji su ispunili okolne ulice mogli čuti vaz i govore iz Karađoz-begove džamije. Govornici su citirali sure i hadise koji govore da je *najdraži među ljudima Allahu dž. š. (je) najkorisniji ljudima,* te da je *merhamet jedna od najbitnijih komponenti islamskog vjerovanja* i da *musliman koji ne vodi brigu o siročadi i siromasima, niječe vjeru u Boga.* Navodili su sure iz Kur'ana, naprimjer da *će vjernik koji uradi dobro djelo biti nagrađen još ljepšom nagradom, nego što je to djelo koje je učinio*. Na sve prisutne posebno dubok utisak ostavili su vazovi Sulejmana Mašovića o vrijednosti djece i omladine, s uputama o brzom i plodnom društvenom radu oko spasa djece, njihovog obrazovanja i smještaja. Haremi i džamije Karađoz-bega i Koski Mehmed-paše bile su prepune svijeta. Zbog nedovoljnog prostora da svi zainteresovani prisustvuju, Mašović je u toku dana imao više

[468] Konstantin Kammerhofer, njemački opunomoćenik u Hrvatskoj obavijestio je Himlera o 210.000 bosanskih izbjeglica, većinom muslimana: *Položaj ovih ljudi je najgori što se može zamisliti* – piše Kammerhofer. / isto, str. 163.

[469] Prof dr Sulejman Mašović, (Nova Varoš / Sandžak, 15. 5. 1918 – Zagreb, 20. 1. 1998) je bio oženjen dr. Fatimom Karabeg, kćerkom Ali-Rize (1872–1944) koji je sin Mustafe Sidkija ef. Karabega (1833/34–2. augusta 1878), mostarskog muftije kojeg su ubili buntovnici, pošto je odbio izdati fetvu za borbu protiv okupacionih trupa Austro-Ugarske. /Hivzija Hasandedić, *Genealoška istraživanja /porijeklo i status, istaknuti pojedinci nekih bošnjačkih porodi*ca, Arhiv HNK/Ž Mostar, 2008, str. 132-140. / Sjećanja dr Ibrahima Kajana, 2020.

[470] *Osvit* Sarajevo, broj 88, 7. novembra 1943, str. 2–3.

predavanja, a jedno posebno za žene.[471] Na svim skupovima povjerenici *Merhameta* pravili su spiskove ljudi koji žele primiti male muhadžire, a narod je davao pomoć u novcu. Prevoz muhadžira u dolinu Neretve vozom, prije dolaska treće ratne zime, bilo je finale humanitarne akcije pokrenute dvadesetak dana ranije.

Na stanici Alipašin Most u rano jutro 31. oktobra 1943. godine Arif se s bratom i sestrom ukrcao u voz sastavljen od deset vagona III i IV klase. Jedan vagon III klase uskotračne pruge je imao 42 numerisana mjesta za sjedenje, pa je moguće da je u deset vagona kompozicije smješteno oko 600 djece, kako se navodi u nekim izvorima. Majka Hatema ostala je u Sarajevu sa mlađim sinom Rifetom. Najmlađi, jednogodišnji brat Safet, u međuvremenu je umro od iscrpljenosti i hladnoće. Arif je sa starijom sestrom i bratom krenuo prema jugu. Kroz prozor voza je gledao majku čija je figura, na peronu stanice Alipašin Most, bivala sve manja, dok nije potpuno iščezla u hladnom i maglovitom jutru. Tog zadnjeg dana oktobra, treće godine krvavog rata, voz se zaustavljao na usputnim stanicama gdje su okolni stanovnici davali kroz prozore sirotoj djeci ranije pripremljena jela, orahe i suho voće. Voz se približavao dolini Neretve. Oko stotinjak djece je izašlo u Konjicu, a zatim više desetina u Ostrošcu, pa u Jablanici. Rani oktobarski suton je padao na kanjon Neretve dok je tužni karavan prolazio kroz željezničke stanice Prenj, Grabovicu, Drežnicu, Rašku Goru i Raštane. U predvečerje kišne i hladne nedjelje, 31. oktobra 1943. godine, na željezničkoj stanici u Mostaru se zaustavila tužna kompozicija voza. Više stotina umornih beskućnika je izašlo u Mostaru. Na stanici su dio djece preuzele džematlije Ljubuškog i Vitine. Crveni krst je svakom djetetu dao komad hljeba i kašiku marmelade. Najveći dio, oko stotinu djece, kamionima je prebačen u Tere Jahje džamiju na Carini, dio u ostale mostarske džamije, tridesetak u Bijelo Polje, približno isti broj u Blagaj. Ostatak djece je nastavio vozom do Čapljine gdje su ih preuzele bošnjačke familije iz tog mjesta, te iz Višića, Počitelja, Čeljeva i Stoca. Znamo da je jedan dječak iz velike grupe koja je kasno navečer stigla vozom u Čapljinu smješten u porodicu Ahmeda Mešića u Čeljevu. Bošnjaci Čapljine i navedenih mjesta su ranije tražili da oni prime dvije stotine djece, ali ne znamo koliko je djece preostalo u vozu kad je krenuo iz Mostara. Svaki staratelj je morao potpisati dva formulara i obavezati se da će dijete ne samo uzdržavati nego školovati i u vjerskom duhu odgajati.

[471] *Osvit* Sarajevo, broj 88, 7. novembra 1943, str. 2–3.

Prema izvještaju o radu mostarskog ogranka *Merhameta,* ta organizacija je *iz Sarajeva dovela 672 izbjegličke djece*[472] *i smjestila ih po porodičnim kućama u gradu Mostaru, Blagaju i Bijelom Polju. Od ove djece 377 su siročad*.[473] To ne znači da su sva ta djeca došla pomenutim vozom. Vjerovatno su male izbjeglice iz logora na Alipašinom Mostu prebacivane u Mostar u manjim grupama, vozom ili kamionima, tokom cijele 1943. godine. O zdravstvenoj zaštiti djece besplatno su se brinuli ljekari Hasan Mahić i Asim Opijač s nekoliko svojih kolega. Oko pedesetero djece smješteno je u konvikt Narodne uzdanice, koji se nalazio u staroj kući hadži Arifa ef. Kajtaza, jednog od najbogatijih ljudi Mostara. Nažalost, od smještene djece dvanaestoro malih muhadžira i šest ostalih osoba u konviktu je poginulo u savezničkom bombardovanju vojnih ciljeva u Mostaru 14. januara 1944. godine. Na tom mjestu, u Fejićevoj ulici broj 66a, 1960-ih godina je izgrađeno dječije obdanište (iza zgrade u kojoj je bila prodavnica namještaja *Šipad,* danas *Mercator*).

Umorni Arif, držeći za ruke brata i sestru, sa karoserije kamiona kojima su ih prevezli do džamije, gledao je Carinski most, dok je kišna sumaglica lebdjela iznad mahalskih kuća. Tu i tamo, iz odžaka se lijeno izvijaju tanki pramenovi dima i stapaju sa niskim i teškim oblacima. Hitro, kao bačen kamen, mrak je padao na mahalu Carina. Pedesetak metara od mosta, ispred i u avliji Tere Jahje džamije stotinjak mostarskih Bošnjaka čekalo je male muhadžire. Već ranije na vrata svih džamija u Mostaru i okolnim mjestima prikucana je obavijest o dolasku muhâdžirske djece. Nestrpljivi imam džamije, Husein Brkić,[474] izašao je pred tužnu kolonu kamiona sve do Carinskog mosta. U dotadašnjem, 350-godišnjem, postojanju džamije nije zabilježen tužniji, ali ni humaniji događaj.

U isto vrijeme dok su se djeca smještala u Tere Jahje džamiju, tri stotine metara sjevernije u kući kod Djevojačke česme sedamnaestogodišnji Daniš se oblačio za izlazak. Majka Dutka mu, dok je mužu Mustafi

[472] Taj broj djece-siročadi je te godine iznosio 2,5% od svih stanovnika Mostara.

[473] Izvještaj mostarskog ogranka *Merhameta* za 1943. godinu. / *Osvit*, broj 106, str. 4, 5. mart 1944. godine

[474] Imam Husein Brkić je imao petero djece koja su bila uključena u ilegalni NOP u Mostaru. Jedan od njih je stariji sin Esad, student medicine, a poslijeratni hirurg, a druga je bila *Mala* Fatima, učenica učiteljske škole. Kuća imama Brkića u Srednjoj ulici je srušena u savezničkom bombardovanju 14. januara 1944. godine (više u posebnom odjeljku o savezničkom bombardovanju Mostara).

servirala skromnu večeru, govori da ponese kišobran. Mustafa Hrvić, sin hadži Osmana Hrvića, hatiba i dugogodišnjeg imama džamije hadži Ali-bega Lafe na Pijesku u Mostaru, rodio se 1888. godine u Zahumu. Školovao se u Mostaru i Istanbulu gdje je 1911. godine položio ispit zrelosti. U Debrecinu, u Mađarskoj, pet godina kasnije završio je pravne nauke. U Velikom Bečkereku Mustafa je odradio pripravnički staž, te se 1919. godine vratio u Mostar. Oženio se osam godina mlađom Dutkom, kćerkom hadži Ibrahima Slipičevića iz kuće na broju 21 u Srednjoj ulici na Carini, danas ulici Mladena Balorde. Osim Dutke njen otac i majka, rođena u također carinskoj porodici Trbonja, imali su tri sina; Mustafu,[475] Fuada, kasnije poznatog profesora, i Reufa koji je poginuo u napadu savezničkih aviona 1944. godine. Hadži Ibrahim je sa dvadesetak ostalih uglednih mostarskih Bošnjaka bio potpisnik Mostarske rezolucije 1941. godine.[476] U miraz Dutka dobija jednu od očevih kuća koja se

[475] Mustafa (r. 1900) se kao student Visoke tehničke škole u Beču, pred mostarskim Šerijatskim sudom, 15. augusta 1925. godine vjenčao sa 22-godišnjom Herminom, kćerkom bečkog krojača Emila Schindlera. / Knjiga vjenčanih 1925. / Arhiv HNK/Ž.

[476] Mostarska rezolucija je objavljena 21. oktobra 1941. godine. Začetak ovoj i ostalim rezolucijama su skupštinski zaključak Udruženja ilmije *El Hidaje* od 14. augusta 1941. godine. *El-Hidaje* je pozvala muslimane da se, u duhu islama, klone svakog zlodjela, a državne vlasti da što prije zavedu red i sigurnost. Ostale rezolucije su objavljene: Prijedorska je obnarodovana 23. septembra; Sarajevska 18. oktobra; Banjalučka 12. novembra; Bijeljinska 2. decembra i Tuzlanska 11. decembra. / Safet Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam: rezolucije građanske hrabrosti (1941) i savremenost*, Institut za istoriju, Godišnjak BZK *Preporod* godina XI, Sarajevo, 2011, str. 116–135.

U Mostarskoj rezoluciji između ostalog stoji: *Nebrojeni zločini, nepravde, bezakonja, i nasilna prevjeravanja koja su učinjena i koja se čine prema pravoslavnim Srbima i drugim sugrađanima, strana su potpuno duši svakog muslimana. Svaki pravi musliman, oplemenjen uzvišenim propisima Islama osuđuje ova zlodjela, ma sa koje strane dolazila, jer zna se Islamska vjera smatra najvećim grijehom ubijanje i mučenje nevinih kao i otimanje tuđeg dobra, te nasilno prevjeravanje. Šaku onih nazovi Muslimana koji su se ogriješili o uzvišene propise Islama, neminovno će stići božija kazna i ljudska pravda. Osuđujući sve to želimo da se zavede potpuna jednakost i ravnopravnost, red i zakonitost za sve bez obzira na vjersku i narodnu pripadnost, da se omogući svim sugrađanima povratak na svoja ognjišta i da se isprave učinjene nepravde. [...] Sa najvećom rezignacijom odbijamo od časti i imena muslimana sve ono što nam se od nekih pojedinaca zlonamjerno podmeće, s namjerom da sa sebe prebace odgovornost na nas, i zahtijevamo da se prilikom vršenja raznih akcija zabrani nemuslimanima nošenje fesova kao simbola islamske pripadnosti, nazivanje muslimanskim imenima i slično, što se opetovano i sistematski čini.*

Potpisnici rezolucije su tada najugledniji Bošnjaci Mostara i to: Ćišić Husaga, pred. vak. mer. Sabora, Ćemalović Smailaga, publicista – bivši gradonačelnik, Kalajdžić

nalazila tačno iza Djevojačke česme u Zaliku. Na padini iza kuće na parceli zvanoj *Hazna* nalazio se izvor s kojeg je česma dobijala vodu, a vodovodne cijevi su bile sprovedene do mnogih džamija na lijevoj obali grada. Dutka i Mustafa dobijaju 1921. godine prvog sina Halduna u Bihaću gdje je otac ukazom namješten kao kotarski predstojnik. Poslije Halduna dobijaju djecu Mirzu (1923), Zehru (1924) i Daniša, zvanog Nihad (1926).

Slika br. 46. i 47. Mustafa Hrvić 1888–1951. Dutka Hrvić rođ. Slipičević 1896–1974.

Daniš za nekoliko minuta stiže pred džamiju na vrhu Carine gdje se od ranije sakupilo stotinjak ljudi. Predstavnici *Merhameta* ih požuruju, kako bi se preuzimanje djece obavilo prije policijskog sata. Po zidovima džamije prelamaju se u nijemoj igri sjene džematlija koji se kreću ispred

Omer, član uprave Narodne uzdanice, **Džabić Omer**, efendija – bivši muftija, Fejić Ibrahim, efendija – bivši gradonačelnik, **Slipičević hadži Ibrahim**, posjednik, Krpo Sulejman, obrtnik, Dr Salih Komadina, Grebo Mehmed, veletrgovac, Puzić Husein, hafiz, Karabeg hadži Ahmet, efendija, **Ribica Ibrahim**, efendija – industrijalac, Grebo Derviš, član Vak. povjereništva, Avdić Ahmet, trgovac, **Lakišić Ibrahim**, trgovac, Hadrović Hasanaga, posjednik, Duraković Alaga, posjednik. / Arhiv ZKRZ BiH (Arhiv Jugoslavije).

U gornjem spisku imena stanovnika mahale Carina su napisana debljim slovima.

U nekim dokumentima kao potpisnici rezolucije navode se i druga imena, i to: Smail Džudža, Šaćir Muratović, Mustafa Pašić, Ahmed Đelilović, Salih Popovac i Ahmed Behlilović.

slabog svjetla nekoliko žarulja od svega pet wati. Arif na podu sjedi stisnut uz brata i sestru. Ne želi ih napustiti. U stomaku osjeća nemir i tjeskobu. Prvo preuzeto dijete je njegov trinaestogodišnji brat Edhem. Za ruku ga uzima njegov vrsnik Elfrid Pirija, sin Adema, pomoćnika upravnika mostarske pošte, i Ajnije, kćerke Saliha Zvonića u čijoj su kući, dvadesetak metara južno od džamije u Srednjoj ulici (danas M. Balorde), i stanovali. Edhem odlazi, a u Arifu raste strah. Nešto južnije od Zvonića kuće stanovao je poznati mesar Lutvo Hakalo, sa suprugom Eminom, kćerkom Višnjom i dvojicom sinova svoje umrle sestre Aiše-Vezire, Seminom Sokolom i Vejsilom. Njihovu dvojicu starije braće, Ibrahima (1923) i Omera (1925) Đukića, Nijemci su 1943. godine uhvatili kao pripadnike ilegalnog pokreta otpora i strijeljali na Ovojcima, na putu prema Ličtici, prethodno ih primoravši da sami sebi iskopaju grobove. Lutvo je bio unuk hadži Mustafe Hakala, koji je na prelazu iz XIX u XX stoljeće, bio muktar[477] mahale Carina. U svoju kuću iz Tere Jahja džamije Lutvo dovodi šestogodišnjeg dječaka Omera Arnautovića iz okoline Rogatice. Hasibu, Arifovu desetogodišnju sestru, uzima Nerfid Mujić, šumarski inžinjer koji je stanovao u Podhumu, prekoputa Franjevačke crkve. Hasiba je živjela u porodici Mujić sve do svoje udaje. Na mostarskoj željezničkoj stanici su izašla Arifova dva rođaka iz sela Ostovo, braća Rasim (1933) i Hazim (1936) Tiro. Rasima, koga su na stanici preuzeli predstavnici ljubuških džemata je zbrinut u porodici Šerifa Sadikovića, sina poznatog narodnog liječnika i dobročinitelja Sade Sadikovića (1867–1940). Tako Rasim postaje brat Ajše, Sadika i Nefize, djece Šerifa i njegove supruge Razije. Rasima porodica Sadiković školuje i on kasnije postaje direktor Ljubuške, a u periodu 1960–1965. godine, Mostarske gimnazije. Brata Hazima u nekoj drugoj mostarskoj džamiji uzima i podiže porodica iz mahale Luka u Mostaru i on poslije radi u *Sokolu* kao serviser klima i rashladnih uređaja. U Ljubuški je otišla i devetogodišnja djevojčica Bisera, izbjeglica sa Pala. Pored svoje petero djece malu muhadžirku uzimaju Mustafa (1893–1951) i Aiša Sadiković. Bisera je bila mirna i pametna djevojčica, koja je staloženo i detaljno odgovala na svako pitanje svojih novih braće i sestara: Asima, Džemala,

[477] Muktar ili muhtar je bio starješina mahale ili sela, nešto kao predsjednik mjesne zajednice. Muktar je bio indirektno zadužen za red i mir u svojoj mahali (trebao je paziti i upozoravati) kao i za provođenje zakona i naredbi viših vlasti i ovjeravanje raznih dokumenata. Kao potvrdu svog službenog statusa, imali su – muhur (pečat), kojim su ovjeravali svoje spise.

Halida, Šerife i Džemile.[478] Godine 1948. pokrenuta je kampanja za povrat izbjeglica svojim roditeljima, ako su ovi bili u životu, tako da je jednog dana u kuću Mustafe Sadikovića došla Biserina majka, zahvalila se ukućanima i odvela svoju kćer nazad na Pale.

Prepuna džamija muhadžirske djece raznih uzrasta ubrzano se praznila. Skoro na golom podu Tere Jahja džamije,[479] stisnute jedna uz druge, umorne i šokirane od pretrpljenih užasa, sjedile su Dika i Fata, djevojke u dobi oko 16 godina. Pored svoje sedmero djece, njih je uzeo Nazif Rezagić, rodom iz Glamoča, koji je za vrijeme Austro-Ugarske monarhije službovao u Sjevernom logoru kao feldweber, starješina vojnih vatrogasaca. Blagim riječima pomogao im je da ustanu, pregrnuo ih dekama koje je donio sa sobom i zbrinuo ih u svojoj kući na Donjem putu, danas ulica Hasana Zahirovića Lace (vidjeti poglavlje *Stanovnici mahale 1935–1995*, kuća br. B 43). Godinu dana poslije Dika se udaje za svog komšiju, rudara Ahmeta Avdića, te dobijaju kći Hanu. Pedeset godina poslije, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine, Hana dijeli sudbinu svoje majke. Primorana je da sa svojim sinom i suprugom napusti Mostar i ode u izbjeglištvo. Po carinskim kućama je, osim spomenutih, te kišne noći krajem 1943. godine, našlo utočište još dvadesetak malih muhadžira iz jugoistočne Bosne, dok je oko dvije stotine djece zbrinuto po ostalim mostarskim mahalama. Petogodišnjeg dječaka Hasiba Gušu (1938–2012) iz višegradskog sela Drinsko[480] svojoj kući u Podhum, u sokaku prekoputa Franjevačke crkve, (danas ulica markiza Karla Afana de Rivere, ranije Čimbe Ćemalovića) vodi Mustaj-beg Hadžiomerović, koji je živio sa svoje tri neudate sestre Hasenom, Dudijom i Fatom. Hasibove roditelje ubili su četnici, a on se sjećao da je imao više braće i sestara koje su preuzele razne bošnjačke

[478] Sjećanja (august 2019) Džemala (Mustafe) Sadikovića, rođenog 1930. godine u Ljubuškom.

[479] U noći između 3. i 4. decembra 1942. iz džamije Tere Jahja na Carini pokradena je većina ćilima i serdžada. – Arhiva vakufskog povjerenstva, kutija 63, dokument 357/42.

[480] U periodu od septembra 1941. pa do pokolja 4. novembra 1942. četnici su, prema podacima Imamata džemata Višegradskog sreza, na području Žlijeba, Višegrada–Orahovci, Strmice (Sokolovići) i Dobruna–**Drinsko**, likvidirali 1.802 Bošnjaka (1.159 muških, 345 žena i 298 djece). Sa žrtvama oko 500 Bošnjaka iz novembra 1942, broj žrtava iznosi preko 2.300 (V. Dedijer – A. Miletić, ranije nav.dj. str. XXIX; Smail Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, MAG, Sarajevo, 1996, str. 241–243)

porodice. Poslije Drugog svjetskog rata uspio je pronaći samo stariju sestru koja je živjela u Sarajevu. Hasib se 1960. godine vjenčao sa komšinicom Aišom Jakirović, sa kojom dobija sina i kćer. Cijeli radni vijek je radio kao mašinbravar u mostarskom *Sokolu*. Pošto Mustaj-beg Hadžiomerović i njegove tri sestre nisu imali nasljednika, svu svoju, znatnu, nepokretnu imovinu ostavljaju Hasibu.[481] Trogodišnjeg dječaka Rizaha Efendića Rudu u svoju kuću u Dugalića sokaku odvodi stolar Ibraga Marić. Rudo je ostao u Mostaru, završio Mašinsku tehniku i Višu upravnu školu, te radio u *Sokolu* i *Tvornici glinice*. Oženio je Suadu Ćesić, s kojom je dobio dvije kćerke, Selmu i Vesnu.[482] Arifa Lagumdžiju, dvanestogodišnjeg dječaka iz Rudog, u svoju kuću je zbrinuo obućar Fazlija Patak. Arif je također ostao u Mostaru, kod Fazlije završio obućarski zanat, a zatim bravarski. Radio je u Sokolu, oženio se Sabinom, kćerkom Omera Potura. Mnoga druga djeca su našla svoj novi dom kod mostarskih porodica. Sedmogodišnja Ezrema od Rudog je je bila u jednoj cerničkoj porodici. Kad je odrasla, udala se za kasnije proslavljenog fudbalera i trenera *Veleža* Sulejmana Sulu Repca. Kod poštanskog službenika Alije Hume i njegove žene Almase u kući prekoputa Vatrogasne kule je bio trinaestogodišnji muhadžir Murat. Kotarski ljekar Hasan Mahić u svoju kuću na početku Hadžajlića sokaka doveo je osmogodišnjeg Envera iz okoline Rogatice, čije su noge bile krvave od bježanja ispred četnika kroz neprohodne planinske vrleti. Doktor Mahić mu je zbrinuo rane, a njegova supruga Zehra, iz porodice Hasanefendić iz Podhuma, malom je Enveru od deke sašila odijelo.[483] Enver je do 1948. godine bio u porodici Mahić. Također osmogodišnjeg Hameda iz Rogatice je preuzela porodica trgovca Abdulaha i Safije Balić, kćerke Hasana Nove. Hameda je početkom 1960-ih godina pronašao stariji brat koji ga je odveo u Banja Luku.[484] U porodici Ćamila Meška utočište je našla djevojčica Šeća, koja je imala svjež ožiljak od četničkog noža na vratu. U Sutini, u kući Smaje i Abide Ćupina utočište je našao Edhem Dedajić iz okoline Rogatice. U ratnoj 1943. godini, kada je vladala velika glad i oskudica svega potrebnog za normalan život, Smaji i Abidi, rođenoj u porodici Puzić, nije bilo teško da pored svoje dvoje male djece, dvogodišnjeg Alije i tek rođene Zinete, preuzmu

[481] Svjedočenje Aiše Gušo, rođene Jakirović, Mostar, septembra 2019.

[482] Svjedočenje Alija (Muharema) Peco, Mostar, septembra 2019.

[483] Svjedočenje Šefik (Hasana) Mahić, Mostar, septembar 2019.

[484] Svjedočenje Emir (Abdulaha) Balić, Mostar, septembar 2019.

brigu i za četverogodišnjeg muhadžira Edhema. Abidina sestra Remza i njen muž Alija Vila, koji su tada imali četvero djece, u svoju kuću u Donjoj Mahali uzimaju Aišu Dedajić, staru šest godina. Aišin i Edhemov otac su bili braća, a obojicu su ubili četnici. Tokom vremena Remza i Alija Vila dobijaju još četvero djece, pa je u kući s Aišom raslo i živjelo devetero dječaka i djevojčica o kojima se trebalo brinuti. Aiša odrasta, završava škole, i udaje se za komšiju iz Donje Mahale, Arifa Katicu s kojim dobija troje djece; Dragana, Jasminku i Jasenku. Kao ni u ostalim porodicama koje su prihvatile male muhadžire, tako se ni u porodici Vila, malo siroče Aiša ni po čemu nije razdvajala od ostale djece. Kada su Remza i Alija umrli, na smrtovnicama je u spisku ožalošćene djece bilo i njeno ime. Roditelji Abide i Remze, Mehmed i Zejna Puzić, u kuću u Hadžića sokaku na Luci, kojim se silazi na neretvansko kupalište Kamenica, udomljuju četverogodišnje siroče, djevojčicu Ćamku Berberović (1939–2019) iz okoline Rogatice. Ćamka odrasta na Luci, a poslije završene škole udaje se za vozača Mustafu Duranovića, zvanog Duko. Dobijaju kćerke Mersiju i Hanadiju, te sinove Edina i Esmina. Porodica Alije Jelina iz Donje Mahale prihvata i odgaja dječaka Šerifa Heraka. Šerif je radio kao ekonom u Đačkom domu, ženi se sestrom Esada Kavazovića, dobijaju dva sina i žive u kući na vrhu slijepog Džinovića sokaka na Carini – vidjeti poglavlje *Stanovnici mahale 1935–1995*, kuća broj E 35. U Milavića sokaku (prekoputa Dugalića pekare) porodica Hadže Memića, sa djecom Mirzom, Imom i Minkom, udomila je dječaka iz okoline Rogatice, Aliju Grabovicu, starog oko četiri godine. Alija je ostao u porodici Memić, završio automehaničarski zanat, te se zaposlio u *Mehanizaciji.* Kasnije se oženio, dobio sina Jasmina, pa poslije više godina od preduzeća dobio stan u ulici Ante Zuanića. Radeći i štedeći, kupio je plac jedan kilometar prije ulaska u Blagaj, na kojem je godinama dolazio poslije posla, *pa sebi, a po sebi* polahko napravio kuću. Na ogromnom imanju Bakamovića u Barama, poviše naselja Balinovac, živio je četrdesetogodišnji Salih Hamzić sa ženom Đulsumom i tri sina Muhamedom, Ahmedom i Mirzom, rođenim 1925, 1927. i 1929. godine. U kuću 1943. godine primaju četrnaestogodišnjeg muhadžira sa Romanije, Memheda Doljančića. Pet godina kasnije, već kao odrasli momak, Mehmed se vraća na Romaniju. Njegov vrsnik po godinama, Mirza, četrdesetak godina kasnije, tražio je po romanijskim selima Mehmeda, svog druga iz ratnih dana. Pola dana su sjedili držeći se za ruke, plakali i pričali. Djeca - ratne izbjeglice u Mostar su dolazili na razne načine. Tako je autom u

proljeće 1943. godine stiglo troje djece iz porodice Sućeska, šestogodišnji sin, desetogodišnja kći koja je u naručju nosila svoju sestru Timu, staru samo godinu i po dana. U vrijeme napada četnika njihov otac Emin je bio u logoru Jasenovac, gdje su ga ustaše zatvorile jer nije htio biti u njihovim postrojbama. Majka Halima, rođena u imućnoj porodici Marava, s djecom se krila u šumi, spavali su u snijegu, gdje se mala Tima ozbiljno razboljela. Četnici majku ubijaju, a djeca su uz pomoć nepoznatih ljudi prevezena u Mostar, gdje su smještena u školu ispod Pravoslavne crkve u Brankovcu, prekoputa Konaka, u kojem je bila smještena njemačka komanda. Bolesnu malu Timu prihvata porodica Seferović koja je stanovala na Luci u Kajtazovom sokaku, u blizini istoimene kuće. Otac porodice je radio kao zidar u mostarskoj Fabrici duhana, a majka Duda je vodila domaćinstvo i brinula se o petero već odrasle djece: Eljub, Mehmed, Emina, Šemsa i Samija. Bolest očiju je uzela maha, mala djevojčica, nije uopće vidjela, život joj je bio u opasnosti. Doktor Hlubna je čak predlagao da se djetetu izvade oči kako bi preživjelo. Pomajka Duda to nije dozvolila, nego je dugotrajnom terapijom raznim čajevima i mehlemima izliječila oči male Time. Poslije Drugog svjetskog rata u kuću Seferovića po djevojčicu dolazi otac, Emin Sućeska. Svi ukućani ga mole da im ne vodi Timu, da je on još mlad, treba sebi naći ženu, a da će oni odgajati dijete. Tako je i bilo, Emin se vraća u Borike sa dvoje starije djece, a Tima ostade u Mostaru.[485] Odličnim uspjehom završava medicinsku školu i kao ratno siroče bila je određena da studira medicinu u Beogradu. Pomajka Duda se bojala da tako mlada djevojka ide sama u svijet od kuće, pa od studiranja nije bilo ništa. Tima se udaje za jednog od petorice braće[486] Džinović iz naselja Bare, Remziju, komunalnog inspektora u Općini Mostar. Dobijaju kći Zibicu (1960) i sina Adisa (1966), koji su pedeset godina poslije izbjeglištva njihove majke doživjeli istu sudbinu. Godine 1993. prisiljeni su da bježe iz Mostara, pa su utočište našli u Italiji. U kući Muslibegovića u Brankovcu i po mnogim drugim kućama Mostara spas su našli mali muhadžiri iz istočne Bosne - spisak se nalazi na narednim stranicama. U Mostar su već u prvoj godini rata počele pristizati izbjeglice ispred četničkih zločina iz okoline Gacka, Stoca i Nevesinja. Tako je u porodici Dudije Ćatić zbrinut dječak Salko Gaštan iz Rabine, sela u blizini Nevesinja, star oko šest godina. U Ćatića kuli, u

[485] Svjedočenje Time Džinović/Katica, Mostar, 14. april 2020.

[486] Braća Remzije Džinović su: Meho, Salem, Enver i Ekrem.

mostarskim Ilićima, mali Salko je najzad našao sigurnost ispred četničkog divljanja. Samohrana majka Dudija ga je pazila kao i svoju rođenu djecu Eminu,[487] Biseru,[488] Ahmeta[489] i Ibrahima. Salko završava zanat i postaje priznati moler, ženi se Zibom, s kojom dobija sina Samira. Salkina porodica kasnije seli u Cernicu.

Mrak je pao na mahalu Carina. Daniš vodi za ruku malog Arifa u Zalik, preskačući lokve na neasfaltiranoj Glavnoj cesti koja vodi prema Sarajevu. Arif plače, želi biti s bratom i sestrom. Daniš ga tješi, govori mu da će ih sutra vidjeti. Stižu pred vrata Hrvićeve kuće, Daniš kuca na staklo prozora. Umorni i tužni dječak Arif vidi žensku siluetu kako prilazi prozoru. *Ko je?* – pita majka Dutka. *Arif i Daniš!* – odgovara Daniš. *Koji Arif?* – začuđeno će majka. *Otvori, pa ćeš vidjeti!* – na to će Daniš, prigrlivši uz sebe dječaka. Tako je Arif Tiro iz sela Ostovo kraj Rogatice, kišovite mostarske noći 31. oktobra 1943. godine ušao u porodicu Mustafe Hrvića, bivšeg kotarskog predstojnika Kraljevine Jugoslavije. Iste noći Dutka prekraja Danišov kaput i šije odijelce Arifu na svojoj *Singer* šivaćoj mašini, koja je tada bila obavezni dio miraza djevojaka iz bogatijih kuća. Otac porodice, sin hatiba i imama, bio je veliki vjernik koji nikad nije propustio da klanja svih pet namaza. Malog Arifa uvijek je gledao kao i svoju djecu, vaspitavao ih strogo i učio da postanu vrijedni, pošteni i uredni ljudi. Svaka stvar u kući je imala svoje određeno mjesto, na koje se morala vratiti nakon upotrebe. Jedini porok Mustafi je bio šah. Poslije večere povlačio se za svoj radni sto, postavljao figure i rješavao neki šahovski problem. Kao i mnogim drugim muslimanskim vjernicima, Hrvićima se gadio ustaški režim koji protivno islamskoj vjeri ubija i muči nevine ljude, otima njihova dobra i nasilno ih prevjerava. U najširim slojevima bošnjačkog naroda ustaški režim, sa svojim krvavim progonima Srba i apsurdnošću dokazivanja hrvatstva Bošnjaka, nije mogao osigurati podršku.[490] Na ustašku propagandu o Bošnjacima kao, navodno, rasno najčistijem dijelu hrvatskog naroda

[487] Emina se udala za Muhameda Arpadžića, ima sina Seada.

[488] Bisera se udala za Ćamila Jašarbegovića.

[489] Ahmet je oženio Murtefiku Kebo (sestru novinara i pjesnika Alije), sa kojom dobija četvero djece: Hivzo, Goran, Mugdim i Amra.

[490] Rasim Hurem, *Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, br. 16 (1965), str. 191–220. / Marko Attila Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu The Bosnian Muslims in the Second World War*, Vrijeme, Zenica, 2019, str. 13–19, 59–76.

lijepili su se među Bošnjacima samo pripadnici najsiromašnijeg sloja seoskog i gradskog stanovništva. Ozbiljni ljudi, koji su držali do svog dostojanstva, počeli su otvoreno da se distanciraju od ustaške politike.[491] Sva Mustafina i Dutkina djeca su bili pripadnici pokreta otpora, od kojih je troje u drugoj polovini 1943. godine otišlo u partizane. Neko vrijeme u kući se krila i Olga Marasović, važna članica ilegalne organizacije.[492] Poslije završetka Drugog svjetskog rata, 1948. godine, vlasti Federativne Jugoslavije su pokrenule kampanju da se djeca izbjeglice koja su bila smještena u porodicama širom Bosne i Hercegovine, vrate, ako je to bilo moguće, u vlastite porodice. Tako je tada 44-godišnja majka Hatema došla u Mostar s namjerom da vrati svoju djecu u selo Ostovo. Mali Arif se opirao i plakao, držao je za dimije svoju drugu majku Dutku i nije je htio napustiti. Ipak, na kraju su prema Rogatici, sa majkom Hatemom, pošli nazad njeni sinovi, tada 18-godišnji Edhem i 12-godišnji Arif, koji je prvi razred gimnazije (po današnjem sistemu peti razred osnovne škole) započeo u Rogatici. Petnaestogodišnja kći Hasiba je ostala u porodici inžinjera Mujića u Podhumu. Po Omera Arnautovića, koji je bio u porodici Lutve Hakala, iste godine je došla majka Zibija, ali njen sin se nije želio vratiti ni po koju cijenu. Završio je zanatsku školu u Mostara, radio na Željeznici. Službom je premješten u Bar gdje se oženio i dobio djecu, Seju i Merimu.

Arif je svakodnevno pješačio ukupno dvadeset i dva kilometra do škole u Rogatici i nazad kući u Ostovo. Dolazio je pred školu mnogo ranije prije početka nastave, pa je obično čitao i ponavljao lekcije, sjedeći na klupi pored rijeke Rakitnice koja protiče u neposrednoj blizini. Jednog prohladnog jutra, Arifa udubljenog u čitanje prenulo je dječije zapomaganje iz nevelike rijeke. Ugledao je dijete staro oko pet godina kako se davi. Ne čekajući, Arif skida kaput i gazi hladnu vodu rijeke čija je dubina bila njemu do grudi. Izvukao je dječačića na obalu, koji je u neopreznoj igri pao u rijeku. Iz škole je, zapomažući, istrčala dječakova majka. Neoprezni dječak je bio sin direktora škole koji je s porodicom stanovao u školskoj zgradi. Arifa su presvukli u suhu garderobu, te ga ponudili da ruča s njima. Uz ručak domaćini su

[491] Safet Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam: rezolucije građanske hrabrosti (1941) i savremenost*, Institut za istoriju, Godišnjak BZK *Preporod* godina XI, Sarajevo, 2011. str. 124–125.

[492] Mahmud Konjhodžić, *Mostarke,* Opštinski odbor Saveza udruženja boraca NOR Mostar, 1981, str. 109.

saznali tužnu sudbinu učenika njihove škole, povratnika iz mostarskog muhadžirluka. Zahvalni direktor je pitao spasioca svoga sina da li mu bilo čime može pomoći. Ne premišljajući se ni trena, Arif odgovara da se želi vratiti svojim drugim roditeljima, Hrvićima, u Mostar. Direktor škole pravi plan: Arif će završiti polugodište u Rogatici, poslije toga on će mu odmah izdati svjedočanstvo, odvesti ga na željezničku stanicu u Mesiće, kupiti mu kartu i smjestiti u voz. Arif treba spakovati svoje stvari koje namjerava ponijeti u Mostar. U međuvremenu, do kraja polugodišta direktor škole je sredio da Arif dobija stipendiju na koju je imao pravo kao ratno siroče. Plan je uspješno realizovan i Arif hladne januarske noći izlazi na mostarskoj željezničkoj stanici. Kod Carinskog mosta susreće šest godina starijeg Semina Đukića, zvanog *Soko*, koji mu govori da je već kasno ići u Zalik i predlaže da prespava kod njega

Slika br. 48. Kuća Mustafe Hrvića u Zaliku u kojoj je Arif Tiro proveo 21 godinu. Ispred kuće se vidi Djevojačka česma, koja je dobijala vodu iz izvora Hazna koji se nalazio iza kuće.

u kući, u kojoj je živio jedan drugi muhadžir od Rogatice, 11-godišnji Omer. Arif prihvata prijedlog i odlazi sa Seminom u kuću mesara Lutve Hakala koji je Seminu i bratu Vejsilu bio daidža i tutor poslije smrti njihovih roditelja, oca Halila, 1936, i majke Aiše Vezire, 1938. godine. Arif skida cipele i liježe u krevet obučen. Od uzbuđenja nije mogao zaspati, čekajući novi dan. Na prvu pojavu slabog dnevnog svjetla u okviru prozora, oblači cipele, izlazi kroz prozor prizemne sobe, kako ne bi probudio ukućane, i trči prema kući porodice Hrvić u Zaliku. Blijedo dnevno svjetlo se još borilo da nadvlada noć, ulica je bila pusta, a prozori kuće Mustafe Hrvića u mraku. Zadihan od uzbuđenja i trčanja, Arif lupa na vrata. Čini mu se da je prošla čitava vječnost dok se prozor spavaće sobe na spratu nije zasvijetlio. Ukućani se nisu mogli povratiti od sreće i iznenađenja. Haldun, koji je zbog svog načina igre u FK *Velež* dobio nadimak Leo, po tada poznatom igraču splitskog Hajduka Leu Lemešiću, odmah se oblači i odlazi na poštu, kako bi poslao majci Hatemi telegram da je Arif kod njih i da se ništa ne brine.

Tako je mali Arif iznova nastavio svoj život u Mostaru. Po završetku gimnazije Daniš ga zapošljava u mostarsku štampariju *Rade Bitanga*, u kojoj je i sam radio. U porodici Hrvić Arif je bio dvadeset i jednu godinu, sve do ženidbe 1964. godine sa Zehrom Dželilović iz Donje Mahale. U braku dobijaju tri sina: Mili (1964), Dragi (1968) i Goran (1981). Haldun Hrvić Leo je također odgajao dva sina istih imena, Milog (1951) i Dragog (1961). Arif je u štampariji izučio tipografski zanat za mašinistu visoke štampe, zatim dobio stipendiju i završio srednju grafičku školu u Zagrebu, a 1961. godine otišao je na studije, ponovo u Zagreb, gdje je diplomirao. Sve do penzionisanja radio je kao tehnički direktor *Štamparije* u Mostaru. Kao što je njega prihvatila porodica Hrvić, tako je Arif školovao i odgajao svoga šuru, Nijaza Dželilovića. Stanovao je u novim zgradama na Bulevaru, da bi 2008. godine, u dogovoru sa suprugom i djecom, stan prodao i kupio kuću na Carini, na vrhu Krpina sokaka. Supruga mu je umrla 2018. godine, a on i danas živi u toj kući sa sinovima. O majci Hatemi, koja je živjela u Sarajevu, vodio je računa i redovno je posjećivao. Umrla je 2000. godine, napunivši 96 ljeta. Arif se ne može odlučiti koja mu je majka draža, Dutka ili Hatema. *Jednostavno mogu reći da sam imao privilegiju, i tako sam osjećao, da imam dvije majke istovremeno*. – završava svoju priču uglađeni i tihi čovjek Arif Tiro.

Slika br. 49. Arif Tiro u bašči svoje kuće na vrhu Krpina sokaka, maj 2019.

Zbrinjavanje i pomoć Bošnjacima, žrtvama ustaničko-četničkih zločina, razne muslimanske organizacije su započele još u junu 1941. godine. Ustanak u istočnoj Hercegovini kao odgovor na nečuveni teror i masovna ubistva koja su ustaške vlasti provodile nad srpskim življem je počeo 3. juna 1941. godine u srezu Nevesinje. Narednih dana otpor se proširio na gatački, a potom i na dijelove bilećkog, ljubinjskog i trebinjskog sreza. U toku trajanja ustanka od 3. do 22. juna ustaše pojačavaju teror nad srpskim narodom[493] i njihova brutalnost je dolijevala ulje na vatru srpskom ustanku koji se svom žestinom srušio na Bošnjake, težeći njihovom istrebljenju.[494] Poslije 22. juna 1941. godine kada je krenuo napad Njemačke na Sovjetski Savez, započeli su napadi ustanika-četnika na bošnjačka sela. Režim NDH nije htio priznati ni razmjere pobune niti svoju nesposobnost da zaštiti bošnjačko stanovništvo od pogroma

[493] Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Svjetlost, Sarajevo, 1972, str. 25.

[494] Hurem, isto kao ranije, str. 39.

ustaničko-četničkih snaga. Naruku ovim zločinima išlo je ponašanje italijanske vojske koja je tolerisala četničke, pa čak i partizanske napade na hrvatska i muslimanska sela.[495] Ustaničke snage su uglavnom bile sastavljene od Srba. Hrvati i Bošnjaci nisu bili izloženi ustaškom teroru kao Srbi, pa se nisu masovno uključivali u ustanak, a to nisu ni mogli.[496] Srbi ustanici *nisu željeli primati u svoje redove Hrvate i Muslimane, nego su ispoljavali mržnju prema njima*.[497] Među srpskim življem u Nevesinju i okolnim selima širio se glas da Rusi već bombarduju Berlin, što je ustanicima ulijevalo dodatnu snagu. Na Vidovdan, 28. juna 1941. godine, Srbi su napali sela Avtovac i Mulje u blizini Gacka. Ubijeno je 47 Bošnjaka, uglavnom žena i djece, a sela su spaljena. Većina žrtava je bila iz porodice Pašić.[498] Mnogi su ubijeni na bestijalni način, žrtvama su rezani spolni organi, ili vađeno srce.[499] Ovim zločinima i pljačkanju su rukovodili, i posebno se istakli, pop Pavišić, Milorad Popović i kapetan Bajagić.[500] Sedam Bošnjaka u okolini Nevesinja četnici su ubili od 25. do 28. juna 1941.[501] Tadašnji reisul-ulema, Fehim efendija Spaho (1877–1942), stariji brat poznatijeg političara Mehmeda, pismom od 8.

[495] Marko Attila Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Vrijeme, Zenica, 2019, str. 37–59.

[496] *Sve do 1943. godine i prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a narodnooslobodilački pokret je bio ideološki nerazgovijetan. Utjecaj četnika, a kasnije srpskih nacionalista, u njemu bio je jak, pa su jaki bili mržnja i nepovjerenje prema Bošnjacima, tako da oni sami i da su htjeli tom pokretu masovnije pristupiti, to nisu mogli učiniti. Svojim praktičnim djelovanjem on se nije često pokazivao kao zaštitnik njihovih interesa. Brojni su primjeri Bošnjaka komunista koji su početkom rata u tom pokretu morali kriti svoj muslimanski identitet.* / Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću,* Sejtarija, Sarajevo 1998, str. 185-186.

[497] Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Svjetlost, Sarajevo, 1972, str. 39–41.

[498] U knjizi *Hercegovina u NOB-u april 1941 – juni 1942*. knjiga 2, Beograd 1986. Savo Skoko i Milan Grahovac u svom članku *Junski ustanak*, na strani 431. uzgred spominju te zločine, a četnike nazivaju „revanšistički elementi": *U redovima ustanika su se pojavili revanšistički elementi koji su počeli da ubijaju neboračko muslimansko stanovništvo, pljačkaju i pale sve muslimanske kuće u Avtovcu i Muljima. [...] Radi se dakle, o elementima stihije, vernim pratiocem svih masovnih narodnih pokreta u istoriji, od čega nije bio pošteđen ni junski ustanak.*

[499] Smail Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, MAG, Sarajevo, 1996, str. 21–22.

[500] Kazivanje Obrena Starevića, nesređena memoarska građa 1941–1945. / Arhiv HNK/Ž Mostar.

[501] Arhiv Kotarskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva Mostar/ Arhiv HNK/Ž, kutija 61, dokument 147/41.

jula 1941. godine, broj 999/41 preko *Ulema medžlisa* u Sarajevu šalje *apel svim muslimanima i muslimankama NDH da putem vakufskih povjerenstava, područnih džematskih imama i ostalih vjerskih službenika organizuju sabirnu akciju za pomoć stradalnicima u napadu četnika i odmetnika na čisto muslimanska sela u istočnoj Hercegovini. Reisul-ulema moli pomoć muslimanskom razbježanom svijetu, bez igdje ičega, kako bi očuvao goli život*.[502] U pismu se napominje da pomoć može biti u novcu i u naravi (nepokvarljiva hrana i odijelo). Odmah su pozvani svi vjerski službenici, imami, mualimi, vjeroučitelji i vaizi da zdušno pristupe sabiranju pomoći u svojim džematima, te da hatibi i vaizi u svojim džamijama organizuju vazove i upoznaju džematlije sa hālom i teškim stanjem braće i sestara. U apelu se napominje da se prilozi mogu uzimati i od nemuslimana. Radi praktičnosti i što brže dostave pomoći stradalnicima, *Ulema medžlis* je odredio da džemati sva prikupljena sredstva šalju Vakufskom povjerenstvu u Mostaru, sa napomenom *ko brzo daje – dvostruko daje*. Ovaj apel reisul-uleme proslijeđen je svim džematskim imamima na prostoru tadašnje Nezavisne države Hrvatske.

Odziv na apel je bio iznad očekivanja. Vakufskom povjerenstvu u Mostaru počeli su pristizati prilozi džematlija iz Jajca, Sarajeva, Kladnja, Banja Luke, Maglaja, Foče, Rogatice, Bugojna, Sanskog Mosta, Bosanske Gradiške, Teslića, sela Duge kod Prozora, Visokog, Vareša, Novog Šehera, Gradačca, Prnjavora, Seona kod Tuzle i drugih mjesta.[503] Posebno su se istakli muslimani Trebinja koji su sakupili 30.000 dinara,[504] što je tada bio iznos za trideset prosječnih mjesečnih plata, dok su cazinski vakufi poslali 23.073,50 dinara[505] pomoći. U Mostaru je osnovan Odbor za prikupljanje pomoći postradalim muslimanima u istočnoj Hercegovini koji je u julu, augustu i septembru imao više sjednica.

Članovi odbora su bili dr. Šefkija Balić, Hasan Nametak, prof. Mustafa Alikalfić, Abdurahman Nametak, Salih-aga Efica, Derviš-aga Grebo i Omer Halilhodžić. U prvi mah je sakupljeno 250.611 dinara, od toga u

[502] Isto kao gore, pismo Ulema medžlisa br. 2633/41 od 10. jula 1941. kutija 61, svežanj dokumenata 304/41.

[503] Isto kao gore, spisak priloga za pomoć kutija 61, svežanj dokumenata 259/41.

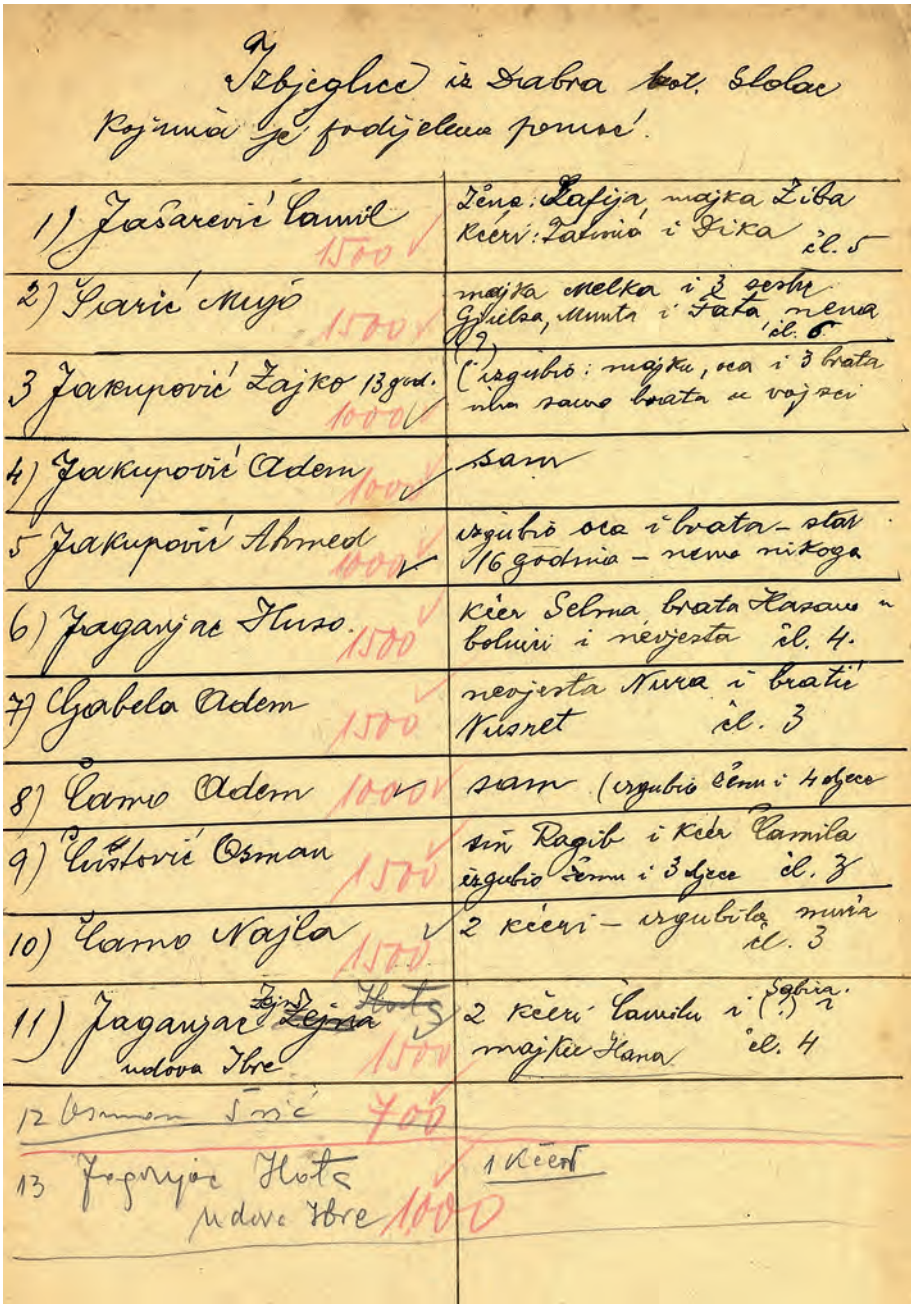
[504] Isto kao gore, dostava novca, kutija 61, dokument 260/41.

[505] Početkom prve ratne, 1941. godine još se plaćalo i računalo u dinarima propale Kraljevine Jugoslavije. Tako 4. augusta 1941. u Mostaru poslovođa radnje ima platu od 1.750 dinara, dok podvornik u sudu ima mjesečna primanja od 600 dinara. Kasnije, ratnih godina, se računalo u kunama NDH, koja je stalno gubila na vrijednosti, pa je kao čvrsta, *konvertibilna* valuta bila italijanska lira.

Mostaru 76.450 dinara. Prema Nevesinju i Gacku odbor već 4. avgusta 1941. godine Mustafi ef. Baliću šalje omot sa 50.000 dinara za postradale iz Mulja i Avtovca. Svi spiskovi prikupljanja i davanja novčane pomoći su uredno vođeni sa potpisom ili otiskom prsta osobe koja daje ili prima pomoć.

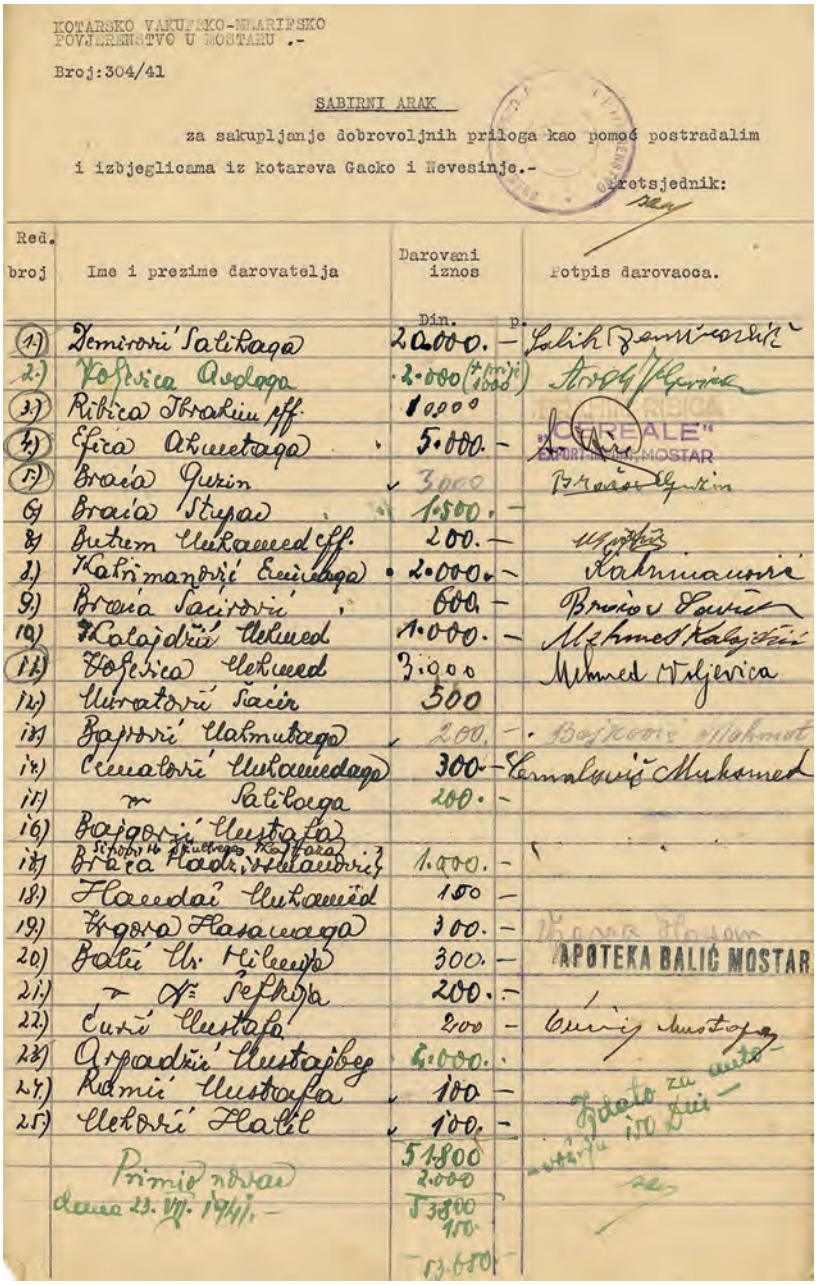
Slika br. 50. Jedan od najhumanijih događaja u historiji Mostara se desio 31. oktobra, ratne 1943. godine u džamiji Tere Jahje u mahali Carina. U ovu džamiju je došlo, više od stotinu djece, muhadžira izbjeglih iz jugoistočne Bosne ispod četničkog noža.

Izbjeglice iz Dabra kot. Stolac
Pojmuša je prodijeleno penzić.

1) Jašarević Šamil 1500	Žena: Zafija majka Žiba Kćeri: Zalmira i Dika čl. 5
2) Šarić Mujo 1500	majka stelka i 3 sestre Ljubica, Munta i Fata nema čl. 6
3 Jakupović Zajko 13 god. 1000	(izgubio: majku, oca i 3 brata nitko samo brata u vojsci
4) Jakupović Adem 1000	sam
5 Jakupović Ahmed 1000	izgubio oca i brata – star 16 godina – nema nikoga
6) Jaganjac Huso 1500	kćer Selma brata Hasana u bolnici i nevjesta čl. 4.
7) Ljubela Adem 1500	nevjesta Nura i braći Nusret čl. 3
8) Šamo Adem 1000	sam (izgubio ženu i 4 djece
9) Čustović Osman 1500	sin Ragib i kćer Kamila izgubio ženu i 3 djece čl. 3
10) Šamo Majla 1500	2 kćeri – izgubila muža čl. 3
11) Jaganjac Zijo Zejna Hodža 1500	2 kćeri Šamilu i (?) Sabira majke Hana čl. 4
12 Osman Šarić 700	
13 Jagnjica Hodža mlađe žene 1000	1 kćer

Slika br. 51. Dio spiska pružene pomoći u novcu izbjeglicama iz Dabra, kotar Stolac. U desnoj koloni broj ubijenih članova porodice. /Arhiv HNK Mostar.

KOTARSKO VAKUFSKO-MJARIFSKO
POVJERENSTVO U MOSTARU .-

Broj:304/41

SABIRNI ARAK

za sakupljanje dobrovoljnih priloga kao pomoć postradalim i izbjeglicama iz kotareva Gacko i Nevesinje.-

Predsjednik:

Red. broj	Ime i prezime darovatelja	Darovani iznos Din. p.	Potpis darovaoca.
1.)	Demirović Salihaga	20.000.-	Salih Demirović
2.)	Fejzića Avdaga	2.000 (dvije hiljade)	Avdo Fejzića
3.)	Ribica Ibrahim eff.	10.000	
4.)	Efica Ahmetaga	5.000.-	
5.)	Braća Gušin	3.000	Braća Gušin
6)	Braća Stupar	1.500.-	
7)	Butum Muhamed eff.	200.-	
8.)	Kalinanović Emin aga	2.000.-	Kalinanović
9.)	Braća Šaćirović	600.-	Braća Šaćirović
10.)	Kalajdžić Mehmed	1.000.-	Mehmed Kalajdžić
11.)	Fejzića Mehmed	3.000	Mehmed Fejzića
12.)	Muratović Šaćir	500	
13.)	Bajgorić Mahmutaga	200.-	Bajgorić Mahmut
14.)	Čemalović Muhamedaga	300.-	Čemalović Muhamed
15.)	" Salihaga	200.-	
16.)	Bajgorić Mustafa		
17.)	Braća Hadžiahmetović	1.000.-	
18.)	Hasedai Muhamed	100.-	
19.)	Grgora Hasanaga	300.-	Grgora Hasan
20.)	Balić Dr. Mileta	300.-	APOTEKA BALIĆ MOSTAR
21.)	" A. Šefkija	200.-	
22.)	Ćurić Mustafa	200.-	Ćurić Mustafa
23.)	Ogradžić Mustajbeg	5.000.-	
24.)	Rahić Mustafa	100.-	
25.)	Mehović Halil	100.-	
		51800	
	Primio novac dana 23. VII. 1941.	2.000	
		53800	
		150	
		53.650	

Slika br. 52. Predsjednik Vakufskog povjerenstva Mostara Ibrahim Ribica i Salih-aga Efica organizovali su među mostarskim Bošnjacima prikupljanje novčane pomoći žrtvama četničkih zločina u istočnoj Hercegovini. Prije toga su napravili spisak od 115 viđenijih Mostaraca od kojih se očekuje davanje novčane pomoć u znatnijem iznosu. Spisak se nalazi u sljedećem odjeljku knjige. Tadašnja vrijednost dinara je bila u visini današnje vrijednosti konvertibilne marke (2020. godine 1 euro = 1,95 BAM). /Arhiv HNK Mostar.

Četnički zločini se ubrzo šire na ostale dijelove Hercegovine i jugoistočne Bosne. U Tasovčićima, početkom augusta 1941. godine, u kući Velije Kudre smještaju se izbjeglice iz Avtovca. Početkom septembra u Divinskoj opštini u selu Prisoju su ubijena 52 Bošnjaka, od toga 41 član porodice Zećo, u selu Donje Orahovice je ubijeno 109 članova porodice Bajramović, a u selu Đeče 138 članova porodice Ćatović.[506] U Stolac 23. septembra 1941. godine dolazi 363 izbjeglica iz 49 zapaljenih kuća porodica Zećo, Zubović, Mahmutović, Čezić i Vilogorac iz sela Vlahovići.[507] Zadnjeg dana septembra iste godine u Mostar dolaze izbjeglice iz Dabra iz okoline Stoca. Reisul-ulema Fehim Spaho 28. augusta šalje pismo Kotarskom vakufskom povjerenstvu u Mostaru[508] u kojem navodi da je *ista nevolja koja je prije mjesec i po poklopila dio hercegovačkih muslimana, stigla je također muslimane iz Sandžaka,* te moli *ako ima kakvog preteka od sabranog novca za postradale u Hercegovini da se pošalje Vakufskom povjerenstvu u Prijepolju za pomoć izbjeglicama iz crnogorskog dijela Sandžaka koji su prebjegli u Priboj, Novu Varoš, Prijepolje i Sjenicu*. Bošnjaci iz jugoistočne Bosne koji su u ljeto prve godine rata davali pomoć za stradale iz Avtovca i Mulje krajem 1941. i početkom 1942. godine sami postaju izbjeglice. Srbi su u svom pohodu došli u blizinu Mostara. Tako su 5. novembra 1941. godine na brdima iznad Bijelog Polja, sjeverno od grada, zapaljene vatre u obliku slova V. S.[509] Početkom 1942. godine, 24. marta, u Mostar iz Gacka i istočne Hercegovine dolazi više stotina izbjeglica i smještaju se po učionicama mekteba i džamijama.[510] *Gradsko poglavarstvo uputilo je poziv građanstvu za sakupljanje vunenih odjevnih i obuvnih predmeta koji će se podijeliti postradalima koji su se sklonili u Mostar ispred četničkih odmetnika.*

[506] Spisak ubijenih je napravio Asim Pervan, memoarska građa 1941–1945. Arhiv HNK/Ž, Mostar.

[507] Arhiv Kotarskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva Mostar/ Arhiv HNK/Ž, kutija 62, dokument 160/41.

[508] Isto kao gore, kutija 61, dokument 304/41, pismo Reisul-uleme br. 1258/41 od 28. 8. 1941.

[509] Vatrom ispisana početna slova, vjerovatno, *Velika Srbija*, ili *Vojska Srbije*. Izvještaj zapovjedništva III Domobranskog zbora, Op. Br. 459/tajno od 6. 11.1941. / ustaško-domobranski dokumenti / Arhiv HNK/Ž Mostar.

[510] *Izbjeglice su smještene u dvije velike učionice u površini 160 m² u Karađoz-begovom mektebu i na spratu Ćejvan-begovog mekteba na Velikoj Tepi, površine 120 m². Ako bude potrebe za dodatnim smještajem, izbjeglice bi mogle boraviti u Derviš-pašinoj džamiji u Podhumu i Lafinoj džamiji na Pijesku.* / Arhiv Kotarskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva Mostar/ Arhiv HNK/Ž, kutija 63, dokument 114/42.

Građanstvo se sa razumijevanjem odazvalo ovome pozivu, pa je sakupljena veća količina razne odjeće i obuće, a mnogi trgovci dali su dosta i novih predmeta.[511] Tokom cijele 1942. godine priliv bošnjačkih izbjeglica iz jugoistočne Bosne i istočne Hercegovine se nastavlja. Tako u decembru odbor *Pomoć* za grad Mostar moli Vakufsko povjerenstvo da ustupi sve raspoložive prostorije za smještaj velikog broja muhadžira.[512] Među izbjeglicama se pojavilo sedam slučajeva pjegavog tifusa.[513] Priliv izbjeglica u Mostar se nastavio sljedeće, 1943. godine, i nije prestajao sve do kraja rata. Prema izvještaju o radu mostarskog ogranka *Merhameta* za 1943. godinu u Mostaru je te godine bilo 1.977 muslimanskih izbjeglica o kojima je *Merhamet vodio skrb.*[514] Građani Mostara davali su novčanu pomoć za muhadžire i drugim dobrotvornim društvima. Tako je 1944. godine *Narodnoj uzdanici* u Mostaru predato 218.500 kuna sakupljene pomoći.[515]

---

[511] *Osvit*, 15. ožujka 1942. godine, broj 4, strana 4.

[512] U *Napretkovom* konviktu gdje su muhadžiri također bili smješteni, njihova vjeroučiteljica je bila Aiša Ćiber. /Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž. Mostar. Kutija 63, 210/42 od 1942. godine.

[513] Arhiv Kotarskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva Mostar/ Arhiv HNK/Ž, kutija 63, dokument 397/42.

[514] Navedene izbjeglice su bile smještene u sedam velikih objekata, a nekim porodicama su dodijeljene polurazrušene i napuštene kuće. Te izbjeglice su bile iz sljedećih mjesta: Gacko 1.226, Nevesinje 14, Glamoč 31, Bileća 83, Stolac 170, sela oko Mostara 204, Ljubinje 84, Prozor 10, Duvno 19, Rogatica 2, Višegrad 6, nenavedeno mjesto 128. Pored grada, izbjeglice su smještene u selima Mostarskog kotara, a njihov ukupni broj, sa izbjeglicama u gradu, je bio 2.751, od toga 1.421 muškarac i 1.330 ženskih. Od svih izbjeglica u Mostarskom kotaru, 2.034, ili 74%, su bila djeca i malodobni do 20 godina starosti. Od te djece 673 su bila siročad bez roditelja. Neki odrasli muškarci-izbjeglice su bile angažovani na radu u Organizaciji Todt, Rudniku mrkog uglja, Fabrici duhana i građevinskoj radionici. Većina odraslih izbjeglica zbog lošeg zdravlja, iznemoglosti i sakačenja nije mogla raditi. Godine 1943. građani Mostara su kao pomoć izbjeglicama *Merhametu* dali 2.756.498 kuna. / *Osvit*, broj 106, str. 4, izdanje od 5. marta 1944. Sarajevo.

[515] Najveće priloge su dali: 15.000 kuna, Avdaga Voljevica i Alija Elezović; 10.000 kuna, braća Hadrovići, Hilmija Balić, apotekar, Hasan Badžak, Hasan Šiširak, Ibrahim Ribica, Avdija Bajgorić, Enes Efica; 7.000 kuna, Kasim Dvizac; 5.000 kuna, Osman hadži Omerović, Alija Pilavdžić, braća Guzin, Mirza Balić, Alija Kajtaz, Hazim Čohadžić, Šerif Čorda, Mehmed Hadrović, Hamdija Batlak, Salih Vukotić i Mehmed Spužić. Stotinjak drugih građana također su dali priloge od 4.000 do 500 kuna. / *Novi Behar*, Pregled društvenih vijesti, broj 8, godina XVI, strana 131-132, godina 1944.

Samo u Sarajevu i Visokom 1. augusta 1944. godine je bilo 50.500 izbjeglica iz istočne Bosne, od kojih su 43% ili 21.640 bila djeca do četrnaest godina starosti.[516]

O ovim humanim akcijama koju su u najtežim godinima Drugog svjetskog rata pokazali Bošnjaci Mostara i cijele Bosne i Hercegovine u ogromnom broju knjiga izdatih u socijalističkoj Jugoslaviji nije napisana niti jedna riječ![517] Ima više razloga zbog čega je preko tragične sudbine izbjeglica iz jugoistočne Bosne i istočne Hercegovine[518] pao veo šutnje u periodu poslije Drugog svjetskog rata. Novoformirana vlast je nastojala da se o ovim pokoljima ne govori, pošto je dvije hiljade četnika koji su izvršili ove nezapamćene zločine primljeno kasnije u partizanske jedinice, a mnogi od njih su poslije rata postavljeni na rukovodeće položaje u društvu. Dolaskom u Foču Vrhovni štab NOV Jugoslavije je pristupio organizovanom prikupljanju boraca za Dobrovoljačku vojsku. Većina Dobrovoljačke vojske formirana je direktnim prevođenjem četničkih u Dobrovoljačke jedinice.[519] Sve do aprila 1942. godine, kada

[516] Ostali podaci: djeca do četrnaest godina i starci preko 60 godina 26.530 (52,5%), sama djeca do 14 godina 21.640 (42,8%), ženske osobe od 15–59 godina starosti 13.441 (26%) / ing Husnija Salković, *Osvrt na naše stradanje u ovom ratu*, *Narodna uzdanica* za 1945. godinu, str. 172.

[517] Naprimjer, samo četiri knjige *Hercegovina u NOB-u* imaju ukupno 3.400 stranica, Vojnoistorijski Institut iz Beograda je objavio 180 *Zbornika dokumenata i podataka o NOB-u*, i to u 16 tomova, gdje se o Bosni i Hercegovini govori u IV. tomu sa ukupno 35 knjiga, pukovnik JNA, Mostarac Mensur Seferović je napisao 24 knjige sa revolucionarnom tematikom iz Drugog svjetskog rata, te druge brojne knjige.

[518] Na području istočne Hercegovine je do kraja 1941. godine, prema dokumentima tzv. Nezavisne države Hrvatske, zaklano i ubijeno 1.056 Bošnjaka, a mnoge kuće su, nakon pljačke potpuno spaljene. Ti zločini izazvali su kolone izbjeglica, posebno u Mostar, Čapljinu i Dubrovnik./ *Sjećanja, opomene i poruke,* 2011. *djelo* navedeno ranije. Str. 26

[519] Dolaskom Vrhovnog štaba u Foču, pristupilo se organiziranom prikupljanju boraca za Dobrovoljačku vojsku. Većina Dobrovoljačke vojske formirana je direktnim prevođenjem i organiziranjem četničkih u Dobrovoljačke jedinice. U Foči je od četnika, koje su partizani prethodno razoružali, a koji su *poklali hiljade muslimana*, formirano nekoliko jedinica Dobrovoljačke vojske. O tome Vlado Dapčević svjedoči: *U Foči formirasmo nekoliko odreda Dobrovoljačke vojske. To su bili četnici koje smo razoružali. I to baš oni koji su poklali hiljade muslimana … Da smo ih kažnjavali, sve bismo morali da pobijemo. Svi do jednog su klali. A preko 2.000 ih je bilo. Za nekog Pljevaljčića se pričalo da je poklao preko 1.000 muslimana, za nekog Đurđevca oko 800, a za njihovog komandanta Krezovića da je sa dva brata pobio preko 300. Nijesmo mogli nikoga da strijeljamo, jer ostali onda ne bi prešli na našu stranu. Čak smo za komandanta tog odreda, u kome sam ja bio politički komesar, morali da postavimo baš*

četnici vrše puč i likvidiraju rukovodstva u partizanskim jedinicama,[520] partizani su sarađivali sa četnicima i prešutno, u nemogućnosti da im se suprotstave, tolerisali četničke zločine nad Bošnjacima. Tokom novembra i decembra 1941. godine nastala je velika kriza u partizanskom pokretu radi nejasnih političkih ciljeva borbe,[521] pa su mnogi partizani prešli četnicima. S druge strane četnička politika je bila jasna i lako shvatljiva srpskom seoskom življu.[522] Jedan od razloga nespominjanja četničkih zločina sigurno je uzrokovana time da su, poslije 1945. godine, na vodećim položajima u Komunističkoj partiji i upravnom aparatu Jugoslavije bili članovi zajedničkog partizansko-četničkog štaba, krajem 1941. godine, Rodoljub Čolaković i Svetozar Vukmanović-Tempo.[523] U poslijeratno vrijeme je bilo nezamislivo da se, i u najdaljim natuknicama i alegorijama, spomene saradnja partizana i četnika u prve dvije godine rata i uloga visokih partijskih rukovodioca u tome. Sredinom 1970-ih godina istaknuti bosanskohercegovački komunistički rukovodioc, narodni heroj i član Partije od 1929. godine, Pašaga Mandžić, želio je da se prestane sa nekritičkim i netačnim prikazivanjima oslobodilačkog pokreta u istočnoj Bosni 1941/42. godine, te da se otvoreno rasprave greške koje su stvorene saradnjom četnika i partizana i uloga Rodoljuba Čolakovića i Svetozara Vukmanovića-Tempa u osnivanju zajedničkog četničko-partizanskih snaga.[524] Partijski vrh žestoko je uzvratio i

tog Gojka Krezovića. / Safet Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam : ratni realizam i odjek rezolucija građanske hrabrosti (1941)* /. Sarajevo, vlastito izdanje 2010, str. 287–288.

[520] Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942*. godine, Svjetlost, Sarajevo, 1972, str. 232–239.

[521] Rasim Hurem, isto, str. 73.

[522] *Četnici su jasno isticali da je jedini način ukidanje ustaške vlasti pripajanje istočne Bosne Srbiji, a istočna Hercegovina da se izdvoji iz NDH i potpadne pod italijansku zonu skupa sa Crnom Gorom. Četnički pokret je stajao na stanovištu da buduće državno uređenje Jugoslavije treba da se bazira na uspostavi entički čiste Velike Srbije koja bi se prostirala u granicama Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke. Zadaci četničkog pokreta su čišćenje Sandžaka od muslimana, a Bosne i Hercegovine od Hrvata i Muslimana.* / Rasim Hurem, isto, str. 73, 224.

[523] Husnija Kamberović, *Najnoviji pogledi na Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini*, zbornik radova, 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine, knj. 3, Institut za istoriju, Sarajevo, 2006, str. 27.

[524] Pašaga Mandžić na sastanku govori *da su partizani ratovali, držali frontove, a četnici su iza njih pljačkali i klali muslimanski narod. Članovi zajedničkog štaba kolju Bošnjake, a to Rodoljub Čolaković ne vidi, nego samo forsira jedinstvo ustaničkih masa. Tada je meni bilo jasno da čitav jedan narod bježi od nas. Zašto bježi? Sigurno je, bježi, kuća se i ognjište svoje ne napušta tako lako, nego bježi, zna se od četničkog*

obračunao se sa Mandžićem i isključio ga iz Saveza komunista 1975. godine. Slomljen i skrhan višesatnim policijskim isljeđivanjem u maniru staljinističkih istražnih postupka, Mandžić potpisuje pokajničku izjavu i optužuje sam sebe da je uvučen u grupu u kojoj *je omiljena tema diskusije bila zapostavljeni položaj Muslimana u našoj zemlji*. Sljedeći razlog nespominjanja izbjeglica ispod četničkih noža u socijalističkoj Jugoslaviji svakako leži u tome da se nije smjelo pozitivno govoriti o bilo kakvim akcijama i djelima koja nisu provođena pod partijskim vodstvom i u ime nove revolucionarne vlasti. U knjigama iz tog doba, koje su pisane apologetskim i hagiografskim stilom, samo u dalekim natuknicama i alegorijama spominjani su četnički zločini,[525] uglavnom se veličao marksistički pogled na historijski razvoj, *oslobodilački rat i revolucija*, *položaj radnika*, *razvoj radničke klase*[526], itd. Svi oni koji nisu pisali u ovom stilu izvrgnuti su, u manjem ili većem obimu, političkim progonima. Naprimjer, protiv historičara Rasima Hurema čija je doktorska disertacija, odbranjena 12. maja 1970, a publikovana 1972. godine kao knjiga *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, (Svjetlost, Sarajevo) u kojoj je objektivno obradio događaje u istočnoj Bosni, povedena je žestoka politička hajka koju treba posmatrati u kontekstu zauzdavanja pokreta za afirmaciju muslimanske nacije i pojava liberalizma, koji je

noža, a mi idemo skupa s četnicima. [...] Snage tog zajedničkog štaba nisu se borile protiv okupatora, nego protiv muslimana. Gdje se Glavni štab najviše kretao tu se najviše problema i desilo. Mi smo se izolovali od naroda, od većine naroda, pa treba da se zna da su imali plan pokolja Hrvata i Muslimana u istočnoj Bosni, a toga naroda je apsolutno većina a mi smo bili s četnicima zajedno. Pa znači, odvojili smo se od većine naroda u istočnoj Bosni i koliko je trebalo krvi da prolijemo da se to povjerenje počinje da vraća u narodu. /Magnetofonski snimak sa proširene sjednice Sekretarijata CK SKBiH, održane 26. juna 1973. godine, naveden u knjizi Šaćira Filandre, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo 1998, str. 243-245.

[525] Tako u knjizi *Mostarski koloplet*, (Edicija Mostar za slobodu, Opštinski odbor SUBNOR-a, Mostar, 1985) Mensur Seferović na strani 105. piše: *...U tom grčevitom uzrastanju naroda i njegove vojske, upravo u vrijeme kada se nevelika jezgra komunista, skojevaca i njihovih simpatizera narodu i borcima ustaničke narodne vojske otkrivali jedino moguće puteve opstanka, a to je još žešći napad na izdajnike i okupatore, uz jedinstven front i borbu svih rodoljubivih Hercegovaca, grupe srpskih i crnogorskih šovinista su okrenuli puške na drugu stranu, protiv drugih nacionalnih sredina na koje su naišli...* itd.

[526] Seka Brkljača, Bosna i Hercegovina u prvim godinama drugog svjetskog rata od 1939. do 1941. godine, Zbornik radova Bosna i Hercegovina 1941 : novi pogledi – Sarajevo : Institut za istoriju, 2012, knj. 9, str. 9

prema mišljenju dogmatika otišao predaleko.[527] Poučeni napadom na Hurema bosanskohercegovački historičari do 1992. godine su isključivo pisali o NOB-u kao *epopeji* gdje je glorifikovana uloga KPJ, monolitnost pokreta, jasnoća i konzistentost narodnooslobodilačke i antifašističke borbe te se uveličavao značaj određenih događaja, broj boraca i žrtava.[528]

Tek po raspadu Jugoslavije i prestanku agresije na Bosnu i Hercegovinu, bez ideološke pristrasnosti i partijske discipliniranosti pojavljuju se tekstovi, koji kritički i bez straha, na osnovu brojnih dokumenata, ponovo revaloriziraju period Drugog svjetskog rata, ali bez devalviranja antifašističke borbe i njenih rezultata.[529] Čitaocima koji su tokom pedesetogodišnjeg socijalističkog razdoblja, počevši od najranijeg školskog doba, naučeni na knjige i tekstove o Drugom svjetskom ratu, koji na apologetski i hagiografski stil podilaze mitovima socijalističkog režima, posebno onima o socijalističkoj revoluciji i partizanskom herojstvu pod uvijek ispravnim vodstvom Komunističke partije, ove knjige mogu izazvati nevjericu pa i odbojnost.

U toku Drugog svjetskog rata izbjeglice nisu samo dolazile na Carinu, nego su i neki stanovnici mahale bili primorani da napuste svoje domove i grad. Okupacijom Mostara i uspostavljanjem Nezavisne države Hrvatske 1941. godine nastao je izbjeglički val mostarskih Srba, uzrokovan ustaškim terorom, pa tako i Srba koji su stanovali na Carini. Iz kuće u Šaranovom sokaku broj 7 (danas ulica Braće Trbonja) ustaše su odvele i ubile osam članova šire porodica Belović.[530] Iz Kurtovića sokaka broj 2. (danas Rifata Frenje) ustaše odvode i ubijaju ložača parne

[527] Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945* / Rasim Hurem; priredio Dino Mujadžević. – Posebno izd. – Sarajevo : University Press ; Zagreb : Plejada : Bošnjačka nacionalna zajednica za Zagreb i Zagrebačku županiju, 2016, str. 362-364

[528] Husnija Kamberović, *Najnoviji pogledi na Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini*, 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata: kako se sjećati 1945. godine : zbornik radova. – Institut za istoriju, 2006, Sarajevo, knjiga. 3, str. 25–32.

[529] Naprimjer knjige: Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu, Oko,* uz pomoć Akademije nauka i umjetnosti BiH, 1998. / Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*. Posebno izd. – Sarajevo : University Press ; Zagreb / Marko Attila Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu - The Bosnian Muslims in the Second World War*, Vrijeme, Zenica, 2019. / Marko Attila Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and the Chetniks*, 1941-1943, London: Oxford University Press, 2006. / kao i druge knjige, te brojni stručni članci.

[530] Vidjeti odjeljak *Poginuli i ubijeni stanovnici Carine u toku Drugog svjetskog rata*.

lokomotive Milana Antelja, rođenog 1898. godine. U kući je ostala supruga Ljubica, rođena Ninković sa dvoje djece Zdravkom i Mirom. Kuću 1950-ih godina Ljubica prodaje i s djecom seli za Beograd.

Ustaške vlasti su organizovale prisilnu deportaciju mostarskih Srba za okupiranu Nedićevu Srbiju, preko logora u Hrvatskoj, ili direktno preko Višegrada. Tako su u logor Caprag kod Siska 17. augusta 1941. godine dopremljena 202 mostarska Srbina,[531] a deportacije su nastavljene narednih sedmica. Po ulicama Mostara nalijepljeni su plakati na kojima je stajalo da se pravoslavni abecednim redom spreme za transport sljedećeg dana za 10 sati ujutro, da pokupe sve potrebne stvari i da sa sobom ponesu svega po 500 dinara po osobi. Stanove su trebali zaključati, a ključeve predati u Kotarskoj oblasti.[532] Prema pisanju Radivoja Krulja, sveštenika Zahumsko Hercegovačke i Primorske Pravoslavne eparhije, iz tadašnjeg Mostarskog sreza deportovano je osam hiljada Srba za okupiranu Nedićevu Srbiju, od kojih se mnogi nikada nisu vratili da žive u Mostaru i okolini.[533]

Svoju kuću u Zvonića sokaku zauvijek je napustila i porodica Milana Mikića sa kćerkom i sinom Neđom. Prije njihovog odlaska u Srbiju, najmlađi član ove porodice, petnaestogodišnji sin Slavko je kao jedna od prvih žrtava Drugog svjetskog rata u Mostaru, poginuo 12. aprila 1941. godine u njemačkom i italijanskom bombaradovanju. Radoznali Slavko je čuvši zvukove avionskih motora istrčao iz kuće na vrh sokaka da gleda avione. Bomba je pala nedaleko od tog mjesta, na put koji je kroz Carinski harem vodio u Pasjak i ubila dječaka. U njihovu praznu kuću poslije završetka Drugog svjetskog rata NO opštine Mostar useljava porodicu Mitra Čorlije sa ženom Anđom, sinom Neđom i kćerkom Blaženkom. Iz kuće u današnjoj ulici M. Balorde u Beograd zauvijek odlaze Ljubica Milić, supruga Čedomira, sa šestero djece: sinovi Jovan i Đorđe, i kćerke Dragica, Mirjana, Smilja i Biljana. Mnogi drugi Srbi sa Carine su protjerani od strane ustaša, da bi se pri kraju, ili po završetku Drugog svjetskog rata vratili svojim kućama iz izbjeglištva u Srbiji.

---

[531] Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH,* Srpsko narodno vijeće, Zagreb, 2014, str. 150

[532] Izvor kao gore, str. 205.

[533] Radivoje Krulj, *Spisak stradalih Srba u Drugom svjetskom ratu 1941 – 1945,* preuzeto 15. 11. 2018. sa https://eparhija-zahumskohercegovacka.com/?p=41300

Spisak osoba koje su u svoje porodice u toku Drugog svjetskog rata primile ratnu siročad – male muhadžire

U prethodnom odjeljku smo opisali razloge stvaranja ogromnog broja muhadžira iz istočne Hercegovine i jugoistočne Bosne, koji su, osim Sarajeva, utočište nalazili u gradovima i selima uz rijeku Neretvu. U Mostar su još od sredine 1941. godine pristizale izbjeglice, prvo iz istočne i južne Hercegovine (nevesinjski, gatački, stolački i trebinjski kotar), a zatim iz drugih dijelova (1943. Livno, Sandžak), i taj priliv praktično nije prestajao do kraja Drugog svjetskog rata.

Ulema medžlis i *Merhamet* su grozničavo radili da se bar najmlađi muhadžiri, neuhranjeni i slabo obučeni, prije dolaska zime iz prenapučenog Sarajeva smjeste u dolinu Neretve. Dolje na spisku su osobe (dobrotvori) koje su primile i uzdizale male muhadžire. Većina njih je primila male izbjeglice iz voza 31. oktobra 1943. godine, ali su na spisku dobrotvori koji su izbjeglice primili ranije, iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine, i koji su u Mostar stizali na razne načine.[534] Dobročinstvo, ili merhamet ovih osoba, bez sumnje leži u njihovom poimanju i upražnjavanju vjere, gdje se u velikom broju ajeta iz Kur'ana ukazuje na važnost i značaj činjenja dobrih djela, a vjernike uči da budu plemeniti, humani i ljubazni prema ostalim ljudima. Mnoga djeca su poslije odluke državnih vlasti iz 1948. godine vraćena u svoja mjesta, gdje to bilo moguće, dok je više njih ostalo kod svojih staratelja, završilo škole, zaposlilo se i osnovalo porodice. Neki od njihovih potomaka danas žive u Mostaru, dok su drugi ponovo poslije progona 1993. godine postali izbjeglice.

[534] Prema izvještaju o radu mostarskog ogranka *Merhameta*, ta organizacija je iz Sarajeva dovela 672 izbjegličke djece i smjestila ih po porodičnim kućama u gradu Mostaru, Blagaju i Bijelom Polju. Od ove djece 377 su siročad. To ne znači da su sva ta djeca došla pomenutim vozom. Vjerovatno su male izbjeglice iz logora na Alipašinom Mostu prebacivana u Mostar u manjim grupama, vozom ili kamionima, tokom cijele 1943. godine. / *Osvit*, broj 106, str. 4, izdanje od 5. marta 1944. Sarajevo.

Slika br. 53. Slikano 21. februara 1944. godine u kući Alije Kurta, sina hadži kurra hafiza Muhameda (1850–1940). Slijeva: sinovi Alijini, Džemil (1934–2017), Salih (1931–1945) i dječak muhadžir (nema živućih osoba koji bi mogli znati ime) iz istočne Bosne koji je bio približno star kao Alijini sinovi. Iza djece je djevojka Đula Dugalić, koja je u kući Kurta pazila i vodila računa o djeci. Sa slike je vidljivo da se mali muhadžiri ni po čemu nisu razdvajali od djece ukućana gdje su primljeni.

Za potrebe pisanja ovog teksta u relevantnim arhivama nismo pronašli imena staratelja i zbrinute djece ove humane akcije. Spisak dolje je, najvećim dijelom, sastavljen zahvaljujući sjećanjima Hivzije Hasandedića, koje je on zapisao 1986. godine.[535] On je tada, također, po arhivama bezuspješno tražio dokumente o ovom događaju. Spisak je dopunjen naših istraživanjima i intervjuima sa desetak najstarijih Mostaraca rođenim u periodu 1928–1936. godine, te pojedinim muhadžirima i njihovom rodbinom. Ne može se sa sigurnošću znati, ali obzirom na broj od 673 siročadi koja su bila smještena u Mostarskom kotaru 1943. godine, od toga 385 po kućama,[536] mišljenja smo da naredni spisak obuhvata samo 40-45% osoba koje su udomile male izbjeglice u svoje porodice. Nekim budućim istraživačima preostaje da ovaj spisak kompletiraju.

Starost djece u spisku se odnosi na njihov uzrast 1943. godine.

[535] Hivzija Hasandedić, *Primjeri dobročinstva iz nedavne prošlosti*, Preporod, Sarajevo, 1986, br. 1, str. 9.

[536] *Osvit*, broj 106, str. 4, izdanje od 5. marta 1944, Sarajevo.

Mostar	
1. Alikalfiić Mustafa	2. Babić Mustafa
3. Badžak Hasan	4. Bajgorić Mustafa
5. Bakija Ibraginica	6. Balić Abdulah, izbjeglica Hamed, 8 godina, okolina Rogatice
7. Balić dr. Ševkija	8. Balić Mustafa
9. Batlak Halil-aga, izbjeglica Vatreš Omer, okolina Rogatice	10. Batlak Salih
11. Bećević Salih	12. Begović Hakija
13. Blagajac Abdurahman	14. Blagajac Halil
15. Brkić Muhamed	16. Čelebić Ibrahim
17. Čerkić Mehmed	18. Čorda Šerif
19. Čorda Halil	20. Ćatić Dudija, žena Muhameda, muhadžir Gaštan Salko iz Rabine, 6 godina
21. Ćemalović Mehmed	22. Ćemalović Mujaga
23. Ćemalović Salih-aga	24. Ćisić Salih-aga
25. Ćišić Sulaga (2 djece)	26. Ćupina Smajo, izbjeglica Dedajić Edhem, 4 godine, okolina Rogatice
27. Ćurić Omer	28. Delalić Mehmed
29. Demirović Hasan, izbjeglica Kodžaga Adil, 6 godina	30. Demirović Muhamed
31. Deriškadić Arifa	32. Deronja Midhat
33. Derviškadić Mehmed	34. Dilberović Alaga
35. Drljević Husaga	36. Drljević Salih
37. Duranović Alaga	38. Džinović Suljaga
39. Džudža Smail efendija	40. Efica Salih-aga
41. Fazlibegović hadži Mustafa	42. Fazlibegović hadži Salih
43. Frko Mehmed	44. Galešić Salih
45. Gosto Nazif	46. Grćić hafiz Alija
47. Hadžiomerović Mustaj-beg, izbjeglica Gušo Hasib, 5 godina, selo Drinsko, Višegrad	48. Hadžić Šemsa (dvoje djece)
49. Hadžiselimović Ibrahim	50. Hakalo Lutvo, izbjeglica Arnautović Omer, 6 godina, okolina Rogatice
51. Hamzić hadži Salih-aga, izbjeglica Doljančić Mehmed, 14 godina, sa Romanije	52. Hamzić Hasan efendija

53. Handać Muhamed (dvoje djece)	54. Hasanagić Sulejman
55. Hasandedić Hakija	56. Hodžić Mehmed
57. Hojlaš Ajna	58. Hojlaš Salih-aga
59. Hrvić Mustafa, izbjeglica Tiro Arif, 8 godina, selo Ostovo, Rogatica	60. Humo Alija, izbjeglica Murat, 13 godina
61. Humo Ibrahim	62. Jakubović Adem
63. Jelin Alija, izbjeglica Herak Šerif	64. Kahvo Muhamed-aga
65. Kajtaz Ragib	66. Kalajdžić Ahmed
67. Kazazić lbraginica	68. Kazazić Salih
69. Kojić Nazif efendija	70. Koluder Omer
71. Koluder Muhamed	72. Kosović Aziz
73. Kurt Alija efendija, izbjeglica dječak 13 godina, istočna Bosna	74. Kusturica Halil
75. ldrizović Mahmut-aga	76. Lihović Husaga
77. Marić Ibraga, izbjeglica Efendić Rizah-Rudo, 3 godine	78. Mahić dr Hasan, izbjeglica Enver, 8 godina, okolina Rogatice
79. Mehmedović Osman (dvoje djece)	80. Memić Hadže, izbjeglica Alija Grabovica, 4 godine, Rogatica
81. Mešak Ćamil, izbjeglica Šeća, 8 godina, imala tek zarastao ožiljak od noža na vratu	82. Muftić Džemal
83. Mujić Aiša	84. Mujić Nerfid, izbjeglica Tiro Hasiba, 10 godina, selo Ostovo, Rogatica
85. Mujić Sidika	86. Muratović Šaćir
87. Muslibegović Alija	88. Muslibegović Muhamed
89. Novo Fevzaga	90. Novo Hajrudin
91. Oručević Ibrahim	92. Patak Fazlija, izbjeglica Lagumdžija Arif, 12 godina, Rudo
93. Pirija Adem i Ajnija, rođena Zvonić, izbjeglica Tiro Edhem, 13 godina selo Ostovo, Rogatica	94. Puzić Alaga
95. Puzić Đulsa	96. Puzić Ibrahim
97. Puzić Mehmed, izbjeglica Ćamka Berberović, 4 godine, okolina Rogatice	98. Puzić Osman
99. Rezagić Nazif, izbjeglice Dika i Fata, oko 16 godina obje	100. Riđanović Ahmed

101. Salković Ahmed	102. Seferović Duda, izbjeglica Tima Sućeska 1,5 godina, Borike, Rogatica
103. Sefić Omer	104. Skikić Avdaga
105. Šaćirović hadži Rasim	106. Šemić Mustafa
107. Šemić Salih	108. Šiširak Hasan
109. Šiširak Ibrahim	110. Šukalić Bisera
111. Taslaman Ragib	112. Tokmaković Muhamed
113. Trebović Ševko	114. Vila Alija, izbjeglica Dedajić Aiša, 6 godina, okolina Rogatice
115. Vila Salih	116. Vučijaković Muhamed
117. Vukotić Salih	118. Zukanović Hamza

Džemat Bijelo Polje	
1. Ćolaković Osman, Podgorani	2. Ćorić Nefa, Kuti Livač
3. Ćurić Abdulah, Lišani	4. Ćurić Ahmed, Lišani
5. Ćurić hadži Asimaga, Lišani	6. Ćurić Husein, Lišani
7. Demić Ahmed, Podgorani	8. Domazet Ahmed, Podgorani
9. Gološ Ahmed, Kuti Livač	10. Hodžić Derviš efendija, Lišani
11. Kuko Bećir, Prigrađani	12. Kuko Omer, Prigrađani
13. Ljevo Selim, Podgorani	14. Macić Husein, Prigrađani
15. Macić Merka, Prigrađani	16. Mehić Ibrahim, Prigrađani
17. Nezirović Mustafa, Lišani	18. Šabić Ibrahim, Potoci
19. Škoro Mustafa, Kuti Livač	20. Šunje Smail, Podgorani
21. Tipura Bećir, Podgorani	22. Tipura Hasan, Potoci
23. Tipura Ibrahim, Podgorani	24. Tipura Osman, Podgorani
25. Tipura Selim, Podgorani	26. Vejzović Salih, Lišani

Džemat Blagaj	
1. Ćehajić Husein	2. Kajan Abdulah
3. Makeljić Sulejman	4. Mehić Ahmed
5. Novo Muhamed	6. Obad Mustafa
7. Velagić - Softić Mehmed	8. Velagić Muhamed-beg
9. Velagić Salih-beg	

Spisak imućnijih Bošnjaka Mostara 1941. godine

Poslije napada četnika na sela Avtovac i Mulje reisul-ulema, Fehim efendija Spaho (brat Mehmeda Spahe), pismom od 8. jula 1941. godine, šalje apel svim muslimanima i muslimankama da pomognu *razbježanom muslimanskom svijetu, bez igdje ičega, kako bi očuvao goli život*. Poslije dobijanja pisma predsjednik mostarskog Vakufsko-mearifskog kotarskog povjerenstva Ibrahim Ribica i Salih Efica prave spisak bolje stojećih muslimana/Bošnjaka Mostara koji bi, obzirom na svoje materijalne prilike, mogli dati novčani prilog za pomoć žrtvama četničkih zločina u istočnoj Hercegovini.[537] Tragom ovog spiska za 95 posto navedenih osoba utvrdili smo njihova zanimanja ili djelatnost. Vidljivo je da su autori spisak pravili prema djelatnosti i zanimanju potencijalnih davalaca pomoći, koje su njih dvojica lično poznavali. Poslije našeg istraživanja djelatnosti i zanimanja ljudi na spisku, zaključili smo da su oni spisak grupisali prema zanimanjima potencijalnih davalaca pomoći. Napisani su, jedni iza drugih, ljekari, pa grupa mesara, pa brijača, trgovaca, ulema, itd. Spisak ima 115 osoba, računajući i petero braće koja su upisana zajedno.

Kao što spisak stambenog fonda i vlasnika kuća gradskog područja Carina u Mostaru 1881. godine daje unikatni uvid u konfesionalnu i socijalnu strukturu stanovništva rezidencijalnog dijela Mostara na kraju osmanskog perioda, tako nam ovaj spisak, napravljen dvije generacije poslije, oslikava socijalnu i ekonomsku strukturu najutjecajnijih mostarskih Bošnjaka na početku Drugog svjetskog rata. Do početka 1941. godine došlo je do sloma dvije države, Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije, koje su ukupno trajale šezdeset i dvije godine.

Dolazak Austro-Ugarske unosi dramatične ekonomske promjene u kojima su se najbolje snašli jevrejski doseljenici (Aškenazi), a u Mostaru posebno srpski trgovci, koji preuzimaju skoro sve značajnije trgovačke poslove u gradu. Uključivanjem Bosne i Hercegovine u austrougarsko carinsko područje domaće zanatlije našle su se preko noći izložene nadmoćnoj konkurenciji jeftinije industrijske robe iz Monarhije, što je posebno pogodilo Bošnjake, najbrojnije gradsko stanovništvo, koji su držali lokalnu trgovinu i domaću zanatsku proizvodnju.[538]

---

[537] Arhiv Kotarskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva Mostar/ Arhiv HNK/Ž, kutija 61, dokument 147/41/ i svežanj dokumenata 304/41.

[538] Ferdo Hauptmann, *Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878-1918)*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, ANUBiH, Posebna

r.b.	Struktura vlasnika firmi u Mostaru, 1900. g.	Broj firmi	%
1.	**Ukupan broj firmi**	**120**	**100%**
1.1.	Pravoslavni	63	53%
1.2.	Muslimani	28	23%
1.3.	Rimokatolici – domaći	14	12%
1.4.	Stranci - iz drugih dijelova Austro-Ugarske	10	8%
1.5.	Jevreji	5	4%

Tabela br. 8. Konfesionalna pripadnost vlasnika registrovanih firmi u Mostaru 1900. godine.[539] Prema Trgovačkom zakonu od 7. juna 1883. godine morale su biti sudski protokolisane sve firme koje su plaćale najmanje 6 forinti poreza na čistu dobit.[540]

S austrougarskom upravom u Mostar dolaze i stvaraju se nove društvene kategorije, od kojih su najznačajniji bili činovnici. Za činovničko znanje bilo je potrebno laičko školovanje, za koje su se Bošnjaci teže opredjeljivali, tako je udio Srba u činovničkom aparatu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini bio kao Hrvata i Bošnjaka zajedno.[541] Bošnjaci su 1900. godine imali svega deset potpuno akademski obrazovanih ljudi, ne računajući vjersko obrazovanje.[542] Hercegovinu je odlikovala izražena industrijska nerazvijenost. Naprimjer, pri kraju austrougarskog perioda, 1910. godine, u mostarskom

Slika br. 54. Trgovina Mujage Rajkovića (pod rednim brojem 95 u narednom spisku) je osnovana 1900. godine.

izdanja, knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18. Sarajevo 1987, str. 188–201. / Hadžibegović, Ilijas, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Svjetlost Sarajevo, 1980, str. 87-88.

[539] *Bosanski glasnik*, 1900. godine, str. 272–277.

[540] Hadžibegović, Ilijas, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Svjetlost Sarajevo, 1980, str. 90.

[541] Ferdo Hauptmann, kao ranije, str. 196–197.

[542] Ahmet Kurt, *Spisak Bošnjaka sa akademskim obrazovanjem 1939. godine*. / https://porodica-kurt.com/spisak-bosnjaka-708 - preuzeto 19. augusta 2020.

okrugu u industriji i zanatstvu je bilo zaposleno – u relativnim veličinama – dvostruko manje stanovnika nego u ostalim područjima Bosne i Hercegovine.[543] Iste godine u Mostaru je živjelo 5.425 lica koja privređuju (33%) i 10.966 izdržavanih lica, ili 67%.[544]

Proces osiromašenja i propadanja[545] nekadašnjih aga i begova[546] kao socijalne i političke elite, započet krajem austrougarske vladavine, stvaranjem Kraljevine SHS/Jugoslavije doživljava svoj vrhunac.[547] Na Carini i ostalim ostalim mostarskim mahalama, porodice koje su nekad bile bogate i cijenjene preko noći postaju siromasi.[548]

[543] *Okrug Mostar 0,92 zaposlena u industriji i zanatstvu na 100 stanovnika, cijela BiH 1,67/100 stanovnika*. / Vlado Smoljan, *Industrijski razvitak Hercegovine između 1918 i 1941,* Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko naslijeđe, broj 10, 1998, str. 104.

[544] Ilijas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2004, str. 310.

[545] Tako list *Muslimanska sloga* iz Sarajeva u broju 17 od 1912. godine piše *da je skoro veća polovina naših imetaka za ovo dvadeset i pet godina istrgnuta iz muslimanskih ruku, a 1/3 preostalog imetka je opterećena raznim hipotekarnim zajmovima*. / Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, str. 38.

[546] Tako je 13. decembra 1910. godine u Gradskoj bolnici u Mostaru u 47. godini umro efendija M. S. Opština traži da se nadoknade troškovi liječenja u bolnici koji iznose 1 krunu i 70 helera za jedan dan. Pošto je umrli bio u bolnici 31 dan treba se platiti 52 krune i 70 helera. Pred Osmanom Ćišićem, bašmuktarom 5. kotara – Predhumlje, rodbina se složila da se proda imanje kako bi se dug namirio. / Arhiv Šerijatskog suda u Mostaru, Arhiv HNK/Ž, Mostar.

[547] Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918*. Zagreb, Hrvatski institut za povijest ; Sarajevo, Institut za istoriju, 2003, str. 107.

[548] *Pa tako priča jedan sredovječan čovjek, da mu je nena pričala, kako se u njezinoj mladosti, a to je bilo prije kojih osamdeset godina, (*oko 1850*) nije moglo kome dati zekjata* u Mostaru svrh Carine do na Veliku Tepu (oko dva kilometra duljine, a sve kuća do kuće). Sada u istoj mahali nema ni deset ljudi dužnih da zekjat daju*, a mnogi bi ga primili, kad bi im ga ko mogao dati.* / Alija Nametak, *Sitne bilješke iz nedavne prošlosti*, Novi Behar, broj 17-18, 15. januar 1928, str. 282. * Primjedba pisca: Zekjat ili zekat su dužni dati muslimani i muslimanke, jedanput godišnje u procentu od 2,5% svog imetka, ali samo ako taj imetak prelazi određeni iznos. Ovdje nena smatra da na čitavoj Carini 1920-ih godine nije živjelo ni deset muslimana koji su imali neki znatniji imetak, da bi podlijegali obavezi davanja zekjata, a da su svi ostali bili puki siromasi.

Slika br 55. Prije sastanka mostarskih prvaka 1935. godine sa najpoznatijim bošnjačkim političarem između dva svjetska rata Mehmedom Spahom u parku na Musali u Mostaru. ***1****. Ibrahim Ribica 1860–1944,* ***2****. Mehmed Spaho 1883–1939,* ***3****. Salih-beg Bakamović 1885-1940,* ***4****. Zijo Bakamović, sin Ahmeta rođen 1926,* ***5****. muftija hafiz Omer Besim Džabić 1882–1965,* ***6****. Mehmed Ribica, sin Ibrahimov, 1886–1960,* ***7****. kadija Smail Serdarević,* ***8****. hadži Salih Ribica, brat Ibrahimov, 1862,* ***9****. Muhamed Ribica, sin Saliha,* ***10****. Husaga Ćišić 1878–1965, gradonačelnik,* ***11****. Lazar Peško 1889–1962, sin Mihe,* ***12****. Blaž Slišković, otac Vlade i djed fudbalera Blaža Bake,* ***13****. "Beg" Omer Ćiber, vozač Ibrahima Ribice.*

Između dva svjetska rata grad i cijelu Hercegovinu odlikovala je još veća industrijska zaostalost. Pred Drugi svjetski rat jedini mostarski Bošnjak, koji bi se donekle mogao nazvati industrijalcem je bio Ibrahim Ribica, vlasnik Ciglane, koja je proizvodila 100.000 komada opeke na godinu. Osim Ribičine ciglane u Mostaru su 1940. godine ozbiljniji proizvodni pogoni bili: *Kovačić i dr. – tvornica namještaja i stolarije, Tvornica sapuna i kristalne vode, Ložionica, Tvornica duhana i Platnara*.

Poslije agrarne reforme za vrijeme kraljevine Jugoslavije kada su ugledne bošnjačke familije ostale bez svojih posjeda, za preživljavanje su im ostale manji posjedi i bašče u samom gradu ili u neposrednoj okolini. Sami, bez kmetovske radne snage, nekadašnje age sami su obrađivali zemlju, gajili voće i povrće, sami ga nosili na Tepu i prodavali.

Zato je u narednoj tabeli bilo vrlo teško egzaktno odrediti ko je pripadao ulemi, a ko je bio trgovac. Najčešće, bili su istovremeno i jedno i drugo. Isti problem se pojavljuje kod posjednika i poljoprivrednih proizvođača, koji su najčešće bili oboje. Svrstavanje u donjoj tabeli smo uradili prema njihovim primarnim djelatnostima. Skoro trećina (28%) tih bolje stojećih Bošnjaka su bili trgovci. Među trgovcima je bilo samo nekoliko osoba koje su se bavile trgovinom na veliko, uglavnom se radilo o vlasnicima prodavnica mješovitom robom, voćem i povrćem, te malih stovarišta uglja i drva za loženje.

Zanimanje ili djelatnost	Ukupno	%
Trgovci na veliko i malo	30	28%
Ulema i vjerski službenici	19	18%
Ljekari, pravnici, farmaceuti i profesori	13	12%
Posjednici kuća i zemljišta	10	9%
Državni i opštinski službenici	10	9%
Uzgoj i proizvodnja mesa, mlijeka, voća i povrća	10	9%
Zanatska proizvodnja i obrt	7	6%
Mesari	7	6%
Brijači	3	3%
UKUPNO	**109**	**100%**

Tabela br. 9. Socijalna i ekonomska struktura najimućnijih Bošnjaka Mostara na početku Drugog svjetskog rata.

Godine 1941. još uvijek uvaženi članovi društva su bili predstavnici uleme, dok se udio posjednika kuća i zemljišta smanjio nekoliko puta u odnosu na 1881. godinu, što je svakako bila posljedica agrarne reforme u Kraljevini Jugoslaviji. Tako u ovom spisku nema predstavnika nekad bogatih i uglednih porodica kao: Alajbegović, Bakamović, Behlilović, Brkić, Ćehajić, Drljević, Duvnjak, Hadžić, Haljevac, Koluder, Koso, Nalbanta, Slipičević, Šaran, Vejzović, od kojih su neki početkom dvadesetog stoljeća iselili u današnju Tursku, ili druge zemlje koje su tada bile dio Osmanskog carstva. Na narednoj slici vidimo sinove Ćehajić-bega, iseljenika u Palestinu, koji je 1881. godine bio vlasnik sedam kuća, s ukupno trideset i sedam soba.

Slika br. 56. Stoje, sdesna: Teufik-beg i Abdulah-beg Ćehajić, te Muhamed ef. Drače. Sva trojica su Mostarci i njihovi roditelji odseliše u Palestinu nakon okupacije Bosne. Oni su tamo rođeni, a da bi sačuvali svoju narodnostnu pripadnost i jezik po želji svojih roditelja, 1934. godine doputovaše u Mostar i oženiše djevojke iz uglednih mostarskih porodica.[549]

Međutim za šezdeset godina, do početka Drugog svjetskog rata, stasale su i zauzele svoje mjesto u društvu familije kao što su: Arpadžić, Avdić, Balić, Blagajac, Čorda, Popovac, Udovičić, Voljevica i drugi. U spisku je nekoliko gradonačelnika Mostara prije i u toku Drugog svjetskog rata: Ibrahim Fejić (1929–1934), dr. Muhamed Ridžanović (1935), Husein Metiljević (1940 – april 1941), dr. Šefkija Balić (1941), Muhamed Butum (1941–1942) i Salih Efica (1942–1945).

U periodu od 1898. do 1945. godine u Mostaru je osnovano dvadeset i devet muslimanskih društava koji se prema svojoj namjeni dijelila na kulturno-prosvjetna, humano-socijalna, politička, staleška, sportska i pogrebna.[550] Tako su na spisku dolje članovi pododbora El-Hidaje, Ilmije Jugoslavije koji je imao zadatak da širi islamsku prosvjetu među muslimanima na svome području: Ibrahim Fejić, Mehmed Udovičić, Omer Džabić, Salih Udovičić i Smail Džudža.

[549] *Slika i podaci: Osvit, broj 104, str. 4, 20. 2. 1944. Sarajevo*

[550] Hivzija Hasandedić, *Muslimanska društva u Mostaru*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, broj 19-20, Sarajevo, 2001, str. 199.

Predsjednici, odbornici i razni funkcioneri mjesnog odbora Narodne uzdanice u Mostaru koji je osnovan 1929. godine s ovog spiska su bili: Salih-aga Efica, dr. Šefkija Balić,[551] Abdurahman Nametak, Muhamed i Omer Hadžiosmanović, Muhamed Hadrović, Halil Blagajac, Mustafa i Omer Kalajdžić, Ahmed Sefić, Mustafa Ramić i Alija Kajtaz. Na spisku su sedmorica mesara, što je obzirom na šerijatske propise u vezi s klanjem stoke, bilo važno i cijenjeno zanimanje među Bošnjacima.

Nekoliko mjeseci poslije izrade ovog spiska, 21. oktobra 1941. godine, čak devet Bošnjaka sa spiska su bili potpisnici Mostarske rezolucije: Ćemalović Smailaga, publicista – bivši gradonačelnik, Kalajdžić Omer, član uprave Narodne uzdanice, Džabić Omer,[552] efendija – bivši muftija, Fejić Ibrahim, efendija – bivši gradonačelnik, Dr Salih Komadina, Puzić Husein, hafiz, Karabeg hadži Ahmet, efendija, Ribica Ibrahim, efendija – industrijalac, Hadrović Hasanaga, posjednik. Potpisnika bi bilo daleko više, ali je odlučeno da Deklaraciju, radi eventualne odmazde, ne potpisuju osobe koje rade u javnim ustanovama. U Mostarskoj rezoluciji između ostalog stoji: *Nebrojeni zločini, nepravde, bezakonja, i nasilna prevjeravanja koja su učinjena i koja se čine prema pravoslavnim Srbima i drugim sugrađanima, strana su potpuno duši svakog muslimana. Svaki pravi musliman, oplemenjen uzvišenim propisima Islama osuđuje ova zlodjela, ma sa koje strane dolazila, jer zna se Islamska vjera smatra najvećim grijehom ubijanje i mučenje nevinih kao i otimanje tuđeg dobra, te nasilno prevjeravanje. Šaku onih nazovi Muslimana koji su se ogriješili o uzvišene propise Islama, neminovno će stići božija kazna i ljudska pravda.*[553] Rezolucija je bila jedan od rijetkih akata otvorenog ispoljavanja građanske hrabrosti u tada porobljenoj Evropi i Pavelićevoj

[551] Krajem 1920-ih godina čak šest članova mostarske porodice Balić je imalo akademsku naobrazbu. Šefkija je bio doktor prava, a magisterij na Zagrebačkom sveučilištu je 1928. položio Hilmija, pa doktor medicine Ibrahim, inžinjer agronomije Mahmut, dok su prosvjetni radnici Omer i Muhamed. Sestra Fahrija je bila učiteljica u Sarajevu. Svi oni su djeca Avdage Balića i njegove žene Naze, rođene u porodici Efica. / *Novi Behar*, broj 16. str. 254-255, godina 1928-1929.

[552] Potvrda da je Hafiz Omer Džabić, sin hadži Muhameda, bio hatib Karađoz-begove džamije od 28. juna 1900. do 12. oktobra 1925. godine, a imam iste džamije od 6. novembra 1904. do 6. maja 1920. godine. / Arhiv Kotarskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva Mostar/ Arhiv HNK/Ž, kutija 39, dokument 21/29, 1928-1929.

[553] Safet Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam: rezolucije građanske hrabrosti* (1941) i *savremenost*, Institut za istoriju, Godišnjak BZK *Preporod* godina XI, Sarajevo, 2011, str. 116–135.

endehaziji, ali je ona u službenoj historigrafiji socijalističke Jugoslavije ignorisana. *Muslimanska vjerska elita koja je bila središte intelektualne moći bosanskohercegovačkih muslimana ovom i drugim rezolucijama je zabila klin razdora između NDH i islamskoga vjerskog vodstva*.[554]

Sinovi i druga najbliža rodbina Bošnjaka sa spiska su aktivno učestvovali u NOP-u kao braća Fejić, Ćemalović, Kalajdžić, Alikalfić i drugi. Na spisku je i sin muderisa, hadži kurra hafiza Muhameda Kurta, Husnija, koji je bio član predsjedništva AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a 1943. godine.

Dvojica predstavnika bosanskohercegovačkog muslimanskog autonomaštva u toku Drugog svjetskog rata, Ibrahim ef. Fejić te muftija u penziji Omer ef. Džabić,[555] također su na spisku. Njih dvojica s hadži Ahmedom ef. Karabegom i Osmanom Šehićem su u Rimu od 19. do 25. oktobra 1942. godine vodili razgovore sa Vittoriom Castellanijem, zamjenikom italijanskog ministra vanjskih poslova grofa Ciana i palestinskim muftijom El Huseinijem.[556] Cilj razgovora je bio da Italijani obuzdaju četničke napade na muslimane, da naoružaju muslimane, koji bi dobili i neku vrstu autonomije.

Pet osoba sa spiska su u toku Drugog svjetskog rata, pod raznim okolnostima, ubijeni: Ibrahim Ribica, Smail-aga Ćemalović, dr. Muhamed Ridžanović, Omer-aga Trbonja i dr. Hasan Mahić, dok je Edhem Kapić poginuo kao mašinovođa.

Sinovi nekih sa spiska su suđeni kao pripadnici Mladih muslimana, a dvojica od njih - Nusret, sin Mustafe Fazlibegovića i Omer, sin Mahmuta Stupca, u augustu 1949. godine su osuđeni na smrt, pogubljeni i zakopani na nepoznatom mjestu.

Poslije formiranja Nove Jugoslavije, 1945. godine, postojeći društveni i ekonomski poredak je u potpunosti razoren. Svi trgovci i zanatlije sa

[554] Nada Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941. – 1945*, Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, Zagreb, 2009.

[555] *Dugoročni cilj muslimanskih autonomaša je bio izdvajanje Bosne i Hercegovine iz NDH. Na tome su u Sarajevu radili Hadžihasanović, hafiz Muhamed efendija Pandža, predsjednik Merhameta i član Ulema medžlisa; u Banjoj Luci je to bio bivši radikalski političar Suljaga Salihagić, u Mostaru bivši muftija Omer Džabić i drugi.* / Marko Attila Hoare, Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu The Bosnian Muslims in the Second World War, Vrijeme, Zenica, 2019, str. 59–76.

[556] *Ovih su se dana povratili iz Rima muderizi Hadži Ahmed ef. Karabeg i Ibrahim ef. Fejić te muftija u miru Omer ef. Džabić iz Mostara, koji su u drugoj polovici mjeseca listopada posjetili Velikog muftiju Hadži Muhameda Emin El Husejnija u Rimu.* / Osvit 15. 11. 1942. broj 38, str. 4.

spiska dolje su ostali bez svojih radnji koje su tada postale narodno vlasništvo. Putem ideološkog rada, Komunistička partija nastoji da postigne *aktivizaciju masa* s ciljem stvaranja političke podrške. Da bi se efikasnije *radilo sa masama,* društvo je podijeljeno na ideološko-političke slojeve: *svjesne mase, još uvijek nedovoljno svjesne mase, prijateljske snage, narodne neprijatelje, reakcionarne elemente*, itd.[557] Dućandžije, mesari, brijači i drugi vlasnici malih zanatskih radnji, koji nisu aktivno stali na stanu partizanskog pokreta, nego su gledali kako da sa svojim porodicama prežive rat, spadali su u *reakcionarne elemente*, a neki od njih i u *narodne neprijatelje*. Po ugledu na Sovjetski savez, gdje se vodila borba protiv *kulaka,* i u Mostaru je organizovano njihovo proganjanje. Tako su tokom 1945. godine sakupljeni trgovci kojima su trgovine oduzete, između ostalih, braća Hadrovići, Efica, Asim Drače i drugi. Oko vrata su im stavljene table sa natpisima *Ja sam narodni gulikoža!, Ja sam ratni dobitnik!, Ja sam kulak!* i slično, pa su silom sa Musale vođeni kroz Mostar, preko Titovog mosta, kroz Cernicu, pa na Lučki most, pa onda Titovom ulicom nazad na Musalu. Djeca i žene su instruirane da prate kolonu vrijednih trgovaca i zanatlija, uzvikuju *parole* protiv njih i gađaju ih truhlim povrćem koje su dobili od organizatora.[558]

[557] Vera Katz*, Narodna demokracija u politici KPJ 1949–1952, kroz prizmu Mostarske oblasti,* Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko naslijeđe, broj 10, 1998, str. 184.

[558] Svjedočenje sagovornika, Mostar, 2018. i 2019. godine.

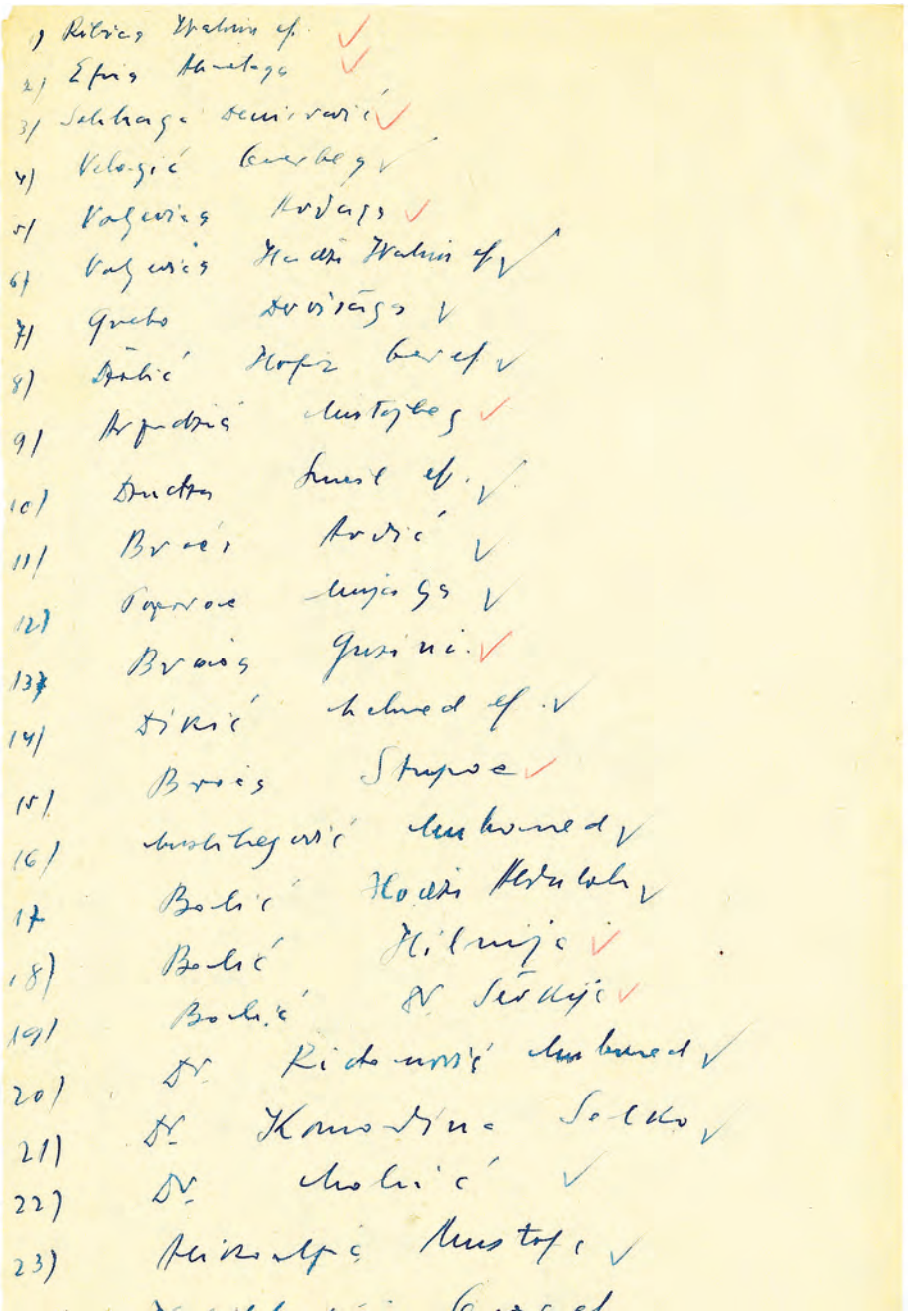
Slika br. 57. Predsjednik Opštinske skupštine Mostar, Franc Novak (desno) predaje 28. decembra 1959. godine, odlikovanje, tada 77-godišnjem hadži hafizu Omeru ef. Džabiću, (1882-1965). Krajem 1950-ih godina popustila je antireligijska kampanja koja je obilježavala razdoblje neposredno poslije Drugog svjetskog rata. U tom periodu bilo je više montiranih procesa protiv udruženja Mladi muslimani, donesene su zabrane nošenja feredža, šerijatskih sudova, islamskih udženika, derviških redova i zatvaranje tekija. U Mostaru je od 1947. do 1954. godine srušeno više džamija. Desetak godina po okončanju rata Komunistička partija je učvrstila vlast, Staljin je umro i Jugoslavija se pomirila sa Sovjetskim savezom. Režim nije morao biti više represivan kao ranije. U arapskim zemljama došlo je do buđenja nacionalnih pokreta i oslobađanja od kolonijalizma u čemu ih je Jugoslavija pomagala. Da bi se to prijateljstvo učvrstilo, na raznim skupovima kao predstavnici Jugoslavije, nastupali su Bošnjaci. U toj politici građenja dobrih odnosa sa muslimanskim vjerskim predstavnicima došlo je i do ove dodjele odlikovanja muftiji Džabiću 1959. godine.

Spisak imućnijih Bošnjaka Mostara 1941. godine

1.	Agić Salih	brijač
2.	Alikalfić Mustafa	profesor Mostarske gimnazije
3.	Arpadžić Hasan, ef.	ulema, vjerski službenik
4.	Arpadžić Muhamed	državni službenik
5.	Arpadžić Mustajbeg	posjednik i trgovac
6.	Arpadžić Salih, ef.	ulema, vjerski službenik
7.	Avdić – Hamid i Hasan	trgovci i uzgajivači ovaca
8.	Bajgorić Mustafa	trgovac ugljem
9.	Bajrović Mahmutaga	mesar
10.	Balić dr. Šefkija	doktor prava, podžupan župe Hum
11.	Balić hadži Abdulah	trgovac (otac Emira, skakača)
12.	Balić Hilmija	farmaceut, vlasnik apoteke
13.	Baljić Salih	profesor na Most. gimnaziji
14.	Blagajac Abdurahman	trgovac nalivperima
15.	Blagajac Džemal	trgovac
16.	Blagajac Halil	trgovac mješovitom robom
17.	Bubić Muhamed	poduzetnik, moler
18.	Butum hafiz Muhamed ef.	ulema, predsjednik opštine 1941–42.
19.	Čelar Ahmet	posjednik i trgovac
20.	Čorda Ibrahim	trgovac, sin Memišagin
21.	Čorda Ibrahim	trgovac, sin Omeragin
22.	Čorda Muhamed	trgovac na Tepi
23.	Ćemalović Muhamedaga	posjednik i trgovac
24.	Ćemalović Salihaga	posjednik i trgovac
25.	Ćemalović Smailaga	publicista, bivši gradonačelnik
26.	Ćišić Salko	posjednik
27.	Ćišić Sulejman	posjednik i trgovac
28.	Ćurić Mustafa	posjednik i trgovac
29.	Demirović Hasan	trgovac
30.	Demirović Salihaga	velikoposjednik, Buna, Ortiješ
31.	Dvizac Habib	trgovac
32.	Džabić hafiz Omer	ulema, Mostarski muftija
33.	Džabić Mustafa	posjednik, (odselio u Tursku)
34.	Džinović Sulaga	posjednik i trgovac
35.	Džudža Smail ef.	ulema, vjerski službenik
36.	Đikić Mehmed ef.	ulema, vjerski službenik
37.	Đikić Salih, inž.	inžinjer
38.	Efica Ahmetaga	trgovac (Cereale)
39.	Efica Salihaga	predsjednik opštine 1942–1945.

40. Fazlibegović Mustafa	službenik
41. Fejić Ibrahim ef.	ulema, (reisul-ulema od 1947)
42. Glavović Avdija	zanatski poduzetnik
43. Grčić hafiz Husein ef.	ulema, vjerski službenik
44. Grčić Ibraga ef.	ulema, vjerski službenik
45. Grebo Dervišaga	trgovac (djed prof Zdravka)
46. Guzin – Kemal i Huso	trgovci mesom i kožom (Tabhana)
47. Hadrović – braća	trgovci (Ahmet i Muhamed)
48. Hadrović Hasanaga	mesar i posjednik sa Luke
49. Hadrović Ibrahimaga	uzgajivač voća i povrća
50. Hadžiomerović Muhamed	nedostaje podatak
51. Hadžiomerović Osman	posjednik i trgovac
52. Hadžiosmanović – braća	trgovci (Muhamed i Omer)
53. Halilhodžić Omer ef.	ulema, vjerski službenik
54. Handać Muhamed	mesar
55. Huremović Ahmet	nedostaje podatak
56. Ibrulj Mustafa ef.	ulema, vjerski službenik
57. Imamović Vehbija	profesor na Most. gimnaziji
58. Jašarbegović Tahir	nedostaje podatak
59. Kahrimanović Emin	slastičar
60. Kajtaz Alija	državni službenik
61. Kajtaz Hakija	trgovac
62. Kajtaz Muhamedaga	trgovac
63. Kajtaz Salko	državni službenik
64. Kalajdžić Mehmed	brijač
65. Kalajdžić Omer ef.	ulema
66. Kapić, Mehmed i Edhem	službenik i mašinovođa
67. Karabeg Ibrahim	nedostaje podatak
68. Komadina dr. Salih	stomatolog (sin Mujage Komadine)
69. Konjhodžić Šaćir	sudija Sreskog suda od 1934.
70. Kurt Alija	državni službenik
71. Kurt Husnija	profesor na Most. gimnaziji
72. Kurtović Alaga	veletrgovac ogrjevom
73. Kurtović Halil	vlasnik autobusa, linija Mostar–Split
74. Lakišić hadži Alija ef.	ulema i posjednik
75. Lakišić Jusuf	posjednik
76. Mahić dr. Hasan	kotarski ljekar
77. Meharić Halil	vlasnik kafane
78. Mehić Zajko	vlasnik kafane
79. Metiljević Husein	predsjednik opštine do IV/1941.

80. Muratović Šaćir	vlasnik bravarske radnje
81. Muslibegović Muhamed	vlasnik prodavnice hrane
82. Nametak Abdurahman	profesor na Most. gimnaziji
83. Novo Muhamed	trgovac
84. Pala Muriz	nedostaje podatak
85. Pala Salih	brijač
86. Pašić Mustafa	državni službenik
87. Patak Salko	državni službenik, pisar
88. Pintul Bešir	ulema, kadija
89. Popovac Mujaga	trgovac
90. Popovac Velija	trgovac
91. Puzić hafiz Salih	ulema, imam i hatib
92. Puzić Mehmed	advokat
93. Rajković Mujaga	trgovac mješovitom robom i voćem
94. Ramić Mehmed	trgovac
95. Ramić Mustafa	trgovac
96. Repeša Mehmed	mesar
97. Ribica Ibrahim ef.	trgovac i fabrikant
98. Riđanović dr. Muhamed	ljekar
99. Rizvanbegović Mustajbeg	posjednik
100. Stupac – Mahmut i brat	uzgajivači i trgovci povrćem i voćem
101. Šehić Salih ef.	ulema, vjerski službenik
102. Trbonja Omeraga	mesar
103. Udovičić Mehmed ef.	ulema, kadija
104. Udovičić Salih ef.	ulema, kadija
105. Velagić Omer beg	velikoposjednik, Blagaj
106. Voljevica Avdaga	trgovac drvima i ugljem
107. Voljevica hadži Ibrahim ef.	ulema, vjerski službenik
108. Voljevica Mehmed	trgovac
109. Vrgora Hasanaga	mesar
110. Žugor, braća	proizvođači mesa i mlijeka

Slika br. 58. Dio prve od šest stranica spiska viđenijih muslimana Mostara od kojih će se tražiti novčana pomoć za rodbinu pobijenih i protjeranih stanovnika Avtovca i Mulja od strane četnika u junu 1941. godine. /Arhiv HNK Mostar.

Savezničko bombardovanje Carine i Mostara u toku Drugog svjetskog rata 1943–1945.

Za vrijeme socijalističke Jugoslavije, (1945–1991) nisu rađena značajnija historiografska istraživanja u vezi s djelovanjem savezničke avijacije na prostoru bivše države, pa tako ni na prostoru Mostara. Izuzetak su radovi u kojima se kao epizode spominje spašavanje i briga o britanskim i američkim vazduhoplovcima koji su iskočili padobranima iz pogođenih aviona na teritoriju pod partizanskom kontrolom. Jedan od razloga svakako leži u tome da se ti ratni napori i žrtve saveznika nisu uklapale u prikazivanje ratne prošlosti i izgradnje kolektivnog sjećanja gdje se veličao doprinos partizanskog pokreta pod vodstvom Komunističke partije, kao jedine snage u slamanju fašizma na prostoru Jugoslavije. Drugi razlog je da se brojem stradalih u savezničkim bombardovanjima manipulisalo, a poginuli su, u pravilu, tretirani kao žrtve fašističkog terora, jer Jugoslavija od saveznika, Anglo-Amerikanaca ili Sovjetskog saveza nije mogla tražiti odštetu. Također, sva je materijalna šteta uzrokovana savezničkim bombardovanjem pripisivana Njemačkoj. U ovom radu je, zahvaljujući otvaranju američkih vojnih arhiva iz vremena Drugog svjetskog rata, bilo moguće na osnovu raspoloživih dokumenata detaljno rekonstruisati sve akcije savezničkih zračnih snaga na prostoru Jugoslavije, pa tako i Mostara. O istim događajima korišteni su dokumenti Domobransko-ustaških vojnih vlasti i arhiva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, te arhiva Šerijatskog suda, arhiva Ureda Franjevačkog samostana i spiskovi Srpsko-pravoslavne opštine u Mostaru. Prikazani su podaci iz više intervjua sa još živućim svjedocima bombardovanja, te najbližom rodbinom stradalih u savezničkim udarima.

Strateški ciljevi Savezničke avijacije nad prostorom Jugoslavije i Mostara, te način djelovanja

Iskrcavanjem Anglo-Amerikanaca i zauzimanjem južne Italije u jesen 1943. godine otvorile su se nove mogućnosti za vođenje vazdušnih operacija protiv njemačkih snaga. Za izvršavanje ovih zadataka formirane su Mediteranske vazduhoplovne snage (Mediterranean Allied Air Forces – MAAF). Dijelovi britanskih i američkih eskadrila iz baza u Engleskoj i sjevernoj Africi premješteni su na ravnice oko tek zauzetog grada Foggia i južno od njega. Amerikanci su premjestili iz Tunisa i

Alžira cijelu 15. vazduhoplovnu armiju za strateška bombardovanja – 15th AAF, te formirali trinaest novih[559] bombarderskih grupa sa avionima B-24, *Liberator*. Jedna grupa se sastojala od četiri do pet eskadrila. Svaka eskadrila se sastojala od deset do dvanaest bombardera. Inžinjerske jedinice su ubrzano izgradile zemljane poletno-sletne staze i neophodne montažne objekte i šatorska naselja na poljanama blizu malih italijanskih mjesta i sela.[560] Iz baza u južnoj Italiji, zajedno sa bazama u Engleskoj, sada su bili dostupni svi ciljevi u Njemačkoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji, balkanskim zemljama i južnim dijelovima Sovjetskog saveza. Bolje vremenske prilike u Italiji su omogućavale više borbenih misija nego iz baza u južnoj Engleskoj, gdje su letovi često otkazivani zbog oblačnosti.

Bombardovanja su vršena u okviru općeg plana prema kome su, krajem 1943. i tokom 1944. godine, osnovni zadaci vazduhoplovnih snaga SAD i Velike Britanije, stacioniranih na aerodromima u Italiji, bili:[561]

1. uništiti njemačko vazduhoplovstvo u zraku (izazivajući ga na borbu) i napadajući ga na zemlji, u radijusu dejstva raspoloživih aviona.
2. uništiti njemačke fabrike kugličnih ležajeva, lovačkih aviona, gume, municije, podmorničke baze i lučka postrojenja. Poseban

[559] 15th Air Force – http://www.15thaf.org (preuzeto 8. marta 2019.)

[560] Pregledna karta sa bazama iz arhive *450th Bomb Group Memorial Association* Madna (52 nd FG, lovačka grupa), Ramitelli (332nd FG), Lesina (325th FG), San Severo (31th FG), Triolo (14th FG), Salsola (1th FG), Lucera (301th BG, bombarderska grupa), Celone (463th BG), Amendola (2th i 97th BG), Tortorella (99th BG), Castellucio (451th BG), Stornara (456th BG), San Giovanni (454th i 455th BG), Torretto (461th i 484th BG), Gulia (459th BG), Pantanella (464th i 465th BG), Vincenzo (82th FG), Sterparone (483th BG), Venosa (485th BG), Spinazolla (460th BG), Grottaglie (449th BG), Manduria (450th BG), San Pancrazio (376th BG) i Lecce (98th BG).
Grupe su bile organizovane u bombarderska krila (BW) i to: 5th Bomb Wing (2, 97, 99, 47, 301, 463 i 483. BG), 47th Bomb Wing (98, 376, 449 i 450. BG), 49th Bomb Wing (451, 461 i 484. BG), 55th Bomb Wing (460, 464, 465 i 485. BG), 304th Bomb Wing (454, 455, 456 i 459. BG), 305th Fighter Wing (1, 14 i 82. FG), 5th Photo Group, 154. eskadrila za meteorološka izviđanja, 2642th Special Group sa 859. i 885. bombarderskim eskadrilama koje su se najviše bavile snabdijevanjem oružjem i materijalom partizanskih snaga u Jugoslaviji.

[561] RICHARD G. DAVIS, knjiga sa tabelarnim prilozima i CD-om, *Bombing the European Axis Powers A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939–1945*, Air University Press Maxwell Air Force Base, Alabama April 2006, str. 235-241.

značaj se pridavao uništenju rafinerije nafte kod rumunskog grada Ploeštija.

3. oslabiti položaj Njemačke na Balkanu napadima iz zraka na trupe i saobraćajnice, te otežati prebacivanje njemačkih snaga iz Grčke na zapadnoevropsko ratište dolinama rijeka Vardara, Morave i Save. Također, bombardovanjem luka na istočnoj obali Jadranskog mora (Drač, Kotor, Gruž, Metković, Makarska, Split, Šibenik, Zadar i Rijeka) onemogućiti prebacivanje njemačkih trupa i materijala morskim putem prema lukama na sjeveru Italije.

Analiziranje podataka[562] o intenzivnom bombardovanju priobalnog pojasa Crne Gore i Dalmacije kao i područja Hercegovine, zapadne Bosne i Like, početkom 1944. godine, upućuje na zaključak da su ovi napadi, pored gore tri navedena cilja, trebali uvjeriti Wermacht da će druga invazija savezničkih snaga na evropsko tlo biti na crnogorsko-dalmatinskoj obali. Neki historijski dokumenti, također, upućuju na to.[563]

Saveznici su pravili razliku u bombardovanju Jugoslavije i susjednih država Austrije, Mađarske, Rumunije i Bugarske. Jugoslavija je bila prijateljska zemlja koja je okupirana, dok su navedene susjedne zemlje

[562] Excel-tabela sa CD iz knjige RICHARD G. DAVIS, isto.
Tako samo u januaru 1944. godine 15. vazduhoplovna armija sa juga Italije bombarduje: 3/1 – Prijedor, Split i Šibenik, 4/1 – Bijeljina i Travnik, 7/1 – Rijeka i Split, 8/1 – Metković i Mostar, 9/1 – Mostar, Pula, Zadar, 12/1 – Krka river (rijeka), 13/1 – Dalmacija, Krka, Šibenik, 14/1 – Mostar, grad i aerodrom, 16/1 – Zadar, 17/1 – Šibenik, 18/1 – Metković i Ploče, 19/1 – Makarska, 20/1 – Bosanski Petrovac, 23/1 – Skradin, 24/1 – Skopje, 25/1 – Dubrovnik, 30/1 – Maribor, Trojica, Zadar.

[563] – Tako 16. januara 1944. godine VŠ NOV i POJ upućuje Štabu 2. udarnog korpusa NOVJ depešu u kojoj ističe: *Prisustvo 2. udarnog korpusa u Crnoj Gori je neophodno; Crnogorsko primorje dobija veću važnost zbog eventualnog iskrcavanja savezničkih snaga na Jadranu [...] četnike na ovom području razbiti; operacije u sadejstvu sa 29. udarnom divizijom dovršiti do početka februara. – Hronologija Narodnooslobodilačkog rata 1941–1945,* Pdf-format, str. 645.

– 20. marta 1944. godine pouzdanik hrvatske Vlade kod 118. njemačke divizije u Dubrovniku šalje izvještaj ministru unatrašnjih poslova NDH dr. Vjekoslavu Vitezu u kojem piše: *U njemačkim vojnim krugovima se ovdje ozbiljno računa sa mogućnošću manjih, a možda i većih engleskih pothvata u ovome predjelu naše obale, pa je zato proglašeno stalna pripravnost. To se osobito smatra zbog pojačane neprijateljske dielatnosti iz zraka, koja je postala već stalnom pojavom, a s druge strane zbog pojave većih i manjih engleskih pomorskih jedinica u našim vodama.* / Ustaško-domobranski dokumenti u PDf-formatu, http://www.znaci.net/zb/4_21_10_4.pdf, pristupljeno 22. 06. 2019.

bile u ratu sa Sjedinjenim Američkim Državama i Velikom Britanijom. Tako se pazilo da se ciljevi u Jugoslaviji bombarduju sa maksimalno dva naleta aviona i da se biranje ciljeva pažljivo obavi, kako bi se smanjile civilne žrtve i time izbjeglo ogorčenje naroda prema ratnim naporima Saveznika.[564] Naredba je bila da se u slučaju nemogućnosti bombardovanja bombe u povratku odbace iznad Jadranskog mora.

Na prostoru Jugoslavije Saveznici su, u periodu od 1. 12. 1943. do 30. 04. 1945. godine izveli 470 bombarderskih misija. Ukupno je učestvovao 12.461[565] avion od kojih je 96 izgubljeno. Bacili su 25.700 tona bombi (55 tona bombi po misiji), što je samo 1,2% od svih bombi koje su Saveznici bacili u Evropi u borbi protiv Njemačke (2.085.479 tona). Iz tabele se vidi da su Saveznici izgubili 96 teških četveromotornih bombardera (B-17, B-24) iznad Jugoslavije. Ovdje su samo avioni srušeni u misijama na ciljeve u Jugoslaviji. U drugim radovima mogu se naći podaci da se na teritoriju Jugoslavije srušilo 365 svih savezničkih aviona – lovaca i bombardera. Od toga 64 su pala u Jadransko more. Većina ovih aviona je imala ciljeve izvan Jugoslavije (Njemačka, Austrija, Čehoslovačka, Poljska, Mađarska, Rumunija i Bugarska). Prvih godina rata na evropskom kontinentu bombarderi su išli u misije bez pratnje lovačkih aviona. Bili su naoružani sa deset protivavionskih mitraljeza kalibra 12,7 mm, što se smatralo dovoljnim za odbranu od njemačkih lovaca. Nažalost, to se pokazalo potpuno pogrešnim. U misijama su njemački lovci rušili 10-15% bombardera. Kasnije su bombarderi dobili pratnju lovačkih aviona, pa se gubitak aviona smanjio na prihvatljivih 4-5%. Bombarderi su letjeli u grupi, takozvanim boksovima, brzinom oko 440 km/h na visinama od 18.000-24.000 stopa (5.500-7.300 metara) i s tih visina su bacali bombe. Da bi zavarali odbranu, letjeli bi u nekom drugom pravcu po nekoliko puta mijenjajući smjer. Na određenoj tački zvanoj *Initial Point* (IP), koja je 50-70 km udaljena od cilja, zauzimali su kurs napada (*Axis of Attack*) i prema ranije napravljenoj šemi bombarderska grupa bi kretala u napad. Svako odstupanje od zadate brzine, visine i pravca imalo je veliki utjecaj na pogađanje cilja.[566]

[564] Richard G. Davis, isto, str. 463.

[565] Richard G. Davis, Bombing the European Axis Powers A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939–1945, Air University Press Maxwell Air Force Base, Alabama April 2006, tabela na str. 578–580.

[566] Ako je neki avion u *boxu*, grupi za bombardovanje imao pravac koji se razlikovao samo 3 stepena od vodećeg aviona, njegove bombe su padala bočno od cilja oko 200

Nišandžija je imao slike ciljeva koje je prethodno napravila izviđačka eskadrila. Bombe padaju u luku, po rezultanti između sile inercije koju daje brzina kretanja aviona i Zemljine sile teže. Mjereći horizontalno na zemlji, mjesto otpuštanja bombi je otprilike tri kilometra prije cilja za visine oko 6.500 metara i brzinu 420 km/h. Poslije desetak minuta, dok se slegne prašina od prvog napada, nalijeće druga bombarderska grupa. Svaki avion baca 12 bombi težine 500 funti (227 kg) u kojoj je 115 kg eksploziva. Bombe ove težine su se pokazale kao najpreciznije,[567] a bile su smrtonosne u krugu od 23 metra. Pad zadnje, dvanaeste bombe iz jednog aviona bio je udaljen 70-100 metara od pada prve pri intervalu otpuštanja od 0,1 sekunde po jednoj bombi. Pogađanje cilja druge grupe je bilo uvijek upola slabije, najčešće zbog dima na ciljevima bombardovanja.[568] Početkom aprila 1944. godine samo je 29% bombi padalo u krugu od 300 metara od ciljne tačke.[569] Uzimajući sve ovo u obzir, jasno je da precizno bombardovanje vojnih ciljeva u naseljenim mjestima nije bilo moguće.

U svojim analizama rezultata bombardovanja savezničke komande se nikada nisu bavile brojem civilnih žrtava. Cilj je bio što prije poraziti Njemačku, u čemu se nisu štedjele ni vlastite snage. Naprimjer, samo 450. bombarderska grupa sa bazom u Manduriji, sa četiri eskadrile, s ukupno oko 500 članova letačkih posada u periodu od 8. januara 1944. do 26. aprila 1945. godine u 265 misija izgubila je 1.505 članova posāda bombardera, što je, u prosjeku, 5-6 poginulih po jednoj bombarderskoj misiji. Svakih pet mjeseci su u prosjeku ginule kompletne posade u svih pedesetak aviona grupe![570]

metara, a ako je letio brže samo deset km na sat, prebacivao bi cilj za 220 metara. Više o tome: Brian w. Tonnell *Will the bomber always get through? The Air Force and its reliance on technology*, School of advanced airpower studies, Air university Maxwell Air Force base, Alabama, 2002. str. 38–39.

[567] Brian W. Tonnell, isto kao prethodno, str. 20–24.

[568] Isto kao gore, str. 37.

[569] Isto kao gore, str. 40.

[570] Izvor: Memorijalna ploča na mjestu bivše baze u Manduriji, Italija.

Bombardovanje Mostara i aerodroma u Rodoču, te druge akcije Savezničkih aviona nad Mostarom

Američke zračne snage za strateška djelovanja izvršile su pet bombardovanja aerodroma u Jasenici južno od Mostara (A/F) i jedno bombardovanje vojnih ciljeva u samom gradu i to:[571]

- **prvo:** 15. decembra 1943. Aerodrom Jasenice. Bila je to 108. misija 340. BG iz sastava 57. BW 12. AF.
- **drugo:** 8. januara 1944. Aerodrom Jasenice. 36 aviona iz 449. i 450. bombarderske grupe bacilo je 102 tone bombi. Obje bombarderske grupe na spiskovima svojih misija navode podatak da su 08.01.1944. imali svoju prvu ratnu misiju i da im je cilj bio aerodrom u Mostaru. *Led je probijen!* – napisali su u svoje ratne dnevnike.
- **treće:** 9. januara 1944. Aerodrom Jasenice.
- **četvrto:** 14. januara 1944. Aerodrom Jasenice i grad Mostar (Town Area). Najjači napad. Učestvovalo je čak 6 bombarderskih grupa (2,

[571] Compiled by Kit C. Carter, Robert Mueller, *Combat Chronology Of The Us Army Air Forces 1941–1945,* Center for Air Force History Washington, DC 1991, knjiga sadrži 743 strane.

12/15/43 Twelfth AF
B-25's bomb A/F at Mostar, and A-36 and P-40 FBs attack vessels, vehicles, and parked aircraft N and E of Peljesac Peninsula, near Mostar, and at Zemonico landing ground. B-25's and A-20's bomb roads at Pontecorvo and N of Frosinone. FBs blast gun positions along US Fifth Army front. Str. 267.

1/8/44 Fifteenth AF
AF The 449th and 450th Bomb Gps (B-24's) become operational, giving the Fifteenth a total of 8 HB gps. B-24's bomb Mostar A/F. B-17's hit Reggio Emilia aircraft factory. P-38's and P-47's fly escort. Str. 284.

1/9/44 Fifteenth AF
B-24's bomb Mostar A/F. B-17's hit aircraft factory and M/Y at Reggio Emilia. P-38's and P-47's provide escort. Str. 284.

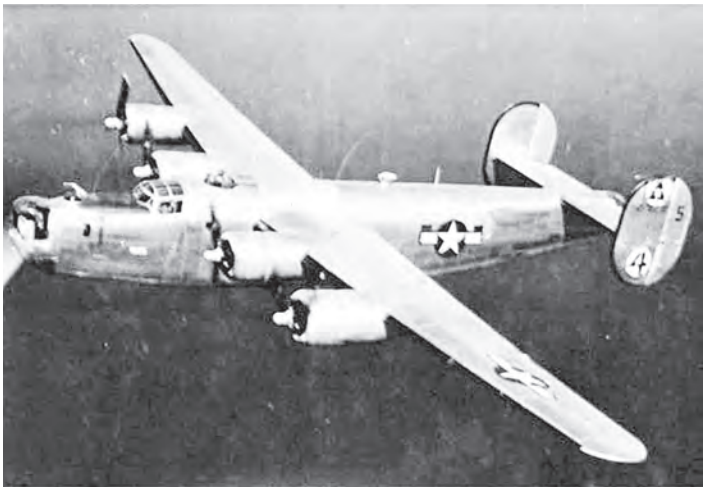
1/14/44 Fifteenth AF
Around 200 B-24's and B-17's attack town area and A/F at Mostar. P-38's provide escort throughout the missions, and P-47's join the B-17's at the tgt and cover the flight back to base. Str. 288.

4/2/44 Fifteenth AF
461st Bomb Gp (B-24) becomes operational, making 16 HB gps now operational in Fifteenth AF. More than 530 B-24's and B-17's (largest Fifteenth AF mission to date) attack ball bearing plant and aircraft factory at Steyr, M/Ys at Bihac and Brod, troop concentration at Bihac, and A/F at Mostar.. Str. 347.

97, 99, 301, 449. i 450). Štitila ih je 325. FG (lovci P-38). Davis u svojoj knjizi *Bombing the European Axis Powers A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939–1945*, navodi podatke da je 139 aviona napalo aerodrom sa 199 tona bombi. Još 49 aviona dejstvovalo je po kriterijumu "O" (*O: opportunity city area bombing, conducted by individual formations and crews following initiative granted by AAF or RAF policy*). Oni su bacili još 139 tona bombi na ostale ciljeve u gradu i okolini.

- **peto:** 2. aprila 1944. Aerodrom Jasenice. 24 aviona su na aerodrom bacila 73,5 tona bombi.

U tih pet napada na Mostar i aerodrom u Jasenici učestvovalo je ukupno 248 bombardera B-25, B-24 i B-17 koji su bacili 2.265 bombi od 227 kg (500 lb/funti), što iznosi 514 tona bombi. Napominjemo da ovdje nisu uračanate samostalne akcije pojedinih aviona. Kada bi vidjeli neki brod ili voz, lovački avioni također bi se spuštali i mitraljirali ove ciljeve, a teški lovci, *Lockheed P 38 Lightning*, nosili su i manje bombe kojima su iz obrušavanja precizno gađali neki cilj. Sirene u Mostaru su se oglašavale svaki put kada bi se pojavili savezнички avioni na svom letu prema ciljevima u Srbiji, Mađarskoj i Rumuniji. Njemački protivavionski topovi bi pucali, što se kod starijih Mostaraca urezalo u sjećanju kao česta i skoro svakodnevna bombardovanja.

Slika br. 59. Avion B 24 Liberator iz 450th Bomb Group (oznaka na repu četvrtica u bijelom krugu), 47th BW (trokut u bijelom krugu) koji je učestvovao u bombardovanju Mostara 14. januara 1944. godine doletjevši iz baze Mandurija u južnoj Italiji.Ovaj tip aviona ima deset članova posade.

U nekim radovima[572] bez navođenja izvora spominju se i datumi kada je na Mostar palo po nekoliko bombi (1/3/44, 26/5/44, 2/7/44, 30/9/44, 4/10/44, 21/10/44, 14/11/44, 21/11/44 i 23/11/44). Analizom ovih datuma u knjizi *Combat Chronology Of The Us Army Air Forces 1941 1945,* vidimo da su na neke navedenih datuma Saveznici napadali ciljeve sjeverno od Mostara, a u neke navedene dane, zbog lošeg vremena, avioni nisu uopće išli u misije.[573] Osim bombarderskih eskadrila i njihove lovačke pratnje, u okolini Mostara kao i samom gradu samostalno je djelovala lovačka avijacija britanskih i američkih snaga kao podrška kopnenim operacijama NOVJ-a ili u cilju uznemiravanja njemačkih i ustaških snaga. Iz Ustaško-domobranskih dokumenata[574] i ratnih izvještaja se vidi lokalno djelovanje savezničkih zračnih snaga. Tako su savezнички lovci mitraljirali uzletište u Rodoču 2. (oboren jedan lovac) i 23. jula 1944. godine, a tokom kasne jeseni i zime te godine napadi su se intezivirali. Mejra (Ibre) Gogić, rođena Kojić, 28. septembra 1944. gine na poslu na Rudniku od avionske bombe,[575] a rodbina dobija 33.356 kuna odštete od *Ravnateljstva državnog rudnika Mostar*. Savezнички lovci i lako bombarderi su 4. oktobra 1944. godine mitraljirali i bombardovali područje oko *Ložionice* i baraka organizacije *Todh* kod Carinskog mosta. Pri tome je pogođen teretni voz natovaren morskim minama koji je stajao na ranžirnom kolosijeku u blizini Novog katoličkog groblja, koje se nalazilo na prostoru današnjeg mostarskog plivačkog bazena. Mine su eksplodirale, što je prouzrokovalo veliku štetu na željezničkim postrojenjima i pomenutom groblju. U napadu aviona, osim drugih žrtava, poginuo je i željezničar Vejsil (Mehmeda) Elezović iz Zahuma.[576] Tako je 5. novembra te godine palo nekoliko bombi na Mostar u 10 sati i 19 minuta. 18. novembra savezнички lovci su mitraljirali aerodrom u Rodoču, a istog dana Nijemci su kod Raške Gore oborili jedan lovački avion. Željeznički činovnik Reuf Slipičević, sin hadži Ibrahima, gine od manje avionske bombe 21. novembra, a

[572] Karlo Drago Miletić, *Mostar, Srednja ulica,* Martino, 2007, str. 98

[573] 3/1/44 (1. mart 1944) – For the 6th consecutive day, bad weather forbids all operations except rcn missions. (rcn = izviđački)

[574] Ustaško-Domobranski dokumenti u PDF-formatu, pristupljeno 22. juna 2019. http://www.znaci.net/zb/4_5_35_2.pdf; http://www.znaci.net/zb/4_5_29_2.pdf; http://www.znaci.net/zb/4_5_36_2.pdf

[575] Smrtni list i ostavinska rasprava pomenute koji se čuvaju u Arhivu HNK/Ž, arhiv Šerijatskog suda.

[576] Smrtni list pomenutog koji se čuva u Arhivu HNK/Ž, arhiv Šerijatskog suda.

sutradan, 22. novembra 1944. dva su saveznička aviona bacala bombe nad Mostarom. U decembru iste godine, 11. i 14. bačeno je šest bombi na područje Bijelog Polja, sjeverno od Mostara, a 26. decembra šest savezničkih lovaca su bacili manje bombe na Mostar.

Nad Mostarom ili u neposrednoj blizini srušilo se šest američkih bombardera koji su bombardovali grad ili su bili na povratku poslije misija sjeverno od Mostara.

1. Prilikom bombardovanja Mostara 14. januara 1944. godine oboren je avion B-24 Liberator koji se greškom našao ispod aviona koji je upravo ispustio 12 bombi, od kojih su dvije pogodile ovaj avion. Poginulo je devet članova posade, a dvojica su se spasila iskakanjem.
2. Poslije bombardovanja Budimpešte 3. aprila 1944. godine, u blizini Mostara njemački lovci srušili su *leteću tvrđavu*, bombarder B-17, dva člana posade su poginula, dok ih je sedam iskočilo padobranom i završilo u njemačkom zarobljeništvu.[577] Istog dana iz aviona B-24 H, imena *Boojum*, sa brojem id-42-997849, iz 745. eskadrile, 456. bombarderske grupe koji je teško oštećen, ali se uspio vratiti u Italiju, nad Mostarom je iskočilo šest članova posade koje su Nijemci zarobili.
3. Na povratku poslije akcije nad Beogradom i Zemunom 17. aprila iste godine srušen je bombarder B-24 koji je pao na sklonište. Ovaj slučaj je deteljno opisan u odjeljku *Pad bombardera B-24 H na sklonište na Panjevini*.
4. Poslije bombardovanja rafinerije u Ploeštiju u Rumuniji, Nijemci su 18. maja 1944. godine iz protivavionskih topova FLAK oborili još jedan avion B-17 između Mostara i Čapljine, koji je pao kod sela Stubica kod Ljubuškog. Od jedanaest članova posade, osam je poginulo[578] i stanovnici sela su sahranili nastradale. Godine 1947.

[577] B-17, id-42-39986, 301st Bomb Group, 352nd Bomb Squadron. Missing in Action Budapest 3/4/44 with Albert J. Ross, Blaine (2 Killed in Action); Grady, Sachs, Hill, Ewell, Everett, Cameron, Van Sandt (7 Prisoner of War); enemy aircraft, crashed Mostar, Hungary. Missing Air Crew Report 1401.

[578] B-17, Missing in Action Ploesti 18/5/44 with Herschel McClain, Gilroy, Lindquist, Corcoran, Miaskiewicz, Newman, Confer, Jones, Downs, Flye, Nolan; flak, crashed Mostar; Missing Air Crew Report 5066. 99 bomb grupa, 347 eskadrila, id-42-106991, Shot down by anti aircraft artillery bursts on mission to Ploesti and went down over Mostar, Yugoslavia. Missing Air Crew Report 5066. Eight crew were KIA and three survived and were taken as POWs. / isto.

američke vlasti su iskopale kosti sedmorice članova posade i prenijele ih u SAD, a ostaci osmog člana, Miaskiewicza, pronađeni su i iskopani 2011. godine.

5. 30. augusta 1944. poslije akcije nad Novim Sadom nad Mostarom je iz FLAK-a pogođen još jedan B-17. Viđeno je osam padobranaca koji su iskočili iz aviona, a kasnije su ih Nijemci zarobili.[579]
6. Nakon bombardovanja ranžirne stanice u Alipašinom Mostu 6. novembra 1944. pogođen je bombarder B-24, Liberator. Nad Mostarom je iskočilo devet članova posade, dok je jedan poginuo. Avion je pao u blizini grada.[580]

Iz sjećanja najstarijih stanovnika Mostara možemo saznati da se u jednoj njemačkoj protivavionskoj bateriji nalazio jako dobar nišandžija, Italijan koji je prešao Nijemcima poslije kapitulacije svoje zemlje, 9. septembra 1943. godine. Te baterije su bile prekoputa Sjevernog logara, na uzvisini *Čukovac*, poviše *Rudnika*, te na *Bakamovića glavici*. Zanimljivo je, također, da su posade američkih bombardera imale karte sa ucrtanim pozicijama gdje mogu očekivati jaku protivavionsku paljbu iznad balkanskih država. Jedna od tih lokacija na karti je Mostar. Svjedoci, tadašnji petnaestogodišnji dječaci,[581] gledali su kako Nijemci na motociklima sa prikolicom, Novom cestom kojom se silazilo sa Podveleške visoravni, voze uhvaćene američke avijatičare koji su iskočili padobranom iz pogođenih bombardera. Svjedoci se jasno sjećaju da im je bilo čudno kako Amerikanci nisu izgledali zaplašeno ili zabrinuto.

Kratice vojske SAD: KIA = killed in action (poginuo u borbi), POW = prisoners of war (ratni zarobljenik)

[579] Missing in Action Novi Sad, Yugo 30/8/44 with Wingate Green, Co-pilot: Jim Davis, Navigator: Jim Slaughter, Flight engineer/top turret gunner: Elroyce Snell, Ball turret gunner: Don Palmer, Waist gunner: Art Bilger, Waist gunner: Burton Green, Tail gunner: Bill Nipper (9 POW?); Radio Operator: Ralph Onley (Killed in Action); flak, left wing afire, eight chutes seen, crashed Mostar, Yugo; Missing Air Crew Report 8731. 42-102924, 463 bomb gruop, 774 eskadrila, B-17. / isto

[580] – 6. novembar 1944. oboren je jedan B-24 H-25-DT, serijski broj 42-51165. Bio je u sastavu 720th BS/450th BG. U napomenama piše: *9 POW, 1 KIA; Yugoslavia; Damaged by flak over Sarajevo, the crew bailed out near Mostar*. MACR 9680 / isto - 6. XI/44 *Iztog dana srušen je nad Mostarom jedan nepr. četverostrojni zrakoplov vatrom protuzrakoplovne obrane. Zrakoplov je izgorio, a 9 članova posade, koji su izkočili padobranima, zarobljeno je.* / dnevno izvješće IA broj 313/8.XI 44. operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH.

[581] Svjedočenje sagovornika.

U kolektivnom sjećanju se tvrdi da je Mostar imao veoma važan vojni značaj, te je zbog toga bio skoro svakodnevno izložen udarima savezničke avijacije. Da bi to utvrdili i poredili sa brojem udara ne druge gradove, iz knjige *Combat Chronology Of The Us Army Air Forces 1941–1945,* navodimo broj strategijskih bombardovanja nekih drugih mjesta:

Pula 22 puta, Bosanski i Slavonski Brod 22 puta, Split 19 puta, Zadar 18 puta, Rijeka 17 puta, Šibenik 15 puta, Sarajevo 15 puta (najviše ranžirna stanica Alipašin Most), Zagreb 15 puta, Metković 7 puta, Višegrad 6 puta, Banja Luka 6 puta, Zenica 4 puta, Bihać 4 puta, Doboj 3 puta, i Prijedor 2 puta. Kao što vidimo, Mostar sa aerodromom u Jasenici je bombardovan pet puta (od toga grad samo jednom), što je u suprotnosti sa usmenim predanjima, koja se prenose iz generacije u generaciju, da je Mostar, iz tobože, veoma važnog položaja, posebno bio na meti savezničke avijacije.

U američkim arhivama iz Drugog svjetskog rata se mogu naći izvještaji o borbenim misijama vazduhoplovnih snaga iznad Mostara, okolnostima rušenja aviona, te sudbinama članova posade nakon iskakanja padobranom. Najznačajniji arhivski izvor za ovo je *Missing Air Crew Report (MACR)*. Riječ je o dosjeu koji se otvarao u roku 48 sati nakon što je jedan avion bio proglašen uništenim ili izgubljenim. Navedeni dosjei sadrže više različitih obrazaca[582] iz kojih smo mogli rekonstruisati pojedine događaje iz bombarderskih misija vezanih za Mostar.

[582] AFPPA-14 obrazac: jedinica kojoj je avion pripadao; borbena misija, vremenske prilike u trenutku rušenja ili posljednjeg viđenja aviona; geografske koordinate mjesta na kojem je posljednji put viđen; datum i sat događaja; razlozi zbog kojih je došlo do gubitka; tip, model i serijski broj izgubljenog aviona; serijski broj motora; serijski broj instaliranog oružja; ime, prezime, čin, serijski broj, te srodnici članova posade; ime, prezime i čin osoba koje imaju posljednja saznanja o nestalom avionu. AFPPA-11 obrazac: koje je ispunjavan za svakog nestalog člana posade, a sadrži podatke: ime i prezime; čin; serijski broj; poziciju u avionu; je li iskočio iz aviona; gdje je iskočio; je li bio ozlijeđen; gdje je posljednji put viđen. AFPPA-12, obrazac također u formi upitnika koji su popunjavali članovi posade koji su preživjeli rušenje aviona, a sadrži slične podatke kao i prethodni upitnik br. 11.

Utvrđivanje ličnih podataka i broja poginulih građana prilikom djelovanja savezničkih vazdušnih snaga nad Mostarom

Brojem osoba koje su stradale u savezničkim bombardovanjima manipulisalo se u Jugoslaviji poslije 1945. godine. Žrtve bombardovanja su, u pravilu, tretirane kao žrtve fašističkog terora, jer Jugoslavija od saveznika, tj. Anglo-Amerikanaca ili Sovjetskog saveza nije mogla tražiti odštetu. Također je sva materijalna šteta uzrokovana savezničkim bombardovanjem pripisivana Njemačkoj.[583] Odlukom vlade SFRJ od 10. aprila 1964. godine, za potrebe pregovora sa SR Njemačkom o isplati ratne štete trebalo je utvrditi broj žrtava fašističkog terora ili rata od 6. aprila 1941. do 15. maja 1945. godine. Prema tom popisu u Jugoslaviji je od savezničkih bombardovanja stradalo 1.721 osoba, od kojih 316 u Bosni i Hercegovini.

Analizirajući taj spisak[584] i upoređujući ga sa izvodima iz matičnih knjiga umrlih, koje se nalaze u zapisima Kotarskog šerijatskog suda (Arhivu HNK/Ž), zatim spiskom preminulih katolika iz Arhive Župnog ureda Franjevačkog samostana u Mostaru, podacima iz arhive Saveza boraca opštine Mostar iz 1950. godine u kojem su spiskovi poginulih i ubijenih građana FNRJ sa područja opštine, te spiskom poginulih Srba u toku Drugog svjetskog rata Eparhije, sastavili smo poimenični spisak žrtava djelovanja savezničkih bombardera i lovačkih aviona u Mostaru. Na spisku je 88 osoba. Većina poginulih za koje smo utvrdili samo godinu pogibije (1944) stradalo je najvjerovatnije 14. januara 1944. godine. U spisak nisu uvrštene osobe iz Mostara koje su poginule u bombardovanju nekih drugih mjesta, kao i osobe koje su život izgubile u vazdušnim napadima njemačkih i italijanskih snaga na Mostar za vrijeme okupacije Kraljevine Jugoslavije, u aprilu 1941. godine.

Broju od 88 žrtava trebalo bi dodati oko tridesetak poginulih koji nisu evidentirani. Tu se mogu uračunati osobe iz drugih mjesta koji su boravile u Mostaru u vrijeme bombardovanja, pa im je bilo nemoguće utvrditi identitet, zatim poginula siročad iz konvikta Narodne uzdanice u

[583] Marica Karakaš Obradov, *Anglo-američka bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu,* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008, str. 2–4.

[584] Muzej genocida u Beogradu posjeduje ovaj neobjavljeni popis. Popis je pripremila Savezna komisija za popis žrtva rata u cilju stvaranja dokumentacije za pokretanje odštetnog zahtjeva prema SR Njemačkoj, a sproveo ga je Savezni zavod za statistiku. Napominje se da ovaj spisak nije potpun.

današnjoj ulici Braće Fejića, te žrtve iz Doma staraca i starica koji se nalazio na mjestu današnjeg Zavoda za socijalnu i zdravstveno osiguranje.[585]

[585] Lični podaci za ukupno 88 građana Mostara poginulih prilikom djelovanja savezničke avijacije po vojnim ciljevima. Većina osoba za koje smo utvrdili samo godinu pogibije (1944), izgubile su život, najvjerovatnije, 14. januara 1944. godine.

1944: Basarić (Milan) Jovan, 1897, Begović (Hakija) Aiša, 1924, Blažević (Mate) Stjepan, 1907, Bušić (Ivan) Franjo, 1912, Čelebić (Hilmija) Najla, 1927, Čelebić (Salko) Mehmed, 1888, Čohadžić (Husein) Dževad, 1930, Čustović (Mustafa) Fadil, 1929, Drljević (Hamid) Mahmut, 1914, Džinović (Mehmed) Ahmet, 1910, Forić (Redžep) Ramiza, 1924, Hamović (Jovan) Milica, 1935, Ijačić (Gojko) Jelisije, 1935, Ivković (Risto) Bosiljka, 1912, Karišik (Ilija) Mileva, 1925, Korać (Mitar) Đorđe, 1906, Kožul (Nn) Dragica, 1912, Krulj (Đorđe) Ljubomir, 1896, Ljepava (Radmilo) Zorka, 1901, Martinović (Ante) Ljubica, 1923, Paušek (Drago) Magdalena, 1917, Pavlović (Mehmed) Ševko, 1927, Pažun (Vaso) Mileva, 1917, Pecelj (Đorđo) Stana, 1916, Peco (Hasan) Samija, 1927, Pekušić (Halil) Alija, 1920, Pujić (Spasoje) Dušan, 1939, Smajić (Meho) Šaban, 1894, Vanović (Marko) Smilja, 1926, Vanović (Risto) Božidar, 1931, Vuković (Stjepan) Milka, 1925, Zelen (Simo) Milka, 1891, Zelen (Milan) Vlajko, 1928, Žugor (Huso) Hata, 1882. (34 osobe)

14. 01 1944: Alajbegović (Ahmet) Mulla, 1893, Alajbegović (kći poginule Mulle) Munta, 1922, Alajbegović (udova Mehmeda) Habiba, 1885, Alikalfić (Ahmet) Mehmed, 1902, Arapović (Nikola) Rafo, 1897, Burić (Jusufa) Ahmed, vatrogasac 1909, Burić (otac Omer Karadža) Emina, supruga poginulog Ahmeda, 1917, Burić (Ahmed) Mirso, 1941, Ćemalović (Salih) Munta, 1892, Dokara (udova Mehmeda) Ajnija, 1889, Đidić (Pavo) Andrija, 1926, Drače (udova Muhameda) Aiša, 1901, Đozlić (Osmana) Ahmet, iz Jasenice, 1914, Gašić (Ibrahim) Salih, 1929, Jović (Sime) Jovo, 1941, Karačić (Pero) Luca, 1908, Kazazić (Osman) Salih, 1898, Kljajo (Andrija) Ivan, 1892, Kruškonja (Omer) Fatima/Hasnija, 1925, Markotić (Nikola) Zdravko, 1926, Mihić (Mate) Pero, 1897, Milavić () Enver, Pavlović Šefkija, 1927, Stančić (Jakov) Mate, 1872, Šarac (Božo) Mirko, 1919, Škoro (Mito) Marija, 1918, Torlo (Ramo) Fatima 1937. (27 osoba)

17. 04 1944, pad bombardera na sklonište u Panjevini: Brkan (Muhamed) Miralem, 1933, Čadra (Zulfo) Faruk, sin poginule Zibe, 1943, Čadra (Abdulah) Fadila, (kći poginule Sevlete) 1942, Čadra (Salih) Mubera, 1942, Čadra (Ahmet) Sevleta, rođ. Krvavac, žena Abdulaha, 1920, Čadra (Hasan) Ziba, rođ. Dilić, supruga Zulfe, 1920, Kasumović (Alije Šošića) Naza. 1919, Lalić (supruga Šućrije) Hanifa, rođena Osmić iz Ljubuškog, 1916, Lalić (Šućrija) Sabin, 1941, Lalić (Šućrija) Sabina, 1938, Ljeljo (Andrija) Marica, 1913, Ljeljo (Andrija) Stjepan, 1938, Ljeljo (Andrija) Ružica, 1940, Osmić Habiba, majka Lalić Hanife, oko 1895, Škaljić (Mustafe i Aiše) Šemsa, 1930, Škaljić (Muharem) Aiša, rođ. Bijedić, 1910, Švorcan (Savo) Pero, 1905, Švorcan (Stjepana) Anka, rođ. Miličević, 1906, Švorcan (Pero) Milojka, 1934, Švorcan (Pero) Nedeljko, 1938, Švorcan (Pero) Radmila, 1940, Švorcan (Pero) Savo, 1936, Švorcan (Pero) Mara, 1941, Žmiro (Ibrahim) Habiba, 1900, (24 osobe)

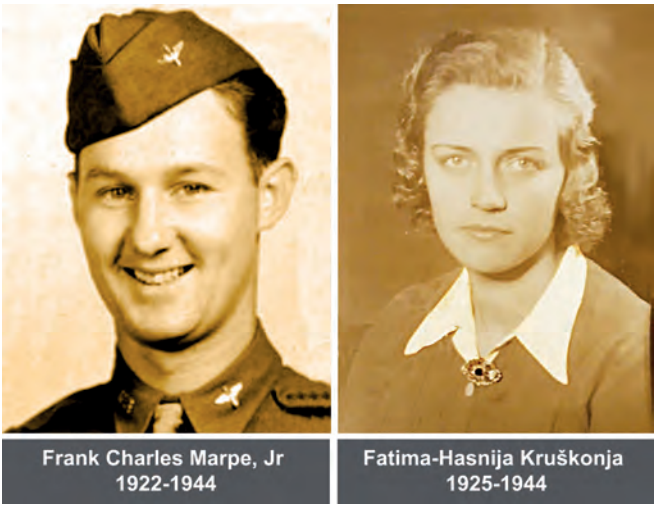
28. 09. 1944: Gogić (Ibro) Mejra, rođena Kojić 1900,

04. 10. 1944: Elezović (Mehmed) Vejsil,

21. 11. 1944: Slipičević (Ibrahim) Reuf, rođ. 1910. željeznički činovnik

U *Hronologiji Narodnooslobodilačkog rata 1941-1945.* navodi se da je samo u bombardovanju Mostara 14. januara 1944. godine uništeno 69 i oštećeno 98 kuća, a poginulo 37 i ranjeno 68 njemačkih vojnika i domobrana. U ovoj hronologiji se tvrdi da je istovremeno poginulo oko 200 i ranjeno oko 300 civila. Karlo Drago Miletić u svojoj knjizi *Mostar, Srednja ulica*, str. 99. piše, bez navođenja izvora, da su u Mostaru od savezničkih bombardovanja poginule 192 osobe.

Bombardovanje Mostara 14. januara 1944. godine

Slika br. 60 i 61. Pilot Frank koji je bombardovao Mostar 14. 1. 1944. i Hasnija, jedna od žrtava bombardovanja.

Još se nije svanulo tog petka, 14. januara 1944. godine iznad polja i vinograda italijanske južne pokrajine Apulija, poznatoj po proizvodnji oporog crnog vina Primitivo di Manduria. Dvadesetdvogodišnji poručnik, pilot Frank Marpe je s ostalim letačima doručkovao. Uz njegovo ime je i dodatak Jr, jer se njegov pedesetjednogodišnji otac, kapetan američke vojske, također zvao Frank Charles Marpe. Otac se borio na evropskom ratištu još u Prvom svjetskom ratu, tako da nije bilo dileme kojim će putem poći mlađi Frank.

Njegova 450. bombarderska grupa, zvana *Cottontail* (vrsta američkog divljeg zeca) u subotu 8. januara imala je svoje *vatreno krštenje*. Prva ratna misija je bila bombardovanje aerodroma Jasenice, nekoliko kilometara južno od Mostara. Prošli su bez gubitaka sa manjim oštećenjima aviona.

Nijemci su otvorili dosta nepreciznu protivavionsku vatru srednje jačine, a njihovi lovci *Messerschmitt Bf 109* se nisu pojavljivali, tako da je uz malo pucnjave iz njemačkih flakova 20 i 88 mm sve izgledalo kao na njihovim vježbama na poligonu Alamogordo u državi New Mexico.[586] Frankova 720. eskadrila nije učestvovala u spomenutom napadu na Jasenicu. Njena prva misija je bila 9. januara kada su bombardovali luku u Zadru, a sljedeći dan ranžirne kolosijeke u Skoplju. Zbog lošeg vremena u utorak i srijedu nije bilo letova. 13. januara, Frank Marpe je sa grupom bombardovao aerodrom Perugija u sjevernoj Italiji, koji su držali Nijemci. Više aviona se zbog kvarova na motorima ranije vratilo, a na cilj je samo trećina aviona uspjela odbaciti bombe. To govori koliko su nove bombarderske grupe (449. i 450) bile neiskusne. Osoblje je tek 26. novembra 1943. godine završilo obuku u bazi Alamogordo i krenulo prema Evropi, da bi 2. januara 1944. godine stigli u bazu Mandurija. Uslovi za smještaj su bili jako loši, bilo je hladno i kiša je neprestano padala i svuda okolo je bilo blato.[587]

Petak, 14. januara 1944. godine, bio je koban za mnoge stanovnika Mostara. Oko aviona je već od prije svanuća trajala živost. Zemaljsko osoblje[588] je punilo avione gorivom i postavljalo bombe težine 500 lb (227 kg), tipa AN – M64, sa upaljačem AM-103 na vrhu bombe, a u repu bombe je zavijen upaljač AM-101-A2. U isto vrijeme, 320 kilometara od baze Mandurija, pravo na sjever, u kući na Donjem putu u Mostaru (danas ulica H. Zahirovića Lace br. 25), sa svojim ocem Omerom[589] i majkom Nazom,

[586] Mission date: January 8, 1944 Mission nbr. 1, Target: Mostar, Yugoslavia – Airdrome I. Chronology: The 721st and 723rd Squadrons participated in this first mission of the 450th Bomb Group. Twenty-four tons of bombs were carried by each squadron and dropped on the target from an altitude of 19,000 – 19,500 feet. The Group was escorted by P-38's from the 82nd Fighter Group.

[587] Dnevnici 721. eskadrile iz 450. Bomb Group, koja pripada 47. Bomb Wing.

[588] Svaka eskadrila se sastojala od 10–12 aviona sa po deset članova posade. Tako se 3. januara 1944. godine zemaljski ešalon 721. eskadrile u Manduriji sastojao od 8 oficira i 178 podoficira i vojnika. Letačko osoblje se sastojalo od 78 oficira i 124 podoficira i vojnika. Piloti, kopiloti, nišandžije i navigatori su imali čin potporučnika ili poručnika, vođa eskadrile čin kapetana ili majora, a ostali članovi posade uglavnom su nosili čin narednika.

[589] Omer je radio kao bravar u Ložionici. Pred Šerijatskim sudom u Mostaru 1. marta 1923. godine vjenčao se, tada kao 30-godišnjak, sa 20-godišnjom Nazom Behram sa Rotimlje, kćerkom Hamidovom. U Prvom svjetskom ratu kao vojnik austrougarske vojske borio se na Istočnom frontu. Sin je Alije, uglednog trgovca, koji je držao dućan na mjestu Muzičke škole na Musali.

rođenom u porodici Behram na Rotimlji, živjela je devetnaestogodišnja Fatima Kruškonja, koju su svi zvali Hasnija. Tu su stanovale i Fatimine sestre – sedamnaestogodišnja Mevlida i dvanaestogodišnja Hatidža, te četrnaestogodišnji brat Alija.[590] Noć prije u njihovoj kući bio je sastanak ilegalaca iz mostarske mahale Carina – pripadnika Pokreta otpora. U šupi ispod drva je bila sakrivena municija koju je Hasnija 14. januara trebala predati svojoj vezi. Najstarija kći je bila očeva mezimica i uzdanica.[591] Hasnija je pohađala Građansku školu gdje se isticala znanjem i oštroumnošću. Njeni nastavnici, italijanski bračni par, bili su pripadnici ilegalnog pokreta otpora, i utjecali su na djevojku da pristupi organizaciji.

Ujutro 14. januara 1944. godine američki pilot Frank Marpe sa svojim navigatorom, potporučnikom Josephom Joycom, i sa dobijenim kartama i uputstvima kreće prema svom avionu *Liberator*, tip B-24 H. Plan je bio da 449. i 450. bombarderska grupa avionima B-24 napadnu vojne ciljeve u Mostaru, a bombarderi B-17 aerodrom u Jasenici. Ciljevi u gradu su bile komandne zgrade njemačke vojske, kasarne, mostovi na Luci, Musali i Carini, ranžirna stanica, te saobraćajna čvorišta u gradu. Uz pilota Franka Marpea, u posadi aviona nalazio se nišandžija za bombardovanje, potporučnik Lawrens Guthrij, zatim kopilot, potporučnik Richard Middleton, inžinjer aviona, narednik Joseph Dunn, radiooperater, narednik Francis Metan, te mitraljesci, narednici Earl Boren Jr, Marion Anderson, Jey Adair i Oscar Barnhill.

Oko devet sati Marpeova eskadrila je poletjela. Na tački okupljanja (RP, vidjeti sliku broj 62) formirana je kolona prema zadanoj šemi, avioni su se uspeli na visinu 7.000 metara i oko 9.45 sati krenuli prema Mostaru. U isto vrijeme, spomenuta mlada Mostarka Fatima Hasnija Kruškonja se vratila s tajnog zadatka u svoju kuću. Uspješno je predala municiju, koju će drugi ilegalci preko planina odnijeti partizanskim borcima. U deset sati Hasnija je trebala biti u Konviktu Narodne uzdanice[592] u

[590] Mevlida, udata Boškailo (14. 09. 1927 – 28. 02. 2012), Hatidža, udata Sefić (15.11. 1932 – 19. 03. 2013), Alija (01. 04. 1930 – 22. 09. 2003)

[591] Sjećanja Hasnijine sestre Mevlide, udate Boškailo (14. 09. 1927 – 28. 02. 2012), zapis njene unuke Dolores (Ekrema) Veledar Perić, više na https://www.tacno.net/kultura/moja-heroina-antifasisticke-borbe (preuzeto 10. mart 2019)

[592] Konvikt *Narodne uzdanice* se od 1940. do bombardovanja Mostara 14. januara 1944. godine nalazio u staroj Kajtazovoj kući nedaleko od Tepe, gdje je do 1940. radio *Gajretov* konvikt. Na tom mjestu, iza zgrade sa bivšom Šipadovom prodavnicom u Fejićevoj ulici, izgrađeno je Dječije obdanište. / Muslimansko kulturno društvo *Narodna uzdanica* nastalo je u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

Srednjoj ulici (danas ulica Braće Fejića) kako bi djeci podijelila doručak. Upravo toga dana, 14. januara 1944. godine, u Konviktu se u organizaciji dobrotvornog društva *Merhamet* planiralo otvorenje izbjegličke kuhinje za 327 izbjeglica smještenih u sedam velikih objekata.[593] U Konviktu su bila smještena preostala siročad, djeca uglavnom iz istočne Hercegovine i jugoistočne Bosne, čiji su roditelji na početku Drugog svjetskog rata stradali od četničkog terora. Brigu o većini te djece-mahadžira već u toku 1942. i 1943. godine preuzele su brojne mostarske bošnjačke porodice.

Slika br. 62. Bombardovanje Mostara 14. januara 1944. je bila složena vojna operacija. Bombarderi B-24 poletjeli su iz baza Grottaglie i Manduria, a avioni B-17 koji su bombardovali aerodrom u Jasenici iz baza Amendola, Cerignola i Tortolera. Zaštitna pratnja lovaca P-38 je poletjela iz baza Vincenzo i Lesina. Karta je sa Google Earth prema općim smjernicama za korištenje: https://about.google/brand-resource-center/products-and-services/geo-guidelines

u Sarajevu. Njegova svrha je bila kulturno i privredno podizanje muslimana, davanje materijalne pomoći omladini koja se obrazuje i stručno osposobljava. Smještaj i ishrana u konviktima su se plaćali, a cijena je zavisila od materijalnoga stanja pitomca. Znatan broj pitomaca je bio smješten potpuno besplatno (uglavnom siročad). Pored smještaja i ishrane, učenici su u internatima imali i neophodnu ljekarsku njegu (dr Hasan Mahić u Mostaru), čitaonice, biblioteke i učionice.

[593] *Osvit*, broj 106, str. 4. Sarajevo, 5. marta 1944.

Poslije pedesetak minuta leta, oko 10:35 sati, avioni su se, leteći istočno od planine Velež, približili tački početka napada (IP – vidjeti sliku broj 62) Vidljivost je bila dobra, do 30 km. Formirali su, prema ranije dobijenim šemama, grupe za napad, takozvane *boksove*.

Grupu za prvi nalet u kojoj je bio i Frankov avion predvodio je kapetan Snaith sa kopilotom poručnikom Kaeckerom.[594] Napad se trebao izvršiti u pravcu 174^0, što je tačno u smjeru toka Neretve kroz Mostar. Iz nekih razloga, vjerovatno, neiskustva posada kojima je ovo bio bila tek peta ratna misija, vodeći avion se okrenuo ulijevo prije dostizanja IP tačke, tako da su avioni umjesto sa sjevera došli iz pravca Rujišta, pravac prema 240^0, leteći na visini od 6.400 metara. Otprilike negdje više Sutine, 3.000 metara od ciljeva, morali su nanišaniti i otpustiti bombe.

Od deset aviona iz Frankove 720. eskadrile, 450. bombarderske grupe, sedam je u 10 sati i 40 minuta uspjelo baciti bombe, a tri zbog kvarova to nisu uspjela uraditi. Od 41 aviona iz 449. bombarderske grupe samo su 32 bombardera bila iznad cilja, ostali su zbog ranijeg zaokreta potpuno promašili Mostar. Drugi nalet u 10.52 sati, koji je predvodio major Orris i poručnik Lehman, izveden je loše, samo je poneki avion uspio baciti bombe. Nigdje se ne navodi zbog čega to nisu uradili. Vjerovatno nisu mogli nišaniti, pošto su ciljevi bili prekriveni dimom iz prvog naleta. Protivavionska paljba iz njemačkih flakova[595] bila je iznenađujuće jaka. Dva njemačka lovca *ME-109* napali su bombardere, ali su ih američki lovci otjerali (jednog su srušili). Dvadesetak bombardera su pogođeni mitraljeskim mecima i šrapnelima granata iz protivavionskih topova, od toga je sedam pretrpjelo znatnija oštećenja.

Više aviona, među kojima je bio i bombarder br. 606 sa pilotom Haroldom Pickardom iz 718. eskadrile, 449. bombarderske grupe, je greškom odletjelo desetak kilometara sjeverno od Mostara. Kad su to uvidjeli, napravili su zaokret i u tom trenutku se našli ispod aviona koji su upravo otpustili svoje bombe. Avion br. 737 je ispustio 12 bombi u 10 sati i 45 minuta, a dvije su pale na Pickardov avion. Bombe su eksplodirale i pri tome je poginulo devet članova, dok su se dva člana posade[596] uspjela

[594] Izvještaj *Mission – Town of Mostar, 14 January 1944* komande 450. Bomb Group komandi 47. Wing Bomb od 15. januara 1944.

[595] Skraćenica od njemačkog *FlugabwehrKanone,* Protivavionski top

[596] Jedanaesti član posade u uništenom avionu, fotograf Charles LaMarca je preživio. Šest aviona je nosilo kamere, a uspjeli su napraviti svega četiri upotrebljive slike iznad cilja. MACR 2070.

spasiti iskakanjem padobranom. Vjerovatno je dio ovog aviona pao na kuću Smailage Ćemalovića, prekoputa Ćišića sokaka na Glavnoj ulici. Osam aviona koji nisu uspjeli pronaći cilj po povratku je odbacilo bombe iznad Jadranskog mora.

Slika br. 63. Avion, zvani White Fang (Bijeli očnjak), poručnika pilota Harolda Pickarda - stoji, prvi slijeva, koji je nad Mostarom 14. januara 1944. godine, pogođen bombama aviona iznad njega. Devet članova je poginulo, a dva su se spasila iskakanjem padobranom. Jedanesti član posade je bio fotograf. Na slici se, također, vidi uobičajeni sastav posade jednog bombardera. Stoje cetvorica potporučnika ili poručnika; pilot, kopilot, nišandžija i navigator. Čuče šestorica narednika – radiooperater i mitraljesci.

Slika br. 64. Goran Sudar iz Mostara je na osnovu podataka iz ovog teksta reprodukovao i nacrtao ovaj profil aviona White Fang iz prethodnog teksta. Tip aviona B-24 H, sa ID brojem 41-28606. Pilot je bio Harold Pickard iz 718. eskadrile, 449. bombarderske grupe koja je opet bila u 47th Bomb Wing, 15. vazduhoplovne armije SAD. Baza eskadrile je bila u blizini italijanskog mjesta Grottaglie. Svaka bombarderska grupa je imala posebne oznake na avionima.

Avioni iz prvog naleta su pokušali pogoditi bateriju njemačkih flakova koja je bila stacionirana na uzvisini *Benzin,*[597] više *Čukovca.* Bombe su za malo prebacile cilj, a četiri-pet bomba je palo u sjeverni dio Carinskog harema. Direktni pogodak je bio u novoizgrađenu kuću porodice Prkačin, koja se nalazila na početku Nove ulice. Na tom mjestu je danas Željeznička stanica. Bombe su padale po križanjima željezničke pruge i cesta, sve tri rampe su pogođene i to: kod Doma zdravlja u Bulevaru, kod Gimnazije i u blizini Stare bolnice. Pogođena je i jedna od zgrada koje su Nijemci koristili, a nalazila se na današnjoj lokaciji stambene zgrade, južno od bivše robne kuće *Razvitak,* te više kuća u obližnjem Ćišića sokaku, danas Husrefa Ćišića ulica. U današnjem sokaku Ale Ćišića zapaljena je kuća Zejne Badžak. Gađajući komandu *Konak*, bombe pogađaju kuću u Bjelušinama (danas ulica Braće Balaća) u kojoj gine porodica Burić: vatrogasac Ahmed Burić, sin Jusufov, star 32 godine, njegova 27-godišnja supruga Emina, kći Omera Karadže, te njihov sin Mirso, star dvije i po godine. Jedan od ciljeva je bila zgrada *Divizije* (zgrada Opštine Mostar do 1992) u današnjoj Titovoj ulici. Bombe, namijenjene ovom cilju, pale su pedesetak metara zapadno od zgrade i pogodile kuću u južnom dijelu ulaska na Mejdan iz današnje ulice Braće Fejić.

U stolarskoj radionici za izradu namještaja *Kovačić i drugovi*[598] (u današnjoj ulici Braće Fejića) poginuo je 42-godišnji stolar Mehmed

[597] Sjećanja Omera (Muharema) Omanovića, rođenog 1929. godine.

[598] Firma za izradu pokućstva i građevinske stolarije, kao i preprodaju polovnog namještaja. Osnovana 1885. godine kao *Buttazzoni Venturini.* Godine 1917. filijala u Mostaru prodata je Franji Kovačiću. Bombardovanjem radionica prestaje sa radom poslije 59 godina. / Vodič kroz fondove Arhiva Hercegovine, Mostar 1973, str. 37.

Alikalfić, sin Ahmetage. Stolarska radionica se nalazila na mjestu prodavnice *Šipad* u Fejićevoj ulici. Iza njega je ostala žena Emina (1906), rođena Humo i četverogodišnji sin Semir. Eksplozija bombe je odbacila veliki kamen prekoputa u potkrovlje Kajtazove kuće, gdje se i danas nalazi (ulica Braće Fejića br. 55). Nekoliko bomba je palo na Dom staraca gdje je poginulo više osoba. Na tom mjestu je danas zgrada Socijalnog osiguranja. Bomba je pala i na sjeverni dio Vakufskog doma prekoputa Karađoz-begove džamije. U Alajbegovića sokaku pogođena je kuća u kojoj su poginule Mulla Alajbegović (51 godina) i kći Munta, stara 22 godine. Iza Mulle je ostao sin Kemal. U istoj kući gine i Habiba Alajbegović (58 godina) udovica Mehmeda. Iza nje ostaju djeca Muhamed, Jusuf, Hakija, Fatima i Vahdeta.

Bombe su padale i po *Šolinoj pećini*, gdje se i danas mogu vidjeti tragovi kratera. U dijelu Mostara koji je poznat kao Carina, direktnim pogocima bombi srušena je kuća porodice Mirazović u Krpinoj ulici, kuća porodice Kazazić u ulici M. Balorde, te kuća porodice Brkić u istoj ulici, tridesetak metara sjevernije. Na Donjem putu (ulica H. Zahirovića Lace) srušena je kuća porodice Dokić, koja se nalazila na uglu današnje Lacine ulice i sokaka Pere Lažetića. Na tom mjestu je danas manje parkiralište. Kod česme na Donjem putu u blizini puteljka koji vodi na kupalište Sitnica, jedna od bombi namijenjenih Carinskom mostu pala je u Delića bašču. Jedna bomba je pala na provizorno sklonište u Bjelušinama, gdje je poginulo više osoba koje su tu potražile zaklon. Za desetak metara promašeni su mostovi preko Neretve na *Musali* i *Carini*.

Na početku današnje Šantićeve ulice, kod broja 5 gine trogodišnji Jovica Jović, a neutješna ostaje njegova majka Ranka. Rafo Arapović, rodom sa Slipčića, gine na građevini kod Starog igrališta, gdje je radio kao zidar. Tridesetogodišnji radnik iz Jasenice Ahmed Đozlić, sin Osmana, u toku bombardovanja poginuo je u građevinskom preduzeću *H. Marašek*. Supruga Habiba i malodobni sin Emin, dobijaju penziju od 671 kunu. Jedna od bombi, ili dijelovi Pickardovog aviona, pala je na kuću u kojoj je sa svojom neudatom i psihički bolesnom rodicom Muntom, kao neženja i Muntin tutor, živio, tada šezdesetogodišnji Smail-aga (Muhamed-age) Ćemalović, prvi gradonačelnik Mostara poslije osnivanja Kraljevine Jugoslavije (1919–1929). Kuća je u potpunosti srušena, a pedesetdvogodišnja Munta je poginula. U plamenu je nestala i Smailagina bogata biblioteka i brojni dokumenti iz njegovog rada i djelovanja. U nekim tekstovima se Muntino ime pogrešno navodi kao Aiša.

U taj kobni petak, 14. januara 1944. godine, Mevlida Kruškonja, Hasnijina sedamnaestogodišnja sestra, oprala je kosu i iznijela škip da prospe vodu. Svuda su počele odjekivati eksplozije. Začuđeno je gledala u nebo kojim su, kako se njoj činilo, letjeli nekakvi crni lonci.[599]

Njena sestra Hasnija je u tom trenutku dijelila doručak djeci u Konviktu Narodne uzdanice koji se nalazio u staroj Kajtazovoj kući na mjestu današnjeg dječijeg obdaništa u Fejićevoj ulici. Objekat je dobio direktni pogodak bombe od 227 kg. Pored Hasnije, u Konviktu je poginulo još sedamnaest osoba.[600] Teško je ranjen Hivzija Hasandedić koji je u Konviktu obavljao dužnost vaspitača (prefekta).[601]

Slika br. 64a. Na današnjem (2021) mjestu dječjeg vrtića Jasmin u ulici Braće Fejića 66a nalazio se Konvikt Narodne uzdanice u kojem je poginulo osamnaest osoba.

U Mostaru je nastala pometnja. Sirene za uzbunu su se oglasile kad je napad već počeo. U to vrijeme još nisu bila izgrađena skloništa za građanstvo. Hasnijin otac Omer odmah je sa svojim sinom Alijom

[599] Bombe poslije otpuštanja padaju u paraboli, pa je sasvim korektan Mevlidin opis o letećim „loncima".

[600] Prema pisanju Hivzije Hasandedića koji je i sam ranjen u Konviktu, osim Hasnije Kruškonja, poginulo je 12 djece muhadžira iz istočne Bosne, 4 učenika i 1 kuharica. / Hivzija Hasandedić, *Primjeri dobročinstva iz nedavne prošlosti*, Preporod, Sarajevo, 1986, br. 1, str. 9.

[601] Sejfo Kajmović, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017, str. 185.

pohitao prema Konviktu. Počeli su iz ruševine grozničavo sklanjati grede, prozore, krovne ploče, kamenje, namještaj. Poslije dvadesetak minuta među ruševinama su pronašli poginulu Hasniju. Otac Omer i mlađi brat Alija su odnijeli Hasnijino tijelo do Carinskog harema i sami je sahranili. Bez dženaze, bez igdje ikoga. Prošlo je više od sedmice dana dok su svi poginuli bili izvađeni iz ruševina. Gradska vlast rekvirirala je kod mjesnih trgovaca građevinski materijal i prozorsko staklo za sanaciju oštećenih kuća. Vlada NDH uputila je Mostaru pomoć od 25 miliona kuna.[602]

Dva i po mjeseca poslije bombardovanja Mostara, pilot Frank Marpe je učestvovao u 45. akciji njegove bombarderske grupe. Bombardovali su rafineriju u rumunskom gradu Ploeštiju. Napalo ih je preko pedeset njemačkih lovaca. Frankov avion je teško oštećen. Naredio je posadi da iskaču, a on je pokušao održati avion u horizontalnom letu kako bi to mogli uraditi. Jedan član posade je zaboravio padobran, pa mu je Frank dao svoj. Preživjela su samo dva člana posade.[603]

Danas kosti Franka Marpea, zajedno s ostacima još tri člana iz njegove posade nakon prenošenja iz Rumunije, leže na groblju *Zachary Taylor National Cementary* u Louisvilleu, Kentucky. Na Partizanskom spomen-groblju u Mostaru nalazi se kameni cvijet kao uspomena i priznanje hrabroj Mostarki Fatimi Hasniji Kruškonja za njenu borbu u Pokretu otpora. Za borbu protiv fašizma i bolji svijet Frank Marpe je ukazom predsjednika Sjedinjenih Američkih Država dobio posthumno drugo najviše odlikovanje, *Distinguished Service Cross*, a Fatima Hasnija Kruškonja za iste zasluge je dobila *Spomenicu* broj 133401, koju su 29. novembra 1950. godine potpisali Vrhovni komandant Jugoslavenske armije maršal Josip Broz Tito i tadašnji sekretar Saveza boraca Jugoslavije Aleksandar Ranković.

[602] *Osvit*, broj 105, str. 4, od 20. februara 1944, godine.

[603] Missing Air Crew Report (MACR) broj 3951, 5. april 1944. Preživjeli su i zarobljeni Joseph Dunn i Earl Boren Jr. Serijski broj aviona je 42-78185. typ: B-24 H

Pad bombardera B–24 H na sklonište na Panjevini 17. aprila 1944. godine

Slika br. 65. Mnogi američki bombarderi na nosu aviona imali su razne šaljive ilustracije i neoficijelni naziv. Honey Chile (Milo Dijete) bilo je ime aviona koji je pao na sklonište na Panjevini, 17. aprila 1944.

U ponedjeljak 17. aprila 1944. godine (drugi dan pravoslavnog Uskrsa) u 14:20 sati preko dvije stotine bombardera tipa B-24, Liberator i B-17 vraćalo se u svoje baze razbacane po poljima i vinogradima u okolini italijanskog grada Foggia. Već drugi dan zaredom bombardovali su mostove, željeznička i lučka postrojenja u Beogradu i Zemunu.[604] Dan ranije su trebali bombardovati Ploešti u Rumuniji, ali su zbog oblačnosti svoje bombe izbacili na alternativni cilj[605] - vojna postrojenja u Beogradu. Pritom je poginulo mnogo civila. U ponedjeljak je nebo bilo bez ijednog oblačka i avioni su se na povratku iznad Mostara već bili spustili na visinu od 4.000 metara, pripremajući se za ateriranje u

[604] U knjizi U.S. Army Air Forces in World War II Combat Chronology 1941–1945 stoji o napadima tog dana, 17 aprila 1944: *470 B-17's and B-24's hit Belgrade/Sava M/Y and Rogozarski A/F and aircraft factory as well as lkarus aircraft factory at Belgrade, Zemun A/F, and M/Y at Sofia. More than 200 ftrs escort the missions. US aircraft claim 25 airplanes downed in combat.*

[605] Svaka bombarderska misija je imala unaprijed određen cilj A, te cilj B, ako iz nekog razloga nisu mogli izbaciti bombe na prvi cilj.

svoje baze do kojih je još ostalo 300 kilometara ili četrdesetak minuta leta. Za komandama svog aviona B-24 sa nazivom *Honey Chile*[606] sjedio je iskusni dvadesetsedmogodišnji potporučnik James Price. Njegova 21. bombarderska misija upravo se bližila kraju. Na sjedištu kopilota sjedio je, također potporučnik, novajlija Alexander Muszynski. Honey Chile ili avion sa ID-brojem 41-29220, kako se bombarder[607] zvanično nazivao u dokumentima, pripadao je 725. eskadrili 451. bombarderske grupe koja je bila stacionirana u bazi Castelluccio, 5 kilometara južno od grada Foggija. U isto vrijeme u Mostaru su se oglasile sirene za protivavionsku uzbunu, te je narod, uglavnom žene sa djecom, požurio prema skloništima.

[606] *Honey Chile*, ili *Milo Dijete*, bio je nadimak Patricie Wilder (1913-1995) koja je radila kao zabavljačica u predstavama Bob Houpa u njujorškom Palace Theatreu, a kasnije učestvovala u njegovim radioemisijama i glumila u nekoliko filmova. Crtež djevojke na trupu aviona podsjeća na njene fotografije iz tog vremena.

[607] Spisak deset članova posade aviona B-24 H, id 41-29220 koji je oboren nad Mostarom 17. 04. 1944.

1. James Price, 27 godina, njegova 21 misija, potporučnik, pilot, poginuo prilikom pada aviona.
2. Alexander Muszynski, 23 godine, sin mehaničara doseljenika iz Varšave, potporučnik, kopilot, poginuo prilikom pada aviona.
3. Herbert Massa, 24 godine, potporučnik, nišandžija za bombardovanje, poginuo prilikom pada aviona.
4. David Ryon, 24 godine, iz Vašingtona, diplomirao na Duke University 1941. potporučnik, navigator, poginuo prilikom pada aviona.
5. Robert Bissell, narednik, mitraljezac u nosu aviona, poginuo prilikom pada aviona.
6. Gordon Butts, narednik mitraljezac u gornjoj kupoli, iskočio padobranom, zarobljen.
7. Charles Isenhower, 22 godine, jedan od šestero djece, narednik, mitraljezac u trupu aviona, poginuo prilikom pada aviona.
8. Harry Parsons, 22 godine, 33. misija, narednik, mitraljezac u trupu aviona, poginuo prilikom pada aviona.
9. Everett Sanborn, narednik, mitraljezac u donjoj kupoli, iskočio padobranom, zarobljen.
10. Andrew Tittle, narednik, mitraljezac u repu, iskočio padobranom, zarobljen. / sastavljeno na osnovu više dokumenata i izvještaja, vidi spisak izvora na kraju knjige.

Slika br. 66. Plan zaštite od napada iz vazduha iz 1942. godine. Njemačka osmatračka stanica je bila na poluostrvu Pelješac iz koje su prilikom opažanja savezničkih aviona koji dolaze iz baza u Italiji obavještavane trupe u unutrašnjosti. Jedna od stanica koje je primala te obavijesti se nalazila u školi na Luci (danas Centar Pavarotti). Osmatračke stanice iznad Mostara su bile na vrhu Huma, Fortici i Planinici. Na obali Neretve deset pećina su označene kao mjesta za zaštitu od bombardovanja. Sirene za uzbunjivanje su bile na Vatrogasnoj kuli i u Južnom logoru. /Arhiv HNK/Ž Mostar

U toku već spomenutog bombardovanja 14. januara 1944. godine, kada je poginuo najveći broj građana, sirene za uzbunu su se oglasile kad je napad već počeo. Poslije toga se sistem osmatranja poboljšao, a u Mostaru je uređeno više skloništa od kojih su neka izgrađena uz angažovanje organizacije *Todt*. To su bili iskopani rovovi sa pokrovom od željezne i drvene građe preko kojih je nasut sloj zemlje debljine 50-70 cm. Tako je na Carini (dio grada) u donjem haremu (na mjestu današnje benzinske pumpe kod zgrade *Bejrut*) uređen jedan takav rov za sklanjanje ljudi. Sličan je napravljen u Bjelušinama i na Panjevini. U Vukodolu je napravljeno betonsko sklonište. Slično, dosta jako sklonište, izgrađeno je na desnoj obali Neretve u *Čerkića bašćama*, južno od Carinskog mosta. Na tom skloništu, kojem se pristupalo iz današnje Šantićeve ulice, poslije završetka Drugog svjetskog rata izgrađen je prvi dječiji vrtić. Na Musali u parku kod hotela Neretva bio je ulaz u podzemno sklonište koje se nalazilo ispod kuće advokata Mandića. Drugi izlaz iz ovog prostora je bio na obali rijeke, sjeverno od spoemenutog hotela. Malo sjevernije,

prekoputa zgrade Mikanovina, u današnjoj Lacinoj ulici, ispod Prpića kuće, nalazilo se drugo sklonište uređeno ispod neretvanskih pećina. Prekoputa Sjevernog logora, u Čukovcu, kod napuštene kuće jevrejske porodice Danon, Asim Pajić je uz naknadu iskopao sklonište. Na mjestu današnje Četvrte osnovne škole na Mazoljicama ljudi su tražili zaklon ispod postojeće pećine.

Slika br. 67. Sklonište ispod pećine na Mazoljicama (na mjestu današnje IV osnovne škole), krajem 1944. godine. Brojem 1 je označena Derviša Handać (1908), kći trgovca Bajramage Bijedića, udata za Muhameda Handaća-Arpadžića (1906). Pod brojem 2 je jedno od njihovo šestero djece, Halil (Lila) koji je poslije rata bio atletičar, bokser i prvi DIF-ovac iz Mostara. Stanovali su u kući na vrhu Kazazića sokaka koja je bila u blizini ovog skloništa.

Na zvuk sirene 17. aprila 1944. godine 24 osobe iz sedam porodica iz ulice/sokaka Panjevina (današnja ulica Lea Petrovića, a ranije Lea Bruka) su krenule prema skloništu koje je bilo iskopano u bašči vlasnice Srećke Galić. Poslije Drugog svjetskog rata na tom mjestu je izgrađeno više zgrada naselja Panjevina. Iz kuće porodice Čadra sa današnjeg broja 28 u sklonište su sa svojom djecom otišle dvije nevjeste iz porodice Čadra, obje 22-godišnjakinje i rodice iz okoline Gacka iz porodica Krvavac i Dilić, Sevleta i Ziba. Ziba je u naramku nosila svoje jedino dijete, petomjesečnog sina Faruka. Njegovog oca i Zibinog muža Zulfu godinu dana ranije Nijemci su uhvatili i poslali na prisilni rad u Treći rajh. Druga nevjesta, Sevleta, je povela svoju dvogodišnju kći Fadilu i

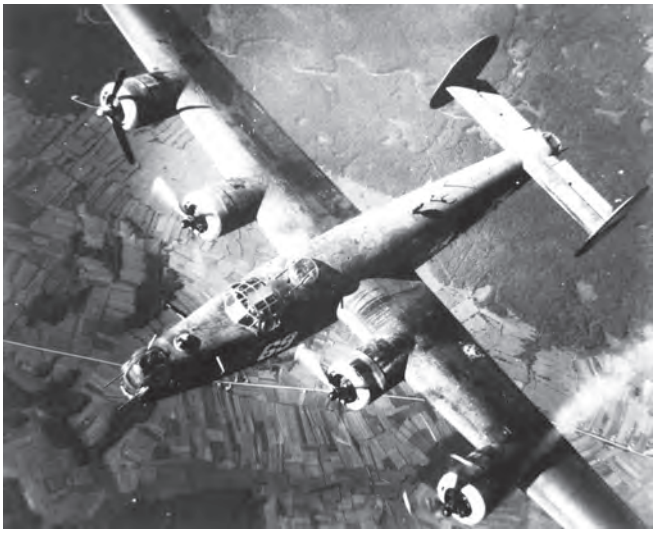
jednako staru kćerku muževljevog brata Saliha, Muberu. Sevletina starija kći, četverogodišnja Emina, nije htjela ići u sklonište, pa je ostala radije u kući sa nenom Mejrom, očevom 66-godišnjom majkom. Iz obližnje kuće u kojoj je živjelo više porodica u sklonište je otišla 28-godišnja Hanifa Lalić. Uz nju su sjela njena djeca, šestogodišnja Sabina i trogodišnji Sabin, dok je u povoju Hanifa držala treće dijete, petomjesečnog sina Aliju. Hanifa je bila rodom iz Ljubuškog, iz porodice Osmić, a u Mostaru se 13. septembra 1938. godine vjenčala sa šest godina starijim Šućrijom, radnikom na Željeznici.[608] S njima je bila i Hanifina majka Habiba. Kraj njih bila i 31-godišnja Marica Ljeljo sa šestogodišnjim sinom Stjepanom i četverogodišnjom kćerkom Ružicom.[609] Iz kuće sa današnjim brojem 17 u sklonište koje je bilo udaljeno svega desetak metara ušla je sedmeročlana familija Švorcan. Otac Pero je bio rodom od Gacka, a radio je kao službenik na Željezničkoj stanici u Mostaru, gdje je 1933. godine upoznao i oženio djevojku Anku iz Vukodola, kći Stjepana Miličevića. U miraz Anka je dobila kuću u sokaku Panjevina. S njima u skloništu su sjedila njihova djeca: desetogodišnja Milojka, osmogodišnji Savo, šestogodišnji Nedeljko, četverogodišnja Radmila i trogodišnja Mara. Godine 1941. ustaške vlasti su protjerale porodicu Švorcan u Srbiju, ali su oni došli nazad u Mostar dva mjeseca prije svoje pogibije. Iz kuće na broju 15 u sklonište je došla 34-godišnja Aiša Škaljić, rođena u porodici Bijedić na Aladinićima, sa 14 godina starom kćerkom Šemsom. Kući su ostali muž Mustafa i šestogodišnja kći Najla. U trenutku zračne uzbune na Panjevini se zatekao i 11-godišnji Miralem Brkan, sin Muhameda i Hatidže sa Kovačnica (ulica M. Gupca 161), te se i on sklonio u rov. Ukupno se u skloništu nalazilo 25 osoba od kojih je preživio samo petomjesečni dječačić.

U istoj visini između američkih aviona pojavili su se crni oblačići dima koji nastaju prilikom eksplodiranja protivavionskih granata. Da bi izbjegli gelere, piloti svih aviona su dodali gas i krenuli u penjanje pod najvećim mogućim uglom, ali bombarder *Honey Chile* nije imao sreće. Avion je pogođen direktno u rep koji je, dijelom, otpao. U repnoj kupoli se nalazio mitraljezac, narednik Andrew Tittle. Zvuči nevjerovatno, ali narednik je uspio iskočiti iz kupole i otvoriti svoj padobran.[610] Drugi put

[608] Knjiga vjenčanih 1937–1939, Arhiv šerijatskog suda /Arhiv HNK/Ž.

[609] Svi podaci su iz knjiga umrlih Šerijatskog suda i Župskog ureda Franjevačkog samostana u Mostaru.

[610] Svi opisi događanja su napisani na osnovu izvještaja Missing Air Crew broj 4078, formulara AFPPA-11, 12 i 14, očevidaca događaja, članova posada ostalih aviona. / Browse Military Records by War, https://www.fold3.com/

Slika br. 68. Bombarder Liberator B-24 iz 451. bombarderske grupe nad Minhenom. Drugi, potpuno isti tip aviona, iz ove jedinice srušen je nad Mostarom 17. aprila 1944. Na slici se vide mitraljeske kupole u nosu, na vrhu i u repu aviona. U toku Drugog svjetskog rata napravljeno je 18.500 ovakvih bombardera.

je avion pogođen u rolo-vrata za ispuštanje bombi. Bombarder je počeo padati udesno od ostatka eskadrile. Osim Andrewa, uspjeli su iskočiti i mitraljesci u gornjoj i donjoj kupoli, narednici Gordon Butts i Everett Sanborn. Poslije uspješnog prizemljenja, Nijemci su ih zarobili i ostatak rata su proveli u zarobljeničkom logoru za britanske i američke avijatičare *Stalag Luft III* u blizini današnjeg gradića Žagana u jugozapadnoj Poljskoj. Posade drugih aviona su vidjele da je avion pao u naseljeno područje[611] grada Mostara, te su sutradan nacrtali kartu sa naznačenim mjestom pada aviona. U izvještajima je bilo i kritičkih mišljenja da se vodeći avion, kojeg je pratio ostatak formacije, možda, prerano počeo spuštati što je njemačkoj protivavionskoj artiljeriji olakšalo pogotke. Od svih mogućih mjesta na koje je mogao pasti, avion se srušio direktno na sklonište na vrhu Panjevine i pri udaru se zapalio. Njemačka vojska je odmah blokirala cijelo područje, a vatrogasci su vodom iz autocisterne

[611] *On 17 April 1944, B-24 H, id 41-29220, on bombing mission to Belgrade, was shot down by enemy anti-aircraft fire and crashed in Mostar, Yugoslavia. 7 of the crew were Killed in Action, including the aircraft's pilot James G Price, and 3 were taken as Prisoners of War.* / Compiled by Kit C. Carter, Robert Mueller, *Combat Chronology Of The Us Army Air Forces 1941–1945*, Center for Air Force History Washington, DC 1991.

ugasili požar. Nijemci su zatim izvadili i odnijeli iz olupine aviona tijela sedam poginulih Amerikanaca, a vjerovatno su i demontirali neke od deset mitraljeza kalibra 12,7 mm kojima su avioni B-24 bili naoružani. Sklonište i olupinu aviona su prepustili civilnim vlastima i rodbini poginulih. Komšije i rodbina su grozničavo počeli kopati kako bi došli do unesrećenih. Na tijelima stradalih nisu bile vidljive veće fizičke ozljede. Vjerovatno su se ugušili od dima ili blata koje se stvorilo gašenjem i polijevanjem rova vodom. Rodbina je bila mišljenja da se, možda, mogao neko od stradalih spasiti da Nijemci nisu sprječavali pristup skloništu i pomoć unesrećenim. Pet mrtvih članova porodice Čadra poredano je jedno pored drugog u tijesnu prizemnu sobu njihove kuće. Usta i nos mrtve djece bila su začepljena blatom i zemljom. Komšije koje su raščišćavale mjesto tragedije začuli su slabašni dječji plač iz uništenog rova zasutog blatom, drvenom građom i dijelovima aviona. Izvukli su dijete u povoju sa teškim opekotinama lica. Ljudi nisu znali ko je oprženi dječačić, pošto su majke petomjesečnog Faruka Čadre i isto toliko starog Alije Lalića i njihova druga djeca poginuli. Šira porodica Lalić je odmah odnijela dijete u bolnicu, a zatim kući, tvrdeći da je to petomjesečni Alija Lalić, sin Šućrije, koji se u vrijeme nesreće nalazio na poslu kao željeznički radnik. Dan-dva poslije nesreće i sahrane poginulih, Mejra Čadra je u susjednoj bašči kuće u kojoj su stanovali Lalići na konopcu za sušenje veša prepoznala pelene i povoje svoga poginulog unuka Faruka. Te pelene nena Mejra je prepoznala jer su iste imale posebne šare, a otkale su ih žene i djevojke iz gatačke porodice Dilić, odakle je Farukova majka i donijele na poklon u Mostar po rođenju sina. Nena Mejra je zaključila da je njen unuk Faruk živ, i da se nalazi u porodici Lalić pod imenom njihovog sina Alije! Treba imati u vidu da je Mejra sva ova opažanja imala pod stresom i u ogromnoj tuzi zbog gubitka troje unuka i dvije nevjeste. Po dolasku Farukovog oca Zulfe iz zarobljeništva iz Njemačke, njegova majka Mejra ga je tjerala da pokrene proces za vraćanje djeteta iz porodice Lalić. Babica koja je povijala Faruka poslije poroda bila je voljna posvjedočiti da je dijete povila u te posebno tkane povoje. Nakon završetka rata Zulfo se ponovo oženio i u braku dobio više djece. U njihovom komšiluku, Šućrija Lalić, kome je poginula žena, dvoje djece i punica, također se ubrzo ponovo oženio djevojkom, koja nije htjela posvojiti i primiti u porodicu po licu izgorjelog Aliju.[612]

[612] Malog Alu je preuzela i odgajala očeva majka, već tada ostarjela nena, rođena u porodici Šantić. Poslije 7-8 godina nena je onemoćala i više nije bila u stanju voditi

Slika br. 69. Alija Ale Lalić 18. 11. 1943 – 2007.

Imena svih poginulih na mjestu pada američkog aviona na sklonište u mostarskom naselju Panjevina, 17. 04 1944. godine – poginulo 31 lice; 24 poginulih građana, te 7 članova posade aviona:

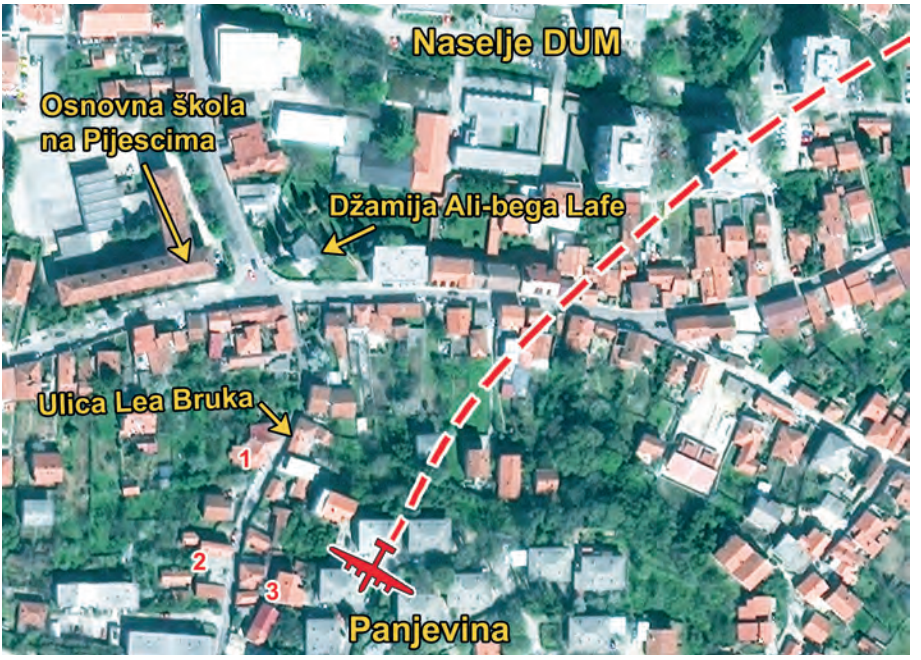
Građani: Brkan (Muhamed) Miralem, 1933, Čadra (Zulfo) Faruk, sin poginule Zibe, 1943, Čadra (Abdulah) Fadila, (kći poginule Sevlete) 1942, Čadra (Salih) Mubera, 1942, Čadra (Ahmet) Sevleta, rođ. Krvavac, žena Abdulaha, 1920, Čadra (Hasan) Ziba, rođ. Dilić, supruga Zulfe, 1920, Kasumović (Alije Šošića) Naza. 1919, Lalić (supruga Šućrije)

brigu o unuku Aliji. Uz pomoć rođaka Muje Šantića, Alija zvani Ale, smješten je u dom za siročad u Sarajevu, gdje je završio osnovnu školu i knjigovezački zanat. Vraća se u Mostar i zapošljava u štampariju Rade Bitanga, gdje radi kao knjigovezac, a kasnije kao kurir. Interesantno je da je Alija također posjećivao nenu Mejru Čadra, koja ga je uvijek zvala Faruk. Kada je odrastao, Ale Lalić je, po mišljenjima iz porodice Čadra, malim rastom, hodom i kretnjama jako podsjećao na muške članove porodice Dilić iz koje je majka Faruka Čadre. Godine 1974. tada 39-godišnji Ale ženi se Izetom Heljić iz sela Lokve. Dvije godine kasnije Ale i Izeta dobivaju kćer koja danas sa mužem i dvoje djece živi u jednom selu na Dubravskoj visoravni. Godine 1993. u sklopu progona Bošnjaka iz dijela Mostara kojeg su okupirale snage HV i HVO, Alija Ale Lalić je nasilno odveden u koncentracioni logor HVO-a – Heliodrom, gdje se razbolio. Dugo nakon toga je bolovao, a preminuo je 2007. godine. Sahranjen je na gradskom groblju Sutina.

Hanifa, rođena Osmić iz Ljubuškog, 1916, Lalić (Šućrija) Sabin, 1941, Lalić (Šućrija) Sabina, 1938, Ljeljo (Andrija) Marica, 1913, Ljeljo (Andrija) Stjepan, 1938, Ljeljo (Andrija) Ružica, 1940, Osmić Habiba, majka Lalić Hanife, oko 1895, Škaljić (Mustafe i Aiše) Šemsa, 1930, Škaljić (Muharema) Aiša, rođ. Bijedić, 1910, Švorcan (Savo) Pero, 1905, Švorcan (Stjepana) Anka, rođ. Miličević, 1906, Švorcan (Pero) Milojka, 1934, Švorcan (Pero) Nedeljko, 1938, Švorcan (Pero) Radmila, 1940, Švorcan (Pero) Savo, 1936, Švorcan (Pero) Mara, 1941, Žmiro (Ibrahim) Habiba, 1900, (24)

Poginuli su sahranjeni u harem Šoinovac, katoličkom groblju Šoinovac, te Pravoslavnom groblju.

Posada: James Price, pilot, Alexander Muszynski, kopilot, Herbert Massa, nišandžija za bombardovanje, David Ryon, navigator, Robert Bissell, mitraljezac u nosu aviona, Charles Isenhower, mitraljezac u trupu aviona, Harry Parsons, mitraljezac u trupu aviona. (7)

Slika br. 70. Mjesto pada aviona Honey Chile, id-41-29220, 17. aprila 1944. godine na rov u Panjevini. Veličina siluete aviona B-24, Liberator odgovara razmjeri na karti. Dužina aviona je 20,3 metra, a raspon krila 33,5 metra. Težina aviona je 25 tona. Avion je padao iz pravca sjeveroistoka. Broj 1 je mjesto stanovanja porodice Lalić (četiri žrtve), broj 2, kuća porodice Čadra (pet žrtava), broj 3, kuća porodice Švorcan (sedam žrtava). Svi poginuli su bili u rovu.

Ostaci poginulih su u periodu između 1947. i 1950. godine preneseni i sahranjeni u vojna groblja u Sjedinjenim Američkim Državama i to: Jefferson Barracks National Cemetery – Missouri (Price, Muszynski, Ryon, Bissell), Conover City Cemetery – North Carolina (Isenhower), Rock Island National Cemetery – Illinois (Massa), Arlington National Cemetery – Virginia (Parsons).

Poslije Drugog svjetskog rata na mjestu pada aviona izgrađene su društvene, a kasnije i privatne zgrade. Tako je nestao bilo kakav fizički trag tog tragičnog događaja. Sve do osamdesetih godina XX stoljeća po dvorištima i baščama na mostarskoj Panjevini mogle su se vidjeti šupe i strehe pokrivene aluminijskim limom skinutim sa američkog bombardera Honey Chile koji je ovdje završio svoj zadnji, tragični, let.

Slika br. 71. Iz porodičnog albuma Dutke Zelić. Djeca pored propelera aviona Honey Chile, 1944. godine. Slijeva: Ahmet Zelić, šestogodišnja Dutka Zelić, Džemal Raljević i Ševkija Handžar.

Slika br. 72. Goran Sudar iz Mostara je na osnovu podataka iz ovog teksta reprodukovao i nacrtao ovaj profil aviona Honey Chile. Tip aviona je bio B-24 H, sa ID brojem 41-29220. Pilot je bio James Price iz 725. eskadrile, 451. bombarderske grupe koja je opet bila u 49. Bomb Wing, 15. vazduhoplovne armije SAD-a. Baza eskadrile je bila u blizini italijanskog mjesta Castelluccio. Svaka +bombarderska grupa je imala posebne oznake na avionima.

Poginuli i ubijeni stanovnici mahale Carina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945.

Prostor Bosne i Hercegovine pred Drugi svjetki rat i neposredno po okončanju naseljavalo je seljačko društvo u pravom smislu riječi. Većina ljudi živjela je na selu (83%), u industriji je radilo samo 2% stanovništva. Zemlju je odlikovala privredna zaostalost, a 70% žitelja je bilo nepismeno.[613] Pred Drugi svjetski rat od 252 industrijska pogona koja su bila u Bosni i Hercegovini, 1938. godine, samo se 21 pogon, ili 8,3%, nalazio na području Hercegovine.[614] U Mostaru su jedini industrijski kapaciteti 1939. godine koji su zapošljavali veći broj radnika bili Rudnik mrkog uglja, Fabrika duhana i Fabrika sapuna i kristalne sode, te Ložionica[615] u kojoj je zbog blizine, među 300 zaposlenih zanatlija i pomoćnih radnika, znatan broj bio sa Carine.

U mahali je bilo mnogo učenika, šegrta i nezaposlenih kalfi, uglavnom potomaka bivših osiromašenih aga i begova, koji će izbijanjem rata stati na stranu antifašističke borbe. Moralna podrška i pristupanje NOP-u uzrokovana je ogromnim siromaštvom i beznadnošću u kojima su živjeli uglavnom stanovnici svih mostarskih mahala, pa tako i Carine. Agitatori i rukovodioci antifašističkog pokreta su bili stanovnici mahala i članovi najuglednijih bošnjačkih porodica,[616] stanovnici su ih poznavali i vjerovali njihovim riječima. U ratno doba do izražaja su došle odlike mahale - osnovne urbane grupacije ljudi, u kojoj se rađala svijest i živjelo višestruko povezano gdje se kroz svakodnevnu komunikaciju primaju, obrađuje i šire dalje neophodne informacije u vezi sa sigurnošću cijele mahalske zajednice. Formira se javno mnijenje, i u vrijeme opasnosti jača svijest o zajedništvu i pomaganju, koje se u mahali stoljećima njegovalo. Čvrsti komšijski i rodbinski odnosi kao dio življenja u mahali imali su presudni utjecaj na pristupanje NOP-u. Tako su na Carini od trideset i dva poginula partizana ili ilegalca četrnaestero braća ili sestara

[613] Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu, Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, 2000, str. 15-44.

[614] Vlado Smoljan, *Industrijski razvitak Hercegovine između 1918 i 1941,* Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko naslijeđe, broj 10, 1998, str. 116.

[615] Vlado Smoljan, *isto kao gore,* str. 107.

[616] Ovdje samo nekoliko imena: Avdo Humo, Husnija Kurt, Muhamed-Hama Grebo, Fazlija Alikalfić, Enver Ćemalović, Esad Brkić, Salko Fejić i Mustafa Lakišić su bili iz najstarijih ulemanskih mostarskih porodica, dok je Džemal Bijedić bio iz ugledne trgovačke porodice.

iz sedam carinskih familija.[617] Nije bilo pristupanja pokretu otpora iz čisto ideoloških razloga,[618] kako se to kroz propagandni rad i *društveno-političko osposobljavanje mladih* nakon Drugog svjetskog rata tvrdilo.[619] Čak su mnogi poginuli borci NOP-a bili izraziti vjernici.[620] Stanovnicima Carine se gadio ustaški režim koji odvodi i ubija njihove nevine srpske komšije, pa je antifašistički pokret imao potpunu moralnu podršku kod mahaljana, a mnogi su u otporu i aktivno sudjelovali.[621]

[617] Dva brata Đukić, dva brata Frenjo, dva brata Kupusija, dva brata Lakišić, dva brata Mehić, brat i sestra Ševa, dva brata Trbonja.

[618] *Generacija iz mog sokaka, a to se može proširiti na mahale Luka i Bjelušine, uoči rata malo je znala o socijalizmu i komunizmu. Čudi nas, a i smiješno nam je, kada danas pojedinci naših godina pričaju, i pišu da, takoreći, od rođenja znaju za Marksa i Lenjina i da su, od kako znaju za sebe bili ateisti*. [...] *Vaspitavani smo dosta patrijarhalno. Redovno smo išli u crkvu ili džamiju. Bez obzira što smo i u njima pravili šeretluke, vjerovali smo u Boga, odnosno Alaha.* / Danilo Bilanović (1925-1994), prvoborac, rukovodilac u SKJ, ambasador SFRJ u Nigeriji i Indiji, *Naša mladost*, Sarajevo, 1981, Arhiv HNK/Ž Mostar, Nepublikovana memoarska građa, Nesređena građa, str. 1.

[619] Školski sistem je bio najmoćnija ideološka poluga komunističkog društva. Sedmogodišnja djeca, upisom u osnovnu školu, odmah su postajala pioniri i dobivali pionirske knjižice, koje su izgledom podsjećale na partijske. Polaskom u srednje škole počinjao je sljedeći stepen ideologizacije upisom u Savez socijalističke omladine Jugoslavije, što je bila stepenica prema Savezu komunista, kao najvišoj ideološko-političkoj organizaciji. Ideologizacija djece i omladine se vršila i kroz sve ostale sportske i društvene organizacije: sindikate, ferijalce, izviđače, mjesne zajednice, streljačke družine, sportske klubove, omladinske radne akcije, a posebno prilikom služenja vojnog roka. Sletovi i nošenje štafete bili su političke manifestacije sa ritualnim izražavanjem lojalnosti drugu Titu i Partiji. Sve to pratilo je enormno štampanje ideoloških knjiga, brošura i časopisa za djecu, omladinu i odrasle, te snimanje filmova i televizijskih serija. Propaganda se pojačavala prilikom proslava Osmog marta, Prvog maja, Dana omladine, Dana borca, Dana Republike, te godišnjica bitaka na Kozari, Neretvi i Sutjesci. Ogromni publicitet dobijali su učestali višednevni kongresi Saveza komunista, Saveza sindikata i Samoupravljača. Dodjeljivanje stipendija studentima i mladim radnicima je također imalo ideološko-političku funkciju. / op. pisca.

[620] Svjedočenje sagovornika, Mostar, 2018. i 2019. godina.

[621] - *Solidarnost Muslimana i Srba bila je uspješna u pogledu sakrivanja progonjenih ljudi, pomoći porodicama koje su ostale bez zaposlenja ili su im hranitelji bili uhapšeni. Stvoren je tihi ilegalni front u kome su moralne vrijednosti ljudi došle do velikog izražaja. 1 najveći dio hrvatskog stanovništva nije se solidarisao sa ustaškim koljačima, tako da je ustaški pokret u samom Mostaru bio gotovo izolovan.* / Avdo Humo, *Sjednica Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Hercegovinu*, *Hercegovina u NOB-u, april 1941 - juni 1942*, knjiga 2. Vojnoizdavački i novinski centar – Beograd, Istorijski arhiv Hercegovine – Mostar, Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije, Knjiga dvesta osamdeset peta, Beograd, 1986, str. 7. - *Poslije bitke na Sutjesci, 13. juna 1943. godine. Mostar je u svojim mahalama pružao*

Izbijanju Drugog svjetskog rata i slomu Kraljevine Jugoslavije prethodilo je nekoliko burnih godina. Sporazumom Cvetković-Maček, potpisanog 26. augusta 1939. godine, Bosna i Hercegovina je konačno podijeljena, što je bio rezultat kompromisa borbe za prevlast između velikosrpske i velikohrvatske politike. Još od 1929. godine naša zemlja, kao historijska i etnička struktura, je podijeljena na upravna područja, banovine, tako da ni u jednoj muslimani, današnji Bošnjaci, nisu imali većinu.

Prema izvještaju policije odmah poslije objavljivanja sporazuma Cvetković-Maček u Mostaru se *uskomešalo srpstvo na čelu, sa Čedom Milićem i dr. Semizom, te cjelokupnim pravoslavnim svećenstvom, sa zahtjevom da svi dijelovi Bosne i Hercegovine (sa Mostarom i ostalim kotarima) koji su dodijeljeni Hrvatskoj banovini trebaju pripasti Srbiji.* Predstavnici muslimanskih vjerskih i prosvjetnih ustanova, zajedno s muslimanskim političkim prvacima, sastali su se u Sarajevu 24. novembra 1939. godine i donijeli Rezoluciju u kojoj se jednoglasno podržava stav Džafera Kulenovića o autonomnom položaju Bosne i Hercegovine. Na konferenciji muslimana/Bošnjaka u Mostaru, preovladao je stav da se što jače učvrste redovi muslimana u borbi protiv antiautonomističkih elemenata koji pokušavaju da pridobiju za svoju političku tezu izvjestan broj Muslimana.[622]

Mostarska organizacija Komunističke partije Jugoslavije je na listi Stranke radnog naroda učestvovala na skupštinskim izborima 1938. godine i dobila 473 glasa, pored slabe organizovanosti i malobrojnog članstva, koje je u junu 1940. godine imala svega 28 članova.[623] Taj broj se do marta 1941. godine popeo na 95 članova Partije. Napadom Njemačke na Poljsku, 1. septembra 1939. godine u Mostaru raste neizvjesnost i stanje ni rata ni mira. Rezervisti se pozivaju na vojne vježbe koje traju po mjesec i više dana. Priključenje Jugoslavije Trojnom paktu izazvao je vojni puč 27. marta 1941. godine. U Mostaru su izbile

zaklon i predah iscrpljenim borcim i ranjenicima. Neprijatelj je slutio da se u gradu kriju borci Bataljona. Iznenadno i vrlo temeljito je provodio racije, ali bez uspjeha. / Fazlija Alikalfić, *Zbornik sjećanja o mostarskom bataljonu*, časopis Hercegovina, broj 7-8, 1990, str. 234.

[622] Dr. Ljubomir Zovko, *Bosna I Hercegovina u građanskoj politici nakon sporazuma Cvetković-Maček*, časopis Hercegovina, broj 7-8, 1990, str. 107-114.

[623] Sjećanja Džemala Bijedića, *Hercegovina u NOB-u, april 1941 - juni 1942*, knjiga 2. Vojnoizdavački i novinski centar – Beograd, Istorijski arhiv Hercegovine – Mostar, Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije, Knjiga dvesta osamdeset peta, Beograd, 1986, str. 23-31.

demonstracije, sa pozivima na rat i skandiranjem protiv Banovine Hrvatske, Njemačke, Italije, Vatikana i Pape.[624] Počinje rasulo vojske. Rezervisti se ne odazivaju na pozive u vojsku, vojnici bježe kućama s oružjem. U nedelju 6. aprila 1941. godine u sedam sati ujutro njemački avioni bombarduju aerodrom u Jasenici i tako počinje Drugi svjetski rat u Mostaru. Avioni 12. aprila bombarduju grad Mostar, kada gine i petnaestogodišnji dječak Slavko Mikić iz Zvonića sokaka na Carini. Mostarski načelnik policije Hočevar počinje dijeliti oružje Hrvatima, a ustaše 11. aprila 1941. godine objavljuju proglas. Dolazi do manjeg puškaranja između vojske Kraljevine Jugoslavije i tzv. *divljih ustaša*. Iz Sarajeva dolazi đački bataljon vojske Jugoslavije i napada naselja Cim i Iliće na zapadnim obroncima grada i pale sedam hrvatskih kuća, što je bilo ne *samo nepotrebno, nego je kasnije izazvalo i tešku atmosferu*.[625] U tim danima previranja *komunisti su se sklonili u jedan kvart, u istočni dio Mostara zvani Mazoljice, jer nisu smjeli sići u grad zbog ustaških elemenata - frankovaca koji su ih poznavali*.[626] U Mostar su 16. aprila iz pravca Ličtice ušle italijanske, a 17. aprila iz pravca Konjica njemačke jedinice. Kraljevina Jugoslavija je kapitulirala. Mostarski Srbi su bili potišteni i u nevjerici, dok Bošnjaci i Hrvati nisu žalili za propalom državom. Iz zapadne Hercegovine od 17. do 25. aprila, više hiljada seljaka sišlo je u grad, te su odnijeli i opljačkali sve iz napuštenih vojnih logora – Sjevernog, Zapadnog i Južnog. Komunisti su također organizovano skupljali oružje od vojske u rasulu, koje su sakrivali na tavane džamija u Brankovcu i Donjoj Mahali. *Godine 1942. sve je to odneseno u partizane, tako da su svi borci koji su pošli iz Mostara bili naoružani*.[627] Rimskim ugovorom između Musolinija i Pavelića 8. maja 1941. ustaše uspostavljaju svoju vlast na području Hercegovine.[628] Italijani odlaze iz Mostara 28. maja i vlast predaju ustašama, koji odmah počinju s progonom i ubijanjem Srba. To traje u junu, julu i augustu kad

[624] Cvjetan Spužević, *Ratni dnevnik*, CIDOM.org, str. 1-50. / Dr. Cvjetan Spužević rođen je 1885. godine u Mostaru. Advokat i istaknuti član stranke HSS. Protivio se progonu Srba od strane ustaša, te zbog opasnosti za život na poziv partizana priključuje se NOP-u. Bio jedan od vijećnika ZAVNOBIH-a, a nakon rata ministar građevinarstva u vladi BiH.

[625] Sjećanja Džemala Bijedića, isto kao ranije, str. 23-31.

[626] Sjećanja Džemala Bijedića, isto kao ranije, str. 23-31.

[627] Sjećanja Džemala Bijedića, isto kao ranije, str. 23-31

[628] Enver Ćemalović, *Mostarski bataljon, Okupirani Mostar u pripremi ustanka*, Skupština opštine Mostar, Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB-a Mostara, 1986, str. 13.

su izvršena masovna likvidiranja i odvođenje Srba iz Mostara u logore na Pagu i Gospiću. Ustanak Srba u istočnoj Hercegovini 3. juna 1941. godine primorao je Italiju da ponovni zauzmu teritorij Druge zone i uvedu vojnu i civilnu vlast. Ustašama je zabranjeno da ulaze u grad.[629]

Poslije napada Njemačke na Sovjetski savez, 22. juna 1941. godine, Kominterna izdaje direktivu svim evropskim komunističkim partijama da organizuju i otpočnu napade na njemačku vojsku, kako bi Crvenoj armiji olakšali odbranu jedine komunističke zemlje. U Mostaru je 13. jula iste godine održan sastanak Pokrajinskog komiteta Hercegovine na kojem je donesena odluka o *formiranju dva odreda: jedan za južnu, drugi za sjevernu Hercegovinu, i da, uglavnom, prve akcije treba da počnu na pruzi Sarajevo-Dubrovnik, tj. da se ona onesposobi, kao i prilazni putevi, mostovi, vijadukti i prolazi kroz pojedine kanjone i klance*.[630]

U drugoj polovini 1942. godine mostarska svakodnevnica odavala je čudnu sliku. Na desnoj strani Neretve gradom paradiraju pripadnici *Ustaške mladeži*, a na lijevoj obali, naoružani do zuba, šetaju četnici.[631] Poslije borbi u dolini Neretve početkom 1943. godine Nijemci, misleći da će se Saveznici iskrcati na Balkan, ulaze u Drugu okupacionu zonu, dolaze u Mostar 14. i 15. maja 1943. godine i hapse četnike. To je donekle kod stanovništva smanjilo strah od četnika, te omogućilo sigurniji prihvat i bolju brigu o malim muhadžirima iz istočne Bosne.

Ljeto 1941. godine je bilo strašno vrijeme za carinske Srbe. U vrijeme policijskog sata, pred zoru, u srpske kuće ulaze ustaše, bude ukućane i vode ih na stratišta, ubijaju i bacaju u brojne hercegovačke špilje i vrtače. Neke ubijaju u logorima. Po svanuću mahalom se šire zlokobne vijesti o nestanku komšija. Mnogi prelaze preko baštenskih ograda i sklanjaju se kod komšija Bošnjaka. U nekim bošnjačkim kućama se krilo i po dvadeset Srba.[632] Spašeno je mnogo ljudi, ali ipak dvadeset i pet Srba sa Carine

---

[629] Drago Karlo Miletić, *Italijanska reokupacija Mostara (septembar 1941 – juni 1943),* časopis Hercegovina, broj 7-8, 1990, str. 129-130.

[630] Avdo Humo, *Sjednica Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Hercegovinu*, *Hercegovina u NOB-u, april 1941. - juni 1942*, knjiga 2. Vojnoizdavački i novinski centar – Beograd, Istorijski arhiv Hercegovine – Mostar, Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije, Knjiga dvesta osamdeset peta, Beograd, 1986, str. 7.

[631] Drago Karlo Miletić, *Italijanska reokupacija Mostara (septembar 1941 – juni 1943)*, časopis Hercegovina, broj 7-8, 1990, str. 133-145.

[632] *Muhamed-Hama Grebo se sjeća da su se on i Salko Fejić iz razbijenog prvog odreda 1941. godine spustili preko Mazoljica u grad i sklonili se u kuću Kurtovih. Tu smo zatekli, kaže Grebo, sav srpski komšiluk tu se okupio, a Husnijine sestre Šemsa i Atifa*

je odvedeno i ubijeno u ustaškim logorima. Među njima je i osmočlana porodica Belović iz Šaranovog sokaka (danas ulica Braće Trbonja). Na nekoj sahrani 28-godišnji mašinovođa Omer Ševa govori da je ružno to što vlasti odvode Srbe, njegove nedužne komšije. Neko ga je prijavio, ustaše ga hapse, ubijaju i bacaju u jamu u blizini Širokog Brijega.

Dvojicu Srba sa Carine streljali su Nijemci u Kraljevu, troje stanovnika Carine je poginulo u savezničkom bombardovanju, jedan u njemačko-italijanskom bombardovanju prilikom zauzimanja Jugoslavije u aprilu 1941. godine, jedan kao pilot vazduhoplovstva RAF-a. Najmlađa žrtva bila je stara četiri, a najstarija osamdeset i tri godine.

Trideset i dva borca i ilegalca sa Carine su izgubili živote. Među njima ima najsiromašnijih mahaljana, koji su se prehranjivali kopanjem mezara u Carinskom haremu, ili su iz željezničkih vagona krali ugalj koji su preprodavali, pa do članova ulemanskih ili vakifskih porodica.

Prosječna starost, u vrijeme izbijanja Drugog svjetskog rata, trideset i dva poginula borca i ilegalca NOP-a je bila dvadeset i jedna godina.

Sa Carine je pet boraca NOP-a proglašeno narodnim herojima: Mladen Balorda, Rifat Frenjo, Ahmet Pintul, Hasan Zahirović Laca i Mehmed Trbonja. Carina ima površinu od 217 dunuma, pa, u prosjeku, na svakih 210 metara u bilom kojem pravcu se kretali po Carini dolazi jedan narodni heroj.

r.b.	STATUS I NACIONALNOST POGINULIH	1941–1945
1.	**Pripadnici NOP-a u borbenim jedinicama i ilegalci**	**32**
1.1.	Bošnjaci	28
1.2.	Srbi	4
1.3.	Hrvati	0
2.	**Ubijeni i poginuli civili**	**47**
2.1.	Bošnjaci	15
2.2.	Srbi	30
2.3.	Hrvati	1
2.4.	Jevreji	1
3.	**Pripadnici antikomunističkih vojnih formacija**	**2**
	UKUPNO POGINULIH	**81**

Tabela broj 10. Status i nacionalnost poginulih i ubijenih stanovnika mahale Carina za vrijeme Drugog svjetskog rata.

brinuli su se o tom svojevrsnom zbjegu usred grada. / Mahmud Konjhodžić, *Mostarke*, Opštinski odbor Saveza udruženja boraca NOR Mostar, 1981, str. 124-125.

1. **Alić (Salke) Munta**, rođena 1920. godine u porodici Šantić. Ubijena 1944. godine u logoru Jasenovac kao odmazda mužu koji je kao policajac mostarskog redarstva NDH ilegalno radio za NOP. Njenom mužu Huseinu prijatelj je dojavio da je otkriven kao partizanski saradnik, ta da odmah bježi. Husein je pobjegao u partizane, ne stigavši obavijestiti svoju porodicu. Kao odmazdu ustaše 23. novembra 1944. godine dolaze u njegovu kuću u Bjelobrkovom sokaku broj 10 (danas Pere Lažetića ulica), hapse i zatvaraju trudnu suprugu Muntu i troje djece, tri, pet i sedam godina stara, Enveru, Nazifu i Envera. U Mostaru su bili zatvoreni do 23. decembra kada ih prebacuju u Sarajevo.[633] Iz Sarajeva Muntu i njenu djecu su 30. decembra 1944. godine sjeli u voz za logor Jasenovac. Munta je bila vezana i pod prismotrom ustaša, dok su djecu posjeli u vagon s drugim putnicima. Negdje u Bosni prilikom zaustavljanja (Zenica, Doboj ili Banja Luka) u voz ulazi domobran koji je radio na željeznici i bio rođak odbjeglog Huseina. Djeca mu govore da je i majka u vozu zavezana sa vojnicima. Huseinov rođak se brzo snalazi, te iz voza izvodi djecu. Djeca su do završetka Drugog svjetskog rata živjela kod rodbine u Konjicu, kada se vraćaju ocu u Mostar. Interesantno je da su, na osnovu sprovodnog lista, iz Mostara i Sarajeva, za uhapšenu Muntu i njenu djecu svi vođeni kao ubijeni u logoru Jasenovac. To su i potpisali članovi komisije za utvrđivanje broja žrtava rata u Mostaru, 30. januara 1950. godine, Danica Milićević, Hasan Hadžić i Bajramović. Poslije rata Husein se ponovo oženio, jedno vrijeme je bio direktor *Žitoprometa*, a umire 1983. godine. Njegova djeca, koja su se u više arhiva od 1945. do 2019. godine vodila kao mrtva, u međuvremenu su odrasla i osnovala svoje porodice, Enver, zvani Eko je oženio Zejnu/Jasnu, kći Ahmeta Huseljića, kurira SO Mostar. Nazifa je ostala u Konjicu, tu se udala i umrla, a druga kćerka Envera je ostala na Carini i udala se za Aliju, sina poznatog obućara Saliha Buljevića.
2. **Antelj (Todor) Milan**, rođen 1898. godine. Ubijen od ustaša na ostrvu Pagu 3. augusta 1941. godine.[634] Radio kao željezničar, ložač parne lokomotive. Stanovao u Kurtovića sokaku broj 2, danas Rifata

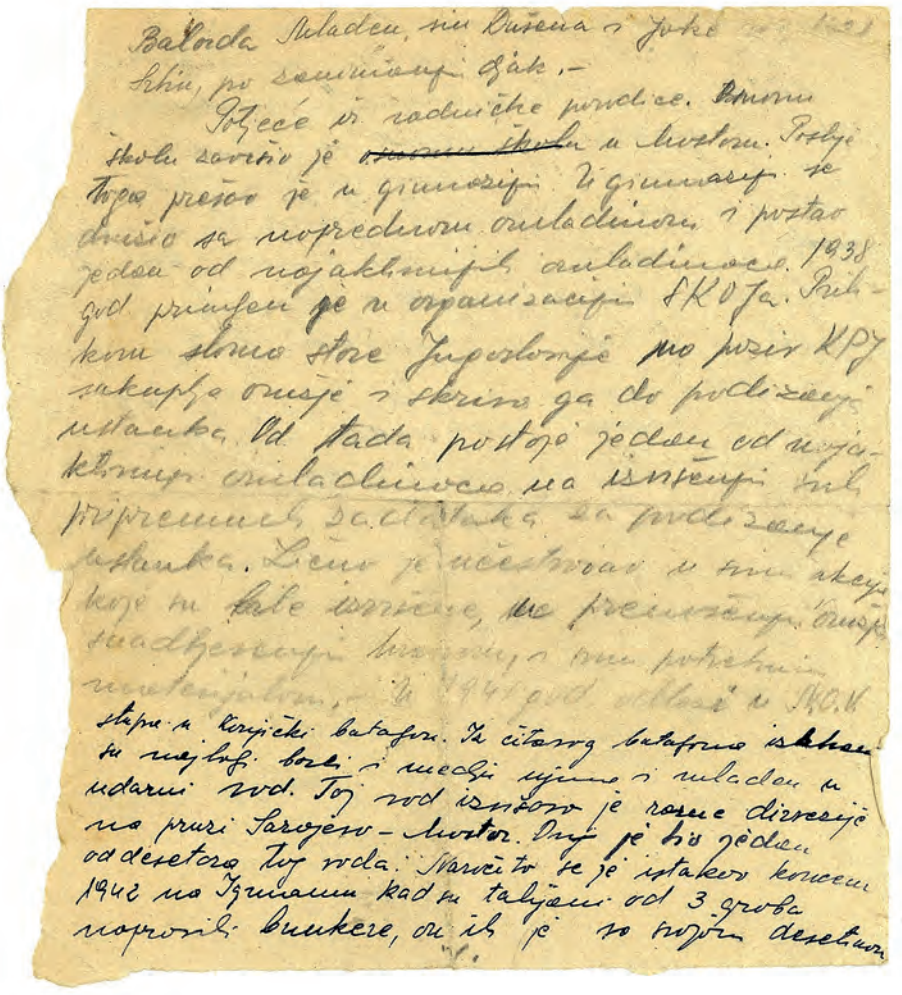
[633] Broj 8. Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar

[634] Broj 13. Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar

Frenje. Ostala supruga Ljubica, rođena Ninković sa dvoje djece, Zdravko i Mira koja je radila ako učiteljica. Kuću su 1950-ih godina od Ljubice, koja je s djecom odselila za Beograd, kupili porodice Jakirović i Vejzović.

3. **Avdić (Jusuf) Ahmet**, rođen 1920. godine. Ubijen 1944. godine. Radio kao rudar na Rudniku u Mostaru. Bio regrutovan u domobrane u Banja Luku, odakle je pobjegao i krio se kući. Oženio se muhadžirkom po imenu Dika, koja je bila primljena u porodicu Rezagić. Neko ga je prijavio ustašama da se krije u kući, ovi ga hvataju i odvode. Za njega se nije više nikad čulo.
4. **Balorda (Dušan) Mladen**, rođen 1921. Uhvaćen od Nijemaca i ubijen 1943. godine na nepoznatom mjestu. Majka Joka, sestre Radojka i Milojka-Mica. Narodni heroj. Mjesni odbor Saveza boraca Mostar je popunio formular 29. januara 1950. godine i priložio opis ratnog djelovanja Mladena Balorde pisan trima različitim rukopisima grafitnom olovkom i nalivperom na otrgnutom komadu žućkastog debljeg papira.[635]
5. **Balorda (Dušan) Vasilije Vasko**, rođen 1923. godine. Nijemci ga streljali u Kraljevu 15. oktobra 1941. godine. Brat narodnog heroja Mladena Balorde.
6. **Balorda (Vukan) Dušan**, rođen 1896. godine. Nijemci ga streljali u Kraljevu 15. oktobra 1941. godine. Otac narodnog heroja Mladena Balorde.
7. **Belović (Anđelko) Aleksandar Mišo**, rođen 1931. godine. Stanovao u Šaranovom sokaku ulica broj 7, danas ulica Braće Trbonja. Majka Goša. Otac Anđelko je bio rudar koga su ustaše zatvorile. Kada ga je žena Goša tražila u zatvoru, naređeno joj je da prvim vozom odseli iz Mostara sa djecom. Na željezničkoj stanici joj oduzimaju djecu koju šalju u logor. Mišo je ubijen od ustaša 1941. godine.
8. **Belović (Anđelko) Ljuba**, rođena 1937. godine, Šaranova (danas braće Trbonja) ulica broj 7. Majka Goša. Otac Anđelko je bio rudar koga su ustaše zatvorile. Kada ga je žena Goša tražila u zatvoru, naređeno joj je da prvim vozom odseli iz Mostara sa djecom. Na željezničkoj stanici joj oduzimaju djecu koju šalju u logor. Ljuba je ubijena od ustaša 1941. godine.

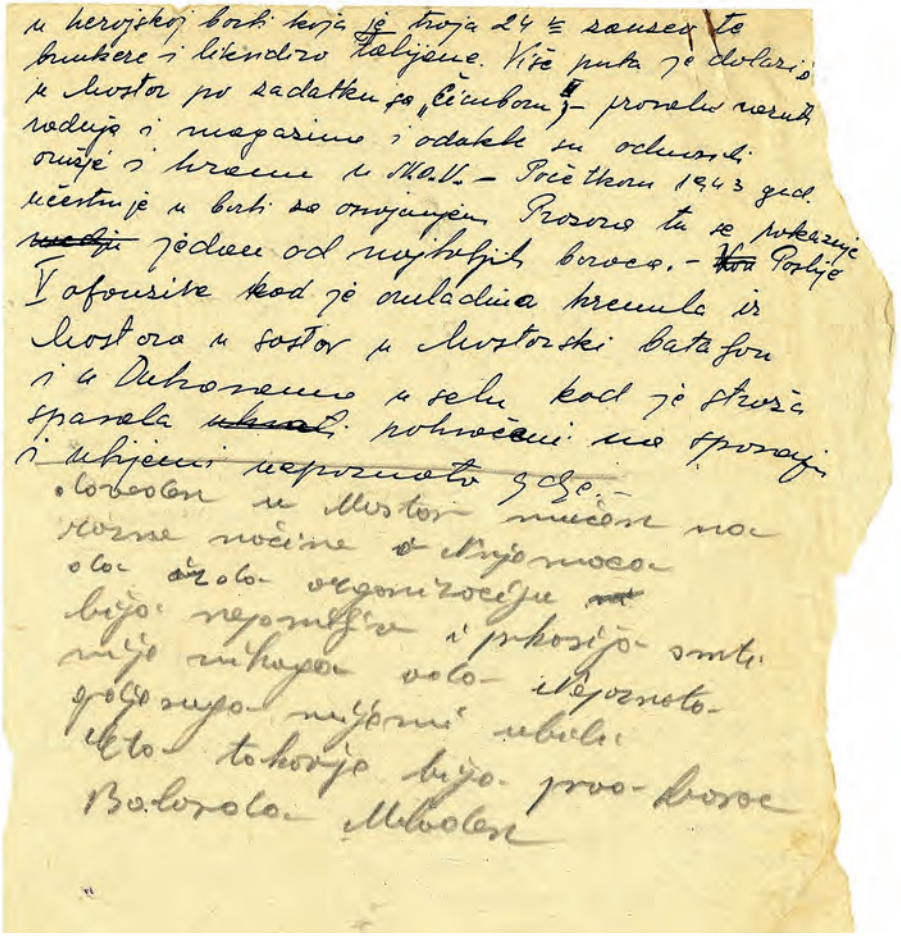
[635] Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar, broj 24.

Balorda Mladen, sin Dušena i Joke
Ikić, po zanimanju đak.–

Rođen je u radničkoj porodici. Osnovnu školu završio je ~~u~~ školu u Mostaru. Poslije toga prešao je u gimnaziju. U gimnaziji se družio sa naprednom omladinom i postao jedan od najaktivnijih omladinaca. 1938 god. primljen je u organizaciju SKOJa. Pri-kom slomu stare Jugoslavije na poziv KPJ sakuplja oružje i skriva ga do podizanja ustanka. Od tada postoji jedan od najaktivnijih omladinaca na izvršenju svih pripremnih zadataka za podizanje ustanka. Lično je učestvovao u svim akcijama koje su bile izvršene, te prenošenju oružja, municije, bombi, i svim potrebnim materijalom. U 1941 god. odlazi u NOV
stupa u borbeni bataljon. Iz čitavog bataljona ~~ostaje~~ ostaje
su najbolji borci i među njima i Mladen u
udarni vod. Taj vod izvršavao je razne diverzije
na pruzi Sarajevo – Mostar. Broj je bio jedan
od desetora tog voda. Stradao je ~~u~~ ostavši konac
1942 na Igmanu kad su talijani od 3 groba
napravili bunkere, od ih je to bilo deseto
[illegible]

Slika br. 73. Prva strana opis ratnog djelovanja Mladena Balorde pisan trima različitim rukopisima grafitnom olovkom i nalivperom.

Slika br. 74. Druga strana opisa ratnog djelovanja Mladena Balorde koji se čuva u Arhivu HNK/Ž u Mostaru, pod brojem 24. / Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora.

9. **Belović (Anđelko) Milena**, rođena 1933. godine, Šaranova (danas braće Trbonja) ulica broj 7. Majka Goša. Otac Anđelko je bio rudar koga su ustaše zatvorile. Kada ga je žena Goša tražila u zatvoru, naređeno joj je da prvim vozom odseli iz Mostara sa djecom. Na željezničkoj stanici joj oduzimaju djecu koju šalju u logor.[636] Milena je ubijena od ustaša 1941. godine.
10. **Belović (Anđelko) Natalija**, rođena 1937. godine, Šaranova (danas braće Trbonja) ulica broj 7. Majka Goša. Otac Anđelko je bio rudar koga su ustaše zatvorile. Kada ga je žena Goša tražila u zatvoru, naređeno joj je da prvim vozom odseli iz Mostara sa djecom. Na željezničkoj stanici joj oduzimaju djecu koju šalju u logor. Natalija je ubijena od ustaša 1941. godine.
11. **Belović (Obren) Goša**, rođena 1911. godine, Šaranova (danas braće Trbonja) ulica broj 7. Muž Anđelko je bio rudar koga su ustaše zatvorile. Kada ga je žena Goša tražila u zatvoru, naređeno joj je da prvim vozom odseli iz Mostara sa djecom. Na željezničkoj stanici joj oduzimaju četvero djece koju šalju u logor i ubijaju. Goša je ubijena od ustaša 1941. godine.
12. **Belović (Pavle) Jovo**, rođen 1923. godine. Majka Rosa Belović, stanovali u Šaranovom sokaku broj 7, danas ulica Braće Trbonja. Odveden i ubijen od ustaša u logoru Dvor na Uni.
13. **Belović (Stojan) Anđelko**, rođen 1896. godine, Šaranova (danas braće Trbonja) ulica broj 7. Anđelko je bio rudar koga su ustaše zatvorile. Ubijen je od ustaša 1941. godine. Ubijena je i njegova supruga Goša i četvero djece.
14. **Belović (Stojan) Pavle**, rođen 1896. godine na Hrgudu kod Stoca. Supruga Rosa i sin Jovo Belović, stanovali u Šaranovom sokaku broj 7, danas ulica Braće Trbonja. Odveden i ubijen od ustaša u logoru Dvor na Uni.
15. **Bjelica (Četko) Petar**, rođen 1911. godine. Uhvaćen od ustaša i streljan na Pagu 15. avgusta 1941. godine.[637] Stanovao na Donjem putu, Džinovića sokak broj 1. Supruga Radojka.
16. **Bukvić (Tripo) Danilo**, rođen 1918. godine. Poginuo u NOB-u 1944. godine. Stanovao na Glavnoj ulici, južno od kuće Mladena Balorde.

[636] Broj 39–42. Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar

[637] Broj 49. Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar

17. **Došlo (Tomo) Danilo**, rođen 1896. godine. Radio kao željezničar i stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace), prekoputa kuće Mehe Trbonje. Ustaše ga čekale u kući da dođe iz noćne službe, uhapsile i odvele u logor Jadovno, gdje je ubijen u jesen 1941. godine. Ostala žena Sofija i djeca Biljana, Ljubica, Braco i Aco. Braco poslije Drugog svjetskog rata oženio Habibu Bibu Plosko.
18. **Dožić (Aleksa) Petar**, rođen 1882. godine. Stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace). Ubijen od ustaša u logoru Jasenovac 1944. godine.
19. **Dožić (Petar) Bogoljub Ljubo**, rođen 1922. godine. Radio kao električar i stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace), prekoputa novoizgrađene stambene zgrade. Odveden od ustaša i ubijen u Gospiću 1941. godine.
20. **Džabić (Šaćir) Zehra**, rođena 1926. godine. Sestra Alije Džabića. Ubijena pod nerazjašnjenim okolnostima dan-dva prije, ili na dan oslobađanja Mostara 14. februara 1945. godine u blizini gostionice *Jagnje* na Korzu.
21. **Džinović (Alija) Fatima**, rođena 1925. godine. Poginula u NOB-u, u Sarajevskom Polju 1944. godine.
22. **Džinović (Mehmed) Ahmet**, rođen 1910. godine. Poginuo prilikom savezničkog bombardovanja Mostara, vjerovatno, 14. januara 1944. godine.
23. **Đukić (Halil) Ibrahim**, rođen 1923. godine. Ubijen 1943. godine. Otac Halil, narednik vojske Kraljevine Jugoslavije umro 1936. godine, a majka Aiša Vezira, sestra Lutve Hakala, umire 1938. godine. Kao staratelj, majkin brat, Lutvo, uzdržava Ibrahima i njegovu braću Omera, Mustafu, Vejsila i Sulejmana, zvanog Soko i stanuju u Srednjoj ulici (M. Balorde). Ibrahim je bio đak Gimnazije u Mostaru. Nijemci ga skupa sa bratom i drugim ilegalcima hvataju na Bivoljem Brdu. Kratko vrijeme su bili zatvoreni u njemačkoj komandi na Glavnoj ulici, više prodavnica *ZEMA*, a zatim odvedeni na Ovojke, primorani da sami sebi iskopaju rake, a zatim ubijeni.
24. **Đukić (Halil) Omer**, rođen 1925. godine. Brat Ibrahima, također đak Mostarske gimnazije. Uhvaćen i ubijen pod istim okolnostima kao i brat Ibrahim.
25. **Forić (Redžep) Ramiza**, rođena 1924. godine. Stanovala u Pasjaku. Umrla u NOB-u kao partizanka od tifusa na Sutjesci 1943. godine.

26. **Frenjo (Husein) Asim**, rođen 1921. godine. Poginuo u NOB-u na Zijemljima 1942. godine.
27. **Frenjo (Husein) Rifat**, rođen 1923. godine. Rođen u kući Mehe Trbonje i stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace). Poginuo u NOB-u na Zelengori 1943. godine. Proglašen narodnim herojem 1953. godine.
28. **Gordić (Trifko) Jovo**, rođen 1902. godine. Ubijen od ustaša u Stocu 1941. godine.
29. **Gušić (Alija) Avdo, zvani Bobača**, rođen 1921. godine. Sa sestrama Dudkom, Zejnom i Mejrom stanovao u Pasjaku. Uzdržavao se kopajući mezare u Carinskom haremu. Poginuo u NOB-u 1944. godine.
30. **Hadžić (Hasan) Dika**, rođena 1920. godine. Stanovala u Srednjoj ulici (M. Balorde). Poginula u NOB-u na Sutjesci 1943. godine. Sestra Mehe Hadžića koji je ubijen iz snajpera 1993. godine.
31. **Hakalo (Alija) Hilmija Hilmo**, rođen 1920. godine. Otac Alija radio kao obućar. Stanovao u Srednjoj ulici broj 34 (M. Balorde). Njegove sestre su Muhiba, udata za Mahmuta Zekića. Fadila (1924), udata za Sulejmana Gušanca i Mubera (1934), trgovac u *ZEMI*. Hilmo je poginuo u NOB-u na Tjentištu, Krekovi, 1943. godine.
32. **Jakupović (Derviš) Safet**, rođen 1927. Stanovao u Vejzovića sokaku (ulica Braće Krpo). Bio kurir Pokreta otpora. U vozu koji je prolazio kroz Šurmance, 29. jula 1943. godine, ustaše ga prepoznale, te je on pokušao iskočiti iz voza, pri čemu mu točkovi voza odsijecaju nogu. Kasnije poslije operacije u mostarskoj bolnici umire.[638]
33. **Janjić (Jovo) Uroš**, rođen 1886. godine. Željeznički radnik, stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace, broj 2), žena Sava.[639] Ubijen od ustaša 1941. godine.
34. **Janjić (Uroš) Jovo**, rođen 1911. godine. Bravar u Ložionici, stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace, broj 2), majka Sava.[640] Odveden od ustaša iz Ložionice 28. jula 1941. godine, a zatim ubijen.

[638] Broj 195. Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar

[639] Broj 203. Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar

[640] Broj 199. Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar

35. **Kablar (Manojlo) Savo**, rođen 1876. godine. Prije Drugog svjetskog rata bio predsjednik Okružnog suda. Stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace). U kući je živjela i služavka Anka, udata za Lazara Ćosovića. Savu su odvele i ubile ustaše 1941. godine.
36. **Kapić (Smail) Edhem**, rođen 1900. godine. Mašinovođa parne lokomotive. Stanovao u Srednjoj ulici (M. Balorde). Edhemove sestre i braća su Salih, Husein, Mehmed (1903), Hasan (1905), Duda, Habiba, Safija, Emina (1907), Nevzeta (1909) i Sadeta (1911). Poginuo kod Konjica 1944. godine, kada se kompozicija voza kojom je upravljao survala u provaliju pošto su partizani minirali prugu.
37. **Karadža (Alija) Muhamed**, rođen 1918. godine. Poginuo 1944. godine kao pripadnik NOB-a u Brčkom.
38. **Kebo (Hasan) Hamo**, rođen 1920. godine. Poginuo kao pripadnik NOB-a u Sarajevu 1945. godine.
39. **Komljenović/Komnenović (Jovo) Veselin Veso**, rođen 1894. godine. Bio srpski solunski borac u Prvom svjetskom ratu i kao nagradu dobio da drži kantinu u Sjevernom logoru. Kraj ulaza u logor je i stanovao. Kasnije držao trgovinu u Ribičinoj kući, u Srednjoj ulici (Mladena Balorde). Djeca su u ljeto 1941. godine gledala kako ga ustaše vode usred bijela dana. Na Carinskom mostu ga uboli bajonetom nekoliko puta, a zatim bacili u Neretvu. Bio krupan čovjek, težio sigurno preko sto kilograma. Imao sina Zdravka, zvanog Ćako, koji je poslije Drugog svjetskog rata odselio u Sarajevo.
40. **Kruškonja (Omer) Fatima, zvana Hasnija**, rođena 1925. godine. Članica ilegalnog Pokreta otpora, za šta je posmrtno dobila *Spomenicu 1941*. Otac Omer radio kao bravar u Ložionici. Majka Naza je iz porodice Behram sa Rotimlje, sestre Mevlida i Hatidža, brat Alija. Hasnija je dobrovoljno radila s djecom izbjeglicama u konviktu *Narodne uzdanice* koji se nalazio na mjestu Dječijeg vrtića u Fejićevoj ulici. Tu je poginula prilikom savezničkog bombardovanja Mostara 14. januara. 1944. godine.
41. **Kulak (Mahmut) Osman, zvani Migalo**, rođen 1900. godine. Osman je poginuo 1944. godine prilikom savezničkog vazdušnog napada na kolonu kamiona kod Širokog Brijega koji su prevozili boksit. Na karoseriju kamiona kojim je upravljao pala je manja avionska bomba i ubila Osmana.

42. **Kupusija (Meho) Jusuf**, rođen 1921. godine. Poginuo u NOB-u u Svetoj Katarini kod Trsta 1945. godine kao vozač.
43. **Kupusija (Meho) Lutvija**, rođen 1910. godine. Umro 1945. godine u logoru u Sarajevu.
44. **Lakišić (Avdija) Enver**, rođen 1916. godine. Student medicine. Poginuo u NOB-u, 1943. godine kod Kreševa.
45. **Lakišić (Avdija) Mustafa**, rođen 1912. godine. Po zanimanju bravar. Poginuo u NOB-u, 1943. godine kod Žuglića.
46. **Lažetić (Vladimir) Pero**, rođen 1921. godine. Stanovao sa majkom Stanom i bratom Branom na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace) u kući koju je kasnije kupio Ahmed Hadžajlić. Pero poginuo u NOB-u, Dramiševo, 1942. godine.
47. **Ljoljić (Risto) Marko**, rođen 1897. godine. Stanovao u Srednjoj ulici (M. Balorde), u Ramića kući kao podstanar. Radio kao željezničar. Ustaše ga čekale u kući da dođe iz noćne službe i odveden na ostrvo Pag gdje ubijen 1941. godine. Ostali žena Fimija i djeca Milan, Dušan i kći Biljana koja se poslije Drugog svjetskog rata udala za Borisa Birjukova.
48. **Maslo (Abdulah) Enis**, rođen 1926. godine. Poginuo 1943. godine na prinudnom radu u Njemačkoj. Brat brijača Šaćira Masle.
49. **Maslo (Osman) Remzo**, rođen 1924. godine. Poginuo u NOB-u 1945. godine. Izgorio u tenku kod Bihaća.
50. **Mehić (Avdo) Esad**, rođen 1924. godine. Poginuo u NOB-u 1945. godine kod Bihaća.
51. **Mehić (Avdo) Hasan**, rođen 1921. godine. Poginuo u NOB-u 1945. godine kod Sarajeva, Esadov brat.
52. **Merdžo (Jozo) Ivan**, rođen 1923. godine. Ubili ga četnici kod Grabovice 1943. godine.
53. **Mikić (Milan) Slavko**, rođen 1926. godine. Stanovao u Zvonića sokaku. Poginuo u njemačkom i italijanskom vazdušnom napadu na Mostar, 12. aprila 1941. godine. Na zvuk aviona znatiželjni dječak Slavko je istrčao iz kuće da ih posmatra. Bomba pala na početku puta u Pasjak, ispred njegovog sokaka i ubila ga. Brat Neđo i sestra iselili u Srbiju. Poslije 1945. godine u kuću je useljen Mitar Čorlija sa ženom Anđom, sinom Neđom i kćerkom Blaženkom.

54. **Milić (Jovo) Čedomir Čedo**, rođen 23. marta 1886. godine. Veletrgovac solju, stanovao u Srednjoj ulici (M. Balorde), kuća broj E 12. Majka Soka, rođena Govedarica. Zabilježeno je da 1932. godine Čedo daje prilog za zbrinjavanje muslimanske siročadi.[641] Organizovao otpor razoružavanju Srba poslije sloma Kraljevine Jugoslavije. Partizani ga uhvatili u manastiru Ostrog i strijeljali 22. novembra 1941. godine. Po drugim izvorima ubijen je početkom 1942. godine. Tijelo pronađeno 1942. godine, te mu četnici i Italijani priredili svečanu sahranu kod crkve u selu Zavrhu u blizini Nikšića. Narodni odbor Mostar ga je 1945. godine proglasio ratnim zločincem, a Sreski sud u Mostaru 16. maja 1946. godine donio odluku da je Čedo umro na nepoznatom mjestu.
55. **Milušić (Milan) Ubavka**, rođena 1926. godine. Stanovala na Donjem putu, u Šašaroginom sokaku. Ubavka je ubijena u Konjicu poslije oslobođenja Mostara, 14. februara 1945. godine, pod nerazjašnjenim okolnostima.
56. **Milušić (Risto) Milan**, rođen 1883. godine. Ubijen od ustaša u logoru Jasenovac 1941. godine. Otac Ubavkin.
57. **Papo (Gavro) Albert,** rođen 1905. godine. Ubijen od ustaša 1941. godine u školi Kraljice Marije u Mostaru gdje bio ustaški zatvor (danas Gradska uprava) Albert je bio službenik, a u političkom životu bio odan prosrpskoj politici.[642]
58. **Pašić (Mahmut) Mustafa**, rođen 1895. godine. Ubijen od ustaša u logoru Stara Gradiška 1944. godine.
59. **Pejanović (Jovo) Petar**, rođen 1911. godine. Bio pravoslavni sveštenik. Stanovao u Mojića sokaku. Ubijen od ustaša u Mostaru 1941. godine.
60. **Pikula (Božo) Milorad**, rođen 1924. godine. Stanovao na Donjem putu, prekoputa zgrade *Mikanovina*, kuća D 15. Poginuo u NOB-u, kraj Foče 1945. godine. Sestra Milojka se udala za Tonču Potočnika.
61. **Pintul (Selim) Ahmet**, rođen 1921. godine. Poginuo u aprilu 1944. godine kao komandant Mostarskog partizanskog odreda u zaseoku Moslište, kod sela Džepi, kod Konjica. Napravljena je zasjeda domobranima, koji su trebali u svanuće tuda da prođu, na putu za Konjic.

[641] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mos. 2000, str. 177.

[642] Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar, broj 374.

Umjesto domobrana, naišla je kolona 29. hercegovačke udarne divizije i tada je došlo do kratke borbe, u kojoj je poginulo nekoliko boraca, među kojima i Ahmet Pintul. Proglašen narodnim herojem 1951. godine. Stanovao u kući u Srednjoj ulici (M. Balorde), koju je od njegove majke 1954. godine kupio Husein Ćišić, mašinovođa, kuća F 29.

62. **Ribica (Mehmed) Ibrahim**, rođen 1860. godine. Predsjednik Vakufskog povjerenstva, privrednik i trgovac. Stanovao u Srednjoj ulici broj 31 (M. Balorde). Djeca Mehmed i Fatima, udata za farmaceuta Ahmeta Bakamovića. Krajem 1943. godine Š. pripadnik SS jedinice, u Memi-hodžinoj džamiji koja se nalazila prekoputa Ribičine kuće opljačkao je Ibrahima i udario ga nožem nekoliko puta, od čega je 83-godišnjak podlegao 4. januara 1944. godine. Više o ovom ubistvu pročitajte u zadnjem poglavlju knjige, kuća F 25.
63. **Slipičević (Ibrahim) Reuf**, rođen 1910. godine. Poginuo prilikom djelovanja savezničke avijacije u Mostaru 24. novembra 1944. godine.
64. **Ševa (Alija) Ahmet**, rođen 1919. godine. Stanovao u Srednjoj ulici (M. Balorde, kuća H 9). Sestre Fatima, Devleta Dela i brat Omer. Poginuo u NOB-u kod Sarajeva 1942. godine.
65. **Ševa (Alija) Fatima**, rođena 1924. godine. Stanovala u Srednjoj ulici (M. Balorde). Sestra ubijenih Ahmeta i Omera, te Devlete, umrle 2018. godine. Poginula u NOB-u, Boračko jezero, Konjic, 1944. godine. Četnici je zaklali u partizanskoj bolnici.
66. **Ševa (Alija) Omer**, rođen 1913. godine. Radio na željeznici kao mašinovođa. Stanovao u Srednjoj ulici (M. Balorde). Na nečijoj sahrani govorio da je ružno što se odvode mostarski Srbi. Neko ga prijavio ustašama koji su ga odvele sa radnog mjesta, ubile i bacile u jamu negdje kod Širokog Brijega 1941. godine.
67. **Taso (Alija) Mehmed**, rođen 1921. godine. Poginuo u NOB-u, Gračanica, 1942. godine. Stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace).
68. **Telebak (Sreten) Milan**, rođen 1896. godine. Radio kao ložač na parnoj lokomotivi. Sa ženom Đurđom stanovao u Bjelobrkovom sokaku broj 7 (Pere Lažetića ulica). Prvog dana augusta 1941. godine ustaše ga odvode i ubijaju.
69. **Terzić (Đuro) Ilija**, rođen 1909. godine. Radio kao bravar u Ložionici, odakle ga ustaše, zajedno sa ostalim Srbima, odvode 21. jula 1941. godine i ubijaju negdje na putu prema Nevesinju. Stanovao u Zvonića

sokaku skupa sa majkom Anđom, bratom Žarkom i sestrom Desom. Ilija je bio igrač fudbalskog kluba *Velež*.

70. Tošić (Pero) Špiro, rođen 1893. godine. Radio kao željeznički radnik. 31. augusta 1941. godine ustaše ga hapse u kući u Rudanovom sokaku broj 5 i zatvaraju u školu Kraljice Marije, zatim ga prebacuju u logor Caprag gdje je ubijen. Žena Zagorka sa djecom poslije rata živjela u ulici Hasana Zahirovića Lace, broj 66.

71. Trbonja Mujo, rođen 1913. godine. Agent Redarstva. Stanovao na Donjem putu (ulica Hasana Zahirovića Lace), otac tri kćerke. Petar Pero Krajina dolazi u Mostar da, po navodnom naređenju Svetozara Vukmanovića Tempa, pokuša ponovni atentat na četničkog vojvodu Dobroslava Jevđevića. Po dolasku atentatora u Mostar, u kojem su u to vrijeme boravile znatne četničke snage, partijska organizacija je preorijentisala atentatora na agenta Trbonju, plašeći se da će u slučaju ubistva Jevđevića, u gradu nastati četničke represalije strahovitih razmjera. Trbonja je izabran da se likvidira na osnovu pogrešnog vjerovanja da je on ubio ilegalca Salku Šestića. U neposrednoj blizini policijske zgrade na uglu današnje ulice Huse Maslića i ulice Braće Fejića, Petar Krajina iz pištolja ubija agenta Trbonju 1. februara 1943. godine, u 21.15 sati.[643]

72. Trbonja (Ibrahim) Omer, rođen 1890. godine, sin hadži Ibrahima trgovca stokom.[644] Sa suprugom Fatimom i djecom Ismetom, Ibrahimom, Avdom Adom i Samijom, stanovao u Džajinom sokaku, blizu Tere Jahja džamije, danas ulica Hilme Hakala. Držao mesaru u Fejićevoj ulici, u blizini Stare pošte. Omer i sin Ismet poslije kupovine stoke u Nevesinju uhvaćeni su od četnika u Bišini, 15. oktobra 1941. godine, opljačkani i ubijeni, a stoka oteta. Omeru su četnici oduzeli dugi kožni kaput. Meha Trbonja, kasnije narodni heroj, poslije borbe na Borcima 1943. godine, prepoznao je Omerov kaput na jednom zarobljenom četniku.

73. Trbonja (Jusuf[645]) Bećir, rođen 1920. godine. Poginuo u NOB-u, Grušća kod Konjica 1944. godine. Prije rata radio kao električar.

[643] Drago Karlo Miletić, *Italijanska reokupacija Mostara (septembar 1941 – juni 1943)*, časopis Hercegovina, broj 7-8, 1990, str. 141.

[644] Službeno, 1900. godine registrovan kao trgovac stokom. / *Bosanski glasnik*, 1900, str. 275.

[645] Službeno, 1900. godine registrovan kao vlasnik fijakera. / *Bosanski glasnik*, 1900, str. 274.

Supruga Dika je bila sestra komšije Alije Zvonića. Bećir je brat Mehmeda Mehe Trbonje, narodnog heroja. Trbonje su starinom sa Bivoljeg Brda, a u sidžilu za 1685. godinu[646] se spominje smrt Osmana Trbe (Trbonje), sina Huseina iz Šarića mahale.

74. **Trbonja (Jusuf) Omer**, rođen 1927. godine. Poginuo u NOB-u, Busovača, 1944. godine. Brat Mehmeda Trbonje, narodnog heroja.
75. **Trbonja (Omer) Ismet**, rođen 1918. godine. Ismet i otac Omer poslije kupovine stoke u Nevesinju uhvaćeni su od četnika u Bišini, 15. oktobra 1941. godine, opljačkani i ubijeni, a stoka oteta.
76. **Trbonja (Salih) Jusuf**, rođen 1922. godine. Ubijen od ustaša 13. februara 1945. godine.[647]
77. **Vučetić (Vukan) Nedeljko**, rođen 1909. godine. Ubijen od ustaša u logoru Jasenovac 1941. godine. Stanovao kod Milušića na Donjem putu, blizu Šašarogina sokaka.
78. **Vuk (Derviš) Hamid**, rođen 1927. godine. Pripadnik NOB-a. Uhvaćen od ustaša i ubijen u logoru Stara Gradiška, 1943. godine. Sin Derviša, obućara iz Pasjaka.
79. **Vuković (R) Aleksandar**, rođen 19. oktobra 1910. godine u Mostaru. Pilot vazduhoplovstva Kraljevine Jugoslavije, koji je poslije kapitulacije, preletio prvo u Grčku, a zatim na Srednji istok, gdje se priključio saveznicima. Kao potporučnik[648] 352. Y (jugoslavenske eskadrile) u RAF u,[649] u lovačkom avionu Spitfire, broj VC EP439-K, prilikom napada na voz u blizini Drniša je pogođen protivavionskom paljbom, srušio se i poginuo 31. augusta 1944. godine.[650] Njegove kosti su 1960-ih godina prenesene iz Drniša na Partizansko spomen-groblje u Mostaru. Sa suprugom Olgom, kćerkom Riste Bajraktarevića, stanovao kao podstanar u kući B 42 Avdage Koludera (muža Emine Sefić, Lijepe Emine) na Donjem putu, danas ulica Hasana Zahirovića Lace.[651]

---

[646] Hivzija Hasandedić, *102 stranice sidžila Mostarskog suda 1635–1783*. Fotokopije u Arhiv HNK/Ž upisane u Acta Turcarum broj 22/1098, list 33/b.

[647] Broj 475. Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar

[648] Piloti ove eskadrile su imali dvojne činove, NOVJ i vojske Velike Britanije. U nekim dokumentima Aleksandrov čin je potporučnik, a u nekim zastavnik.

[649] Ratno vazduhoplovstvo ujedinjenog kraljevstva – Velika Britanija

[650] Arhiva RAF-a, Missing Names on CWGC, reg. EP439/K

[651] Svjedočenja sagovornika.

80. **Zahirović (Salih) Hasan Laca**, rođen 1920. godine. Poginuo u NOB-u, 1943. godine, Kobilja glava kod Gacka. Stanovao u Pasjaku sa sestrom. Među prvim borcima NOP-a, 26. jula 1945. godine proglašen narodnim herojem. Porodica Zahirović je oko 1850. godine živjela u Memi-hodžinoj mahali (Mustafa, Osman), a 1902. godine mujezin istoimene džamije je bio Zulfo Zahirović.
81. **Zekić (Nazif) Rabija**, rođena 1918. godine. Poginula u NOB-u, 1942. godine, Župa, Konjic. Rodom iz Gacka, stanovala kod Osmana Masle u Pasjaku.

Poginuli i ubijeni stanovnici Carine u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995.

Kao i vrijeme prije početka Drugog svjetskog rata, agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine također je imala svoju političku prethistoriju.

Vodstvo Saveza komunista Srbije, nezadovoljno položajem Srbije u jugoslavenskoj federaciji, naručilo je od Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) izradu prijedloga za poboljšanje tog položaja.[652] Glavni zaključak SANU, koji je objavljen 1986. godine, ukazuje na negativne posljedice koje je po Srbiju imao Ustav Jugoslavije iz 1974. godine, kada je SFRJ, po njihovom mišljenju, praktično uspostavljena kao konfederacija, te da je izlaz u centralizaciji države. Srbija je 1989. godine preko kongresa Saveza komunista Jugoslavije[653] pokušala da nametne svoju kontrolu drugim republikama, ali taj pokušaj nije uspio. Tumačenje srpskog rukovodstva da je samoodređenje naroda iznad suvereniteta republika, te da bi *država mogla biti sastavljena ne samo od republika nego i od dijelova drugih republika*,[654] trasiralo je put budućoj srpskoj agresiji, prvo na Hrvatsku, a zatim na Bosnu i Hercegovinu.

Republička rukovodstva su tokom prve polovine 1991. godine pokušala zajednički riješiti status Jugoslavije. Najznačajniji događaj s ovih sastanaka, što se tiče naše zemlje, bio je stav predsjednika Alije Izetbegovića da će Bosna i Hercegovina ostati u jugoslavenskoj

---

[652] *Srbija je imala samo 60 odsto srpskog etničkog stanovništva, što je donja granica za zasnivanje vlastite nacionalne države, ali i donji prag mogućnosti političkog nadzora i ekonomskog izrabljivanja tog stanovništva. S druge strane, broj Srba u Jugoslaviji iznosio je od 30 do 40 odsto, s težnjom nacionalnog jačanja Bošnjaka, Albanaca i Crnogoraca. Ekonomsko, nacionalno i političko izrastanje i stasanje Hrvata i Slovenaca pravilo je sve izraženiji nesrazmjer u odnosu na Srbe. Usljed toga, na federalnoj razini sve teže je bilo osigurati prevlast srpske volje.* / Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, str. 353.

[653] Prijevremeni kongres Saveza komunista Jugoslavije, pod nazivom 14. izvanredni kongres, održan u januaru 1990. godine, kada se povećavala napetost i animozitet između srpskog i slovenskog rukovodstva. / više autora.

[654] Govor Slobodana Miloševića u Skupštini Srbije u vezi s novim ustavom, 25. juna 1990. godine. / Nevenka Tromp, *Smrt u Hagu, Nezavršeno suđenje Slobodanu Miloševiću*, University Press – izdanja Magistrat, Sarajevo, 2019, str. 127-128.

federaciji jedino ako tu ostanu i Hrvatska i Slovenija.[655] EU je osnovala *Badinterovu komisiju* sa zadatkom da riješi sporna pravna pitanja između jugoslavenskih republika. Komisija je zaključila da republičke granice postaju državne, te da mijenjanje istih silom nije legalno. Nezavisnost Bosne i Hercegovine je uslovljena referendumom, koji je održan 29. i 30. marta 1992. godine. Srbi nisu prihvatili rezultate referenduma i nezavisnost BiH, već su odlučili, uz pomoć JNA, teritorije na koje polažu pravo zauzeti silom i pripojiti ih novostvorenoj Saveznoj Republici Jugoslaviji. Dan nakon proglašenja rezultata referenduma započela je agresija na Bosnu i Hercegovinu.

Pripreme za agresiju na našu zemlju operativno su počele 1991. godine u čemu je angažovan glomazni aparat u okviru saveznih organa koji su bili pod kontrolom srpskih kadrova SSUP-a i JNA. U istočnoj Hercegovini u maju i junu 1991. godine osnovani su četnički dobrovoljački odredi.[656] Sagledavši opasnost koja se nadvila nad Bosnom i Hercegovinom, u Sarajevu se, juna 1991. godine, osniva Patriotska liga, koja je bila embrion buduće Armije RBiH, jedine vojne snage koja je branila teritorijalni integritet međunarodno priznate zemlje.

Preko deset hiljada rezervista dolazi u Mostar i Hercegovinu u septembru 1991. godine. U novembru iste godine u Grudama se osniva Hrvatska zajednica Herceg-Bosna. U Gracu, 6. maja 1992. godine Karadžić i Boban su postigli sporazum o razgraničenju Bosne i Hercegovine između Srba i Hrvata.[657] Eksplozijom kamiona-cisterne kod Sjevernog logora 1. aprila 1992. godine rat u Mostaru uzima zamah. Samostalni mostarski bataljon osnovan je zadnjeg dana aprila te godine, a prvi komandant je bio Suad Ćupina sa Carine, kuća F 28.

Kao i na početku Drugog svjetskog rata, dio socijalnog mahalskog naslijeđa je došao do izražaja i na početku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Nije slučajno da su samostalne vojne jedinice Armije BiH

[655] U istom periodu kada je kriza u Jugoslaviji bila na vrhuncu, odvijala se dezintegracija komunističkog bloka okupljenog oko Sovjetskog Saveza, koja je počela padom Berlinskog zida u novembru 1989. godine, a završila disolucijom Sovjetskog saveza u decembru 1991. godine. Ova dešavanja nisu išla naruku planovima Srbije, koja je bez uspjeha više puta preko generala JNA od Sovjetskog Saveza, koji je bio u kolapsu, tražila političku i vojnu pomoć.

[656] Zikrija Đonko, načelnik službe Državne bezbjednosti Hercegovine, *Ples vampira oko grada svjetlosti,* izdanje pisca, Sarajevo 2018, str. 35.

[657] Zikrija Đonko, isto kao gore, str. 78.

koje su stale u odbranu svoga grada 1992. godine spontano oformljene u najstarijim mahalama Mostara – na Carini, Luci, Donjoj Mahali, Cernici i Ričini (Šantićevoj ulici). Osim kratkotrajnog zauzimanja lijeve obale Neretve od strane srpskog agresora, gdje se nalaze mahale Luka i Carina, neprijatelji Bosne i Hercegovine nikada nisu uspjeli zauzeti pomenute mahale, uprkos totalnom razaranju naselja i angažovanju velike vatrene moći, prvo JNA, a kasnije Hrvatske vojske.

Pod Carinom se ovdje podrazumijeva isti dio grada kao kod prethodnog poglavlja, područje obilježeno crvenom linijom na slici broj 1. Stanovnicima Carine se smatraju svi koji su u trenutku smrti živjeli na Carini, a među njima su bili mnogi muhadžiri iz istočne Hercegovine izbjegli ispred četnika, te protjerane osobe sa desne obale Neretve i Dubravske visoravni, poslije napada hrvatskih snaga 9. maja 1993. godine.

Spisak poginulih pripadnika Armije BiH koji su stanovali na Carini,[658] je uzet s originalnog spiska. U nekim drugim spiskovima, kao pripadnici Armije BiH,[659] navode se osobe koje su u trenutku smrti obavljale neki drugi, jednako važan zadatak u suprotstavljanju agresiji na Mostar i Bosnu i Hercegovinu. Njihov doprinos koji su dali kao medicinsko osoblje ili na održavanju vitalne privredne i komunalne infrastrukture grada je također neprocjenjiv. Vrlo je teško napraviti jasnu granicu između borbenih jedinica Armije BiH i zaposlenih u polucivilnim strukturama grada, kada su svi stanovnici, uključujući bolnicu u Higijenskom zavodu, svakodnevno granatirani i ubijani snajperskom pucnjavom. Ipak, radi otklanjanja svih nedoumica, poginuli pripadnici Armije BiH su uzeti s gore pomenutog spiska. U spisku su borci koji su u trenutku smrti živjeli na Carini i bili pripadnici Carinske čete ili neke druge jedinice u sastavu 441. slavne viteške brigade. Kao istočna granica Carine je uzet Put 29. Hercegovačke udarne divizije, te ovdje nisu uračunati poginuli pripadnici Armije BiH koji su živjeli istočno

[658] Na Carini, prije pogibije, kao izbjeglice živjelo je više palih boraca kao, naprimjer, Čatović Amir iz Bileće (stanovao na adresi M. Tita 39), Dedić Džemal (Muje Pašića 7C), Dedić Esad iz Podveležja (Trg I. Krndelja), Demirović Selim iz Nevesinja (M. Tita 75), Gaković Omer iz Nevesinja, Isić Safet iz Gornjih Gnojnica (M. Tase 21), Jašarević Dževad iz Stoca (M. Pašića 5), Maksumić Alija iz Kružnja (M. Pašića 3) i dvojica-trojica drugih boraca.

[659] U knjizi Mirsada Tokače, Bosanska knjiga mrtvih, za šest osoba koji se ne nalaze u originalnim, gore pomenutim, spiskovima Armije BiH, se navodi da su pripadnici te vojne formacije. Te osobe se nalaze u našem spisku ubijenih civila.

od ove granice, kao naprimjer Senad Omerika i desetine drugih boraca. Također, nisu uračunati eventualno poginuli u jedinicama Armije BiH u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, a koji su živjeli na Carini.

Od svih ubijenih civila trinaest osoba je ubijeno iz snajpera. Dvadeset stanovnika Carine je ubijeno u eksploziji granata. Pri analizi mjesta pogibije civila, u hrvatskoj agresiji, može se reći da je osamdeset posto stradalih ubijeno u krugu, poluprečnika sto metara, kojem je centar Higijenski zavod. Ovaj objekat je neprekidno granatiran od strane hrvatskih snaga, jer se u njemu nalazila bolnica.[660] Osam civila je odvedeno iz svojih stanova u zgradi *Bejrut*, koje su četnici, s ostalih 120 nedužnih ljudi, ubili na odlagalištu smetlja Uborak. Oni su bili usamljeni u svojim novouseljenim stanovima, bez informacija i kontakata s malobrojnim stanovnicima mahale koji nisu izbjegli na desnu obalu Neretve, što je, možda, četnicima olakšalo njihovo odvođenje i ubijanje. Trinaest, ili jedna trećina svih poginulih civila, su bili pripadnici Civilne zaštite, vatrogasci i medicinari. Od svih ubijenih pet je žena i jedno dijete. Devetnaest civila, ili 44% ne nalaze se u spisku žrtava rata u četiri toma knjige Mirsada Tokače, *Bosanska knjiga mrtvih.* Pri analizi imena ubijenih civila koja nisu u pomenutoj knjizi, vidimo da većina tih žrtava nije imala bližih mlađih srodnika, ili su članovi njihovih porodica kao izbjeglice otišle u inostranstvo, tako da informacije o njihovoj pogibiji nisu došle do autora spiskova u Tokačinoj knjizi.

Ako računamo površinu Carine, možemo reći da je jedan civil ubijen na svakih 71 metar, ili 100 koraka, u bilo kojem pravcu se kretali na prostoru Carine![661]

---

[660] Presuda Haškog suda za ratne zločine, br. IT-04-74-A, A23950 - A22373 od 29 novembra 2017 – iz sažetka presude: *Pretresno vijeće je također zaključilo da su snage HVO-a držale istočni Mostar pod opsadom, koja je trajala od juna 1993. do aprila 1994, uslijed čega je stanovništvo bilo ograničeno na enklavu koja je bila gusto naseljena. Stanovnici nisu mogli napustiti istočni Mostar i bili su prisiljeni da žive u krajnje teškim uslovima, bez hrane, vode, struje ili odgovarajuće medicinske pomoći, dok je HVO vršio intenzivno i neprekidno granatiranje istočnog Mostara, vodio kampanju snajperskog djelovanja, hotimično otvarao vatru na pripadnike međunarodnih organizacija i osujećivao ili blokirao humanitarnu pomoć. Pretresno vijeće je zaključilo da su ti postupci konkretno imali za cilj diskriminaciju Muslimana u Mostaru i terorisanje civilnog stanovništva.*

[661] Prostor Carine na kojem su poginuli dolje navedena 43 civila ima površinu od 217.450 m^2. Ako to podijelimo s brojem ubijenih civila, 43, dobijamo površinu od 5.057 m^2. Drugi korijen od te površine daje nam kvadrat s dužinom stranice od 71,11 metar.

Radi poređenja, u donjoj tabeli su navedeni ubijeni i poginuli stanovnici Carine u Drugom svjetskom ratu (vidjeti prethodnu tabelu broj 10). Osim tri–četiri kuće srušene u savezničkom bombardovanju 14. januara 1944. godine i neznatnih oštećenja nekih objekata u bombardovanju njemačke i italijanske avijacije na početku rata, aprila 1941. godine, Carina u Drugom svjetskom ratu nije pretrpjela druga razaranja. U ratu 1992–1995. na Carini su SVE kuće bile srušene, zapaljene ili znatno oštećene.

r.b.	STATUS I NACIONALNOST POGINULIH	1941–1945	1992–1995
1.	**Poginuli pripadnici NOP-a (41– 45) i borci Armije BiH (92– 95)**	**32**	**49** (Od toga 2 pripadnika MUP-a BiH)
1.1.	Bošnjaci	28	43
1.2.	Srbi	4	4
1.3.	Hrvati	0	2
2.	**Ubijeni civili**	**47**	**43**
2.1.	Bošnjaci	15	38
2.2.	Srbi	30	3
2.3.	Hrvati	1	2
2.4.	Jevreji	1	0
3.	**Poginuli pripadnici neprijateljskih vojnih formacija**	**2**	**2**
	UKUPNO POGINULIH	**81**	**94**

Tabela br. 11. Za razliku od žrtava u Drugom svjetskom ratu, svi poginuli i ubijeni u ratu 1992–95. godine su izgubili život na području Mostara ili u neposrednoj blizini.

STATUS POGINULIH	1941–1945	1992–1995
Pripadnici NOP-a (41–45) i borci Armije BiH (92–95)	32	49
Ubijeni civili	47	43
Pripadnici neprijateljskih vojnih formacija	2	2
UKUPNO POGINULIH	**81**	**94**

Tabela br. 12. Uporedna tabela poginulih u ratovima 1941–1945. i 1992–1995.

r.b.	STATUS poginulih prema vrsti agresora u ratu 1992–1995.	1992–1995.
1.	**Poginuli i ubijeni u ratu sa srpskim snagama**	**38**
1.1.	Borci Armije BiH	22
1.2.	Ubijeni civili	14
1.3.	Poginuli pripadnici srpskih snaga	2
2.	**Poginuli i ubijeni u ratu sa hrvatskim snagama**	**56**
2.1.	Borci Armije BiH	27
2.2.	Ubijeni civili	29
	UKUPNO POGINULIH I UBIJENIH	**94**

Tabela br. 13. Status poginulih prema vrsti agresora u ratu 1992–1995.

Starost poginulih boraca u vrijeme izbijanja rata	Drugi svjetski rat	Agresija na BiH
Prosječna starost boraca 1941, odnosno 1992.	21	35
Broj godina najstarijeg borca 1941, odnosno 1992.	31	56
Broj godina najmlađeg borca 1941, odnosno 1992.	14	18

Tabela br. 14. Prosječna starost poginulih boraca u vrijeme izbijanja rata.

POGINULI PRIPADNICI ARMIJE BIH

1. **Bakija Kemal,** rođen 26. 09. 1951. godine. Poginuo 1993. godine u Šantićevoj ulici u odbrani Mostara od napada Hrvatske vojske i HVO-a. Posmrtno: major Armije BiH.[662]
2. **Begić Derviš,** rođen 02. 08. 1953. godine. Prilikom oslobađanja okupirane lijeve obale Neretve, privremeno zauzete od strane JNA i ostalih srpskih jedinica poginuo u borbi 15. 06. 1992. godine na Mazoljicama – Šolina pećina.

[662] Posmrtno dodjeljivanje činova je dodjeljivano odlukom predsjednika BiH, Alije Izetbegovića od 12. 01. 1996. Broj dokumenta 02-011-35/96.

3. **Begić Ibrahim**, rođen 25. 11. 1942. godine. Teško ranjen u kičmu 27. jula, na Carini kod Pazara, u vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar. Umro tri dana kasnije, 01. 08. 1993. godine. Posmrtno: kapetan Armije BiH.
4. **Burić Mustafa**, rođen 02. 01. 1962. godine. Poginuo 22. 08. 1993. godine kod bivše robne kuće *Razvitak* u vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar. Posmrtno: poručnik Armije BiH
5. **Čatović Amir**, rođen 05. 04. 1968. godine. Poginuo 10. 11. 1994. godine u Podveležju u borbi protiv srpskih snaga.
6. **Ćeho Slobodan**, rođen 06. 09. 1947. godine. Poginuo 05. 09. 1993. godine u vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
7. **Ćupina Miralem**, rođen 07. 04. 1950. godine. Prilikom oslobađanja okupirane lijeve obale Neretve, privremeno zauzete od strane JNA i ostalih srpskih jedinica poginuo od eksplozije ručne bombe u borbi 15. 06. 1992. godine u Pasjaku. Posmrtno: poručnik Armije BiH.
8. **Dedić Džemal**, rođen 19. 08. 1973. godine. Poginuo 01. 07. 1993. godine u Vrapčićima u borbi protiv Hrvatske vojske i HVO-a. Posmrtno: poručnik Armije BiH
9. **Dedić Esad**, rođen 19. 02. 1964. godine. Poginuo 15. 10. 1992. godine kod hidroelektrane Mostar u artiljerijskom napadu srpskih snaga.
10. **Delić Ahmet**, rođen 05. 07. 1948. godine. Poginuo 17. 11. 1993. godine u blizini objekta *Lira* za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
11. **Demirović Selim**, rođen 27. 02. 1972. godine. Poginuo 04. 10. 1992. godine na Podveležju u borbi protiv JNA i ostalih srpskih snaga.
12. **Derviškadić Ferid**, rođen 16. 06. 1957. godine. Poginuo 02. 07. 1992. godine na Podveležju u borbi protiv JNA i ostalih srpskih snaga.
13. **Dilberović Semir**, rođen 15. 12. 1967. godine. Poginuo 12. 06. 1993. godine u blizini Gavrine kuće za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
14. **Drljević Dragan Tesla**, rođen 07. 04. 1974. godine. Poginuo 05. 07. 1993. godine u ulici Pere Lažetića za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar. Posmrtno: poručnik Armije BiH, komandir voda.
15. **Drljević Esad Beli**, rođen 11. 10. 1943. godine. Poginuo 27. 09. 1993. godine kod autobusne stanice za vrijeme napada Hrvatske

vojske i HVO-a na Mostar pri pokušaju spašavanja ranjenog civila. Posmrtno: kapetan Armije BiH, komandir čete.

16. **Džiho Fadil**, rođen 07. 01. 1965. godine. Prilikom oslobađanja okupirane lijeve obale Neretve, privremeno zauzete od strane JNA i ostalih srpskih jedinica poginuo u borbi 15. 06. 1992. godine na Mazoljicama – Šolina pećina.
17. **Gaković Omer**, rođen 02. 07. 1939. godine. Poginuo 08. 11. 1992. godine na Svetigori u borbi protiv JNA i ostalih srpskih snaga.
18. **Gosto Hamid**, rođen 17. 09. 1947. godine. Poginuo 29. 12. 1993. godine za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
19. **Hadžić Ahmet**, rođen 20. 01. 1954. godine. Na lijevoj obali Neretve, okupiranoj od četnika i drugih srpskih formacija, na zapaljeni stambeni objekat *Razvitak* postavio državnu zastavu Bosne i Hercegovine. Srpske snage su ga uhvatile i ubile u Mojića sokaku kod Lacine ulice, 13. 06. 1992. godine. Posmrtno: kapetan Armije BiH, komandir voda.
20. **Halvadžija Mirsad**, rođen 02. 01. 1974. godine. Poginuo 13. 06. 1993. godine kod Higijenskog zavoda, u kojem je bila bolnica, za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
21. **Husnić Himzo**, rođen 01. 02. 1963. godine. Poginuo 11. 07. 1993. godine u Zaliku, za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar. Posmrtno: poručnik Armije BiH, komandir voda.
22. **Husović Šerif**, rođen 18. 07. 1958. godine. Prilikom oslobađanja okupirane lijeve obale Neretve, privremeno zauzete od strane JNA i ostalih srpskih jedinica poginuo u borbi 15. 06. 1992. godine na Mazoljicama – Šolina pećina.
23. **Isić Safet**, rođen 11. 12. 1953. godine. Poginuo 13. 06. 1993. godine na Uborku, Vrapčići, u borbi protiv Hrvatske vojske i HVO vojnih formacija.
24. **Jašarević Dževad**, rođen 24. 04. 1955. godine. Poginuo 14. 05. 1994. godine u Mostaru, za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
25. **Karaula Perica**, rođen 07. 12. 1962. godine. Poginuo u noći 03. 05. 1992. godine u sokaku Braće Krpo, za vrijeme napada JNA i drugih srpskih vojnih formacija na Mostar.
26. **Količić Šefik**, rođen 27. 02. 1972. godine. Sa Kočina, pripadnik Carinske čete Armije BiH. Poginuo 22. 01. 1994. godine u Mostaru, za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.

27. **Kovačec Dragan**, rođen 1948. godine. Jedan od prvih poginulih sa Carine. Poginuo 28. 04. 1992. godine pred zgradom *Bejrut*, za vrijeme napada JNA i drugih srpskih vojnih formacija na Mostar.
28. **Kukrica Alija**, rođen 17. 10. 1950. godine. Poginuo 24. 07. 1993. godine u Zaliku, za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
29. **Lendra Dragi**, rođen 22. 10. 1967. godine. Poginuo 21. 09. 1993. godine na odbrambenoj liniji borbe protiv napada Hrvatske vojske i HVO-a na Bulevaru. Pripadnik Vojne policije Armije BiH.
30. **Ljepava Stevo**, rođen 23. 08. 1947. godine. Poginuo u Južnom logoru, 13. 05. 1992. godine u vrijeme napada JNA i drugih srpskih vojnih formacija na Mostar.
31. **Maksumić Alija**, rođen 06. 02. 1955. godine. Poginuo 27. 07. 1992. godine na Merdžan glavi u Podveležju, u borbi protiv JNA i drugih srpskih snaga.
32. **Maslo Semir**, rođen 08. 07. 1965. godine. Poginuo 03. 05. 1992. godine u Fejićevoj ulici za vrijeme napada JNA i drugih srpskih snaga na Mostar.
33. **Miljas Tomica**, rođen 17. 05. 1956. godine. Poginuo 06. 06. 1992. godine u zasjedi srpskih snaga u Raštanima prilikom izviđanja terena. Posmrtno: poručnik Armije BiH, komandir voda
34. **Muftić Mirsad Sipa**, rođen 02. 03. 1959. godine. Poginuo 06. 08. 1993. godine, na početku ulice M. Balorde, za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar. Posmrtno: kapetan Armije BiH, komandir čete.
35. **Pala Esad**, rođen 06. 11. 1954. godine. Ranjen za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar. Od posljedica ranjavanja, umro u zeničkoj bolnici 11. 09. 1993. godine.
36. **Pezić Semir**, rođen 03. 07. 1957. godine. Pripadnik 442. bbr. Poginuo u Vranjevićima, Podveležje, 02. 07. 1995. godine na liniji prema JNA i drugim srpskim snagama.
37. **Poljarević Alija**, rođen 07. 02.1954. godine. Poginuo 19. 12. 1993. godine kod Gavrine kuće, Pazar, za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
38. **Prpić Brano**, rođen 14. 03. 1947. godine. Poginuo 08. 11. 1992. godine na Svetigori u borbi protiv JNA i drugih srpskih snaga. Posmrtno: kapetan Armije BiH, komandir čete.

39. **Ramić Ibrahim**, rođen 09. 05. 1936. godine. Poginuo 27. 09. 1993. godine, kod bivšeg hotela *Energoinvest*, u Titovoj ulici za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
40. **Repak Salko**, rođen 09. 02. 1963. godine. Na lijevoj obali Neretve, okupiranoj od četnika i drugih srpskih formacija, na zapaljeni stambeni objekat *Razvitak*, zajedno s Ahmetom Hadžićem, postavio državnu zastavu Bosne i Hercegovine. Prilikom povlačenja srpski vojnici su ga uhvatili, mučili i zapalili u Mojića sokaku kod Lacine ulice, 13. 06. 1992. godine. Posmrtno: kapetan Armije BiH, komandir čete.
41. **Selimotić Ozrenko**, rođen 10. 06. 1971. godine. Poginuo 21. 06. 1993. godine za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
42. **Slipičević Faruk**, rođen 11. 09. 1939. godine. Poginuo 15. 08. 1993. godine za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar. Posmrtno: kapetan Armije BiH, komandir čete.
43. **Spahić Amer**, rođen 07. 02. 1962. godine. Prilikom oslobađanja okupirane lijeve obale Neretve, privremeno zauzete od strane JNA i ostalih srpskih jedinica poginuo u borbi 15. 06. 1992. godine na Mazoljicama – Šolina pećina.
44. **Tiro Elvedin**, rođen 13. 12. 1955. godine. Prilikom oslobađanja okupirane lijeve obale Neretve, privremeno zauzete od strane JNA i ostalih srpskih jedinica poginuo u borbi 15. 06. 1992. godine na Mazoljicama – Šolina pećina.
45. **Tojaga Almir**, rođen 16. 03. 1971. godine. Poginuo 14. 08. 1993. godine za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.
46. **Trčalo Salko**, rođen 25. 05. 1936. godine. Poginuo 06. 10. 1993. godine od snajpera HVO-a u Lacinoj ulici u pokušaju spašavanja ranjenog komšije Cvitanović Nedeljka. Posmrtno: poručnik Armije BiH, komandir voda.
47. **Vrtikapa Ozren**, rođen 13. 09. 1966. godine. Poginuo 26. 04. 1992. godine za vrijeme napada JNA i drugih srpskih vojnih formacija na Mostar.

POGINULI PRIPADNICI MUP-a MOSTAR
koji su živjeli na Carini

1. **Marić (Ćamila) Semir**, rođen 13. 07. 1970. godine. Poginuo 16. 06. 1992. godine na Musali za vrijeme napada JNA i drugih srpskih vojnih formacija na Mostar.
2. **Demić (Saliha) Edin**, rođen 03. 08. 1970. godine. Poginuo 17. 05. 1993. godine kod gostionice *Jagnje* za vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar.

POGINULI PRIPADNICI SRPSKIH SNAGA
koji su živjeli na Carini.

1. **Lažetić Goran**, rođen 27. 01. 1965. godine. Poginuo 19. 09. 1992. godine u Podveležju.
2. **Pikula Dragan**, rođen 1964. godine. Poginuo 24. 09. 1992. godine u Podveležju.

CIVILNE ŽRTVE RATA
koje su u trenutku ubistva živjele na Carini.

1. **Bajgorić Tofik**, rođen 1946. godine. Odveden iz svog stana iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992. godine.
2. **Bilkić Salko**. Ubijen 05. 07. 1993. godine u ulici Pere Lažetića u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih.*[663]
3. **Bratić Mirzo Kemo**, rođen 1953. godine. Ubijen 1993. godine u Titovoj ulici kod Higijenskog zavoda u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*. Vatrogasac – radna obaveza.

[663] Autor Mirsad Tokača u svojoj knjizi u četiri toma, ukupne težine sedam kg, *Bosanska knjiga mrtvih – Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991 – 1995.* koju je izdao Istraživačko – dokumentacioni centar Sarajevo 2012. godine, objavljen je popis 95.940 imena ubijenih i nestalih u ratu sa imenom i prezimenom, imenima roditelja, datumom i mjestom rođenja, nacionalnom pripadnošću, podacima o tome radi li se o civilima ili vojnicima, kojoj su vojsci pripadali te datumom i mjestom stradanja.

4. **Cvitanović Nedeljko**. Ubijen 06. 10. 1993. godine na početku Lacine ulice, kod Carinskog mosta, snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja na nekoj od zgrada u blizini *Doma penzionera* koje su bile pod kontrolom Hrvatske vojske i HVO jedinica. Prilikom pružanja pomoći Nedeljku koji je bio ranjen ubijen je njegov komšija, pripadnik Armije BiH, Salko Trčalo. Snajperisti HVO-a su primjenjivali sljedeću taktiku kako bi ubili što više ljudi: prvo rane jednu osobu, pa čekaju da neko izađe iz zaklona kako bi pomogao ranjenom. Zatim ubijaju osobu koja je priskočila u pomoć, a poslije ubijaju ranjenog. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
5. **Čatović Avdija Sir**. Jedan od prvih žrtava rata. Ubijen na Titovom mostu, 07. 05. 1992. godine snajperskim hicem pripadnika JNA ili drugih srpskih jedinica, koji je ispaljen sa položaja iz neke od kuća na Mazoljicama ili Brankovcu. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
6. **Čopelj Hata**, rođena 31. 12. 1931. godine. Ubijena 21. 01. 1994. godine u svojoj kući, u Šolinom sokaku (A. Pintula), u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine.
7. **Čorluka Mihajlo**. Ubijen 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*. Bio na radnoj obavezi u *Elektroprenosu*.
8. **Ćehajić Samir**, rođen 18. 05. 1963. godine. Odveden od strane hrvatskih snaga iz stana u naselju Bijeli Brijeg II. Stanovali u sokaku Ale Ćišića. Samir je bio zatvoren u logoru Dretelj, pa na Heliodromu, gdje je kao zatvorenik bio i njegov otac. Ubijen kao zarobljenik hrvatskih snaga, dok je pod prinudom slagao vreće sa pijeskom ispred isturenog bunkera HVO-a na liniji sukoba u Šantićevoj ulici, 22. 09. 1993. godine. Tijelo putem DNK analize pronađeno oko 2010. godine u NN-grobu.
9. **Ćurić Almasa**, ubijena u jesen 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine. Nema je u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
10. **Dabić Pavle**, rođen 21. 09. 1936. godine. Ubijen 09. 04. 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine.
11. **Delić Fuad**, rođen 1946. godine. Odveden iz svog stana iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992.

godine. Mlađi brat poznatog mostarskog pjevača i suosnivača grupe *Mostar Sevdah Reunion* Ilijasa Delića.

12. **Dilberović Dževad**, izbjeglica iz Nevesinja. Ubijen u jesen 1993. godine, u magazinu prilikom podjele hrane građanima, u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*. Član Civilne zaštite.
13. **Drljević Senada, udata Droce**, rođena 09. 06. 1959. godine. Medicinska sestra ratne bolnice, ubijena 29. 10. 1993. godine u eksploziji granate kojima je HVO gađao bolnicu u Higijenskom zavodu. Radna obaveza, medicinska sestra. U trenutku ubistva bila trudna.
14. **Dužević Mile**, rođen 1926. godine. Odveden iz svog stana iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992. godine.
15. **Dvizac Goran**, rođen 15. 02. 1976. godine. Ubijen 30. 09. 1993. godine, u Rudanovom sokaku, u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
16. **Džinović Orhan**, rođen 04. 05. 1942. godine. Ubijen 13. 06. 1993. godine snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja na nekoj od zgrada u blizini Doma penzionera koje su bile pod kontrolom Hrvatske vojske i HVO jedinica, pred svojom kućom u bašti u Lacinoj ulici. U *Bosanskoj knjizi mrtvih* pogrešan datum smrti, 15. 06. 1992.
17. **Hadžić Meho**, rođen 14. 09. 1922. godine. Ubijen 29. 10. 1993. godine snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja na nekoj od zgrada u blizini Doma penzionera koje su bile pod kontrolom Hrvatske vojske i HVO jedinica, dok je kao pripadnik Civilne zaštite popravljao krov uništen granatiranjem na kući starije žene. Član Civilne zaštite.
18. **Humo Emir Ruski**, rođen 10. 10. 1948. godine. Ubijen 04. 08. 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Mostara. Bio živ dvadesetak minuta. Radna obaveza, građevinska služba.
19. **Husković Safija**, rođena 1935. godine. Jedna od prvih žrtava rata. Ubijena na Titovom mostu, 07. 05. 1992. godine snajperskim

hicem pripadnika JNA ili drugih srpskih jedinica, koji je ispaljen sa položaja iz neke od kuća na Mazoljicama ili Brankovcu. Nema je u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.

20. **Husković Šemsudin Golub**, rođen 15. 02. 1947. godine. Ubijen 13. 09. 1993. godine snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja na nekoj od zgrada u blizini Doma penzionera, ili Ledare, koje su bile pod kontrolom Hrvatske vojske i HVO jedinica. Član Civilne zaštite.
21. **Husković Šućrija**. Ubijen 1993. godine u eksploziji HVO granate prilikom rada na opravci vodovodne cijevi na Titovom mostu. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
22. **Jugo Uzeir**. Ubijen 1993. godine snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja na nekoj od zgrada koje su bile pod kontrolom Hrvatske vojske i HVO jedinica. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*. Vatrogasac, radna obaveza.
23. **Kara Ahmet**, rođen 23. 09. 1949. godine. Ubijen 18. 08. 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Mostara.
24. **Kara Bećir**, rođen 30. 08. 1967. godine. Ubijen 19. 12. 1993. godine snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja na nekoj od zgrada koje su bile pod kontrolom Hrvatske vojske i HVO jedinica.
25. **Kasalo Adis**, rođen 1963. godine. Odveden iz svog stana, zajedno s bratom i ocem, iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992. godine.
26. **Kasalo Aid**, rođen 1961. godine. Odveden iz svog stana, zajedno s bratom i ocem, iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992. godine. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
27. **Kasalo Hasan**, rođen 1929. godine. Odveden iz svog stana, zajedno s dva sina, iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992. godine. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
28. **Kazazić Dževad**, rođen 15. 03. 1948. godine. Ubijen 18. 10. 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Mostara. Bio na radnoj obavezi kod Socijalnog zavoda u Fejićevoj ulici. Radna obaveza.
29. **Kazazić Suad**, rođen 11. 09. 1950. godine. Ubijen 27. 04. 1992. godine snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja JNA, ili drugih srpskih snaga, dok se nalazio u autobusu koji je prolazio Šemovcem vozeći ga na radnu obavezu u fabrici *Soko*, gdje radio kao mašinski inžinjer.

30. **Kevelj Zahir**, rođen 29. 08. 1925. godine. Ubijen 04. 10. 1993. godine, kod zgrade *Mikanovina* na Donjem putu, snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja na nekoj od zgrada koje su bile pod kontrolom Hrvatske vojske i HVO jedinica.
31. **Kupusija Halil Lilo**, rođen 1946. godine. Ubijen 1993. godine u blizini Higijenskog zavoda, u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Mostara. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
32. **Maksumić Ramiza**, izbjeglica iz Podveležja. Poginula u jesen 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Mostara kod kuće Bude Koprivice u ulici M. Balorde. Nema je u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
33. **Maslo Admir Bato**, rođen 15. 10. 1957. godine. Ubijen 02. 12. 1993. godine pred svojom kućom, poviše Željezničke stanice, snajperskim hicem koji je ispaljen sa položaja na nekoj od zgrada koje su bile pod kontrolom Hrvatske vojske i HVO jedinica.
34. **Prpić Zumka**, supruga Vlade. Ubijena u jesen 1993. godine u Lacinoj ulici, blizu kuće Ahmeta Drljevića, u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Mostara. Nema je u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
35. **Puzić Sead Caco**, rođen 1949. godine. Odveden iz svog stana iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992. godine.
36. **Rahimić Bećir**, rođen 1944. godine. Odveden iz svog stana iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992. godine.
37. **Suljić Fahrudin Faruk**, rođen 22. februara 1947. godine. Ubijen 30. 06. 1993. godine u ulici M. Balorde u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Mostara. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*. Član Civilne zaštite.
38. **Svrdlin Danilo**, Odmah na početku rata, u aprilu 1992. godine, ubijen dok je opravljao granatirani krov svoje kuće u sokaku Braće Trbonja, snajperskim hicem pripadnika JNA ili drugih srpskih jedinica, koji je ispaljen sa položaja iz neke od kuća na Mazoljicama ili Brankovcu. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
39. **Šegetalo (Asim) Sanel**, rođen 17. 04. 1981. godine. Ubijen 22. 04. 1992. godine u Grudama prilikom napada i bombardovanja aviona JNA.

40. **Šemrd Esad**, rođen 1923. godine. Ubijen 25. 09. 1993. godine, prekoputa Higijenskog zavoda u kojem je bila bolnica, u eksploziji granate kojima su Hrvatska vojska i HVO gađali bolnicu. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
41. **Šestić Miralem**, rođen 08. 04. 1952. godine. Odveden iz svog stana, iz zgrade *Bejrut* i ubijen na Uborku od strane srpskih jedinica 13. 06. 1992. godine.
42. **Vidinlić Šefik**, rođen 21. 11. 1942. godine. Ubijen 05. 08. 1995. godine u eksploziji jedne od zadnjih srpskih granata ispaljenih na Mostar. Bio u ribolovu na lijevoj strani Neretve, južno od Carinskog mosta. Srpske snage, na dan zauzimanja Knina od strane Hrvatske vojske, gađali hotel Ero, gdje su bile smješteni razni međunarodni organi. Granata udarila u drvo i ubila Šefika koji se bio sklonio pod pećinu. Pronašla ga žena Samija (1946). Bio ranjen u ruku još 1993. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*.
43. **Zvonić Hamid**, rođen 1949. godine. Ubijen u jesen 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Mostara, kod zgrade *SDK* u Titovoj ulici dok je pomagao ranjenim civilima. Nema ga u *Bosanskoj knjizi mrtvih*. Član Civilne zaštite.

Spisak logoraša sa Carine u logorima HVO-a 1993–1994.

U spisku su civilne osobe, koje su živjele ili su rođene na Carini, a u trenutku hapšenja nalazili se ili stanovali na području Mostara koje je bilo okupirano od strane Hrvatske vojske i snaga HVO-a. U logorima HVO-a bilo je zatvoreno preko osam hiljada Bošnjaka. Poslije imena i prezimena navedeno je vrijeme boravka u logoru i naziv logora.[664]

1. Bakija Arif, 5 mjeseci i 15 dana, Heliodrom
2. Bakija Ibrahim, 5 mjeseci i 15 dana, Heliodrom
3. Bakija Saško Koka, 2 mjeseci i 10 dana, Heliodrom i Dretelj
4. Bjelavac Enes, 8 mjeseci i 15 dana, Heliodrom
5. Ćišić Ramiz, 2 mjeseci i 10 dana, Dretelj
6. Drljević (Nusreta) Đenad Đeno, 6 mjeseci, Heliodrom i Dretelj
7. Drljević (Ismeta) Sead, 6 mjeseci, Heliodrom
8. Drljević (Nusreta) Senad Nino, 6 mjeseci, Heliodrom
9. Humo Alija, 5 mjeseci, Heliodrom
10. Husić Jasmin, 5 mjeseci i 15 dana, Heliodrom
11. Ibrulj Fatima, 3 mjeseca, Vojno
12. Ibrulj Mugdim, 8 mjeseci, Vojno i Helidrom
13. Kajan (Ahmeta) Esad, 8 mjeseci, Heliodrom
14. Karić Miralem, 8 mjeseci i 20 dana, Heliodrom
15. Kasumović Hasan, 8 mjeseci i 20 dana, Heliodrom
16. Kevelj Jusuf Živa, 5 mjeseci i 15 dana, Heliodrom
17. Kreso Miralem, 4 mjeseci i 15 dana, Heliodrom
18. Maksić Ibrahim, 5 mjeseci i 15 dana, Heliodrom
19. Mehić Salem, 5 mjeseci i 15 dana, Heliodrom
20. Mišić Muhamed, 8 mjeseci i 15 dana, Heliodrom i Vojno
21. Muhović Idriz, 8 mjeseci, Heliodrom
22. Trbonja Mili, 9 mjeseci i 20 dana, Heliodrom i Mašinski fakultet
23. Vejzović (Džemala) Sandi, nedostaje podatak

[664] Dokumentacija Opštinskog udruženja logoraša Mostar i intervjui sa logorašima.

Higijenski zavod – Ratna bolnica 1993–1994.

Slika br. 75. Higijenski zavod 1935, tri godine poslije izgradnje.

Tri dunuma harema sjeverno od Fatime kadun džamije je 1932. godine za cijenu od 150.000 dinara prodato za izgradnju Zdravstvenog doma (kasnije Higijenskog zavoda). O tome smo više pisali u odjeljku *Carinske džamije i vakufi – Carinski harem*. Prema projektu Petra Borasa zgrada je napravljena 1932. godine.[665] Za vrijeme Drugog svjetskog rata u zgradi je bila ambulanta njemačke vojske, a poslije rata Higijenski zavod sa bakteriološkim laboratorijem. Za vrijeme kratkokrajnog zauzimanja lijeve obale Mostara od strane četnika i JNA, objekat je opljačkan i devastiran. Napadom hrvatskih snaga 9. maja 1993. godine, u Higijenskom zavodu je počelo reorganizovanje Ratne bolnice u veoma teškim

[665] *Središnji objekt kompleksa kamena je jednokatna građevina pravilne simetrične prostorne dispozicije s dva bočna krila s arkadnim trijemovima. Sva su tri objekta zaključena krovištima, a otvori su izdužene polukružne monofore i bifore. Raščlamba je neorenesansna. Kapacitete namijenjene primanju bolesnika punile su višekrevetne i pokoja jednokrevetna soba, a ulazni su dijelovi bočnih krila bili rezervirani za liječničke ordinacije.* / Sanja Zadro, *Mostarska arhitektura od 1850. do Drugoga svjetskog rata*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2017, str. 190.

uslovima. *Prvih mjesec i po dana na jednoj jedinoj česmi prali su se ranjenici, ljekari pred operaciju, veš i posuđe. Nije bilo kesa za transfuziju krvi, niti mogućnosti da se odredi krvna grupa. Pet metara od ulaza u operacionu salu nalazio se klozet čučavac u koji je cijela mahala dolazila. Osoblje je dalo ogroman doprinos u zbrinjavanju ranjenika. Naprimjer, glavnu sestru instrumentarku dok je išla na posao 9. maja 1993. godine, hrvatske snage su zatvorile i isprebijale, a ona se takva isprebijana javila u Higijenski da radi.*[666]

Slika br. 76. Fotografija je iz 1961. godine. Četrnaestogodišnja učenica osmog razreda Sabaha Derviševi, kasnije udata Hadžić. Glavna medicinska sestra u Ratnoj bolnici u Higijenskom zavodu.

Ratna statistika bolnice

Kroz Ratnu bolnicu u Higijenskom zavodu od 9. maja do kraja decembra 1993, što je ukupno 236 dana, prošlo je 6.000 ranjenika, od toga 2.001 težih. Izvršeno je 986 operativnih zahvata, od toga jedna operacija vađenja gelera iz srca djevojke, koja je preživjela. Registrovano je 1.500 mrtvih u bolnici. U ovom periodu rođeno je 250 beba.[667] Bolnica je pokrivala samo dio Mostara od sjevernog do južnog ulaza u grad, a mrtvi i ranjeni van tog područja nisu ovdje registrovani. Načelnik Ratne bolnice, do njegovog odlaska u Sarajevo u martu 1994. godine, bio je hirurg dr. Zlatko Skikić, a glavna medicinska sestra Sabaha Hadžić (na predhodnoj slici br. 76), rođena 1947. godine, u vrijednoj porodici Hamdije Derviševića u Džajinom sokaku (ulica Hilme Hakala), vidjeti kuću B 4 u odjeljku knjige *Stanovnici mahale Carina 1935–1995.*

[666] Sjećanje načelnika Ratne bolnice dr. Zlatka Skikića. / Nurdžihana Đozić, *Iznad ništavila: Hirurgija u ratu u Bosni i Hercegovini 1992–1995*, Žena, Sarajevo, 2000, str. 393-395.

[667] Bolnički dnevnički zapisi preneseni u knjizi Nurdžihane Đozić, *Iznad ništavila: Hirurgija u ratu u Bosni i Hercegovini 1992–1995*, Žena, Sarajevo, 2000, str. 392.

Članovi tima Ratne bolnice u Higijenskog zavodu 1993–1995. godine[668]

U donjim spiskovima imenovane osobe nisu istovremeno radile, niti su svi cijelo vrijeme hrvatskih napada bili angažovani u bolnici. Također, neki dolje navedeni zdravstveni radnici nisu bili stacionirani u objektu Higijenskog zavoda, nego u improvizovanim medicinskim punktovima u drugim dijelovima grada. Sredinom 1994. godine bolnica se seli u južnu industrijsku zonu grada, u skladište preduzeća *Velmos*, u kojem je montirana kontejnerska bolnica, poklon muslimana Južnoafričke Republike.

Trideset i dva ljekara:

Ademović Ismet
Duraković Edina
Fočić Malina
Hadžiomerović Zijo
Imamović Nedžad
Lakišić Edin
Milavić Snježana
Obradović Ibro, aps. medic.
Rahimić Mirsad
Sarić Bajro
Šehović Nedžad
Čamdžić Almira
Duraković Muhamed
Guzin Zlatko
Humo Semir
Kadić Osman
Mahinić Alija, stomatolog
Mujić-Skikić Emela
Omanović Ramo
Rajkov Jovica
Skikić Zlatko, načelnik RB
Tucović Seid
Čorić Višnja
Džeko Nusret
Hadžić Ermin
Imamović Meliha
Konjhodžić Hafid
Milavić Dragan[669]
Muslibegović Adis
Puzić Zoran
Rizvanbegović Faruk
Spahić Muhamed

Četiri farmaceuta:

Čerić Senad, načelnik apoteke
Gološ Jasminka
Mahić Hiba
Vele Salko, dipl. inž. hemije

Sto i četiri medicinske sestre i tehničara:

Aršinović Enisa
Begović Meaz
Brekalo Snježana
Avdić Halid
Benca Dunja
Brkan Halil
Avdić Samija
Bjelica Alma
Buvadić Sejdefa

[668] Spisak je iz knjige Nurdžihane Đozić, *Iznad ništavila: Hirurgija u ratu u Bosni i Hercegovini 1992–1995*, Žena, Sarajevo, 2000, str. 392, 402-403. Spisak je dopunjen istraživanjem Alije Behrama iz *Centra za mir i multietničku saradnju*, Mostar.

[669] Dragan Milavić je postavljen za Načelnika Saniteta IV Korpusa Armije BiH.

Buzaljko Nijaza
Čorbadžić Šefik
Dvizac Habib
Džubur Fikreta
Fazlić Džida
Gosto Emir Šora
Gušo Amira
Hadžić Haris
Humačkić Rasema
Jelovac Arif
Kajtaz Lejla
Kazimić Đila
Klarić-Pantić Mila
Krvavac Aida
Lerić Enisa
Macić Dervo
Mango Ragifa
Mujić Taib
Mušić Mustafa
Nožić Salko
Oručević Samira
Panić Anđa
Patak Lejla (Bijedić)
Puce Nada
Rašidović Alma
Rokša Adisa
Sefić Ajša
Sivonjić Sunita
Spahić Nerma
Škoro Mustafa
Trbonja Sejo
Vejzović-Škoro Maja
Čagalj Salih
Dedić Suada
Džeko Munevera
Elezović Emina
Galuža-Jekić Nataša
Gosto Raiza
Habul Ibro
Hadžić Sabaha, gl. m ses.
Ivanišević Verica
Jelovac Enes
Kanjiža Tanja
Kelecija Šefko
Kreso Zilha
Kuštrić Sead
Lerić Mehmed
Mahmutović Senija
Maslo Edina
Muratović Amra
Nazdrajić-Smajkić Minka
Oglić Lejla
Osmanović Belma
Pantić Slobodan
Petrović Linda
Puzić Ajlina
Redžić Mahmut
Salčin Sabira
Selimotić Majda
Smajić Samija
Šabanac Omer
Tabaković Ekrem
Turudić Azer
Začinović Zerina
Čampara Amela
Droce-Drljević Senada
Džubur Džulsa
Elezović Seka
Gosto Emina
Granić Emil
Hadžajlić Adrijana
Hadžiomerović Đani
Jašarević Rasim
Kajić Hasan
Kazazić Mugdim
Kevrić Jadranka
Krpo Anđa
Lazarević Gordana
Lukić Nino
Maksumić Mevlida
Mezić Sanela
Mušić Ekrem
Ništović Ajša
Omerika Sevda
Pajo Mila
Pašić Nadija
Popo Mufera
Rahimić Oksana
Repak Adnan
Salčin-Seknić Đula
Serdarević Goran
Spahić Ahmed
Škoro Ifeta
Taslaman Ševko
Turudić Mevlida

U ambulantama u zgradi *Socijalnog* i bivšeg *Komiteta SK* u Fejićevoj ulici aktivno su tokom rata radili i dr. Ibrahim Ibro Ćišić, te Enver Opijač i medicinska sestra Adisa Rokša. U ambulanti i mini bolnici i hitnoj pomoći u Donjoj Mahali, aktivno su radili ljekari Đino Kajtaz, Nedžad Šehović i Nazif Derviškadić kao i medicinar Salko Nožić.

U područnoj bolnici - ambulanti u atomskom skloništu u Zaliku između ostalih radili su Haris Hara Hadžić, Mugdim Kazazić, Vedrana

Čeho, Nerina Behram. U stacionaru *Dunav* u Fejićevoj, radili su braća Divanović, medicinski tehničar Mustafa Ekra Mušić, sestra Alma, Sloba Pantić i Dervo Macić.

Pored medicinskog osoblja, svoj doprinos Ratnoj bolnici dali su i vozači, električari, nosači ranjenika i drugi. Povremeno su dolazile ljekarske ekipe iz Sarajeva i ostajale koji mjesec dana u Mostaru.

Mrtvara

Ratni fotografi i snimatelji, pored novinara, od kojih su mnogi izgubili život, imaju velike zasluge da se istina o ratu u Bosni i Hercegovini 1992–1995. godine proširila svijetom. Među mnoštvom ratnih fotografija Mostara posebno se ističe slika belgijskog fotografa Laurenta van der Stockta kojoj ne treba komentar i koja je prvorazredni dokument.

Godine 1993. stanovnici Mostara su stavljali vlastite živote na kocku da bi osigurali osnovnu ljudsku potrebu – vodu. Na slici vidimo ženu koja prolazi pored improvizirane mrtvačnice pred kojom leži spremno petnaest mrtvačkih sanduka napravljenih od već korištenih dasaka, skinutih ko zna gdje. Već noćas u sanducima će ležati njeni ubijeni sugrađani, možda i ona sama?

Tragom fotografije došli smo na isto mjesto gdje je slika, 1993. godine, snimljena za vrijeme uništavanja grada od strane Hrvatske vojske i jedinica HVO-a. Razgovarali smo s ljudima koji su, za vrijeme rata, stanovali u neposrednoj blizini i pili kafu u slastičarnici *Slatka ćoša*, koju oni još uvijek zovu *Mrtvara*. Pokazali im sliku sa sanducima i pitali znaju li ko ih je kovao i odakle su nabavljali daske. Uputili nas na M. G. koji je u vrijeme rata bio vođe grupe od pet–šest ljudi, čiji je zadatak bio, da između ostalih poslova, osiguraju dostojan ukop poginulih stanovnika Mostara.[670] Pronašli M. G.[671] koji je, u najkraćem, rekao najbitnije podatke.

Izabran je ugrubo završeni poslovni prostor sa podrumom, tako da se opremanje mrtvih odvijalo u relativnoj sigurnosti od eksplozija granata. Prema Trbonjinom sokaku bio je mali podrumski prozor kroz koji se provlačio sanduk sa mrtvim tijelom. To se radilo uglavnom pod okriljem mraka. Ratna bolnica je bila u Higijenskog zavodu, koji je tačno prekoputa objekta, tako da se preminuli ranjenici samo prenesu preko ulice. Mrtvi su direktno s mjesta pogibije dovoženi u mrtvačnicu. Doktor iz Higijenskog zavoda, najčešće je to bio mladi Adis Muslibegović, prelazio bi ulicu, konstatovao smrt i pisao smrti list.

U protokol Ratne bolnice u Higijenskom zavodu od 9. maja do kraja decembra 1993. godine je upisano 1.500 mrtvih, što je u prosjeku

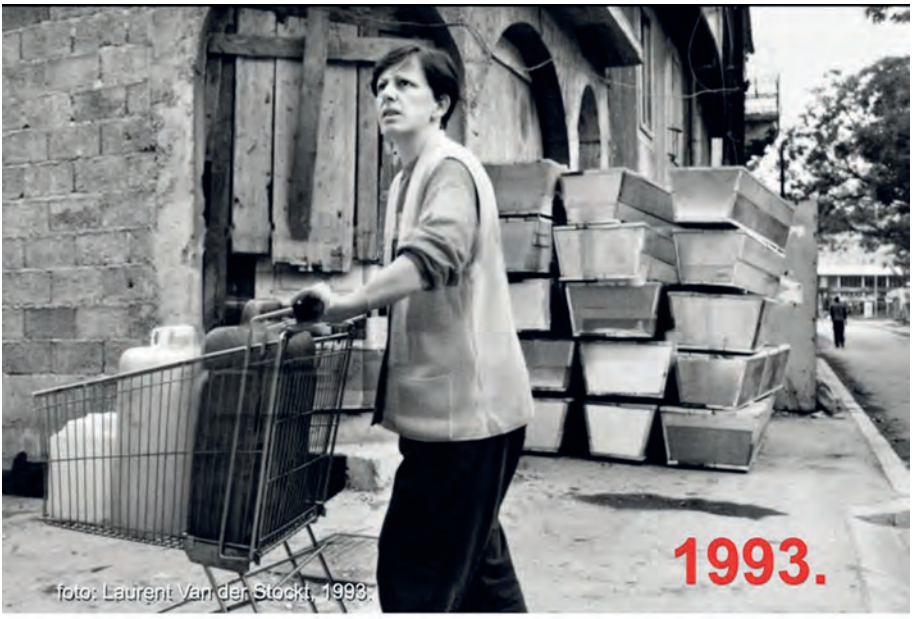
[670] Ova grupa je bila embrion komunalnog preduzeća *KOMOS*, koje je poslije rata 1995. godine osnovano za dio Mostara kojeg su odbranile jedinice Armije BiH.

[671] Svjedočenje M. G. – oktobar 2018. godine u Mostaru.

pet-šest mrtvih dnevno. Dženaze su klanjane u prizemlju polurazrušene *Vakufske kuće*, gdje prije rata bila prodavnica konfekcije *Modna kuća* u Fejićevoj ulici, tačno prekoputa malog harema Karađoz-begove džamije. Poslije urušavanja stropa oštećenog granatiranjem, klanjanje dženaza je premješteno u ulazni hol Narodnog pozorišta.

Za prve poginule sahranjene oko spomenika pjesnika Osmana Đikića nije bilo materijala za pravljenje sanduka, sahranjeni su u vrećama koje su dobili od neke humanitarne organizacije. Kasnije su koristili plastificirane bijele police od demontiranih stalaža u *Jugobanci* u Fejićevoj ulici, te pokoju dasku iz potpuno uništenih kuća. Kasnije su daske za sanduke i druge potrebe skidali u objektu *Pakeraja* iz fabrike *Đuro Salaj* u Vrapčićima. Grupa ovih radnika je više puta rizikovala vlastite živote, kako bi osigurali materijal za dostojan ukop svojih ubijenih sugrađana. Iz bivših magazina hrane, *Ekonomata*, u kasarni Sjeverni logor, poskidali su daske stalaža od kojih su kovali mrtvačke sanduke. To je bila konačna upotreba polica, na kojima je sto godina ležalo brašno, krompiri, makaroni i konzerve za vojnike, prvo, Österreichisch Ungarisches Militärwesen, pa Jugoslavenske kraljevske vojske, pa 1ª Divisione alpina Taurinense i 7. SS Freiwilligen Gebirgs Division *Prinz Eugen*, pa onda, od 1945. godine, Jugoslavenske narodne armije.

Pronašli smo i ženu sa slike u čijem se pogledu ogledao sav užas rata. To je Emina, rođena 1954. godine, kćerka bravara iz *Sokola*, Mirze Karića, koji je opet sin poznatog Mustafe Muje Karića, zaposlenog u kino *Zvijezdi* u Fejićevoj ulici. Emina se udala za Idriza Muhovića, s kojim dobija dvije kćerke. Muž Idriz se u vrijeme napada Hrvatske vojske i HVO-a na Mostar, koji je počeo 9. maja 1993. godine, našao u zapadnom dijelu grada, gdje je uhvaćen i zatvoren u logor *Heliodrom* u Bišću Polju. Kada je fotografisana, Emina je išla iz svoje kuće (vidjeti kuću broj H 38) u sokaku Pere Lažetića, pa sokakom Braće Trbonja, sve uz zidove kuća, držeći se zaklona. Na Titovoj ulici, južno od Higijenskog zavoda, nalazila se autocisterna iz koje su stanovnici sipali vodu. Emina je imala tri bidona u potrošačkoj korpi za samoposluge, koja je bila zajedničko vlasništvo više domaćinstava u njenom komšiluku.

Mostar, M. Tita 52 A, na uglu sokaka Braće Trbonja i Titove ulice na Carini.

Slika br. 77 i 78. Emina Muhović pred Mrtvarom 1993. i 2019. godine na istom mjestu.

Dječak Sanel Pošković – dvostruki ratni izbjeglica

Jedan od pacijenata Ratne bolnice u Higijenskom zavodu je bio i tada jedanaestogodišnji dječak Sanel Pošković. Ovo je njegovo svjedočenje.

Povlačenje srpskih snaga s lijeve obale Neretve, u ljeto 1992. godine, direktno se odrazilo na sudbinu preostalih Bošnjaka u istočnoj Hercegovini. U Gacku muškarce zatvaraju u logore, a žene i djecu protjeruju. Tako se razdvaja i porodica Mehmeda Mehe Poškovića, koji je do početka rata iste godine radio kao mesar i pekar u *Termoelektrani Gacko*. Srpske snage odvode Mehu, a njegova tridesetogodišnja supruga Fadila s desetogodišnjim sinom Sanelom i sedmogodišnjom kćerkom Sadetom, zajedno s drugim gatačkim ženama i djecom su potrpani u autobuse i 4. jula 1992. godine protjerani iz istočne Hercegovine. Velika kuća porodice Pošković, koja je sadržavala tri stana i potkrovlje ostala je bez svojih ukućana. Autobusi sa protjeranim Bošnjacima su preko Crne Gore i Kosova došli u makedonsko mjesto Studeničani, koje leži dvadesetak kilometara južno od glavnog grada Skoplja. Izbjeglice su primili mnogi od dvije hiljade makedonskih Bošnjaka, koliko ih je u Studeničanima bilo od ukupno sedamnaest hiljada stanovnika gradića.

Poslije dva mjeseca Fadila i djeca saznaju da je otac porodice, Mehmed, na razmjeni zarobljenika pušten, te da se nalazi u Mostaru u stanu svoje tetke u Omladinskoj ulici. Fadila i djeca, poslije mnogo teškoća, preko Srbije, Mađarske i Hrvatske, dolaze u Mostar, i na njihove veliko veselje, porodica Pošković je opet na okupu. Uz stalno granatiranje Mostara sa srpskih položaja živjeli su sa tetkom sljedećih šest mjeseci do 9. maja 1993. godine kada dolazi do općeg napada Hrvatske vojske i jedinica HVO-a na Mostar i odvođenja u logore i protjerivanja Bošnjaka. Bošnjake iz zapadnog dijela Mostara hrvatske snage hapse i protjeruju na istočnu stranu Mostara kojeg brani Armija BiH. Komšija u zgradi gdje žive sa tetkom, Hrvat, daje im ključeve svoje kuće, koja se nalazila u dijelu grada pod kontrolom Armije BiH. Napominje da u slučaju protjerivanja na lijevu obalu Neretve slobodno usele u kuću i koriste sve što se u njoj nalazi.

Nažalost, tako se i desilo, majka Fadila i njena djeca su po drugi put u nepunih godinu dana postali izbjeglice. Hrvatske snage ih, zajedno s ocem Mehmedom, preko linije razgraničenja protjeruju na stranu Mostaru koju je branila Armija BiH. Taj dio grada je bio pretrpan

prognanim stanovnicima iz dijela grada koje su osvojile Hrvatska vojska i jedinice HVO-a. Mnogi su utočište našli u bivšim prodavnicama, koje su bile opustošene nakon odlaska srpskih snaga s lijeve obale Neretve. Poškovići otključavaju avlijska vrata i ulaze u netaknutu kuću na Carini. Sljedećih šest mjeseci, zajedno s ostalim građanima Mostara, preživjeli su pakao, uz nedostatak hrane i vode, svakodnevno su granatirani. Otac Mehmed je radio u pekari koja je organizovana u Brankovcu, u blizini Pozorišta lutaka.

Oko šest sati navečer, u srijedu 17. novembra 1993. godine, hrvatske snage su počele s bjesomučnim granatiranjem dijela grada kojeg su branile snage Armije BiH. Sedmicu dana ranije tenkovskim granatama HVO-a srušen je Stari most. Nekoliko dana poslije sklopljeno je primirje, koje je prekinuto te srijede. Granate su učestalo padale u neposrednoj blizini kuće gdje je stanovala porodica Pošković. Mehmed je bio na poslu u pekari, dok su u kući, u mrklom mraku, ležali majka Fadila sa djecom, starom osam i jedanaest godina. Čekali su da granatiranje prestane. Kuća se tresla od eksplozija granata. Mali Sanel je osjetio da je mokar po stomaku i preponama.

Mama, upiškio sam se. – govori jedanaestogodišnji sin više puta, ležeći na podu s mlađom sestrom.

Nema veze, neka si. Ne boj se! Lezi, ne ustaj! – odgovara mama Fadila.

Po prestanku granatiranja mama pali lampu u kojoj se kao gorivo, kao i u svim ostalim polurazrušenim kućama tog dijela Mostara, koristio destilat iz mostarske *Vinarije*. Ugledavši djecu u krvi kućom se prolomio njen krik. Uz pomoć komšija odnijeli su Sanela i Sadetu u Ratnu bolnicu u Higijenskom zavodu. Sanelu su amputirali lijevu ruku iznad lakta. Sjeća se da su tu bili ljekari Semir Humo, Zlatko Skikić i medicinar Adnan Repak.[672] Sanel se čudio kako ne osjeća bilo kakvu bol. Pored izgubljene ruke, gelerima su mu oštećeni bubreg i jetra, dok je sestra Sadeta bila ranjena u stomak. Tada su prozori svih kuća koji su bili okrenuti prema mjestima odakle je djelovala hrvatska artiljerija bili zatvoreni vrećama pijeska, pa tako i prozori kuće u kojoj su boravili Poškovići. Na nesreću, geleri koji su ranili djecu su prošli kroz razmak između vreća, ne veći od jedan do dva centimetra.

[672] Kroz Ratnu bolnicu u Higijenskom zavodu od 9. maja do kraja decembra 1993. godine prošlo je oko 6.000 ranjenika, od kojih 2.000 teških. U protokol je upisano 1.500 mrtvih. / Nurdžihana Đozić, *Iznad ništavila: Hirurgija u ratu u Bosni i Hercegovini 1992–1995*, *Žena*, Sarajevo, 2000, str. 392.

Slike br. 79. Sanel 1996. godine uči voziti Pony bickl na početku Šolina sokaka (Ahmeta Pintula ulica).

Godina je 1996. Pred *Neboder* u Titovoj ulici dolazi kombi humanitarne organizacije *Caritas* iz Italije. Skupila se djeca i kroz prozor kombija gledaju dva bicikla. Jedno je trkaće, a drugo dječiji BMX. Italijani trkaći bicikl daju Aleksandru Džakuli, u Mostaru poznatijem kao Aco Biciklista.[673] Humanitarci drže dječiji BMX, neodlučni kome od djece da ga daju. Aco Biciklista pokazuje Italijanima Sanela, te oni, zahvalni što im je olakšao izbor, predaju bicikl presretnom Sanelu. Svako ko je nekad učio voziti bicikl, zna kako je teško održavati ravnotežu, čak i s dvije ruke. Svojom voljom i upornošću Sanel je vožnju brzo savladao. Na nekadašnjem neretvanskom kupalištu Bunuru također se sam naučio plivati.

[673] Aleksandar Džakula je bio posinak poznatog mostarskog partizanskog borca Mehmeda Mehe Arapa, rođenog 1919. godine. Početkom1950-ih godina Meho je bio na banjama u Banji Koviljači u Srbiji. Tu se upoznao s majkom Aleksandra-Ace i Dragana Džakule, koja je u banji radila kao sobarica. Vjenčavaju se i par nastavlja živjeti u Mostaru. Sa njima su i sinovi Mehine žene, Aco i Dragan. Kao prvoborac Meho dobija trosoban stan na Tekiji, gdje je porodica nastavila živjeti.

Slike br. 80. Sanel 2018. godine ispred opravljenog zida gdje je eksplodirala granata od koje je teško ranjen.

U Sanelu, dvostrukom prognaniku i žrtvi dvostruke agresije na Bosnu i Hercegovinu i pokušaju istrebljenja Bošnjaka nema bilo kakve gorčine i žala nad svojom sudbinom. Danas je on omiljen u društvu, pun života i član interventne spasilačke službe. Više puta je učestvovao u pronalaženju i spašavanju izgubljenih hodočasnika u vrletima oko Međugorja, te u više intervencija u Gacku, Foči, Jablanici i drugim mjestima. Intenzivno se bavi skijanjem i plivanjem i ima licencu ronioca – R1, prva zvjezdica, ronjenje do 21 metra dubine. Učestvovao je u petnaestak ronilačkih spasilačkih intervencija na Neretvi i njenim jezerima.

Stanovnici mahale Carina 1935–1995.

U ovom, zadnjem poglavlju knjige, navedena su imena više od pet stotina mahaljana Carine koji su između 1935. i 1995. godine živjeli u 342 kuće označenih na kartama u narednom tekstu.

Živeći na Carini i u drugim mahalama građanstvo Mostara, oblikovano dugotrajnom i kontinuiranom socijalnom transformacijom, od 1878. godine, pa do kraja XX stoljeća je bilo izloženo stalnim i agresivnim promjenama, prekidom društvenog razvoja, skokom iz jednog u drugo društvo, potpuno različitih društvenih, ekonomskih, političkih i vrijednosnih sistema, te strašnim ratnim razaranjima. Sve do kraja 1950-ih godina na Carini je još uvijek živjelo više starijih stanovnika koji su rijetko putovali van Mostara, ali je ipak pet država stiglo protutnjati ispod njihovih noga.[674] Samo ovo dovoljno govori kakva je burna historija prohujala kroz živote mahaljana Carine, njihove kuće, avlije i bašče.

Silnice svjetskih revolucija, ratova i nemira imali su utjecaj i na sastav stanovnika Carine. Tako su u mahali našli utočište i sigurnost dvojica Rusa bježeći ispred vihora Oktobarske revolucije, osmanski službenik koji nije želio živjeti u Ataturkovoj novostvorenoj republici, te italijanski i njemački vojnici koji poslije sloma svojih vojski i država ostadoše na Carini i oženiše se. Poslije raspada Austro-Ugarske i završetka Prvog svjetskog rata svi vojni i civilni službenici, te većina trgovaca i zanatlija, takozvani *kuferaši*, vratiše se u svoje matične postojbine – Poljsku, Mađarsku, Austriju, Sloveniju i Češku. Ipak, desetak porodica ostade u Mostaru, a neki od njih su živjeli i na Carini. Računa se da je za vrijeme austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom u današnju Tursku i druge zemlje koje su bile u sastavu Osmanskog carstva odselilo najmanje 140.000 Bošnjaka.[675] Sa Carine je u toj tužnoj koloni koja se kretala kaljavim putevima Rumelije bilo najmanje šest-sedam porodica. Njihova prezimena su izblijedila i u sjećanjima sadašnjih najstarijih stanovnika mahale. Ipak, tragove dvojice tih davnašnjih izbjeglica smo pronašli i njihove sudbine sačuvali u ovom poglavlju.

---

[674] Osmansko carstvo, Austro-Ugarska, Kraljevina SHS/Jugoslavija, NDH, Socijalistička Jugoslavija.

[675] Ilijas Hadžibegović, *Moderne migracije u Bosni i Hercegovini i nacionalni odnosi* (Skica za istraživanje), Prilozi Instituta za istoriju, XXII, 23. 1987, str. 64.

U prethodnim tekstovima smo naveli da se na kraju osmanskog perioda i kroz cijelo vrijeme austrougarske uprave i Kraljevine Jugoslavije Carinom nazivalo područje Mostara na lijevoj obali Neretve, sjeverno od Starog, pa do Carinskog mosta, sa istoka omeđeno Carskom džadom, danas Titovom, ili Glavnom ulicom. Izgradnjom mosta kod Musale i probijanjem ceste (danas ulica Braće Brkića) dotadašnja Carina je podijeljena na približno dva jednaka dijela. Južni dio postaje sve više trgovinski i upravni centar grada, dok je sjeverni dio, o kojem je ovdje riječ, ostao s ranijom urbanom mahalskom strukturom i nazivom Carina.

Poslije izgradnje hotela *Neretva* krajem XIX vijeka muslimanski stanovnici koji su u blizini imali bašte i kuće napuštaju taj dio,[676] a imanja kupuju i podižu kuće predstavnici novostvorene pravoslavne trgovačke buržoazije, tako da je u nekadašnjoj mahali Mehmed-ćehaje, u kojoj je još odranije živjelo dosta hrišćana, skoro 60% stanovnika bilo uglavnom pravoslavne vjere, uz nekoliko rimokatoličkih porodica. Još 1907. godine vakufsko povjerenstvo je raspravljalo o drastičnom smanjenju džematlija u ovoj mahali.[677] Dolaskom nemirnih vremena, sredinom XIX stoljeća[678] stanovnici s lijeve strane Carske džade, gledajući u pravcu

[676] Izgradnju hotela *Neretva* i pretvaranje Mostara u garnizonski grad, pratilo je otvaranje javne kuće i mnogobrojnih gostinica, što je za posljedicu imalo širenje alkoholizma među stanovništvom. Sve tri konfensionalne grupe Mostara su u toku austrougarske i uprave Kraljevine Jugoslavije imale svoja antialkoholičarska udruženja. Godine 1900. u Mostaru je bilo registrovano 119 gostionica, restorana i točionica pića! 69 vlasnika su bili pravoslavne vjere, 33 rimokatoličke i 17 vlasnika su bili stranci iz drugih dijelova Austro-Ugarske, među njima nekoliko Jevreja. / *Bosanski glasnik*, 1900. godine, str. 274.
Prema Trgovačkom zakonu od 7. juna 1883. godine morale su biti sudski protokolisane sve firme koje su plaćale najmanje 6 forinti poreza na čistu dobit. / Hadžibegović, Ilijas, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Svjetlost Sarajevo, 1980, str. 90.
U Mostaru je 1910. godine od ukupno 21.123 stanovnika, 4.731 bilo aktivnih vojnih lica, što iznosi 22%, ili svaki peti stanovnik grada. / Jasmin Branković, *Mostar 1833–1918*, University Press, Sarajevo, 2010, str. 156.

[677] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž, Mostar, Kutija 16, 1908, broj 112/08.

[678] Godine 1831-32. buknuo je pokret za autonomiju Bosne, kapetana Husein-bega Gradaščevića, u čijem slamanju je vidnu ulogu imao Ali-paša Rizvanbegović. Zahvaljujući tome Ali-paša postaje neprikosnoveni vladar Hercegovine. Otpor bosanskohercegovačkog begovata sultanovim reformama (tanzimat) završen je porazom protivnika reforme i ulaskom Omer-paše Latasa u Mostar 29. januara 1851. godine. Kasnije u Mostar dolaze vicekonzuli zapadnih zemalja, a 1875. godine

sjevera, od Fatime kadun pa do Tere Jahjetove džamije, ne žele, u skladu sa postojećim običajima, živjeti uz put,[679] pa te prostore uglavnom naseljavaju pravoslavni stanovnici.[680]

Između dva svjetska rata Mostar nije održao kontinuitet sa svojom prošlošću, nego je u odnosu na njegov raniji život zamro i spustio se na niži nivo. Kulturno-prosvjetna društva čiji je procvat bio za vrijeme austrougarske uprave izgubila su polet, zamrla i ugasila se. Prestali su da izlaze mnogi časopisi i novine, a veze s mnogim kulturim i javnim radnicima su prekinute.[681]

Sredinom 1930-ih godina u Bosni i Hercegovini su, iako je postojalo više političkih grupa, dominirale tri političke partije koje su okupljale tri naroda. Srbi su se uglavnom svrstavali oko *Radikalne partije*; *Hrvatska seljačka stranka* okupljala je manje-više sve hrvatske mase, a Bošnjake, tadašnje muslimane, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*. Jedan manji broj Bošnjaka, ekonomski samostalnih, koji su optuživali beogradski režim za unitarizam i propast muslimanskog svijeta, a nezadovoljni slabom i netransparentnom politikom *Jugoslavenske muslimanske organizacije,* prilazili su *Hrvatskoj seljačkoj stranci.* Nekolicina Bošnjaka, općinskih i državnih činovnika vjernih vladajućem režimu, pripadali su *Radikalnoj partiji.*[682] Mostarska orgnizacija Komunističke partije s nekoliko desetina članova na izborima 1938. godine dobila je blizu pet stotina glasova.[683]

---

rasplamsava se ustanak u istočnoj Hercegovini, koji je za cilj imao pripojenje tih dijelova Osmanskog carstva Crnoj Gori.

[679] Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, prilozi za orijentalnu filologije, broj 3-4, 1952, str. 236.

[680] Tako su od raskrsnice Braće Brkića i Titove ulice, s lijeve strane, krećući se prema sjeveru kuće izgradile ili stanovale pravoslavne porodice Čokorilo, Šola (više kuća), Krulj, Petrić, Bjelobrk (više kuća), Belović, Antelj, Milović, Kuzmanović, Karan, Samardžić, Kandić, Raše, Ivanišević, Radulović, Balorda, Vukan, Zurovac, Lozo.

[681] Avdo Humo, *Moja generacija*, Vrijeme, Zenica, 2019, str. 182-183.

[682] Avdo Humo, *isto kao gore*, str. 179.

[683] *Mostarska organizacija Komunističke partije Jugoslavije je na listi Stranke radnog naroda učestvovala na skupštinskim izborima 1938. godine i dobila 473 glasa, pored slabe organizovanosti i malobrojnog članstva, koje je u junu 1940. godine imala svega 28 članova*. / Sjećanja Džemala Bijedića, *Hercegovina u NOB-u, april 1941. - juni 1942*, knjiga 2. Vojnoizdavački i novinski centar – Beograd, Istorijski arhiv Hercegovine – Mostar, Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije, Knjiga dvetsto osamdeset peta, Beograd, 1986, str. 23-31.

Ranije smo pisali o osiromašenju muslimanskih stanovnika Mostara između dva svjetska rata, što je bila posljedica agrarne reforme Kraljevine SHS/Jugoslavije. Nekada bogate porodice preko noći su postajale siromasi.[684] Samo nekoliko najpoznatijih ulemanskih porodica sa Carine slali su djecu na univerzitetsko školovanje. Većina drugih stanovnika se zadovoljavala time da djecu pošalju da izuče zanat u radnji ili radionici nekog gradskog majstora i kućnog prijatelja. Doktor Hasan Mahić[685] i drugi bošnjački intelektualci Mostara, između dva svjetska rata, obilazili su stare bošnjačke familije i s očevima razgovarali o potrebi školovanja djece. Mada osiromašene, te porodice po tradiciji su generacijama bile priznate kao poštene, ponosne i držale su do časti i obraza, a njihovo mišljenje se u mahali uvažavalo.[686] Tako je na Carini i u drugim mostarskom mahalama uoči Drugog svjetskog rata živjelo mnogo siromašnih mladih nezaposlenih, kalfi i sezonskih radnika, potomaka nekad bogatih i uglednih porodica, koji su tražili izlaz iz teške lične situacije. Na radničkim okupljanjima i skautskim organizacijama[687] pojedinci su slušali propagiranje socijalističkih ideja

[684] *Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u Mostaru je živjelo mnogo muslimanske sirotinje, što je sve bilo posljedica nehumanog rješenja agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini i velike zaostalosti i neprosvijećenosti muslimana. Muslimanska društva: „Ittihad", „Gajret", „Narodna uzdanica", „Rahmet" i „Ihvan", mnogo su radila na prikupljanju priloga u novcu i naturi i potpomaganju i zbrinjavanju muslimanske sirotinje, posebno djece. Društva „Gajret" i „Narodna uzdanica" imali su u Mostaru, u vremenu od 1920. do 1945. godine, svoje konvikte kroz koje je prošao i školovao se velik broj muslimanske omladine. Ovi konvikti izdržavali su se iz prihoda koji su prikupljani od sitnih zanatlija, trgovaca i posjednika i jednokratnih pomoći koje je davala gradska općina i mali broj ustanova i preduzeća. Na potpomaganju i zbrinjavanju sirotinje u gradu najviše je radilo Muslimansko pokopno društvo „Rahmet" koje je, pored svoje osnovne djelatnosti — sahranjivanje umrlih muslimana, vršilo i mnoge humano-socijalne akcije u gradu i okolini. „Rahmet" je besplatno sahranjivao sve umrle siromašne muslimane.* / Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str, 176-177.

[685] Svjedočenje sagovornika. / Mostar, 2018.

[686] Danilo Bilanović (1925-1994), prvoborac, rukovodilac u SKJ, ambasador SFRJ u Nigeriji i Indiji), *Naša mladost*, Sarajevo, 1981, Arhiv HNK/Ž Mostar, Nepublikovana memoarska građa, Nesređena građa, str. 1-10.

[687] U kući Jefte Bjelobrka u kojoj je nekad bio smješten Britanski vicekonzulat na Carini (kuća F 16) pred Drugi svjetski rat su bile prostorije *Steg Skauta*, koji je bio organizovan u tri voda (*Lav, Tigar i Ris*) u kojima se okupljala srednjoškolska omladina i učenici zanata i slušali predavanja o socijalizmu, eksploataciji radnika, kraljevskom diktatorskom režimu, revoluciji i komunizmu. / sjećanja Daniša (Mustafe) Hrvića, rođenog 1926. godine, Arhiv HNK/Ž Mostar, *Nepublikovana memoarska građa*, Nesređena građa, str. 1-4.

o jednakosti svih ljudi i radnika, ispravljanju društvenih nepravdi, te su ta mišljenja prenosili svom okruženju. To je bio jedan od razloga da je izbijanjem Drugog svjetskog rata na Carini i drugim mostarskim mahalama bilo mnogo simpatizera Pokreta otpora, a iz više porodica i aktivnih sudionika te borbe.[688] Sa Carine je pet boraca NOP-a proglašeno narodnim herojima.[689]

Period poslije Drugog svjetskog rata karakteriše vrijeme obnove koja je započela širokom industrijalizacijom siromašne i agrarne zemlje. Ranije se više od polovine ljudi bavilo poljoprivredom. To se ubrzano počelo mijenjati u šezdesetim godinama. Od 1961. do 1971. godine postotak poljoprivrednog stanovništva spao je sa 50,2 na 37,2%, a 1981. godine taj je postotak iznosio samo 16,6%.[690] Rezultat toga je bio ogroman priliv ruralnog stanovništva u gradove, pa tako i u Mostar. Tako se broj stanovnika Mostara od 1945. do početka 1970-ih godina povećao više od tri puta. Odmah poslije 1945. godine na Carini su nacionalizovane desetine kuća u koje su smještene porodice koje su po potrebi posla zapošljavane u Mostaru. Sve takve pridošlice su od mahaljana prihvatane otvorenih ruka, a njihova djeca su se već kroz nekoliko dana igrala i družila sa carinskom djecom i prihvatala njihove običaje kao da su tu godinama.

U Mostaru su na desnoj obali, gdje su nekad bile bašte i povrtnjaci, nicala nova naselja. Do 1970-ih godina izgrađeno je preko 3.200 novih stanova u kojima je živjelo onoliko stanovnika koliko je Mostar imao 1945. godine. Mnogi mladi stanovnici Carine koji su vremenom završili škole i zanate, dobili djecu, kroz rad su od svojih preduzeća dobili stan u nekoj zgradi u novoizgrađenim naseljima. Ipak, ta nova naselja nisu nikada dobila neku socijalno-društvenu strukturu kakvu su imale mahale gdje se živjelo otvoreno, višestruko povezano kroz svakodnevnu komunikaciju koja je obuhvatala gotovo sve oblike života. Tako su ti stanovnici novih naselja uvijek ostajali stanovnicima one mahale u kojoj su rođeni i odrasli.

---

[688] Neke od tih mahalskih porodica, od kojih je većina sa Carine: Alikalfić, Arpadžić, Arap, Balorda, Bijavica, Bijedić, Bilanović, Bostandžić, Brkić, Bubić, Ćemalović, Ćišić, Danon, Dizdar, Fejić, Frenjo, Grebo, Hadžić, Hakalo, Humo, Hrvić, Husković, Ivanišević, Kazazić, Koluder, Kreso, Kurt, Lakišić, Lažetić, Mujić, Papo, Pintul, Puzić, Šabanac, Šaran, Šarić, Taso, Trbonja, Vuković, Zahirović, Zvonić.

[689] To su: Mladen Balorda, Rifat Frenjo, Ahmet Pintul, Hasan Zahirović Laca i Mehmed Trbonja.

[690] Azra Đelmo, *Modernizacija i oblikovanje potrošačke kulture u Mostaru ranih 1970-ih*, časopis *Hercegovina*, broj 18, 2019, str. 137-149.

Dok se na desnoj obali Neretve gradio novi dio grada, mahale su dugo vremena ostale sa neasfaltiranim ulicama, često bez kanalizacione mreže i nedovoljnog elektičnog napona, ostavljene da postepeno nestanu – da se rastoči fina čipka posebnog načina života i svijesti, tkana 400 godina. Samo na jednom malom prostoru kakva je Carina u periodu 1947–1954. godine srušene su ili zapaljene četiri džamije! Samo ovi vandalski postupci rušenja objekata starih četiri stotine godina zahtijevaju posebnu naučno-historijsku obradu.

Poslije Drugog svjetskog rata, u svim političkim akcijama vlasti, riječi *màhala* i *čaršija*[691] su imale negativne konotacije i bile sinonim za konzervativnu sredinu uskih i nazadnih pogleda. U javim nastupanjima, na radnim mjestima i neformalnim druženjima pripadnici novostvorene društvene elite su ismijavali i odbacivali stoljetne gradske običaje i normative ponašanja kao znak *zaostalosti* i *neprosvijećenosti*. Kultura u ophođenju sa ženama, njegovanje porodičnih i vjerskih praznika, ikavski izgovor starijih stanovnika mahale je smatrano ostatkom *mračne prošlosti*. U stalnoj klasnoj borbi komunistička vlast, sa dominantno ruralnim vodstvom, po svaku je cijenu željela rastočiti i promijeniti te tradicionalne, urbane, socijalno-političke grupacije koje su stoljećima unazad formirale javno mnijenje, a vlast ih klasificirala kao neprijateljski građanski sloj i sitnu buržoaziju.[692] Ne znamo koliko je na tu politiku utjecao *socijalistički urbanizam*, ili *demahalaizacija* koja se u istom vremenskom periodu (1945–1955) provodila na dijelovima novoformiranih socijalističkih

[691] *To je onaj čaršinlijski mentalitet koji se bavio širenjem lažnih glasina, ogovaranjem, sijanjem sumnji u ljude i slično, koji je time nadomještao svoju uskost i ograničenost, ostvarivao sebičnost i karijerističke pretenzije.* / Raif Dizdarević, bivši član Predsjedništva SFRJ, na predstavljanju knjige Danila Bilanovića 17. 12. 2004. godine u svečanom salonu Kantona Sarajevo, Most, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, br. 183 (94 - nova serija), god. XXX, Mostar, februar/veljača 2005.

[692] Interesantno je vidjeti kako su se za vrijeme socijalističke Jugoslavije 1950-ih godina pisale biografije sudionika NOP-a koji nisu imali radničko ili seljačko porijeklo, što se automatski uzimalo kao prednost. Tako u biografiji Husnije Kurta, čiji je otac završio vjerske škole koje su bile u rangu teološkog fakulteta, bio *muderis i kurra hafiz*, stoji: *Rodio se u Mostaru u malograđanskoj porodici. [...] U ovoj sredini uzrastāo je Husnija, a razvio se kasnije na studijama u čovjeka naprednih nazora.* Za Fatimu Ševu kćerku hadži Alije, koju su četnici 1944. godine zaklali u partizanskoj bolnici, u karakteristikama se navodi da *je drugarica i ako potječe iz sitno buržoaske porodice od prvog dana pristupila u pokret.* / Arhiva Saveza boraca NOR-a 1941–1945, žrtve fašističkog terora / HNK/Ž Mostar, broj 435.

zemalja koji su dugo vremena bili pod Osmanskim carstvom i gdje su postojala naselja osmanske urbanistike.[693]

Za 461 ukućana iz 342 kuće koji su u periodu 1955–1965. godine radili ustanovili smo njihova zanimanja. Carina je cijeli period između dva svjetska rata bila mahala u kojoj su, osim nekoliko izuzetaka, živjeli siromašniji stanovnici Mostara, uglavnom radnici. To se nastavilo i poslije 1945. godine. Postojala je i negativna selekcija; ljudi koji su zahvaljujući svom višem obrazovanju, ili političkoj funkciji, dobivali radna mjesta u Sarajevu, Beogradu ili Zagrebu, odlazili su iz mahale i Mostara. Također su mnogi studenti koji su učili u ovim gradovima poslije završetka obrazovanja ostajali živjeti u njima. Od mnogih takvih samo da pomenemo dva dječaka sa Carine, iz kuće J 24 i kuće K 4, koji su otišli na školovanje i vremenom postali piloti i kapetani najvećih putničkih aviona; Azer Hadžiomerović, sin Šaćira i Džemal Numankadić, sin Ahmeta.

U ranijim poglavljima knjige vidjeli smo da je u prvoj mahali Carine, Fatime kadun, 1585. godine od pedeset i jednog poreznog obveznika većina bila majstori uslužnih zanata; sedam kovača, po tri–četiri krojača, papudžije i kožarska majstora, te nekoliko konjanika osmanske vojske i posadnika mostarske tvrđave.

Četiri stotine godina kasnije na Carini, u periodu 1955–1965. godine, od 461 zaposlenog čak 75% su bili radnici (vidjeti narednu tabelu broj 15). Polovina radnika je imala izučen neki zanat. U to poslijeratno vrijeme obnove zemlje, bez dovoljnog broja mehanizacije, mnogi poslovi su se obavljali ručno. Tako je na radnim mjestima gdje se nije tražilo neko specijalizirano višegodišnje stjecanje znanje iz mahale Carina bilo zaposleno 180 osoba i to: rudara, radnika na utovaru i istovaru robe, pomoćnih kuharica, nekvalifikovanih i polukvalifikovanih građevinskih radnika, rukovalaca betonskih mješalica i drobilica, poslovi na gašenju kreča, pomoćnih radnika na održavanju lokomotiva i vagona, te uskotračne željezničke pruge; podmazivača kola, kočničara, skretničara, vratara, čuvara pruge, kola i magazina,[694] te ložača parne lokomotive,

[693] *U socijalizmu, stare mahale su postale zakleti neprijatelj socijalističkih planera i trebalo je da ih zamijeni Socijalistički grad.* / Dominic Teodorescu, *The modern mahala: making and living in Romania's postsocialist slum,* Department of Social and Economic Geography, Uppsala University, Uppsala, Sweden, 2018, str. 6.

[694] Na željezničkoj stanici Mostar još 1937. godine bilo je zaposleno oko tri stotine radnika. Još dvije stotine radnika bilo je zaposleno u Ložionici Mostar. Osim mostarske bile su ložionice i ložioničke ispostave u Konjicu, Bradini, Jablanici, Čapljini,

radnika *Fabrike duhana* i radnika na održavanju javnih površina, te čišćenju bolnica, škola i poslovnih prostorija.

Na poslovima gdje se tražilo srednje stručno obrazovanje radilo je 38 osoba, što iznosi osam posto od svih zaposlenih. Poslije Drugog svjetskog rata do navedenog perioda već je nekoliko generacija završilo srednje škole. Među ovim zaposlenim bilo je najviše učitelja, zatim medicinskih sestara pa knjigovođa sa završenom ekonomskom školom. Bilo je i nekoliko željezničkih i poštanskih činovnika.

Sa Carine je petnaestak godina poslije završetka Drugog svjetskog rata 36 osoba radilo na poslovima za koje nije bila potrebna srednja škola, mada su je neki od uvrštenih u ovu grupu imali. To su poslovi prodaje po raznim trgovinama odjeće, obuće, hrane, na Tepi, te prodaja uglja i ogrjevnog drveta na gradskim stovarištima. Drugi su radili na poslovima raznih evidentičara, magacionera, podvornika, telefonistica, normiraca rada, portira, konduktera, poštara, stražara i kurira. U ovu grupu je uključeno i nekoliko kočijaša koji su vršili prevoz konjskom zapregom do početka 1960-ih godina kada je u Mostaru zabranjen takav prevoz, pa su neki od prevoznika[695] otišli u srednju Bosnu gdje takav prevoz još uvijek bio dozvoljen. U ovoj grupi su i tri milicionera sa Carine, Matrak, Kavazović i Šejtanić.

Na poslovima gdje se tražilo više i visoko obrazovanje, uglavnom u prosvjeti, do 1965. godine još uvijek su većinu činila djeca nekadašnje gradske pravoslavno-trgovačke buržoazije koji su živjeli u kućama izgrađenih na razmeđu XIX i XX stoljeća u Mehmed-ćehajinoj mahali, sjeverno od hotela *Neretva*. Pored njih, u ovoj grupi je desetak visoobrazovane djece iz nekadašnjih carinskih vakifskih i ulemanskih porodica; Lakišić, Slipičević i Džabić. Pored ove grupe do kraja 1960-ih godina univerzitetsko obrazovanje stječu djeca iz ostalih porodica. U ovo vrijeme besplatnog socijalističkog obrazovanja enormno je poraslo školovanje bošnjačke omladine, pa je ubrzo dostignut zaostatak iz vremena Kraljevine Jugoslavije, kada su, u prosjeku, Bošnjaci imali daleko niži nivo obrazovanja nego Srbi i Hrvati.[696]

Trebinju, Dubrovniku, Zeleniki i Plavnici sa ukupno 800-1.000 zaposlenih i bile su zadužene za održavanje i popravku lokomotiva i vagona na uskotračnoj pruzi od Sarajeva pa sve do Zelenike u današnjoj Crnoj Gori. / Josip B. Hušner, *Šematizam osoblja oblasne direkcije državnih željeznica Sarajevo*, 1937, Sarajevo.

[695] Naprimjer, Alija Zvonić sa Donjeg puta, danas ulica H. Zahirovića Lace.

[696] Tako je 1931. godine tek 107 Bošnjaka pohađalo učiteljske škole, dok je na jugoslavenskim univerzitetima studiralo svega 197 Bošnjaka/muslimana što je bilo samo

Na području Carine stanovalo je osam oficira i podoficira JNA. Niko od njih nije bio porijeklom sa Carine, nego su živjeli kao podstanari u mahali, a na posao išli u obližnji Sjeverni logor.

Do kraja 1950-ih godina na Carini su pomrli svi bivši vakifi, vjerski službenici; imami, hatibi i mujezini, kao i muderisi i hafizi, koje smo spominjali u prethodnim poglavljima, a mlađih zamjena nije bilo.

Radnici na održavanju, u proizvodnji i uslužnim djelatnostima (od toga 167 zanatlija).	347	75%
Poslovi sa srednjoškolskim obrazovanjem u školstvu, zdravstvu, privredi i javnoj upravi.	38	8%
Administrativni i pomoćni poslovi u trgovini, komunalnim preduzećima i drugim organizacijama, sa srednjim, ili nižim obrazovanjem.	36	8%
Poslovi u školstvu, zdravstvu i javnoj upravi sa višim i visokim obrazovanjem.	32	7%
Oficiri i podoficiri JNA.	8	2%
UKUPNO:	**461**	**100%**

Tabela br. 15. Zaposleni mahaljani Carine 1955-1965. godine prema vrsti posla i stepenu potrebnog obrazovanja.

Oko 1960. godine na Carini je živjelo mnogo zanatlija koji su izučili svoja znanja još prije Drugog svjetskog rata. Većina njih je bila zaposlena na željeznici uskotračne pruge i pripadajućim radionicama, a kasnije u *Sokolovim* pogonima. Carina bi se mogla nazvati i mahalom mašinovođa parnih lokomotiva. Tako je prije izbijanja Drugog svjetskog rata na Carini živjelo više od deset mašinovođa, što se može objasniti blizinom mostarske *Ložionice* do koje je trebalo samo preći Carinski most. Na kraju 1950-ih godina u ulici Mladena Balorde, na potezu

1,3% studentske populacije. Pred Drugi svjetski rat, 1939. godine udio muslimana/Bošnjaka u tadašnjoj Jugoslaviji u vrhovima vlasti, odnosno na višim ili rukovodećim mjestima, bio je sasvim neznatan. Te godine Bošnjaci su zauzimali svega 30 takvih mjesta ili 1,2 posto. Husein Alić je u časopisu *Kalendar Narodne uzdanice* za 1940. godinu (strana 160-167) i za godinu 1941. (strana 154-156) objavio spisak oko 800 Bošnjaka koji su 1939. godine imali fakultetsko obrazovanje. Tačnije, to je spisak *muslimana koji vrše svoja zvanja po cijeloj Jugoslaviji, a rodom su iz Bosne i Hercegovine*. / Više izvora, Ahmet Kurt, *Porodica Kurt iz Mostara : Historija i rodoslov*, Mostar, 2017, str. 149.

dugom svega 150 metara, od Kurtova do Zvonića sokaka, stanovalo je pet mašinovođa parne lokomotive: Husein Ćišić, Hasan Behmen, Muhamed Repak, Bartol Sušić i Muhamed Kurt. Dvojica mašinovođa sa Carine su poginula upravljajući vozom, Edhem Kapić (1944) i Muhamed Kurt (1958). Otvaranjem pamučne industrije *Đuro Salaj* u Vrapčićima, krajem 1950-ih godina, u *Gavrinu kuću* doseljava više porodica iz udaljenih dijelova Jugoslavije čiji su očevi, kao majstori i poslovođe, raspoređeni na rad u ovu fabriku.

Kao što se vidi iz naredne tabele zanata koje su imali stanovnici Carine, najviše je bilo automehaničara, ali i mehaničara za održavanje raznih proizvodnih mašina. Sve zanatlije su bile zaposlene u državnim pogonima, ili u podržavljenim zanatskim radionicama i zadrugama. Samo su nekolicina obučara, brijača, muških krojača, poslastičara i kovača imali svoje privatne zanatske radnje.

U vrijeme poslije Drugog svjetskog rata, bez dovoljno motornih vozila i kamiona posebno cijenjeni su bili vozači. Vozače smo svrstali među zanatlije, jer su mnogi od njih to i bili. Ranijim bravarima, mašinistima i mehaničarima, koji su posebno bili vrijedni na poslu, povjeravano je upravljanje rijetkim motornim vozilima. To se smatralo napretkom u poslu. Tako je na Carini krajem 1950-ih i početkom 1960-ih godina živjelo četrnaest vozača autobusa i kamiona, a dvojica su upravljali službenim autima.[697]

Više carinskih domaćinstava je, 1950-ih godina, držalo po jednu ili dvije krave, pa su prodavali višak mlijeka, što je bio važan izvor dopunskih prihoda. Neke od tih porodica su sa Islamskom zajednicom sklopile ugovor o napasanju krava u Carinskom haremu, pa je sjeverni i južni dio harema kolokvijalno dobio imena po prezimenima ovih porodica.

Na Carini je stanovalo nekoliko vlasnika privatnih šnajderskih dućana za šivenje i prekrajanje muške odjeće (Drljević, Torlo, Koprivica, Babić, Šemrd), dok se izrada odjeće za žene i djecu obavljala u kućnoj

[697] To su bili: Ibrahim Gubeljić-*Cikorija*, vozač direktora *Predionice*, Esad Kruškonja, SO Mostar, Gojko Gačić, Mostarska bolnica, Osman Alajbegović Šeha, *Predionica*, Jusuf Kanjiža Livnjak, *Autoprevoz*, Mustafa Duranović Duko, *Otpad i GP Hercegovina*, Pero Ramljak, *Boksitni rudnici*, Silvio Vizmara *Talijan*, *Rudnik mrkog uglja*, Muhamed Koluder, *Elektro-Hercegovina*, Mehmed Hazirović-Mešak, vozač direktora Pošte, Mehmed Lalić, *Autoprevoz*, Alica Trbonja, *Voćar*, Muhamed Kazazić Hamo, *GP Hercegovina*, Drago Čokorilo, *Higijenski zavod*, Milovan Petković, *Predionica*, Ahmet Hadžiomerović, *Elektro-Hercegovina*.

radinosti. Mnoge djevojke, posebno iz boljih kuća, u miraz su donosile šivaću mašinu *Singer*, na kojoj su šile odjeću svojih ukućana. Njih pet-šest je proširilo djelatnost i šilo po narudžbi komšijama i poznanicima uz manju nadoknadu. Ova kućna tekstilna radinost postala je jako važna u vrijeme kad industrijska roba nije još imala širu primjenu, pa je bila velika potražnja za ovim proizvodima.

U narednoj tabeli u zadnjoj rubrici među ostalim zanatima je pojedini, vodoinstalater, limar, autolimar, tapetar, sarač i dva bačvara. Na Carini su živjele tri porodice poslastičara koji su u drugim dijelovima Mostara držali svoje radnje (Hazirović, Kahrimanović, Idrizović).

Auto- i drugi mehaničari	31	Muški krojači	7
Bravari i tokari	24	Mašinovođe parne lokomotive	7
Stolari	17	Mesari	6
Vozači	16	Soboslikari i moleri	6
Brijači i frizeri	10	Pekari	6
Električari	8	Poslastičari	3
Obućari	8	Kovači	3
Zidari	8	Ostali zanati	7
			Ukupno167 zanatlija

Tabela br. 16. Zanatlije mahale Carina 1955-1965. godine prema vrsti zanata.

Sokaci, avlijski zidovi i kuće mahale Carina su natopljeni prošlošću. Pet stotina godina ovdje se stvarala historija Mostara koja je postala dio vlastitog identiteta svakog stanovnika. U narednim spiskovima možete vidjeti dvije kuće udaljene samo sto i pedeset metara jedna od druge, u kojima su rođeni članovi ustavotvornih skupština dvije potpuno nove države! Na kartama ima više kuća koje su dva puta gorjele u ratovima i dva puta ponovno podizane iz pepela. To dovoljno govori o višestoljetnoj vitalnosti i mentalitetu jedne socijalne grupacije ljudi koja ovdje živi – mahale Carina.

Slika br. 80a. Kuća Mustafe, Muje Badžaka na vrhu sokaka Ale Ćišića (broj 21) je označena kao kuća K 10 na našim kartama. Sokak se ranije zvao Demirovića, a još ranije Kukića, prema porodicama koje se u sokaku živjele. Nekad se sokakom pelo na konjski put kojim se išlo u Podveležje, pa dalje prema Nevesinju, Gacku i Nikšiću. Duvar (zid) na slici je star najmanje 400 godina, a iza njega se nalazila konjušnica osmanske vojske. Mujo je vozio fijaker gradonačelnika Mostara Mujage Komadine, a poginuo je 1915. godine od udarca nemirnog konja upregnutog u kočiju. Kuća je izgorjela u savezničkom bombardovanju Mostara 14. januara 1944. godine, a ukućani su je potpuno obnovili. Ta obnovljena kuća je ponovo zapaljena granatama kojima su hrvatske snage 1993. godine uništavale dio Mostara kojeg je branila Armija BiH. Porodica Badžak je i po drugi put obnovila kuću koja se vidi na slici iza višestoljetnog kamenog zida.

Na katastarskom planu Carine, razmjere 1:1.000, na narednoj slici, koja je rađena na osnovu aerofotogrametrijskog snimanja 1968. godine, a dopunjena 1972. godine, možete izabrati dio Carine za koji želite znati stanare u pojedinim kućama. Kada otvorite stranicu sa željenim područjem mahale, kuće su numerisane i označene strelicom. Brojevi počinju sa gornje desne ivice karte i nižu se u pravcu kazaljke na satu. Podatke smo sakupili iz javno dostupnih podataka Katastra opštine Mostar, historijskih dokumenata i istraživanjima i razgovorima sa stanovnicima mahale. Uz pojedine kuće su i vrlo kratki opisi iz života nekih ukućana.

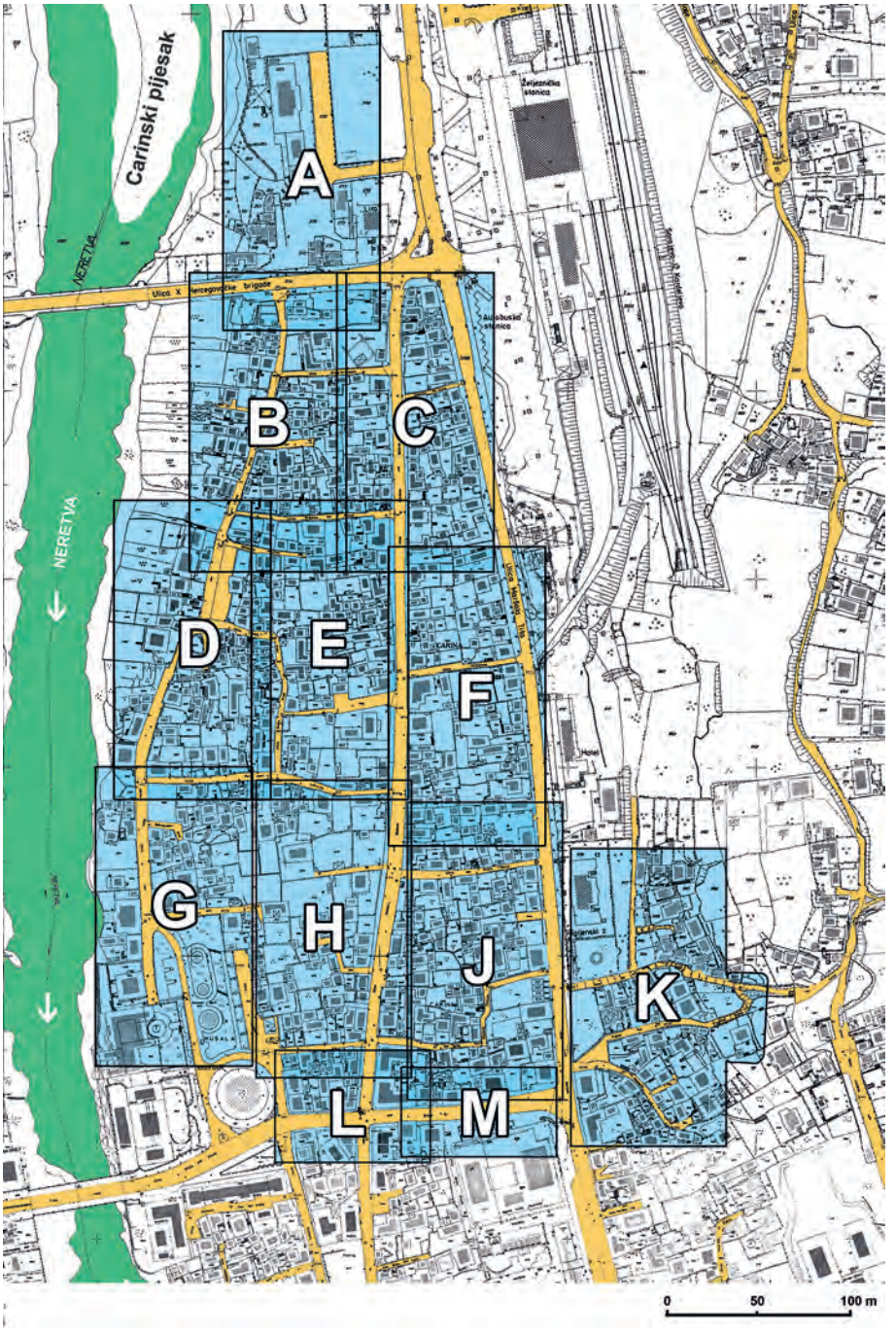
Dijelovi Carine iznad željezničke stanice i na sjevernom kraju mahale koja prelazi u naselje Zalik ovdje nisu obuhvaćeni. Iznad Carinskog harema, a danas željezničke stanice su kuće imale trideset i šest porodica. Na *Donjoj cesti* su bile porodice Gačanica, Kremo, Pandur, Latifović i

Ćorić. Na *Gornjoj cesti* su stanovale porodice Elezović, Koprivica, Maslo, Čabrilo, Berberović, Rašović, Čorluka, Milović, Lečić, Šehić, Rahimić, Čorić, Kuštrić, Karić, Lerić, Ramadanović, Pehlić, Isić, Beštić, Grahovac, Vojvodić, Gubeljić, Ćupina, Pervan, Terzić, Jonić, Gačić, Zekić, Jamak, Salčin i Đuliman.

Također, na kartama nisu prikazane kuće od sjevernog kraja Carina pa do maltarnice prekoputa Sjevernog logora, gdje se Zalik završavao. Krećući se prema Sarajevu, s desne strane puta imale su kuće četrdeset i šest porodica: Danon, Cipra, Sinanović, Bonča, Lojpur, Čarapina, Vukobradović, Živković, Ninković, Pajer, Čorić, Hrvić, Slipičević, Prusina, Bojanić, Tis, Kožul, Jonić, Ivanković, Rozić, Mušić, Stojković, Čolović, Bošković, Krezić, Kožul, Knežević, Dabić, Pantić, Pištalo, Nekrasov, Muratbegović, Halilhodžić, Čolić, Kouržik, Čuturić, Lojpur, Jakirović, Lakišić, Alagić, Nikolić, Nadaždin, Ledić, Drašković, Lerić i kao zadnja i najsjevernija kuća u kojoj je živio Šemsudin Mujić, zvani *Enco*.

Treba napomenuti da u kartama na narednim stranicama nisu u potpunosti navedene baš sve porodice koje su živjele na Carini. Tako, na primjer, nedostaje kuća u blizini Carinskog mosta porodice Slijepčević sa četvero djece: Ranko Slijepčević, prvi potpredsjednik i jedan od osnivača FK Velež 1922. godine, Malina, udata Knežević, Ljubica, udata Ćabak i Zorka, udata Kusalo.

Gdje nije bilo neophodno, nismo pisali imena živućih i mlađih stanovnika mahale.

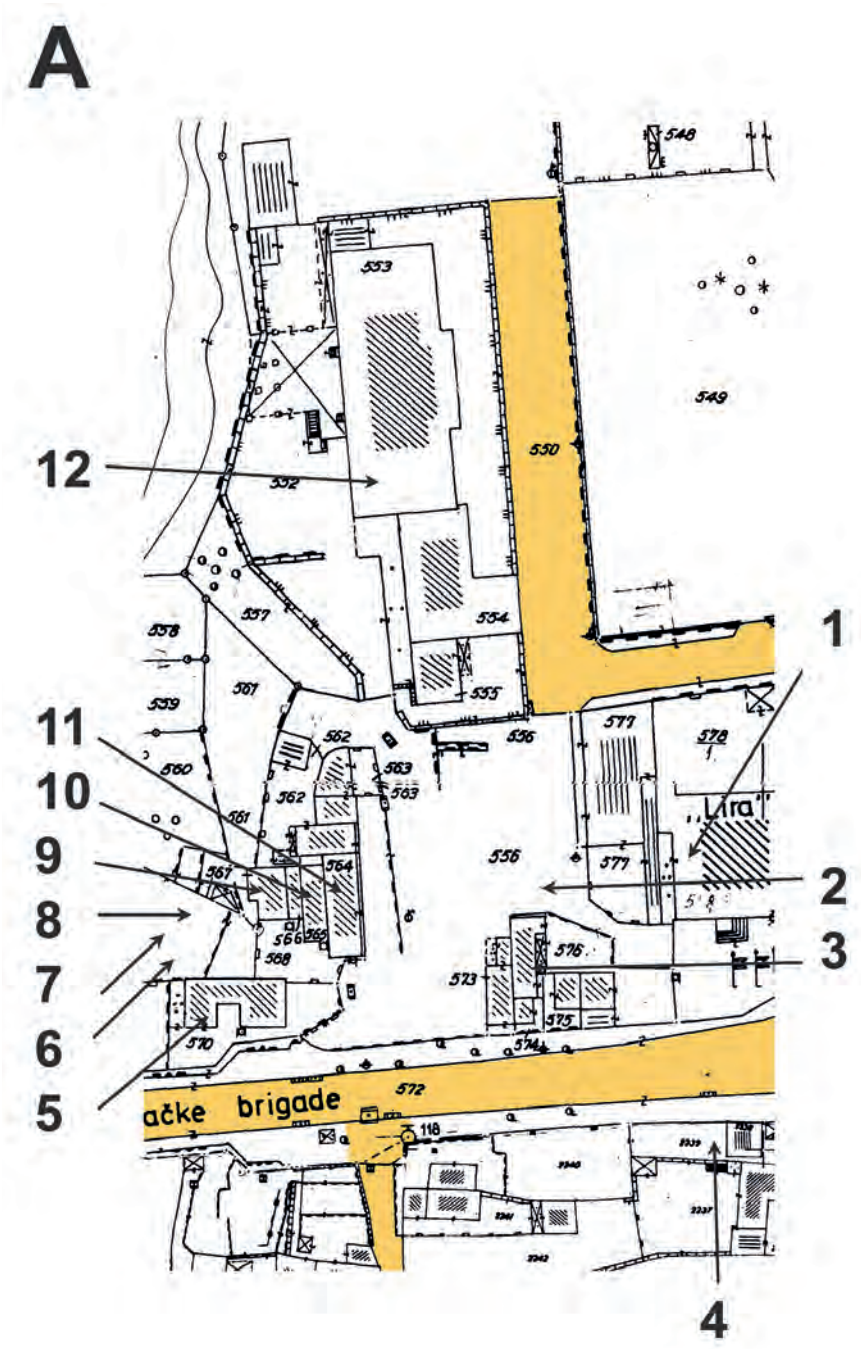
Slika br. 81. Područje Carine na katastarskom planu, razmjere 1:1.000, sa stanjem iz 1968. godine, dopunjene 1972. godine.

Broj stranica detaljnih karata

A dio – 12 kuća ..... 348 str.
B dio – 48 kuća ..... 352 str.
C dio – 45 kuća ..... 365 str.
D dio – 27 kuća ..... 379 str.
E dio – 35 kuća ..... 384 str.
F dio – 33 kuće ..... 394 str.
G dio – 24 kuće ..... 410 str.
H dio – 39 kuća ..... 414 str.
J dio – 29 kuća ..... 429 str.
K dio – 40 kuća ..... 434 str.
L i M dio – 10 objekata ..... 446 str.

Svaka eventualna greška u narednim opisima i pozicioniranju na kartama je nenamjerna.

A dio – 12 kuća

Slika br. 82. Područje Carine A.

A 1. Gostionica *Lira*. Vlasnik Ibrahim Hakalo (1877–1933), pravi objekat 1929. godine, koji je u početku bio prodavnica, a zatim gostinica. Objekat je imao lijepu baštu sa okruglim bazenom i vodoskokom. Kao *momak za sve* u lokalu je radio Lutvo, sin Ibrahimovog brata koji je stanovao u kući broj C 26. Od Carinskog mosta do Sjevernog logora *Lira* je bila, pored Gavrine kuće, jedini objekat u periodu između dva svjetska rata. Nekoliko godina poslije oslobođenja Mostara, 1945. godine, u objektu je bila medicinska škola. Početkom 1960-ih godina, pored gostionice, dio objekta se koristio za potrebe *Narodne fronte*. Kafanu je držao Ahmet Kajan, koji je sa porodicom stanovao u neposrednoj blizini, u kući broj C 9. Poslije Ahmeta Kajana kafanu u *Liri* je držao moler Alija Smajić i njegova djeca, koji su stanovali prekoputa Lire, u kući broj A 4. Kasnijih godina *Fronta* postaje Mjesna zajednica Carina, a kafanu preuzima Ante Čuljak, penzionisani milicioner iz Zalika. U podrumu Lire, na zapadnoj fasadi, Šefko Gaković je držao mehaničarsku radionicu, u kojoj su radili Pero Gačanica i Zdenko Kolano, zvani Cirlika.

A 2. (objekta nema na karti) Brijačnica Aziza Bakije u kojoj je radio njegov brat Međid, zvani Meda.

A 3. Odmah zapadno od objekta *Lira* bila je kuća u kojoj je stanovao Meho Jašarević sa suprugom i dvoje djece, sinom Nizom rođenim 1932. godine i kćerkom Muntom. Meho je držao kovačku radionicu u Donjoj Mahali, prekoputa džamije. U ovoj kući 1960-ih godina Omer Kovač, sin Avde i Bejde, otvara piljaru. U Tere Jahjetovoj mahali 1828. godine kuću je imao Omer Kovač.

A 4. Alija Smajić, carinski moler, sa suprugom Mevlom, četiri kćerke i sinom.

A 5. Kuća supružnika Nalbanta, Nazifa i Emine, koje je bila patronažna babica za lijevu obalu Mostara. Nazif je imao brata Derviša. Njihov djed, također Derviš, bio je vlasnik dvije kuće na ovom mjestu 1881. godine, sa kućnim brojevima 464 i 465. Ovdje je 1850. godine stanovao i Mustafa Nalbanta. Nazif i Emina su umrli 1970-ih godina. Nasljednici su prodali kuću porodicama Jugović i Habibija čija su imanja potopljena Jablaničkim jezerom. Poslije smrti Nalbanta u jednoj sobi njihove kuće je živjela Fatima Malkoč, sa Luke, sa sinovima Remzijom i Goranom (1952–2020).

A 6. (kuće nema na karti) Direktno ispod Carinskog mosta bila je kuća Hasana Drene u kojoj je stanovao sa suprugom Đulsom. Dobili su sinove Omera i Husu, zvanog *Komesar*, te kćerke Bahru i Azru. Omer se

ženi Emom Kulak, sestrom Osme Kulaka. Omer i Ema dobijaju kćerke Jadranku i Jagodu i sina koji je kasnije radio kao medicinski tehničar na Internom odjeljenju Mostarske bolnice. Od Drena kuću je kupio Hrvo Sule Pacara, koji je objekat renovirao i na prizemnoj kući podigao više spratova. 1970-ih godina gradske vlasti su porušile gornji sprat, pošto je stršio iznad Carinskog mosta. Poslije ponovne izgradnje mosta, kojeg su srpske snage i JNA porušile u ratu 1992. godine, radi prilaza gradilištu ova kuća je porušena, a vlasnica Mira, rođena Vojvodić je dobila obeštećenje.

A 7. (kuće nema na karti) Stanovali Gubeljić Omer i Šerifa. Sin Mustafa je radio kao bravar u *Vodovodu*, a kći Azema je izučila brijački zanat kod Bega Alajbegovića u njegovoj radnji u ulici M. Balorde, kuća broj C 35.

A 8. Na ovom mjestu sa kućnim brojem 465 Mehmed Žuna je imao kuću na sprat 1881. godine. U kući koje nema na karti između dva svjetska rata je živjela sama Žuna Mejra, zvana *Žuninica*. U toku Drugog svjetskog rata u kuću je primila muhadžire, izbjeglice, a jedan od njih je Hamo Orle, automehaničar.

A 9. Kuća porodice Rizvana Mehića. Školovao sina Šerifa, koji je kasnije radio u Gradskoj bolnici kao knjigovođa. Osim sinova Šerifa i Ahmeta, Rizvan je imao četiri-pet kćerki, od kojih je najmlađa, Zehra, radila u prodavnici obuće *Borovo*. Sin Ahmet, autoelektričar, odselio je u Zemun, gdje radio u tvornici *Ikarus*. Na mjestima ove i dvije naredne kuće još 1881. godine šest Mehića, Ahmed, Bećir, Ibrahim, Jusuf, Osman i Salih, bili su vlasnici šest prizemnih kuća, sa po jednom sobom, i jedne kuće na sprat. Kućni brojevi su bili od 449 do 458. Godine 1849. na ovom mjestu (Tere Jahjetova mahala) su živjeli sljedeći Mehići: Ibrahim, sin Hasanov, Hatidža, kći Mahmuta, Mehmed, sin Hasanov i Rizvan, sin Halilov.

A 10. U kući je stanovao Zijo Mehić, fotograf, koji je radio na Radio Sarajevo. Brat Safet, poznati pjevač, radio je kao nastavnik u Konjicu.

A 11. Kuća Mehić Esada, koji je stanovao sa sestrom Dikom. Dika je bila poznata po svojoj ljepoti i pjevala je u gostionici *Lira*. Udala se za Ibrahima Alunovića, bravara u preduzeću *Vodovod*. Dika i Ibrahim dobijaju sina Fehima Fehu Alunovića, kasnije boksera lakih kategorija i carinskog boema.

A 12. Gavrina kuća. Stanovao Gavro Papo (1870) sa suprugom Terezom i djecom. Sina Alberta (1907) ustaše ubijaju 1941. godine. Sin Henći je radio kao automehaničar. U toku Drugog svjetskog rata bio je primoran da promijeni ime u Živko. Drugi Gavrin sin, Isidor, je izučio

za bravara. Oženio katolkinju, porijeklom iz Mađarske. Za vrijeme NDH, u toku rata, promijenio ime u Ivan. Isidor je bio bravar i držao je časove praktične nastave u Zanatskoj školi. Poslije rata je bio referent za stanovanje u općini Mostar. Kći Lalika bila je akušerka, a imala je sina Jozefa i kći Editu. Sa ostalim Jevrejima Pape su u toku Drugog svjetskog rata odvedeni u logor u Italiju 1942. godine. Poslije 1950. godine Gavrinu kuću je preuzela općina, u potpunosti je obnovila i u nju smjestila dvadesetak radnika novootvorene predionice *Đuro Salaj* u Vrapčićima. Kao kompenzaciju Lalika i Henći/Živko su dobili dvije kuće u Kragujevačkoj ulici. U južnom aneksu Gavrine kuće austrougarske vlasti su otvorile javnu kuću, kao što su radile u svim garnizonskim gradovima. U Mostaru je 1910. godine od ukupno 21.123 stanovnika, 4.731 bilo aktivnih vojnih lica, što iznosi 22%, ili svaki peti stanovnik.[698] Neki od novih stanara, uglavnom zaposlenih u novootvorenoj predionici pamuka *Đuro Salaj*, početkom 1950-ih godina u Gavrinoj kući su bili:

Ivan Cindrić, šef grupe za održavanje u *Predionici*

Mustafa Šehušić Šeha, majstor, šef smjene u jednom pogonu *Predionice*

Hivzo Mušić, majstor

Rasim Husković Rota, majstor

Ibrahim Gubeljić, Cikorija, vozač direktora *Predionice*.

Hilmo Tojaga, majstor

Muhamed Jusufbegović, majstor

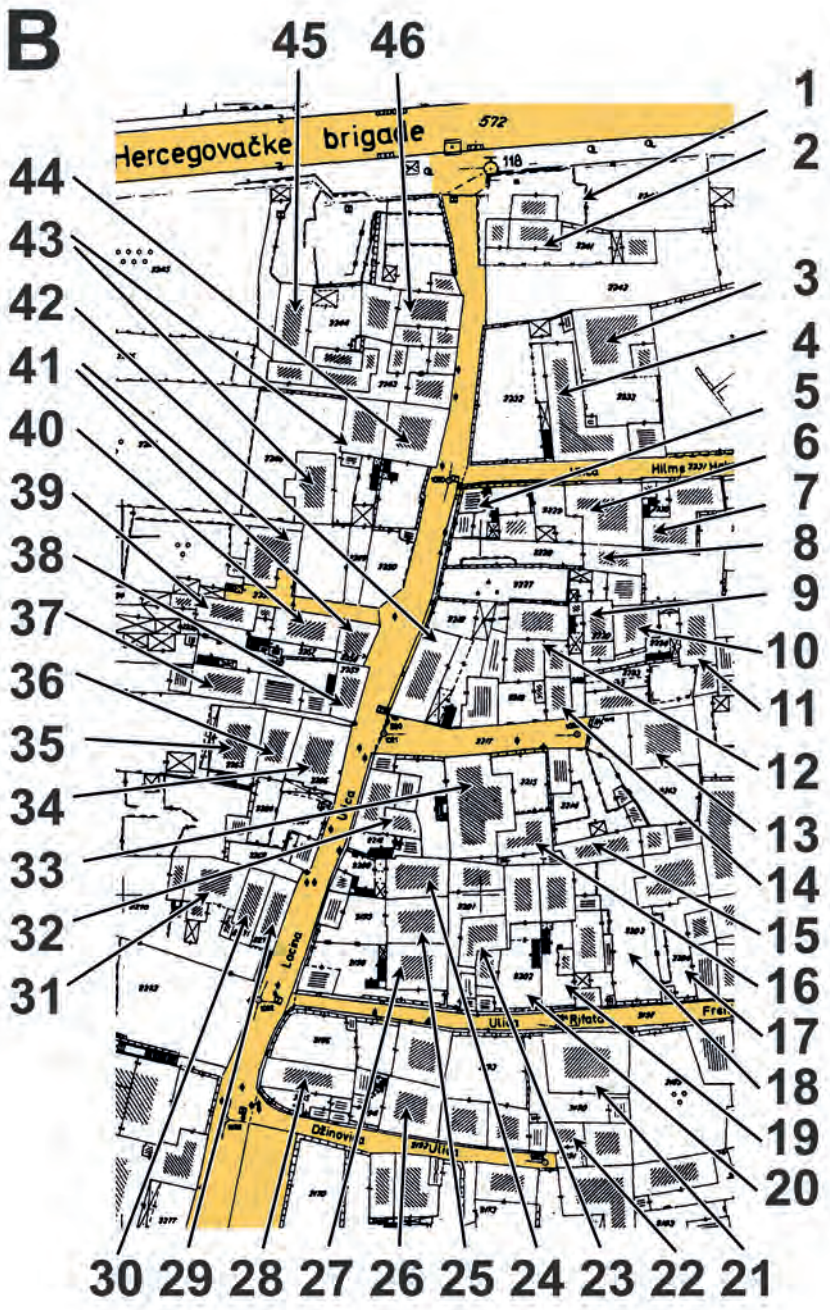
Dušan Svrdlin, moler u *Predionici*

Remzo Alajbegović, stolar u zanatskom pogonu Sjevernog logora

Slovenac Šimek čija je kći Sonja poginula na planini Velež kao planinarka, a tijelo nije nikada pronađeno.

[698] Jasmin Branković, *Mostar 1833–1918*, University Press, Sarajevo, 2010, str. 156.

B dio – 48 kuća

Slika br. 83. Područje Carine B.

B 1. Na ovom mjestu je Kisić Đorđe (otac Vasilija, mostarske liske, šereta, poznatijeg kao Vasa Kisa) 1881. godine bio vlasnik dvije kućice s ukupno tri sobe. Kućni broj je bio 448. Iste godine još dvojica Kisića su bili vlasnici kuća. U svojoj knjizi Karl Peez džamiju Tere Jahja, koja je u neposrednoj blizini Vasine kuće naziva Kisića džamija. Kuća danas ne postoji, a nasljednik je bio Vasilije Kisić (1897), poznatiji kao Vasa Kisa. Vaso je završio školovanje za mebl-tišlera ili bačvara u Pešti, ali nikad nije radio. Bio je jedna od najpoznatijih mostarskih liski. Živio od rada žene Kriste, rođene Perotić iz sela Ravno. Imali su djecu: kćerke Sofiju i Lidiju, te sinove Peru, Neđu i Iliju. Neđo i Pero su završili stolarski zanat, a Ilija električarski. Vasa je 19. aprila 1959. godine izvršio samoubistvo ubodom noža u stomak. Prije toga dugo je, vjerovatno, patio od depresije, čučao je nepomično satima ispod lipe blizu svoje kuće i gledao prolaznike. Kuća danas ne postoji. Srušena je poslije miniranja Carinskog mosta od strane srpskih snaga 11. juna 1992. godine.

B 2. Kuća Jakova Krezića, južno od kuće Vase Kise, u kojoj je živio sa ženom Maricom i kćerkom Ankicom. Na Carini se pričalo da je ta kuća baksuzna, ukleta, ili kuća duhova kako bi se to danas reklo. Početkom 1940-ih godina, uoči Drugog svjetskog rata, desila se strašna tragedija u kući skromnog željezničkog službenika Jakova. Tih godina sva domaćinstva su posjedovala drvene bačve, zapremnine oko dvije stotine litara u kojima se kiselio kupus. Početkom proljeća kada bi se kupus pojeo, sipala se voda, kako se bačva ne bi rasušila i pri ponovnom kiseljenju kupusa propuštala vodu. Probudivši se jednog proljetnog jutra kćerki Ankici, koja je tada bila u djevojačkoj dobi, bilo je čudno da ne čuje uobičajene zvuke iz kuhinje gdje bi mama Mara već od ranog jutra, poslije potpaljivanja vatre u šporetu, pripremala namirnice za kuhanje ručka. Otac Jakov je već otišao na posao, noseći svoju dugu, crnu željezničku kožnu tašnu. Ankica je, tražeći mamu, sišla u dvorište i pošla prema šupi, gdje su držana drva za ogrjev i bačva za kiseljenje kupusa. Vrata od šupe su bila poluotvorena. Otvorivši vrata do kraja, prizor koji je ugledala prenerazio je djevojku. Iz bačve su virile noge mame Mare, koja je, vjerovatno, izvršila samoubistvo utapanjem u bačvi sa vodom. Od toga šoka Ankica se nikad nije oporavila. Upućena je u psihijatrijsku bolnicu *Stenjevec* kod Zagreba, gdje ubrzo umire. Ostavši sam, Jakov se ženi Šimom Sušac, koja je bila jako pobožna žena i svaki dan je dva puta išla u dosta udaljenu Franjevačku crkvu. Poslije Drugog svjetskog rata, jedne zime Jakov se okliznuo na poledici slomivši pri tome nogu. Prelom

se iskomplikovao i poslije nekoliko dana Jakov umire u mostarskoj bolnici. Bez sredstava za život Šima je bila prisiljena da iznajmljuje sobe podstanarima. Vrativši se sa službe u obližnjem Sjevernom logoru 1955. godine, jedan od Šiminih podstanara, oficir JNA, u dvorištu kuće je zatekao Šimino tijelo sa potpuno smrskanom glavom. Stanovnicima Carine, tadašnjoj djeci, koja su vidjeli mrtvu Šimu, taj strašni prizor je još uvijek u živom sjećanju. Istragu o ubistvu preuzima šef kriminalističkog odjela mostarskog SUP-a, Šefkija Maslo zvani Šefka, koji je također bio stanovnik mahale Carina. Pohapšeno je desetak Šiminih komšija, Feha Alunović, Pero Kisić, sin Vasin i drugi, uključujući i podstanara oficira JNA. U Šiminoj kući nije ništa nedostajalo, što je slučaj još više zakomplikovalo. Ubica nije pronađen i slučaj ovog ubistva je ostao neriješen. Poslije Šimine smrti u kuću doseljava željezničar Luka Miloš koji je do tada stanovao u sokaku iza Muzičke škole na Musali. *Ukleta kuća*, za koju se vežu najmanje četiri tragične smrti, uništena je napokon u eksploziji prilikom rušenja Carinskog mosta, u čijoj se neposrednoj blizini nalazila. Nasljednica kuće, Lukina kći M, uz pomoć donacija poslije 1995. godine podigla je ponovo kuću, koja ni do danas (2020) nije useljena.

B 3. Na ovom mjestu 1881. godine, u Džajinom sokaku (danas ulica Hilme Hakala) vlasnik kuće na sprat sa tri sobe, sa kućnim brojem 443, je bio Ibrahim Trbonja, otac Omera (1890), koji je držao mesaru u Fejićevoj ulici, blizu nekadašnje gostionice *Lovac*. Kasnije je tu radnju držao Ljubo Šunjić. U toku Drugog svjetskog rata, 15. oktobra 1941. godine, Omer i sin Ismet (1915) poslije kupovine stoke u Nevesinju uhvaćeni su od četnika u Bišini, opljačkani i ubijeni, a stoka oteta. Omeru su četnici oduzeli dugi kožni kaput. Mehmed Trbonja, kasniji narodni heroj, prepoznao je Omerov kaput na jednom zarobljenom četniku 1943. godine u blizini Boračkog jezera. Pored Ismeta, Omer je imao i sinove Ibrahima i Avdu (Adu), te kći Samiju. Niko se od njih nije ženio, a Samija se nije udavala, nego je ostala posvećena svojoj braći, vodila domaćinstvo i šila odjeću za braću i komšije i od toga živjela. Kuća je posjedovala štalu s dvije krave, pa su ukućani višak mlijeka prodavali komšijama. Sestra ubijenog Omera se udala za hadži Ibrahima Slipičevića i s njim je dobila djecu Fuada, Reufa i Dutku. Živjeli u kući broj C 21 u Srednjoj ulici, danas M. Balorde. Kći Dutka se udala za Mustafu Hrvića, i sa njim dobila djecu: Halduna (1921), igrača i trenera FK *Velež*, Mirzu (1923), Zehru (1924) i Daniša, zvanog Nihad (1926).

U miraz je od oca Ibrahima Dutka je dobila kuću u Zaliku na čijoj se parceli, zvanoj *Hazna*, nalazio izvor iz kojeg se napajala Djevojačka i više česama na lijevoj obali Neretve. Prilikom paljenja Tere Jahje džamije, 30. decembra 1954. godine, koja se nalazila odmah uz ovu kuću, vatrogasci su tražili od ukućana da napuste kuću, zbog opasnosti da se vrh munare, koji se nakrivio od požara sruši.

B 4. Kuća Šerifa Trbonje, sestre Azre i još jedne sestre koja se udala za Mustafu Alikalfića u Brankovcu. Šerif je imao dva sina i jednu kći. Jedan od sinova je pjesnik Salih Sevdi. U kući je stanovala vrijedna porodica Dervišević sa sinovima Hamdijom, Ismetom, Hajrom i Peticom, te kćerkom. Hamdija je imao kćerke Vahidu, Sabahu, udatu Hadžić, koja je bila glavna medicinska sestra u Ratnoj bolnici u Higijenskom zavodu 1993–1995. godine, te kći Majdu.

B 5. U kući je stanovao Avdaga Džajo sa sinom Enverom (1934) i kćerkama Eminom (1931) i Đenkom (1928). Đenka se udala za Hamida Dedića, zvanog Palfi, koji je radio kao zubotehničar. Donju kuću su izdavali i do 1992. godine u kući je stanovala porodica obućara Saliha Buljevića sa ženom, sinovima Alijom, Orhanom i kćerkom Orhanijom. Buljevići su imali kuću na Donjem putu (danas ulica Hasana Zahirovića Lace) koja je srušena u bombardovanju savezničke avijacije 14. januara 1944. godine. Na tom mjestu je sada napravljena nova kuća – vidjeti kuću D 6.

B 6. Također jedna od kuća porodice Džajo. Idući od sjevera prema jugu više kuća porodice Džajo, u istoimenom sokaku je prvo socijalno područje, ili embrion buduće mahale o kojima smo pisali u odjeljku knjige *Mahala – primarna društvena i upravna cjelina*.

B 7. Kuća porodice Džajo, sa adresom, Džajina ulica broj 3, u kojoj je stanovao radnik, sa Blizanaca Miho Bevanda sa suprugom Božicom, rođenom u porodici Pandža u Raškoj Gori. U februaru 1914. godine dobivaju kćer Anku. U kuću se 1941. godine doseljava Risto Pejdo sa Zijemalja, koji je ženidbom sa Mihinom kćerkom Ankom postao njegov zet. Poslije njih u kući je stanovao mesar iz Blagaja, Šaćir Šarić, koji je kasnije kuću prodao Sabihi Gološ iz Blagaja, koja se udala za Hasu Mešića, električara iz Višića.

KRSTNI LIST.
(TESTIMONIUM BAPTISMI.)
Okružje: Mostar
(Circulus):
Kotar: Mostar
(District us):
Hercegovina
Mostarsko-Duvanjska
Mostaru
Krštenik (Baptisati)
Roditelji
(Parentum)
Ime, prezime,
Opazke
(Observationes)
Mostar
22/II 1/III
1914
Ana
Bevanda
zakonita
Mostar
Ana
Grbavac
rmkt.
Da je to sve tako nagjeno, i u matičnu krstni list točno prepisano, podpisani vlastitim podpisom i župnim pečatom svjedoči.
U Mostaru dne 7 mjeseca ožujka godine 1914.
Datum die mensis ano

Slika br. 84. Krsni list Anke Bevande izdat od strane rimokatoličke župe Sv. Petra i Pavla u Mostaru 7. marta 1914. godine.

B 8. Kuća Hadžajlić Derviša, koji je radio kao pekarski obrtnik. Držao pekaru u Hakalovoj magazi u Srednjoj ulici (ulica M. Balorde), gdje je kasnije Avdo Lendra držao stolarsku radionicu. Kasnije je Derviš prešao da radi u *Žitoprometu*. Imao tri sina: Dervo, tokar u Predionici, Mustafa, vodoinstalater, te najmlađi sin, moler u Sokolu. Derviš je imao četiri kćerke: Sabinu, Feridu, Đulsu i Fahiru.

B 9. Kuća Fatime Bakija, sestre Bajazita i ostalih. Suprug Smajo je radio u magazinu *GP Hercegovine*, na gašenju kreča.

B 10. Kuća Asima Pajića (rođen oko 1880). Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije je bio komita i pobjegao u Tursku. Tokom Drugog svjetskog rata se vratio u Mostar. Suprugu Fatu je tokom ribanja drvenog poda u kući, ubo otkinuti komadić drveta od poda u koljeno, od čega je dobila sepsu i umrla. Asimova porodica je imala šest članova. U štali su držali 10-12 ovaca, koje su izvodili na pašu iznad Pasjaka, prema Malom Kuku. Kći Minka (rođena oko 1926) završila školu za domaćice i poslije 1945. godine radila u kuhinji Mostarske bolnice. Druga kći Zehra je radila kao medicinska sestra na Dječijem odjeljenju Mostarske bolnice. Stariji sin Asim (rođen oko 1932) radio je kao bravar na *Rudniku*, sve

do penzije. Najmlađi sin Besim (1940) završio je tokarski zanat i radio u Vojnoj fabrici vazduhoplova *Soko* na prototipovima aviona. Po sjećanju Besimovog poslovođe u *Sokolu*, Nevesinjca Lazara Manjke, Besim je bio telentovani inovator i imao otvoren nalog za prekovremeni rad na kojem je često ostajao, a direktor bi naložio svom vozaču da sa kolima čeka završetak Besimovog rada, kako bi ga navečer mogao odvesti kući.

B 11. Kuća Halida Kruškonje (1906), stolara na *Ložionici*. Supruga Emina i tri sina: Mirsad zvani Linija (oko 1935) radio kao tokar u Sokolu, Esad (1940) vozač u Opštini Mostar i Muharem (1946), doktor ekonomskih nauka.

B 12. Vlasnik kuće je bio Avdaga Koluder, suprug Emine Sefić – *Lijepe Emine*. U kući je stanovala Fimija Ljoljić, udovica Marka koga su ustaše odvele iz kuće Ramića, gdje su ranije stanovali. Fimija je imala sinove Milana, učitelja i Dušana, bravara, te kći Biljanu, koja se poslije Drugog svjetskog rata udala za Borisa Birjukova.

B 13. Kuća Avde Ombašića zvanog Šice. Dugo godina živio u Beogradu gdje je bio pjevač, sa nadimkom *Bela Lutka*. Njegov brat Šerif je borac NOB-a od 1942. godine, gdje je dobio nadimak *Bomba*. Šerif je imao čudnu narav, smatrao je da njegove zasluge u Drugom svjetskom ratu nisu dovoljno priznate, često se opijao i nije htio primati boračku penziju, koja je bila znatna. Sestra Avde i Šerifa, Fatima udala se za Mustafu Šuku, koji je poginuo na poslu. Dobili su kćerku jedinicu Sunitu koja se izdvajala svojom uljudnošću i ljepotom. Druga sestra Aiša je radila kao frizerica, nije se udavala, te je vodila domaćinstvo za svoju braću i sestre. Treća sestra Hatidža udala za Hamu Bostandžića, s kojim je imala sina Ibricu, zvanog *Perika* i *Vili.* Hamo Bostandžić, koji je bio iz Donje Mahale, za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je ilegalac, a kasnije partizan. Nosio je nadimak *Borac*. Po okončanju rata (1945), radio je na održavanju zelenila u *Gradskom vodovodu*. Porodica Ombašić 1959. godine seli u kuću C 33.

B 14. Kuća Avdage Koludera u kojoj je stanovao efendija Aziz Sefić, sa ženom Habibom, sinom Šerifom i kćerkom Eminom.

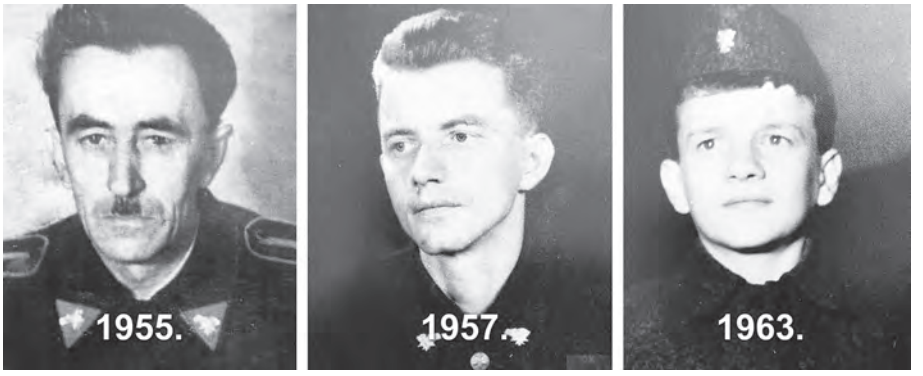
B 15. Kuća Pere Lažetića (1921), u kojoj je stanovao sa majkom Stanom i bratom Branom. Pero je otišao u partizane gdje je poginuo u Dramiševu 1942. godine. Poslije Drugog svjetskog rata kuću je kupio pekar Ahmet Hadžajlić, brat Dervišov. Ahmet je držao pekaru u Ribičinoj kući u Srednjoj ulici (kuća F 24), gdje je kasnije bila prodavnica boja i lakova *Derma*. Prije Drugog svjetskog rata Ahmet je radio u pekari

Voje Ivaniševića, koji je bio borac sa Sutjeske, a poslije rata bio upravnik vojne pekare u Sjevernom logoru.

B 16. Kuća koju je napravila kći Mehmeda Trbonje, Zoja.

B 17. U Kurtovića sokaku (danas ulica Rifata Frenje) vlasnik više kuća bila je porodica Kurtović, po kojima je sokak dobio ime. Godine 1834. u sokaku je stanovao Mehmed Kurtović. Poslije Drugog svjetskog rata niko od ove porodice nije u ovom sokaku živio. Ova kuća je vlasništvo Džafera Sarača, obućara. Džafer je držao radnju u Šantićevoj ulici kod *Ljetnog kina*. Na desnoj obali Neretve, prekoputa *Limana*, uredio je plažu, pa je mjesto dobilo naziv *Džaferova plaža*. Džaferova kći Ema se udala za Hamdiju Sulejmanovića. Hamdija je radio kao trgovac u *Grateksu*, a s Emom je imao tri kćerke.

B 18. U kući su živjela braća Hamid (r. 1898) i Omer Žderić. Hamid je oženio Muntu iz porodice Burić, dok Omer ženi Zibu, s kojom dobija kćer Nuru. Kada je djevojčica navršila nekoliko godina, jedno iza drugog od TBC-a, ili od sušice, kako se tada govorilo, umiru Nurini roditelji. Brigu o djevojčici preuzima njen adže Hamid sa suprugom Muntom. Kada je stasala za udaju, 1951. godine Nuru je oženio Hasan Silić s kojim je dobila tri sina i jednu kćer. Porodica Silić je starinom iz Donje Mahale (Silića sokak), a u arhivima se spominje više Silića koji su bili vlasnici mirije zemljišta u Kruševu. Tako se 1894. godine spominje Salih ef. Silić bivši pisar Zemaljske vlade u Sarajevu. Hamid 1953. godine učlanjuje svog zeta Hasana u Dobrovoljni vatrogasni vod, kojem kasnije pristupa i Hasanov najstariji sin Ibrahim, a zatim sin Omer. Ibrahim, zvani Sila i brat mu Ekrem dobrovoljno su dali krv više od sto puta.

Slike br. 85, 86 i 87. Tri generacije dobrovoljnih vatrogasaca sa Carine. Slijeva: Hamid Žderić (foto iz 1955). njegov zet Hasan Silić (foto 1957) i Hasanov najstariji sin Ibrahim na slici iz 1963. godine.

B 19. Sokak Rifata Frenje (Kurtovića) Kuća Arifa Žderića, kafedžije. Žena Fata, sinovi Mujo, učitelj, Omer, službenik i kći Dilfera, koja se udala za Muharema Biberovića, vidjeti opis kuće B 30. Dobivaju kći Begu (r. 1949), koja postaje supruga kasnije poznatog fudbalera *Veleža*, Dušana Bajevića.

B 20. Sokak Rifata Frenje (Kurtovića) Kuća poslastičara Bećira Idrizovića. Supruga Ziba, rođena Hubana. Imali četiri sina, Ziju, Hilmu, Ibrahima i Ahmeta, te kći Zejnu.

B 21. Kuća Muhameda Nove i žene mu Nune, rođena Sadiković. Kći Amira, se udala za advokata Mustafu Dizdara. Druga kći Tidža, nastavnica, udala se za nastavnika Vahdeta Ćišića. U kući su kao podstanari živjeli bravar u Ložionici Džinović Šefko sa suprugom Fatimom, rođenom Pala. Dobijaju sina i kćerku, Aliju i Azru. Kasnije je kuću kupio otac Esada Kavazovića.

B 22. U kući je stanovao sin Mustafe Dizdara, advokata, a suprug majke Amile Novo.

B 23. Kuća Vjeke, Ive i Mirka Boškovića. Vjeko igrao u fudbalskom klubu *Velež*, inače radio u *Sokolu*.

B 24. Kuća Gojka Gačića, vozač u upravi Mostarske bolnice. Imao kćer i sina. Kuća je poslije rata 1992–95. godine prodata.

B 25. Kuća Kane Kolaković, koja je živila sa kćerkom Šemsom. Šemsa je bila udata za Ibricu Zvonića, bravara u *Vodovodu*, kome je radi bolesti jedna noga bila amputirana. Imali su više od šestero djece.

B 26. Na spratu kuće je živio Dušan Mavrak, kondukter putničkog voza, sa ženom Sokom i dvije kćerke, koje su u ratu 1992. godine odselile u Novi Sad. U prizemlju su stanovali Mileva Berberović i kći Zora.

B 27. Vlasnik kuće je bila porodica Vasiljević. U kući, na spratu, je stanovao Muhamed Kurt kada se oženio Muntom Rudan iz Rudanovog sokaka. U prizemlju stanovao Salko Kajtaz sa ženom Fahrom, te tri kćerke, Mira, Mila i Dila, i sin Adem. Salko je poslije 1945. godine bio direktor *Gradske čistoće*. Svako je jutro prije posla na biciklu obilazio Mostar, kako bi provjerio čistoću ulica. Mostar je bio proglašen najčistijim gradom u Bosni i Hercegovini. Salko je krajem 1940-ih godina bio u zatvoru kao *informbirovac*.[699]

[699] *Ibeovac, ili informbirovac je pojam kojim su nazivani one osobe koje su u cjelini, ili djelomično, smatrali da su ispravne kritike na Titov režim, navedene u Rezoluciji Informbiroa 1948. godine. Mnogi su u zatvore otišli posve nevini, ili su za samo jednu*

B 28. Ćosović Goša sa sinom Lazarom (oko 1922), najpoznatijim automehaničarem Mostara, pred kojim su polagani vozački ispiti i vršen tehnički pregled motornih vozila. Gošina kći Jovanka je bila udata za podoficira avijacije JNA. Kad je izbio rat 1992. godine Joka je napustila Mostar i otišla u Srbiju, a kuću prodala kupcu iz Drežnice koji je na tom mjestu napravio veliki objekat.

B 29. Kuća Šaćira Zvonića, prevoznika zaprežnim kolima, i žene Dudije, s kojom dobija dva sina i dvije kćerke. Kći Dika se udala za Bećira Trbonju (1919–1944), koji je poginuo u partizanima. Sin Alija (1925) je naslijedio očev posao. Sin Ismet je bio grafički radnik, radio je u Livnu do penzije. Najmlađa kći Zehra se udala za Muju Bakiju, mehaničara na održavanju voznog parka SUP-a Mostar. Alija je za vrijeme Drugog svjetskog rata, sa svojom zapregom prevozio konjsko đubre iz Sjevernog logora, gdje su prvo bili smješteni italijanski, a poslije njemački vojnici. Ispod đubreta bi sakrio dvije-tri vreće brašna, koje bi kasnije dijelio samo onim komšijama za koje je bio siguran da ga neće prijaviti. Alijin sin Hamid gine u ratu 1993. godine kao pripadnik Civilne zaštite.

B 30. Kuća je bila vlasništvo Pravoslavne crkve. Stanovao Biberović Muharem, demobilisani stariji vodnik JNA, Bošnjak sa Kosova. Oženio Dilferu, rođenu Žderić, od oca Arifa, privatnog kafedžije. Kći Bega se udala za fudbalera *Veleža* Dušana Bajevića.

B 31. Kuća Zulke Karić, sa kojom je stanovao sin Ištok, mehaničar, koji je oženio kćerku Mustafe Nove, javnog tužioca poslije Drugog svjetskog rata. Kuća je sada na sprat, vlasništvo porodice (supruga, kći i zet) poginulog borca Armije BiH, Salke Trčala (1936–1993).

B 32. Kuća Mande Živanović. Imala dvoje djece, sina Anđelka i kćer. Anđelko je radio u Pošti na otpremanju i prijemu paketa.

B 33. Kuća Jusufa Trbonje, vlasnika i prevoznika fijakerom.[700] Imao tri sina, od kojih su dvojica poginula kao pripadnici NOP-a: Bećir (1919–1944) i Omer (1927–1945). Treći sin, Mehmed (1915–2002),

kritičku riječ proveli višegodišnje kazne na Golom otoku. [...] Proces udbaške istrage nad ibeovcima gotovo u potpunosti je jednak procesuiranju provođenom nad sumnjivcima u labirintima NKVD-a (ruski Narodnyj komissariat vnutrennih del, tj. Narodni komesarijat unutrašnjih poslova). [...] Nad ženama se vršio pritisak da se odreknu svojih uhapšenih muževa, a to je pravilo vrijedilo i u obrnutom slučaju. / Marta Janković, *Historiografski aspekti Golog otoka*, (povodom knjige Povijest Golog otoka Martina Previšića), *Hrvatska revija*, broj 3, 2019.

[700] *Spisak trgovaca i obrtnika grada Mostara*, Bosanski glasnik za 1900. godinu, str. 274.

je proglašen narodnim herojem, 24. jula 1953. godine. Jusufova kći se udala u Visoko. Mehmed je u braku sa suprugom Razijom dobio dvije kćerke i dva sina, od kojih neki danas stanuju u ovoj kući.

B 34. Kuća Danila (Tome) Došlo (1896–1941) koji je ubijen od ustaša u logoru Jadovno. Ustaše ga čekale u kući da dođe iz noćne željezničarske službe. Ostala žena Sofija i djeca Biljana, Ljubica, Braco i Aco. Braco je oženio Habibu Bibu Plosko. Poslije Drugog svjetskog rata kuću je na korištenje dobio Sulejman Pala, medicinski tehničar koji je radio u Domu zdravlja.

B 35. Džinović Meho (oko 1929), brat Omerov. Radio kao pomoćni pekar, da bi poslije 1945. godine prešao u državnu pekaru *Žitopromet*. Djeca: sin Alija, moler, sin Huso, bravar, kći Razija, trgovac u državnim prodavnicama.

B 36. Kuća pekara Omera Džinovića *Džine* (1929) i žene Rabije. Radio skupa sa Dervišem Hadžajlićem u Srednjoj ulici, danas M. Balorde, gdje kasnije Avdo Lendra držao stolarsku radionicu. Djeca Hamid, Ramiz i Azemina, koja se kasnije udala za Ekrema Hadžajlića sina Ahmeta pekara. Mlađi brat Hamid se utopio u Neretvi 1970-ih godina.

B 37. Kuća Ahmeta Avdića, rudara, Mehinog brata. U Drugom svjetskom ratu regrutovan u domobrane u Banja Luku. Poslije godinu dana bježi i skriva se kući. Ustaše ga hvataju i odvode i za njega se nije više nikad čulo. Meho je bio oženjen izbjeglicom muhadžirkom Dikom, koju je primila porodica Rezagić vidi opis za kuću B 43. Dika je rodila 1943. godine kći Hanu, koja se udala za Vahida Krpu, s kojim je dobila sina. U ratu 1992–1995. godine Hana sa sinom odlazi u izbjeglištvo u zapadnu Evropu.

B 38. Kuća Mehmeda Avdića (r. oko 1910) i žene Ćamile. Meho je bio kiridžija – prevoznik sa konjskom zapregom. Imali su tri kćerke: Mejra, Amira i Bisera. Bisera se udala za Miru Kresu, zvanog Ramazan. Ispred kuće je bila štala s konjem.

B 39. Kuća Ivana Milasa, brata Franje i Mate. Ivan je radio kao bravar u *Ložionici*. Žena Iva, rođena Golemac iz Bijelog Polja kraj Mostara. Imali su troje djece. Sin Franjo, automehaničar radio je u mostarskom *Autoremontu*, a drugi sin Mario je radio kao finansijski službenik u mostarskom SUP-u. Mario je oženio Šefiku Škaljić, koja je držala frizerski salon u kući Tome Ćosića u ulici M. Balorde. Šefika i Mario dobijaju dva sina. Niže od ove kuće, prema Neretvi je bila kuća Jure Milasa (r. oko 1920), po zanimanju građevinski stolar. Radio u preduzeću *Prerada*

drveta, pa poslije 1945. godine u Sjevernom logoru. Veliki ljubitelj morskih lađa. Sa ženom Ljerkom nije imao djece. Ljerkino djevojačko prezime je Komljenović.

B 40. Kuća Mate Milasa, Franjinog brata. Žena Ljubica, djeca Andreja i kći Gordana. Andreja je bio poznat kao vješt plivač na Neretvi. Spasio više vojnika koji su se počeli daviti u rijeci. Ispod Sjevernog logora protiče Neretva, u kojoj bi se za vrijeme sparnih ljetnih dana, neoprezni vojnici pokušali osvježiti, ne poznajući njene čudi. Rijeka bi ih ponijela i vojnici bi se, nevješti plivanju u brzim vodama, počeli daviti. Andrejina bašta je iznad rijeke, pa bi on kada bi ugledao mladića koji nestaje ispod površine vode, bez razmišljanja sišao na obalu, skočio i pokušao ga spasiti. Za to je dobio prizanje od komande Sjevernog logora JNA i simboličnu novčanu nagradu. Andeja, koji je također bio strastveni lovac, se ženi Nađom, kćerkom Ahmeta Kajana iz kuće C 9, te dobivaju sinove Ninu i Zlatka.

Slika 87a. Nađa Kajan, kći Ahmetova, rođena 1948. godine udala se za Andreju Milasa u ovu kuću.

Mate je bio tokar u Ložionici. Kuću Franje i Slavice, koji nisu imali djece, naslijedila je Matina kći Gordana koja živi u Sjedinjenim Američkim Državama. Ljubica i Slavica su bile rođene sestre.

B 41. Kuća starog Milasa. Radio je u *Ložionici* gdje je u nesreći na poslu izgubio nogu. U kući je živio i sin Franjo, sa ženom Slavicom. Franjo je bio jedini majstor za opravku bicikla i motocikla. Radnja je bila na početku ulice M. Balorde. Franjo je za vrijeme Drugog svjetskog rata dobro zarađivao, te je drugu kuću odmah do Donjeg puta (danas ulica Hasana Zahirovića Lace) kupio od porodice Novo. Kod Franje je automehaničarski zanat izučio Husein Žuna (1932), poznati mostarski motociklista koji je na odluženju vojnog roka u Skoplju, 1950-ih godina, kao pripadnik Vojne policije u nesreći izgubio nogu.

B 42. Kuća na ovom mjestu pod kućnim brojem 434 je 1881. godine bila vlasništvo Saliha Koludera, oca Avdaginog i Arifovog. Kuća i skladišni prostor Avdage Koludera, trgovca (1878–1968), koji je oženio Eminu Sefić (1882–1960), poznatu kao *lijepa Emina* iz pjesme Alekse

Šantića. Avdaga je govorio arapski i turski jezik. Ovo je prva kuća na Carini u koju je 1912. godine uvedena električna rasvjeta, vodovod, a Avdaga je iz Njemačke donio prvi radioaparat u Mostar. Često je putovao u zemlje Orijenta. Emina i Avdaga su imali djecu: Aliju, Šerifu, Zibu, Ramizu, Dutku i Besima. U ovoj kući prije 1945. godine je živjela porodica Save Bajraktarevića sa kćerkom Olgom i zetom Aleksandrom Vukovićem, pilotom RAF-a, koji je poginuo 1944. godine – vidjeti poglavlje knjige *Poginuli i ubijeni stanovnici mahale Carina u Drugom svjetskom ratu*.

B 43. Dvije kuće Muhameda Nove koje je kupio Salko Jakupović, stražar u *Pošti*. Prije Jakupovića u kući je stanovala porodica Nazifa Rezagića, rodom iz Glamoča. Za vrijeme Austro-Ugarske službovao je kao starješina vojnih vatrogasaca – *feldwebel* u Sjevernom logoru. Imao je pet sinova: Osmana, Muharema, Begana, Salku i Mustafu. Kćerke: Aiša koje se nije udavala i Đulba, udatu za Salku Burića u Sarajevu. Kasnije je Nazif držao vakufski dućan kod džamije Tere Jahja na vrhu Carine. Zadnjeg dana oktobra 1943. godine Nazif prima u kuću dvije djevojke muhadžirke iz istočne Bosne, Diku i Fatu, starosti između 16 i 18 godina. Dika se udaje za komšiju, rudara, Ahmeta Avdića – vidi kuću br. B 37. Rezagići su imali bašte u kojima su gajili voće i povrće. Jedna bašta je bila na desnoj obali Neretve, na kojoj je kasnije izgrađena Srednja mašinska škola, a početkom 2000-ih godina stambena zgrada *kolokvijalnog imena Milka*. Druga, ili *Gornja bašta* porodice Rezagić je bila na mjestu današnjeg hotela *Ero* ili bivšeg *Doma penzionera*. Plodove iz bašta najstariji sin Osman je prodavao na Tepi, a ostatak u iznajmljenom vakufskom dućanu, koji poslije 1945. godine preuzima preduzeće *Voćar* u kojem je kao prodavač radio Šaćir Čusto.

B 44. Kuća Alage i Zejne Taso. Imali su djecu Šaćira (1920) koji je bio trgovac i kći Fatu. Fata se udaje za Sulejmana Huseinagića. Kuću 1950-ih godina prodaju Šućriji Maksiću, koji je sa porodicom došao iz Ljubuškog.

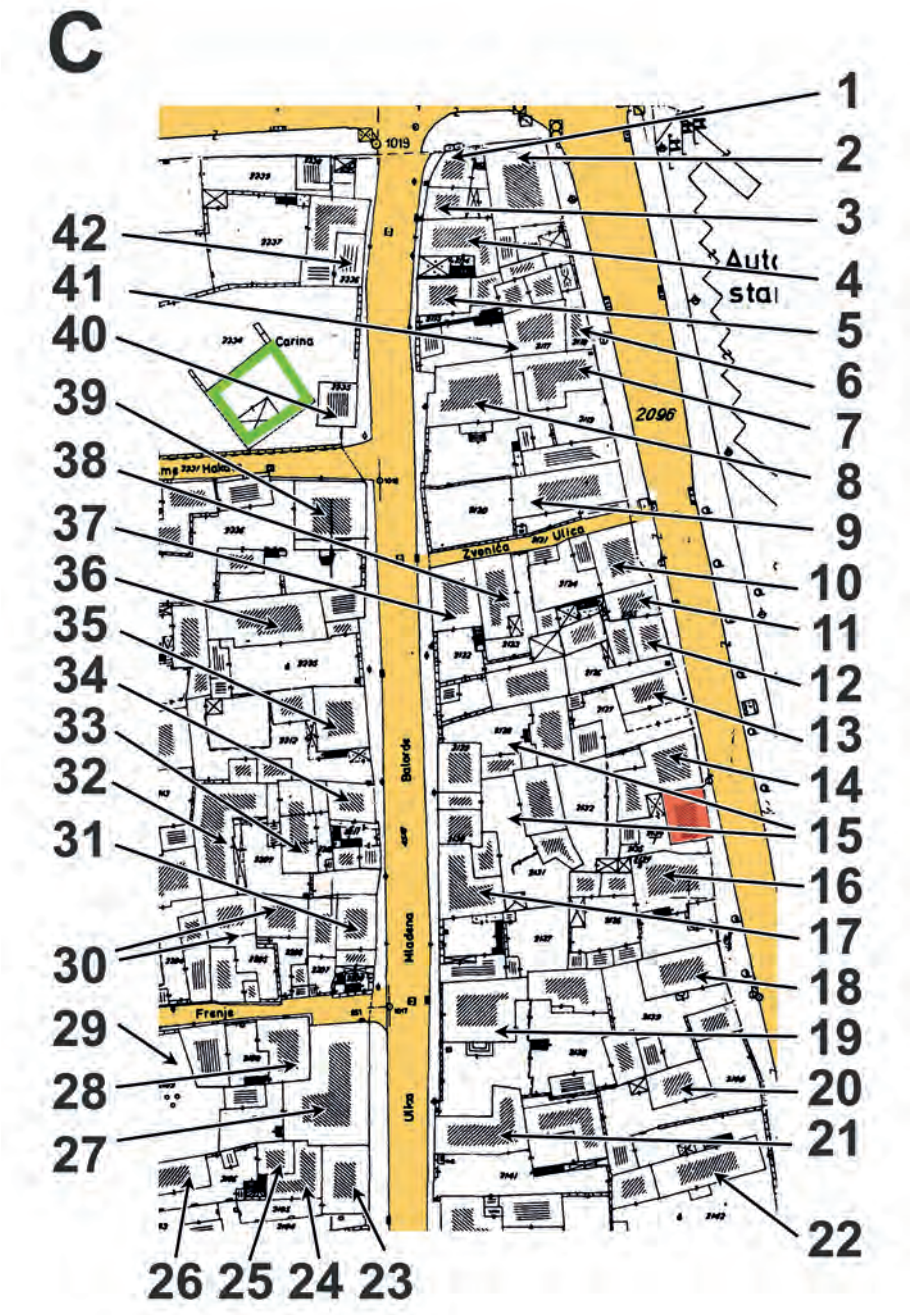
B 45. Kuća Tefide, kćerke brata Saliha Šehušića, koja se udaje za Osmana Alajbegovića iz Vrapčića koji je radio kao vozač autobusa u *Predionici*. Osman je potomak poznate mostarske familije Alajbegović koji su imali svoj ćošak i kulu u Vrapčićima. Djeca Osmana i Tefide su Enver, Mujesira i Amaina. Osman je dobio nadimak Šeha pošto se *udao* kod Šehušića.

B 46. U ovoj, ili u prethodnoj kući je 1828. godine stanovao Mehmed Šehušić, a 1900. godine šejh Ali Šehušić, koji je bio *telalbaša* Mostara.[701] Pored njega 1902. godine u kući je živio i trgovac Mehmed Šehušić.[702] Kuća porodice Saliha Šehušića i supruge Munte. Dobivaju sina Mustafu i kći Đulbu. Đulba se udaje i s Ahmetom Frenjom dobija kći Nađu, koja je bila udata za Mirzu Kurta, sina poginulog mašinovođe Muhameda. U kući, kao podstanari, stanovala je porodica Arifa Pece, sa ženom Munirom, sinom Ibrahimom i kćerkom Ramizom. Poslije smrti roditelja nasljednik kuće, Mustafa, nudi na prodaju kuću, a kasnije i baštu sinu umrlog Arifa Pece, Ibrahimu, Zeki koji je kupio kuću sa baščom. Kasnijih godina otvara u bašči gostionicu *Kod Zeke*. Ibrahim je na početku Drugog svjetskog rata izgubio ruku u eksploziji ručne bombe.

[701] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva, Arhiv HNK/Ž. Mostar, kutija 8. 29. maj 1900.

[702] Isto kao gore, kutija 10, 1902, broj 217/02.

C dio – 45 kuća

Slika br. 88. Podučje Carine C. Zelenom bojom su označene konture džamije Tere Jahjetove, zapaljene 1954. godine. Više o džamiji u poglavlju Carinske džamije i vakufi.

C 1. Vlasnik kuće je bio Ibrahim Bakija. U jednom dijelu je bila kafana Osmana Kukrice, brata Huse, obućara. Na ulazu u kuću bila je trafika, koju je držao Ismet Alušević, invalid bez noge, koju je izgubio u Drugom svjetskom ratu kao domobran. Rušiti Zekirja je kupio prostor gdje Kukrica držao kafanu i otvorio slastičarnicu. Derviš Bakija, trgovac vunom i kožom od divljih zvijeri, na Maloj Tepi je držao magazu, koja se zatvarala željeznim vratima, kanatima, na kojima su, iskovani od gvožđa, njegovi inicijali, DB. U ovoj radnji je kasnije trgovao Avram Papić, koji je jedini pozajmljivao novac uz kamatu.[703] Pet kuća na vrhu današnje ulice M. Balorda (C 1–C 5), vlasništvo porodica Bakija je također jedna socijalna grupacija od koje se zajedno s ostalim porodičnim grupama kuća formirala mahala Tere Jahjetova.

C 2. Kuća Blagoja Loze, vlasnika podruma i gostionice prekoputa *Vatrogasnice*, na mjestu kasnije (1970-ih godina) podignute robne kuće *Razvitak*. Početkom Drugog svjetskog rata Loze su izbjegle u Srbiju, a kuću prodale Mustafi Premilovcu sa sinovima Nijazom i Midhatom. Iz Srbije se vratio Veso Lozo sa ženom Katicom, koja je bila zubar. Mustafa je bio službenik u *Bosna-autu* u Titovoj ulici, prekoputa *ZEME*. Premilovci su došli od Stoca. Odmah poslije Drugog svjetskog rata u Lozinoj kući je stanovala porodica Bakija.

C 3. Vlasnik Ibrahim Bakija. Opis kao pod C 1.

C 4. Kuća Ibrahima Bakije, brata Arifovog, također trgovac kožom. Imao kćer Asiju, koja se udala za Salku Oštru, taksistu iz Prozora. Dobivaju kći Samiju Sanku, koja se udala za Esada Drljevića, zvanog Beli (1943–1993), poginulog borca Armije BiH. Beli i Sanka su dobili troje djece.

C 5. Kuća Arifa Bakije, trgovca kožom koji je imao šest sinova i šest kćeri. Sinovi: Aziz, Međid Meda, Bajazit, Hamo (otišao u partizane 1943. godine i postao komandir auto-čete XXIX Hercegovačke divizije), Salko, zidar i Hasan, učitelj. Kćerke: Fahra, udata za Ibrahima Torlu, Fata, Ija, šnajderica, Duda, udata u Banja Luci, Memnuna i Razija.

C 6. Vlasnik objekta je porodica Ramić. Poslije otvaranja željezničke pruge, 1968. godine, u kući bila gostiona *Dizelka*. Kasnije je gostionicu, sve do 1992. godine, držao Simić Vidoje. U vrijeme pisanja (2020) u objektu je apoteka.

[703] Salih Rajković, *Neki novi podaci o spomenicima kulture u Hercegovini*, *Hercegovina*, časopis, broj 3, 1983, str. 113.

C 7. Nova kuća dr. Ibrahima Ibrice Ramića (1936–1993), stomatologa, koji je poginuo kao borac Armije BiH 1993. godine.

C 8. Kuća Eme Gozo, koja se udala za Mustafu Ramića. U kući je živjela kćerka Majda, arhitekta udata za Ekrema Krpu, također arhitektu. Njihov sin, kao i roditelji, završava arhitekturu.

C 9. Kuća Milke Zurovac, majke Taska, Slobe, Sofije i Vere. Kada se Vera udavala za poznatog trgovca kože iz Visokog, oko 1938. godine, po mladu je došlo preko deset automobila, što je tada bila prvorazredna atrakcija na Carini. U sklopu kuće je bila gostionica u kojoj je radila Rukna, supruga Asima Koludera i majka Omera. Poslije Drugog svjetskog rata na spratu u ovoj kući stanovala je Fata Bajgorić sa sinom Ahmetom Džihom. Fata je radila kao čistačica u SUP-u. Iz Bakamluka je 1950-ih godina doselila porodica Ahmeta Kajana, sina Ibrahimovog. Ahmet se oženio Hatidžom, kćerkom Ibrahima Bajramovića. Dobili su četiri sina, Remziju, Mirzu, Ibrahima i Esada, te kćerke Amiru, Mersiju i Nađu koja se udaje za Andreju Milasa iz kuće B 40. Ibrahim je poznati bosanskohercegovački pjesnik i pisac, a kao doktor humanističkih nauka, bio je profesor na Fakultetu humanističkih nauka Univeziteta *Džemal Bijedić* u Mostaru. Krajem 1960-ih godina po Carini se šaputalo da je Ibrahim *zastranio* i pisao nešto protiv Partije.[704] Niko nije znao

[704] To „protivpartijsko“ djelovanje Ibrahima Kajana nastaje 1969. godine kada Damjan Šantić ispred Kluba pisaca Doma omladine u Mostaru, objavljuje otvoreno pismo carinskom pjesniku. Dolje navodimo ovo pismo bez ikakvih intervencija. Interesantno je da Damjan Šantić spominje i kuću Avdage Koludera, muža Lijepe Emine, o kojoj možete čitati pod kućom B 42.

Uprava Doma omladine primila je od Vas pismo koje nas je ponukalo da Vam odgovorimo. U svom pismu navodite da je na sastanku Kluba pisaca Doma omladine bilo „blaćeno“ Vaše ime. Da to nije tačno uvjerićete se kada pročitate priloženu kritiku napisanu od strane našeg Kluba povodom izlaska Vaše knjige „Al Sajab i kamena vaza“.

Što se tiče dijaloga na koji nas pozivate mi ćemo ga prihvatiti u svako vrijeme, ali nismo spremni da snosimo troškove Vašeg dolaska.

Kratak pregled knjige „Al sajab i kamena vaza“

Prije izvjesnog vremena u mostarskoj „Slobodi“ pojavio se prikaz knjige „Al Sajab i kamena vaza“ Ibrahima Kajana iz pera Milovana Krunića – globalno pozitivan, sa izabranom pjesmom *Akšam olur* da te vrijednosti i potkrijepi. Pošto knjiga još nije bila u knjižarama, na čitaocima je ostalo da progutaju i ovakve stihove:

„Ruku diže punu otrovnica, jedan Stojan od Mletaka“.

Znamo o istorijskoj ličnosti Stojana Jankovića i kakve su narodne pjesme o njemu spjevane, a sad je na jednom on taj koji pije „krv nevinih bogougodnika“ valjda

o čemu se radi, ali za svaki slučaj pojedinci su, ako su izdaleka vidjeli da Ibrahim ide uz Carinu, nastojali da ga izbjegnu, skrenuvši u neki od poprečnih sokaka ili ušavši u brijačnicu Šaćira Masle ili Muhameda bega Alajbegovića.[705] Na prizemlju je stolarsku radionicu držao Meho Rajković. Kuća je prodata Hadži Karahodžiću, mesaru iz Prozora, koga su pripadnici hrvatskih snaga, HVO, ubili 1993. godine u Prozoru. Adresa kuće je M. Balorde broj 60.

C 10. U kući je stanovala Safija Alajbegović, supruga umrlog Omera, sa djecom: Remzija, Mirzo i kći Hana, koja se udala za oficira JNA Luku Bauka. Ranije je porodica Alajbegović stanovala u sokaku Pere Lažetića, kuća broj E 17. Hana i Luka dobivaju djecu Slobodana-Dragana i Mirnu. Živjeli su u Đakovu, a poslije u Tuzli. Dragan, zaljubljenik u Mostar i *FK Velež*, ljetne je raspuste provodio kod nene Safije u Mostaru. Remza je radio kao stolar u Sjevernom logoru, a Mirza je bio električar i profesionalni vatrogasac, a u slobodno vrijeme se bavio boksom. Mirza ženi udovicu tragično stradalog komšije Mirze Mice Kajana iz kuće C 9 sa dvoje malodobne djece. U kući je stanovao i samac Žarko Terzić,

poput onih „prvaka šehera na mudrim riječima do sjajnog Stambola". Zatim nema stranice bez riječi bože ili alah opterećenih velikim slovom. A što tek da se misli o ovim stihovima, ostavljenim valjda kao poenta za završetak: „moj veliki Gospodaru, naokolo je noć, ima li glasa Tvojega, svicu uha mojega, mom brdskom putu mom zapjenjenom nastojanju ima li kraja".

Kajan se uporno trudi da pravo gradjanstva u našem književnom jeziku steknu ovakve riječi: hamajlija, lahko, mehko, kostjela. Možda i ogrešenja sa „ć" nisu štamparske greške.

Stari most permanentno krsti Sulejman pašinom feudalnim znamenjem, a Hajrudin koji je život rizikovao da ostvari zamišljenu ljepotu (sjetimo se impresivnih platana Pedje Milosavljevića i legende o štapu) tek je škrto pomenuto.

Najveći Mostarac svih vremena Aleksa Šantić ovdje je predstavljen kao otprilike neki blijedi i razbarušeni zaljubljeni prema Emini u nekom vinogradu, a ona pred njim prkosna jer je on za nu „tek kao da je ptica prhnula preko ograde vinograda".

Svako ko je svojevremeno razgovarao sa Pernom Ćorović zna da je pjesma o Emini nastala poslije jedne šetnje kroz mahalu Mazoljice i plod trenutne inspiracije pred nepoznatom djevojkom (a ćerka imama Sefića iz Siliftarovog sokaka možda je mogla biti ona djevojka iz pjesme Zimsko jutro na pr.)

Još direktnija dezinformacija je pominjanje Kajanove mahale Carine, da se tamo pred nekim zabaglamljenim prozorima Aleksa zaustavljao i vikao Emini „kapidžik otvori", a tu su i stihovi o Alibegu sevdaliji.

Članovi Kluba pisaca Kluba Doma omladine:

Damjan Šantić, Mustafa Delić, Saša Bubić, Janja Senkić, Šehić Mirna, Bogdan Jevtić.

[705] Svjedočenja sagovornika.

krojač. U dvorištu je stanovala i Nanā, Dalmatinka od Metkovića koja je prodavala vino i rakiju. Nanin muž, Vukašin Dangubić je radio na željeznici. Imali su kći Željku koja je radila u robnoj kući *HIT*.

C 11. Kuća Muje Gološa, podvornika u zgradi Opštine Mostar. Mujin sin, koji je radio kao mehaničar, umro je vrlo mlad od TBC-a. Kći Safija je radila u Pošti kao telefonista za pozive van Mostara. Ko je želio, naprimjer nazvati nekog u Sarajevu, morao je prvo nazvati poštanskog operatora, u ovom slučaju Safiju, koja bi zvala željeni broj, pa potom priključila pretplatnika. Vlasnik kuće je Mirsad Šunje.

C 12. Kuća porodice Zurovac, koju je kupio Juso Kanjiža, vozač autobusa na liniji Mostar–Split. Juso je imao nadimak Livnjak, pošto je u Mostar došao iz tog grada kao muhadžir. Stanovao je sa ženom Đulsom i tri sina: Mirzo, Senad i Esad. Početkom rata 1992. godine Mirzo sa suprugom, kćerkom Jevreja Jože Danona, utočište je našao u Izraelu gdje je i umro. Supruga, poslije mnogo problema i upornosti, tijelo preminulog je prebacila u Mostar gdje obavljena sahrana. Vlasnik kuće je Ibrahim Šabić.

C 13. Kuća bačvara Trifka Radulovića. Za vrijeme Drugog svjetskog rata prilikom ustaških racija na Glavnoj ulici, sakrivao se u susjednoj kući Saliha Kurta u Srednjoj ulici (M. Balorde). Vlasnik kuće je Abazi Sulejmani.

C 14. Kuća porodice Kašiković. Današnji vlasnik kuće je Šefik Čorbadžić.

Kuća označena crvenom bojom na prethodnoj karti. Dvije kuće na ovom mjestu su 1881. godine bile vlasništvo Dušan Jovanke, koju je naslijedio Balorda Vukan, djed narodnog heroja Mladena i nosile su kućni broj 334. Kuća je kasnije postala vlasništvo Dušana Balorde (1896), željezničkog službenika, koji je strijeljan u Kraljevu 1941. godine skupa sa sinom Vaskom. Drugi sin, Mladen, narodni heroj, ubijen je od strane Nijemaca 1943. godine. U kući je ostala majka Joka, sa kćerkama Radojkom i Milojkom, Micom, udatoj Petrović. Godine 1834. u mahali Tere Jahjetovoj na ovom mjestu je živio Stojan Balorda.

C 15. Dvije kuće Huseina Kurta (1875–1959), unuka hadži Ahmeta Kurta, alemdara (1810–1895).

Slika br. 88a. Rodna kuća narodnog heroja iz Drugog svjetskog rata Mladena Balorde na Carini u ulici Maršala Tita, prekoputa Autobusne stanice. Snimljeno 2019. godine.

U jednom dućanu, koji je pripadao kućama su bile prostorije Mjesne zajednice, a u drugom je bila brijačnica Šaćira Masle. U sjevernijoj kući je živio Huseinov stariji sin, mašinovođa Muhamed (1907–1958), koji je poginuo kada je njegov voz udario na odronjeno kamenje na pruzi i survao se u Neretvu, 16. decembra 1958. godine. Iza njega je ostala supruga Munta, rođena Rudan i tri sina sa porodicama: Reuf, Mirzo i Zijad. U južnoj kući je živio Huseinov mlađi sin, Salih (1915–1989), po zanimanju stolar sa suprugom Eminom, kćerkom Dervišom (1940–1995), sinom Ismetom (1943–2016), te još dva sina. Ismetov sin Haris (1967–1993) je poginuo kao borac Armije BiH. U kući su stanovala i dva brata i dvije polusestre Salihove supruge, koja su kao djeca ostali bez roditelja. Bareljefi u bakru Ismeta Kurta su, između ostalih radova, predstavljali Bosnu i Hercegovinu na izložbi *EXPO 2010* u Šangaju u Kini.

C 16. Više kuća, nama nepoznatog vlasnika, koja je poslije 1945. godine nacionalizovana, pa se u katastru kao vlasnik vodi SO Mostar. Tokom vremena stanari su se mijenjali, između ostalih: Mustafa Duranović, zvani Duko, vozač u GP *Hercegovini*, Fatka Hadrović, Avdo Palata, električar sa ženom Jelkom, Pero Bijelić i Danica, Stana Janjić, te Borika Bubalo.

C 17. Kuću na uživanje je dobio Simo Ivanišević, solunski borac, koji je izgubio ruku u Prvom svjetskom ratu. Sa suprugom Petrom nije imao djece. Simo je držao kantinu u Sjevernom logoru prije Drugog svjetskog rata, a poslije njega Komljenović koga su ustaše ubile 1941. godine. U prizemlju kuće stanovao je Boro Petrić, sudski službenik sa ženom Ljubicom iz porodice Mandarić sa Bune. Njihova djeca su Tatjana i Petar, zvani Braco koji živi u Parizu.

C 18. U kući je stanovala Cvijeta Bošnjak, sa sinovima Slavkom, bravarom i Aleksandrom, saobraćajnim inžinjerom. U dijelu kuće je stanovao Ramiz i Munezeha Kazazić, kćerka Šaćira Tase. Ramiz je bio brat Asima Asme Kazazića. Poslije tragične Ramizove smrti, Munezeha je prodala kuću, a djeca su kao izbjeglice otišli za Australiju.

C 19. Salih Slipičević, gruntovni sudija sa suprugom Samijom, rođenom Ševa. Kći Suada se udala za Sulejmana ef. Kemuru, reisul-ulemu SFRJ od 1957. do 1975. godine, Salih i Samija su imali još troje djece od kojih je sin arhitekta Faruk poginuo 1993. godine kao borac Armije BiH.

C 20. Vlasnik kuće je bila porodica Sretena Vasiljevića koja je odselila za Beograd. Kuću je 1972. godine kupio Safet Behram sa suprugom Amirom (1937-2021), kćerkom Ćamila Humačkića, i sinom, rođenim 1963. godine, koji je kasnije postao zaljubljenik u fudbalski klub *Velež* i pokretač mnogih humanitarnih akcija. Prije kupovine kuće porodica Behram je stanovala u kući Ibrahima Ćupine, zvanog Bećar, kuća F 33.

Slika br. 89. Mostar, mart 1935. godine. Zajednički snimak mostarske muslimanske omladine poslije klanjanja namaza na Kurban-bajram. Slijeva, stoje: Muhamed Grebo (otac prof. Zdravka Grebe), Šefkija Puzić, Ismet Šarić, Džemal Bijedić (1917-1977, predsjednik vlade SFRJ od 1971. do pogibije), Salih (Huseina) Kurt (1915-1989), Mustafa Popovac, Mustafa Mišović, Esad Hadžiosmanović. Sjede: Husein Alikalfić, Ahmet Voljevica, Hilmija Puzić, Enes Behlilović, Mustafa Alajbegović. Od trinaest mladića na slici, kasnijih učesnika i simpatizera antifašističkog pokreta, desetorica potiču iz mostarskih ulemanskih porodica.

C 21. Ibrahim hadži Slipičević. Djeca Fuad, Reuf i Dutka (1896–1974), udata za Mustafu Hrvića (1888–1951). U kući je jedno vrijeme stanovao Vejsil Slipičević, stolar sa ženom Biserom. Kasnije se u kući smjestila porodica Mustafe Pece, profesionalnog vatrogasca. Sa suprugom Fatimom dobija dva sina, Omera, zidara i Abdulaha, Badu, koji je radio kao privatni poduzetnik, moler. Otac i sinovi su bili dugogodišnji članovi Vatrogasnog društva.

C 22. Savo i Janja Raše, radnik u *Fabrici duhana* sa bolesnim bratom Svetom. Savina djeca su Rajko i Nikola, zvani Vlado. Rajko je oženio Diku Zalihić, sestru Omera i Muhameda, Hame. Sinovi Dike i Rajka su Boban i Dejan. Jedan dio kuće je kupila porodica Zuhrić.

C 23. Hakalova pekara u kojoj je radio Derviš Hadžajlić. Kasnije je u dućanu stolarsku radionicu otvorio Avdo Lendra, čiji je sin Mili poginuo u ratu 1992–1995. kao pripadnik Vojne policije Armije BiH. Kasnije je u prostoru bila prodavnica alkoholnih pića *Prokupac*.

C 24. Kuća Alije Hakala koji je radio kao obućar. Adresa prije Drugog svjetskog rata je bila Srednja ulici broj 34. (M. Balorde). Alijin sin Hilmo je poginuo u NOB-u na Tjentištu, Krekovi, 1943. godine. Alijine sestre su Muhiba, udata za Mahmuta Zekića, Fadila (1924), udata za Sulejmana Gušanca i Mubera (1934), koja se nije udavala, a radila je kao trgovac u *ZEMI*. U kući je živjela Muhiba sa djecom; Senkom, direktorkom Narodne biblioteke Mostar prije 1992. godine i Ekremom, čiju su suprugu Vericu ubili pripadnici HVO-a prilikom protjerivanja na stranu Mostara pod kontrolom Armije BiH. Poslije 1945. godine Džajin sokak je dobio ime po poginulom partizanu iz ove porodica – ulica Hilme Hakala.

C 25. Kuća Hakala u kojoj su stanovala djeca umrlih Halila i Aiše (Vezire) Đukić, koja je bila sestra Lutve Hakala. Kao staratelj djece umrle sestre Lutvo je uzdržavao Ibrahima, Omera, Vejsila, Sulejmana i Osmana Đukića. Ibrahima i Omera, koji su bili ilegalni radnici 1943. godine hvataju Nijemci i ubijaju, više o tome u odjeljku o poginulim stanovnicima Carine u Drugom svjetskom ratu. Osman je umro kao četverogodišnje dijete, a Vejsil je tragično preminuo kao službenik SUP-a 1960-ih godina. U Memi-hodžinoj mahali 1828. godine je živio hadži Mehmed Hakalo, sin hadži Alije.

C 26. Lutvo Hakalo, žena Emina i kći Višnja. Pristup kućama od broja C 24 do C 26 je bio iz slijepog Hakalova sokačića koji je kasnijim nadogradnjama kuća nestao. Ova grupa kuća je bila jedan od začetaka

carinskih mahala. Lutvo je primio i odgojio šestogodišnjeg muhadžira iz okoline Rogatice Omera Arnautovića, koji je vozom spasa 31. oktobra 1943. godine, zajedno s više stotina djece, čije su roditelje ubili četnici u istočnoj Bosni, stigao u Mostar.

C 27. Na ovom mjestu 1881. godine hadži Osman Novo je imao dvije kuće sa kućnim brojevima 415 i 438. Osman, koji je djed kasnijeg Osmana, krojača, je bio mutevelija Memi-hodžinog vakufa do 1891. godine. Vlasnici sadašnje kuće su bili Hasan, Osman i Šefika, koja se udala za mašinovođu Hasana Behmena. Suvlasnik kuće je bila i njihova sestra koja je odselila u Tursku. Sestra iz Turske je prizemlje kuće prodala Miti Kociću iz Srbije koji tu otvara radionicu za izradu i punjenje gaziranih sokova i soda vode.

Slika br. 90. Detalj stepenica u kući porodice Novo, C 27.

Na gornjem spratu je živjela Šefika sa mužem i sinovima Alijom i Mehmedom, zvanim *Meca*. Alija (1940–2018) je radio kao otpravnik vozova, kasnije je, uz rad, završio ekonomski fakultet i doktorirao, oženio se iz porodice Rešidović, odselio u Sarajevo gdje je poslije rata 1995. godine bio jedan period gradonačelnik Sarajeva i premijer Federacije BiH. Doktor tehničkih nauka, Mehmed (1946–2015), *Meca* je bio profesor na Mašinskom fakultetu Univerziteta *Džemal Bijedić* u Mostaru, a u braku je dobio sina i kćer. Bio je poznat kao dobar plivač u plahovitoj Neretvi i član plivačkog kluba *Velež*.

C 28. Miralem Karadža sa ocem Alijom i majkom Nazom. Alija je držao obućarsku radnju na Lučkom mostu, kod Ćorovića kuće. Zanat je naslijedio sin Meho, a sin Alija je radio kao stolar.

C 29. Dvorište kuće Osmana Nove i sestre Šefike, udate Behmen – vidjeti kuću broj C 27.

C 30. Kuća Jusufa Jakirovića, skretničara na gornjoj rampi uskotračne pruge, kod Ložionice, i Vejzovića, također radnika na željeznici, koji su kuće kupili od Ljubice Antelj, rođene Ninković. Ljubičin muž Milan (1888–1941), radnik na željeznici, ubijen je od ustaša u logoru

Jadovno. Ljubičina djeca su Zdravko i Mira, učiteljica. 1950-ih godina u Mostar je došao Ljubičin brat, koji je još prije Drugog svjetskog rata otišao u Ameriku, i dovezao poluteretni kamionet marke *Ševrolet* koji je poklonio Opštini Mostar. Kamion je dugo korišten od strane gradskih trgovinskih preduzeća. Prilikom te posjete Ninković, zvani *Amerikanac*, svom sestriću Zdravku donio je na poklon gumenu fudbalsku loptu, koja je pobudila veliko interesovanje kod Carinskih mališana. Da se lopta ne ošteti, fudbal se igrao samo na travnatoj ledini poviše *Sjevernog logora*. Mada je bio mlađi, Zdravko je morao uvijek igrati u timu. Ako bi se naljutio na ostale dječake, on bi jednostavno uzimao loptu i utakmica se prekidala.[706] Krajem 1950-ih godina Ljubica sa djecom preseljava u Beograd.

C 31. Kuća Ante Fiale (1884–1953) i žene Mare (1888–1962). Dobili su sina Antu (1929–2008) i kćerku Dragicu, koja se udala za njemačkog vojnika koji je ostao u Mostaru poslije završetka Drugog svjetskog rata. Kasnije je sa djecom odselila u Dubrovnik. Ante je radio u GP *Hercegovini* kao knjigovođa i bio aktivan u MZ Carina. Sa suprugom Rafom (1927–2008) nije imao djece.

C 32. Hakija Beklija, činovnik, sa suprugom Bihom, četiri kćerke i sinom. S njima je živjela i Hakijina sestra Hikmeta. Ova i naredna kuća se 1881. godine sa kućnim brojevima 322 i 341 navode kao vlasništvo Mustafe Beklije, sina Alije. Salih Beklija je bio 1888. godine mujezin Tere Jahjetove džamije. Još 1848. godine ovdje je živio pomenuti Mustafa.

C 33. Kuća porodice Beklija u koju su vlasti poslije 1945. godine uselili druge stanare. U prizemlju je stanovala porodica preminulog Osmana Kljake, s majkom koju su komšije zvali Osmanaginica i petero djece, tri sina i dvije kćeri. Sin Omer je završio dva fakulteta, poslije je preselio u Zagreb. Među komšijama ostala je zapamćena epizoda iz 1948. godine koja se desila u Omerovom razredu Mostarske gimnazije. Predstavnici komunističke vlasti su ušli u razred i pitali đake koga oni vole – Tita ili Staljina. Cio razred je šutio, ne znajući šta da odgovore, pošto se bukvalno dan ranije zaklinjalo u druga Staljina i pjevale mu se pjesme. Poslije neugodne šutnje odvažio se Omer i rekao da je njima drag drug Staljin, ali da im je Tito ipak draži, tako da su predstavnici vlasti otišli zadovoljni odgovorom. Ipak taj njegov istup nije spasio njegovog brata Ibrahima koji je kasnije uhapšen i zatvoren na Golom

[706] Svjedočenje sagovornika.

otoku kao *informbirovac*. Sa Carine je pet-šest stanovnika bilo uhapšeno i osuđeno kao *informborovci*, što iznosi otprilike dvije osobe na sto carinskih porodica. Treći sin Ismet je kasnije postao rukovodilac u *Sokolu, Jugobanci i Apro-u*, a bio je i predsjednik FK *Velež*. Na spratu je stanovala porodica Ejuba Delalića, aviolimara u vojnom pogonu *Galeb,* a zatim u *Sokolu*, sa ženom Fikretom i dva sina. Ejub s porodicom preseljeva 1959. godine u stan u novosagrađenoj zgradi u ulici Huse Maslića (ranije Haljevčev sokak), koji je dobio od preduzeća. Poslije iseljenja porodica Kljako i Delalić iz kuće B 13 sa Donjeg puta ovdje se useljava porodica Ombašić, sestre Fatima, Aiša i Hatidža, te braća Avdo, zvani Šice i Šerif, zvani Bomba. Fatima je u braku sa Mustafom Šukom dobila kći Sunitu, a druga sestra Hatidža je bila udata za Muhameda Bostandžića, zvanog *Trkač*, koji je bio poznati ilegalac NOP-a iz Drugog svjetskog rata. Dobili su sina Ibricu, zvanog *Vili* i *Perika*.

C 34. Kuća Muhameda Repka, mašinovođe. Oženio se 1924. godine Fatimom, kćerkom Ali efendije Temima. Sinovi Muamer, tehnički crtač u *Sokolu* i Šefik, konobar u hotelu *Neretva*. Kuću je kasnije kupio brijač u Rodoču Hadžić Sudko i žena Fatima, koji su dobili tri sina. Najstariji sin Ahmet, borac Armije BiH, je sa Salkom Repkom, zvanim Braco, postavio bosanskohercegovačku državnu zastavu na zgradu *Razvitak*, na lijevoj obali Neretve, koja je bila okupirana od četnika i JNA u junu 1992. godine. Četnici su ih uhvatili, mučili i ubili u Mojića sokaku.

C 35. U kući je živio Konjičanin, mašinovođa Bartol Sušić sa suprugom. U prizemlju kuće su stanovale Suzana i Pepica Kolano, i Suzanina djeca Zdenko, zvani *Cirlika*, Vesna i Brano. Jednu prostoriju u kući je koristio brijač Muhamed Alajbegović, zvani Beg. Kuću je kasnije kupila porodica Kovačević.

C 36. Kuća Marka Bošnjaka, građevinskog poduzetnika, koji je oženio Staku, sluškinju kod porodice Mandrapa, koji su držali gostionicu u Glavnoj ulici prekoputa *Radničkog doma*. Drago Mandrapa je bio muktar Carine između dva svjetska rata. Marko i Staka su dobili sinove Marka i Aleksandra, koji se rodio 1934, pa je dobio isto ime kao ubijeni kralj Aleksandar na kojeg je izvršen atentat u Marselju te godine. Aleksandar, zvani Aco je predavao historiju u Mostarskoj gimnaziji, a imao je tri kćerke. Acin brat, također Marko, zvani *Braco*, kao građevinski tehničar je dugo godina bio zaposlen u GP *Hercegovina*.

C 37. U sidžilima Mostarskog kadije za 1830. godinu spominje se Mustafa Zvonić kao stanovnik Tere Jahjetove mahale. U spisku vlasnika

kuća u četvrti Carina 1881. godine su upisani Ahmed, Avdo i Husein Zvonić. U vremenu između dva svjetska rata u ovoj kući su stanovali Osman i Salih Zvonić. Radili su kao prevoznici, a u posjedu su imali desetak zaprežnih kola. Konji su bili smješteni u štali, koja je bila na mjestu današnje praonice (2020). U toku i poslije Drugog svjetskog rata ova štala je služila kao mjesto okupljanja carinske djece. Tu su se vršile pripreme za fudbalske utakmice protiv drugih mahala Mostara, pa je štala služila kao neka vrsta klubane. Smajo Žuna je krpio lopte, jer je imao potreban alat, pošto mu je otac bio sarač. Tjelohranitelj Đure Pucara, Šemso Dizdar, zvani Strateg, donio je carinskoj raji pravu kožnu loptu, koju su djeca čuvala i s njom igrala samo na travi, iza Sjevernog logora. Među Carinskom rajom isticali su se Omer Koluder i Omer Omanović (r. 1929), mlađi brat Emine, supruge Saliha Kurta. Sklopili su poznanstva sa italijanskim vojnicima u Sjevernom logoru, a naučili su donekle i italijanski jezik. Znali su šta će biti sutra za ručak i to objavljivali po Carini. Italijani su svaki dan kuhali dva velika kazana hrane, koju su iznosili i dijelili građanima na ulazu u logor. Salih Zvonić je imao sinove Ahmeta i Mustafu, a kći Ajnija se rađa 1901. godine. Mustafa se ženi djevojkom iz porodice Ćurić sa kojom 1925. godine dobija sina Avdu. Mustafina supruga umire, te očeva sestra Ajnija preuzima brigu o malom Avdi i odgaja ga kao i svoju djecu. Ajnija se udaje za poštanskog službenika iz Stoca Adema Piriju. U braku dobijaju djecu kojima daju dvojna imena: Elfrida Dževahira (1927–2020) i Elfrid Hamid (1929–1983). Kasnije se rađa i drugi sin, Edhem koji je umro kao dijete. Zahvaljujući tome što je Adem Pirija bio pomoćnik upravnika Mostarske pošte ovo je bila jedna od rijetkih kuća u kojoj je bio uveden telefon. Elfrida se udala za Mahmuta Mahu Kajtaza, višeg policijskog službenika i živjeli su u Sarajevu. Godine 1951. dobijaju kći Reneu. Elfrid je radio u pošti i oženio se Nađom, koja je također bila poštanska službenica. Dobivaju sina i kćerku. Adem Pirija sa sinom Elfridom je u toku Drugog svjetskog rata, 31. oktobra 1943. godine, iz Tere Jahjetove džamije gdje se sakupilo oko stotinu djece, iz pristiglog voza spasa, čije su roditelje četnici pobili u istočnoj Bosni, primio trinaestogodišnjeg dječaka Edhema Tiru, Elfridovog vrsnika po godinama. Edhemovog osmogodišnjeg brata Arifa u svoju kuću u Zaliku je primio Mustafa Hrvić, a desetogodišnju sestru Hasibu je udomio Nerfid Mujić. Edhem je u kući Zvonića/Pirija bio do 1948. godine kada je iz sela Ostovo kraj Rogatice došla njegova majka Hatema i vratila ga kući. Te, 1948. godine vlasti su donijele odluku da se sva djeca izbjeglice, gdje to moguće, vrate svojim kućama. U ovoj kući je

rođen i odrastao, skupa sa Ajnijinom djecom, Avdo Zvonić (1925–2005), pripadnik NOP-a i dugogodišnji direktor više mostarskih preduzeća i gradonačelnik Mostara od 1967. do 1969. godine. Avdo je kasnije postao ministar saobraćaja u Saveznoj vladi SFRJ. Oženio se sa Nadom Peco sa kojom je dobio kći Maju i sina Zlatka.

C 38. Kuća roditelja Mikić Slavka, u kojoj je živio sa bratom Neđom i sestrom. Prilikom bombardovanja Mostara od italijanske i njemačke avijacije 12. aprila 1941. godine Slavko je poginuo blizu svog sokaka na putu prema Pasjaku. Imao je 15 godina. Neđo i sestra su izbjegli u Srbiju. Poslije 1945. godine u kuću se naseljava porodica Čorlija, otac Mitar, njegova supruga Anđa, sin Neđo i kći Blaženka. Mitar je radio kao portir u Staroj bolnici, te kao pomoćni brijač u obližnjoj radnji Bega Alajbegovića. Kasnije u kuću doseljava Bisera Slipičević, rođena Vejzović, sa sinovima Besimom (1938–2015) i Nijazom. Besim, zvani *Besa* je bio bokser, a kasnije je otišao u Crvenu zvezdu u Beograd. Radio je na jednoj beogradskoj benzinskoj pumpi. Nijaz je poslije završetka učiteljske škole radio kao učitelj u Podveležju, kasnije završio fakultet, te između ostalog, prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1992. godine, obavljao dužnost direktora Đačkog doma *Dule Mučibabić*. Godine 2015. Nijazov sin Hari, pisac više knjiga, je, kao uspomenu na svog oca, osnovao fondaciju, koja dodjeljuje nagrade mladim stvaraocima iz oblasti likovne umjetnosti, književnosti, muzike, nauke, kulture i sporta.

C 39. Kuća Tome Ćosića koja je po projektu Petra Borasa[707] podignuta 1930. godine. Tomina djeca su Lepa, Mladen, Miljenko i Vesna. Tomo je u kući prije Drugog svjetskog rata, držao gostionu u kojoj se služila samo *meza*, te vino i rakija. Poslije nedjeljne mise u katoličkoj crkvi, u gostionici su, na putu prema kući, skupljala mala grupa Hrvata iz Zalika, gdje bi se popilo nekoliko čaša vina i vodili razgovori. Po Tominoj smrti gostionicu preuzima sin Mladen, koji je bio invalid. Po osnivanju NDH, 1941. godine, sin Miljenko je pozvan u Domobrane. Za vrijeme odsustva u Mostar je donosio pokoji komad oružja i prodavao ga zaineresovanim. Tomina kći, Lepa udaje se za Tomu Miljasa, konobara u hotelu *Neretva*. Dobivaju kćer i sina Tomicu koji je, prilikom izviđanja terena, kao pripadnik Armije BiH poginuo 1992. godine u četničkoj zasjedi u Raštanima. Poslije oslobođenja Mostara 1945. godine u Tominu kuću se naseljava porodica Čuljak iz Bijelog Polja. Otac je bio željeznički

[707] Sanja Zadro, *Mostarska arhitektura od 1850. do Drugoga svjetskog rata*, doktorski rad Sveučilište u Zagrebu, 2017, str. 201.

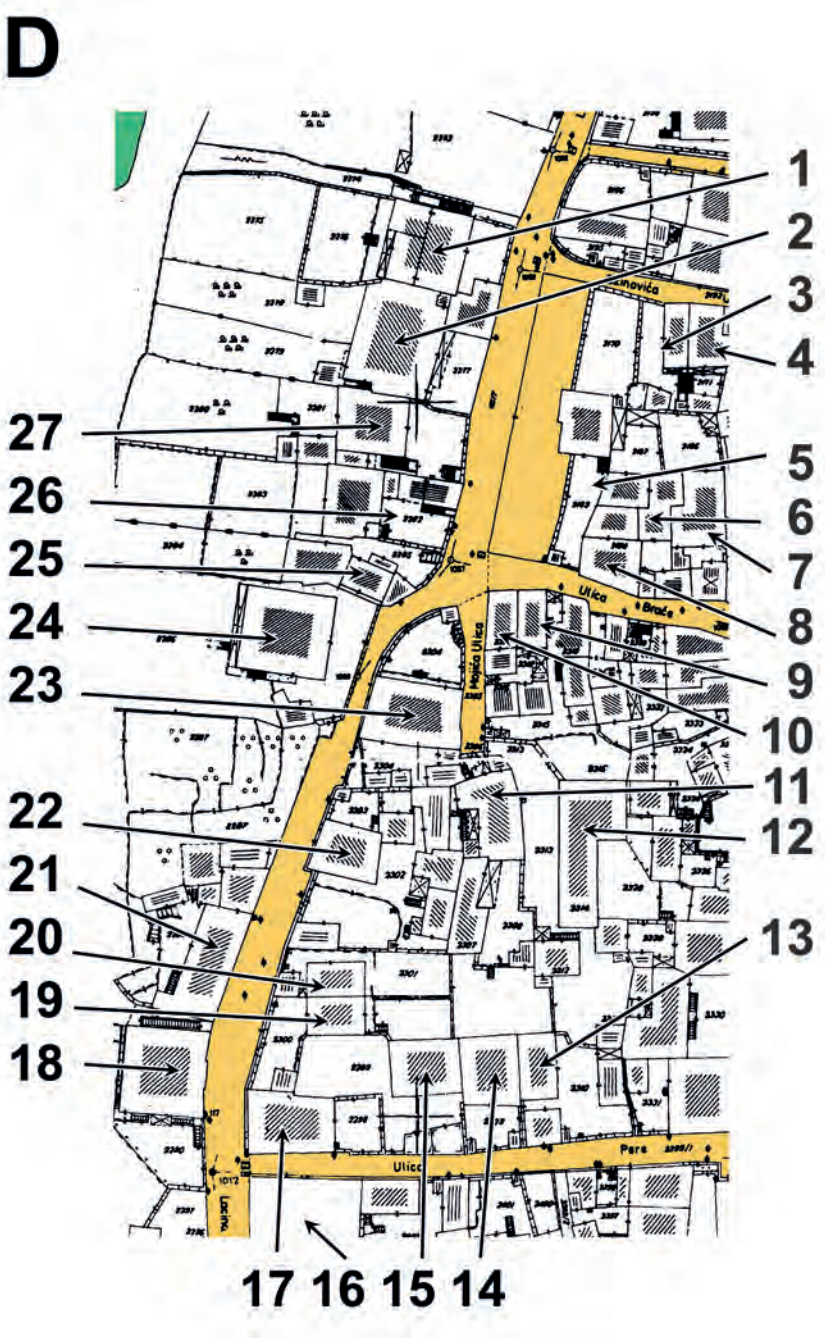
službenik, a pored supruge imao je sina Žarka i tri kćerke. Žarko je oženio Nađu Nožić, kćer Salke iz Donje Mahale. Nasljednici Tome Ćosića su prodali kuću poslije rata 1995. godine pekaru iz Njemačke, porijeklom iz Duvna.

C 40. Dućan Tere Jahjetova vakufa. Do kraja Drugog svjetskog rata u objektu je piljaru držala porodica Nazifa Rezagića. Poslije 1945. godine prodavnica je nacionalizovana i dodijeljena preduzeću *Voćar* u kojoj je prodavač bio Šaćir Šućro, blag čovjek, koji ubrzo postaje omiljen kod mahaljana Carine. Poslije zatvaranja prodavnice u istom prostoru Sunagić otvara autoelektričarsku radionicu.

C 41. Kuća porodice Hakalo. Stanovala kći Bahra, udata za Esu Pašića, s kojim dobija kći Milu, službenicu banke, koja je oko 1965. godine odselila u Sarajevo. Druga Bahrina kći, Nusreta, udala se za Sulejmana Kulenovića. Oboje su bili profesori na Mostarskoj gimnaziji, ona je predavala srpskohrvatski jezik, a on historiju. Imali su dvoje djece, kćer Azru, doktoricu, i sina Seju.

C 42. Dućan Huse Kukrice, obućara. Vlasnik kuće je porodica Gozo. Prije Drugog svjetskog rata ovdje je bila prodavnica mješovite robe Saliha Lakišića, oca Mehinog. Poslije 1945. godine komunističke vlasti su dućan oduzeli. Obućarsku radnju otvaraju Huso Kukrica i Husein Začinović zvani *Škodra*. Huso je radio, živio i spavao u istoj prostoriji. Imao sina kojeg je jako volio. Poslije Husine smrti u kući otvara bravarsku radionicu Mile Drača sa svojim ortakom Tončom Slezakom, ocem Dinka, prije 1992. godine, vlasnika Robne kuće *Italia*. Tončo je sa porodicom stanovao u ulica Mladena Balorde, u dvorištu gdje živio i vozač u Boksitnim rudnicima Pero Ramljak – vidjeti kuću E 7.

D dio – 27 kuća

Slika br. 91. Područje kuća D.

D 1. Kuća okružnog sudije između dva svjetska rata, Kablara, koji je ubijen od ustaša 1941. godine. U kući je živjela i služavka Anka, udata za Lazara Ćosovića. Kasnije je stanovala porodica Šantić, koja je odselila za Beograd 1960-ih godina. Kuća je kasnije postala vlasništvo Dušana Lažetića.

D 2. Kuća Habiba i Muniba Burića, instruktora vožnje. Kći i žena u ratu 1992–1995. godine su otišli kao izbjeglice u Sjedinjene Američke Države. Munib je prilikom jedne posjete porodici u Americi preminuo.

D 3. Kuća Ade Osmića, koja nije završena.

D 4. Kuća Dike Džinović, udate za stolara, predstavnika *Šipada*, Salema Dandića. U Tere Jahjetovoj mahali 1834. godine, vjerovatno na ovom mjestu, živio je Ibrahim aga Džinović.

D 5. Na ovom mjestu je bila kuća porodice obućara Saliha Buljevića sa ženom, sinovima Alijom, Orhanom i kćerkom Orhanijom. Kuća je srušena u savezničkom bombardovanju 14. januara 1944. godine. Na istoj parceli je napravljena nova kuća u kojoj žive Salihovi potomci.

D 6. Kuća u kojoj je stanovala porodica Derviša Jakupovića, sa šest sinova, Safet, Šemsudin, Ismet, Zijad, Ekrem i Enver. Otac i svi sinovi su bili članovi Dobrovoljnog vatrogasnog društva. Safet je nastradao kao šesnaestogodišnji kurir Pokreta otpora u vozu kod Šurmanaca 1943. godine.

Slika br. 92 Četiri brata, vatrogasca Jakupović. Stoje: Enver i Zijad. Sjede: Šemsudin i Ismet.

D 7. Kuća u kojoj je stanovao radnik u *Ložionici* Avdo Tojaga. Dobio sina i kćerku, koja je u djevojačkoj dobi umrla od šećerne bolesti.

D 8. U kući je stanovao bravar Mujo Gin, sa suprugom, sinom i kćerkom. Kasniji vlasnik kuće je Osman Behram.

D 9. U kući je stanovao Emir Zvonić, a kasnije je postala vlasništvo porodica prezimena Mustafa.

D 10. Kuća je bila vlasništvo Osmana Repeše, automehaničara, a zatim porodice Ivezić, koja je kuću ponovo prodala porodici Mustafa.

D 11. U kući je stanovala porodica Pejanović u kojoj je živio Ratko (1944–2013), dugogodišnji član vatrogasne jedinice Mostar. Počeo je kao volonter, a kasnije nastavio kao komandir u najtežim ratnim vremenima 1992–1995. godine. U poslijeratnom periodu Ratko je bio generalni sekretar mostarskog SPKD *Prosvjeta* i predsjednik udruženja *Josip Broz Tito*. Bio je i komandir Vatrogasnog društva *Park prirode-Rujište* te predsjednik Gradskog vijeća Mostara.

D 12. U kući su stanovali Mišo i sestra Ivanka koja je radila u pekari. Vlasnik većeg dijela kuće je Milan Šotrić, sin Đorđa.

D 13. Kuća Aiše Dostović. Njena kćerka Sija, se udala za Ručka Rudana iz kuće G 6. Dobijaju kćerke Sanju i Senku. Druga Aišina kćerka, Fatima, po zanimanju nastavnica se udala za učitelja Adila Eminagića. Vlasnik kuće je Safet Dostović.

D 14. U kući su stanovale porodice Huseina Alića i Čolakovići, kasnije familija Burić. Stanari u kući, također, su bile porodica Toporan i porodica Ahmeda Govedara, doseljenika sa Kosova. Husein Alić je u štali pored kuće držao krave, a bio je zaposlen u *Žitoprometu*. Njegovu suprugu Muntu ustaše su iz ove kuće 23. novembra 1944. godine, zajedno s troje male djece za odmazdu odvele, a kasnije su Muntu u logoru Jasenovac ubile. Husein se poslije rata ponovo oženio, te sa suprugom i troje njegove i Muntine djece, koja su spašena iz voza za Jasenovac živio u kući. Kasnije preselio u kuću D 27. U Memi-hodžinoj mahali 1828. godine je stanovao Halil Čolaković. Vlasnik kuće je Alija Husković.

D 15. Kuća Antona Potočnika, sina Franca. U kući je stanovala Šima.

D 16. Na ovoj parceli veličine 306 m^2 je bila kuća poznatog trgovca Jove Gredića, sina Luke. Kuća je srušena u savezničkom bombardovanju 14. januara 1944. godine. Kuća nije ponovo napravljena, parcela je korištena kao plac za parkiranje.

D 17. Kuća poznata kao *Mikanovina*. Vlasnik je bio trgovac Mikić Miho. Kuća je oduzeta poslije Drugog svjetskog rata, a u njoj je stanovalo više porodica: žena Gvozdić, radila u *Borovu*, Miloš Trifković i kći Ranka, porodica Kump Margite, sa kćerkom Teom, porodica zastavnika JNA Beše, zatim Majda Batlak, porodica Trebinjac sa pet sinova i kćerkom Muneverom, porodica Peco i drugi stanari.

D 18. Kuća Vlade Prpića, ekonomiste zaposlenog u SO Mostar. Supruga Zumka ubijena je u blizini kuće Ahmeta Drljevića u eksploziji granate, koje su hrvatske snage ispaljivale na područje Carine 1993. godine. U zidu kuće je bila česma. U kući je stanovala Milojka Spremo, službenica SDK-a, kasnije supruga Tonće Potočnika. Stanovao Ahmet Hadžiomerović šofer u Elektro-Hercegovini, sa ženom Vahidom i sinom Željanom. Današnji vlasnici (2020) su Ladislav i Branimir Prpić.

D 19. Kuća porodice Doder. Godine 1941. izbjegli su u Srbiju, a kuću 1980-ih godina nasljednici su prodali dvojici braće Bečević. U kući je stanovao Šefko Rudan sa ostalim članovima familije. Njegov mlađi brat Hasan umro je u svojim tridesetim godinama.

D 20. Kuća Bože Pikule. U kući je stanovao i njegov posinak, Savo Savić, zidar u *Sokolu*.

D 21. Kuća Milice Dožić sa tri sina i kćerkom Zagorkom, udatom za oficira JNA. Dožići su odselili u Srbiju. Vlasnik kuće je Alida Marić.

D 22. U kući je stanovala porodica Vjekoslava Govorčin, koja je imala sina Marka. Vjekin i Zorin sin Marko Govorčin, muzičar iz Mostara, sa boravkom u Salzburgu, desetak godina pomaže dječji dom *Egipatsko selo* u Mostaru, kao i projekat *Kuća na pola puta*, i uz pomoć njegove muzike skupljena je znatna suma. U kući iza je stanovala porodica željezničkog radnika Janjića.

D 23. Kuća Marka Kovačine, elektroinženjera zaposlenog u Pošti. U kući su također živjela porodica Kajić i porodica Šunjić iz Vojna. Otac je radio na željeznici, a imao je sina Ivu i dvije kćeri. Kuću kupila porodica Mušić.

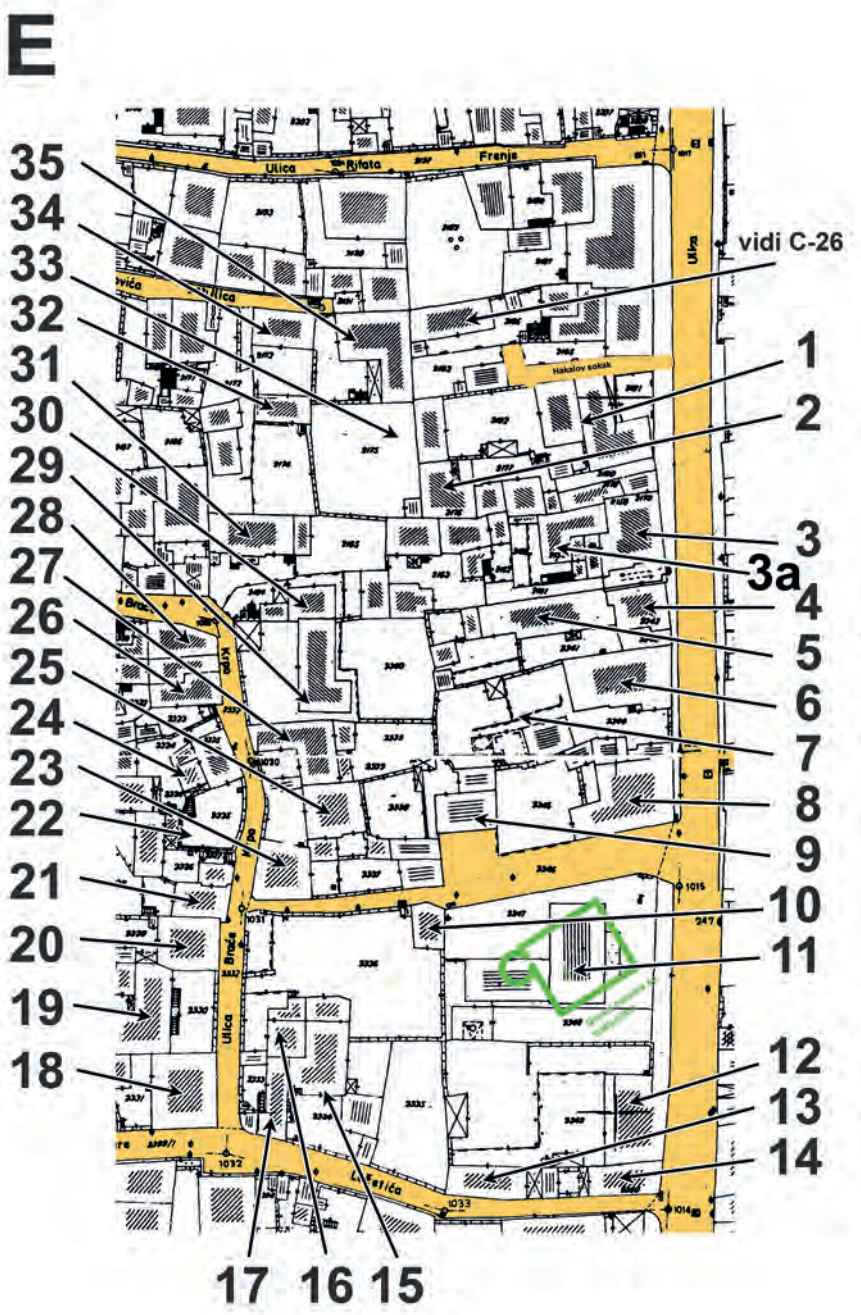
D 24. Kuća Bože Balabana, profesora na Mostarskoj gimnaziji u kojoj je stanovao sa suprugom, također profesoricom i jednom kćerkom. Kuću kupio Ilija Miličević, a na mjestu kuće napravljen je veliki stambeni objekat sa dvadesetak stanova (2020). Adresa kuće je Lacina ulica broj 23. vlasnik je Cesar d.o.o. Površina parcele je 1.348 m^2.

D 25. Kuća Alije Kruškonje, sina Omerovog.

D 26. Kuća potomaka Omera Kruškonje. Omerov otac, također Alija, za vrijeme austrougarske uprave držao je dućan na mjestu gdje je kasnije izgrađena Muzička škola. Drugu kuću Alija je imao malo sjevernije, također u Donjoj ulici (danas ulica H. Zahirovića Lace) koja je 1881. godine nosila kućni broj 433, a u kojoj danas stanuju potomci njegovog drugog sina Halida, vidjeti kuću B 11. Njegov tada tridesetogodišnji sin Omer se 1923. godine ženi dvadesetogodišnjom djevojkom Nazom Behram s Rotimlje, kćerkom Hamidovom. U Prvom svjetskom ratu kao vojnik austrougarske vojske Omer se borio na Istočnom frontu, a između dva svjetska rata je radio kao bravar u *Ložionici*. U braku sa Nazom dobija četvero djece: Fatima zvana Hasnija (1925–1944), Mevlida, udata Boškailo (1927–2012), Hatidža, udata Sefić (1932–2013) i Alija (1930–2003). Fatima je poginula u savezničkom bombardovanju 14. januara 1944. godine, više o tome u istoimenom poglavlju knjige. Danas u kući žive potomci Omerove djece.

D 27. Ovdje je iz kuće D 13 preselio Husein Alić sa porodicom. (umro 1983), Njegov sin Enver, Eko je oženio Zejnu-Jasnu (r. 1950), kći Ahmeta Huseljića, kurira SO Mostar.

E dio – 35 kuća

Slika br. 93. Područje kuća E.

E 1. U kući su stanovali Sulejman Gušanac i žena Dila, rođena Hakalo. Kuću je kupio Avdija Kavazović, sa petero djece, od kojih je najstariji sin Omer.

E 2. Kuća Riste Pejde, u koju je doselio iz kuće H 38 u sokaku Pere Lažetića. Prije toga Risto je stanovao u kući B 7, jednoj od kuća porodice Džajo u istoimenom sokaku. Risto se rodio na Zijemljima, 26. marta 1907. godine. Pored Riste, otac Stevan i majka Staka, rođena u porodici Karišik, dobili su još tri sina. Na početku Prvog svjetskog rata Stevan je mobilisan u austrougarsku vojsku i poslat na front. Sin Risto, kao ni njegovi sinovi nikada nisu saznali šta se sa Stevanom desilo. U porodici se s koljena na koljeno prenosilo vjerovanje da je Stevan zarobljen od Srpske vojske, na čiju je stranu prešao, te poginuo na Solunskom frontu. Podatke o Stevanu smo pronašli u arhivi Austrijske nacionalne biblioteke[708] iz kojih se vidi da je Stevan (Austrijanci pišu Stefan), rođen 1875. godine, mobilisan[709] i upućen u 3. kompaniju u IR. (Češkog pješadijskog puka[710]) Nr. 102, sa sjedištem u mjestu Benešov, 40 km južno od Praga. Stevan je umro u srpskom zarobljeništvu u Nišu 16. aprila 1915. godine.[711] Iza Stevana su ostala četiri malodobna sina bez bilo kakvih sredstava za život. Kao trinaestogodišnji dječak, oko 1920. godine, Risto sa jednim starijim bratom sa Zijemalja silazi u Mostar u potrazi za poslom. Dugo godina čuvao je krave raznih vlasnika na ispaši u Carinskom polju, više Sjevernog logora. Jedno vrijeme je radio kod Avdage Koludera, supruga lijepe Emine Sefić. Risto kasnije prelazi kod gazda Šole, koji ga šalje na svoje imanje Ždralovac kod Duvna. Risto

[708] U toku Prvog svjetskog rata iz Mostarskog okruga (*Bezirk*) poginulo je i umrlo 1.812 pripadnika austrougarske vojske / *http://des.genealogy.net/ou1wk/search/index*

[709] *Mobilizacija je obuhvatila godišta od 1872. do 1893 tj. obveznike do 42 godine starosti.* / Vojna enciklopedija, knj. 1, Vojnoizdavački zavod Beograd, 1970, str. 768–771.

[710] *Usled nepoverenja austrougarskih vlasti u lojalnost stanovništva Bosne bosanski pukovi su većim delom bili stacionirani u raznim delovima monarhije dok su u Bosni bile stacionirane jedinice iz ostatka monarhije.* / Vojna enciklopedija, knjiga 1, Vojnoizdavački zavod Beograd, 1970, str. 768–771.

[711] *Posle bitaka na Ceru i Kolubari od oko 70.00 ratnih zarobljenika, koliko ih je bilo u Srbiji, više od 20.000 austrougarskih vojnika (od kojih je bilo 10.000 Slovena), tokom decembra 1914. godine deportovano je u Niš. [...] Krajem 1914. i početkom 1915. Srbiju je zahvatila epidemija pegavog tifusa, u kojoj je obolelo oko 400.000 ljudi, a trećina od njih umrla. Epidemija je zaustavljena tek u kasno proleće 1915.* / Б. Јанковић, *Ратни заробљеници као гости и пријатељи*, Нишки весник, Ниш новембар 2009, pp. 8 / Pavlović M., Antić Č. *Vojna bolnica u Nišu,* Monografija, Direkcija za izdavačku i bibliotečko-informatičku delatnost, Beograd, 2010.

nije završio niti jedan razred škole, ali je kao samouk naučio čitati i pisati, a posebno je imao talenta za matematiku. Bio je pobjednik utrke bicikla 1935. godine, koja je održana na relaciji Mostar-Salakovac. Pred Drugi svjetski rat upoznaje Anku Bevandu, s kojom se vjenčao 1941. godine. Godine 1947, zapošljava se na Rudniku mrkog uglja gdje ostaje do penzije. Ristini sinovi koje je dobio 1945. i 1950. godine rođeni su na isti dan, 29. marta.

E 3. Kuća Hasana Hadžića su kojoj je stanovao sa sinom Mehmedom i dvije kćerke. Mehmed je 1993. godine, kao pripadnik Civilne zaštite, ubijen u napadu hrvatskih snaga. Godine 1840, vjerovatno u ovoj kući, živio je Mustafa Hadžić, sin Hasanov.

E 3a. Kuća Asima Koludera, zidara, koji je prodao kuću u Pasjaku i doselio ovdje. Kći Fatima se udala za Mustafu Pecu, zvanog Simo koji je stanovao u kući C 21. U ovoj kući je živio Omer Koluder sa ženom Nisom, koja je držala frizerski salon, koji su poslije njene smrti nastavile voditi njene kćerke.

E 4. Kuća Vitka Gordića, koji je imao dva sina i jednu kćer. Jedan od sinova, Simo, radio je u mostarskom SUP-u. U kući je neko vrijeme stanovao bračni par Juso i Habiba. Kasnije, u kući je stolarsku radnju držao Avdo Lendra. Stanovao je i Mujo Falan, koji je radio na montaži namještaja u prodavnici na Titovoj ulici, u blizini *ZEME*. Kuću i okućnicu 1965. godine od tadašnjeg vlasnika Arapovića kupuje Ibrahim Drljević. Poslije je na parceli kuću napravio jedan od Ibrahimovih sinova, Enver.

E 5. Skupa sa kućom E 4, 1965. godine, nekretnine je kupio Ibrahim Drljević koji je imao četiri sina i jednu kći: Ismet, Nusret, Enver, Esad i Nadira. Ibrahimov otac je bio Mahmut, koji se u spisku vlasnika kuća na Carini 1881. godine nalazi pod rednim brojem 101. Ibrahim se 15. novembra 1924. godine, tada kao dvadesetšestogodišnji stolar, ženi Ešrefom, kćerkom Salih age Kazazića iz Nevesinja. Bračni par se iseljava u Makedoniju gdje im se rađa četvero djece. Zbog makedonskog nacionalizma i pritisaka da porodica promijeni prezime, krajem 1940-ih godina, vraćaju se u Mostar. Ibrahim otvara stolarsku radionicu na Carini, a u slobodno vrijeme se bavio motociklizmom. Sin Ismet je oženio Zehru Kevelj, s kojom dobija sina Seada i kći Senadu, zvanu Dada, koja je kao medicinska sestra u Ratnoj bolnici u Higijenskom zavodu poginula u napadu hrvatskih snaga 1993. godine. Nusret se vjenčao sa Muhibom Vukotić i dobivaju dva sina. Enver također dobija dva sina, od kojih je Dragan, zvani Tesla, poginuo kao borac Armije BiH.

Ibrahimova kći Nadira se udaje za Omera Pintula. Esad, zvani Beli, koji je poginuo kao borac Armije BiH je oženio Samiju Oštro, iz kuće C 4, s kojom je dobio troje djece. Od 5. jula do 29. oktobra 1993. godine troje potomaka porodice Drljević iz ove kuće su poginuli braneći svoj grad.

Slika br. 94. Skopje oko 1932. godine. Ibrahim Drljević sa suprugom Ešrefom, kćerkom Salih age Kazazića iz Nevesinja, i sinovima Ismetom, lijevo, i Nusretom.

E 6. Kuća Halila Emrića.

E 7. U kući je stanovao Pero Ramljak, vozač teretnog kamiona *Boksitnih rudnika*. Supruga Kata. Djeca Zdravka (1948), Vlado (1949) i Dane (1951). U kući je stanovao i Šimun Grgić, po zanimanju sarač, koji je pravio cerade za kamione. Sin Brano je živio u Zrenjaninu. Kći se udala za Silvija Vizmara, vojnika italijanske vojske koji je ostao u Mostaru poslije kapitulacije fašističke Italije 9. septembra 1943. godine. Silvio je radio kao vozač, prvo u *Autoprevozu*, a zatim na *Rudniku mrkog uglja*, gdje je kamionom razvozio ugalj koji su stanovnici Mostara naručivali od *Rudnika*.

E 8. Kuća je 1881. godine bila vlasništvo hadži Ahmeta Kurta (1810–1895), sina hadži Nuhan age alemdara (1780–1868) i nosila kućni broj 296. Od 1850. godine u ovoj kući je bio je ženski *sibjan* mekteb u kome je mualima bila Fatima Tabak, kći Ibrahima.[712] U kući je poslije Drugog svjetskog rata stanovalo više stanara: Šaha iz Drežnice, porodica Drljević, Pavica, učiteljica u penziji, porodica radnika na *Rudniku* Jure Džidića, sa suprugom Janjom i troje djece.

[712] Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2000, str. 92.

Slika br. 95. Kuća E 8 hadži Ahmeta Kurta, alemdara, a poslije njegovog sina hadži kurra hafiza Muhameda, u kojoj je 1850. godine bio sibjan mekteb. Prekoputa kuće je bila Memi-hodžina džamija. Fotografisano 2018. godine.

E 9. Štala je bila vlasništvo Memi-hodžina vakufa, koju je koristio prevoznik konjskom zapregom Alija Zvonić iz kuće B 29.

E 10. Garaža Ante Miletića.

E 11. Memi-hodžina džamija, koja je srušena 1951. godine. Više o džamiji u poglavlju *Carinske džamije i vakufi*.

E 12. Kuća Jove Milića, koja je u spisku vlasnika kuća 1881. godine nosila kućni broj 376. U ovoj kući Jovo je živio sa suprugom Sokom, rođenom Govedarica i sinom Čedomirom Čedom, rođenim 1886. godine. Čedo je bio veletrgovac soli i starješina *Sokolske župe Mostar*.[713]

[713] Sokolski pokret nastao je u Češkoj 1862. godine, kada je grupa Čeha na čelu sa Miroslavom Tiršom formirala prvo *Gimnastičko društvo praško*, sa idejom tjelesnog i duhovnog jačanja češkog naroda u borbi protiv okupatora. *Srpski soko* je osnovan 1910. godine u cilju jačanja i odgajanja duha i nacionalne svijesti srpskog naroda. / Kristina Pantelić Babić i Petar Pavlović, *Doprinos Čedomira Milića školovanju sokolskog kadra u Hercegovini*, stručni članak UDK: 929:796.011.3 Milić Č. Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, Univerzitet Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 2013.

Slika br. 96. Kuća Jove Milića, pa kasnije njegovog sina Čedomira, na uglu ulice Mladena Balorde i sokaka Pere Lažetića. Na Carini ima više sada dotrajalih kuća koje su socijalističke vlasti poslije završetka Drugog svjetskog rata oduzele prijašnjim vlasnicima.

Završio je terzijski zanat. Godine 1913, se oženio Ljubicom Kadijević, sa kojom dobija šestero djece: sinove Jovana i Đorđa, i kćeri Dragicu, Mirjanu, Smilju i Biljanu.[714] Poslije atentata na Franca Ferdinanda austrougarske vlasti ga hapse, zajedno s ostalim 80 članova *Sokola,* i osuđuju na smrt, a kasnije ublažavaju kaznu i šalju ga na robiju. Bio je organizator otpora razoružavanja Srba, poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Partizani su ga uhvatili u manastiru Ostrog i strijeljali 1941. godine. U nekim dokumentima stoji da je ubijen 1942. godine. Četnici i Italijani pronalaze tijelo i priređuju svečanu sahranu. Narodni odbor Mostara 1945. godine proglašava ga ratnim zločincem, pri čemu je porodici oduzeta sva imovina. Ipak, Sreski sud poslije Drugog svjetskog rata izdaje potvrdu je Čedo umro na nepoznatom mjestu 16. maja 1946. godine. Kuća je postala vlasništvo NO Mostar i poslije 1945. godine u kući je bilo više stanara. Stanovao je oficir JNA sa starom majkom. Oko 1960. godine u kući je stanovala porodica Kalajdžić sa Luke. Otac

[714] Isto kao ranije, Sokolski pokret, str. 101–108.

porodice je nosio nadimak *Mađar,* a imao je tri sina i kćerku koja se udala u Rijeku. Jedan od sinova je fudbaler *Veleža* Avdo. Također, u kući je stanovao Risto, zvani Rinda iz Bačevića, koji je radio kao konobar u gostionici Đure Vukoja. U kući kasnije stanuje milicioner Mladen Savić sa porodicom.

E 13. Kuća je bila vlasništvo Jove Milića, koja je poslije 1945. godine oduzeta. Poslije Drugog svjetskog rata u kući je stanovala Fatima Fatka Čerkić sa sinom Nusretom (1937–2020), kasnijim fudbalerom *Veleža*, i bratom Mehom Hadrovićem, poslovođom u prodavnici *Šipad* u Fejićevoj ulici. Nusret je dobio nadimak *Dajdži* po svom daidži (ujaku) Mehi koji je bio savezni bokserski i atletičarski sudija. Meho je oženio Kadu Šuko iz kuće F 11, čijeg je muža Ćamila, kuhara u hotelu *Neretva*, i sedmogodišnju kćer ubila struja pred kućom 1954. godine. Kada je Hadrović iselio, u kuću dolazi Miha, Miško Klarić iz hrvatskog Zagorja, sa suprugom Anđom iz porodice Antelj iz Vrapčića. Miško je radio kao konobar na Rondou. Anđa sa Miškom dobija djecu, Janka, Maricu, Zdravka, Milu i Vericu. U kući je jedno vrijeme stanovala porodica Hasana Silića, koji je radio kao slastičar u *Zdravljaku*.

E 14. U kući je stanovao penzionisani oficir Smajo Ljeljak, predsjednik streljačke družine *Rifat Frenjo*.

E 15. Kuća Đorđe Pešuta, čiji je otac sa Milovićem iz kuće F 6 bio vlasnik radionice za izradu namještaja. Đorđe je bio autoelektričar u *GP Hercegovini*, gdje je zaposlio i sina Radu, koji je također izučio isti zanat kao i otac.

E 16. U kući je stanovao par bez djece, Ante i Neda Miletić. Ante je bio rodom iz Vrgorca, a Neda iz Gradca. Radio kao krojač u *VONAP*-u. – vojni šnajderaj u Zahumu. Ante je bio strastveni lovac. Kuća, koja se nalazila u neposrednoj blizini Memi-hodžine džamije je vjerovatno u prošlosti bila vlasništvo istoimenog vakufa.

E 17. Kuća iseljenika u Tursku, kome se niko ne sjeća prezimena. Kasnije je stanovala porodica Omera i Safije Alajbegović koja je preselila u Zvonića sokak, kuća C 10. Porodica Smaje Pintula i Safije Alajbegović izvršili su zamjenu kuća. Smajo je radio u predionici *Đuro Salaj* kao poslovođa. Krajem 1940-ih godina je bio milicioner, kada je osuđen kao *informbirovac*, pa je tri godine proveo zatvoren na Golom otoku.

E 18. Najsigurnija kuća za vrijeme Drugog i rata 1992–95. godine. Stanovali poštar Nazif Sirko, te moler Ferid Džinović. Kuću je kupila porodica Mehmeda Kekića.

E 19. U kući je stanovala Hasnija Demirović, čiji je otac bio nastavnik. Njen sin je Mirzo.

E 20. Kuća Milojke Galić, učiteljice, koja je živjela sa sinom Mišom. Njen brat je milicioner Mirko Palikuća. Kuću je oko 1961. godine kupio Đuro Vukoja, sa suprugom Milicom i kćerkom Jagodom.

E 21. Kuća Zejne Kreso, koju je kasnije kupio Enver Husković, sin stolara Alije i majke Halime. Enver je 1960-ih godina otišao na rad u Njemačku, gdje se oženio i zasnovao porodicu.

E 22. Kuća Agana Elezovića, koji je imao dva sina i dvije kćerke. U kući stanuje Ibro Husković sa ženom Razijom.

E 23. Kuću je kupio Risto Čihorić (r. oko 1910), rodom od Ljubinja. Risto je radio u gvožđari u Titovoj ulici i u Cernici. Imao je dvije kćerke, Biljanu i Sretenku. Na spratu kuće živjela je porodica krojača Milana Babića. Kći Buca (r. oko 1942) je radila u Pošti, udala se za vojno lice i odselila iz Mostara. U kući stanuje Aličušić Ahmet sa ženom Bijom.

E 24. Kuća Ferida Mujkanovića, tapetara koji je radio u preduzeću *Hamo Čerkić*, a radionica se nalazila u bivšoj Zvonića štali, vidjeti kuću C 37. Žena Ferida je iz porodice Slipičević iz Vrapčića. Kasnije je u kući živio Mirsad Husković, zvani *Gusak* koji je održavao park u krugu *Fabrike duhana*. Iza Guska u kuću useljava Bojčić, kondukter u autobusima gradskog saobraćaja, sa suprugom, sinom i kćerkom.

E 25. Godine 1952. iz mahale Cernice je u ovu kuću preselio Nezir Hazirović (1888–1961) sa djecom. Nezir, po narodnosti Goranac, sin je Hazera Bahtijarevića, iz Novosela na albanskim obroncima Šar planine. Nezir je došao u Zenicu sa starijim rođakom oko 1892. godine u potrazi za boljim životom. Kasnije dolazi u Mostar, gdje se ženi Imkom Kahrimanović, kćerkom Kahrimana Eminovića, također Gorankom.

Slika br. 97. Mostar 1954. godine na početku Titovog mosta kod Gradske banje. Sija, supruga Mehmeda, Meška Hazirovića sa sinovima rođenim 1949. i 1952. godine. Sija je kći Zarife i Edhema Sefića, prvog rođaka Emine Sefić, poznate kao lijepa Emina*, udate za Avdagu Koludera.*

Imka je sestra Emina, Bajrama i Ramiza Kahrimanovića, koji je također stanovao na Carini u kućama H 11, H 12 i H 13. Imka i Nezir dobijaju djecu Mehmeda, zvanog Mešak, Bahtijara, zvanog Bato, te kćerke Azru i Zehru.

Azra se udala za bravara Safeta Puzića. Zehru je oženio prevoznik Alija Hadžić, s kojim dobiva sina i kćerku i žive u kući K 12. Nezir je držao slastičarnu u kući C 37, a zatim na *Korzu*, u blizini današnjeg prolaza kod hotela *Bristol*. Mešak, koji je vozio poštanski autobus, a kasnije službeni automobil direktora mostarske Pošte, dobija tri sina, rođena 1949, 1952. i 1956. godine.

Osim porodice Nezira Hazirovića, na Carini je živjelo još pet porodica koji koji su porijeklom iz današnje Albanije ili Kosova, a po narodnosti su Goranci ili Albanci. Svi su u početku bili poslastičari.

E 26. Salem zvani Kona je doselio iz Buturović Polja poslije stvaranja akumulacije Jablaničkog jezera 1954. godine i potapanja njegovog imanja.

E 27. Kuća Bahtijara, Bate Hazirovića. Žena Atifa rođena Hadžiosmanović, sa kojom dobija dva sina rođena 1956. i 1960. godine.

E 28. Kuća porodice Vejzović, koju je naslijedila Ilda Vejzović, udata za Miloša Škoru. Sokak Braće Krpo prije Drugog svjetskog rata se nazivao Vejzovića, pošto su u njemu imali kuće članovi istoimene familije.

E 29. Kuća Šime Radulović, čiji je sin bio oficir JNA. Poslije njene smrti kuću je kupila porodica Kundačina iz Ljubinja. Kuću kupio Sanel Kuko.

E 30. U kući su stanovali supruga i djeca u Drugom svjetskom ratu poginulog mašinovođe Edhema Kapića. Porodica je ranije stanovala u kući u ulici M. Balorde. Edhemov otac je bio trgovac Smail, sin Saliha. Njegova žena je bila Ziba, rođena Hadžiomerović, s kojom je osim Edhema imao sinove: Salih, Husein, Mehmed (1903), Hasan (1905). Smailove kćerke su bile: Duda, udata Huremović, Habiba, Safija, Emina (1907), Nevzeta (1909), Sadeta (1911). Smaila nalazimo u spisku vlasnika kuća na Carini, 1881. godine, gdje ubilježeno da na kućnim brojevima 224 i 225 ima dvije kuće na sprat sa ukupno osam soba. Vlasnik ove kuće je Ibro Pezić.

E 31. Kuća Saita Vejzovića, radnik na željeznici. Sin Omer je bio direktor montažnog preduzeća *Elektra*. U ovoj, Memi-hodžinoj mahali, 1828. godine je živio Ahmed aga Vejzović, sin hadži Saliha, a 1848. godine Haska Vejzović, kći Abdulaha. Vlasnik kuće je Miralem Tojaga.

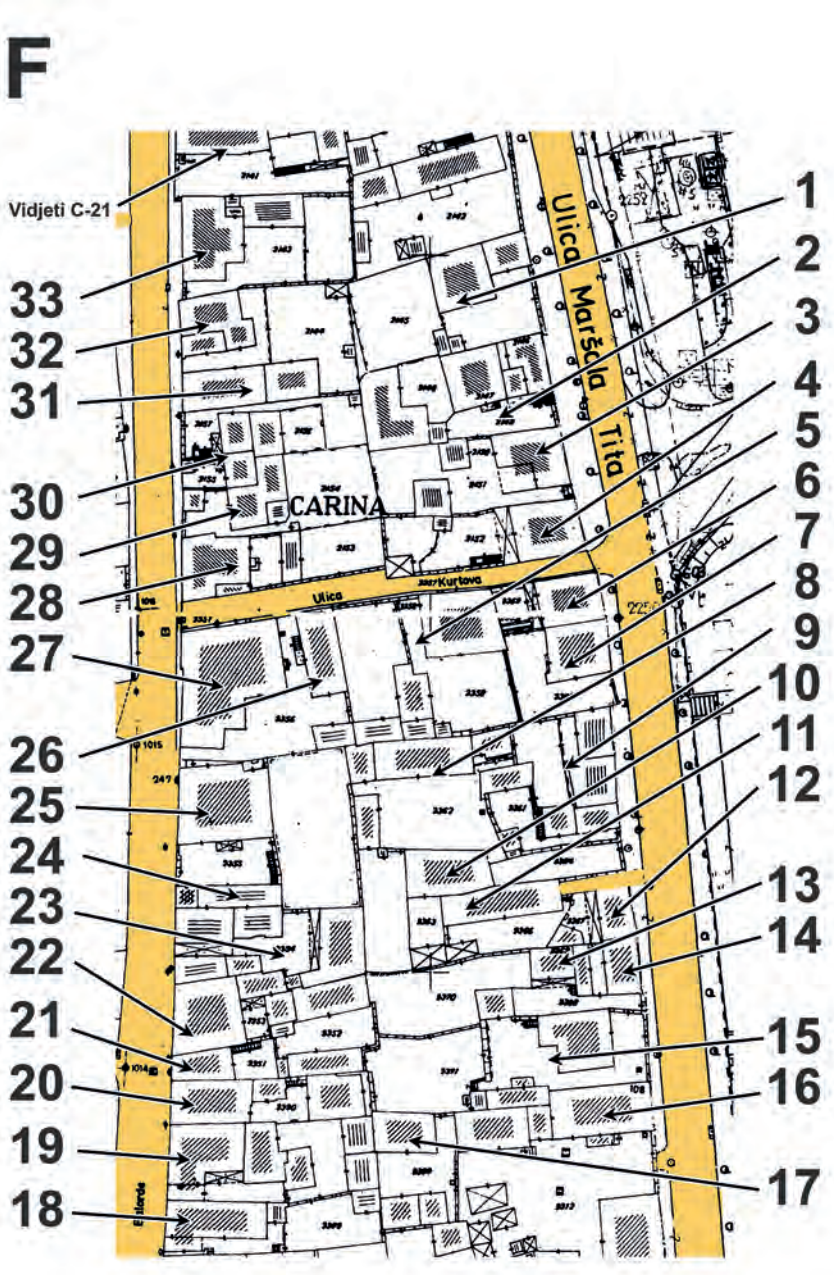
E 32. Kuća u kojoj je stanovao Junuz Aršinović, automehaničar i kasniji sindikalni rukovodilac i direktor *Zavoda za socijalno osiguranje*.

E 33. Kuća Bože Ljolje, mašinovođe, rodom sa Slipčića. Imao četiri sina: Grga, Zvonko, Vlado i Petar.

E 34. U kući je stanovao Đulija Gačanica, kočijaš, sa polubratom Ragibom. Ragib je rođen 1934. godine i kao sedmogodišnji dječak je za nekoliko mjeseci dovoljno naučio italijanski jezik, tako da je italijanskoj vojsci služio kao prevodilac u kontaktima sa domaćim stanovništvom i bio im neka vrsta maskote. Ragibu su Italijani sašili uniformu vojnog karabinjera, te je svako jutro išao ispred stroja karabinjera koji su marširali od *Gavrine kuće*, gdje im je bilo sjedište, do komande u Glavnoj ulici, u zgradi poslijeratnog SDK. Kada se italijanska vojska povukla iz Mostara, 4. juna 1943. godine, sa njima je otišao i tada devetogodišnji Ragib, o kojem se kasnije nije više ništa čulo.

E 35. Kuća Šerifa Heraka, ekonoma u Đačkom domu. Sa ženom Nađom, sestrom Ese Kavazovića, dobija sina. Šerif je kao muhadžir izbjegao u Mostar za vrijeme Drugog svjetskog rata iz istočne Bosne, a u svoju porodicu ga je primio Alija Jelin iz Donje Mahale.

F dio – 33 kuće

Slika br. 98. Područje kuća F.

F 1. Kuća Salke i Remze Kreso, sa sinovima Ćamilom, zvanim Zlatko i Mirsom.

F 2. Kuća Sime i Radmile Kandić. U istoj avliji je, također, stanovala familija Samardžić.

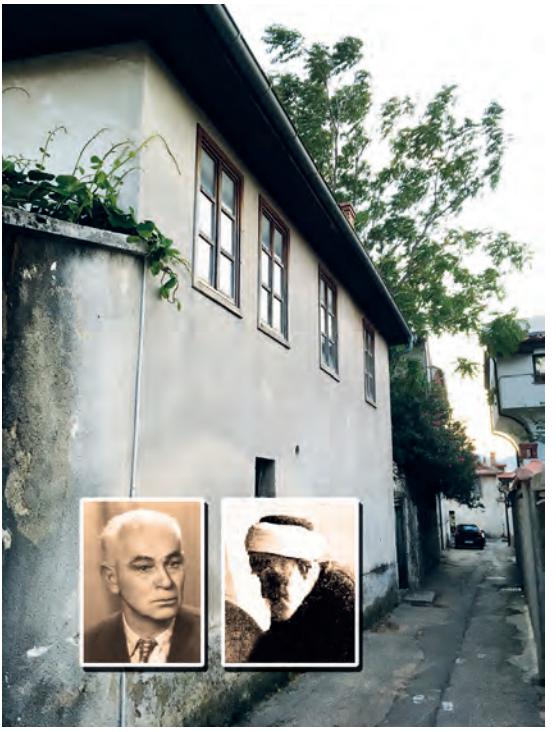
F 3. Kuća Joke Karan, koja se udala za Kuzmanovića. Dobili su sina Mišu i kći Senu, koja je kasnije postala učiteljica. U kući je jedno vrijeme stanovao Adil Mehmedbašić, električar na Željezničkoj stanici. Njegova djeca su Narcis, zvani *Narca* i Sead, koji je dobio nadimak *Lenon* radi toga što je uvijek nosio sunčane naočale s okruglim staklima kao proslavljeni član grupe *The Beatles*. Kasnije je Adil sa porodicom preselio u *Liska ulicu*. Poslije Mehmedbašića, stanari kuće su bile porodica Nusreta Drljevića i porodica Grahovac. Kuća je 2019. godine prodata.

F 4. Kuća porodice Koluder, u kojoj su živjela dva brata; Muhamed, zvani Hamo, vozač u *Elektro-Hercegovini* i Husein, zvani Husica, zidar. Oni su imali i tri sestre; Hašmetu, Delfu i Sidiku. Kuću je kasnije kupio otac Alije Ćurića, a njegovi nasljednici su kuću također prodali. U Memi-hodžinoj mahali je 1828. godine živio Salih Ćurić.

F 5. Jedna od kuća hadži Nuhan age Kurta (1780–1868), alemdara, sina Mehmeda. Njegovi sinovi su hadži Ahmet aga Kurt, alemdar, (1810–1895) i Mehmed (umro 1915). Ahmet je 1845. godine prodao svoje zemljište na Širokom Brijegu, površine 40 dunuma, za 145 dukata, hercegovačkim franjevcima za izgradnju crkve i samostana.[715] Ahmetovi sinovi su Salih (1840–1890), Ibrahim (1841–1890), hadži Fadil ef. (*Mostari Muhammad Fadil ibn al hagg Ahmad ibn Nuh*, 1845–1893) i hadži kurra hafiz Muhamed (1850–1940). Ahmet je imao i tri kćeri, od kojih je jedna bila prva žena Mujage Komadine. Kuću je naslijedio najmlađi sin Muhamed, u kojoj je pored njegove žene Munire, rođene Žujo iz Travnika, stanovalo sedmero djece: Alija, Fazlija, Ahmet, Fatima, Husnija, Atifa i Šemsa. Sin Husnija (1900–1959) je bio član Predsjedništva AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a 1943. godine. Za vrijeme ustaškog terora nad

[715] Bakula, fra Petar, *Hercegovina prije sto godina: Topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini*, 1867. Prevod na hrvatski fra Vencel Kosir pod naslovom *Hercegovina prije sto godina*, 1970; Radoslav, fra Glavaš, *Spomenica pedesetogodišnjice Hercegovačke franjevačke provincije*, 1897. Mostar; Peez, Carl, *Mostar i njegova kultura: slika jednog grada u Hercegovini, 1891*. Prevod sa njemačkog Miroslav Loose 1946. i 1951. Crkva na kamenu, 2002; fra Ante Marić, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu od 1844. do šk. god. 1917/18*. Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Mostar 2011.

mostarskim Srbima, u toku Drugog svjetskog rata, koji je naročito bio izražen 1941. godine, u ovoj kući je bio svojevrsni zbijeg komšija Srba. Svakodnevno se u kući krilo po dvadesetak Srba iz okolnih kuća, a o njima su brigu vodile dvije kćerke hadži Muhameda i sestre profesora Mostarske gimnazije Husnije Kurta, Šemsa (1906–1986) i Atifa (1903–1989).[716] Njihov brat Alija je u svoj dom iz voza spasa, 31. oktobra 1943. godine, prihvatio malog muhadžira iz istočne Bosne, vidjeti sliku broj 53.

Slika br. 99. Kurtov sokak broj 3. Rodna kuća Husnije Kurta, vijećnika AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a i njegovog oca muderisa, hadži kurra hafiza Muhameda (1850–1940). Oba su na slikama u okvirima.

F 6. Kuća Save Milovića, u kojoj je živio sa suprugom i sestrom Borikom, koja je bila nastavnica fiskulture u Mostarskoj gimnaziji. Savina djeca su Brano (1943), Sanka (1948), udata za Zvonku Lucovića, i Anuška. Pošto su po rođenju svojih sinova Arifa Bakije, iz kuće F 27, i Brane Milovića, njihove majke ostale bez mlijeka, njih je dojila, skupa sa svojim sinom Ismetom, Emina Kurt, supruga Saliha iz kuće C 15. Sva tri dječaka su rođena ratne 1943. godine u razmaku od desetak dana.

F 7. Ibrahim Kurt (1841–1890), sin Ahmeta. Pored sina Arifa, imao je tri kćerke. Kći Hana, prvi put je bila udata za Memiš agu Buljku. Poslije njegove smrti udaje se za Ahmet agu Đikića (1858–1918) iz Mostara. Djeca iz braka sa Ahmetom su: pjesnik Osman Đikić (1879–1912), Đulba, udata Budimlić, Ferida, udata Šerić, Duda, i još troje djece, od kojih je dvoje umrlo od TBC-a. Kći Emina je bila udata za Mehmeda

[716] Mahmud Konjhodžić, *Mostarke*, Opštinski odbor Saveza udruženja boraca NOR Mostar, 1981, str. 124-125.

Hadžića iz Mostara. Ibrahimov sin Arif (1872–1925) je držao prodavnicu mješovite robe na *Maloj Tepi*. Njegova djeca su Ibrahim (1905–1975), Zarifa (1910–1982), udata Fazlagić i Muhamed (1913–2008). U kući s porodicom stanuje Ibrahimov sin, rođen 1956. godine sa suprugom i dva sina.

F 8. U kući je živjela udovica Abaza sa sinom Mirsom, električarem, i dvije kćerke, od kojih je jedna supruga poznatog skakača sa Starog mosta Gorana Finka.

F 9. Na ovom mjestu 1881. godinu kuću sa sedam soba je imao Hasan Fejić, sa kućnim brojem 305. U kući je stanovala Ajnija Fejić, zatim Meho Arap, a poslije njih porodice Cokić i Burić.

F 10. U kući su stanovali Vesna Jukić, sa ocem Nikolom, te Filomena Garmaz. Kasnije u kuću doseljava Salko Lerić.

F 11. Kuća Ibrahima Bajramovića i žene mu Kade, rođene Kapetanović. Dobijaju djecu Hatidžu i Salku. Nakon smrti žene Kade Ibrahim ženi njenu sestru Nazifu i s njom dobija djecu Kadu, Ahmeta, Almasu (Masu), Džulbu, Emu i Osmana. Hatidža se udaje za Ahmeta Kajana i sa njim i djecom kasnije žive u kući C 9. Osman je oženio Zejnu, a u braku dobijaju dva sina. Kada se udala za Ćamila Šuku, kuhara u hotelu Neretva. Ćamila je ubila struja 1954. godine, zajedno sa sedmogodišnjom kćerkom pred samom kućom. Uslijed jakog nevremena i vjetra sa drvenog stuba se otkinula neizolirana žica niskonaponske mreže, u koju su oni po mraku zapleli. Sada je vlasnik kuće Ibrahim Badžak.

F 12. U kući je stanovala Brimša, sestra narodnog heroja Ahmeta Pintula, te Mina Elezović. Današnji vlasnik kuće je Ahmet Šator.

F 13. Kuća udovice Mejre Kupusija, rođene Handžar. Njena djeca su: Huso, Mehmed, Rukija, zvana Mima i Halil Lilo koji je ubijen u eksploziji granate, u blizini Higijenskog zavoda u kojem je bila smještena Ratna bolnica, 1993. godine. Kupusije su jedna od najstarijih carinskih porodica. Kupusija Mustafa Halil je, 1881. godine, na ovom mjestu bio vlasnik dvije kuće, sa ukupno pet soba, sa kućnim brojem 303. Godine 1830. ovdje je stanovao Salih Kupusija.

F 14. Kuća Hasana Kupusije, konobara i žene Emine. Njihova djeca su: Alija, Ekana, Sabaha i Mustafa.

F 15. Vlasnik kuće je bio Milan, nepoznatog prezimena. U kući su stanovali Antelj Danica, Smiljan Kurtović, major JNA, rodom sa Pelješca, sa suprugom Izetom i kćerkama Višnjom i Nadom. Kada je major

dobio prekomandu i odselio, Narodni odbor je uselio Anđu Tupanjac. Godine 1954. kuću je kupio trgovac iz Donje Mahale Mustafa (Ibrahima) Dvizac sa ženom Pašanom, rođenom Šabanac. Mustafa je potomak stare mostarske familije iz Baba Beširove mahale. Bračni par je dobio jednu kćerku i tri sina. Sedamnaestogodišnji Goran, dijete najmlađeg Mustafinog sina, Mirze, 1993. godine je poginuo u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine.

F 16. Jedna od četiri kuće na Carini koje su vlasništvo Jefte Bjelobrka, predsjednika Srpske pravoslavne crkvene školske opštine Mostar na kraju XIX stoljeća. Kućni broj 1881. godine je bio 300. Jefto je stanovao u Bjelobrkovom sokaku, danas ulica Pere Lažetića. Ovo je bila prva mostarska kuća na sprat izgrađena u evropskom stilu. Današnja adresa je ulica M. Tita broj 48. Kuća je izgrađena 1867. godine s ogradnim zidom koji ju dijelom izolira od ulice i unutarnjim dvorištem koje je prostornim rješenjem oslonjeno na obrasce stambene arhitekture osmanskog perioda.[717] Britanski vicekonzulat za Hercegovinu djelovao je u periodu septembar 1856. (stvarno 1857) do maja 1864. godine. Drugi period (u ovoj zgradi) je bio od maja 1876. do oktobra 1878. godine, kada je konzulat ukinut. Na funkciji vicekonzula su bili James Zohrab i Edward Freeman.[718]

Slika br. 100. Kuća Jefte Bjolbrka u kojoj je od maja 1876. do oktobra 1878. godine bio smješten Britanski vicekonzulat za Hercegovinu.

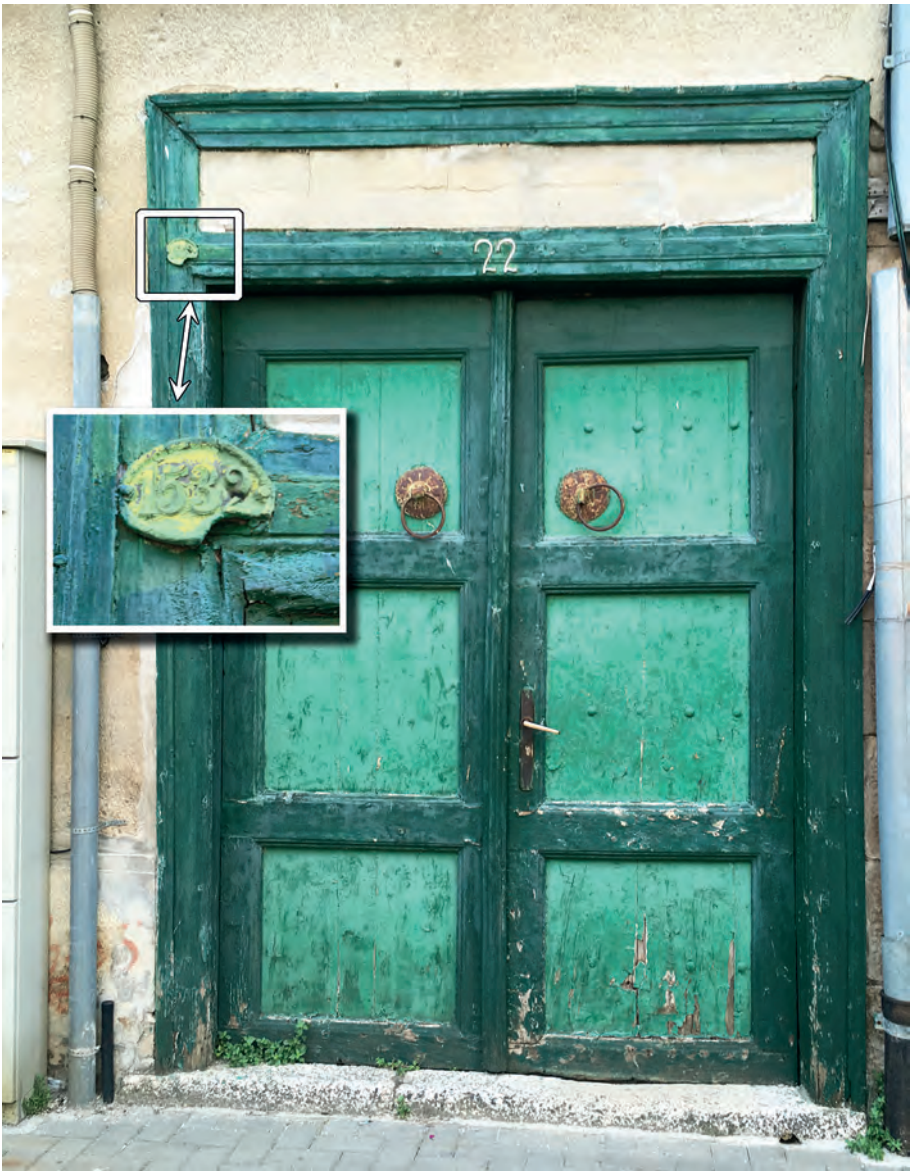
[717] Sanja Zadro, Mostarska arhitektura od 1850. do Drugoga svjetskog rata, doktorski rad Sveučilište u Zagrebu, 2017, str. 22, 257.

[718] Edin Radušić, *Dvije Bosne: Britanske putopisne i konzularne slike Bosne i Hercegovine, njenog stanovništva i međusobnih odnosa*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2019, str. 10.

U vrijeme nemira i pobune prije ulaska austrougarskih trupa u Mostar, početkom augusta 1878. godine, kada je ubijen muftija Sidki ef. Karabeg i još četiri osobe, u ovoj zgradi u strahu se sklonio i francuski vicekonzul Wiet i njegov politički pomoćnik Martin Đurđević, koji je u svojim memoarima opisao ta burna vremena.[719] Između dva svjetska rata u kući je bila zdravstvena stanica, a u vrijeme pred Drugi svjetski rat sjedište *Skauta*. U prvoj polovini rata, od 1941. do 1943. godine, u Bjelobrkovoj kući je bila ambulanta italijanske vojske. Poslije sloma Sila osovine, 1945. godine, i dolaskom na vlast, Komunističke partije Jugoslavije u Mostaru, kao i u drugim dijelovima Jugoslavije, sve su veće privatne kuće oduzete, a *Narodni odbori* su useljavali porodice čiji su očevi raspoređivani na rad u Mostar, ili osobe čije su kuće uništene u ratnom vihoru. Uobičajeno je bilo da jedna porodica dobije jednu sobu u nekoj kući. Na Carini je bilo desetak tako oduzetih kuća. U ovom objektu stanovalo je više porodica. Džemal Čučak sa ženom Ulfetom, te dvije kćerke i dva sina. Nijaz Milavić, sa suprugom iz Sarajeva, kojoj niko od komšija nije zapamtio ime, jer su je svi zvali *Sarajka*. Imali su kći Dinku i sina Zorana. Kratko vrijeme su stanovali Petar Gačić i njegova sestra Jelena. Oko 1956. godine u njihovu sobu useljavaju Hebib Dervo sa suprugom Šerifom i četiri sina. Voda za kuhanje i pranje se uzimala sa javne česme koja se nalazila u haremskom zidu, direktno prekoputa ulaza u zgradu.[720] Jedan dio tog harema, prilikom izgradnje Higijenskog zavoda, bio je ekshumiran i na tom dijelu djeca iz ove i drugih okolnih kuća od jutra do mraka su igrala fudbal. Na ovom nevelikom haremskom igralištu, dimenzija oko 25x15

[719] *...Tako nas otpratiše do engleskog konzulata, a konzul Wiet turi u ruku barjaktaru Mustafa agi Kazazu 40 napoleondora. Naši pratioci ostadoše za vratima, a mi se s kavazima udomismo u udobnome engleskom konzulatu, jednokatnoj, novoj i tvrdo sagragjenoj kući Jefte Bjelobrka. Poslije bi barjaktar Kazaz često puta kucao na vrata i pitao nas, da li nam što treba. [...] Tri smo dana bili zatvoreni u toj udobnoj kući. Imali smo do duše svu obilatu opskrbu, ali su nas mučile razne misli, kako će se to sve svršiti. Nijesmo dobivali od nikud stalnih vijesti; sve su brzojavne žice bile potrgane, a činovnici rastjerani.* / Martin Đurđević, *Memoari sa Balkana 1858-1787*, vlastita naklada pisca, Sarajevo, 1910.

[720] Česme na Carini od sjevera prema jugu: 1. Djevojačka česma, 2. kod kuće Emine Nalbanta, u blizini *Gavrine kuće*, 3. na Donjem putu kod kuće Muharema Biberovića, 4. na Donjem putu u zidu kuće Vlade Prpića, 5. u zidu džamije Tere Jahja, 6. kod srušene Memi-hodžine džamije (samoposluga), 7. Alajbegovića česma na Musali, 8. kod Energoinvestovog hotela u haremskom zidu, prekoputa bivšeg Britanskog vicekonzulata, 9. česma kod srušene Fatime kadun džamije, 10. česma iza Higijenskog zavoda u sokaku Ale Ćišića.

Slika br. 101. Na dovratniku ulaznih vrata kuće porodice Merdžo još uvijek (2020) se nalazi kućni broj 1532 iz austrougarskog perioda. Današnja adresa, M. Balorde 22, je za vrijeme austrougarske uprave bila Carina 1532.

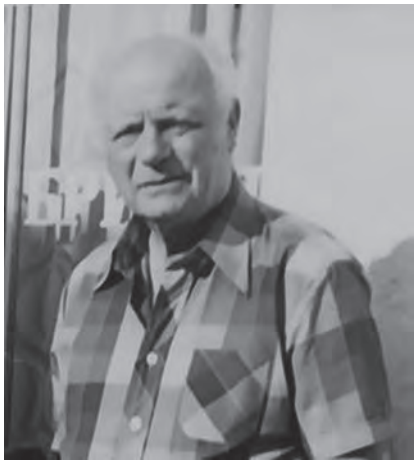
metara, svoje prve fudbalske korake započeli su kasniji fudbaleri *Veleža*; braća Slobodan i Boro Primorac, Nazif Ćišić, Nusret Čerkić, zvani *Dajdži*, te Ismet Gaga Šemrd.

F 17. Vlasnik kuće je bio Jefto Bjelobrk. Stanovala je porodica Smaila Vladovića, radnika u preduzeću *Voćar*. Sa suprugom Đenkom Smail je dobio tri sina, od kojih je Sead, zvani *Guče*, poznati likovni umjetnik.

F 18. Ova i naredna kuća s ukupnom površinom parcele od 533 m^2, pripadaju porodici Merdžo, a sadašnji vlasnik je Josip i njegovi sinovi. Ova porodica još u prvim godinama austrougarske uprave je stanovala u istoimenom zaseoku sela Zalik.[721]

F 19. Kuća porodice Merdžo

F 20. Kuća brijača Šaćira Masle, rođenog 1915. godine u ovoj kući. Kao dvadesetšestogodišnji mladić Šaćir je u rano proljeće 1941. godine pozvan kao rezervista u Hercegovačku diviziju vojske Kraljevine Jugoslavije, koja se nalazila u rejonu Mostara.[722]

Slika br. 102. Šaćir Maslo, 1977. godine, pred svojim brijačkim dućanom kojeg je poslije Drugog svjetskog rata kupio od Huseina Kurta, vidjeti kuću C 15.

Ubrzo je, u sastavu jednog od četiri rezervna bataljona za zaštitu granice, vozom uskotračne pruge upućen u Nikšić. Šaćir je bio brijač, te je na ovaj neizvjesni put ponio kovčežić sa brijačkim alatom, koji se sastojao od dvije ručne mašine za šišanje, tri britve za brijanje, par češljeva, kaiš za oštrenje britvi, sapun za brijanje i jedan aparat za masažu lica. Raspoređeni su u rovove na jugoslavensko-albanskoj granici u blizini sela Tuze kod Skadarskog jezera. Vladala je neizvjesnost i strah među slabo pripremljenom Jugoslavenskom vojskom. Nekoliko dana po izbijanju Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji je došlo do tenkovskog napada Italijana iz pravca Albanije koju su fašisti već ranije okupirali. Šaćir je bio mitraljezac i prilikom napada začuđeno

[721] Na karti iz 1887. godine u mjerilu 1:25.000 (Habsburgermonarchie 1869–1887 – Franzisco-Josephinische Landesaufnahme) vidimo upisan naziv zaseoka *Merče*.

[722] Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, Institut za savremenu istoriju, Narodna Knjiga, Beograd 1982, str. 320–360.

je gledao kako se meci iz njegovog mitraljeza odbijaju od tenkovskog oklopa.[723]

Rezervni oficiri sa zaprepaštenjem su gledali koliko je redovni starješinski kadar Jugoslavenske kraljevske vojske neobrazovan i nesposoban za vođenje modernog rata.[724] 16. aprila 1941. godine na graničnoj liniji na putu Tuzi–Skadar pojavljuju se italijanski vojnici s bijelom zastavom. Njihov predstavnik, berseljeski pukovnik je tražio da italijanska vojska uđe u Jugoslaviju, pošto je kraljevska vojska kapitulirala. Isprva jugoslavenski oficiri nisu povjerovali u to, te su poslije više poziva iz nadređene komande prihvatili kapitulaciju. Poslije toga je general Pizolato, komandant italijanske oklopne divizije *Ceniauro* na čelu svojih trupa ušao u Jugoslaviju.[725] Jugoslavenski oficiri bili su veoma servilni prema fašističkoj vojsci. Mada je bilo vremena i prilike da se vojska raspusti kako bi ljudstvo moglo otići svojim kućama, svako udaljavanje je bilo zapriječeno smrtnom kaznom. Tako je i Šaćir na kraju predao svoj mitraljez i završio svoje kratko učešće u Drugom svjetskom ratu. Italijani su lijepo postupali sa zarobljenicima. Bili su prijateljski raspoloženi, te dijelili zarobljenicima cigarete, kafu i čokolade.[726] Zarobljeni jugoslavenski vojnici su prevezeni brodom u italijansku luku Bari, a zatim vozom do logora u sjevernoj Italiji u blizini gradića Cuneo u provinciji Piemonte, blizu granice sa Francuskom. U Cuneu je još za vrijeme Prvog svjetskog rata bio logor za austrougarske ratne zarobljenike, među kojima je, vjerovatno, bilo i zarobljenika rodom iz Hercegovine. Logor je bio uređen, sa čistom posteljinom i saniratnim čvorovima. Šaćir se nije odvajao od koferčića sa svojim alatom. Italijani su tražili da im pokaže sadržaj, pri čemu su se silno obradovali ugledavši Šaćirove mašine i britve. Odmah su naredili da se manja soba u jednoj od baraka namjesti kao brijačnica u kojoj je brijački majstor iz Mostara proveo svoje zarobljeničke godine. U logoru ih je posjetila komisija Crvenog krsta, te su svi zatvorenici mogli napisali po jedno pismo svojim kućama. U Šaćirovoj kući na Carini silno su se obradovali pismu. Mislili su da je poginuo na frontu u Albaniji. Jedno jutro, poslije dvije

[723] Sjećanja Šaćira Masle zapisana od njegovog starijeg sina, 1994-95. godine.

[724] Stanislav Vinaver, *Godine poniženja i borbe: Život u nemačkim oflazima,* Službeni glasnik i Zavod za udžbenike Srbije, Beograd, 2016.

[725] Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, Institut za savremenu istoriju, Narodna Knjiga, Beograd 1982, str. 370–390.

[726] Šaćirova sjećanja.

i po godine boravka, na ogradi logora pojavilo se domaće italijansko stanovništvo, veselo im mašući i govoreći da su sada slobodni ljudi, pošto je fašistička Italija kapitulirala.[727] Italijanski stanovnici iz okoline logora su zarobljenicima podijelili, odjeću, obuću i pakete hrane za put kući. Tako se Šaćir, poslije dugog odsustva, sa svojim kovčežićem u kojem je bio brijački alat, vratio svojoj kući na Carini. Sve mašinice i britve su bile na broju, tako da je mogao nastaviti šišati i brijati svoje mahaljane. Šaćir je sve do početka rata 1992. godine držao brijačnicu u kojoj je uvijek mušterijama na raspolaganju bila dnevna štampa, *Oslobođenje* i *VEN*. Umro je pred sam kraj ratne 1995. godine, boljele su ga noge, i postao je zaboravan. Ne shvatajući da je Carina potpuno razrušena u dvogodišnjem svakodnevnom granatiranju hrvatskih snaga, Šaćir se žalio, što radi bolesnih noga, ne može otići kupiti novine u trafici na Musali. Čak i u jeku najžešćeg granatiranja, ukućane je uvijek pitao da li je carinski poštar već prošao mimo njihove kuće. Šaćir je sa suprugom Pakizom, koja je u toku Drugog svjetskog rata, kao izbjeglica došla u Mostar iz Prozora, bježeći ispred četničkog pogroma, dobio dvije kćerke i dva sina.

F 21. Kuća Mehe Aganovića, općinskog službenika, koji je bio nadležan za izdavanje društvenih prostorija. Vlasnik kuće je Mušan Đuliman.

F 22. Kuća porodice Ribica, koju je naslijedio Zijah Bakamović (1926–1981), unuk veletrgovca Ibrahima i predsjednika Vakufsko-mearifskog kotarskog povjerenstva. U kući je stanovao Rifet Zvonić, maser fudbalskog kluba *Velež* sa sestrom. Rifet je inače bio zaposlen u *Gradskom kupatilu*. Kasniji stanar je bio milicioner Atanasije Matrak, čiji je sin Milorad igrao kao centarfor u FK *Lokomotiva*. Do Matraka je stanovala porodica Save Bulića, inspektora SUP-a Mostar. Kuću je kupio Budimir Budo Koprivica, koji otvara krojački salon u prizemlju kuće. Budo je za vrijeme kratkotrajnog zauzimanja Carine od strane srpskih snaga ostao u kući i uspio je spasiti neke komšijske bošnjačke kuće i zanatske radnje u ulici M. Balorde od pljačkanja i uništenja, pa je od svojih komšija vrlo cijenjen. Za ta svoja djelovanja u toku rata dobio je priznanje od mirotvornog udruženja iz Mostara.

F 23. U kući je stanovao Izet Ćupina iz Nevesinja. Radio je kao zidar u *Domu za gazdovanje*. Njegova sestra Habiba se udala za Bajazita Baju

[727] http://www.cnj.it/documentazione/campiconcinita.htm#garessio, http://www.mlhistria.altervista.org/storiaecultura/testiedocumenti/testibologna/lettrenzo.htm / preuzeto 07. 04. 2019.

Bakiju iz kuće F 27. U kući je, također, stanovao Ahmo Čendra, harmonikaš i gitarista. Poslije je Mustafa Ekmedžić u dijelu kuće otvorio ženski frizerski salon.

F 24. Prodavnica porodice Ribica, u kojoj je jedno vrijeme bila pekara, zatim obućarska radnja Zije Mehića, zvanog *Logara*. Janko Klarić iz kuće E 13 je bio obućarski šegrt kod *Logare*. Kasnije je u dućanu otvorena prodavnica boja i lakova preduzeća *Derma* iz Zagreba.

F 25. Ribičina kuća. Ibrahim Ribica i brat hadži Salih (1862) su bili dugogodišnje mutevelije Memi-hodžinog vakufa. Ibrahim je oženio Pašanu Škoro iz Stoca. Dobijaju sina i kćerku; Mehmeda i Fatimu. Mehmed je oženio Šemsu Agić iz Konjica. Nisu imali djece. Šemsa je umrla 1965. godine. Fatima se 1925. godine udala za farmaceuta Ahmeta Bakamovića, sa kojim dobija djecu Zijaha (1926–1981) i Eminu (1928–2008). Fatima je umrla na porodu sa Eminom, a imala je svega dvadeset i tri godine. Malo poslije njene smrti od tuge umire njena majka Pašana. Djecu bez majke, Ziju i Eminu (Minku), je odgajala dainica Šemsa. Emina je bila profesorica na srednjoj školi, a udala se, također za profesora, Serdarevića. Dobijaju dvije kćerke blizankinje i sina. Jedna od kćeri je cijelo vrijeme ratne agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1992-1995. godine, kao medicinska sestra provela u ratnoj bolnici Armije BiH na planini Igman.

Slike br. 103 i 104. Lijevo je slika avlije porodice Ribica. Slika desno prikazuje Ribičin harem koji se nalazio iznad Carinskog harema, a danas iznad Željezničke stanice Mostar. Snimci iz 2018. godine.

Malo je poznato da je Ibrahim od osnivanja fudbalskog kluba *Velež* pa do početka Drugog svjetskog rata bio mecena kluba; plaćao troškove putovanja, kupovao opremu i snosio druge troškove kluba. Ibrahima Ribicu je zadnjeg dana 1943. godine u Memi-hodžinoj džamiji, okrutno ubio pijanica i propalica Š. koji je te godine pristupio SS nacističkoj diviziji. Hladne decembarske noći Š. je pokucao na vrata Ibrahima Ribice i rekao mu da je konj iz obližnje štale ušao u džamiju (vidjeti objekat E 9). Ibrahim je vodio računa o džamiji Memi-hodžinoj, koja se nalazila tačno prekoputa njegove kuće, a u kojoj se od 1940. godine nije obavljao namaz. Ušli su skupa u džamiju. Odmah po ulasku Š. je nekoliko puta udario 83-godišnjeg Ibrahima nožem u prsa. Padajući Ibrahim se uhvatio rukama za ubicu i tom prilikom mu otkinuo dugme s njemačke uniforme, koje je zadržao u ruci. Š. je mislio da Ibrahim nosi oko vrata kesu sa dukatima, kako je svijet pričao. Kad kesu nije našao, pokušao mu je izvaditi zlatne navlake sa zuba. Konjušari u štali koja se nalazila u neposrednoj blizini džamije su čuli ječenje iz džamije. Ušli su te prenijeli teško izbodenog Ibrahima preko ulice u njegovu kuću. Ibrahim je još bio pri svijesti i rekao ko ga je izbo nožem. Ukućani su pozvali gradsku policiju i predali im dugme koje je Ibrahim još uvijek držao u ruci. Policija je ubrzo na željezničkoj stanici uhvatila Š. koji se spremao da napusti Mostar. Jedno dugme na njegovoj uniformi je nedostajalo! Ibrahim je podlegao povredama 4. januara 1944. godine. Pošto je Š. bio pripadnik njemačke vojske policija nije bila nadležna, te ga je predala njemačkoj vojnoj policiji, koja ga je prebacila u banjalučki zatvor *Crna kuća*. Prilikom jednog od napada partizana na Banja Luku, svi su zatvorenici iz *Crne kuće*, pod uslovom da stupe u partizanske redove, oslobođeni. Tako je oslobođeni ubica postao partizan. Poslije Drugog svjetskog rata Š. se vraća u Mostar, gdje dobija mjesto ribočuvara na rijeci Neretvi. Tadašnji carinski dječaci, koji su krišom lovili ribu, sjećaju ga se kao mrgodnog i opasnog čovjeka.

F 26. Na nekadašnjoj parceli na kojoj su bile štale hadži Ahmet aga Kurta, alemdara, (1810–1895), porodica Davida Hajona je napravila kuću na sprat. U prizemlju kuće je stanovala porodica Štefka Kovačeca. Supruga Štefica je bila Crnogorka. Imali su troje djece, Cicu, Maju i Dragana. Cica je radila kao učiteljica, a Maja se bavila gimnastikom. Dragan je jedan od prvih pripadnika Armije BiH koji je poginuo u ratu 1992–1995. godine. Na spratu ove kuće je stanovala udovica Marica Puharić iz Makarske sa troje djece, Gordana (1940), koja je bila učiteljica,

Vlado (1942) i Joško (1946). Nijemac iz Banata, Anton, je kasnije oženio udovicu Maricu.

F 27. Vlasnik parcele na kojoj je bila konjušnica bio je, također, Ahmet aga Kurt, a njegovi nasljednici su istu prodali Davidu Hajonu, koji je podigao kuću na sprat. David je imao dvije kćerke, od kojih je jedna bila ljekar, pedijatar. Druga kći se udala za Ljubu Šantića, koji je radio u prodavnici cipela *Peko* na Glavnoj ulici, s kojim dobija sinove Slavka i Gojka (r. 1946) koji kasnije postaje poznati srpski glumac. Na spratu kuće je stanovao Berislav Bero Lajhner (r. 1942) sa majkom Matildom. Berin otac je bio prvi savezni fudbalski sudija iz Mostara. U prizemlju je stanovala porodica Bajazida Bakije, sa suprugom Bibom, rođenom Ćupina, rodom iz Nevesinja i četiri sina, od kojih je najmlađi, Kemal (1951–1993) poginuo kao borac Armije BiH. Na Carini su oduvijek živjeli strastveni ribolovci. U nekim familijama ta strast se, generacijama, prenosila sa oca na sina, pa tako i u porodici Bakija. Otac Bajazid je bio poznati ribolovac na zubatke, a tu ljubav je prenio i na sinove Arifa i Saška Koku. Osim porodice Bakija, u prizemlju Hajonove kuće je stanovao izbjeglica iz Rusije, sa suprugom, koga su svi zvali *Rus*, a radio je kao inžinjer u Sokolu. Nisu imali djece. Također je stanovala Anka iz Omiša s mužem zvanim Popo koji je radio kao potkivač konja. Komšiluk je Anku zvao *Omiška*. Popo i *Omiška* su imali djecu Vesnu, Katu i Jesenku, koja se kasnije udala za Imšira Gigića. Kuća je danas (2020) vlasništvo Ive Božić, kćerke Luke Brajkovića.

F 28. Kuća potpisnika rezolucije muslimana Mostara 21. oktobra 1941. godine o kojoj smo ranije u knjizi pisali, Ibrahima *Brke* Lakišića (1880–1953), sina Mustaj-bega. U kući su stanovale dvije porodice, Šurkalovići i Svrdlini. Otac Šurkalović je radio na željeznici. Djeca: Mila (1940), udata za Ragiba Humačkića, Slavko (1938), Nino (1943) i Pinko (1946). Njihova majka, Slavica, je bila sestra supruge Štefka Kovačeca, Vere, koji su stanovali u kući prekoputa Kurtova sokaka, vidjeti F 26. Druga porodica je udovice Rose Svrdlin sa četvero djece, koja je kasnije preselila u kuću J 29. Kuću je 1954. godine kupio Smajo, sin Alage Ćupine, koji je stanovao u kući poviše Carinskog harema, danas više ulaza u željeznički tunel. Alagina djeca su Ibrahim (1903), Fatima (1905), Đenka (1908), Smajo (1914), Zineta (1918), Hamo (1920), Ismet, Meho i Zehra (1933). U ovoj kući pored Smaje i supruge Abide živjelo je i njihovo sedmero djece, dvije kćerke i pet sinova. Za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1943. godine, Smajo i Abida su, u svojoj kući u Sutini, primili i odgajali četverogodišnjeg muhadžira iz okoline

Rogatice, Edhema Dedajića. Smajini sinovi Suad i Faruk, su poznati mostarski karatisti. Suad je od početka osnivanja pripadnik *Patriotske lige*, a bio je prvi komandant samostalnog Mostarskog bataljona. Dobitnik je ordena *Zlatni ljiljan*, kao priznanje za njegovo učešće u odbrani Bosne i Hercegovine. Suad je bio trener karate reprezentacije Bosne i Hercegovine i karate kluba *Bosna* iz Sarajeva. Umro je 2018. godine i sahranjen je u haremu Ali-pašine džamije u Sarajevu. U Memi-hodžinoj mahali je 1851. godine živio Salih Ćupina, sin Alije, koji je, vjerovatno, djed Smaje i ostalih.

F 29. Rodna kuća narodnog heroja iz Drugog svjetskog rata, mladog bravara na mostarskom *Rudniku*, Ahmeta Pintula, koju je njegova majka 1954. godine prodala Huseinu Ćišiću. Tako Husein, mašinovođa, sa suprugom Zinetom, rođenom u porodici Ramović, dvije kćerke i tri sina, iz kuće u sokaku Braće Šarića broj 8 u Brankovcu, seli na Carinu u ovu kuću. Čađ i dim iz lokomotive učinili su svoje, Husein dobija rak na plućima i umire 1962. godine. Imao je samo četrdeset i osam godina. Njegovo najstarije dijete, sin Nazif, rođen 1936. godine, je kao petnaestogodišnjak počeo igrati u podmlatku FK *Lokomotive*, a zatim za drugi tim i juniore *Veleža*. Bivši igrač *Hajduka* Ivo Radovniković je bio je trener *Veleža* koji je poklonio povjerenje Nazifu Ćišiću u odlučujućoj utakmici protiv FK *Lovćena* u Nikšiću. Uvodi ga u igru umjesto Ćemalovića koji je slomio nogu. Nazif je, osim Mujića, postigao gol i tako uveo *Velež* u Prvu ligu. Tog sastava ekipe Nazif se dobro sjeća: Barbarić (Irović), Dilberović, Rukavina, Slišković, Bolfek, Radiljević, Rebac (Šiš Selimotić), Mujić, Zelenika, Hrvić, Ćemalović (Ćišić). Godine 2020. Nazif je jedini živući igrač *Veleža* iz ovog tima.

F 30. Kuća porodice Burić koja je imala više sinova.

F 31. Kuća u kojoj je stanovao Alibeg Kevelj, a držao je kafanu u ulici Osmana Ose Grebe.

F 32. Kuća Ljube Gordića, u kojoj je živio sa suprugom Azrom, rođenom Pekušić, te sinom i kćerkom. Ljubo je bio politički aktivista na Carini poslije Drugog svjetskog rata, sekretar Saveza boraca NOR-a, a kao koatur napisao je 1971. godine knjigu *Heroji sa Neretve*. Ljubin otac je prije Drugog svjetskog rata bio vlasnik manje štamparije.

F 33. Kuća Ibrahima Slipičevića koju je prodao Ibrahimu Ćupini, zvanom *Bećar*. Na spratu kuće je stanovao Ahmet Ljubović, direktor preduzeća *Putevi* i Avdo Lendra, stolar sa ženom Nafom. U prizemlju je stanovala profesorica geografije Nevenka Gelineo (1913–1990), kći

Slika br. 105. Godine 1965. u avliji kuće Smaje Ćupine. Slijeva: Senada, Sênka Drljević (1959–1993), Adnan, sin Esada, Belog Drljevića i Merima Ćupina (1959), kći Smaje. Senka Drljević, udata Droce je ubijena, 29. oktobra 1993. godine, u eksploziji granate kojima je Hrvatska vojska i jedinice HVO-a gađale Higijenski zavod u kojem je bila smještena bolnica, gdje Senka radila kao medicinska sestra. Bila je trudna u trenutku smrti. Adnanov otac, Esad Beli je također poginuo 1993. godine, dok je pokušao pružiti pomoć ranjenom civilu. Merima je, sa mužem Seadom i dva sina, poslije hrvatskog napada na Mostar, 9. maja 1993. godine, izbjegla u Dansku, a kasnije se vratili u Mostar. Nekoliko godina kasnije se vraća u Kopenhagen, kao supruga bosanskohercegovačkog ambasadora u Danskoj Seada Masle.

Zorke-Vukosave, kćerke doktora Petra Rizza[728] i Mate Divića, profesora starogrčkog i latinskog jezika. Nevenka je diplomirala geografiju u Zagrebu, a u Travniku je predavala na gimnaziji gdje muž Ivan Gelineo (1911) bio direktor Travničke fabrike duhana. Nevenka je još kao dijete preko roditelja zavoljela ruske pisce, a u kući je imala znatnu zbirku romana ruskih klasika. Godine 1948. u jeku sukoba Staljina i Tita, Nevenka

[728] *Doktor Petar Rizzo, porijeklom iz Venecije je rođen u Carigradu 1832. godine, a umro u Mostaru 1910. godine. Postao je doktor u Carigradu1860. godine, a od 1874. je bio u Mostaru, gdje je 1900. godine proglašen počasnim građaninom Mostara. Gradsko je vijeće jednoj novoizgrađenoj ulici 1910. godine dalo naziv Rizzina ulica što je 1924. promijenjeno, u ulicu Alekse Šantića.* / Ivica Vučak, *Dr Bruno Curinaldi (1854–1944), Od Zadra preko Mostara do Sarajeva*, Acta med-hist Adriat, br. 7, 2009, str. 24-25.

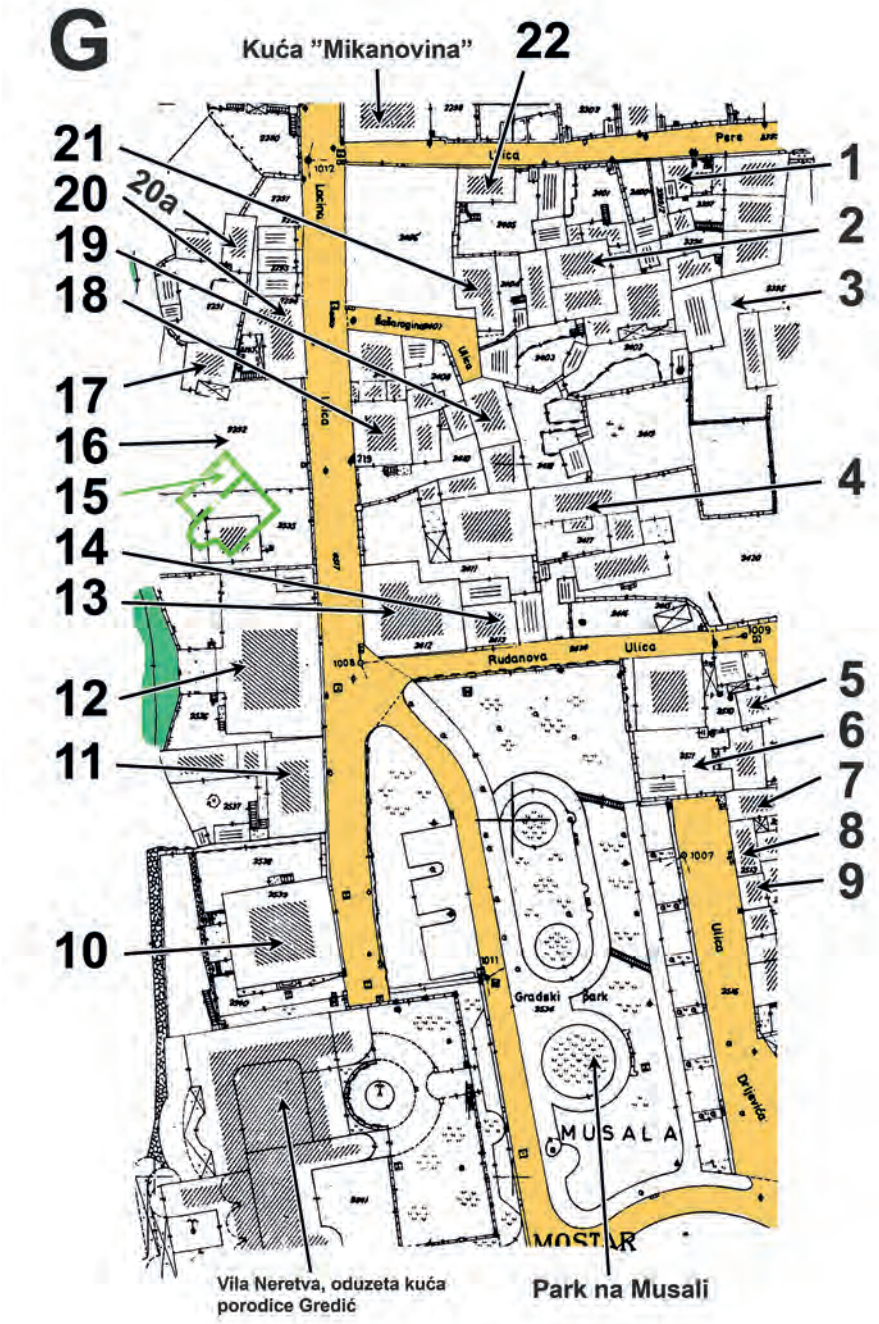
je u kuću na kafu pozvala komšinicu. Dok je pripremala kafu, gošća je zapanjeno sricala imena na hrbatima knjiga u stalaži: *Tolstoj, Puškin, Dostojevski, Turgenjev, Ljermontov*... Poslije popijene kafe komšinica odlazi u stanicu Narodne milicije i prijavljuje Nevenku Gelineo da joj je kuća puna ruskih knjiga. Na osnovu te prijave Nevenka je uhapšena i otpremljena na Goli otok kao *ibeovka,*[729] gdje je provela osam mjeseci. Poslije izlaska iz zatvora muž Ivan je određen da bude direktor fabrike duhana u Mostaru. Useljavaju u stan koji je bio namijenjen za direktora fabrike. Otac iznenada umire i oni moraju napustiti stan. Koju godinu kasnije, Nevenka je određena da predaje geografiju na mostarskoj gimnaziji. Dodjeljuju joj jednu sobu u ovoj kući, u koju useljavaju 1952. godine, i stanuju do 1963. godine. Nevenkina kći Višnja (r. 1942), se udala za Želimira, Batu Losse sina Josipa-Pube i unuka Miroslava Losse, poznatog graditelja Mostara. Sin Goran (r. 1946), član vokalnog ansambla *Prijatelji* iz Sarajeva, sa suprugom i dvoje djece živi u Sarajevu.

Slika br. 106. Kuća Ibrahima, Bećara Ćupine. U prizemlju kuće je od 1952. do 1963. godine stanovala profesorica Nevenka Gelineo, čija djeca, Višnja i Goran se sa nostalgijom i ljubavi sjećaju života na Carini.

[729] *Nad logorašima i logorašicama provodile su se iste metode preodgoja*. / Marta Janković, *Historiografski aspekti Golog otoka*, (povodom knjige Povijest Golog otoka Martina Previšića), *Hrvatska revija*, broj 3, 2019.

G dio – 24 kuće

Slika br. 107. Područje kuća G.

G 1. Kuća zidara Huseina Kevelja.

G 2. Kuća Blagoja Vukosav, sina Jove.

G 3. Kuća je bila vlasništvo Mare Radnić, a zatim je prodata Đurđi Telebak. Đurđina djeca su Mirko i Mira.

G 4. Kuća Ibrahima Drljevića (1915), trgovca u preduzeću *Radobolja*, pa u Đačkom domu. Ibrahim je dobio dvije kćerke i dva sina: Fatima, Ahmet, Majda i Esad. Na ovom mjestu je 1834. godine stanovao Mehmed aga Drljević.

G 5. – U kući je stanovao imam Hasan Kebo i supruga Bisera. Njihov sin je mostarski pjesnik, publicista i novinar Alija Kebo. Kćerke Nafa i Murtefika, udata za Ahmeta Ćatića, sina Muhameda iz *Ćatića kule* u Ilićima. Kuća je vlasništvo potomaka Kemala Rudana.

G 6. Kuća Omera Rudana. Djeca Mehmedalija 1943, bravar i Kemal 1945, vozač u *Autoprevozu*. Stanovala je i druga familija Rudan Avdije, Omerovog brata. Djeca: Ručko službenik MUP-a, Šefko, električar, Muruveta, Fatima i Bahrija. Godine 1833. i 1834. ovdje su stanovali Ahmed Rudan, alemdar, sin Ibrahimov i Ferhat Rudan. U katastarskim spisima iz 1890. godine vidimo da je porodica Rudan imala pet parcela na ovom mjestu (od kč 35/22 do kč 35/26). Drugi dio vlasništva ove porodice je označeno kao kuća H 36.

G 7. Kuća porodice Džudža koju je prvo kupio Zvonko Zadro, koji je kuću također prodao.

G 8. U kuću su stanovali Vučijaković Alija i Jasmina Šuko.

G 9. Kuća Asima Džudže. Isto kao H 30.

G 10. Vila porodice Dokić. Vlasništvo dijele po jednu polovinu Mustafa Bajrović i Svetlana Dokić, udova Branka.

G 11. – Kuća porodice Mandić. Današnji vlasnici su Heljić Enver i Hujdur Fahir, svaki po jednu polovinu.

G 12. – Kuća doktora Curinaldija koja je napravljena na ustupljenoj parceli od 420 m^2 Mehmed-ćehajinog vakufa. 15. decembra 1894. godine Zemaljsko vakufsko povjerenstvo u Sarajevo šalje dopis Kotarskom povjerenstvu u Mostaru kojim se iznajmljuje zemljište doktoru Curinaldiju uz primjerenu kiriju. Korištenje zemljišta dr Curinaldi je plaćao 48 kruna godišnje. Poslije premještaja u Sarajevo Bruno Curinaldi nudi 1914. godine Zemaljskoj vladi na prodaju svoju kuću, koja je bila izgrađena na vakufskom zemljištu putem *mukate*. Kuću je kasnije kupila

porodica Gredić, a još kasnije prelazi u vlasništvo advokata, dr. Božidara Božića (kč 35/36) koja je također nacionalizovana. Poslije Drugog svjetskog rata u kući je sa ženom i kćerkom stanovao arhitekta Romeo Tiberio. Jedno vrijeme u kući su bile kancelarije *Zavoda za zaštitu na radu*. Današnji vlasnik kuće je firma GD *Konstrukcije* d.o.o.

G 13. i **G 14.** – Kuće Milana Milušića. Nasljednici Hadživuković Milušić Natalija i Jelena, kćerke Milanovog sina Nikole, te Slavica, kći Radomira Riste. Na željeznim kapcima podrumskih prozora nalazili su se izrezi sa njegovim monogramom – MM. Milan je imao dvije kćerke, Joku, apotekarku i Mimu, te dva sina, Risto i Nikola. Jokin muž je bio iz također trgovačke porodice Tokić. Poslije Drugog svjetskog rata kuće su nacionalizovane, te dodijeljene na korištenje porodici Venislava Džidića, zubotehničara, koji je imao sina i kćer. Sprat kuće na korištenje je dobio Musair Kebo sa dva sina, od kojih je stariji Hamo bio sudija. Kuću su kupile i renovirale dvije porodice

G 15. Džamija Mehmed-ćehaje, opširnije u poglavlju *Carinske džamije i vakufi*.

G 16. Kuća Z. G. arhitekte u PP *Projektant* na parceli od 452 m^2 koja je oduzeta vakufu Mehmed-ćehaje i na kojoj se nalazila istoimena džamija koja je vandalski srušena 1951. godine. Više u poglavlju *Carinske džamije i vakufi*.

G 17. Kuća u kojoj je stanovala porodica Šahze Kreso koja je imala kćer Hibu, udatu za Salku Jugu, te dva sina, Miralema i Mitu. Pošto je bio neobično visok stariji sin Miralem je dobio nadimak *Ramazan* prema izreci koja se koristi kada se želi reći da se nešto odužilo preko svake mjere – *Oteg'o se k'o Ramazan*. Vlasnik kuće je Nezir Ćatić.

G 18. Kuća Riste Zurovca i žene Đurđe, a kasnije Dušana Zurovca, direktora preduzeća *Kožar*. Poslije odlaska u penziju njegov sin postaje direktor preduzeća. Sa Dušanom je živio i mlađi brat Neđo, koji je radio kao veterinar. Po izbijanju rata 1992. godine sa suprugom koja je bila Zagrepčanka Neđo je preselio u taj grad. Kasniji vlasnik kuće je porodica Lovrić.

G 19. Kuća je bila vlasništvo Milana Milušića i supruge Natalije. Kasnije u kući stanuje porodica Palikuća. Kasniji vlasnici su Ivan i Martin Božić.

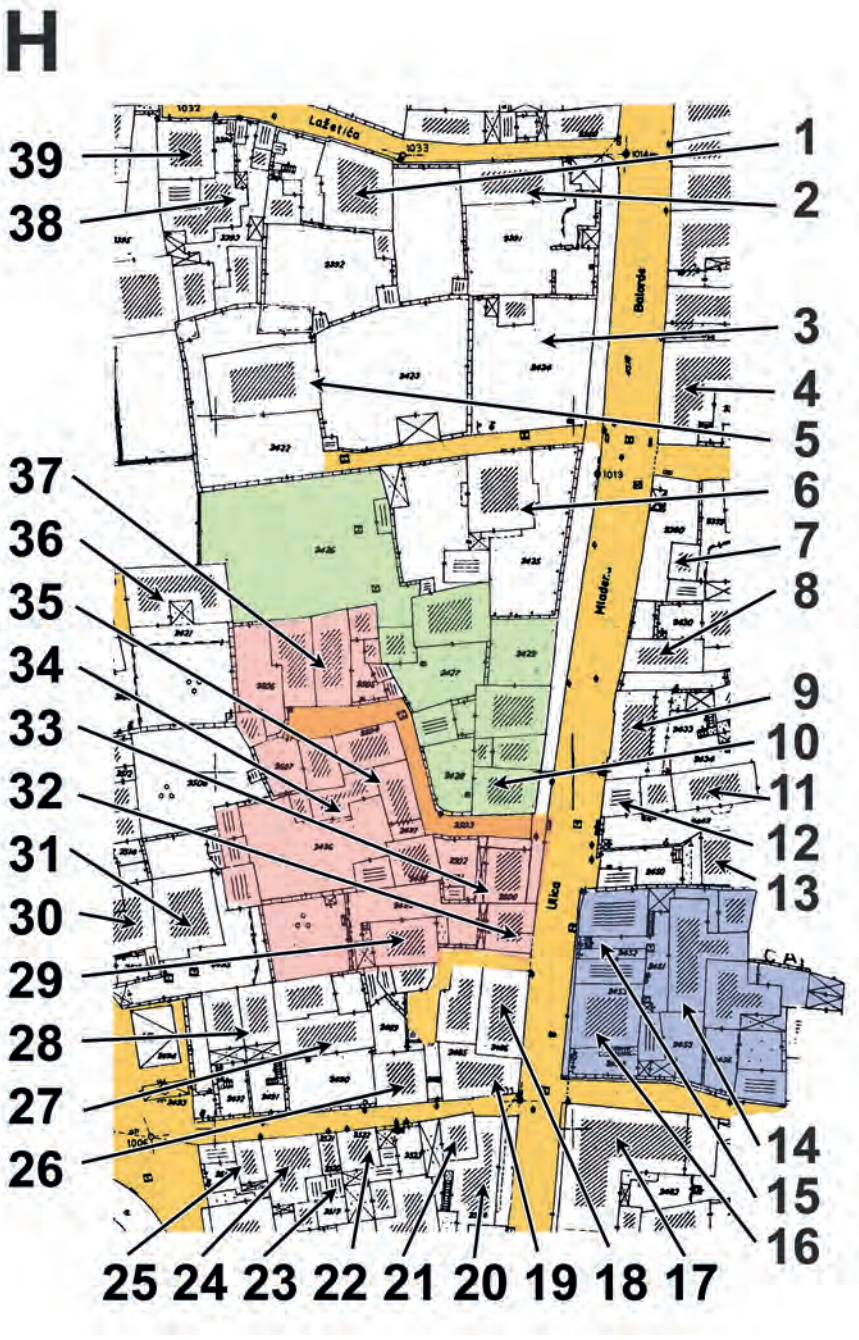
G 20. Kuća Devlete i Hamše, a zatim Esada Mehmedbašića, zubara. Kći Jasna se udala za fudbalera *Veleža* Muhameda Glavovića zvanog *Rom*.

G 20a. Vlasnik kuće je Ščepanija Spremo, rođena Pikula.

G 21. Kuća Pere Perotića, sa djecom: Jovo rođen 1906, Milan 1912, Sofija 1914. i Milena 1920. godine. U kući žive njihovi potomci. Šašarogin sokak je dobio ime po istoimenoj pravoslavnoj porodici. Godine 1881. sa kućnim brojem 363 u sokaku se nalazila šesterosobna kuća na sprat Šašaroga Ilije (1828–1909), koji je imao djecu: Stefan, Hristofer, Jovanka, Ana, Jevto, Marija i Risto.

G 22. Kuća mehaničara Ahmeta Jakupovića, sina Omera. Stanovao njegov zet, Ahmet Huseljić sa ženom Šefikom i dvoje djece, Zejnom-Jasnom i Ibricom. U Fatime kadun mahali 1849. godine je stanovao Muharem Jakupović, sin Huseina.

H dio – 39 kuća

Slika br. 108. Područje kuća H.

H 1. Vlasnik kuće je Antelj (Risto) Danica (1896) rođena Hubana. Danica je sa braćom i roditeljima stanovala u Podharemima u Cernici, gdje su poslije Drugog svjetskog rata napravljene zgrade GP *Hercegovina* i *Elektro BiH*. Danicina tri brata su odvele i ubile ustaše 1941. godine, od kojih su dvojica Đorđe (1890) i Milan (1892). Danica se udala za Jeftu Antelja koji je osamnaest godina radio u Americi, te se vratio u Mostar, kako bi se oženio.

Jefto je od ušteđevine kupio ovu kuću, kako bi bio što bliže Vrapčićima, svom rodnom selu. Bračni par dobija dvoje djece, Radmilu (1923) i sina Ranka (1925). Jefto, poslije vožnje biciklom u Vrapčiće, dobija upalu pluća i naprasno umire. Danica sama odgaja dvoje djece, te izdaje jednu sobu kako bi mogla odgajati djecu. Kći Radmila se udaje za Ristu (Jefte) Milićevića (1920), koji je poslije četverogodišnjeg naukovanja, od 1934. do 1938. godine, završio štamparski zanat kod Dušana Gordića. Risto se zapošljava u *Mostarskoj štampariji*. Poslije vjenčanja žive u ovoj kući, te dobijaju kći Slobodanku i sina rođenog 1949. godine. Na igranci u sali KUD *Abrašević* se 1964. godine Slobodanka upoznaje sa vojnikom Đurom Petrovićem iz sremskog sela Kukujevci kod Šida. Vjenčavaju se i u braku dobijaju dvije kćerke, Tinu i Tanju (1969-2020). Slobodanka i Đuro stanuju u ovoj kući. U ovoj mahali je 1781. godine živio Ato Milićević, vjerovatno direkti Slobodankin predak.

H 2. Kuća Huseina Brkića, imama Tere Jahjetove džamije. Imao petero djece, od kojih je većina radila kao ilegalci Pokreta otpora. Jedan od njih je student medicine Esad, a poslije Drugog svjetskog hirurg i oficir JNA. Jedna od kuća je 14. januara 1944. godine u savezničkom bombardovanju srušena. U drugoj kući je stanovao Brkić Alija i njegove dvije sestre. Stanovala je i djevojka Reša, koja je kasnije udala za Mehu Patka, poznatog kupača na Carinskom pijesku. Alija nije imao djecu, ali je usvojio jednu djevojčicu.

H 3. Vlasnik kuće je Fatima Ševa, rođena Alajbegović. U kući je stanovala porodica Elezović.

H 4. Stanari ove kuće na sprat se poslije završetka Drugog svjetskog rata nisu vratili, tako da je kuća nacionalizovana i vođena kao opštinsko vlasništvo. U kuću je useljeno više stanara. Tako je, između ostalih, stnovala porodica Demirović, koja je imala petero djece: Mensur, Esad, Fuad, Mira, učiteljica i Halil, zvani Hako. Kuća je ponovno postala privatna svojina, a vlasnici su Mihajlo i Sreten Čalija, sinovi Obrenovi.

CONSULAT GÉNÉRAL DU ROYAUME DES SERBES,
CROATES ET SLOVÈNES
CHICAGO, ILL.

Au Nom
De Sa Majesté
PIERRE I
Par la Grâce de Dieu et par la volonté du peuple
Roi des Serbes, Croates et Slovènes

Le présent passeport est délivré à:

Nom	Jefta Antelj	Cheveux	châtains
Profession	cultivateur	Yeux	– " –
Originaire de	Vrapčići	Bouche	réguliers
Arrondissement	Mostar	Nez	– " –
Departement		Moustaches	châtains
Age	33 ans	Barbe	rasé
Taille	haute	Signes particuliers	aucuns
Visage	ovale	Signature du porteur	

Délivré par le Consulat Général du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes
Chicago, Ill.

Etats Unis d'Amérique, le 24/VIII 1921 Valable pour SIX MOIS

Le Consul Général,

No. 7930

Slika br. 109. Putni list izdat od generalnog konulata Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Čikagu, s kojim je Jefto Antelj iz Vrapčića, iseljenik u Ameriku, poslije osamnaest godina rada doplovio nazad i iskrcao se u luci Gruž 19. oktobra 1921. godine. Interesantno je da je ovu vizu na poleđini ovjerio i potpisao 24. augusta 1921. godine 28-godišnji konzul Kraljevine SHS u Čikagu, Mostarac Mehmed Tchichitch (Ćišić) (1892–1956), iz porodice Husage Ćišića.

H 5. Poslije Drugog svjetskog rata kuća je oduzeta, pa je postala općinsko vlasništvo. U kući je stanovala Mara i porodica Kekić. Uz kuću je *Kekića bašča*.

H 6. Kuća Kojić Mustafe, poštanskog činovnika. Njegov otac Lutvija je stanovao na Luci, gdje se Mustafa i rodio. Lutvija je imao četvero mlađe braće, od kojih je jedan Nazif efendija. Mustafina supruga je Adila-Sidika, Dika iz porodice Salčić, također sa Luke. U braku dobijaju tri sina i jednu kći: Bahrudin, zvani Bufa, Fahrudin, zvani Braco (r. 1943), Emrudin, zvani Miro (r. 1946) i Mahira. Ovdje su bile tri stare kuće porodice Kojić, koje su srušene, te je napravljena ova kuća. Ranije su stanovali u kući H 33 gdje su se sva Mustafina i Sidikina djeca rodila. Sinovi Miro i Braco su bili veliki zaljubljenici u fotografiju, dok su Bufa i Braco bili plivači PK *Velež*.

H 7. Kuća je vlasništvo oca zubara Seje Muslibegovića. Stanovala je familija Rudan, koji su rod sa porodicom iz kuće H 36.

H 8. Kuća porodice Vukašinović. 1970-ih godina kuću je kupio Sead Mehmedbašić, zvani *Lenon*.

H 9. Kuća hadži Alije Ševe, sina hadži Mustafe. Druga kuća vlasništvo ove porodice je J 24. Njegovi sin i kći su poginuli u partizanima, dok je drugi sin ubijen od ustaša, zato što se protivio proganjanju Srba za vrijeme Drugog svjetskog rata. Jedina je ostala živa kći Devleta, zvana Dela. U prizemlju kuće 1950-ih godina obućarski dućan je držao Salih Buljević, a kasnije Budo Koprivica pokreće krojački salon. Kad je Budo kupio kuću Zijaha Bakamovića, kuća F 22, ovdje je otvoren Foto-klub koji je vodio Semir Kazazić. Za vrijeme Drugog svjetskog rata u štali ove kuće se nalazila ilegalna štamparija, ali niko iz komšiluka koji se sastojao od Bošnjaka, Srba i Hrvata, nije nikada odao lokaciju, bez obzira na ideološka uvjerenja koja su pojedine porodice imale.

H 10. Na prethodnoj karti, slika broj 108, providnom zelenom bojom su označene parcele u vlasništvu porodice Kazazić. Ova kuća je vlasništvo Saliha Kazazića (1860–1905) i njegove supruge Đevahire, rođene u porodici Alikalfić. Godine 1905. prilikom obilaska svojih imanja u zapadnoj Hercegovini (Brotnjo, Mostarsko blato) Saliha su izboli vilama njegovi kmetovi, a konj ga sam doveo kući, gdje je poslije nekoliko dana umro. U kući se o tome pred djecom nije nikad govorilo. Salihovi potomci su mnogo godina poslije ipak na konak primali unuke tih kmetova, ne dajući mržnji da se razvije. Salihove kćerke su: Hana (1895), udata Kajtaz, Duda, udata Hasanefendić, poslije smrti muža udaje

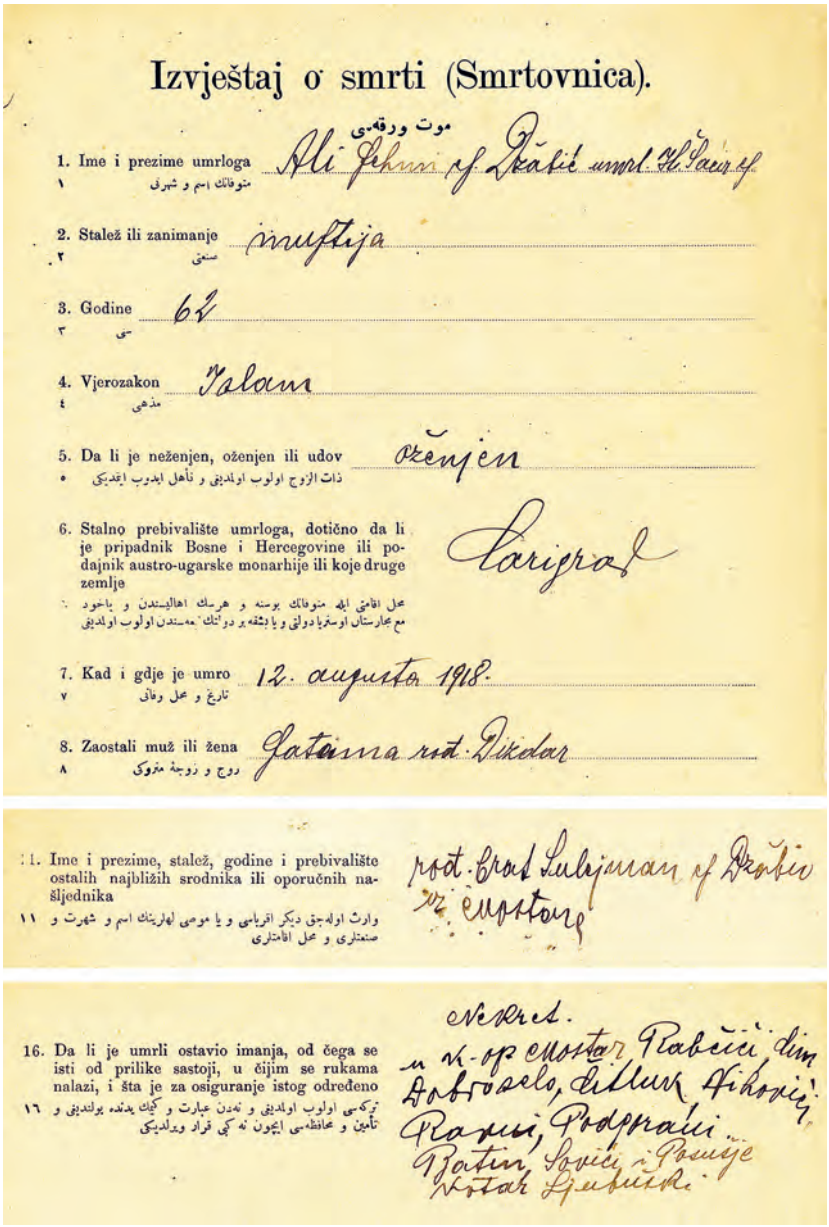
se za Husagu Frlja, Fata, udata Kotlo, Aiša, udata za Fazliju Alajbegovića, Alka, udata za Omera Husagića iz Blagaja i Naza, udata za trgovca Asima Draču. Salihovi sinovi su: Jusuf (1901), Mehmed, Alija i Ibrahim (1903). Rodilo se još troje djece koja su umrla kao novorođenčad ili vrlo mladi. Ibrahim (1903) je bio poštanski službenik, radio je u Čapljini, Duvnu i Nevesinju. Ibrahimova žena je bila kći osmanskog službenika koji je izbjegao iz Turske poslije Ataturkove revolucije 1923. godine i nastanio se u Bosni i Hercegovini. Njihova djeca su: Nermina (1935) prof. matematike, Rusmira (1940), koja se kao apsolvent medicine udala 1972. godine u grad Cholet u zapadnoj Francuskoj. Treće i najmlađe dijete je sin rođen 1947. godine.

H 11, **H 12**, **H 13.** Vlasnik Ramiz Kahrimanović (r. oko 1885) sa ženom Zejnebom, rođenom u Albaniji. Ramizova djeca su: Hamo (1923) sa ženom Cicom, službenik u *Hetmosu*, Mustafa, poznatiji kao Mujo (1932) koji je držao slastičarnicu, prvo u ulici Osmana Ose Grebe, a zatim u Fejićevoj ulici, Nijaz Nijo (1939) i kći Jasminka (1946). Ramizovu sestru Imku je oženio Nezir Hazirović iz kuće E 25. Imka je sestra Bajrama Kahrimanovića, drugog poznatog mostarskog slastičara. Emin Kahrimanović je brat Ramiza, Bajrama i Imke. Emin nije imao djece, pa je usvojio i uzdržavao Mustafu (Muju). Emina nalazimo u spisku davaoca pomoći za žrtve četničkih proganjanja 1941. godine, vidjeti sliku broj 52. U kući H 13 jedno vrijeme je živjela porodica Šunjić. Otac je bio obućar, a sin Ivo je radio u općini kao pravnik. Po majci Agati bio je među drugovima poznat kao Ivo Agatin.

H 14. Područje koje je bilo u vlasništvu porodice Džabić obilježeno je providnom plavom bojom. Osim na ovom mjestu porodica je imala kuće između ulice Osmana Ose Grebe i Braće Fejić, na mjestu objekta Stare pošte i novoizgrađenog poslovnog objekta *Biosfera*. Na tom mjestu su imali kuće hadži Ahmet Šaćir ef. Džabić (1805–1884) prvi mostarski muftija u austrougarskom periodu, 1878–1884. i otac poznatog vođe pokreta za vjersko-mearifsku autonomiju, muftije Ali Fehmija ef. Džabića, te hadži Mustafa Džabić, sin hadži Muhameda. Mustafa je imenovan u gradsko vijeće po ulasku austrougarske vojske u Mostar 1878. godine. Na tom području u Fejićevoj ulici je živio i Ahmet Džabić, hatib Karađoz-begove džamije, koji je kasnije iselio u današnju Tursku. Porodica Džabić dala je više učenih ljudi: muftija, muderisa, kadija, imama, hatiba i mualima, te dva hafiza. U ovoj kući, H 14, porodice Džabić stanovala je familija Šantić.

H 15. U ovoj kući porodice Džabić je stanovala porodica Mehe Lalića, šofera. Sa suprugom Razijom dobija dva sina i kći. Porodica je porijeklom iz Ljubuškog, a u Mostar su došli poslije 1948. godine. Lalići su pazili ostarjelu Đulsu Džabić, rođenu Deronja, koja je bila udata za Šaćirovog brata Ahmeta. Nisu imali djece. U kući je živjela i Šaćirova sestra Hatidža (1902), kći Sulejmanova, koje se nije udavala.

H 16. Kuća je vlasništvo Sulejmana Džabića, brata muftije Ali Fehmija, i Muhameda, koji je opet otac kasnijeg mostarskog muftije, hafiza Omera (1882–1965). U kući je stanovao Sulejmanov sin Šaćir (1895–1939) sa suprugom Aišom, zvanom *Majka Ita*, iz poznate mostarske porodice Dadić. Aiša i Šaćir dobijaju djecu: Alija (1921), koji je bio direktor preduzeća *Vodovod*, Muhamed (1923) je bio dopisnik agencije *Tanjug* iz Alžira, i kćerku Zehru (1926–1945) koja je ubijena kod gostionice *Jagnje* pod nerazjašnjenim okolnostima na dan oslobođenja Mostara, 14. februara 1945. godine, ili dan–dva ranije. Sin Alija se poslije Drugog svjetskog rata ženi i u braku dobija tri sina rođena 1950, 1954. i 1961. godine, te kćer rođenu 1948. godine.

Izvještaj o smrti (Smrtovnica).

موت ورقه‌سی

1. Ime i prezime umrloga — متوفانك اسم و شهرتی: Ali Fehmi ef. Džabić umrl. Hadži Ef.

2. Stalež ili zanimanje — صنعتی: muftija

3. Godine — سی: 64

4. Vjerozakon — مذهبی: Islam

5. Da li je neženjen, oženjen ili udov — ذات الزوج اولوب اولمدیغی و نأهل ایدوب ایتمدیکی: oženjen

6. Stalno prebivalište umrloga, dotično da li je pripadnik Bosne i Hercegovine ili podajnik austro-ugarske monarhije ili koje druge zemlje — محل اقامتی ایله متوفانك بوسنه و هرسك اهالیسندن و یاخود مع محارستان اوسترویا دولتی و یا بشقه بر دولتك تبعه‌سندن اولوب اولمدیغی: Carigrad

7. Kad i gdje je umro — تاریخ و محل وفاتی: 12. augusta 1918.

8. Zaostali muž ili žena — روج و زوجهٔ متوکی: Fatima rod. Dizdar

11. Ime i prezime, stalež, godine i prebivalište ostalih najbližih srodnika ili oporučnih naslijednika — وارث اولمجق دیکر اقربامی و یا موصی لهلرینك اسم و شهرت و صنعتلری و محل اقامتلری: brat Sulejman ef. Džabić iz Carigrada

16. Da li je umrli ostavio imanja, od čega se isti od prilike sastoji, u čijim se rukama nalazi, i šta je za osiguranje istog određeno — ترکه‌سی اولوب اولمدیغی و تعدن عبارت و کیمك یدنده بولندیغی و تأمین و محافظه‌سی ایچون نه کبی قرار ویلدیکی: Nekret. u k-op Mostar Rabčići dim Dobroselo, Čitluk Vihovići, Rasni, Podgorani, Posušje, Sovići i Posuje Mostar Gradsko.

Slika br. 110. Dijelovi smrtovnice Ali Fehmi muftije Džabića. Otac mu je hadži Ahmet Šaćir ef., muderis i mostarski muftija, a djed, također, Ali-Fehmi ef., blagajski muftija. Njegova mulk imanja u Mostaru, Cimu, Dobrom selu i Vrapčićima su procijenjena na 5.250 kruna, a mirijska imanja u Vrapčićima, Dobrom selu, Vihovićima, Čitluku, Cimu, Mostaru, Podgoranima, Posušju i Sovićima na 10.320 kruna.[730] Supruga Fatima, rođena Dizdar, dobila je jednu četvrtinu, a brat Sulejman tri četvrtine nasljedstva.

[730] Arhiva Kotarskog šerijatskog suda Mostar, Arhiv HNK/Ž, Mostar, kutija 1, broj 23, 1919.

H 17. Kuća na uglu Nove ulice, sada ulice Braće Brkića, i lijeve strane ulice Mladena Balorde, gledajući prema jugu. Kuća je nacionalizovana poslije Drugog svjetskog rata, a u njoj su tokom vremena stanovali brojni stanari. Na spratu kuće je Toni Belicki (1947) i Anka Lovrić, medicinska sestra. Sa Ankom je stanovao i njen brat Vilko sa ženom Jelicom. U prizemlju zgrade, ulaz iz ulice M. Balorde, stanovao je Zlatko Čeliković, dopisnik *Oslobođenja*, sa ženom Milenom i sinom Mišom (1947). Kasnije u tom stanu je stanovala Ćamila Muratović, te Milena Vučetić sa sinom. Još su stanovali Šaćira Murtić iz Višića, Blagica Lončar, Manda Živanović, sa sinom Anđelkom i kćerkom Antonijom, Anđelko Pažin sa suprugom Anicom, sinom Ivanom i kćerkom Marijom, zatim Ivan Miloš sa suprugom Anom, sinom Davorom i kćerkom Jadrankom, Albert Danon i supruga Dragica. Prije Drugog svjetskog rata na ćošku kuće bila stolarska radionica Ive Pregera. Kasnije se prostor adaptirao i krojačku radnju otvorio Hadžiselimović. Kasnije u radnji je bio TV-servis *RIZ-a* u kojem je radio Toni Raič.

H 18. Odmah poslije odsluženja vojnog roka, 1968. godine u Mostar dolazi Zeničanin Fahrudin Suljić, kako bi vodio novootvorenu mesnicu *Zmajevac*, koja je godinama poslije otvaranja bila jako popularna među Mostarcima. Zagledao se Faruk u Maidu, kćerku Fatime Bise, rođene Tanović. Vjenčali su se 1971. godine i tokom vremena kupili ove kuće, čiji su vlasnici bili Kvesići i drugi. Godine 1972. dobijaju prvog sina, a dvije godine kasnije rađa se drugi sin. Za vrijeme rata Fahrudin, kao član Civilne zaštite je ubijen 30. 06. 1993. godine u ulici M. Balorde u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje dijela Mostara kojeg je branila Armija BiH.

Slika br. 111. Godine 1978. tridesetjednogodišnji Fahrudin sa tada četverogodišnjim (lijevo) i šestogodišnjim sinom.

H 19. U kući je stanovao Mehmed Atić, kapetan JNA, rodom iz Tuzle. Njegova djeca su Lidija (1949), Enes i Vesna. U prizemlju prema ulici M.

Balorde bile su prostorije *Udruženja gluhonijemih osoba*. Kuću je kupio gostioničar Bartul Petrić, sa ženom Maricom i dva sina. Kuću je prodata 2007. godine i danas (2020) se u njoj nalazi ćevabdžinica *Rota*.

H 20. Na spratu ove kuće je stanovao Salem Kotlo – šef u Fabrici duhana, sa suprugom Zibom, sinom Sejom (1940) i kćerkom Aminom (1945).Vlasnik kuće je *Savez penzionera*.

H 21. Kuća Ibrahima Hume, rođenog 1899. godine, sina Ibrahima. Ibrahimova braća su Salih i Alija, a sestre Emina, Zineta i Fatima. Ibrahim je bio brijač u Fejićevoj ulici. Sinovi Alija, 1945. i Emir (1948–1993) koji je ubijen u eksploziji granata kojima su hrvatske snage granatirale stambeno područje Mostara.

Slika br. 112. Porodice Humo iz 1950. godine. Slijeva: Hatidža Batlak (r. 1921), udata Bošnjić, sestra Munte, supruge brijača Ibrahima Hume. U krilu drži Muntinog sina Emira (1948–1993). U sredini Alija (Alica) Humo (1945), sin Muntin. Desno Munta Humo (1919) rođena Batlak, supruga Ibrahima. Munta je bila vješta šnajderica koja je šila odjeću komšijama.

H 22. U kući je sredinom 1950-ih godina stanovala porodica Jelovac iz Podveležja, koja se bavila prodajom ogrjevnog drveta. Poslije je kuću kupio podoficir JNA sa Bivoljeg Brda, Šišić. Imao je četiri kćerke: Subhija, Nadija, Suada i Šahdija.

H 23. Dvije kuće. U jednoj je stanovala Fatima Hadžiomerović sa petero djece. Njenog muža su ubile ustaše u Drugom svjetskom ratu u Orašju gdje je radio. Trudna žena se vratila u Mostar. Imala je tri sina i dvije kćeri: Enisa, Abdurahman, Abdulselam, Ifeta i Semihad. U kući danas živi Ramiz Vejzović sa suprugom Aidom. Imaju kćer i sina. Na ovom mjestu su napravili novu kuću. Druga kuća je vlasništvo Senaida Drljevića, sina Saliha.

H 24. Kuća Gospave Trbulin sa kćerkama Verom i Žanom. Vera, koja je bila nastavnica ruskog jezika u osnovnoj školi, se udala za Vladu Milosavljevića (1921–1996), glumca iz Kruševca, koji je bio član Mostarskog narodnog pozorišta od 1956. do odlaska u penziju 1985. godine. Vladine i Verine kćerke, Gordana i Žermen žive u Beogradu.

H 25. Srušena kuća Mate Drinovca i žene Milke. Mate je radio na željeznici. Nisu imali djece. Kuća je sada općinsko vlasništvo.

H 26. Kuća Božović Vojina i žene Vasilije, koji su 1950-ih godina došli iz okoline Gacka. Njihova djeca su Mladen, Mladenka i Angelina, koji su odselili.

H 27. Kuća Envera Ćišića, zvanog Brko. Bio je direktor preduzeća *Otpad* na Rudniku. Njegova supruga Matilda je bila Slovenka, Predavala je u školi fiskulturu i njemački jezik. Dobijaju kći i sina. Kuća je kasnije prodata.

H 28. U kući je1950-ih godina stanovala porodica Lovrić sa dva sina i dvije kćerke: Petar, Vicko, Marija i Zdenka. Marija, udata Zelenika predavala je muzičko u osnovnoj školi. Kuća je podijeljena na dva dijela. Jedan dio 1970-ih godina kupuje Zovko Ružica sa dvije kćerke. Drugi dio je kupila porodica Eminović.

H 29. Nekadašnja kuća porodice Lakišić. Na prethodnoj karti, slika broj 108, providnom crvenom bojom označeno je područje gdje su se nalazile kuće ove poznate porodice. Kasnije ova kuća je bila vlasništvo Marije Čerkez, rođene Lovrić. U kući je stanovala i porodica Ibrahima Delića, željezničkog radnika, i supruge Zumrete iz porodice Krajina. U braku su dobili pet sinova i dvije kćerke: Zulfikar, Ilijaz, Kemal, Fuad, Tahir, Ida i Zejna. Jedan od sinova, Ilijas, zvani Izo (1936–2013), je jedan od osnivača i pjevač grupe *Mostar Sevdah Reunion*. Izin mlađi brat Fuad ubijen je od četnika 1992. godine, zajedno sa preko stotinu drugih nedužnih civila. Najmlađi brat Tahir, zvani Tašo piše pjesme, a objavio je šest knjiga poezije i proze.

H 30. Kuća Džudže Asima i žene Šemse. Njihova djeca su Asif-Đeno, zubar i Malina, također zubar. Asim je bio bravar na željeznici, a bio je poznat po izradi fenomenalnih ručnih mlinova za kafu. Zauzimanje lijeve strane Neretve od strane srpskih snaga, Asim i Šemsa kao izbjeglice su otišli na Siciliju, gdje su umrli i sahranjeni. Njihova djeca su ostala u Italiji, odnosno Kanadi.

H 31. Kuća Mirka Smoljana koji je radio kao poslovođa u *Fabrici duhana*. Supruga Ljuba radila je kao krojačica u kući, a uvijek je imala mnogo narudžbi. Ljuba i Mirko su dobili sina (1947) i kćer (1949).

H 32. Kuća Brace Čerkeza, koji je radio kao službenik. Žena Blaženka je bila zaposlena u predionici *Đuro Salaj* u Vrpčićima. Bracin otac je oko 1955. godine zabunom popio esenciju, misleći da je rakija i od toga umro u strašnim mukama. U prizemlju kuće živjele dvije interesantne osobe, sestre Zorka i Valerija.

H 33. Na mjestu ove novoizgrađene kuće nalazila se jedna od kuća porodice Lakišić. Odavde, je 1895. godine, dvanaestogodišnji dječak Ahmet Lakišić sa svojim roditeljima i četverogodišnjim bratom Šaćirom, iselio u današnju Tursku, u mjesto İnegöl u blizini Burse. Rođen je na ovom mjestu u Mostaru, 1883. godine. Kao dobrovoljni učesnik na strani Osmanskog carstva borio se u Balkanskom ratu 1912–1913. godine skupa sa Kemal-pašom, kasnijim osnivačem moderne Turske, poznatijim kao Mustafa Kemal Atatürk. U Turskoj Ahmet Lakišić je poznat kao Ahmet Hamdi Lakşe.

Bavio se poljoprivredom i stočarstvom u İnegölu. Prvi je u Turskoj počeo uzgajati ovce *Merino* pasmine. Kao predstavnik pokrajine Ertuğrul (Bilecik) izabran za poslanika Prve velike narodne skupštine Turske (*Türkiye Büyük Millet Meclisi*), koja je osnovana 23. aprila 1920. godine. Poslije šest mjeseci članstva u Velikoj narodnoj skupštini, razbolio se, te je pola godine proveo u Beču na liječenju. Umro je 19. oktobra 1935. godine. U njegovu čast dvije ulice su u okrugu Burhaniye dobile ime: *Ahmetbey Sokak* i *Lakşe Sokak*.[731] Ahmetov mlađi brat Šaćir Lakišić je rođen u Mostaru 1891. godine i kao stariji brat aktivno se bavio politikom u pokrajinskom parlamentu, poznat je kao Şakir Lakşe.

[731] Serdar Rubacı İnegöl Çınaraltı İnegöl Belediyesi Kent Müzesi Kültür Sanat Tarih Dergisi 2010 s.1, s.31; Türk Parlamento Tarihi Milli mücadele ve TBMM, Dönem 1919-23 III.Cilt / Serdar Rubacı İnegöl Çınaraltı İnegöl, Gradski muzej časopis za kulturu i umjetnost Historija 2010, str.1, str. 31, / Historija turskog parlamenta, Nacionalna borba i parlament, razdoblje 1919-1923, svezak III str. 367-368.

Slika br. 113. Na mjestu (adresa M. Balorde broj 17 i 19) ove kuće, lijevo od ulaza u slijepi Lakišića sokak, bile su dvije od više kuća porodice Lakišić. Ovdje je do odlaska u Anadoliju, u mjesto İnegöl, 1895. godine, živjela porodica Ahmeta Lakišića, člana ustavotvorne skupštine Republike Turske i saborca i saradnika osnivača Turske Kemala Atatürka.

Živio u Bursi gdje je u svojoj kući, 14. januara 1959. godine, ugostio predsjednika Turske İsmeta İnönüja. Bio je aktivan u politici razvoja školstva i donirao je svoja zemljišta za izgradnju škola. Kao zahvala, škola u okrugu Burhaniye nosi naziv *Lakşe*. Umro je 30. januara 1969. godine.[732] Kuća u Mostaru je prodata, a kasnije je pripala Ljubi Ćuk (1890), radnici u *Fabrici duhana*. U kući naprijed je živio Stevo Nogulić. Na spratu kuće je živio Stojan Rozić, činovnik, sa ženom Marom. Njihova djeca su: Ilko (1940), Matilda (1942), Miro (1945) i Stipe (1946). Rozići su u Mostar došli iz Dalmatinske zagore. Stipe je oženio Ernu, kćerku Haima iz mostarske jevrejske porodice Romano. Erna je imala sestre Saru i Jadranku. U kući je stanovala porodica Mustafe Kojića koji je napravio kuću H 6 i u nju preselio s porodicom.

[732] 30 Ocak 1969 Hürriyet Gazetesi, İnegöl Kent Müzesi (İdmanyurdu Üye Kayıt Defteri) / Novine *Hürriyet* od 30. januara 1969, Gradski muzej İnegöl (registar članova İdmanyurdu)

H 34. Jedna od najstarijih kuća u Mostaru, pogledati sliku broj 5, pripada porodici Lakišić. Kuća je napravljena između 1650. i 1700. godine. Hrastove grede za kuću dopremljene su iz Lakišića šume u Rakičkom Gozdu. Na avlijskom zidu kuće prema ulici nalazio se ukrasni kamen – musafirtaš – znak dobrodošlice neznancu da u kući može besplatno prenoćiti i jesti. Otac Ahmeta i Šaćira je poslije iseljenja živio u Inegölu, kod Burse u Turskoj. Mostarski muftija Ali Fehmi Džabić, u toku svog života u Turskoj, volio je otići u Inegöl, gdje mu je živjela sestra Đulsa, udata za Muhamed-bega Lakišića. Tu je živio i Fehmijev rođak Ahmed ef. Džabić. Salih ef. Dizdar živio je u selu Ak-jazi kod Adapazara i bio je Džabićev šura, brat njegove žene Fatime. Za ženidbu i udaju stasali članovi begovskih familija su se vjenčavali između sebe, bez obzira gdje su živjeli. Tako je Hajdar-beg Čengić, najmlađi sin Smail-age Čengića, koji je u januaru 1882. godine iselio iz Rožanovića (kotar Foča) u Istanbul, oženio svoga sina, također Smail-bega, sa Hajrijom Lakišić. Hajrija je bila kći Muhameda Lakišića i Đulse Džabić, sestre Ali Fehmije Džabića, mostarskog muftije.[733] U ovoj kući u Mostaru je živio i Hasan Lakišić, prvi saradnik Ali Fehmi ef. Džabića, mostarskog muftije, u borbi za vjersko i prosvjetnu autonomiju bosanskohercegovačkih muslimana. Svojom oporukom od 16. maja 1917. godine Hasan-beg je ostavio 308.600 groša od čega je napravljena reprezentativna vakufska zgrada na Musali, uz džamiju Ćose Jahje. Hasan je umro 06. jula 1917. godine. Iza njega je ostao sin Mustaj-beg i žena Devla, kći Salihage Čelebića. Poslije smrti muža Devla se 1918. udala za hafiza Omera ef. Džabića, a imanja u Ortiješu, Raštanima i Jasenici poklanja svojoj braći Husagi, Hasanu, Ibrahimu i Mehmedu Čelebiću.[734] Mjesec i po dana poslije Hasanove smrti telal Rizvan Kasumačić, 28. augusta 1917. godine, objavljuje Mostarom da se prodaju neke katastarske čestice Hasan-bega Lakišića putem dražbe. Ponude su dali Miho (Lazara) Peško u iznosu od 31.000 kruna, Milan Skočajić iz Blagaja je ponudio 32.500 kruna, Mehmed Alikalfić 35.400 kruna, Robert (Filipa) Kohn 35.300 kruna, te Hakija (Muharem-age) Beklija je ponudio najviše, 37.000 kruna. Godinu dana poslije smrti, 08. oktobra. 1918. godine, komisijski je otvorena kasa u Hasanovoj kući u kojoj je bilo 260 raznih

[733] Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.* Zagreb : Hrvatski institut za povijest ; Sarajevo : Institut za istoriju, 2003, str. 105.

[734] Arhiv Šerijatskog suda u Mostaru, Arhiv HNK/Ž, Mostar, broj 1521 kutija K/37 iz 1917.

dukata (madžarije, napoleanderi, zlatne krune po 10 i 20 kruna), sve u vrijednosti 8.158 kruna. Hasan je imao i 240 komada dionica Trgovačkog udruženja dd Mostar. Ratni zajam od 102.000 kruna je poklonio svojoj ženi, a kasnije su neki to osporavali. Abdulah Lakišić (1886–1965), sin Mustaj-bega, oca Hasanovog, ženi se Umihanom iz porodice Alagić. Dobijaju devetero djece: Mustafa, rođen 1922, Alija 1924, Hasan 1925, Omer 1927, kao sedmogodišnje dijete upao u potopljeni živi kreč i preminuo, Zejna 1928, Hiba 1929, Ziba 1931, Zehra 1934 i Omer 1936. Lakišići su imali svoju kulu u Ljutom Docu, koja je kasnije oduzeta, pa se zvala *Njonjića kula*.

Slika br. 114. Mezar Ibrahima Lakišića, potpisnika Mostarske rezolucije protiv proganjanja Srba 1941. godine.

Lakišić Ibrahim-Brko (1880-1953), sin Mustaj-bega i Abdulahov brat, je sahranjen desetak metara istočno od Ribičinog ograđenog harema koji se nalazi iznad željezničke stanice. Lakišić Ibrahim je potpisnik rezolucije muslimana Mostara 21. oktobra 1941. godine o kojoj smo ranije u knjizi pisali. Ibrahimovog i Abdulahovog amidžu Ibrahima ubio je hajduk Andrija Šimić oko 1867. godine.[735] Abdulahov sin Omer Lakišić je radio kao profesor njemačkog jezika na Gimnaziji u Ličtici, te na Medicinskoj školi i Građevinskoj tehnici u Mostaru. Radio je također u Konjicu, Kutini, Novskoj, Bugojnu i Cazinu. Vratio se u Mostar, gdje je predavao na Prvoj osnovnoj školi na Pijescima.

H 35. Više kuća porodice Lakišić u kojima su stanovali Hiba i muž Avdo, Zehra, Omer i njegova sestra Ziba Lakišić, nastavnik matematike.

H 36. kuća Omera Rudana. Vidjeti opis uz kuću G 6.

H 37. Više kuća porodice Lakišić u ovom slijepom istoimenom sokaku. U kući je poslije dolaska iz Gacka gdje bio kadija jedno vrijeme

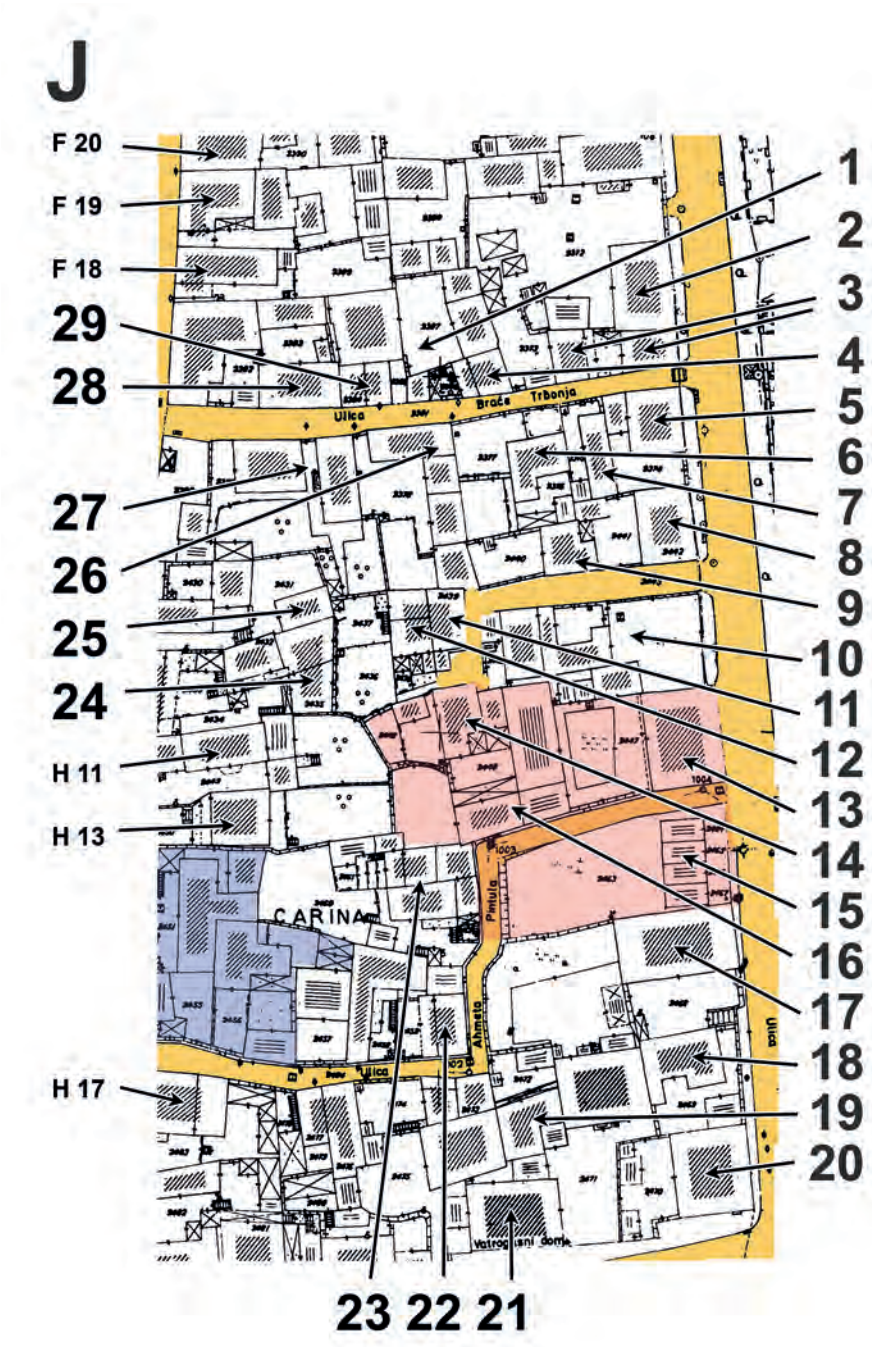
[735] *Andrija je čuo za poznatog hajduka Jovu Kraljevića iz Glavine kod Imotskog i pridružio mu se. Tih godina, na putu iz Mostara u Duvno poginuo je beg Lakišić. Sumnja je pala na njih dvojicu.* / Marko Vego, *O Hercegovini iz ranijih vremena*, str. 35-36.

stanovala porodica Bešira Pintula. Kuća je bila vlasništvo Hasana Lakišića koji je predavao ruski jezik.

H 38. Kuća je vlasnišvo porodice Ivanišević, a u njoj je stanovala familija Lažetića, iz koje potiče i Pero Lažetić, borac NOP-a, po kojem je ulica dobila ime. Prije Drugog svjetskog rata sokak se zvao Bjelobrkov. Kuću je kupila porodica Karić koji su ranije živjeli u sokaku prekoputa kina *Zvijezda* u ulici Braće Fejić. Otac Mustafa, Mujo Karić (r. 1913) je radio u kinu *Zvijezdi*. Sa ženom Muhibom, zvanom Feša (r. 1915) navedenih godina dobija šest sinova: Mirzo 1933, Miralem 1935, Ahmet 1936, Muhamed 1938, Kemal 1942. i Ibrahim 1950. godine. Mirzo je radio u *Sokolu* kao bravar, a oženio je Izedinu Peco. Mirzo i Izedina dobijaju sina i kći. Kći Emina, rođena 1954. godine se udaje za Idriza Muhovića. U braku dobijaju dvije kćerke rođene 1976. i 1980. godine. Emina je na slici kod kuće J 3 u kojoj je za vrijeme napada hrvatskih snaga na Mostar nalazila mrtvačnica.

H 39. Kuća porodice Kraljević. Supruga Mara i njen muž su dobili tri sina. Žarko je bio autolimar, Aleksandar limar, a Vlado, zvani *Cura*, električar.

J dio – 29 kuća

Slika br. 115. Područje kuća J.

J 1. Kuća porodice Milićević, koju je kupio profesor Trgo sa suprugom i dvoje djece.

J 2. U kući su stanovali Sulejman i Nafija Turković, Ibrahim Gubeljić i žena Alka, Osman Bašić i supuga Meva. Osmanov sin Džemal se oženio i dobio dva sina, Seada i Senada. Ibrahim i Alka su imali petero djece: Fatima, Ibrahim, zvani Lazo, Bisera, Meho, poznatiji kao Hazim, te najmlađi sin Sejo, koji je 1970-ih godina završio podoficirsku školu Jugoslavenske narodne armije. Osman i Mevlida Bašić živjeli su sa sinovima Džemom, Esadom i kćerkom Suadom.

J 3. Prije 1992. godine vlasnik kuće je bila porodica Petrić. Poslije smrti muža u kući je živjela supruga sa kćerkom Radmilom, koja se udala za oficira JNA, Žniderčića. Dobili su sina Mišu. U ratu 1993. godine u kući je bila mrtvačnica, više o tome u odjeljku knjige *Mrtvara*. Kuću je kupio Hasan Mušić. U kući je (2020) slastičarna *Slatko ćoše*.

J 4. Kuća u Šaranovom sokaku, danas ulica Braće Trbonja. U kući je stanovao rudar Mehmed Mičijević i supruga Fatima. Dobili su sina koji je imao nadimak Beli.

J 5. Kuća Esada Šemrda, krojača i lovca. Supruga Džemila, rođena Dragnić. Kći Azra i sin Ismet Gaga, nekadašnji igrač *Veleža* i *Leotara* iz Trebinja. Esad je ubijen pred kućom u eksploziji granate 1993. godine. U kući i avliji sin Ismet (Gaga) vodi kulturno-umjetničko udruženje *Boemi*.

J 6. Kuća Ibrahima Muslibegovića, koji je imao sina Seada, zubara i kći Milu.

J 7. Kuća Murata Jusufovića i žene Begane. Njihova djeca su Hikmeta, Ćanka, Mujo i Salem. Ćanka se udala za Mičijevića, s kojim je dobila sina Senada (1960–2013), koji je postao šejh sufijske tradicije, te istraživač historije islama na našim prostorima.

J 8. Kuća u kojoj je stanovao Alija Bjelavac, rudar, sa ženom Azemom, rođena Brković, sinom i kćerkom. Prije 1992. godine kuću su kupili braća Dragan i Zlatko Omanović i na parceli napravili poslovni objekat.

J 9. Kuća u kojoj je stanovao rudar Nazif Brković i žena Naza. Kuću kupili braća Omanović koji su kupili i prethodnu kuću.

J 10. Kuća u kojoj je stanovao Avdo Čaušević, rudar. Njegov sin Ramiz sa ženom Kimetom dobija sina Armenka (r. 1950), zvanog *Ćupo* i kćerku (r. 1952).

J 11. Slijepi Trbonjin sokak, koji je dogradnjom kuća nestao. Jedan od embriona mahale Fatime kadun. Kuća Selvera Trbonje, mehaničara i supruge Fatime. Dobijaju sina i kći. U ovoj, Fatime kadun mahali, je 1851. godine živio Mehmed Trbonja, sin Jusufov.

J 12. U kući je stanovala Vezirka sa kćerkom Vasvijom. Kasnije se useljava Zulfo Smajić i žena Munevera.

J 13. Providnom crvenom bojom na prethodnoj karti je označeno područje vlasništvo porodice Šola. Na ovom mjestu 1881. godine Vojislav i Risto Šola su bili vlasnici tri kuće. U ovoj kući su stanovali Jovo (1880), Mile (1890) i sestra. Nasljednik kuće Jeremić je prodao kuću Prpić Vladislavu. Poslije 1945. godine u kući je stanovao šofer u preduzeću *Voćar* Alica Trbonja sa suprugom. Vozio je kamionet marke Ford, poklon američke humanitarne organizacije *UNRA*. U ovoj kući je stanovao i stolar u preduzeću *Građep* Mustafa Batlak sa ženom, sinom i kćerkom.

J 14. Šolina kuća. Stanovala porodica Dabić i to: majka Vida sa djecom Zora (1935), Pavle (1936) i Ljuban (1943). Također je stanovao Dabićev brat, Ilija, sa djecom Vesnom i Slobodanom-Bobom. Ilija je bio direktor *Voćara,* a kći Vesna je postala direktor preduzeća *Zlatka Vuković*. Pavle Dabić je ubijen 1993. godine u eksploziji granate koje su Hrvatska vojska i HVO ispaljivali na stambeno područje Carine.

J 15. Bivša Šolina bašča na kojoj su bile podignute četiri garaže.

J 16. Šolina kuća, u kojoj je stanovala Danica.

J 17. Kuća činovnika Ahmeta Nove (1890), u kojoj je živio sa ženom Habibom, sinom Bracom i kćerkom. Kuća je u ratu 1992. godine izgorjela, a kasnije je srušena. Na ovom mjestu je 2020. godine izgrađen hotel *Pasha*.

J 18. Kuća Temim Hane. Kuću je kasnije kupio Muhamed Torlo sa ženom Azizom i sinom Mustafom. Muhamed je bio poznati krojač. Njegov sin također Mustafa je bio krojač, a bio je poznat kao veliki navijač FK *Velež*.

J 19. Kuća Bože Krulja.

J 20. Petar Čokorilo, porijeklom iz Plane kod Bileće i žena Smilja su početkom XX stoljeća kupili ovu kuću i u prizemlju su držali dućan. Petrov stric je, najvjerovatnije, bio pisac Ljetopisa Hercegovine, kaluđer Prokopije, također rođen kao Petar (1802–1866). Kuću je naslijedio Petrov sin, trgovac Mitar Čokorilo i žena Savka rođena u porodici Jovičić.

Osim ove kuće Mitar (1870-1939) je posjedovao više kuća u mahali Luka. Mitar i Savka su dobili devetero djece, od kojih su dvije kćerke, Vera i Anđelka umrle u dječijoj dobi. Ostali su sinovi Petar, Bogdan, Aleksandar, Momir, Dejan i Drago, te kći Radmila. U toku Drugog svjetskog rata iz kuće na Luci ustaše odvode sina Petra (r. 1904) i njegovog sina Vasu (r. 1924) i ubijaju ih na nepoznatom mjestu. Njegovog brata Momira ubijaju četnici. Poslije Drugog svjetskog rata u kući su sa porodicama živjela braća Drago i Aleksandar. Drago (1918–1994), koji je u obližnjem Higijenskom zavodu radio kao vozač, na poslu je upoznao djevojku Šteficu Arapović, kćerku Dominika i Mare, s kojom se vjenčao. U braku dobijaju sinove Damira i Momira, te kćer Dijanu. Damir ženi Enisu Livnjak, čiji je otac iz Vitine, i 1979. godine dobijaju sinove blizance koji su odrasli u ovoj kući. Aleksandar je u braku sa suprugom Dominikom, također, dobio sinove Mitra i Miroslava i kćer Mirjanu. Poslije Drugog svjetskog rata u prizemlje kuće Narodni odbor useljava više porodica, dok je cijela porodica vlasnika dobila samo jednu sobu u vlastitoj kući. Tako iz okoline Čitluka u kuću, osim drugih porodica, useljava porodica željezničkog radnika Jure Primorca sa suprugom Mandom i sinovima Mladenom, Ivanom, Slobodanom, Davorom i Borom. Slobodan i Boro su kasnije postali igrači fudbalskog kluba *Velež*.

J 21. Vatrogasni dom. Dobrovoljno vatrogasno društvo je osnovano 1880. godine. Društvo je bez prekida radilo u Prvom i Drugom svjetskom ratu, a nijedan vatrogasac u tom vremenu nije poginuo. U posljednjem ratu, 1992–1995. godine poginulo je pet vatrogasaca, pripadnika Ratne vatrogasne jedinice, koja je formirana od članova DVD-a. Zahvaljujući lokaciji *Vatrogasnice* sa Carine je bilo mnogo članova društva. Djeca su se učila odgovornosti, pomaganju drugim i timskom radu. Pet carinskih familija se mogu izdvojiti po broju članova. To su Jakupovići, Pece, Pejanovići, Vilogorci i Silići. Polaskom u prvi razred osnovne škole Ibrahim Silić Sila postaje član društva 1959. godine, vidjeti sliku broj 87. *Sila* je također jedan od rekordera u Mostaru u dobrovoljnom davanju krvi. Za svoj osamnaesti rođendan, 25. augusta 1970. godine, *Sila* je odlučio da on nekome nešto pokloni. Nemajući materijalnih mogućnosti za to, odlučuje se da dobrovoljno da krv. Od tada do 2018. godine dao je krv 114 puta.

Najstariji vatrogasci sa Carine su: Derviš Jakupović i njegovi sinovi Enver, Ekrem, Šemsudin i Zijad, Mustafa Peco, zvani Simo i sinovi Omer i Abdulah-Bada, Hamid Žderić i njegov zet Hasan Silić i Hasanovi sinovi

Ibrahim-Sila i Omer, Ratko i Vojo Pejanović, Dragan i Branko Pejanović, Ratkovi bratići, Mirza Alajbegović, Vahdet i Mustafa Lalić, Alija Džabić i sin Goran, Fuad i Tahir Delić, Emir Hadžiomerović-Glumac, Đulić Muhamed, Jusuf, Suad i Sulejman Kevelj, Edin Sarić, Miro Merdžo, Predrag Pešut, Hamo i Mirsad Karić, Meho Kekić, Jusuf i Ismet Burić, Edin i Nerkez Dostović, Goran Kraljević, Ibrica Huseljić, Ahmet Peco, Smajo Aršinović, Sead Osmić, Miralem Džajo, Mehmed, Midhat i Miro Vilogorac, Derviš Travnjak, Peđa Muratović, Arman Bakija, Čerkez Zdravko, Zvonko Serdarušić, Perica Karaula, Enes Pintul, Smajo, Bećir i Avdo Kalajdžić, Boro Primorac, Miroslav Čokorilo, Nikola Raše i drugi.

J 22. Kuća u kojoj je stanovala porodica Pivač Zvonke.

J 23. Četiri omanje kuće, jedna uz drugu. Stanovale porodica Bubić i Šefik Pašić, novinar, sa ženom, učiteljicom Atifom, te kćerkom i sinom.

J 24. Kuća hadži Alije Ševe, sina hadži Mustafe. Druga kuća vlasništvo ove porodice je H 9. Njegovi sin i kći su poginuli u partizanima, dok je drugi sin ubijen od ustaša. Jedina je ostala živa kći Devleta, zvana Dela. U kući stanovala porodica Hadžiomerovića Šerifa u kojoj je bilo više djece. Azer (1934–2015), jedan od Šerifovih sinova je bio pilot i kapetan aviona DC-10 u kompaniji JAT.

J 25. Dio parcele porodice Vukašinović, koju je kupio Sejo Mehmedbašić, zvani *Lenon,* zajedno sa kućom H 8.

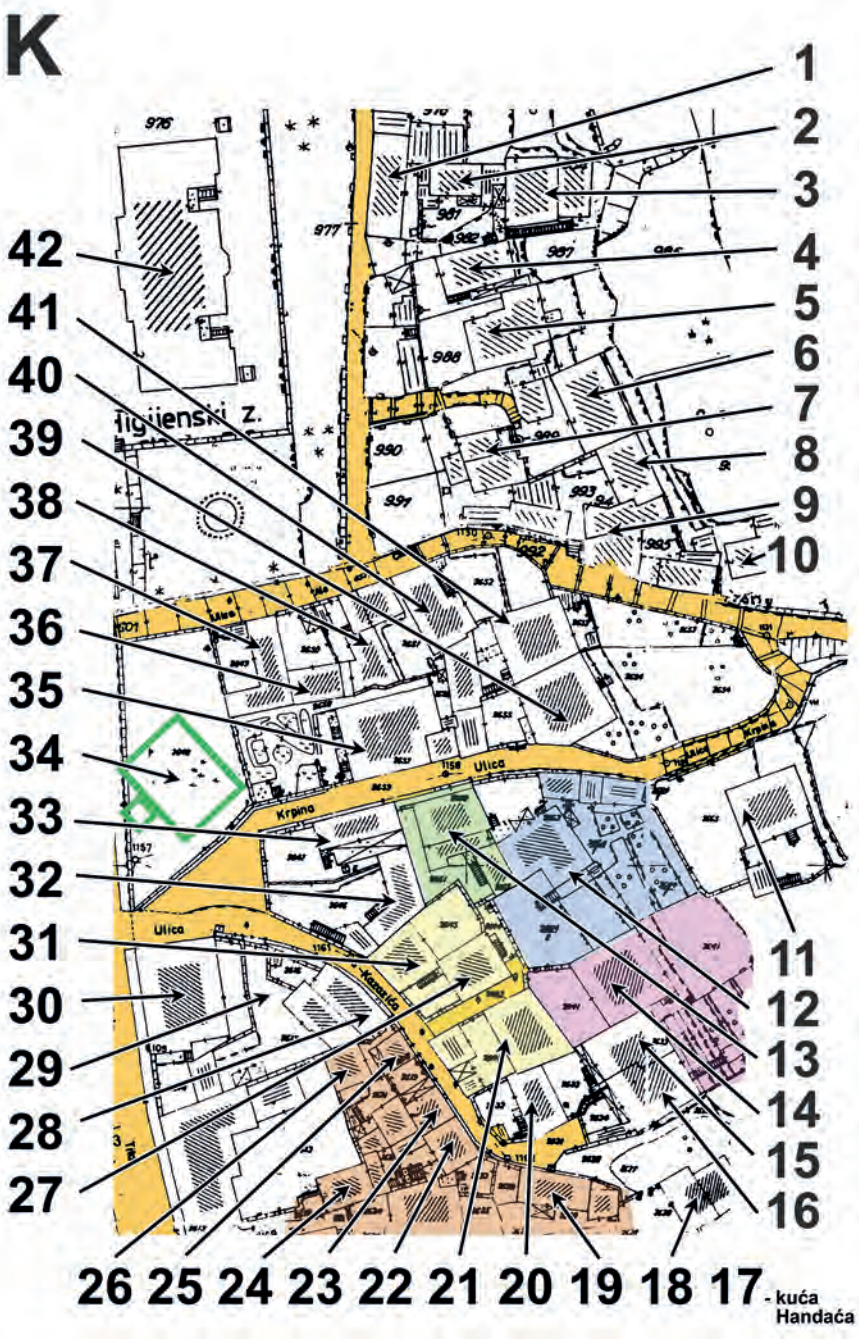
J 26. U kući je stanovao Dušan Lečić sa suprugom Ljubicom, učiteljicom. Stanovala je i Šehreta Sarić sa djecom Edinom, Edinôm i Zerinom.

J 27. Kuća porodice Belović u sokaku Braće Trbonja, prije Drugog svjetskog rata Šaranov sokak broj 7. Iz ove kuće su ustaše 1941. godine odvele i ubile osam članova porodice Belović, od kojih je četvero djece u dobi od četiri deset godine. Poslije 1945. godine u kući stanuje Zora Belović i djeca Nenad (1938) i starija sestra. Ivanka-Cica Karamatić, Alija i Tidža Rudan i stara Alijina majka.

J 28. U kući je poslije Drugog svjetskog rata stanovao zidar Omer Kevelj, sa ženom Zejnom i tri sina.

J 29. kuća Rose Svrdlin sa tri sina i kćerkom: Dušan, Jovan, Danilo i Danica. Danilo je radio kao tapetar. Ranije stanovali u kući F 28. Odmah na početku rata, u aprilu 1992. godine, sin Danilo je ubijen dok je opravljao granatirani krov svoje ove kuće, snajperskim hicem pripadnika JNA ili drugih srpskih jedinica, koji je ispaljen sa položaja iz neke od kuća na Mazoljicama ili Brankovcu.

K dio – 40 kuća

Slika br. 116. Područje kuća K.

K 1. Kuća Rade Paponje, kćerke Nade i sina Miće. U prizemlju kuće je stanovala Joka.

K 2. Kuća u kojoj je stanovo Mugdim Ibrulj sa kćerkom Mirom.

K 3. Ibrahim Tanović iz Avtovca, kupio je ovu kuću od Salke Begića. Ibrahimovi sinovi su Sulejman i Izet. Ibrahim je imao i sestru Fatimu.

K 4. Kuća Milićevića koja je nacionalizovana. Stanovali Ahmet i Zahida Numankadić sa šestero djece. Sin Džemal je bio pilot putničkog aviona DC-10 u kompaniji JAT.

K 5. Kuća porodice Milićević koja je nacionalizovana. U kući su stanovale porodice Serdarević, Biško i Begić.

K 6. Kuća Nedeljka i Mare Milivojević, sa sinovima Nebojšom i Mikom, te kćerkom Oliverom, zvanom Seka. Miko je bio skakač sa Starom mosta.

K 7. Kuća Ibrahim Foče i žene Fatke. U bašti kuće rasla je najljepša kajsija na Carini. Kuća kasnije postaje vlasništvo Pere Vukoja, armirača, koji je kasnije kuću prodao Vasi Beloviću.

K 8. U kući je stanovala Hatidža Ćehajić sa sinovima Vahidom, Namikom i Mustafom. Vahidov sin Samir poginuo je u živom štitu u Šantićevoj ulici 1993. godine kao zarobljenik hrvatskih snaga. U kući su još stanovali Salko Imamović sa bratom Hakijom i sinom Goranom. U Memihodžinoj mahali 1828. godine je živio Ibrahim Ćehajić.

Slika br. 117. Omer Kukić fotografisan oko 1915. godine. Omer nosi ahmediju od finog tkanja, vezeno zlatnožutom svilom, pa možemo zaključiti da je išao na hadž, ili je to znak pripadnosti derviškom redu.

K 9. Sokak Ale Ćišića prije Drugog svjetskog rata se zvao Demirovića sokak. U sokaku je 1840. godine stanovao bajraktar Ibrahim Demirović, sin Jusufov. Sto godina ranije, oko 1750. godine u sokaku je stanovao šejh Ahmed Kuki, pa se sokak zvao Kukića. Ova kuća je bila vlasništvo Omera, sina Ibrahima Zaima, Kukića (1849–1919). U sidžilu od 1768.

godine[736] spominje se Mahmud Kukić i Ahmed šejh Kuki (Kukić), njegov otac.

Omerova supruga je bila Nafa, rođena Dedović. Tadašnja adresa je bila Brankovac 1121, a današnja je Ale Ćišića 15, 17 i 19. Nasljednicima iza umrlog Omera je ostalo tri parcele sa kućom i okućnicom, ukupne površine 1.352 m2. Njegov sina Alija umro od moždanog udara 1940. godine u 51 godini. Imao je četiri sina koji su svi pomrli kao mala djeca, pa je tako ova stara mostarska familija sa prezimenom Kukić nestala. Ostale su dvije kćerke Hatidža i Fatima. Hatidža se udala za Izeta Muftića i u braku dobijaju sina i kći. Izetov tridesetčetverogodišnji sin Mirsad, zvani *Sipa* je 1993. godine poginuo kao borac Armije BiH.

K 10. Kuća Zejne Badžak. Njen muž Mustafa je vozio kočiju gradonačelnika Mostara Mujage Komadine, a nesretnim slučajem je poginuo od udarca upregnutog konja. Njihove kćerke su Fatima i Safija, te sinovi Mustafa i Alija, koji je radio na željeznici u Doboju. Safija se udala za Omera Alajbegovića. Živjeli su prvo u kući E 17, a zatim u kući C 10. Dobili dva sina i kćerku. U ovoj kući Badžaka živi (2020) Mustafin unuk. Interesantno je da je ova kuća gorjela dva puta. Prvo se zapalila prilikom savezničkog bomardovanja 14. januara 1944. godine, a poslije rata je obnovljena. Također se zapalila 1993. godine prilikom granatiranja Mostara od strane hrvatskih snaga, pa je po drugi put temeljito obnovljena.

K 11. Kuća porodice Travnjak, koji su oko 1875. godine preselili u Mostar iz Travnika. Dok su živjeli u Travniku nosili su prezime Ferhatović. Dva brata Travnjaka, Ahmet i Derviš piše u novembru 1892. godine Vakufskom povjerenstvu i nude na prodaju bašču koja se nalazi uz vakufsko zemljište. Napominju da im drugi ljude nude za parcelu 1.750 forinti.[737] U ovoj kući je živio Ahmetov sin Mehmed, koji je bio mujezin. Danas u kući žive njihovi potomci. Jedan od njih, D. 1984. godine kao tridesetčetverogodišnjak se poslije privremenog rada u Njemačkoj vratio u Mostar. On je u Njemačkoj kupio polovan kamion marke *Mercedes,* te se registrovao kao privatni prevoznik. Sa svojim kamionom je najviše vremena provodio pred prodavnicom namještaja *Slavonija Di*, koja se tih godina otvorila u blizini Rudnika uglja. Jednom

[736] Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1179–1182. h. g. /1765–1769. Obradio Hivzija Hasandedić, IC Štamparija, Mostar, 2014, str. 130.

[737] Arhiv Vakufsko-mearifskog povjerenstva Mostar, Arhiv HNK/Ž, Mostar, broj 104/92 iz 1892.

za doručkom pričao je ostalim privatnim prevoznicima poznati vic o borbi na Sutjesci:

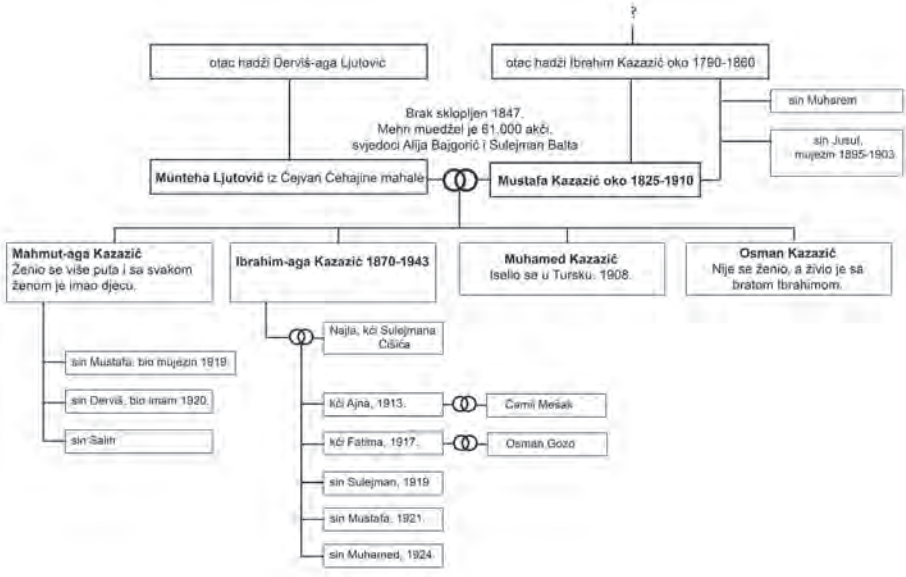
Vode se borbe na Sutjesci, pucaju partizani, pucaju Nijemci, Tito ranjen, juriša Sava Kovačević, padaju mrtvi proleteri, kad se u neka doba pojavi šumar. *Šta vam je ljudi? Prestanite odmah pucati u šumi! Hoćete da nekome iskopate oko!* – maše šumar rukama, kako bi pucnjava prestala.

Komičnost tog montipajtonovskog[738] vica je bila u apsurdu, nadrealnom prikazu događaja, a vic je nastao kao reakcija na pojačanu propagandu i veličanje tekovina NOB-a, dok se istovremeno povećavala nezaposlenost, posebno mladih, privreda ušla u recesiju, a dinar prema njemačkoj marki bio sve slabiji. Vic nije primarno imao za cilj ismijavanje Tita, partizana i njihove borbe. To je više bila refleksija umora i prezasićenosti od svakodnevnog veličanja *tekovina revolucije, socijalističke izgradnje i radničkog samoupravljanju*. Naravno da inspektori SUP-a Mostar nisu imali smisla za takvu, montipajtonovsku, vrstu humora. Neko od privatnih prevoznika, koji su doručkovali skupa sa D je prijavio pričanje vica miliciji. D dobija poziv da se javi u kamenu zgradu SUP-a u Mostaru. Ne znajući o čemu se radi, odlazi u zakazano vrijeme, 7:30 sati, pokazuje poziv dežurnom milicioneru koji ga odvodi u jednu kancelariju, rekavši mu da tu čeka. Pošto niko nije dolazio, nekoliko puta je izlazio na hodnik i pitao da li će iko doći da razgovara s njim, kako bi saznao zašto su ga zvali. Poslije tri sata nespokojnog čekanja u sobu žustro, bez pozdrava, ulazi omanji inspektor Službe državne bezbjednosti, R, rodom sa Širokog Brijega, prilazi prevozniku D, i odmah mu udara nekoliko šamara. *Šta kažeš – da iskopate nekome oko!* – viče inspektor, ne prekidajući udaranje. R. izlazi, a u sobu ulazi drugi tajni policajac sa bošnjačkim imenom i prezimenom, B. On ne udara D, nego nešto pomirljivijim tonom nastavlja ga ispitivati. Želio je saznati s kojim ustašama i *Mladim muslimanima* se družio u Njemačkoj, od koga je čuo vic, za koju organizaciju radi i slično. Inspektor B. sljedećih pet dana je dolazio po D. u ovu kuću i vodio ga na ispitivanje. D se u sebi čudio: *kakva je ovo policija, zar nemaju nekog drugog ozbiljnijeg posla*?

[738] Grupa britanskih komičara (Graham Chapman, John Cleese, Terry Gilliam, Eric Idle, Terry Jones i Michael Palin) prvi puta se okupila na projektu *Leteći cirkus Montyja Pythona*. To je serija koji je počela sa emitiranjem 1969. godine i vrlo brzo je osvojila svijet humorom koji je odudarao od svega poznatog u to vrijeme, sa svojim nadrealnim prikazom svijeta. Serija se sastojala od nepovezanih skečeva, koji su izazivali i čuđenje i zgražanje, vrlo često bez pravog početka, bez kraja, ostavljajući publiku čak i šokiranu..

Poslije jedne sedmice ispitivanja, bez obrazloženja, inspektori dižu ruke od D i puštaju ga kući.

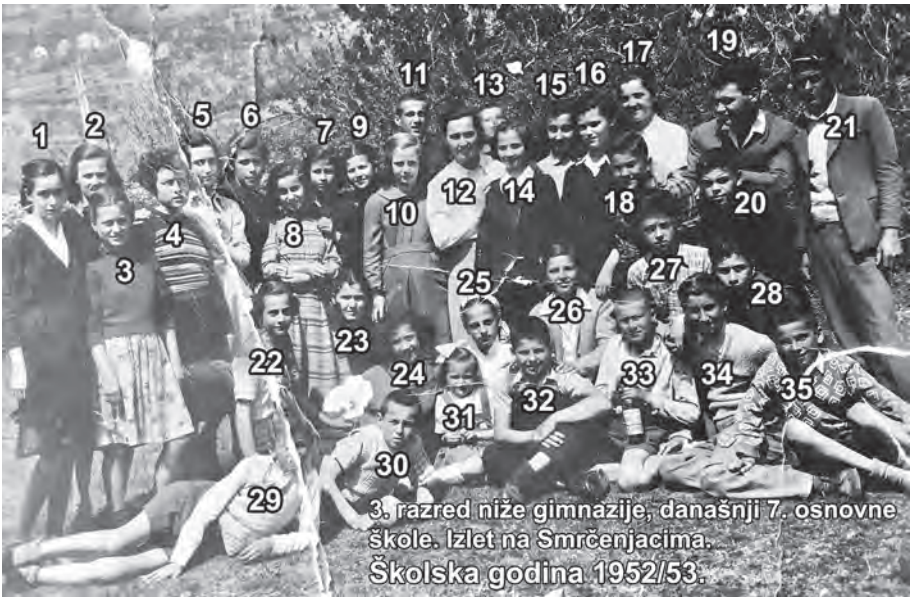
K 12. Na prethodnoj karti su plavom, crvenom, žutom i crvenom bojom označene parcele koje su bile vlasništvo hadži Ibrahima Kazazića, a kasnije njegovih sinova. Ovaj dio, između današnjih Kazazića i Krpina sokaka, u neposrednoj blizini Fatime kadun džamije, bio je embrion istoimene i svih ostalih carinskih mahala. Godine 1585. na ovom prostoru je živjelo pedeset porodica. Vlasnik ove kuće je bio Mahmutov sin Mustafa, koji je oženio Almasu Krpo (1909–1993), kćerku Salih-bega Krpe (1870–1971). Parcela uz cestu je pripadala Mirazovićima. Mustafa je prodao kuće Puzić Safetu i Hadžić Aliji, koji je oženio Zehru, kći Nezira Hazirovića iz kuće E 25, s kojom dobija sina i kćerku.

Slika br. 118. Sa podacima porodice Kazazić napravili smo ovaj inicijalni rodoslov, ili porodično stablo koje se može dalje nadograđivati. Sa dva preklopljena kruga označili smo vjenčanje. Podatke smo našli u sidžilima Mostarskog kadije, arhivi Vakufsko-mearifskog povjerenstva, te knjigama vjenčanih i umrlih Šerijatskog suda u Mostaru. Također su korištena sjećanja najstarijih članova ove porodice.

K 13. Ibrahim aga Kazazić 1870–1943 (zeleno na karti) je napravio kuću 1912. godine na zemlji koju je dobio od oca Mustafe, sina hadži Ibrahima. Mustafa je imao sinove Mahmut agu, Ibragu, Muhameda i Osmana, pogledati rodoslov gore. Godine 1911. Mahmut aga je

bio osnivač *evladijet*, porodičnog, vakufa u mahali Fatime kadun. Muhamed se iselio u Tursku. Osman se nije ženio, a živio je sa bratom Ibragom. Mahmut se ženio nekoliko puta i imao više djece. Ibraga je oženio Najlu, kći Sulejmana Ćišića. Imali djecu: sinovi Sulejman (1919), Mustafa (1921), Muhamed (1924), kćerke Ajna (1913) i Fatima (1917). Ajna se udala za Ćamila Meška iz Stoca, koji je bio žandar u Kraljevini Jugoslaviji. Fatima se udala za Osmana Gozu. Od 1957. godine kuću su kao nasljedstvo dobili Ibragina kći Ajna i sin Mustafa. Sada u kući žive njihovi potomci. U toku Drugog svjetskog rata, 31. oktobra 1943. godine Ćamil je u svoju porodicu zbrinuo djevojčicu, izbjeglicu iz istočne Bosne koja je pri dolasku u kuću još uvijek imali svježe ožiljke od noža po vratu. Godine 1948. Ćamil je bio zatvoren i proveo je nekoliko godina na Golom otoku kao *informbirovac*. Prijavio ga je lažno radni kolega. Jedan primjer iz sidžila o sklapanju braka 1847. godine:

Slika br. 119. Treći razred niže gimnazije, današnji 7. osnovne škole u koji je išao Enver Mešak iz kuće K 13. Slika je nastala na Smrčenjacima, školska godina 1952/53. 1. Hakalo Višnja, 2. Nožić Nađa, 3. Šiširak Fatima, 4. Radić Danica, 5. Zimonjić Kova, 6. Kurt Derviša, 7. Dautbegović Hasiba, 8. Golić Šahza, 9. Šurkalović Jozefina, 10. Jelin Suada, 11. Kazazić Remzija, 12. razrednica, Omčiguz Anica, 13. Humačkić Adem, 14. Duraković Senija, 15. Ivelja Jelena, 16. Bogić Jelena, 17. Buntić Ljilja, 18. Kreso Remzija, 19. Ćišić Ismet, 20. Arslanagić Asaf, 21. Grubelić Maksim, 22. Hadžimusić Šemsa, 23. Cvijetić Sava, 24. Matić Josipa, 25. Džeko Sadeta, 26. Bašić Gordana, 27. Alikalfić Semir, 28. Torlo Šefik, 29. Kajan Salem, 30. Barbarez Ljubomir, 31. kćerka razrednice, 32. Mešak Enver, 33. Buljubašić Sakib, 34. Ćumurija Ismet, 35. Bašić Aljoša.

"Mustafa Kazazić, sin hadži Ibrahimov iz Fatime kadun mahale vjenčao se je, preko svoga zastupnika Alije Bajgorića iz Hadži Baline, sa Muntehom, kćerkom Hadži Dervišage Ljutovića iz Ćejvan-begove koju je zastupao Sulejman Balta iz Sinan-pašine. Ovo su posvjedočili: Abdulah i Omer. Mehri muedžel je 61.000 akči. 17. safera 1264 (1847) godine."[739]

K 14. Kuća Mustafe Kazazića (narančasto) u kojoj danas živi njegova najmlađa (r. 1950) kći sa mužem i djecom.

K 15. U ovoj kući je živjela porodica Zrimšek, koja je došla u Mostar za vrijeme Austro-Ugarske, vjerovatno iz današnje Slovenije ili Hrvatskog zagorja. Franjo Zrimšek na Glavnoj ulici broj 5 (danas Titova ulica) pred Prvi svjetski rat je imao radnju za potkivanje konja. Jedan od prvih igrača *Veleža*, odmah po osnivanju 1922. godine je bio Ljubo Zrimšek. Poslije Drugog svjetskog rata porodica je imala radionicu za opravku bicikla. Kuću je 1960-ih godina kupio Spasoje Stević, učesnik NOB-a iz istočne Hercegovine. Živio sa suprugom Dragicom i djecom: Ljubica, Ljubo i Slavo.

K 16. Kuća Omera Hojlaša. Djeca: Salih, Mustafa i Fatima. Salih je bio profesor matematike, Mustafa mehaničar. Fatima se udala za Premilovca. Hojlaši su kuću prodali Marku Zivlaku, koji je imao četiri kćerke.

K 17. Kuća Handaća. Nalazi se izvan područja na karti. Prema porodičnom predanju preci ove porodice su u Mostar došli iz Mađarske krajem XVII stoljeća, a potomci su plemena Arpada, osnivača Mađarske. Ranije je porodica nosila prezime Arpadžić. Dobili nadimak Handać kada je Salih (1870–1945), koji je bio snažan čovjek, digao na konja handać[740] sijena, za što je inače potrebno dva do četiri čovjeka. Važio je

[739] List 97/a (str. 27) – Arhiv Hercegovine (HNK) Sidžil Mostarskog suda, fragmenti iz 1245–1268. (1829–1842). Original ovog sidžila nalazi se u Orijentalnom institutu u Sarajevu koji je zaveden u Inventar službenih knjiga i deftera pod brojem 2. Fotokopije ovog sidžila ima Arhiv Hercegovine u Mostaru, i upisana je u inventaru acta turcarum pod brojem 22/1099. Obradio: Hivzija Hasandedić.

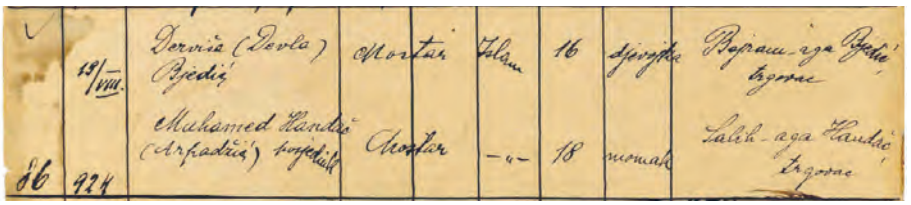
[740] Handać je tovar sijena svezan u jednom komadu i na poseban način. Za vezanje handaća potrebna su dva velika užeta (tovarina i špag) i četiri drvene koloture. Handać može biti težak po sto i više kilograma. Na konja ga tovare najmanje dva, a ako je težak, potrebna su trojica, pa i cetvorica ljudi. Kad se handać sveže, onda se postavi u vertikalan položaj, dovede konj, i polahko navlači na samar. Kad je handać natovaren, on potpuno pokrije samar i s gornje strane ja ravan. On na konju balansira i krajevi mu se spuštaju skoro do zemlje. Ako je svezan od sitna sijena ili slame, onda je kraći, a ako je svezan od krupnog i nesatrvenog sijena ili slame, onda je duži. Handać je dug od oko 250 do 300 cm. Konj natovaren handaćem zauzima skoro sav prostor

za najjačeg čovjeka Mostara i pobjeđivao je u hrvačkim takmičenjima. Išao je i u Istanbul da odmjeri snagu sa tamošnjim pehlivanima. Salih je imao dva sina, Omera i Muhameda. Omer je bio pripadnik partizanskog pokreta, a poslije 1945. godine je radio u Sarajevu kao pripadnik OZNE - *Odjeljenje za zaštitu naroda* i pisao za sarajevsko *Oslobođenje*.

Slika br. 120.
Salih Handać (1870–1945)

Omer je zadržao prezime Arpadžić, dok je drugi sin Muhamed uzeo nadimak Handać kao prezime. Salihov sin Muhamed, rođen 1906. godine, je oženio Devlu, kći Bajram-age Bijedića. Devla je bila tetka, očeva sestra, Džemala Bijedića. Muhamed je držao mesaru, a 1943. godine primio je dvoje djece muhadžira iz istočne Bosne. On i Devla su dobili djecu: Fatima, Mustafa, Tidža, Halil (Lila), Zahida i Ibrahim. Halil (Lila) je prvi Mostarac koji je završio DIF[741] u Beogradu. Po povratku iz Beograda predavao je fiskulturu u Medicinskoj i Učiteljskoj školi. Kasnije je magistrirao i predavao na Pedagoškoj akademiji u Mostaru. Tema magistrarskog rada je bila skokovi sa Starog mosta. Dugo godina je bio član žirija prilikom takmičenja u skokovima u Neretvu. Halilova kći Nela je kao djevojčica, 1973. godine, od *Politikinog Zabavnika* dobila svoj prvi književni honorar za priču o tome kako je njena porodica dobila prezime Handać.

Slika br. 121. Iz knjige Vječanih Šerijatskog suda u Mostaru. 19. augusta 1924. godine brak su sklopili sin trgovca Salih age Handaća, Muhamed, i kćerka, također trgovca, Bajram age Bijedića, Derviša (Devla). Bajram je djed političara Džemala Bijedića.

od ivice do ivice mosta. (ovdje se misli na Stari most u Mostaru). – Mirko Kujačić, *Konzervacija Starog mosta u Mostaru*, Naše Starine, VII, Sarajevo, 1960, str. 210.

[741] Visoka škola za tjelesno vaspitanje sa nazivom od 1956. do 1963. godine *kao Državni institut za fiskulturu*.

Slika br. 122. Mostar 1917. godine. Slijeva: Devetogodišnja Devla, buduća supruga Muhameda Handaća, sa kojim će roditi šestero djece, njen otac Bajram aga Bijedić koji u krilu drži unuka Džemala, Adila, Džemalova sestra i krajnja desno Bajramova kći Dževahira i Devlina sestra, koja se kasnije udala za Saliha ef. Šemića iz Mostara.

K 18. kuća Salihage Vukotića koji je imao sinove Mugdima i Ahmeta. Kćerke Devla, Muhiba i Ramiza. Muhiba se udala za Nusreta Drljevića, sina Ibrahima iz kuće E 5. U kući (2020) živi Muhibin i Nusretov sin.

K 19. Na prethodnoj karti je providnom smeđom bojom označen jedan od socijalnih boksova, sastavnica, mahale Fatime kadun, gdje je živjelo više članova porodice Šegetalo. Porodica Šegetalo je na južnim obroncima Mostarskog blata u Ljutom docu imala svoju kulu, a okolni kraj se nazivao *Šegetalovina*, gdje su oni ranije živjeli. Poslije preseljenja u Mostar dio porodice je stanovao u Baba Beširovoj mahali (Balinovac), a drugi dio u ovoj, Fatime kadun mahali. U sidžilima su iz Baba Beširove mahale zabilježeni Alija (Muharema) Šegetalo 1832–1938.[742] Mustafa Šegetalo se 1848. godine vjenčao preko svoga zastupnika, Sulejmana Ćatića, sa Lejlom, kćerkom Omera Kosića koju je zastupao Mehmed, svi iz Baba Beširove mahale.[743] U Fatime kadun mahali na ovom mjestu je

[742] List 63/a (str. 203) – Arhiv Hercegovine (HNK) Sidžil Mostarskog suda, fragmenti iz 1245–1268. (1829–1842)
Original ovog sidžila nalazi se u Orijentalnom institutu u Sarajevu koji je zaveden u Inventar službenih knjiga i deftera pod brojem 2. Fotokopije ovog sidžila ima Arhiv Hercegovine u Mostaru, i upisan je u inventaru *Acta Turcarum* pod brojem 22/1099. Obradio: Hivzija Hasandedić.

[743] List 97/a (str. 27) – Isto kao prethodno.

živio Ibrahim Šegetalo, sin Huseinov koji se, 1833. godine, preko svoga zastupnika Salih-bega, sina Mehmed-begova, vjenčao sa Hatidžom, kćerkom Abdulmuminovom iz Kotlevine (danas naselje Tekija, južno od Luke) koju je zastupao Muharem Čelebić, sin Davud-begov.[744]

Ova kuća je vlasništvo Alije Šegetala. Njegov sin Mehmed, po zanimanju stolar, držao je stolarsku radionicu u kući. Mehmedova braća su bila Ahmet, Jusuf i Hakija. Mehmedova djeca su Alija, Fatima, Džemal, Zijo i Safet. Kuću je naslijedio Mehmedov sin Džemal sa suprugom Đulbom i djecom.

K 20. kuća Salke Potura, krojača. Kći Duda se udala za Guzin Osmana. Njihova djeca su Osman, Faruk i Višnja.

K 21. Kuća Kazazić Derviša, sina Mahmut-age (ljubičasta boja na karti). Njegova žena Ifeta je bila iz Prnjavora. Imali su sina Hazima.

K 22. kuća Šegetalo Ahmeta. Nije imao djece.

K 23. kuća Šegetala Zijada, sina Mehmedovog. Kuća je prodata Džemalu Babović.

K 24. Kuća Šegetala Jusufa, ulaz iz Titove ulice. Jusuf je u braku dobio tri sina i jednu kćerku. Danas u kući živi Jusufov najmlađi sin sa porodicom. Njegov jedanaestogodišnji sin Sanel je ubijen 22. 04. 1992. godine u Grudama prilikom napada i bombardovanja aviona JNA dok se nalazio u autobusu.

K 25. Kuća Šegetalo Safeta, sina Mehmedovog.

K 26. Kuća Šegetalo Hakije, sina Alije. Imao kći Rukiju. Danas u kući živi porodica Smriko.

K 27. Kuća Saliha Kazazića, sina Mahmut age. Salih bio trgovac kožom. Sinovi Asim, Osman i Esad (r. 1930). Esad je umro od TBC-a 1947. godine i sahranjen je u gornjem dijelu Carinskog harema.

U vezi s Esadovim mezarom stvorio se jedan narativ, a događaj se pripisuje raznim mjestima širom Bosne i Hercegovine. Prema predanju koje smo čuli od više stanovnika koji stanuju petnaestak metara od Esadovog mezara, prilikom ekshumacije Carinskog harema 1964-65. godine, poslovođa je naložio bageristi da ukloni zadnji nadgrobni spomenik koji je preostao, vidjeti sliku, kako bi se ručnim kopanjem moglo izvršiti vađenje kostiju preminulog. Uprkos više pokušaja, mašina bagera se neobjašnjivo gasila, pa su bagerista i poslovođa

[744] List 89/a (str. 21) – Isto kao prethodno.

Slika br. 123. Mezar Esada (Saliha) Kazazića (1930–1947)

odustali od nakane. Tako je Esadov mezar ostao netaknut do današnjih dana (2020). Kasnije se ovaj događaj pretvorio u legendu da se to nije moglo dogoditi bez upliva najviših sila. Jedan od sinova Jusufa Šegetala koji se rodio 1947. godine, desetak dana poslije Esadove smrti, u spomen preminulom komšiji dobio je isto ime. Asim, jedan od nasljednika, ovu kuću je prodao kćerki Mustafe Kazazića, udatoj Nametak.

K 28. Kuća obućara Mehe Seferovića i žene Behke. Dobili su djecu Zibu, Salku i Ziju.

K 29. Kuća Ahmeta Kazazića i žene Sabire. Porodica je doselila iz Nevesinja poslije Drugog svjetskog rata. Sinovi Dževad i Suad, su poginuli u ratu 1992–95. godine. Kuća je 1960-ih godina prodata Ćurić Jakovu i Angelini koji su došli iz Visokog i radili u prodavnici cipela *Planika* pod *Neboderom*, na uglu Titove i Huse Maslića ulice. Njihov sin Zoran je umro 2015. godine.

K 30. Kuća je napravljena 1904. godine. Poslije Drugog svjetskog rata kuća je nacionalizovana, pa je u objektu bio smješten KUD *Salko Pezo*, pa *Simfonijski orkestar*, a poslije *Dječija biblioteka*. Na spratu su stanovale porodice Bakija i Čolaković. Prije njih je stanovao glumac Narodnog pozorišta Dragoslav Tadić. Prije Drugog svjetskog rata u kući su stanovali roditelji Žarka Govedarice, trenera plivačkog kluba *Velež*. Od stanara je ostao samo Aziz Bakija sa djecom Senadom, Senijom i Zlatom. U potkrovlju zgrade stanovao je Vidoje Simić sa bratom i sestrom.

K 31. Kuća (roza boja) Ibrahima Kazazića koju je dao sinu Muhamedu, vozaču u GP *Hercegovini*. Danas u kući žive Muhamedova djeca sa porodicama.

K 32. Kuća Radovana Tomanovića koju je poklonio Pravoslavnoj crkvi. Radovan je brat žene Blagoja Loze, koji je držao vinarski podrum. Radovan je bio moler i nije se ženio, a umro je 1950. godine. U kući su

stanovali Mujo Karalija sa tri sina i Vojo Ivanišević. Kuću je kupio Omer Pezo, koji je sa porodicom u njoj i stanovao.

K 33. Kuća Danila Radovića (r. oko 1890), policajca Kraljevine Jugoslavije. Njegova djeca su Braco, Vaso i Tošo, te kći Ljilja sa dvije kćerke.

K 34. Džamija Fatime kadun, više u poglavlju *Carinske džamije i vakufi*.

K 35. Poslije Drugog svjetskog rata prizemlje kuće su kupili Omer Korjenić i supruga Aiša. Kuću su koristili porodica Muhameda i Eme Vilogorac. Imali su tri sina, Meho, Mita i Miro. Aiša Korjenić je kuću poklonila djeci svoje sestre Fatime, koja je udata za Sulejmana Huseinagića. Na spratu kuće je stanovala porodica čiji su preci došli sa Austro-Ugarskom, Karlo Ludvig i žena Filomena. Imali su kćerke Adelu i Meliku. Danas na spratu živi vlasnik kuće Damir Veber sa ženom i dva sina.

K 36. Kuća Muhameda Torle, krojača, i žene Azize. Sin Mustafa, također krojač, bio je veliki ljubitelj fudbala i navijač fudbalskog kluba *Velež*. U ovoj, Fatime kadun mahali, 1849. godine je živio Mustafa Torlo, sin Huseinov.

K 37. Kuća Ibrahim Torle, brijača, supruge Hane i sestre Fatime. Ibrahim i Hana su dobili dva sina i jednu kćer.

K 38. Kuća Ismeta Torle, službenika. Sa suprugom Rasemom dobija tri sina.

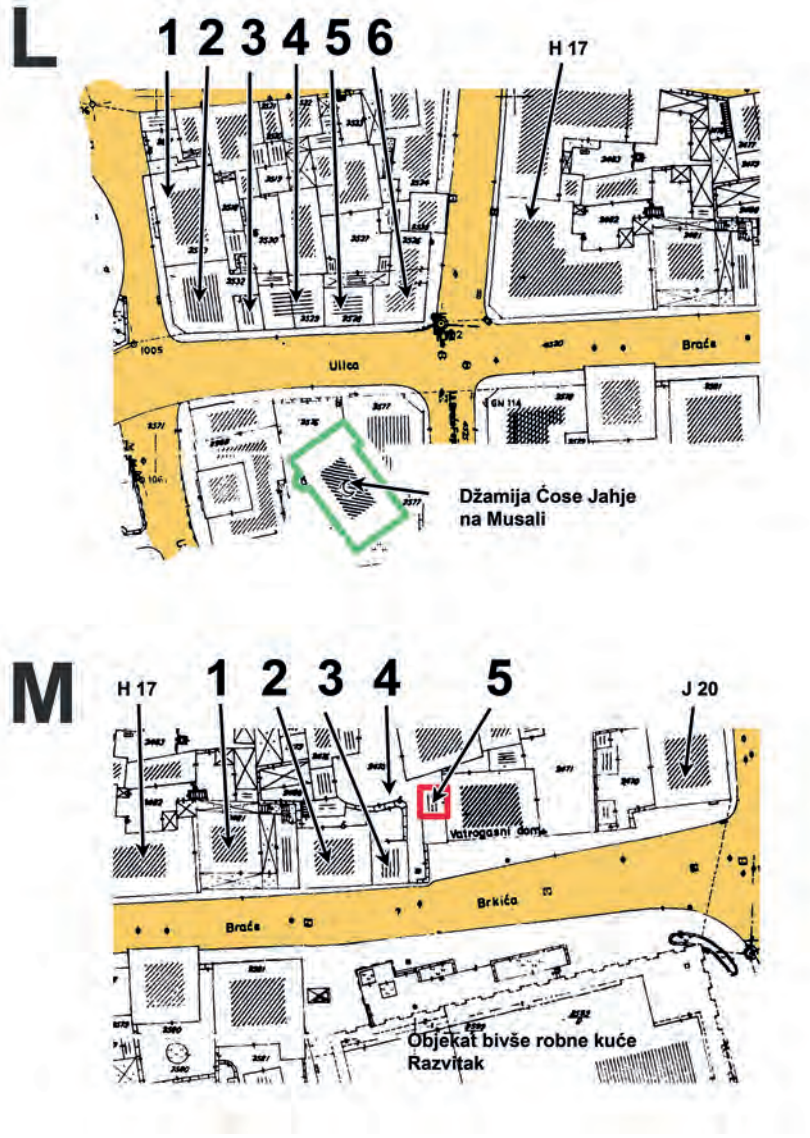
K 39. Kuća Envera Mirazovića, sina Edhema i Side. Edhem je bio nastavnik u Industrijskoj školi, a sa suprugom Sidom je dobia dva sina. 1970-ih godina kuću je kupila porodica Zec, pa je poslije prodali Iliji i Ivi Vidačak, koji nisu imali djece.

K 40. Kuća je bila vlasništvo Dude Behram, a kasnije profesorice Ljeposave Gatalo. U kući su stanovali Stipe i Šima Poljak sa djecom Jelenom, Ivanom i Ilijom-Lilom. Kuća je promijenila više vlasnika, da bi je na kraju kupila porodica Trbonja sa Bivoljeg Brda.

K 41. Kuća je vlasništvo Pere Arapovića, supruge Mare i sinova Ferninanda i Mladena.

K 42. Higijenski zavod. Vidjeti odjeljak *Higijenski zavod – Ratna bolnica 1993–1995.*

L i M dio – 10 objekata

Slika br. 124. Područje L i M, sjeverna strana ulice Braće Brkića.

L 1. Poslije Drugog svjetskog rata kuća je nacionalizovana. U prizemlju objekta bile su društvene prostorije udruženja *Ratnih vojnih invalida*. Na spratu stanovao bračni par Mehmedbašić, koji je imao dvije kćerke. Na drugom spratu je stanovala porodica Karadeglija iz Ortiješa. Sinovi Jelenko i Nebojša. Vlasnik (2020) je *Vakufska banka d.d.* iz Sarajeva.

L 2. Kuća Senaida Drljevića. U prizemlju je bila Milicijska menza, a kasnije prodavnica *Zdravljak*.

L 3. Brijačnica Ejuba Agića, Njegovi sinovi i vlasnici su Nerkez i Nijaz i njihova rodbina.

L 4. Dućan u kojem je bila knjižara i papirnica, poslije prodavnica *Delikates*, a zatim *ABC slastičarnica*. Vlasnik je Ahmet Behmen.

L 5. Dućan u kojem je prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata bila fotografska radnja Borisa Engelgardta. Poslije 1945. godine u dućanu je bila prodavnica *Tip-Top*, gdje su se prodavali konci, dugmad, feršluzi i ostalo. Kasnije je obućar Bodo otvorio zanatsku radnju. Vlasnik porodica Bečević.

L 6. Kuća Mahmuta Ćehajića, zvanog Batan. Radnju u prizemlju je izdao Šabanu Sejdihoviću. Vlasnik je Omer Kudin.

M 1. U prizemlju kuće je bila staklorezačka radnja. Na spratu je stanovala Habiba Avdić, poznatija kao Greta, sa sestrom Hanom i sinom Enverom. Kuću je kupio Drago Kvesić, sa suprugom Ljubicom i sinovima Zoranom i Ivicom.

M 2. Kuća ljekara Bože Dodera (1922) i brata Milenka, pukovnika JNA.

M 3. Prostorije lovačkog društva *Jarebica*. Prije toga bila je kafana Vatrogasnog društva.

M 4. U kući je stanovao vlasnik jedne polovine kuće Svetozar Misita, rodom iz Čapljine. Drugi vlasnik je Tatjana Fedorov.

M 5. Vatrogasna kula, vidjeti opis pod objekat J 21.

Zaključci

1. Prije dolaska Osmanlija na mjestu na kojem je kasnije nastao Mostar nalazilo se seoce sa šesnaest domova.

Mostar je nastao u središnjoj i najmanjoj kotlini nakon izlaska rijeke Neretve iz svog kanjona kod Salakovca. Kada su Osmanlije osvojile ovo geografsko područje, u svojim poreskim knjigama – defterima 1468/69. godine identifikovali su ga imenom bazar (trg) Köprü Hisar (mostovska tvrđava). Lokalitet je imao 16 domova i po strukturi i načinu proizvodnje je zaveden kao naselje seoskog tipa. Nema potvrda da su kule uz Stari most – Tara, na lijevoj, i Helebija, na desnoj obali Neretve, ustvari gradovi–tvrđave Nebojša i Cimski grad podignuti oko 1400. godine, u župi Večerić, Da su ova utvrđenja nosila ta imena, osmanski poreznici bi ih sigurno pod tim imenima registrovali u svojim defterima, kao što su učinili i sa nazivima drugih zatečenih utvrđenja.

2. Od trideset i jednog posadnika mostarske tvrđave 1477. godine samo su dvojica bili iz Anadolije, azijskog dijela Osmanskog carstva.

Ostali su bili iz dijela Balkanskog poluostrva koji su ranije potpali pod Osmansko carstvo, a oni bili već najmanje druga, treća ili četvrta generacija muslimana. Najmanje devetorica su govorila isti jezik kao i tadašnji stanovnici naseobina oko mjesta na kojem će se kasnije razviti Mostar, a više od njih deset, porijeklom iz Makedonije, Kosova i Bugarske, se moglo sporazumijevati sa lokalnim življem. Njihova plata je bila u vidu timara na kojima je živjelo i radilo 596 porodica. Većina timara su bila u selima oko Nevesinja, osim dva staništa Uzarići i Crnač, u blizini današnjeg Širokog Brijega. Vjerovatno su neki posadnici, vremenom podizali kuće, te se ženili djevojkama iz dvadesetak kuća u okolini mosta ili obližnjih sela i tako postajali preci prvih stanovnika budućeg grada Mostara.

3. Mostar je postao grad u oktobru 1506. godine.

U skladu s urbanim principima, važećim u Osmanskom carstvu, Mostar je u dekadi od 9. do 19. oktobra 1506. godine stekao uslove da bude promovisan u viši nivo urbanog naselja – od pazara (trga) kod

mostovske tvrđave (Köprü Hisar), postao je gradsko naselje (kasaba). Naime te dekade napisana je vakufnama (zadužbina) o izgradnji džamije Sinan-bega u istoimenoj mahali. Ispunjenjem toga i nekoliko drugih uslova stanovnici ove prve mostarske mahale su dobili status muafijeta (oslobođeni rajinskog, zemljoradničkog, poreza), što je omogućavalo da se bave gradskim zanimanjima, zanatstvom i trgovinom. Mostar je sredinom XVII stoljeća predstavljao kompletno gradsko naselje sa svim potrebnim institucijama, koje se moglo tretirati kao šeher u klasifikaciji naselja u Osmanskoj carevini, ali grad formalno nikada nije dobio tu klasifikaciju. Mostar, kao i drugi gradovi nastali za vrijeme osmanske uprave nije rastao kao niz koncentričnih krugova oko centralne poslovne četvrti – čaršije, već je nastajao u skladu sa lokalnim hidro i topografskim prilikama, kao skup nezavisnih mahala, svaka sa svojom grupom objekata i usluga kojima samostalno osigurava higijenske, vjerske, ekonomske, kulturne, društvene i pravosudne potrebe stanovnika mahale.

4. Sinan-paša Borovinić je utemeljitelj Mostara.

Temelje urbanom Mostaru je udario pripadnik derviškog reda i najviši osmanski funkcioner tog područja tada, Sinan-beg, koji je porijeklom iz srednjovjekovne vlastelinske porodice Borovinić. Gradska naselja u osmanskom periodu nisu nastajala spontano, nego je država upravljala time, rukovodeći se potrebama i organizacijom uzdržavanja vojske. Zajedno s drugim vakufima, Sinan-begov vakuf je stoljećima omogućavao egzistenciju mostarskim porodicama i razvoj grada. Kao što s pravom možemo reći da je za osnivanje Sarajeva zaslužan Isa-beg Ishaković, isto tako možemo utvrditi da je Sinan-paša Borovinić utemeljitelj Mostara.

5. Prvi doseljenici u Mostar su uglavnom iz najbližih sela.

Godine 1477. na prostoru današnjeg Mostara stalno je boravilo oko 25 porodica, što sa posadom tvrđave ukupno iznosi oko 180 stanovnika. Prema tome, prvi stanovnici Mostara su bili potomci domaćih dvadesetak odraslih muškaraca koji su vremenom prešli na islam, te nekih posadnika tvrđave koji su osnovali porodice i nastanili se u gradu. Tokom stotinu narednih godina Mostar su naseljevali ljudi, prvo iz najbližih tada naseljenih sela; Zalik, Sutina, Raštani, Cim, Vihovići, Orlac, Vrapčići, Opine, Ortiješ, pa onda iz malo udaljenijih; Podgorani, Humi,

Lišani, Prigrađani, Željuša, Dobrč, Bučići, Potoci, Livač, Kuti, Donji Suhodol, Jasenjani, Donje Zijemlje, Gornje Zijemlje, Gornji Goranci, Donji Goranci, Blagaj i Jasenica. Stanovništvo tadašnjeg Mostara uglavnom se sastojalo od domaćih ljudi, uz tek pokojeg pripadnika iz udaljenijih dijelova Osmanskog carstva. Osmanlije nisu imale dovoljan broj stanovnika ni na prostoru današnje Turske, a kamoli da su imali višak da ga u Bosni i Hercegovini naseljavaju. U Sarajevu se 1570. godine oko osam posto stanovnika grada sastojalo od oslobođenih robova ili njihovih potomaka. Na osnovu toga, logično je zaključiti da je i Mostar u istom periodu imao isti procenat porodica koje su zasnovali bivši robovi, što je u drugoj polovini XVI stoljeća moglo iznositi oko četrdeset domaćinstava u cijelom Mostaru. To su bivši vojnici, porijeklom iz Dalmacije, Like, Ugarske i Hrvatske. Mostar se razvijao na osnovu osmanskog društvenog modela i lokalnih hidro i geomorfoloških uslova, koji su odredili elemente urbane strukture naselja. Godine 1588. grad je mogao imati najviše 3.000 stanovnika.

6. Mostar je imao oko trideset mahala.

Analizirajući opsežne arhivske izvore i djela, te sve objavljene sidžile i popise/deftere gdje se mostarske mahale spominju, zaključujemo da se nastanak novih mahala razvijao kontinuirano, sjeverno i južno, od prve – Sinan-pašine, ali ne u tako bliskom odstojanju jedna od druge. U tim međuprostorima, uzduž i u širinu, kasnije bi nicale nove grupe kuća, a vremenom, neki dobrotvor bi na tim mjestima podigao džamiju ili mesdžid, pa bi taj stambeni lokalitet dobijao status mahale, prema već ranije poznatoj definiciji te specifične samostalne stambene zone osmanskih gradova i uslovima dobijanja tog statusa. Mahale su kasnije nastajale i na desnoj obali Neretve, uzvodno uz tok Radobolje. Godine 1588. Mostar je imao petnaest mahala, a najsjevernija mahala je bila Fatime kadun. U literaturi se broj mostarskih mahala navodi u rasponu od 24 do 53, a česte su greške u njihovom lociranju i nazivima. Tokom raznih vremenskih perioda se ista mahalska područja nazivala raznim imenima, pa su se pojedine mahale dva puta računale, ili su mahalama nazivana područja bez svoje džamije ili mesdžida. Najbliža sela su, također, nazivana mahalom, kao i razne polumahale ili mikrorejoni. Razni autori uzimali su različite kriterije pri određivanju broja mahala, pa je teško odrediti njihov tačan broj, ali se može reći da je Mostar krajem XVIII stoljeća imao oko trideset mahala, od kojih je početkom XIX

stoljeća počelo nastajati, prvo osam, a zatim deset gradskih područja ili četvrti. Detaljnije, kao siguran zaključak može se reći da je Mostar imao između 26 i 32 mahale, zavisno od upotrijebljenih kriterija kojima se određuje status mahale.

7. Jedna mahala se sastojala od 30 do 60 kuća.

Stambeni dio bosanskohercegovačkih urbanih cjelina, stvorenim na bazi orijentalnog islamskog koncepta grada, čine mahale sa 30–60 kuća, u kojima je stanovalo 150-300 osoba. Na primjeru Mostara vidimo da je prosječan broj kuća u jednoj mahali 1585. godine bio 34, a 1881. godine, na jednakoj površini, 55 kuća, na osnovu broja poreznih obveznika navedenih u popisu te godine. Na prostoru istih mahala, dvije stotina godina kasnije, 1972. godine, broj kuća se povećao više nego duplo i iznosio je u prosjeku 76 kuća po jednoj mahali na prostoru bivših carinskih mahala, Fatime kadun, Ćose Jahje, Mehmed-ćehaje, Memi-hodžine i Tere Jahjetove. Godine 1881. prosječne površina jedne kućne parcele je bila 373 m^2, a sama kuća, od kojih je 77% bilo na sprat, je zauzimala tlocrtu površinu od 55 metara kvadratnih, ili 15% od cijele parcele. Na preostaloj površini od 318 kvadratnih metara su bili raspoređeni ostali[745] pomoćni objekti i prostori na račun kojih su tokom vremena, širenjem porodice, dograđivane stare, ili zidane nove kuće, uglavnom na baštenskim površinama, te na mjestima više nepotrebnih hambara, sjenika i štala. Sve mahalske kuće su imale voćnjake i povrtnjake koji su osiguravali djelomično zadovoljenje prehrambenih potreba. U kasnijem razvoju u mahali se razvija i funkcija trgovine za dnevne potrebe, većinom piljare i pekare, pa su potrebe za površinama za uzgoj povrća i voća smanjene. Na tim površinama nicale su nove kuće. Potpunim prestankom uzgoja povrća na tim parcelama sađeno je cvijeće i podizane londže sa puzavicama koje su pravile hlad tokom vrelih mostarskih ljeta.

8. Socijalno područje od deset do petnaest kuća je najniža organizaciona jedinica u tvorbi jedne mahale.

Socijalne grupe su uvijek stvarane od stanovnika kuća koje imaju ulazna vrata nasuprot jedni drugima u istom sokaku ili ulici. Jedno područje se sastojalo od deset do petnaest kuća, sa pedeset do

[745] To su bili haraluk, ostava, štala, sjenik, drvarnica, hambar, zahod, ljetna kuhinja, kupatilo, odrina, jedna ili više avlija, sofe za cvijeće, te bašča sa voćkama i povrtnjakom.

sedamdeset stanovnika. Takva dva do četiri socijalna područja činila su jednu mahalu. Na Carini i u Mostaru ima mnogo ostataka tih nekadašnjih nukleusa budućih mahala, ili socijalnih boxova. Ova socijalna područja – embrioni budeće mahale nastajali su u početku od više kuća jedne porodice. Odrasli sinovi su ženidbom stvarali nove porodice, te gradili nove, ili nadograđivali stare kuće. Prilikom gradnje ostavljani su pristupni putevi širine od jedan i po do tri metra, te su na taj način nastajali budući sokaci jedne mahale. Od trideset i pet sokaka, koji pripadaju četvrti Carini trideset i tri su dobila naziv po porodicama koje su u njima živjele.

9. Izbor mjesta gradnje nove džamije u gusto naseljenim urbanim područjima je zavisio od razdaljine do već izgrađenih džamija i munara.

Nameće se zaključak da je izbor mjesta gradnje nove džamije zavisio od razdaljine do već izgrađenih džamija i munara, sa kojih su vjernici pozivani na molitvu. Na osnovu gradske četvrti Carina koja se sastoji od osam cijelih mahala i dijelova dviju mahala koje pripadaju četvrti Brankovac, s ukupno dvanaest džamija, utvrdili smo prosječnu međusobnu razdaljinu između munara. Ta prosječna razdaljina iznosi 185 metara. Ako na karti nacrtamo krugove radijusa 92,5 metara, s munarom džamije kao centrom kruga, vidimo da ti pretpostavljeni krugovi čujnosti ezana, s neke od desetak munara, ravnomjerno, skoro bez preklapanja, pokrivaju cijelo područje Carine.

10. Glavni razlog odabira mikrolokacije za izgradnju 25 od ukupno 37 mostarskih džamija i mesdžida je bila mogućnost zahvatanja vode iz Neretve ili Radobolje.

Mostar je rastao u obliku položenog slova T, uzduž obala Neretve i Radobolje, gdje je mogućnost zahvata vode bila odlučujući faktor u petstogodišnjem razvoju i održavanju grada. Tako ovi vodeni tokovi postaju kičma Mostara. Pored razumljivih životnih potreba ljudi i domaćih životinja za olakšanim snabdijevanjem vodom, religiozna upotreba vode je imala veoma važnu ulogu pri odabiru mjesta gradnje kuća i džamija u Mostaru. Tako je svih sedam džamija na desnoj obali, u slivu Radobolje građeno na udaljenosti od dva do maksimalno dvadeset metara od vodotoka rječice, a slivu Radobolje pripadaju i dvije džamije čije je snabdijevanje omogućeno iskopanim kanalima, džerizima. Devet

džamija ili mesdžida i Musala su napravljene na blagim padinama obala Neretve, na udaljenosti od deset do pedeset metara od rijeke. Šest džamija je napravljeno na visokim, skoro vertikalnim stijenama, iznad Neretve. Jedini način zahvatanja vode za piće i vjerske potrebe u ovim džamijama je bio pomoću takozvanih čekrka, koji se spominju u više historijskih izvora.

11. Kroz cijelo vrijeme osmanskog perioda mostarske mahale su imale mješovito stanovništvo, muslimansko i nemuslimansko.

Što se tiče privredne, socijalne i konfesionalne strukture stanovništva Mostara može se zaključiti da, osim na samom početku razvitka grada, nije bilo primjetno odvojeno stanovanje po konfesionalnoj podjeli, što je tada bilo uobičajeno u većini gradova orijentalnog islamskog koncepta. Od početka 1600-ih godina u sidžilima se navode imena kršćana koji su živjeli u raznim mostarskim mahalama. Najveći prirast pravoslavnog stanovništva Mostar dobija iz oblasti Popova polja i Ljubinja, a manje iz istočne Hercegovine. Popovci i Ljubinjci su bili na glasu kao najbolji kamenoresci i graditelji. Mostarska pravoslavna zajednica je u osjetnom usponu od 1767. godine kada je sjedište Mitropolije iz manastira Duži preseljeno u Mostar. U Mostaru je 1867. godine bilo nastanjeno 500 pravoslavnih porodica. Tako osim tridesetak socijalnih područja u četvrti Carina koja su sačinjavala grupe kuća muslimanskih stanovnika, imamo tri grupe kuća pravoslavnih stanovnika carinskih mahala: porodice Mojo (Mojić), koja se spominje u sidžilima 1779. godine, grupisane oko Mojića sokaka, grupu kuća porodice Šašaroga u istoimenom sokaku, te grupu kuća porodice Šola na Carskoj džadi, prekoputa džamije Fatime kadun. Uz ove tri grupe kuća kasnije se naseljavaju druge pravoslavne familije, a dolaskom Austro-Ugarske povećava se naseljavanje i katoličkih familija.

12. Na kraju osmanske uprave u tadašnjem rezidencijalnom dijelu Mostara, gradskoj četvrti Carina,[746] bilo je 497 kuća za stanovanje, od toga 384 kuće, ili 77% su bile na sprat.

Godine 1881, samo dva ljeta poslije okupacije Bosne i Hercegovine, Austro-Ugarska je izvršila geodetsko snimanje Mostara. U sklopu izrade katastra urađen je popis stambenog fonda sa popisom vlasnika koji smo pronašli u Austrijskom državnom arhivu. Na osnovu ovog popisa bilo je moguće ustanoviti način gradnje i broj soba u svakoj kući ponaosob, gustinu naseljenosti, te prosječnu površinu parcelu na kojoj se kuća nalazila. Popis je urađen 1881. godine, prije početka gradnje većih zgrada u zapadnoevropskom stilu, i daje unikatnu sliku stambene i vlasničke strukturu najvažnijeg dijela Mostara na kraju osmanske uprave sa nedirnutom islamskom arhitekturom grada. Dolaskom Osmanlija na naše prostore domaći živalj je uz prihvatanje islama postepeno prihvatao gotovo sve grane islamske umjetnosti, od kojih je u Bosni i Hercegovini umjetnost gradnje posebno došla do izražaja. Tip stambene kuće koji su donijeli Osmanlije u pravilu je imao prizemlje i sprat, što je i ovaj popis kuća potvrdio. U četvrti Carina je bilo 497 kuća, od toga 113 prizemnih i 384 kuća na sprat, s ukupno 1.886 soba ili stambenih jedinica. U prosjeku jedna kuća se sastojala od 3,8 soba ili odaja prema austrougarskim propisima, gdje se kao soba, stambeni element – *Wohnbestandtheile* – smatra samo prostorija u kojima se stvarno stanuje, ili su pogodne za stanovanje, bez obzira na vremenske prilike, a imaju četiri zida. Zbog toga se najvažniji prostori mostarske kuće, hajati i tavani (divanhane), nisu računali. Prosječna površina parcele na kojoj se nalazila kuća iznosila je 373 kvadratna metra. To otprilike odgovara površini mulk posjeda od pola dunuma, kako su austrougarske vlasti tumačile razne kategorije zemljišnih posjeda. Gradnja kuća u carinskim mahalama počinje oko 1500. godine, pa su vjerovatno tokom stoljeća radi dotrajalosti mnoge kuće rušene i podizane nove. Bilo je i više snažnih zemljotresa i poplava Neretve koje su zahtijevali ponovnu gradnju kuća.

[746] Carina je te godine obuhvatala prostor od današnjeg Kulluk sokačića u Kujundžiluku, a na sjeveru se završavala sa džamijom Tere Jahje. Istočna granica je *Carska džada* ili Glavna ulica, a zapadna granica je lijeva obala Neretve. Ukupna površina je 218.000 m^2. Ako bismo područje Carine pretvorili u pravilnu geometrijsku sliku, to bi bio izduženi pravougaonik, na ravnom terenu, dužine 1.190 metara i širine 183 metara.

13. U gradskoj četvrti Carina 1881. godine je bilo 497 stambenih kuća. Skoro tri četvrtine vlasnika su bili muslimanske, a jedna četvrtina pravoslavne vjeroispovijesti.

Na osnovu popisa kuća u tadašnjem rezidencijalnom dijelu Mostara, gradskoj četvrti Carina, mogli smo utvrditi socijalnu, društvenu i konfesionalnu pripadnost stanara i vlasnika kuća u tom najstarijem dijelu grada. Mnogi od popisanih vlasnika su bili aktivni sudionici burnih događaja koji su obilježili historiju Mostara krajem osmanske i početkom austrougarske uprave nad našom zemljom. Ako računamo i vakufske kuće (14 kuća ili 3%), skoro tri od četiri vlasnika kuća područja Carina su bili islamske vjeroispovijesti. Socijalna struktura muslimanskih vlasnika kuća se sastojala od veleposjednika, pripadnika uleme, osmanskih vojnih i državnih službenika te zanatlija i trgovaca mješovitom robom. Među muslimanskim vlasnicima je bilo sedam hafiza, sedam imama, tri gradonačelnika, dvojica muftija, dva muderisa, nekoliko pripadnika vakifskih porodica, a njih osamnaest je obavilo hadž, što je 6% od svih vlasnika kuća islamske vjeroispovijesti. Svaki četvrti vlasnik kuće na području Carine 1881. godine je bio pravoslavne vjere. U drugoj polovini XIX stoljeća skoro svi samardžijski, ćebedžijski i ćurčijski poslovi u Mostaru su bili u rukama pravoslavnih majstora. Vremenom od djece ovih starih zanatlija nastaje takozvana srpska gradska trgovačka buržoazija koja je bila značajan faktor u privrednom životu Mostara. Pravoslavni vlasnici kuća su bili članovi ovog trgovačkog sloja. Rimokatolici su bili vlasnici 3% kuća na Carini.

14. Riječ mahala ima daleko šire značenje od imena za skupinu kuća u naselju tipa osmanske urbanistike. Ona znači i način života, svijest i oblik društvenih odnosa, te ima svoje psihološko, socijalno, privredno i niz drugih značenja.

Mahala je specifična samostalna stambena zona i osnovna urbana forma unutar koje se formirao gradski način života bosanskohercegovačkih gradova. Ovdje pravimo razliku od naziva seoskih naseobina sa džamijom, koje su često, također, nazivane mahalom. Naziv je označavao i organizacionu jedinicu sa jasnim kodeksima ponašanja i odgovornosti. Na čelu svake mahale nalazilo se upravni organ sastavljen od starješine

mahale, muktara, imama i nekoliko vjerodostojnih stanovnika koji su bili odgovorni za organizovanje i provođenje svih zahtjeva i odluka viših organa. U mahali se formirao mentalitet građanina i oblikovali odnosi među ljudima, te utvrđivao temeljni osjećaj pripadnosti svom okruženju. U prošlosti mahala se često samostalno branila i postojao je jak osjećaj sigurnosti njezinih stanovnika. Jedni pored drugih u toj osnovnoj urbanoj formi su stanovale različite staleške i socijalne grupe, što je doprinosilo višestoljetnoj društvenoj vitalnosti mahale. Vjerski duhovnici, trgovci i veleposjednici koji su predstavljali gornji sloj društva, u kriznim situacijama je ustrojavali i predvodili svoje manje obrazovane i siromašnije komšije. Dio te svijesti o pomaganju i zajedništvu najbolje se pokazalo na Bajram, 1687. godine, kada su mostarski mahaljani prekinuli bajramsko slavlje, suprotstavili se i istjerali iz svog grada uskoke Stojana Jankovića. Ista ta svijest, njegovana u mostarskim mahalama kroz stoljeća, došla je do izražaja u toku Drugog svjetskog rata i agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine. U oba ta rata stanovnici mostarskih mahala aktivno su uzeli učešće u borbi protiv nazadnih snaga i pokreta. Humanizam i osjećaj da se pomogne ljudima u nevolji, njegovan u mahali, najbolje se pokazao krajem 1943, najteže ratne godine Drugog svjetskog rata, kada su stanovnici mostarskih mahala, te Potoka i Blagaja u svoje porodice primili 672 djece, ratne siročadi ispred četničkog pogroma u istočnoj Bosni i jugoistočnoj Hercegovini. Taj broj zbrinute djece je iznosio 2,5% od svih stanovnika Mostara te godine. U mostarskim mahalama koje su se pružale uz Neretvu, rijeka je zauzimala veoma važno mjesto u kolektivnoj mahalskoj historiji i bila dio ličnog identiteta svakog stanovnika. Od 1878. godine, pa do kraja XX stoljeća bosanskohercegovačka urbana tradicija i život, u kojoj je mahala bila osnovna društvena grupa, bili su izloženi stalnim i agresivnim promjenama, prekidom društvenog razvoja, skokom iz jednog u drugo društvo, potpuno različitih društvenih, ekonomskih, političkih i vrijednosnih sistema. Dolaskom Austro-Ugarske na zatečenoj osmansko-islamskoj urbanistici Mostara je započela era modernizacije i oblikovanja evropskih urbanih modela što je razbijalo usku, komšijsku blizinu dotadašnjih kuća, ulica, sokaka i čitavih mahala. Poslije Drugog svjetskog rata, u svim političkim akcijama nova komunistička vlast, sa dominantno ruralnim vodstvom, po svaku je cijenu željela rastočiti i promijeniti te tradicionalne, urbane, socijalno-političke grupacije koje su stoljećima unazad formirale javno mnijenje. U toj klasnoj borbi riječi mahala i čaršija su

imale negativne konotacije i bile sinonim za konzervativnu sredinu uskih i nazadnih pogleda. U javim nastupanjima i neformalnim druženjima pripadnici novostvorene društvene elite su ismijavali i odbacivali, kao znak zaostalosti i neprosvijećenosti, stoljetne gradske običaje, ikavski izgovor starijih stanovnika mahale, te njegovanje porodičnih i vjerskih praznika. Sve to je smatrano ostatkom mračne prošlosti. Razgrađivanje urbanog tkiva mahale pratilo je društveno i socijalno nestajanje svijesti i mentaliteta građanskog života građenog više stotina godina. Ipak, Carina, je, kao društvena grupa, posebno u ratnoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine, pokazala višestoljetnu vitalnost stvorenu u mahali i koja traje duže od njenog trajanja.

15. Prvi, austrougarski, katastarski planovi Bosne i Hercegovine su prvorazredni kartografski izvori u proučavanju historijskih, društvenih i urbanih prilika u zemlji, a koji vjerno oslikavaju vrijeme i zbivanja u kojima su nastali i čuvaju znakove postojanja ljudi i njihovih djela koji karakteriziraju prošlost i prostor Mostara i Bosne i Hercegovine.

Geodetsko snimanje područja Mostara je obavljeno 1881. godine, što je samo dvije i po godine poslije dolaska Austro-Ugarske, tako da su ove prve karte veoma važan izvor za izučavanje historije Mostara i naše zemlje u svim njenim segmentima, a nezamjenjive su u proučavanju ostataka objekata graditeljskog naslijeđa. Naprimjer, ucrtana je svaka konjska i pješačka staza, ograde, naznačen materijal od kojeg su objekti napravljeni, izvori i vodotoci, a na svakoj je katastarskoj čestici naznačena zasađena kultura (pašnjak, njiva, voćnjak, maslinjak, vinograd, povrtnjak ili zasadi murve/duda). Naznačeni su svi vjerski objekti, kao i mlinice, bunari, mostovi, vrsta šume (listopadna ili crnogorična) i drugo. Naprimjer, možemo saznati čak i kako je govorilo tadašnje stanovništvo Mostara. Prilikom snimanja terena austrougarski geometri su sa sobom vodili muktara, koji im je govorio nazive pojedinih toponima, a koje su oni zapisivali u svoje skice onako kako bi ih čuli. Preklapanjem austrougarskih karata u digitalnom formatu preko današnjih karata se mogu locirati mjesta davno nestalih poljoprivrednih parcela, stambenih i sakralnih objekata, vodotoka, mostova, grobalja i harema. Također se na kartama iz starih imovinsko-pravnih dokumenata i sidžila mogu ubicirani toponimi i parcele pomenuti u historijskim dokumentima.

16. **Iz praktičnih i političkih razloga socijalistička historiografija (1945–1991) se nije bavila doprinosom Anglo-Amerikanaca u slamanju nacističke Njemačke i njenih pomagača na prostoru bivše Jugoslavije. Na osnovu arhiva američkih vazduhoplovnih snaga iz** Drugog svjetskog **rata, rekonstruisali smo djelovanje savezničke avijacije nad Mostarom, te hronološki detaljno, iz minute u minutu, opisali najveći napad 14. januara 1944. godine, te tragični pad jednog aviona na sklonište na Panjevini 17. aprila iste godine.**

U nedostatku pisanih dokumenata i svjedočenja, ti događaji su živjeli u kolektivnom sjećanju građana, koje, kako vrijeme prolazi, biva sve bljeđe i nepouzdanije. U ovom radu su u opsegu od 85 % identifikovane civilne žrtve djelovanja savezničke avijacije nad Mostarom. Rad također ispravlja narativ u kojem je Mostar, tobože, zbog veoma važnog položaja zadnje dvije-tri godine Drugog svjetskog rata skoro svakodnevno bombardovan. U radu su utvrđeni tačni datumi savezničkih akcija nad Mostarom, identifikovani su oboreni avioni i njihove posade, te broj bačenih bombi i njihova ukupna tonaža.

Slika br. 125. Fotografisano 2018. godine. Dvije kuće na Titovoj ulici na Carini u Mostaru, nekadašnjoj Carskoj džadi. Ovuda su se u prošlosti kretali trgovački karavani koji su iz luka na jadranskoj obali prenosili robu za Sarajevo, pa dalje prema Beogradu, Temišvaru i Budimu. Ova cesta je u upotrebi više od pet stotina godina i njom se u prošlosti kretalo desetak raznih vojski. Prolazili su razni silnici, zarobljenici i nevoljnici, prognanici i svatovi. Ovuda je u Mostar 29. januara 1851. godine ujahao Omer-paša Latas poslije slamanja otpora sultanovim reformama. Devedeset godina kasnije, 17. aprila 1941. godine, istim putem u Mostar su ušle trupe Wermachta i okupirale grad. Ovo područje je dio nekadašnje Fatime kadun mahale, koja je prva carinska mahala i 1588. godine je imala pedeset i jedno domaćinstvo. Na Carini je svaki kamen natopljen historijom. U našoj nomenklaturi kuća u prvom planu nosi oznaku F 11, a kuća iza F 12. Ovi objekti su najvjerovatnije treća ili četvrta generacija kuća podignutih na istim temeljima. Prije su kuće imale jedan sprat, a na slici je dobar primjer obnavljanja kuća u carinskoj mahali poslije agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine. Prizemlje je rezervisano za neku poslovnu namjenu, a prvi i drugi sprat je rezervisan za stambeni dio.

Recenzije

Recenzije na knjigu su napisali dr. Ibrahim Kajan, penzionisani profesor Fakulteta humanističkih nauka, književnik, pjesnik, urednik i nekadasnji stanovnik mahale Carina, zatim prof. dr. Faruk Taslidža, profesor historije novog vijeka i savremenog doba na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru, te vanr. prof. dr. sc. Nedim Tuno, dipl. inž. geod. sa Građevinskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, cijenjeni poznavalac austrougarskog geodetskog premjera i ranijih kartografskih prikazivanja naše zemlje.

oOo

Dr. sc. Ibrahim Kajan
Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru
Fakultet humanističkih nauka

I.

Ahmet Kurt (Mostar, 1949) autor je dviju knjiga: prve, *Offentlig konst i Norrköping,* napisane na švedskom, o historiji kulturnih i umjetničkih spomenika u švedskom gradu Norrköpingu i druge o genealogiji svoje obitelji, *Porodica Kurt iz Mostara / Historija i rodoslov*.

Najnoviji rukopis Ahmeta Kurta *Mahala Carina u Mostaru - historija i razvoj grada* na tragu je prethodne knjige, s razlikom da je ovoj u fokusu proučavanja gradska (carinska) *mikrostruktura*. Naravno, historijske se procedure prelijevaju i bezbrojnim nitima umrežavaju na većim prostorima, povezuju aktere emotivno i mentalno u vremenu, starinskim jezikom parafrazirano – oblikuju nam naknadno zapisanu sudbinu!

Nova Kurtova knjiga tematski je usmjerena na nastajanje, te višestoljetno i višeslojno oblikovanje niza mahala na prostoru Carine, sjeverno od najstarije gradske jezgre, Sinan-pašine mahale. U konačnoj fazi prelaska kasabe Mostar u status grada, na Carini je strukturirano pet mahala nazvanih po vakifima džamija oko kojih su se te mahale i razvile. *Mahala Fatime kadun, Tere hadži Jahjetova mahala*, *Mehmed-ćehajina*, *Memi-hodžina* i *Ćose Jahjina mahala*, u poznijim razdobljima urbaniziranjem uranjaju u čaršijske strukture i, ujedinjene, nazivaju se singularnim administrativnim imenom *mahala Carina*.

II.

Mahala Carina u Mostaru - historija i razvoj Mostara rasprostire se na oko 500 stranica teksta, fotografija i karata. Knjiga, kaže autor, "obrađuje više tema" višestoljetnog vremenskog luka gradske historije, od godine 1477. kad je izvršen prvi popis poreskih obveznika na prostoru "(mostarskog) pazarišta", preko poimeničnog popisa poreznih obveznika kasabe Mostar 1585, formiranja carinskih i mostarskih mahala, džamija i uloge vakufa, zatim popisa vlasnika kuća sastavljenog od austrougarskih vlasti 1881. godine, stradanja u Drugom svjetskom ratu, popisa djece ratne siročadi-muhadžira koje su udomili Mostarci i Hercegovci 1943–44. godine, savezničkog bombardiranja Mostara 1943. i 1944. godine, pa sve do brutalne agresije na državu Bosnu i Hercegovinu i Mostar 1992. godine, poimeničnih spiskova logoraša 1993–1994, te detaljnog demografskog kretanja stanovnika Mahale Carina u Mostaru sve do recentnog vremena, koje se omeđuje 1995. godinom.

Rukopis strukturira 29 naslova kraćih i dužih studija koje teku kontinuirano jedna iza druge, bez okupljanja tekstova bliskih motivskih sadržaja u veća, mozaično izgrađena poglavlja. Autor se opredijelio za takav pristup vjerovatno zato što je možda privlačniji široj publici različitih iskustvenih i čitateljskih horizonata. Metodološki, autor je s razlogom preferirao tematsko-kronološki slijed izlaganja. Neki pasaži istraživanja iznenađuju svježinom stila i neočekivanim uzletima koji, ponekad, kao da "trpe" plodonosan utjecaj napetih žanrovskih tekstova! *Mahala Carina u Mostaru* stilski je bliska kronici, nenametljive metodolološke protokolarnosti i jasnog znanstvenog određenja.

III.

Knjigu otvara *Sažetak / Summary*, na bosanskom i engleskom jeziku. *Predgovorom* autor uspostavlja početnu korespondenciju između čitatelja i najave vlastite studije o temama koje je sebi zadao, a koje kriju nove i otvorenije historijske perspektive potpuno udaljene od stereotipne, diktirane partijnosti i uštogljene historiografije "socijalističkog tipa".

U prvom bloku tekstova Ahmet Kurt na neki način priprema historijsku infrastrukturu na koju će položiti i, pred našim očima, secirati teme sakrivene od historijske znanosti (npr. o djeci-muhadžirima) ili ideologijom zakrivljene i zloupotrijebljene teme (o bombardiranju Saveznika 1943. i 1944.).

Dakle, na samom startu su historijske elaboracije koje odgovaraju na rano mostarsko razdoblje prvih formativnih obrisa budećeg naselja koji se oblikuju vrlo burno tijekom jednog stoljeća (između 1477. i 1585. - tekstovi: *Zašto je mahala Carina dobila to ime, Postanak i razvoj grada Mostara, Mahala – primarna društvena i upravna cjelina, Kuće u mostarskim mahalama – djela islamske arhitektonske baštine*, te *Carinska mahala i stanovnici 1585. godine*)

IV.

Među tim stranicama zapaža se autorova posebna pozornost temi demografskih kretanja, ratnim gubicima i popisima žrtava, koje će propratiti kroz cijelu knjigu, obuhvaćajući vremena dolazećih stoljeća, sve do posljednje agresije na BiH 1992–1995.

Prvi citirani popis u knjizi je "poimenični popis poreznih obveznika" obavljen 1477. godine, desetak godina nakon turske okupacije zatečenog stanovništva na području pazarišta "tvrđave s mostom" (Köprü hisar). Zabilježena su imena 21 osobe: Radoje sin Vukašina, Radovan sin Radoja, Ruško sin Radojina, Vukić sin Uška, Radoje sin Uška, Cvetko sin Vukašina, Ivan sin Cvetka, Radosav sin Radina, Vitas sin Ivke, Radko sin Stepka, Božidar sin Radivoja, Ivak sin Radka, Radko sin Stepka, Milosav sin Vlaha, Vuk sin Pribila, Dragić sin Radina, Radič sin Radohne, Nenada sin Dubravca, Radojka sin Godca, Pavo sin Radovana, Radad sin Dobrivoja. Te, 1477. sastavljen je i popis posadnika mostarske tvrđave, na kojem je muslimanskih 30 imena većinom osoba iz raznih dijelova Osmanskog carstva.

Kroz burni razvoj tog naselja, novi popis poreznih obveznika objavljen nakon jednog stoljeća, 1585. godine u sklopu katastarskog popisa ejaleta Bosna (Opširni katatarski popis za oblast Hercegovinu iz 1585. godine), pokazat će potpuno strukturiranu kasabu Mostar, s ukupno 15 mahala. Popisom su obuhvaćene dvije tada postojeće carinske mahale: mahala Fatime kadun u kojoj je 51 osoba porezni obveznik i mahala Ćose Jahja-hodžina sa 67 domaćina. Kurt donosi još dva poimenična pregledna popisa - posadnika mostarske tvrđave (47) i hajmova (18), novopridošlih osoba u grad, ljudi bez tapija na zemlju i bez ognjišta, srednjovjekovnih bošnjačkih imena. Na temelju tih podataka računalo se da kasaba Mostar ima oko 3.000 stanovnika.

Tim *prvim staleškim popisima kretanja stanovništva*, Ahmet Kurt pridodaje opširnu anatiličku studiju *Stanovnici carinskih mahala 1633. do 1842. godine.* Temeljitom analizom sidžila mostarskog kadije stvaranih duže od dva stoljeća (mada su brojne zbirke te dokumentacije nestale u ratovima i požarima), Kurt rekonstruira tokove ljudskih resursa iz činjeničnog materijama sudske provjerljivosti. Slažući vlastite spiskove, Ahmet Kurt donosi i popis 120 osoba kojima je u mostarskom sidžilu Šerijatskog suda (1830–1850), osim imena i carinske adrese, navedeno i prezime – što je praksa novijeg datuma.

V.

Nakon uvođenja *tanzimata* 1833. godine, s cijelom mrežom reformi u Osmansko carstvo, ruinirano i zahvaćeno bunama i rasapima, novi reformirani zakoni o upravi, o agraru i uređenju vlasničkih odnosa stizat će vrlo sporo i u Bosanski ejalet i u šeher Mostar. Međutim, presudni značaj u zakonskoj regulativi bit će od austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Mada je okupatorska vlast gotovo besprijekorno dokumentirala svaku svoju javnu akciju, čudno je da su historičarima ostajale nevidljiva i "brda dokumenata" u najpoznatijim, svjetskim arhivima, kakav je npr. *Bečki ratni arhiv*, za koji se pupčanom vrpcom veže "naša austrougarska epoha".

Istraživanja vezana za mostarski Katastar, pronalaženje cijelog katastarskog arhiva u Ratnom odjelu Državnog arhiva Austrije, Ahmet Kurt je temeljio na izvornoj građu nastajaloj poglavito od 1881. do 1884. godine, prvim premjeravanjima zemljišta, mezarišta, gradskih površina, ulica i privatnih parcela i popisima vlasnika kuća, što ovo poglavlje čini prvorazrednim u autentičnom smislu i moćnim u smislu korekture zabluda, od krivotvorenih naziva toponima, kartografskog uvida u otuđene i uzurpirane "privatne i državne" imovine (zemlje, vakufa, nastambi).

I spisak vlasnika kuća *Mahale Carina* Kurt je pronašao u Ratnom odjelu, potpisan od kapetana Eliasa Živića 5. januara 1883. Spisak ima 25 stranica, pisan rukom, a Ahmet Kurt je uočio i ispravio greške, te sredio popis vlasnika po abecedi. Poglavlje je obogaćeno reprintima pojedinih kartografskih stranica i administrativnog popisa vlasnika kuća.

Neke katastarske sekvence o uzurpiranim zemljištima su i danas vrlo aktuelne i predmeti sudskih rasprava, primjerice zemljište Velikog Lakišićevog harema na kojem je Austro-Ugarska izgradila Željezničku

stanicu, te parcela na kojem je izgradila kompleks Sjevernog logora, danas Univerziteta "Džemal Bijedić", porodičnog imanja porodice Abaza.

Spisak vlasnika kuća mahale Carine je unikatan, precizno rubriciran, sa šest kolona - s rednim brojem upisnika, njegovim imenom i prezimenom, građanskim statusom, s brojem objekata, te brojem stambenih jedinica. Ukupno je bilo 465 kućnih brojeva, 497 kuća (od toga 113 prizemnice i 384 kuća na sprat), - 1886 stambenih jedinica (soba). Konfesinalno gledano, većina vlasnika su bili muslimani, a manjim dijelom pravoslavci; po socijalnom statusu među muslimanima su prevladavali veleposjednici i pripadnici vojske i uleme (vjerski službenici, šerijatske sudije, imami, vjeroučitelji, muderisi), a među pravoslavnima trgovci i veleposjednici.

Značaj ovog poglavlja je višestruk i prelazi okvire jedne uobičajene recenzije znanstvenog autorskog teksta.

VI.

Prvi tekst iz "ratnog ciklusa", *Carinski muhadžiri i izbjeglice u toku Drugog svjetskog rata*, (mada oni nisu "carinski muhadžiri" nego udomljeni na Carini), započinje gotovo literarnim opisom vagona 3. klase nakrcanog djecom mlađom od 13–14 godina, koja - moglo bi se pomisliti – putuju vozom prema Mostaru, na teferič - ali nažalost nije tako. Riječ je o posebnoj vožnji specijalne kompozicije od 10 vagona sa šest stotina mališana koji su, nakon što su im poklani roditelji, ubijeni ili nestali u ratnoj klaonici istočne Bosne i Sandžaka, brigom *Merhameta* okupljeni u Sarajevu, nakon trećeg vala četničkih pokolja - započeli svoje putovanje *na put spasa* u Hercegovinu, 31. 10. 1943. godine.

Frapiran sam slojevitim i dubinskim uvidom u ovu zatamnjenu, malo poznatu temu. U svakom slučaju, ovo je PRVI PUT CJELOVITO I METODOLOŠKI JASNO OBRAĐENO POGLAVLJE tragične istine o djeci poklanih ili u ratnim vihorima izgubljenih roditelja, malenih muhadžira kakvih se našlo oko tri hiljade udomljenih u dolini Neretve – u Ostrošcu, Jablanici, Mostaru, Blagaju, Bijelom Polju, Čapljini, Počitelju, Vitini, Ljubuškom… Očito se ne radi samo o njima koji su stigli 31. 10. 1943. godine, nego i u 1941. i 1942, nakon prvog i drugog vala pokolja na Drini.

U studiju je inkorporiran i spisak osoba koje su primile u svoje porodice jedno, a neki i dvoje djece, čiji je original ili izgubljen ili nije nikad ni

postojao, a ovaj je po sjećanju i svojim bilješkama sačinio rahm. Hivzija Hasandedić. Kurt je tokom vlastitom istraživanja došao do još nekoliko neuvrštenih imena udomitelja, pa ih je priključio Hasandedićevom spisku.

Hladni, znanstveni diskurs autora Ahmeta Kurta "prošaran" je citatima iskaza pribilježenim u susretima s bivšom preživjelom djecom, punih boli i trauma dovoljnih za cijeli svijet… Oni svjedoče poznatu misao da rat ne bi bio toliko okrutan, kad u njemu ne bi bilo djece.

Kurt, i sam zapanjen historiografskom šutnjom nad tom *dječjom patnjom* bošnjačkog naroda, kaže, da o toj složenoj humanitarnoj akciji u najtežim godinama Drugog svjetskog rata Bošnjaci Mostara i cijele Bosne i Hercegovine – nema ni jednog jednog sustavnog teksta ili knjige, od velikog mora tzv. partizanske publicistike naštancane nakon 1945. godine.

VII.

Uz prethodnu historiji nepoznatu temu, o udomljavanju djece muhadžira, evo još jedne teme koja se u cijeloj "jugoslavenskoj historiografiji", kako je sebe ideološki voljela predstavljati, u širokom luku zaobilazila, a kad nije mogla – onda ju je krivotvorila!

U kolektivnom sjećanju, ali ne i u udžbenicima iz kojih se učila historija o Drugom svjetskom ratu, do danas se očuvao pokoji fragment, memoarski zapis o savezničkim bombardiranjima Mostara, obično vezan za konkretni gubitak srušene kuće ili poginule osobe nekog iz porodica koje smo poznavali. Do pojave ovoga teksta Ahmeta Kurta, bombardiranje zajedničkih eskadrila engleskih i američkih zrakoplovnih snaga spominjalo se tek po civilnim žrtvama, ali žrtve nisu stavljane u kontekst savezničkih akcija! *Spominju se samo u epizodi spašavanja i brige o britanskim i američkim vazduhoplovncima koji su iskočili padobranima iz pogođenih aviona na teren pod partizanskom kontrolom* – piše A. Kurt. Zašto? Kurt ističe dva razloga: prvi je razlog u bazičnoj postavci "partijsko-partizanske" historiografije koja tvrdi da je oslobođenje Jugoslavije isključivo djelo NOB-a na čelu sa drugom Titom, a drugi razlog je – manipulativni! Sve žrtve je trebalo prikazati kao žrtve fašističkog terora, pa i ove stradale u ruševinama vlastitih kuća eksplozijom bombi bačenih iz britanskih i američkih bombardera.

Kurt minuciozno raspliće niti te vrlo složene borbene organizacije, opasnosti i izvedbe borbenih operacija u kojima su sudionici bili

vrlo mladi piloti, dvadesetogodišnjaci, mnogi samo sa obaveznim, minimalnim školskim letačkim iskustvom. *Svakih pet mjeseci su, u prosjeku, ginule kompletne posade u svih pedeset aviona grupe*, prepisuje autor s memorijalne spomen-ploče postavljene u bivšoj savezničkoj bazi u italijanskoj Manduriji.

Pilotima su osnovni zadaci bili bombardiranje postavljenih ciljeva u Jugoslaviji i susjednim državama – Austriji, Mađarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. Jugoslavija je smatrana prijateljskom zemljom, a ostale – fašističkim, zemljama s kojima su u ratnom sukobu. Zbog toga su maksimalno pazili u ciljanju meta u Jugoslaviji, koje će izazvati što manje civilnih žrtava. Prelijetanje i bombardiranje Mostara, po datumima letenja, po broju bombardera u grupi, satnici i po broju ispuštenih bombi iskazanih u tonama. Taksativno se navode ciljevi bombardiranja u i oko Mostara 15. 12. 1943, 8. 1. 1944, 9. 1. 1944, 14. 1. 1944. i 2. 1. 1944. Zanimljivo je, zaključuje Kurt, da se po *kolektivnom sjećanju (…) tvrdi da je Mostar imao veoma važan vojni značaj, te je radi toga bio skoro svakodnevno izložen udarima savezničke avijacije*. Autor se upušta u daljnje, komparativne analize, koristeći američke izvore, knjigom *Combat Chronology Of The Us Army Air Forces 1941–1945,* te američkim arhivima iz Drugog svjetskog rata dostupnim digitalnim pretragama.

Ahmet Kurt donosi i neobjavljeni poimenični spisak 88 žrtava bombardiranja mostarskih kvartova, za koji se kaže da je nepotpun. Za najveći broj poginulih se navodi samo godina pogibije, 1944 (34 osobe), zatim 14. 1. 1944. ((27 osoba) i 17. 4. 1944. (24) Autor navodi i brojeve poginulih u bombardiranjima po anonimnim izvorima u *Hronologiji Narodnooslobodilačkog rata 1941-1945*. i Miletićevoj knjizi *Srednja ulica*.

Nakon ovog zaista *savjesno pisanog teksta* koji nam je, uz bar još nekoliko takvih u knjizi, doslovno proširio horizonte spoznaje, nužno je privesti kraju tekst koji je želio biti kraći, ali nije mogao! Knjiga se zatvara spiskovima koji nam u sjećanju oživljavaju likove *Poginulih i ubijenih stanovnika mahale Carina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, *Poginulih i ubijenih stanovnika Carine u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995*, *Spisak logoraša sa Carine u logorima HVO-a 1993-1994,* zatim članci *Higijenski zavod – Ratna bolnica 1992-1995*, *Mrtvara*, *Dječak Sanel Pošković – dvostruki ratni izbjeglica*, I, najposlije, poglavlje *Stanovnici mahale Carina 1935 – 1995. godine.*

Na kraju se navodi vrlo izdašna konsultirana i korištena literatura.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Iz svega rečenog je jasno da rukopis Ahmeta Kurta *Mahala Carina u Mostaru - historija i razvoj grada* smatram izuzetno vrijednim znanstvenim djelom, posebno snažnim u obradi tema kojima naša historiografija nije posvetila nikakvu pažnju, nego je, nekim od njih, čak i falsificirala ciljeve i manipulirala žrtvama.

Tekstovi su potkrijepljeni bogatom i relevantnom literaturom i nizom rezultata vlastitih istraživanja koja su trajala nekoliko godina, u kojima se autor poglavito služio modelima intervjua i razgovora. Sugovornici su mu bili preživjeli svjedoci bombardiranja mostarskih kvartova Panjevina i Carina, te također rijetki živući "akteri" davne, dječje patnje muhadžirskih dana.

Knjiga obiluje brojnim imenima, nerijetko poznatih historijskih figura, ali i mase "običnog svijeta" koji – bez obzira na svoju životnu skromnost – sudjeluju u kreiranju lokalne i nacionalne historije i, Mostarcima prepoznatljive, one specifične isprepletenosti misaonosti, vedrine i humora, od čega je satkan i jedinstveni *Duh grada Mostara*.

Ovaj rukopis zdušno preporučujem za objavljivanje, jer ga smatram vrlo, vrlo važnim, temeljito i odgovorno pisanim, knjigom koja će zasigurno otvoriti nove horizonte spoznaja o relativno bližoj prošlosti, otkloniti neke nejasnoće i zablude, i pripomoći potpunom nestajanju "zabranjenih" tema u historiografiji i uopće našoj znanosti.

U Zagrebu, 3. 1. 2021.

Prof. dr. Faruk Taslidža
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Fakultet humanističkih nauka

Tekst rukopisa knjige *Mahala Carina u Mostaru — historija i razvoj grada* metodološki je korektno napisan na oko 500 stranica, obogaćenih zanimljivim fotografijama, crtežima i kvalitetno izrađenim kartama. Kroz brojna poglavlja Ahmet Kurt nam otkriva prošlost jedne značajne četvrti grada Mostara, od najstarijeg do savremenog doba. Autor je pri radu konsultovao i stručno interpretirao dosadašnje rezultate historiografije koji se odnose na tretiranu temu. Istovremeno, uložio je izniman naučnoistraživački napor kako bi stekao uvid i u neobjavljenu arhivsku građu pohranjenu u više domaćih i stranih institucija. Posebno produktivna bila su njegova terenska istraživanja. U obzir su uzeti i brojni iskazi pojedinaca koji su svjedočili bitnim događajima historije Mostara XX stoljeća.

Ahmet Kurt je na akribičan način pojasnio postanak i historijski razvoj Mostara. Naravno, u fokusu je gradska četvrt Carina, koja se tokom višestoljetne osmanske epohe sastojala od pet mahala — Ćose Jahja-hodžine, Fatime kadune, Mehmed-ćehajine, Memi-hodžine i Tere hadži Jahjetove. Autor je ukazao na proces srastanja tih mahala u jedinstveno gradsko područje, koje se pod imenom Carina spominje u izvorima iz druge polovine XVIII stoljeća.

Kurt analizira značaj institucije vakufa u procesu urbanizacije Mostara. Pažnju usmjerava na carinske vakufe kroz duže razdoblje tokom kojeg se Mostar nalazio u različitim državnim okvirima. Iscrpnim pregledom obilne dokumentacije u Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona Kurt uočava evoluciju u upravljanju carinskim vakufima, procjenjuje rad Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Mostaru (1892-1945), te uočava kontinuirano pomanjkanje prihoda za navedene vakufe, što nakon Drugog svjetskog rata rezultira njihovom potpunom uzurpacijom. Vrhunac društvene nebrige i zloupotrebe moći bilo je barbarsko rušenje ili paljenje carinskih džamija - Fatime kadune (1947), Mehmed-ćehajine (1951), Memi-hodžine (1951) i Tere hadži Jahjetove (1954). One su u literaturi druge polovine XX stoljeća, po diktatu vladajuće politike i ideologije, proglašavane „nestalim“. O tom klasičnom urbicidu, u ovoj knjizi su ponuđeni i određeni manje poznati detalji. Uz to, kao niko do sada, Kurt se posvetio i pitanju Carinskog harema, na kojem je nakon ekshumacije iz 1965. godine izgrađena željeznička i autobuska stanica.

Autorov kapitalni doprinos je prezentacija rezultata katastarskog snimanja Mostara iz 1881. godine. Neumorni Kurt, uz pomoć nekoliko kompjuterskih programa, komparira i kombinira austrougarske karte iz 1881. godine sa savremenim kartama snimljenim aerofotogrametrijskom metodom. Pored ostalog, pažnju privlače kartografski prikazi mostarskih kanala za navodnjavanje (džeriza), mostarskih harema i groblja, kao i novi podaci o njima. U svakom slučaju, u tekstu su naznačene višestruke mogućnosti upotrebe prvih katastarskih planova, koji uz adekvatno tumačenje pružaju obilje informacija korisnih za proučavanje prošlosti grada Mostara. Autor piše i o carinskim ulicama i sokacima. Analizirao je njihove nazive, pravce pružanja, te općenito objasnio urbanistički koncept orijentalno-islamskog grada i kulturu stanovanja u njemu.

Centralno mjesto u rukopisu zauzima Spisak vlasnika kuća u mahali Carina 1881. godine do kojeg je pronicljivi Kurt došao u Ratnom odjelu Državnog arhiva u Beču. Tako doznajemo da se u vrijeme nastanka spomenutog spiska na Carini nalazilo 497 kuća sa 398 vlasnika, od kojih su oko tri četvrtine muslimani i jedna četvrtina pravoslavci. Isto poglavlje Kurt dopunjava vrijednim informacijama o carinskim kućevlasnicima pronađenim u postojećoj literaturi i neobjavljenim historijskim izvorima. Sve navedeno predstavlja nemjerljiv prilog i genealoškom istraživanju mostarskih porodica.

Poseban značaj u knjizi imaju prilozi posvećeni do sada uglavnom zanemarenim temama kojima se revalorizira period Drugog svjetskog rata (1941-1945) u Bosni i Hercegovini. Jedan od njih odnosi se na tragičnu sudbinu Bošnjaka (muslimana) koji su od 1941. godine u istočnim predjelima naše zemlje bili izloženi teroru četnika i tzv. ustanika. Kurt prati njihov egzodus prema Mostaru, te nam faktički otkriva zaboravljene humanitarne akcije kojima su Mostarci zbrinjavali te stradale ljude. Zapravo, u vezi s tim, vrijedni autor ovog rukopisa nadoknađuje propuste dosadašnje historiografije, što, pored ostalog, rezultira i spiskom osoba koje su tokom Drugog svjetskog rata u Mostaru (i okolini) u svoje porodice primili ratnu siročad — male muhadžire. Također, pažnja je posvećena likvidacijama i deportacijama mostarskih Srba, koje su istovremeno sprovođene od strane režima Nezavisne države Hrvatske. Bez sumnje, Kurt objektivno sagledava ulogu tadašnje bošnjačke elite u Mostaru. Vrijedno je i istaći da on prvi daje prikaz šikaniranja imućnijih Mostaraca (Bošnjaka) koje u neposrednom poratnom periodu organizira novouspostavljena socijalistička vlast.

Kurt zaključuje da su ti ugledni ljudi nepravedno proglašavani reakcionarnim i nenarodnim elementom, te da je njihov jedini grijeh bio što nisu aktivno stali na stranu partizanskog pokreta.

Kurtov pionirski prilog je i o savezničkom bombardovanju Mostara tokom Drugog svjetskog rata. Na osnovu dokumenata iz arhive američkih zračnih snaga, vrlo precizno je rekonstruiran najžešći napad iz januara 1944. godine, te tragičan pad aviona na mostarsku četvrt Panjevina u aprilu iste godine. Što je najbitnije, Kurt u opsegu od 85 % uspijeva identificirati civilne žrtve stradale od posljedica spomenutog djelovanja savezničke avijacije nad Mostarom. Kurt marljivo popunjava mozaik društvenog života Mostara za vrijeme fašističke okupacije. Istraživanjem i kompariranjem arhivalija identificira poginule i ubijene stanovnike Carine u Drugom svjetskom ratu. Po istom principu, korigujući postojeće podatke, pristupa i događajima koji su nagovijestili, te obilježili vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu i Mostar (1992-1995). Tako nastaje spisak poginulih pripadnika Armije BiH i MUP-a BiH sa Carine, spisak civilnih žrtava (koje su u vrijeme pogibije živjele na Carini), spisak ljudi sa Carine koji su bili zatočeni u logorima Hrvatskog vijeća obrane itd. Kurt pedantno predstavlja impresivnu ulogu Ratne bolnice (u Higijenskom zavodu) i njenog osoblja tokom bjesomučnih napada Hrvatskog vijeća obrane i Hrvatske vojske na Mostar tokom 1993. i 1994. godine.

U posljednjem poglavlju knjige ukazuje se na socijalističku urbanizaciju koja je podrazumijevala potpunu demahalizaciju Mostara. U biti, pod parolom modernizacije, Mostar je u to vrijeme ostajao bez kulturnog naslijeđa iz osmanskog perioda koje bi u svakoj uljuđenoj državi moralo biti zaštićeno. Posljedice te „planske gradnje i razgradnje" predvođene uglavnom nekompetentnim i zlonamjernim kadrovima, Kurt detektira na području Carine. Na originalan način posvetio se i stanovnicima te četvrti od 1935. do 1995. godine. Riječ je o preko 500 porodica koje su živjele u 342 kuće. Bez velikog entuzijazma i terenskog prikupljanja informacija nije bilo moguće realizirati ni taj istraživački zadatak. Tako su dodatno rasvijetljene socijalne, ekonomske, demografske, prosvjetne, kulturološke i druge mijene u mostarskoj četvrti Carina kroz bremenite decenije XX stoljeća. To je čitava jedna historija, koja ipak sugerira da je višestoljetni duh i civilizacijski pečat jedne mahale nemoguće uništiti.

Na osnovu navedenog, mišljenja sam da rukopis Ahmeta Kurta pod naslovom *Mahala Carina u Mostaru - historija i razvoj grada* predstavlja

značajan doprinos u proučavanju naše historije, te prema tome Izdavaču sa zadovoljstvom preporučujem da isti prihvati i štampa kao knjigu.

Mostar, 17. novembar 2020. godine

Vanr. prof. dr. sc. Nedim Tuno, dipl. inž. geod.
Građevinski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Patriotske lige 30, 71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Rukopis knjige *Mahala Carina u Mostaru – historija i razvoj grada* autora Ahmeta Kurta jedinstveno je djelo u čijem se fokusu nalazi historijsko-geografska perspektiva grada Mostara. Obzirom da se autor u velikoj mjeri bavio interpretacijom historijsko-geografskog sadržaja karata kao izvora za proučavanje promjena i procesa u prostoru, ova recenzija se odnosi upravo na taj dio knjige. Treba istaći da se u ovoj knjizi prvi put donosi opsežna obrada različitih kartografskih dokumenata mostarskog područja, čiji je sadržaj adekvatno objašnjen i stavljen u historijski kontekst. Autor je veliku pažnju poklonio prikupljanju izvorne arhivske građe, koja se čuva u domaćim i stranim arhivskim i muzejskim ustanovama. U velikoj količini arhivske građe koja je poslužila za nastanak ove knjige, posebno je važno prvorazredno arhivsko gradivo iz Austrijskog državnog arhiva u Beču, a koje se odnosi na originalne kartografske i katastarske dokumente prvog sistematskog geodetskog premjera Bosne i Hercegovine. Obzirom da je na tim dokumentima zabilježena specifična historija, kroz njihovo objavljivanje i tumačenje, u velikoj su mjeri unaprijeđene dosadašnje spoznaje o prostornom razvoju Mostara. Proučavanju i analizi podataka utemeljenih na rezultatima prvog sistematskog geodetskog i katastarskog premjera Bosne i Hercegovine, provedenog krajem XIX stoljeća (danas se najčešće koristi izraz stari ili austrougarski premjer), poklanjano je do sada izuzetno malo pažnje, te ovaj premjer i dalje predstavlja naučno slabo obrađenu temu, općenito malo poznatu široj javnosti. U ovoj knjizi je jasno pokazano da planovi i drugi grafički krupnorazmjerni prikazi Mostara nisu samo podloge izrađene u svrhe oporezivanja zemljišta, evidencije nekretnina, projektovanja i sl., već predstavljaju prvorazredno kulturno-historijsko blago, obzirom da u određenim vremenskim periodima njihove izrade registruju stanje određene teritorije, pa svojom komparativnošću služe kao vrijedni dokumenti u današnjem naučnom radu. Katastarska i druga geodetska dokumentacija predstavlja vjerodostojan izvor podataka o prostornim i vlasničkim odnosima na tlu naše države, a sadrži i dragocjene geodetsko-tehničke

i kulturno-historijske pojedinosti koje jasno svjedoče o našoj prošlosti. Neprocjenjivi prostorni podaci sadržani na planovima i kartama predstavljaju rezultat mukotrpnog rada niza generacija geodetskih i topografskih stručnjaka.

Razmatrajući prostorne aspekte historije Mostara, niti jedno do sada objavljeno djelo ne pruža toliko podataka kao ova knjiga, u velikom dijelu oslonjena na geodetske izvore koji su precizno bilježili sve promjene u urbanom tkivu grada tokom njegove bogate historije. Objavljivanjem ovog djela u velikoj će se mjeri doprinijeti novim spoznajama o historiji grada Mostara i uslovima njegovog razvoja, jer je autor na originalan način pomoću geodetsko-katastarske dokumentacije ispričao historiju tog grada. Autor je kroz sveobuhvatnu analizu prikupljenih katastarskih i topografskih planova i karata dao odgovore na mnoga pitanja iz domena dinamičke kategorije obrađenog prostora, dajući pri tome i veliki doprinos proučavanju veoma bogate, ali još uvijek nedovoljno istražene bosanskohercegovačke kartografske baštine. Jasno je pokazao koliko su kartografski izvori bitni za proučavanje veze između historije i geografskog prostora u kojem se ona odigrava. Nesumnjivo je da će ova knjiga skrenuti pažnju naučne i stručne javnosti na važnost kartografske građe i ostale geodetske dokumentacije kao izvora za bosanskohercegovačku historiju i dati poticaj drugim istraživačima da planove i karte, kao prvorazredne i nenadomjestive dokaze, upotrijebe u proučavanju historijskih, privrednih, društvenih i urbanih prilika u našoj zemlji.

Na temelju izloženog, sa zadovoljstvom predlažem Izdavaču da se rukopis *Mahala Carina u Mostaru – historija i razvoj grada* autora Ahmeta Kurta prihvati i objavi kao knjiga.

Sarajevo, 4. 1. 2021. godine

Pošto se u više poglavlja knjige analizira značaj carinskih vakufa u procesu urbanizacije Mostara i način njihovog upravljanja u različitim državnim okvirima, osvrt na predmetne tekstove dao je Azem Feriz, rukovodilac Centra za istraživanje pri Medžlisu Islamske zajednice u Mostaru koja vodi računa o vakufskim dobrima.

Azem Feriz
Medžlis Islamske zajednice Mostar
Centar za istraživanje islamske kulture i tradicije

Knjiga Mahala *Carina u Mostaru - historija i razvoj grada* autora Ahmeta Kurta jedna je od onih koje treba imati pri ruci. Ona je sjajan vodič za istraživače mostarske prošlosti i sadašnjosti koje zanima historija, etnologija, sociologija naselja, genealogija, arhitektura, estetika i još mnogo toga.

Već nakon prvih stranica rukopisa čitalac uviđa da je Ahmet Kurt majstor linija, kako onih koje povezuju porodice i njihove rodoslove, tako i onih geometrijskih, vidljivih i nevidljivih. Linije kojima na mapama opisuje i opasuje ulice, sokake, hareme ili vakufe, precizne su u milimetar i ne ostavljaju prostora za zrno sumnje. Njima se povezuju godine, stoljeća i čitave epohe. Kurtov stil pisanja vrlo je vješt i jednostavan, što često nije slučaj s knjigama slične tematike.

Ova knjiga predstavlja pravi izvor informacija za one koji se bave istraživanjem porijekla svojih porodica i životima svojih predaka. Autor odaje poštovanje svakom čovjeku i svakoj porodici o kojoj govori pa će njegovu knjigu svaki stanovnik ove lijepe mahale s ponosom moći držati na istaknutom mjestu u svojoj kući. Doprinos Mostara ukupnom bošnjačkom biću je nemjerljiv. Satima bismo mogli nabrajati alime, političke ličnosti, zanatlije, pjesnike, pisce i umjetnike koji su rođeni ili djelovali u ovom gradu.

Ono što, ipak, smatram najvrednijim jeste atmosfera prošlih vremena koju osjećamo pri čitanju knjige *Mahala Carina u Mostaru – historija i razvoj grada*. Vidimo vojne posadnike na mostarskoj tvrđavi koji govore svoja imena popisivaču, zatim djecu sa fesovima na glavama kako trče niz sokak ili umornog sina koji zida kuću uz očevu pri vrhu sokaka, vidimo starca koji ostavlja bratu brigu o vakufu, vidimo kako komšiluk izlazi na sokak i dočekuje izbjeglice, jutarnju ljetnu vrevu, podnevna

hladovanja, duga zimska sijela. Nazire se poseban duh jedne mahale koji oplemenjuje čitavi grad.

Kurt piše o lijepim i manje lijepim događajima – bijedi, ratovima, stradanju, ali njegova knjiga nije tužna. Osjeti se i onaj prepoznatljivi mediteranski duh Mostara. Njegova čaršija i sokaci podsjećaju na ulice sicilijanskih gradova iz filmova Giuseppea Tornatorea, gdje se svi međusobno poznaju, gdje se čitave porodice okupljaju na zajedničkom ručku ili večeri.

Mostarske mahale imaju specifičan osmanski pečat koji prepoznajemo čitajući ovu knjigu. Džamija je centar mahale, a na mostarskoj Carini ih je bilo pet. U tim džamijama (i mektebima) prva su slova naučili neki budući veliki alimi. Ispred tih džamija sklapani su dogovori carinskih prvaka o tome kako odgovoriti na važne historijske trenutke.

Čitanjem Kurtove knjige gotovo da osjetimo miris jasmina, ruže, šeboja iz carinskih avlija, kao da čujemo huk Neretve i škripu čekrka kojim se iz nje izvlači voda, kao da dodirujemo halku sa teških drvenih avlijskih vrata. Gotovo da vidimo trešnje, mušmule, smokve, šipke, kaldrmu, pendžere, šadrvane... Ipak, pored tih nesvakidašnjih ljepota, svaku mahalu najviše krase njeni stanovnici čiju nam višestoljetnu historiju uz naučnu utemeljenost donosi autor.

Poznato je kolika je uloga vakufa u kulturi i razvoju bosanskohercegovačkih gradova. Autor nas na vrlo detaljan način upoznaje sa carinskim vakufima, vrijednostima vakufske imovine, te sa brojnim nasrtajima i uzurpacijama kojima je ona bila izložena tokom bremenitih decenija prošlog stoljeća.

Nadamo se da će sadašnja omladina sa Carine, a i buduće generacije, krenuti stopama svojih slavnih predaka. Možda ih dostignu i prestignu u dobru. Ova knjiga ih sigurno može motivirati za taj poduhvat. Ahmet Kurt je ovom knjigom sačuvao od zaborava dobar dio kolektivne prošlosti svih stanovnika Mostara.

Mostar, 5. januar 2021.

Izvori i literatura

Svjedočenja i intervjui:

Pisane zabilješke rađene u toku intervjua s licima navedenim na početku knjige, kao i s drugim osobama, koji su obavljeni u toku 2017, 2018, 2019. i 2020 godine, su u posjedu autora.

Časopisi i novine:

Behar, časopis, brojevi od 1900. do 1926. godine.

Biser, časopis, brojevi od 1912. do 1918. godine.

Bošnjak, brojevi od 1894. do 1918. godine.

Hercegovina, časopis, Arhiv i Muzej Hercegovine, Mostar, brojevi 1-18, od 1981. do 2019. godine.

Gajret, časopis, brojevi od 1918. do 1941. godine.

Musavat, časopis, brojevi od 1907. do 1911. godine.

Nada, časopis, brojevi od 1895. do 1903. godine.

Naše starine, Zavod za zaštiti spomenika, brojevi I do X, od 1953. do 1965. godine.

Narodna Uzdanica, brojevi od 1933. do 1945. godine.

Novi Behar, časopis, brojevi od 1927. do 1944. godine.

Osvit, novine, brojevi od 1942. do 1944. godine.

Sarajevski list, novine, brojevi od 1881. do 1918. godine.

Zora, časopis, Mostar, brojevi od 1896. do 1901. godine.

Arhivska građa:

Arhiv Bosne i Hercegovine – Sarajevo

Arhiv matičnog ureda Franjevačkog samostana u Mostaru

Arhiv Saveza boraca Oslobodilačkog rata opštine Mostar – spisak poginulih u ratu 1941–1945.

Arhiv Šerijatskog suda Mostar, HNK/Ž Mostar

Arhiv Vakufskog mearifskog povjerenstva 1892–1942, HNK/Ž, Mostar

Browse Military Records by War, https://www.fold3.com

Federalna uprava za geodetske i imovinsko pravne poslove – Sarajevo

Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo

Katastarska uprava opštine Mostar

National Archives, Washington

Österreichisches Staatsarchiv Abteilung Kriegsarchiv – Wien

Web arhive i historijska memorijalna građa:

15th Air Force http://www.15thaf.org/

2. BG: http://www.2ndbombgroup.org/

301. BG: http://www.301bg.com/WWII_Missions.cfm

449th bomb group https://449th.com/

450th bomb group http://www.450thbg.com/real/index.shtml

459. BG: http://www.459bg.org/WWII_Missions.cfm

461.BG: http://www.15thaf.org/49th_BW/461st_BG/Missions/Missions.hm

463. BG: http://www.463rd.org/mission.htm

464. BG: http://464thbombgroup.com/

483. BG: https://483rdbombgroup.org/

484. BG: http://www.484th.org/

485. BG: http://www.485thbg.org/

97. BG: http://www.15thaf.org/5th_BW/97th_BG/97th_BG.html

99. BG: https://www.99bombgroup.org

American Air Museum http://www.americanairmuseum.com

Accident report http://www.accident report.com/index.html

Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, Alabama http://www.au.af.mil/au/afhra/,

Air Force History Index http://airforcehistoryindex.org

Australian War Memorial http://www.awm.gov.au

Aviation Archaeological Investigation and Research https://www.aviationarchaeology.com

Cidom.org, web biblioteka i foto arhiva, Mostar

Findagrave findgrave.com

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Hag, https://www.icty.org/

National Archives, Richmond http://www.nationalarchives.gov.uk/help with your research/start here/

Spisak žrtava Drugog svjetskog rata objavljen od strane Muzeja iz Beograda https://drive.google.com/file/d/0B3ma9plMXxAEMWgxTWZkVFdkNTQ/view

Ustaško Domobranski dokumenti u PDF formatu

http://www.znaci.net/zb/4_5_35_2.pdf
http://www.znaci.net/zb/4_5_29_2.pdf
http://www.znaci.net/zb/4_5_36_2.pdf

Vazdušna bombardovanje Jugoslavije u Drugom svetskom ratu https://www.mycity military.com/Drugi svetski rat

Znaci.net, dokumenti i knjige o drugom svjetskom ratu na teritoriji Jugoslavije i povezanim zbivanjima. http://www.znaci.net

Stručni radovi:

1. Begić, Mustafa, *110 godina katastra zemljišta Bosne i Hercegovine*, Geodetski glasnik, 32, str. 10–20, Sarajevo, 1998.
2. Bejtić, Alija, *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, Prilozi za orijentalnu filologiju, broj 2-4, 1952, Sarajevo
3. Čaušević, Dženana: *Pravno politički razvitak Bosne i Hercegovine. Sa komentarima*, Magistrat, Sarajevo, 2005.
4. Efendić, Semiz, Dženana, *Srpska agrarna reforma i kolonizacija 1918. godine*, Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar.
5. Hasandedić, Hivzija, Muslimanska društva u Mostaru, Islamska misao, Sarajevo, 1989, br. XI, 125
6. Kapidžić, Hamdija; Kreševljaković, Hamdija, Stari hercegovački gradovi, Naše starine, Zavod za zaštitu spomenika, Sarajevo, br. 2, 1954.
7. Kreševljaković, Hamdija, Esnafi i obrti u BiH (1463–1878). Mostar, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb, 1951, br. 35, str. 61–138.
8. Mujić, Muhamed, *Pitanje nastanka stare pravoslavne crkve u Mostaru 1833*, Prilozi za orijentalnu filologiju, broj 26, 1976.
9. Puljić, Borislav i Karač, Zlatko, *Fortifikacijski sustav u urbanoj strukturi Mostara tijekom razdoblja osmanske uprave*, Časopis Prostor, Zagreb, br. 22, 2014.
10. Puljić, Borislav, *Mahale grada Mostara*, znanstveni članak 19 [2011] 1 [41], Prostor, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, 2011.
11. Smajić, Ramiza, *Migracijski tokovi, društveno političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683–1718.)* doktorski rad, Zagreb, 2019.
12. Stanić, Radomir, *Stari srpski nadgrobni spomenici u Mostaru,* četiri članka, *Hercegovina časopis, brojevi 1-4, 1981–1984.*
13. Taslidža, Faruk, *O ratnim stradanjima hercegovačkih muslimana (Bošnjaka) u XVII stoljeću*, Zbornik radova, dani mevluda i zikra, br. 3. godina 3, Muftijstvo mostarsko, 2019.
14. Taslidža, Faruk, *Prilog proučavanju društvenoekonomskih prilika u Hercegovačkom sandžaku u prvim decenijama XVII stoljeća*, časopis Hercegovina, broj 18, 2019.
15. Taslidža, Faruk, Trgovina Hercegovačkog sandžaka u prvim decenijama XVII stoljeća, Prilozi, 40, Sarajevo, 2011, str. 56. UDK 339.1 (497.6 Hercegovina) "16"
16. Topoljak, Jusuf, i drugi, *Analiza vanjskih elemenata katastarskih planova stare izmjere BiH,* Geodetski list, 71 (94) (2017), 1, Sarajevo
17. Zadro, Sanja, *Mostarska arhitektura od 1850. do Drugoga svjetskog rata*, doktorski rad Sveučilište u Zagrebu, 2017.

Knjige:

1. Aličić, S. Ahmed, *Opširni katatarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, Dobra knjiga Sarajevo, 2014.
2. Aličić, S. Ahmed, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar Mostar, 2008
3. Bjelokosić, Grčić, Luka, *Mostar nekad i sad*, Zvezda, Beograd, 1901.
4. Branković, Jasmin, *Mostar 1833–1918, Upravni i politički položaj grada,* University Press, Magistrat, Sarajevo, 2009.
5. Carter, Kit C. and Robert Mueller, *U.S. Army Air Forces in World War II Combat Chronology 1941–1945*.
6. Čar-Drnda, Hatidža, *Nastanak Mostara*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2014.
7. Čekić, Smail, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, MAG, Sarajevo, 1996.
8. Čokorilo, Prokopije, *Ljetopis Hercegovine 1831–1857. Ljetopisi*, Veselin Masleša, Sarajevo 1976.
9. Ćemalović, Enver, *Mostarski bataljon*, Skupština opštine Mostar, Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB-a Mostara, 1986.
10. Ćišić, Husein, *Mostar u Herceg-Bosni*, Preporod, gradski odbor u Mostaru, 1991.
11. Ćorović, Vladimir, *Bosna i Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1925.
12. Ćorović, Vladimir: *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, Izdanje Srpske pravoslavne opštine mostarske, Beograd, 1933.
13. Davis G. Richard, *Bombing the European Axis Powers A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939–1945*, knjiga sa tabelarnim prilozima i CD-rom, Air University Press Maxwell Air Force Base, Alabama April 2006.
14. Dedijer, Vladimir – Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941–1945*, Zbornik dokumenata i svjedočenja, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
15. Dedović, Salem, *Mostarski vakufi od 1931. do 2013*. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i drugi, Sarajevo-Mostar, 2019.
16. Đurđević, Martin, *Memoari sa Balkana (1858–1878),* Naklada samog pisca, Sarajevo, 1910.
17. Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo 1998.
18. Giljferding, Aleksandar, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji 1858*, Veselin Masleša, Sarajevo 1972.
19. Glavaš, fra Radoslav, *Spomenica pedesetogodišnjice Hercegovačke franjevačke provincije*, 1897.
20. Grabrijan, Dušan, *The Bosnian Oriental Architecture in Sarajevo with Special Reference to the Contemporary one*, DDU Univerzum, Ljubljana, 1984.

21. Griffith, Charles, *The quest Haywood Hansell and American strategic bombing in World War II*, Air University Press, Alabama 1999.
22. Hadžibegović, Ilijas, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2004.
23. Hadžibegović, Ilijas, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Svjetlost Sarajevo, 1980.
24. Handžić, Adem, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću*, Research Centre For Islamic, History, Art and Culture, lstanbul 1994.
25. Handžić, Mehmed, *Islamizacija Bosne i Hercegovine*, Islamska dionička štamparija, 1940.
26. Hasandedić, Hivzija, *Genealoška istraživanja / porijeklo i status, istaknuti pojedinci nekih bošnjačkih porodica*, Arhiv HNK/Ž Mostar, 2008.
27. Hasandedić, Hivzija, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar. 2000.
28. Hasandedić, Hivzija, *Muslimanska baština Bošnjaka II: Herceg Novi i okolina, Vrgorac i okolina, Imotska krajina, Makarsko primorje, Zapadna Hercegovina*, Islamski kulturni centar Mostar, 1999.
29. Hasandedić, Hivzija, *Muslimanska baština Bošnjaka u južnoj (srednjoj) Hercegovini*, Islamski kulturni centar Mostar, 1997.
30. Hasandedić, Hivzija, *Sidžil mostarskog kadije 1828–1842*, Muzej Hercegovine, Mostar, 2015.
31. Hasandedić, Hivzija, *Sidžil mostarskog kadije fragmenti iz 1044–1207. h. god / 1635–1793. godine* (regeste), Mostar, 2011.
32. Hasandedić, Hivzija, *Sidžil mostarskog kadije: fragmenti iz 1179–1182. h.g. / 1765–1769. g. (regesta),* Štamparija Mostar, 2014.
33. Hasandedić, Hivzija, *Sidžil nevesinjskog kadije, 1767–1775. godine* (regesta) Arhiv HNK/Ž, Mostar, 2009.
34. Hasandedić, Hivzija, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, 1980.
35. *Hercegovina u NOB-u*, zbornik radova, knjiga 1, Vojno delo, Beograd, 1961.
36. *Hercegovina u NOB-u, april 1941-juni 1942*, knjiga 2, Istorijski arhiv Hercegovine, Mostar, Vojno-izdavački i novinski centar, Beograd, 1986.
37. Hoare, Marko Attila, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Vrijeme, Zenica, 2019.
38. Hoare, Marko Attila, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and the Chetniks, 1941-1943*, London, Oxford University Press, 2006.
39. Hrabak, Bogumil, *Urbani, privredni i vojno-upravni razvoj Mostara 1450–1700*. Knjiga I, SANU, Beograd, 1995.
40. Humo, Avdo, *Moja generacija*, Vrijeme, Zenica, 2019.
41. Hurem, Rasim, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

42. Ivanišević, Risto, *Uspomene Riste Ivaniševića, Mostarca*, Časopis Brastvo br. XXVII, Beograd, 1934.
43. Kadić, Muhamed, *Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.
44. Kajan, Ibrahim, *Historija grijeha i nasilja*, IC Štamparija Mostar, 2019.
45. Kajan, Ibrahim, *Mujaga Komadina*, Dobra knjiga Sarajevo 2017.
46. Kajmović, Sejfo, *Mostarska ulema*, IKC Mostar, 2017.
47. Kamberović, Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Sarajevo: Institut za istoriju, 2003.
48. Kamberović, Husnija, *Džemal Bijedić, politička biografija*, Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest, drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2017.
49. Karakaš, Obradov Marica, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
50. Konjhodžić, Mahmud, *Mostarke*, Opštinski odbor Saveza udruženja boraca NOR Mostar, 1981.
51. Kreševljaković, Hamdija, *Izabrana djela I,* Veselin Masleša, Sarajevo, 1991.
52. Kreševljaković, Hamdija, *Izabrana djela II*, Esnafi i obrti, Veselin Masleša, 1991.
53. Kurto, Nedžad, *Arhitektura Bosne i Hercegovine, razvoj bosanskog stila,* Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1998.
54. Mandić, Dominik, *Bosna i Hercegovina, svezak III, Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Ziral, Toronto-Zürich-Roma-Chicago, 1982.
55. Miletić, Karlo Drago, *Mostar – Srednja ulica*, Martino, Mostar 2007.
56. Mujić, A. Muhamed, *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Prva književna komuna Mostar, 1987.
57. Nametak, Alija, *Islamski kulturni spomenici turskog perioda u Bosni i Hercegovini*, Državna štamparija u Sarajevu, 1939.
58. Nametak, Alija, *Sarajevske uspomene*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1997.
59. Nikić, Andrija: *Regesta Franjevačkog arhiva u Mostaru: 1446–1862*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 1984.
60. Pamučina, Joanikije, *Ljetopisi, Život Ali paše Rizvanbegovića Stočevića,* Veselin Masleša, 1976,
61. Pašić, Amir, *Arhitektura Bosne i Hercegovine, Osmanski period (1463–1878)* Urbano okruženje, 1991.
62. Pašić, Amir, *Prilog proučavanja islamskog stambenog graditeljstva u Jugoslaviji na primjeru Mostara*, Arhitektonski fakultet Zagreb, doktorska disertacija, 1989.

63. Pašić, Amir; Riđanović, Midhat, *Islamic Architecture in Bosnia and Herzegovina*, Research Centre for Islamic History, Art and Culture, Istambul, 1994.
64. Peez, Carl, *Mostar i njegova kultura: slika jednog grada u Hercegovini, 1891*. Prevod sa njemačkog Miroslav Loose 1946. i 1951. Crkva na kamenu, 2002.
65. Radušić, Edin, *Dvije Bosne: Britanske putopisne i konzularne slike Bosne i Hercegovine, njenog stanovništva i međusobnih odnosa*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2019.
66. Skarić, Vladislav, *Izabrana djela*, knjiga I, 1937, Kulturno nasljeđe, Sarajevo.
67. Škiljan, Filip, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Srpsko narodno vijeće, Zagreb, 2014.
68. Tomašević, Jozo, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979.
69. Tonnell, W Brian, *Will the bomber always get through?* The Air Force and its reliance on technology, School of advanced airpower studies, Air University Maxwell Air Force base, Alabama, 2002.
70. Tromp, Nevenka, *Smrt u Hagu, Nezavršeno suđenje Slobodanu Miloševiću*, University Press – izdanja Magistrat, Sarajevo, 2019.

Fotografije, karte i crteži:

Autor ili vlasnik slike	Broj
Ahmet Kurt	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 50, 62, 70, 78, 80, 81, 82, 83, 88, 88a, 90, 91, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 108, 113, 114, 115, 116, 118, 123, 124, 125
CIDOM, nepoznati autor	13, 15, 18, 75.
Franc Laforest	12, 43
Arhiv HNK/Ž, Mostar	23, 51, 52, 58, 66, 73, 74, 110, 121
Katastar Mostar	28
Album porodice Haldun Hrvić	46, 47
Album porodice Džemil Kurt	53
Album porodice Rajković	54
Album porodice Ribica	55
Osvit	56
Goran Džabić	57, 64a, 80a
Arhiv USAF, Browse Military Records by War	59, 60, 63, 65, 68
Album porodice Kruškonja	61
Goran Sudar, crteži	64, 72
Album porodice Handać	67, 120, 122
Album porodice Lalić	69
Dutka Zilić	71
Album porodice Dervišević/Hadžić	76
Laurent van Der Stockt	77
Nepoznati autor	79
Arhiv porodice Pejdo	84
Album porodice Silić	85, 86, 87
Album porodice Ahmeta Kajana	87a
Album porodice Kurt	89, 119
Album porodice Jakupović	92
Album porodice Drljević	94, 105
Album porodice Hazirović	97
Album porodice Maslo	102
Arhiv porodice Milićević	109
Album porodice Suljić	111
Album porodice Humo	112
Album porodice Muftić/Dvizac	117

Indeks imena

A

Abaza, porodica 465
Abaza, Ibrahim sin Dervišov 79
Abaza, Mehmed 159
Abaza, Mirso 397
Abaza, Omer sin Mehmedov 79
Abdi-baša, sin Abdulahov 76
Abdić, Mehmed 159
Abdulah, halifa 100
Abdulah, kovač 65
Abdulmumin, baša 77
Abdulvahid 74
Adair, Jey 262
Ademović, dr. Ismet 321
Adžović, Ruždija 199
Afić, Paši 159
Aganović, Meho 403
Agić, Ejub 447
Agić, Nerkez 447
Agić, Nijaz 447
Agić, Salih 243
Ahmed, čelebija 74
Ahmed ef. 100
Ahmed ef, kadija Taslidže (Pljevalja) 76
Ahmed, imam 94
Ahmed, kajim mesdžida tvrđave Mostar 66
Ahmed, kazaz 74
Ahmed, kovač 64
Ahmed, krojač 64
Ahmed, posadnik tvrđave 32, 33
Ahmed, sin Ferhatov 100, 106
Ahmed, sin Hasana, hambarija tvrđave 66
Ahmed, sin Huseinov 65
Ahmed, sin Mahmuda, posadnik tvrđave 66
Ahmed, sin Mustafin 64
Ahmed, sin Mustafin, dizdar tvrđave 66
Aiša, kći Memije 75
Aiša, kći sultana Bajazida II 35
Akšamuša, Stana 186
Alagić, porodica 345, 427
Alajbegović, Abdulhamid ef. 159
Alajbegović, Ahmed 159
Alajbegović, (Ahmet) Mulla 259
Alajbegović, Aiša rođ. Kazazić 418
Alajbegović, Ajkuna 159
Alajbegović, Amaina 363
Alajbegović, Arifbeg 160
Alajbegović, Avdo 159
Alajbegović, Beg 350, 377
Alajbegović, Enver 363
Alajbegović, porodica 151, 153, 237, 363
Alajbegović, Fatima 267
Alajbegović, Fazlija 175, 418
Alajbegović, Fazlo 159
Alajbegović, Habiba 267
Alajbegović, hadži Hamid 159
Alajbegović, hadži Salih ef. 151
Alajbegović, hafiz Mustafa 159
Alajbegović, Hakija 267
Alajbegović, Jusuf 267
Alajbegović, (kći poginule Mulle) Munta 259
Alajbegović, Kemal 267
Alajbegović, Mehmed 267
Alajbegović, Mirzo 368, 433
Alajbegović, Muhamed 267
Alajbegović, Muhamed, zvani Beg, brijač na Carini 368, 375
Alajbegović, Muhamed-beg, gradonačelnik 136, 150, 159
Alajbegović, Mujesira 363
Alajbegović, Mulla 267
Alajbegović, Munib 159
Alajbegović, Munta 267
Alajbegović, Munteha 159
Alajbegović, Mustafa 159, 371
Alajbegović, Omer 368, 390, 436
Alajbegović, Osman 363
Alajbegović, Osman Šeha 342
Alajbegović, Remzija, Remzo 351, 368
Alajbegović, Safija rođ. Badžak 368, 390, 436
Alajbegović, Salih 112, 159, 160
Alajbegović, Tefida rođ. Šehušić 363
Alajbegović, (udova Mehmeda) Habiba 259
Alajbegović, Vahdeta 267
Alfonso V, kralj 25
Aličić, S. Ahmed 17, 19, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 57, 67, 91, 92, 96, 480
Aličušić, Ahmet 391
Aličušić, Bija 391
Alić, Enver 287, 383
Alić, Envera 287

Alić, porodica 381
Alić, Husein 287, 341, 381, 383
Alić, Nazifa 287
Alić, (Salko) Munta, rođ. Šantić 287, 381
Alić, Zejna-Jasna rođ. Huseljić 13, 287, 383
Alija, kovač 64
Alija, kožarski majstor 75
Alija, posadnik tvrđave 32, 66
Alija, sin Abdulaha, posadnik tvrđave 66
Alija, sin Abdulahov 64, 65
Alija sin Ahmeta, posadnik tvrđave 66
Alija sin Hercega, posadnik tvrđave 66
Alija, sin Kasimov 65
Alija, sin Mehmeda, posadnik tvrđave 66
Alija, sin Mehmedov 64
Alija, sin Mustafe 94
Alija, sin Mustafe, posadnik tvrđave 66
Alija, sin Radasov 67
Alikalfić, Ahmed 79
Alikalfić, Ahmet-aga 112, 165
Alikalfić, Ahmetaga 267
Alikalfić, (Ahmet) Mehmed 259
Alikalfić, Azra rođ. Trbonja 355
Alikalfić, Emina rođ. Humo 267
Alikalfić, porodica 240, 337
Alikalfić, Fazlija 281, 283
Alikalfić, Husein 371
Alikalfić, Ibrahim 160
Alikalfić, Mehmed 426
Alikalfić, Mehmed sin Ahmetage 267
Alikalfić, Mustafa, prof 216, 229, 243
Alikalfić, Semir 267, 439
Alikalfić, Mustafa 355
Ali-paša, brigadir 178
Ali-paša, Mehmed 150
Alunović, Dika 350
Alunović, Fehim Feha, bokser 350, 354
Alunović, Ibrahim 350
Alušević, Ismet 366
Anderson, Marion 262
Andričević, Nikola 94
Anđelić, Pavo 23, 24, 42, 63
Anđelija, kći Ristanova 77
Anka, iz Omiša 406
Antelj, Danica 397
Antelj, porodica 335
Antelj, Janko 390
Antelj, Jefto 415, 416
Antelj, Ljubica rođ. Ninković 163, 226, 288, 373
Antelj, Marica 390
Antelj, Milan 226, 373
Antelj, Milo 390
Antelj, Mira 226, 288, 374
Antelj, Radmila 415
Antelj, Ranko 415
Antelj, (Risto) Danica rođ. Hubana 415
Antelj, (Todor) Milan 287
Antelj, Verica 390
Antelj, Zdravko 226, 288, 374, 390
Antić, Č. 385
Arap, Abdulah 79
Arap, porodica 337
Arap, Mehmed Meho 331
Arap, Meho 397
Arapović, Dominik 432
Arapović, porodica 386
Arapović, Ferninand 445
Arapović, Mara 432, 445
Arapović, Mladen 445
Arapović, (Nikola) Rafo 259, 267
Arapović, Pero 445
Arapović, Štefica 432
Aremović, Risto 160
Armant, Nuraga 160
Arnautović, Merima 211
Arnautović, Omer 205, 211, 229, 373
Arnautović, Sejo 211
Arnautović, Zibija 211
Arpadžić, porodica 238, 337, 440
Arpadžić, Hasan ef. 243
Arpadžić, Muhamed 210, 243
Arpadžić, Mustajbeg 243
Arpadžić, Omer 441
Arpadžić, Salih ef. 243
Arpadžić, Sead 210
Arslanagić, Asaf 439
Aršinović, Enisa 321
Aršinović, Ibrahim 160
Aršinović, Junuz 160, 393
Aršinović, Smail, mujezin 101
Aršinović, Smajo 433
Ataturk, Mustafa Kemal-paša 424, 425
Atić, Enes 421
Atić, Lidija 421
Atić, Mehmed 421
Atić, Vesna 421
Atmadž, posadnik tvrđave 33
Avdić, Ahmet 204, 206, 361, 363
Avdić, Amira 361
Avdić, Ćamila 361
Avdić, Dika 288, 361, 363

Avdić, Enver, Habibin sin 447
Avdić, porodica 238
Avdić, Habiba Greta 447
Avdić, Halid 321
Avdić, Hamid 243
Avdić, Hana 206
Avdić, Hasan 243
Avdić, (Jusuf) Ahmet 288
Avdić, Mehmed Meho 361
Avdić, Mejra 361
Avdić, Samija 321
Avdo, sin Jusufov 83
Avdo, sin Sulejmanov 83

B

Babić, Buca 391
Babić, porodica 342
Babić, Milan 391
Babić, Mustafa 229
Babović, Džemal 443
Badžak, Alija 436
Badžak, porodica 344
Badžak, Hasan 221, 229
Badžak, Ibrahim 397
Badžak, Mustafa Mujo 436, 344
Badžak, Salih 160
Badžak, Zejna 266, 436
Bagdadi, Ismail-baša 73
Bagdadi, Mehmed 72, 74
Bahmanović, Alija 160
Bahtijarević, Hazer 391
Bajagić, kapetan 215
Bajat, porodica 152
Bajat, Lazar 160
Bajazid-hodža 58
Bajević, Bega rođ. Biberović 359, 360
Bajević, Dušan 359, 360
Bajezidagić, Derviš-paša 103, 129, 131
Bajezid, tabak 65
Bajgorić, Alija 440
Bajgorić, Avdija 221
Bajgorić, Fata 367
Bajgorić, Mustafa 229, 243
Bajgorić, Tofik 311
Bajović, Jovo 160
Bajraktarević, Olga 363
Bajraktarević, Risto 299
Bajraktarević, Savo 363
Bajramlija, sin Ahmeda, posadnik tvrđave 33
Bajramović, Ahmet 397
Bajramović, Almasa Masa 397
Bajramović, Džulba 397
Bajramović, Ema 397
Bajramović, porodica 220
Bajramović, Hatidža, udata Kajan 397
Bajramović, Ibrahim 367, 397
Bajramović, Kada rođ. Kapetanović 397
Bajramović, Nazifa 397
Bajramović, Osman 397
Bajramović, Salko 397
Bajramović, Zejna 397
Bajrović, Mahmutaga 243
Bajrović, Mustafa 411
Bakamović, Ahmet 236, 297, 404
Bakamović, Avdaga 151
Bakamović, Derviš 160
Bakamović, porodica 137, 208, 237
Bakamović, Fatima rođ. Ribica 404
Bakamović, Hasan aga 160
Bakamović, Ibrahim 160, 403
Bakamović, Salih-beg 236
Bakamović, Zijah 236, 403, 404, 417
Bakija, Arif, trgovac kožom 366
Bakija, Arif , (rođen 1943) 13, 317, 396, 406
Bakija, Arman 433
Bakija, Aziz 349, 366, 444
Bakija, Bajazit 366, 404, 406
Bakija, Biba rođ. Ćupina 403, 406
Bakija, Derviš 366
Bakija, Duda 366
Bakija, porodica 366, 406, 444
Bakija, Fata 366
Bakija, Fatima 356
Bakija, Hamo 366
Bakija, Hasan 366
Bakija, Ibrahim 317, 366
Bakija, Ija 366
Bakija, Kemal 306, 406
Bakija, lbraginica 229
Bakija, Međid Meda 349, 366
Bakija, Memnuna 366
Bakija, Mujo 360
Bakija, Razija 366
Bakija, Salko 366
Bakija, Saško Koka 317, 406
Bakija, Senada 444
Bakija, Senija 444
Bakija, Zehra rođ. Zvonić 360
Bakija, Zlata 444
Bakšić, Stojan 160
Bakula, fra Petar 178, 395
Balaban, Božo 382

Balić, Abdulah 102, 207, 229
Balić, A. Omer 150, 178
Balić, Avdaga 239
Balić, dr. Šefkija 200, 216, 229, 238, 239, 243
Balić, Emir sin Abdulahov 13, 207, 243
Balić, Fahrija 239
Balić, porodica 119, 238, 239
Balić, hadži Abdulah 243
Balić, Hilmija 221, 239, 243
Balić, Ibrahim 239
Balić, Mahmut 239
Balić, Mirza 221
Balić, Muhamed 239
Balić, Mustafa 229
Balić, Mustafa ef. 217
Balić, Omer 239
Balić, Safija 207
Balić, Salihaga 150
Balija, halvadžija 65
Balija, lenk (cotav) 64
Balija, sin Abdulahov 64, 65
Balija, sin Derviša 74
Balija, sin Ibrahimov 64
Balija, sin Jusufov 65
Balija, tabak 64, 65
Balorda, Dušan 369
Balorda, (Dušan) Vasilije Vasko 288
Balorda, porodica 167, 335, 337
Balorda, jeromonah Gavrilo 167
Balorda, Joka 288, 369
Balorda, Milojka-Mica 288, 369
Balorda, Mladen 167, 203, 286, 288, 289, 290, 337, 369, 370
Balorda, Radojka 288, 369
Balorda, Stojan 79, 369
Balorda, Vasko 369
Balorda, Vukan 167
Balta, porodica 143
Balta, Salih (1881) 160
Balta, Sulejman 440
Baljić, Salih (1941) 243
Bandžović, Safet 203, 211, 223, 239
Banić, Marija 160
Barbarez, Ljubomir 439
Barbarić, Žarko 407
Barnhill, Oscar 262
Basarić, (Milan) Jovan 259
Basnić, Alija 161
Basnić, Mehmed 161
Basnić, Salih 161
Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg 31
Bašić, Aljoša 439
Bašić, Džemal 430
Bašić, Esad 430
Bašić, Gordana 439
Bašić, Meva 430
Bašić, Osman 430
Bašić, Safet ef. 195, 197
Bašić, Sead 430
Bašić, Senad 430
Bašić, Suada 430
Batlak, Halil-aga 229
Batlak, Hamdija 221
Batlak, Majda 382
Batlak, Mustafa 431
Batlak, Osman 95
Batlak, Salih 229
Bauk, Hana rođ. Alajbegović 368
Bauk, Luka 368
Bauk, (Luka) Slobodan Dragan 13, 368
Bauk, Mirna 368
Baumgartner, Franz 154
Bečević, porodica 382, 447
Bečević, Salih 161, 229
Begić, Derviš 306
Begić, porodica 435
Begić, Fehmi Alija, kadija 76
Begić, Ibrahim 307
Begić, Mustafa 123, 125, 479
Begić, Salko 435
Begović, Đulsuma kći hodže Begovića 79
Begović, Hakija 229
Begović, (Hakija) Aiša 259
Begović, Husein ef. 161
Begović, Meaz 321
Behlilović, Ahmed 204
Behlilović, Enes 371
Behlilović, porodica 119, 143, 151, 237
Behlilović, Mujaga 112
Behlilović, Salih 161, 180
Behlilović, Salih aga 151
Behmen, Ahmet 447
Behmen, Alija 161, 373
Behmen, Hasan 342, 373
Behmen, Mehmed Meca 373
Behmen, Šefika rođ. Novo 373
Behram, Alija, novinar 321
Behram, Amira rođ. Humačkić 371
Behram, Aršlan 161
Behram, Duda 445
Behram, porodica 294
Behram, Hamid 383

Behram, Nerina 323
Behram, Osman 381
Behram, Safet 371
Behram, (Safet) Denijal 13, 371
Behram, Smail 161
Bejtić, Alija 21, 43, 51, 54, 72, 335, 479
Beklić (Beklija), Mustafa sin Alijin 80
Beklija, Biha 374
Beklija, Hakija 161, 374
Beklija, Hikmeta 374
Beklija, (Muharem-aga) Hakija 426
Beklija, Mustafa 161
Beklija, Mustafa sin Alije 374
Beklija, Salih 161, 374
Belicki, Toni 421
Belović, Anđelko 291
Belović, (Anđelko) Aleksandar Mišo 288
Belović, (Anđelko) Ljuba 288
Belović, (Anđelko) Milena 291
Belović, (Anđelko) Natalija 291
Belović, porodica 286, 335, 433
Belović, Goša 288, 291
Belović, Jovo 291
Belović, Nenad 433
Belović, (Pavle) Jovo 291
Belović, Rosa 291
Belović, (Stojan) Pavle 291
Belović, Vaso 435
Belović, Zora 433
Benca, Dunja 321
Berberović, Ćamka 208, 230
Berberović, porodica 345
Berberović, Mileva 359
Berberović, Momčilo 49
Berberović, Zora 359
Bermezid, sin Skenderov 65
Bešadir, sin Abdulahov 75
Bešir, posadnik tvrđave 66
Bešlić, Muhamed sin Ismailov 107
Bešo, porodica 382
Beštić, porodica 345
Bevanda, Anka 355, 356, 386
Bevanda, Božica rođ. Pandža 355
Bevanda, Miho 355
Biberović, Dilfera rođ. Žderić 359, 360
Biberović, Muharem 359, 360, 399
Bičakčija, Huso 102
Bijavica, porodica 337
Bijedić, Adila 442
Bijedić, Bajram-aga 273, 441, 442
Bijedić, Džemal 281, 283, 284, 335, 371, 441, 442
Bijedić, Dževahira 442
Bijedić, porodica 274, 337
Bijelić, Danica 370
Bijelić, Pero 370
Bilać, Spasoje 94
Bilanović, Danilo 47, 282, 336, 338
Bilanović, porodica 337
Bilger, Art 256
Bilić, Dimitrija 161
Bilić, porodica 152, 161
Bilkić, Salko 311
Birjukov, Biljana rođ. Ljoljić 357
Birjukov, Boris 295, 357
Bise, Fatima rođ. Tanović 421
Bisera, izbjeglica sa Pala 205
Bissell, Robert 271, 278
Biščević, Ahmed 76, 97, 162
Biščević, porodica 143, 151
Biščević, Hadže 162
Biščević, Smail aga 162
Biško, porodica 435
Bjelavac, Alija 430
Bjelavac, Azema rođ. Brković 430
Bjelavac, Enes 317
Bjelica, Alma 321
Bjelica, (Četko) Petar 291
Bjelica, Radojka 291
Bjelobrk, porodica 143, 147, 152, 335
Bjelobrk, Jefto 19, 148, 150, 161, 162, 336, 398, 399, 401
Bjelokosić Grčić, Luka 480
Blagajac, Abdurahman 229, 243
Blagajac, Džemal 243
Blagajac, porodica 238
Blagajac, Halil 229, 239, 243
Blanić, Miho (Mijo) 102, 162
Blažek, Johann 124
Blažević, (Mate) Stjepan 259
Boban, Mate 302
Bogić, Jelena 439
Bogut, Ivan 162
Bohn, Karl 124
Bojanić, porodica 345
Bojanić, Mijo 162
Bojčić, porodica 391
Bolfek, Toni 407
Bonča, porodica 345
Boras, Petar 377
Boren, Jr. Earl 262, 269

Borovinići 35
Borovinić, Sinan-paša 35, 450
Bostandžić, porodica 337
Bostandžić, Hamo 357
Bostandžić, Hatidža rođ. Ombašić 357, 375
Bostandžić, Ibrica, Perika 357, 375
Bostandžić, Muhamed 375
Boškailo, Mevlida rođ. Kruškonja 383
Bošković, porodica 345
Bošković, Ivo 359
Bošković, Mirko 359
Bošković, Vjeko 359
Bošnjak, Aleksandar 371, 375
Bošnjak, Aleksandar Aco 162
Bošnjak, Cvijeta 371
Bošnjak, Franjo 162
Bošnjak, Marko 162, 375
Bošnjak, Slavko 371
Bošnjak, Staka 375
Bošnjić, Hatidža rođ. Batlak 422
Božić, dr. Božidar 412
Božić, Ivan 412
Božić, Iva rođ. Brajković 406
Božić, Martin 412
Božidar, sin Radivoja 29, 463
Božović, Angelina 423
Božović, Mladen 423
Božović, Mladenka 423
Božović, Vasilija 423
Božović, Vojin 423
Brajković, Luka 406
Branković, Jasmin 48, 143, 161, 334, 351, 480
Bratić, Mirzo Kemo 311
Brekalo, Snježana 321
Brkan, Halil 321
Brkan, Hatidža 274
Brkan, Muhamed 274
Brkan, (Muhamed) Miralem 259, 274, 277
Brkić, Alaga 162
Brkić, Alija 415
Brkić, Esad 202, 281, 415
Brkić, porodica 151, 237, 267, 337
Brkić, Fatima 202
Brkić, Husein 162, 202, 415
Brkić, Husein ef. 112
Brkić, Muhamed 229
Brkić, Salih 163
Brkić, Sava 163
Brkljača, Seka 224
Brko, Hadžija 148, 163
Brković, Naza 430
Brković, Nazif 430
Broz, Josip Tito 269, 282, 408, 437
Bubalo, Borika 370
Bubalo, Omer 163
Bubaš, (Ivan) Ozrenko Zita 13
Bubić, Alija 163
Bubić, porodica 163, 337, 433
Bubić, Mehmed 163
Bubić, Muhamed 158, 163, 243
Bubić, Salih 163
Bubić, Saša 368
Buconjić, biskup 86
Budimlić, Đulba rođ. Đikić 396
Bukvić, (Tripo) Danilo 291
Bulevčić, Mustafa 80
Bulić, Savo 403
Buljević, Alija 287, 355, 380
Buljević, Ibrahim 163
Buljević, Mehmed 163
Buljević, Mehmed sin Salihov 83
Buljević, Orhan 355, 380
Buljević, Orhanija 355, 380
Buljević, Salih 287, 355, 380, 417
Buljko, Memiš aga 396
Buljubašić, Sakib 439
Buntić, Ljilja 439
Burić, (Ahmed) Mirso 259
Burić, Ahmed sin Jusufov 266
Burić, Đulba rođ. Rezagić 363
Burić, Emina kći Omera Karadže 259, 266
Burić, porodica 266, 381, 397, 407
Burić, Habib 380
Burić, Ismet 433
Burić, Jusuf 433
Burić, (Jusufa) Ahmed 259
Burić, (Meho) Salko Cakan 13
Burić, Mirso 266
Burić, Munib 380
Burić, Mustafa 307
Burić, Salko iz Sarajeva 363
Bušić, (Ivan) Franjo 259
Butković, Radin 25
Butts, Gordon 271, 275
Butum, hafiz Muhamed ef. gradonačelnik 238, 243
Buvadić, Sejdefa 321
Buzaljko, Nijaza 322

C

Cameron 255
Carter, C. Kit 252, 275, 480

Castellani, Vittorio 240
Cesar, Vlaho 94
Chapman, Graham 437
Ciano, grof 240
Cindrić, Ivan 351
Cipra, porodica 345
Cleese, John 437
Cokić, porodica 397
Crnogorac, Jefto 163
Curinaldi, dr. Bruno 105, 411
Cvetko, sin Vukašina 29, 463
Cvijetić, Sava 439
Cvita, kći Džamonje 21
Cvitanović, Nedeljko 310, 312

Č

Čabrilo, porodica 345
Čadra, (Abdulah) Fadila 259, 273, 277
Čadra, (Ahmet) Sevleta rođ. Krvavac 259, 273, 274, 277
Čadra, Emina 274
Čadra, porodica 273, 276, 278
Čadra, (Hasan) Ziba rođ. Dilić 259, 277
Čadra, Mejra 274, 276, 277
Čadra, Mubera 259, 274, 277
Čadra, Salih 274
Čadra, (Salih) Sead 13
Čadra, Ziba 273
Čadra, Zulfo 273
Čadra, (Zulfo) Faruk 259, 273, 276, 277
Čagalj, Salih 322
Čalija, Mihajlo 415
Čalija, Obren 415
Čalija, Sreten 415
Čamdžić, dr. Almira 321
Čampara, Amela 322
Čarapina, porodica 345
Čar-Drnda, Hatidža 24, 25, 26, 29, 31, 34, 35, 480
Čatović, Amir 303, 307
Čatović, Avdija Sir 312
Čaušević, Armenko Ćupo 430
Čaušević, Avdo 430
Čaušević, Dženana 479
Čaušević, Kimeta 95, 430
Čaušević, Ramiz 430
Čeho, Vedrana 323
Čejvan, Zejneba kći Salihova 83
Čekić, Smail 206, 215, 480
Čelar, Ahmet 243
Čelar, porodica 152
Čelar, Mustafa 163, 183
Čelar, Mustafa Hadži Ahmet 163
Čelar, Mustafa Hadži Mehmed 163
Čelar, Salih aga 151, 164
Čelebić, Devla, kći Salihage 426
Čelebić, Hasan 180, 426
Čelebić, (Hilmija) Najla 259
Čelebić, Husaga 180, 426
Čelebić, Ibrahim 180, 229, 426
Čelebić, Mehmed 180, 426
Čelebić, Muharem sin Davud-begov 443
Čelebić, Mustaj-beg 151
Čelebić, Salihaga 180
Čelebić, (Salko) Mehmed 259
Čelebi, Evlija 26, 38, 118, 121
Čelebija, Ismail 94
Čelebija, Mahmud 94
Čelik, Omer 80
Čeliković, Milena 421
Čeliković, Mišo 421
Čeliković, Zlatko 421
Čenan, Hadža 164
Čenan, Salko 164
Čendra, Ahmo 404
Čengić, Hajdar beg 168, 426
Čengić, Smail aga 168, 426
Čerić, Senad 321
Čerkez, Blaženka 424
Čerkez, Braco 424
Čerkez, Marija rođ. Lovrić 423
Čerkez, Zdravko 433
Čerkić, Fatima 390
Čerkić, Mehmed 229
Čerkić, Nusret Dajdži 390, 401
Čezić, porodica 220
Čihorić, Biljana 391
Čihorić, Risto 391
Čihorić, Sretenka 391
Čohadžić, Hazim 221
Čohadžić, (Husein) Dževad 259
Čokorilo, Aleksandar 432
Čokorilo, Anđelka 432
Čokorilo, Bogdan 432
Čokorilo, Damir 432
Čokorilo, Dejan 432
Čokorilo, Dijana 432
Čokorilo, Dominika 432
Čokorilo, Drago 342, 432
Čokorilo, porodica 152, 335
Čokorilo, Mirjana 432
Čokorilo, Miroslav 432, 433

Čokorilo, Mitar 431, 432
Čokorilo, Momir 432
Čokorilo Pero (1881) 165
Čokorilo, Petar 93, 431, 432
Čokorilo, Prokopije 21, 165, 187, 431, 480
Čokorilo, Radmila 432
Čokorilo, Savka rođ. Jovičić 431, 432
Čokorilo Simo (1881) 165
Čokorilo, Smilja 431
Čokorilo, Vaso 432
Čokorilo, Vera 432
Čolaković, mujezin (1904) 100
Čolaković, Bešir ef. 191
Čolaković, porodica 381, 444
Čolaković, Halil 80, 381
Čolaković, Meho 49
Čolaković, Rodoljub 196, 223
Čolić, porodica 152, 345
Čolić, Gjorgjo (Đorđe) 164
Čolić, Todor 164
Čolović, porodica 345
Čopelj, Hata 312
Čopelj, Ibrahim 164
Čorbadžić, Šefik 322, 369
Čorda, porodica 238
Čorda Halil 229
Čorda, Ibrahim sin Memišagin 243
Čorda, Ibrahim sin Omeragin 243
Čorda, Muhamed 243
Čorda, Šerif 221, 229
Čorić, dr. Višnja 321
Čorić, porodica 345
Čorlija, Anđa 226, 295, 377
Čorlija, Blaženka 226, 295, 377
Čorlija, porodica 377
Čorlija, Mitar 226, 295, 377
Čorlija, Neđo 226, 295, 377
Čorluka, porodica 345
Čorluka, Mihajlo 312
Čučak, Džemal 399
Čučak, Ulfeta 399
Čučo, hadži Husein 76
Čuljak, Ante 349
Čuljak, porodica 377
Čuljak, Nađa, rođ. Nožić 378
Čuljak, Žarko 378
Čurčić, Alija, kadija 76
Čusto, Šaćir, prodavač 108, 363
Čustović, (Mustafa) Fadil 259
Čustović, Omer 164
Čuturić, porodica 345

Ć

Ćatić, Ahmed ef. 80
Ćatić, Ahmet 210
Ćatić, (Ahmet) Goran 13, 210
Ćatić, Ahmet sin Muhameda 411
Ćatić, Amra 210
Ćatić, Bisera 210
Ćatić, Dudija 209, 210, 229
Ćatić, Emina 210
Ćatić, Hivzo 210
Ćatić, Ibrahim 80, 210
Ćatić, Mugdim 210
Ćatić, Muhamed 229
Ćatić, Murtefika, rođ. Kebo 411
Ćatić, Nezir 412
Ćatić, Sulejman 442
Ćatović, porodica 220
Ćehajić, Abdulah-beg 163, 238
Ćehajić, porodica 147, 151, 152, 237
Ćehajić, Hasan-beg 153, 163
Ćehajić, Hatidža 435
Ćehajić, Husein 231
Ćehajić, Ibrahim 435
Ćehajić, Mahmut Batan 447
Ćehajić, Mustafa 435
Ćehajić, Namik 435
Ćehajić, Samir 312, 435
Ćehajić, Teufik-beg 163, 238
Ćehajić, Vahid 435
Ćeho, Slobodan 307
Ćejvan, Ćehaja 57, 59
Ćemalović, Aga 151
Ćemalović, Alka 164
Ćemalović, Enver 281, 284, 480
Ćemalović, porodica 151, 153, 240, 337
Ćemalović, hadži hafiz Muhamed 164
Ćemalović, Mehmed 229
Ćemalović, Muhamed aga 151, 164
Ćemalović, Muhamedaga 243
Ćemalović, Mujaga 229
Ćemalović, Mustafa 165
Ćemalović, Salih-aga 229, 243
Ćemalović, (Salih) Munta 259
Ćemalović, Smail-aga sin Muhamed-age, gradonačelnik 203, 239, 243, 265, 267
Ćenan, Ahmed 165
Ćenan, hadži Abdulah ef. 100
Ćenan, Muhamed ef. 164
Ćenanović, Omer baša 77
Ćesić, Suada 207

Ćiber, Aiša 221
Ćiber, Omer-Beg 236
Ćimeraga, Memešaga 165
Ćirković, Sima 30
Ćisić, Salih-aga 229
Ćišić, Ale 143
Ćišić, dr. Ibro 322
Ćišić, porodica 44, 112, 337
Ćišić, Enver, Brko 423
Ćišić, Husein, Husaga 38, 99, 112, 121, 137, 203, 236, 416, 480
Ćišić, šejh hadži Mahmud ef. 112
Ćišić, Husein, mašinovođa 297, 342, 407
Ćišić, (Husein) Nazif 13, 401, 407
Ćišić, Ismet 439
Ćišić, Matilda 423
Ćišić, Osman 235
Ćišić, (Tchichitch), Mehmed, konzul 416
Ćišić, Mustafa ef. muftija 165
Ćišić, Osman 49
Ćišić, Ramiz 317
Ćišić, Salko 243
Ćišić, Sulejman 229, 243, 439
Ćišić, Tidža rođ. Novo 359
Ćišić, Vahdet 359
Ćišić, Zineta rođ. Ramović 407
Ćolaković, Osman 231
Ćorić, porodica 345
Ćorić, Nefa 231
Ćorović, Perna 368
Ćorović, Vladimir 23, 25, 39, 70, 72, 155, 156, 160, 162, 165, 167, 172, 173, 177, 183, 184, 186, 189, 192, 480
Ćose, porodica 97
Ćose, Jahja-hodža 96, 98
Ćosić-Bukvin, Ivan 124
Ćosić, Miljenko 377
Ćosić, Mladen 377
Ćosić, Tomo 361, 377, 378
Ćosić, Vesna 377
Ćosović, Anka 294, 380
Ćosović, Goša 360
Ćosović, Jovanka 360
Ćosović, Lazar 294, 360, 380
Ćuk, porodica 152
Ćuk, Ilija 165
Ćuk, Ljubo 425
Ćuk, Mara 165
Ćuk, Mitra 165
Ćumurija, Ali beg 151
Ćumurija, Ismet 439
Ćumurija, Mehmed 165
Ćupina, Abida 207, 208, 406
Ćupina, Alaga 165, 207, 406
Ćupina, Đenka 406
Ćupina, porodica 345
Ćupina, Faruk 407
Ćupina, Fatima 406
Ćupina, Hamo 406
Ćupina, Ibrahim 165, 406, 407, 409
Ćupina, Ibrahim Bećar 371
Ćupina, Ismet 406
Ćupina, Izet 403
Ćupina, Meho 406
Ćupina, Merima kći Smaje, udata Maslo 14, 408
Ćupina, Miralem 307
Ćupina, Osman 165
Ćupina, Salih sin Alije 80, 407
Ćupina, Smajo 207, 229, 406, 407, 408
Ćupina, Suad 302, 407
Ćupina, Zehra 406
Ćupina, Zineta kći Smaje, udata Dizdar 13, 165, 207, 406
Ćurić, Abdulah 231
Ćurić, Ahmed 231
Ćurić, Alija 395
Ćurić, Almasa 312
Ćurić, Angelina 444
Ćurić, porodica 376
Ćurić, hadži Asimaga 231
Ćurić, Husein 165, 231
Ćurić, Ibrahim 165
Ćurić, Jakov 444
Ćurić, Mahmut 165
Ćurić, Mustafa 243
Ćurić, Omer 229
Ćurić, Salih 80, 395
Ćurić, Zoran 444

D

Dabić, porodica 345, 431
Dabić, Ilija 189, 431
Dabić, Ljuban 431
Dabić, Pavle 312, 431
Dabić, Slobodan-Bobo 431
Dabić, Vesna, udata Šunjić 431
Dabić, Vida 431
Dabić, Zora 431
Dadej, Leopold 124
Dadić, Aliaga ajan 78
Dadić, porodica 151, 419

Dadić, Mahmutaga 166
Dadić, Memišaga 112, 151
Dandić, Dika rođ. Džinović 380
Dandić, Salem 380
Dangubić, Nana 369
Dangubić, Vukašin 369
Dangubić, Željka 369
Danon, Albert 421
Danon, Dragica 421
Danon, porodica 273, 337, 345
Danon, Jože 369
Dapčević, Vlado 222
Dautbegović, Hasiba 439
Davis, G. Richard 248, 249, 250, 253, 480
Davis, Jim 256
Dedajić, Aiša 208, 231
Dedajić, Edhem 207, 208, 229, 407
Dedić, Ahmed 166
Dedić, Džemal 303, 307
Dedić, Đenka rođ. Džajo 355
Dedić, Esad 303, 307
Dedić, Hamid Palfi 355
Dedić, Hasan 166
Dedić, Jusuf 166
Dedić, Mustafa 80
Dedić, Salih 166
Dedić, Suada 322
Dedijer, Jevto 189
Dedijer, Vladimir 195, 196, 206, 480
Dedović Nafa, udata Kukić 436
Dedović, Salem, muftija 18, 90, 91, 95, 100, 106, 108, 110, 136, 480
Delalić, Ejub 375
Delalić, (Ejub) Salih 13
Delalić, Fikreta 375
Delalić, Mehmed 229
Delić, Ahmet 307
Delić, Fuad 312, 423, 433
Delić, Ibrahim 423
Delić, Ida 423
Delić, Ilijas-Izo, pjevač 313, 423
Delić, Kemal 423
Delić, Mehmed-baša 77
Delić, Mustafa 368
Delić, Tahir-Tašo 423, 433
Delić, Zejna 423
Delić, Zulfikar 423
Delić, Zumreta rođ. Krajina 423
Demić, Ahmed 231
Demić, (Salih) Edin 311
Demirović, Esad 415
Demirović, porodica 143, 415
Demirović, Fuad 415
Demirović, Halil Hako 415
Demirović, Hasan 229, 243
Demirović, Hasnija 391
Demirović, Ibrahim sin Jusufov 80, 435
Demirović, Mensur 415
Demirović, Mira 415
Demirović, Mirzo 391
Demirović, Muhamed 229
Demirović, Saima, kći Jusufa 80
Demirović, Salihaga 243
Demirović, Selim 303, 307
Demirović, Sulejman 99
Deriškadić, Arifa 229
Deronja, Ahmed ef. 151
Deronja, Midhat 229
Derviš čelebija 74
Dervišević, porodica 355, 484
Dervišević, Hajro 355
Dervišević, Hamdija 320, 355
Dervišević, Ismet 355
Dervišević, Majda, udata Omanović 355
Dervišević, Sabaha, udata Hadžić 320
Dervišević, Vahida 355
Derviškadić, dr. Nazif 322
Derviškadić, Ferid 307
Derviškadić, Mehmed 229
Derviš-paša 58
Derviš, sin Mehmeda, posadnik tvrđave 66
Derviš, sin Sandžakov 64
de Vijetri, Ivan 72
Dika, izbjeglica 206, 230
Dilberović, Alaga 229
Dilberović, Dževad 313
Dilberović, Peko 407
Dilberović, Semir 307
Dilić, porodica 273, 276
Divić, Mate 408
Dizdar, Alaga 136
Dizdar, Alaga sin hadži Ahmedov 136
Dizdar, Ali aga 151
Dizdar, Amira rođ. Novo 359
Dizdar, porodica 337
Dizdar, Memišaga 112
Dizdar, Mustafa 359
Dizdar, Salih ef. 426
Dizdar, Zineta, rođena Ćupina 13
Dizdar, Šemso Strateg 376
Dizdarević, Raif 338
Dobiaš, Paul 154

Doder, Božo 447
Doder, porodica 382
Doder, Milenko 447
Dokara, (udova Mehmeda) Ajnija 259
Dokić, Branko 411
Dokić, porodica 106, 267
Dokić, Soka 170
Dokić, Svetlana 411
Doljančić, Mehmed 208, 229
Domazet, Ahmed 231
Dostović, Aiša 381
Dostović, Edin 433
Dostović, porodica 151
Dostović, Hakija 181
Dostović, Mehmed 166
Dostović, Nerkez 433
Dostović, Safet 381
Došlo, Aco 292, 361
Došlo, Biljana 292, 361
Došlo, Braco 292, 361
Došlo, Habiba rođ. Plosko 361
Došlo, Ljubica 292, 361
Došlo, Sofija 292, 361
Došlo, Tomo 361
Došlo, (Tomo) Danilo 292, 361
Dožić, (Aleksa) Petar 292
Dožić, Milica 382
Dožić, (Petar) Bogoljub Ljubo 292
Dožić, Zagorka 382
Drača, Mile 378
Drače, Asim 175, 241, 418
Drače, porodica 151
Drače, hadži Alijaga 150
Drače, Hafiz ef. 112
Drače, hafiz Hasan ef. 166
Drače, Ibrahim 166
Drače, Muhamed 102, 175
Drače, Muhamed ef. 238
Drače, Naza rođ. Kazazić 418
Drače, Šaćir 166
Drače, (udova Muhameda) Aiša 259
Dragić, sin Radina 29, 463
Dragomil, Ilija 166
Drapčić 169
Drašković, porodica 345
Dreč, porodica 152
Dreč, Savo 101, 166
Drena, Azra 349
Drena, Bahra 349
Drena, Đulsa 349
Drena, Hasan 349
Drena, Huso 349
Drena, Jadranka 350
Drena, Jagoda 350
Drena, Omer 349, 350
Drinovac, Mate 423
Drinovac, Milka 423
Drljević, Adnan sin Esada 408
Drljević, Ahmed (1881) 166
Drljević, Dragan Tesla 307, 386
Drljević, Enver 386
Drljević, Esad Beli 307, 366, 386, 387, 411
Drljević, Ešrefa rođ. Kazazić 386, 387
Drljević, porodica 100, 143, 151, 237, 342, 387, 484
Drljević, Fatima 166, 411
Drljević, Husaga 229
Drljević, Ibrahim 166, 386, 387, 411
Drljević, (Ibrahim) Ahmet 13, 315, 382, 411
Drljević, Ismet 386, 387
Drljević, (Ismeta) Sead 317
Drljević, Mahmut 166, 386
Drljević, (Hamid) Mahmut 259
Drljević, Majda 411
Drljević, Mehmed aga 80, 411
Drljević, Muhamed 166
Drljević, Muharem 166
Drljević, Muhiba, rođ. Vukotić 386, 442
Drljević, Nadira 386
Drljević, Nusret 386, 387, 395, 442
Drljević, (Nusreta) Đenad Đeno 317
Drljević, (Nusreta) Senad Nino 317
Drljević, Salih 166, 229
Drljević, Samija rođ. Oštro 366, 387
Drljević, Sead 386
Drljević, (Sead) Jasmin 13
Drljević, Senada udata Droce 313, 322, 386, 408
Drljević, Senaid sin Salihov 423, 447
Drljević, Zehra rođ. Kevelj 386
Drljević, Zejna r. Topalović 166
Dugalić, Đula 228
Dugonja, Risto 166
Dujmović, M. Sonja 142
Dumnjak (Duvnjak), Hasan 166
Dumnjak (Duvnjak), Jusuf 166
Dundjerević, Vukan 166
Dunđerović, porodica 152
Dunn, Joseph 262, 269
Duraković, Alaga 204
Duraković, dr. Edina 321
Duraković, dr. Muhamed 321

Duraković, Senija 439
Duran, Alija 167
Duranović, Alaga 229
Duranović, Edin 208
Duranović, Esmina 208
Duranović, Hanadija 208
Duranović, Mersija 208
Duranović, Mustafa Duko 208, 342, 370
Duro, Omer 167
Dušan, Jovanka 167, 369
Duvnjak, Alibeg 80
Duvnjak, porodica 143, 151, 153, 237
Duvnjak, Hasan 167
Duvnjak, Husein 167
Duvnjak, Jusuf 167
Dužević, Mile 313
Dvizac, porodica 484
Dvizac, Goran 313, 398
Dvizac, Habib 243, 322
Dvizac, (Ibrahim) Mustafa 398
Dvizac, Kasim 221
Dvizac, Mirza 398
Dvizac, (Mustafa) Midhat 13
Dvizac, Pašana rođ. Šabanac 398

Dž

Džabić, Ahmed, mutevelija 100, 426
Džabić, Aiša rođ. Dadić 419
Džabić, Ali Fehmi ef. muftija 19, 99, 100, 150, 151, 168, 174, 418, 419, 420, 426
Džabić, (Šaćir) Alija 292, 419, 433
Džabić, (Alija) Goran 13, 433, 484
Džabić, Đulsa rođ. Deronja 419
Džabić, porodica 151, 153, 340, 418, 419
Džabić, Fatima rođ. Dizdar 420
Džabić, hadži Muhamed 167, 239
Džabić, hadži Mustafa sin hadži Muhameda 418
Džabić, hadži Ahmet Šaćir, muftija (1805–1884), otac Ali Fehmija muftije 158, 161, 168, 174, 178, 418, 420
Džabić, hafiz Omer Besim, muftija 180, 204, 236, 238, 239, 240, 242, 243, 419, 426
Džabić, Muhamed 419
Džabić, (Muhamed) hadži Mustafa ef. 167, 243
Džabić, Salih 167
Džabić, Sulejman 88, 99, 100, 168, 419, 420
Džabić, Šaćir (1895–1939) 419
Džabić, (Šaćir) Zehra 292, 419
Džafer, sin Abdulahov 64, 65
Džafer, sin Huseinov 64
Džafer, sin Jahije, posadnik tvrđave 66
Džajo, Avdaga 94, 355
Džajo, Emina 355
Džajo, Enver 355
Džajo, porodica 44, 143, 355, 385
Džajo, Miralem 433
Džakula, Aleksandar, Aco Biciklista 331
Džakula, Dragan 331
Džamonja, Filip 168
Džanpo, Ibrahim 80
Džeko, dr. Nusret 321
Džeko, Munevera 322
Džeko, Sadeta 439
Dželilović, Nijaz, 213
Dželilović, Zehra 213
Džemila 74
Dženđža, Fatima kći Avdije 80
Džidić, Janja 387
Džidić, Jure 387
Džidić, Venislav 412
Džiho, Ahmet 367
Džiho, Fadil 308
Džinko, porodica 152
Džinko, Husein 168
Džinko, Salih 168
Džinović, Adis 209
Džinović, Alija 359, 361
Džinović, (Alija) Fatima 292
Džinović, Azra 359
Džinović, Ekrem 209
Džinović, Enver 209
Džinović, porodica 143, 151
Džinović, Fatima rođ. Pala 359
Džinović, Ferid 390
Džinović, Hamid 361
Džinović, Hasan 168
Džinović, Huso 361
Džinović, Ibrahim 168
Džinović, Ibrahim aga 80, 380
Džinović-Katica, (Emin) Tima 13, 209
Džinović, (Mehmed) Ahmet 259, 292
Džinović, Meho 209, 361
Džinović, Munteha kći Ibrahim age 80
Džinović, Mustafa 168
Džinović, Omer 361
Džinović, Orhan 313
Džinović, Rabija 361
Džinović, Ramiz 361
Džinović, Razija 361
Džinović, Remzija 209

Džinović, Salem 209
Džinović, Sulaga 229, 243
Džinović, Šefko 359
Džinović, Zibica 209
Džubur, Džulsa 322
Džubur, Fikreta 322
Džudža, Asif-Đeno 424
Džudža, Asim 411, 424
Džudža, porodica 411
Džudža, Malina 424
Džudža, Muhamed 49
Džudža, Smail ef. 204, 229, 238, 243
Džudža, Šemsa 424

Đ

Đelilović, Ahmed 204
Đelmo, Azra 337
Đidić, (Pavo) Andrija 259
Đikić, Ahmet aga 396
Đikić, Duda 396
Đikić, Mehmed ef. 243
Đikić, Osman 326, 396
Đikić, Salih inž. 243
Đonko, Zikrija 302
Đozić, Nurdžihana 320, 321, 330
Đozlić, Ahmed sin Osmana 267
Đozlić, Emin 267
Đozlić, Habiba 267
Đozlić, Osman 267
Đozlić, (Osmana) Ahmet 259
Đukić, Aiša Vezira 205, 213, 292, 372
Đukić, porodica 282
Đukić, Halil 213, 292, 372
Đukić, (Halil) Ibrahim 205, 292, 372
Đukić, (Halil) Sulejman Soko 13, 205, 212, 213, 292, 372
Đukić, Muhamed 112
Đukić, Mustafa 292
Đukić, (Halil) Omer 205, 292, 372
Đukić, Osman 372
Đukić, (Halil) Vejsil 205, 213, 292, 372
Đulep, (Mustafa) Mubera Bera 13
Đulić, Muhamed 433
Đuliman, porodica 345
Đuliman, Mušan 403
Đuliman, sin Jakubov 65
Đuliman, sin Mustafe, posadnik tvrđave 66
Đulsurma, kći Ahmedova 74
Đuran, sin Vukašinov 67
Đurđevac 222
Đurđević, Martin 174, 399, 480
Đurić, Mijo 168
Đurić, Risto 168
Đurić, Tripko 80
Đurišić, Pavle 197

E

Efendić, H. Hamid 127
Efendić, Rizah-Rudo 207, 230
Efendić, Selma 207
Efendić, Semiz 479
Efendić, Vesna 207
Efica, Ahmetaga 243
Efica, Enes 221
Efica, porodica 239, 241
Efica, hadži Jusuf aga 151
Efica, hadži Muhamed ef. 151
Efica, Muhamed-aga sin hadži Salihov 136
Efica, Salih-aga 216, 219, 229, 233, 238, 239, 243
Ejnehan, tabak 65
Ejub, sin Alijin 74
Ekmedžić, Mustafa 404
Elezović, Agan 391
Elezović, Alija 221
Elezović, Emina 322
Elezović, porodica 345, 415
Elezović, Hasan sin Nuhanov 83
Elezović, (Mehmed) Vejsil 259
Elezović, Mina 397
Elezović, Seka 322
Elezović, Vejsil sin Muhamedov 254
El Huseini, palestinski muftija 240
Eminagić, Adil 381
Eminagić, Fatima rođ. Dostović 381
Emina, kći Ibrahimova 74
Eminović, porodica 423
Eminović, Kahriman 391
Emrić, Halil 387
Engelgardt, Boris 447
Enver, izbjeglica 207, 230
Everett, Sanborn 255, 275
Ewell 255
Ezrema, izbjeglica 207

F

Faladžić, porodica 143
Falajdžić, Jusuf 168
Faladžić, Sulejman ef. 150
Falan, Mujo 386
Fata, izbjeglica 206, 230
Fatih, sultan Mehmed II 26

Fatima, iz Ševrine mahale 76
Fatima kadun, kći hadži Muhamed-bega 36
Fatima, kći Ahmedova 74
Fatima, kći hadži Mehmed-bega 58, 63, 91, 92
Fatima, kći Ibrahima Šarića 92
Fatima, kći Mehmedova 73
Fazil, Mahmut ef. 151
Fazlagić, Zarifa rođ. Kurt 397
Fazlibegović, porodica 151, 153
Fazlibegović, hadži Fazlaga 151, 168
Fazlibegović, hadži Mustafa 229, 244
Fazlibegović, hadži Salih 229
Fazlibegović, Husein 151, 164, 168
Fazlibegović, Nusret sin Mustafe 240
Fazlibegović, Salih-aga, bašmuktar Carine 49, 105. 169
Fazlibegović, Zaim sin Ibrahimov 80
Fazlić, Džida 322
Fedorov, Tatjana 447
Fejić, Ajnija 397
Fejić, Alija, Alaga 102. 169
Fejić, porodica 147, 151, 240, 337
Fejić, Hasan 169, 397
Fejić, Ibrahim ef. 204, 238, 238, 239, 240, 244
Fejić, Mehmed 169
Fejić, Salko 281, 285
Fejzić, Salih 80
Ferdinand, Franc 389
Ferhatović, porodica 436
Ferhat, sin Abdulahov 65
Ferhat, sin Hasana, posadnik tvrđave 66
Ferhat, sin Huseinov 65
Ferhat, sin Mehmedov 64
Ferhat, sin Šahinov 64
Ferhat, sin Vukmirov 67
Ferhat, tabak 65
Feriz, Azem 15, 475
Fiala, Ante 374
Fiala, Dragica 374
Fiala, Mara 374
Fiala, Rafa 374
Filandra, Šaćir 215, 224, 235, 301, 480
Filan, Kerima 48
Fink, Goran 397
Firuz, došlac 67
Fišić, Niko 169
Fočić, dr. Malina 321
Fočo, Fatka 435
Fočo, Ibrahim 435
Forić, (Redžep) Ramiza 259, 292
Freeman, Edward 148, 398
Frenjo, Ahmet 364
Frenjo, Đulba rođ. Šehušić 364
Frenjo, porodica 282, 337
Frenjo, (Husein) Asim 293
Frenjo, Rifat 143, 145, 225, 286, 293, 337
Frko, Mehmed 229
Frlj, Avdo 169
Frlj, Husaga 175, 418

G

Gačanica, Đulija 393
Gačanica, porodica 344
Gačanica, Pero 349
Gačanica, Ragib, dječak 393
Gačić, porodica 345
Gačić, Gojko 342, 359
Gačić, Jelena 399
Gačić, Petar 399
Gaković, Omer 303, 308
Gaković, Šefko 349
Galešić, Salih 229
Galić, Milojka 391
Galić, Mišo 391
Galić, Srećka 273
Galuža-Jekić, Nataša 322
Garmaz, Filomena 397
Gaspar, von Johan Dominik 153
Gašić, (Ibrahim) Salih 259
Gaštan, Salko 209, 210, 229
Gaštan, Samir 210
Gaštan, Ziba 210
Gatalo, Ljeposava 445
Gavrilović, Jovanka 169
Gazanfer, kalajdžija 64
Gazija, sin Balijin 65
Gelineo, Goran 409
Gelineo, Ivan 408, 409
Gelineo, Nevenka 407, 408, 409
Gelineo, Višnja, udata Loose 14, 409
Gigić, Imšir 406
Gigić, Jesenka 406
Giljferding, Aleksandar 22, 156, 480
Gin, Mujo 381
Glavaš, fra Radoslav 480
Glavović, Avdija 244
Glavović, Husein sin Ismailov 83
Glavović, Jasna rođ. Mehmedbašić 413
Glavović, Muhamed Rom 413
Glavović, Mustafa 169

Gluhić, porodica 119, 151
Gluhić, Omer ef. Hulusi 169
Gnija, sin Džaferov 65
Gogić, Ibro 254
Gogić, (Ibro) Mejra 254, 259
Goleš, Kata 169
Golić, Mehmed 165
Golić, Šahza 439
Gološ, Ahmed 231
Gološ, Jasminka 321
Gološ, Mujo 369
Gološ, Sabiha udata Mešić 355
Gološ, Safija 369
Gološ, Selim 112
Goluža, Stojan 95
Gordić, Azra rođ. Pekušić 407
Gordić, Dušan 415
Gordić, Ljubo 49, 407
Gordić, Simo 386
Gordić, (Trifko) Jovo 293
Gordić, Vitko 386
Gosto, Emina 322
Gosto, Emir Šora 322
Gosto, Hamid 308
Gosto, Nazif 229
Gosto, Raiza 322
Govedar, Ahmed 381
Govedarica, Risto 169
Govedarica, Žarko 444
Govorčin, Marko 382
Govorčin, Vjekoslav 382
Govorčin, Zora 382
Gozo, porodica 378
Gozo, Fatima rođ. Kazazić 439
Gozo, Osman 439
Gozo, (Osman) Mustafa Muna 13
Gozo, Salih 170
Grabovica, Alija 208, 230
Grabovica, Jasmin 208
Grabrijan, Dušan 41, 480
Gradaščević, Husein-beg kapetan 78, 155, 334
Grady 255
Grahovac, porodica 345, 395
Grahovac, Milan 215
Granić, Emil 322
Grčić-Bjelokosić, Luka 22, 131
Grčić, hafiz Husein ef. 244
Grčić, Ibraga ef. 244
Grćić, hafiz Alija 229
Grebo, Dervišaga 153, 169, 170, 178, 204, 216, 244
Grebo, porodica 151, 337
Grebo, Mehmed 204
Grebo, Muhamed-Hama 281, 285, 371
Grebo, Zdravko 371
Gredić, porodica 106, 412
Gredić, Jovo sin Luke 381
Green, Burton 256
Grgić, Brano 387
Grgić, Šimun 387
Grgur, sin Mijin 67
Griffith, Charles 481
Grizelj, Miho 94
Grizelj, Mijo 170
Grkovac, Đorđe 170
Grković, Stevan 170
Grubelić, Maksim 439
Grujica, Ilija 170
Grujica, Jefta 170
Gubeljić, Alka 430
Gubeljić, Azema 350
Gubeljić, Bisera 430
Gubeljić, porodica 345
Gubeljić, Fatima 430
Gubeljić, Ibrahim 430
Gubeljić, Ibrahim Lazo 430
Gubeljić, Ibrahim, Cikorija 342, 351
Gubeljić, Meho Hazim 430
Gubeljić, Mustafa 350
Gubeljić, Omer 350
Gubeljić, Sejo 430
Gubeljić, Šerifa 350
Gundelj, Alija 170
Gundelj, porodica 151, 152
Gundelj, Mehmed 170
Gundelj, Omer 170
Gundelj, Salih 170
Gušanac, Dila rođ. Hakalo 293, 372, 385
Gušanac, Sulejman 293, 372, 385
Gušić, Alija 112
Gušić, (Alija) Avdo, Bobača 293
Gušić, Dudka 293
Gušić, Mejra 293
Gušić, Zejna 293
Gušo, Amira 322
Gušo, Hasib 206, 207, 229
Gušo, (udova Hasiba) Aiša 13, 207
Guthrij, Lawrens 262
Guzin, dr. Zlatko 321
Guzin, Duda rođ. Potur 443
Guzin, porodica 221
Guzin, Faruk 443

Guzin, Huso 244
Guzin, Kemal 244
Guzin, Osman 443
Guzin, Višnja 443
Gvozdić, porodica 382

H

Habibija, porodica 349
Habul, Ibro 322
Hadrović, Ahmet 244
Hadrović, porodica 75, 221, 241
Hadrović (Čerkić), Fatka 370
Hadrović, Hasanaga 204, 239, 244
Hadrović, Ibrahimaga 244
Hadrović, Mehmed, Meha 221, 390
Hadrović, Muhamed 239, 244
Hadžajlić, Adrijana 322
Hadžajlić, Ahmed 295
Hadžajlić, Ahmet 357, 361
Hadžajlić, Azemina rođ. Džinović 361
Hadžajlić, Derviš 356, 357, 361, 372
Hadžajlić, Dervo 356
Hadžajlić, Đulsa 356
Hadžajlić, Ekrem 361
Hadžajlić, Fahira 356
Hadžajlić, porodica 143, 147, 151
Hadžajlić, Ferida 356
Hadžajlić, Hamid 361
Hadžajlić, Husein 170
Hadžajlić, Ibrahim 170
Hadžajlić, Mustafa 356
Hadžajlić, Sabina 356
Hadžialić, Haska kći Mustafe bega 80
Hadžibegović, Ilijas 139, 154, 234, 235, 333, 334, 481
Hadžić, Ahmet 170, 308, 310, 375
Hadžić, Alija 392, 438
Hadžić, Avdo 170
Hadžić, dr. Ermin 321
Hadžić, Duda rođ. Tikvina 170
Hadžić, Emina rođ. Đikić 396
Hadžić, porodica 147, 151, 237, 337, 484
Hadžić, Fatima 375
Hadžić, (Hamdija) Sabaha 13
Hadžić, Haris 322
Hadžić, Hasan 287, 386
Hadžić, (Hasan) Dika 293
Hadžić, Mehmed 170, 386, 397
Hadžić, Meho 293, 313
Hadžić, Muhamed 170
Hadžić, Mustafa 170
Hadžić, Mustafa sin Hasanov 80, 386
Hadžić, Osman Nuri 19, 89, 150, 170
Hadžić, Sabaha rođ. Dervišević 322, 355
Hadžić, Senaid 90
Hadžić, Sudko, brijač 375
Hadžić, Šemsa 229
Hadžić, Zehra rođ. Hazirović 392, 438
Hadžiefendić, Hasan ef. 151
Hadži Ferhat 65
Hadžihasanagić, Uzeiraga 195
hadži Hasan, mutevelija 73, 94
Hadži Lojo 150
Hadžimahmutović, Mehmed 181
Hadžimahmutović, Mustafa 170
hadži Mehmed, popisivač 91
Hadžimusić, Šemsa 439
hadži Mustafa, mutevelija 94
hadži Mustafa, trgovac 74
Hadžimušić, Mehmed 170
Hadžiomerović, Abdulselam 423
Hadžiomerović, Abdurahman 423
Hadžiomerović, Ahmed beg 136, 151
Hadžiomerović, Ahmet 342, 382
Hadžiomerović, Azer, pilot 339, 433
Hadžiomerović, dr. Zijo 321
Hadžiomerović, Dudija 206
Hadžiomerović, Đani 322
Hadžiomerović, Emir Glumac 433
Hadžiomerović, Enisa 423
Hadžiomerović, Fata 206
Hadžiomerović, Fatima 423
Hadžiomerović, Hasena 206
Hadžiomerović, Ifeta 423
Hadžiomerović, Muhamed 244
Hadžiomerović, Mustaj-beg 206, 207, 229
Hadžiomerović, Osman 244
Hadžiomerović, Semihad 423
Hadžiomerović, Šerif 433
Hadžiomerović, Vahida 382
Hadžiomerović, Željan 382
hadži Osman, mujezin 75
Hadžiosmanović, Esad 371
Hadžiosmanović, Ibraga 185
Hadžiosmanović, Muhamed 239, 244
Hadžiosmanović, Mula Omer 171
Hadžiosmanović, Omer 239, 244
Hadžiselimović, porodica 421
Hadžiselimović, Ibrahim 229
Hadžiselimović, Mujaga 178
Hadži, sin Mehmedov 64
Hadži, sin Sinanov 64

Hadživuković-Milušić, Natalija 412
Hadžović, Šeća kći Ibrahimova 83
Hajon, David 405, 406
Hajrović, Salko 99
Hajrudin, Mimar 26
Hakalo, Alija 170, 372
Hakalo, (Alija) Hilmija Hilmo 143, 293, 372
Hakalo, Emina 205, 372
Hakalo, porodica 44, 147, 337, 378
Hakalo, hadži Mehmed sin hadži Alije 80, 372
Hakalo, hadži Mustafa 49, 205
Hakalo, Ibrahim 349
Hakalo, Jusuf 87, 112
Hakalo, Lutvo 205, 211, 213, 229, 292, 349, 372
Hakalo, Mubera 293, 372
Hakalo, Višnja 205, 372, 439
Halavac, Alija 170
Halavac, porodica 151, 152
Halifa, Mehmed 94
Halilhodžić, porodica 345
Halilhodžić, Omer 216, 244
Halilović, Nezim Muderris 85, 86, 97
Halvadžija, Mirsad 308
Haljevac, Ali ef. 19, 150, 171
Haljevac, porodica 76, 143, 147, 151, 152, 153, 237
Haljevac, Hata 171
Haljevac, Husein 171
Haljevac, Ibrahim 171
Haljevac, Mehmed 76
Haljevac, mula Alija 76
Haljevac, Salih 80
Hamed, izbjeglica iz Rogatice 207, 229
Hämmerle, Josef 154
Hamović, (Jovan) Milica 259
Hamza, dizdar tvrđave 31, 32
Hamza, imam tvrđave 33
Hamza, posadnik tvrđave 32, 34
Hamza, sin Balijin 64
Hamza, sin Huseinov 64
Hamza, sin Memijin 64
Hamzić, Ahmed 208
Hamzić, Đulsa 208
Hamzić, hadži Alijaga 150
Hamzić, hadži Salih-aga 229
Hamzić, Hasan ef. 229
Hamzić, Mirza 208
Hamzić, (Mirzo) Emir 14
Hamzić, Muhamed 208
Hamzić, Salih 208
Handać-Arpadžić, Muhamed 273
Handać, Derviša, Devla, kći Bajramage Bijedića 273, 441, 442
Handać, porodica 440
Handać, Fatima 441
Handać, Halil Lila 273, 441
Handać, (Halil) Nela 14, 441
Handać, Ibrahim 441
Handać, Muhamed 230, 244, 441, 442
Handać, Mustafa 441
Handać, Salih 440, 441
Handać, Tidža 441
Handać, Zahida 441
Handžar, Ševkija 279
Handžić, Adem 34, 59, 60, 67, 481
Handžić, Mehmed 58, 60, 481
Hasan aga, sin Halilov 172
Hasanagić, Salih 94, 95
Hasanagić, Sulejman 230
Hasan-beg 99
Hasan, ćurčija 75
Hasandedić, Hakija 230
Hasandedić, Hasan 80
Hasandedić, Hivzija 21, 35, 38, 43, 76, 78, 79, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 99, 103, 106, 107, 114, 117, 118, 119, 121, 131, 135, 163, 169, 171, 172, 179, 184, 188, 191, 200, 228, 238, 268, 296, 299, 336, 387, 436, 440, 442, 466, 479, 481
Hasan, demirdžija 65
Hasanefendić, Duda rođ. Kazazić 417
Hasanefendić, porodica 207
Hasan ef., sin Mehmedov 100
Hasan halifa 100
Hasani, Mustafa 88
Hasan, kožarski majstor 75
Hasan, posadnik tvrđave 66
Hasan, sin Abdulahov 65, 76
Hasan, sin Ali-hodže 75
Hasan, sin Iskendera 74
Hasan, sin Memijin 75
Hasan, sin Oćuzov 65
Hasan, sin Pirije, posadnik tvrđave 66
Hasan, tabak 75
Hastašović, Osman 77
Hašimija, Alija 100, 107, 171
Hašimija, porodica 147, 152
Hašimija, hafiz Omer 171
Hašimija, Ibrahim 80, 171
Hatidža, kći Abdulmuminova 443

Hatidža, kći Smail ef. 73
Hauptmann, Ferdo 233, 234
Hava, iz Mehmed-ćehajine mahale 76
Hazirović, Atifa rođ. Hadžiosmanović 392
Hazirović, Azra, udata Puzić 392
Hazirović, Bahtijar Bato 392
Hazirović, porodica 343, 484
Hazirović, Imka rođ. Kahrimanović 391, 392, 418
Hazirović, Mehmed, Mešak (Nezirović u arhivi SUBNOR-a) 342, 391, 392
Hazirović, (Mehmed) Sead 14
Hazirović, (Mehmed) Senad 14
Hazirović, Nezir 391, 392, 418, 438
Hazirović, Sija, rođ. Sefić 391
Hazirović, Zehra, udata Hadžić 392
Hebib, Dervo 399
Hebib, Šerifa 399
Heljić, Enver 411
Heljić, Izeta 277
Herak, Nađa 393
Herak, Šerif 208, 230, 393
Herbeš, porodica 152
Herbeš, Todor 171
Hercegović, Vladislav 24
Hill 255
Himmler, Heinrich 200
Hindizade (Hinđić), mujezin 77
Hizir, posadnik tvrđave 32, 33
Hlubna, dr. Dragutin 209
Hoare, Marko Attila 90, 199, 210, 215, 225, 240, 481
Hodžić, Derviš ef. 231
Hodžić, Mehmed 230
Hojlaš, Ajna 230
Hojlaš, porodica 440
Hojlaš, Mustafa 440
Hojlaš, Omer 440
Hojlaš, Salih 440
Hojlaš, Salih-aga 230
Hrabak, Bogumil 58, 59, 481
Hrvić, Daniš 202, 204, 210, 213, 336, 354
Hrvić, Dragi 213
Hrvić, Dutka 202, 203, 204, 210, 211, 213, 355, 372
Hrvić, porodica 212, 213, 337, 345
Hrvić, hadži Osman 203
Hrvić, Haldun-Leo 204, 213, 354, 407, 484
Hrvić, (Haldun) Mili 14, 213
Hrvić, Hana 136
Hrvić, Ibrahim 136
Hrvić, Mirza 204, 354
Hrvić, Mustafa 202, 203, 204, 210, 211, 212, 213, 230, 354, 372, 376
Hrvić, Zehra 204, 354
Hrvo, Sule Pacara 350
Hubana, Đorđe 415
Hubana, Milan 415
Hujdur, Fahir 411
Humačkić, Adem 439
Humačkić, Ćamil 371
Humačkić, Mila rođ. Šurkalović 406
Humačkić, Ragib 406
Humačkić, Rasema 322
Humo, Ahmed aga 171
Humo, Alija 171, 207, 230, 317, 422
Humo, Almasa 207
Humo, Avdo 19, 46, 150, 281, 282, 285, 335, 481
Humo, dr. Semir 321, 330
Humo, Emina 171, 422
Humo, Emir, Ruski 313, 422
Humo, porodica 151, 153, 337, 484
Humo, Fatima 171, 422
Humo, Fatima kći Jusufa 80
Humo, Hamza 19, 150
Humo, Hasan 171
Humo, Ibrahim 171, 230, 422
Humo, (Ibrahim) Alija 14
Humo, Munta rođ. Batlak 422
Humo, Mustafa 172
Humo, Omer ef. 171
Humo, Salih 171, 172, 422
Humo, Salih-aga, muktar 49, 172
Humo, Zineta 171, 422
Huremović, Ahmet 244
Huremović, Duda rođ. Kapić 392
Huremović, Zulfaga 102
Hurem, Rasim 196, 198, 210, 214, 215, 223, 224, 225, 481
Husagić, Alka rođ. Kazazić 418
Husagić, Omer 175, 418
Husein 75
Huseinagić, Fata rođ. Taso 363
Huseinagić, Fatima 445
Huseinagić, Sulejman 363, 445
Husein, imam Memi-hodžine džamije 188
Husein, papudžija 64
Husein, sin Abdulahov 64, 65
Husein, sin Ebu Bećirov 76
Husein, sin Hasanov 65
Husein, sin Pervanov 64

Husein, tabak 64
Huseljić, Ahmet 287, 383, 413
Huseljić, Ibrica 413, 433
Huseljić, Šefika 413
Huseljić, Zejna-Jasna 413
Husić, Jasmin 317
Husković, Alija 172, 381
Husković, Enver, sin Alije 391
Husković, porodica 337
Husković, Halima 391
Husković, Ibro 391
Husković, Mirsad 391
Husković, Muharem 172
Husković, Muharem sin Hasanov 83
Husković, Rasim Rota 351
Husković, Razija 391
Husković, Safija 313
Husković, Salih 112
Husković, Šemsudin Golub 314
Husković, Šućrija 314
Husnić, Himzo 308
Husnić, Mehmed 80, 172
Hušner, B. Josip 340

I

Ibrahim, halifa, imam 65
Ibrahim, halifa, imam tvrđave 66
Ibrahim, janjičar 73
Ibrahim, mlinar 67
Ibrahim, mutevelija 107
Ibrahim, posadnik tvrđave 66
Ibrahim, sin Abdulahov 65
Ibrahim, sin Jakubov 65
Ibrahim, sin Mehmedov 65
Ibrahim, sin Mustafe, posadnik tvrđave 66
Ibrahim, sin Osmanov 64
Ibrahim, sin Sulejmana, posadnik tvrđave 66
Ibriktar, porodica 152
Ibriktar, Mustafa 172
Ibriktar, Salih aga 172
Ibrulj, Fatima 317
Ibrulj, Mira 435
Ibrulj, Mugdim 317, 435
Ibrulj, Mustafa ef. 244
Ibrulj, Salih sin Omerov 80
Idle, Eric 437
Idrizović, Ahmet 359
Idrizović, Bećir 359
Idrizović, porodica 343
Idrizović, Hilmo 359
Idrizović, Ibrahim 359
ldrizović, Mahmut-aga 230
Idrizović, Zejna 359
Idrizović, Ziba rođ. Hubana 359
Idrizović, Zijo 359
Ignjatije, vladika 178
Ijačić, (Gojko) Jelisije 259
Ilija, pekar 77
Ilijas, posadnik tvrđave 32
Imamović, Ahmed 105
Imamović, dr. Meliha 321
Imamović, dr. Nedžad 321
Imamović, Goran 435
Imamović, Hakija 435
Imamović, Salko 435
Imamović, Vehbija 244
Inonu, Ismet, predsjednik Turske 425
Irović, Gordan 407
Isa, posadnik tvrđave 66
Isa, sin Mustafe, posadnik tvrđave 66
Isenhower, Charles 271, 278
Ishaković, Isa-beg 35, 450
Isić, porodica 345
Isić, Safet 303, 308
Iskenće, Ibrahim 80
Ismail, posadnik tvrđave 32
Ismail, sin Abdulahov 65
Iširlić, Mehmed-aga 76
Ivak, sin Radka 29, 463
Ivanišević, porodica 152, 172, 335, 337, 428
Ivanišević, Ilija 156, 172
Ivanišević, Mitar 172
Ivanišević, Risto 21, 79, 156, 172, 482
Ivanišević, Simo 370
Ivanišević, Todor 172
Ivanišević, Verica 322
Ivanišević, Vojo 358, 445
Ivanković, porodica 345
Ivan, sin Andrijin 67
Ivan, sin Cvetka 29, 463
Ivan, sin Mijin 67
Ivelja, Jelena 439
Ivezić, porodica 381
Ivko, sin Paškin 67
Ivković, (Risto) Bosiljka 259
Izetbegović, Alija 301, 306

J

Jahić, hadži hafiz Ibrahim 88, 105
Jahja, krojač 64
Jahja, posadnik tvrđave 66
Jahja, sin Abdulahov 65

Jakirović, Aiša 207
Jakirović, porodica 288, 345
Jakirović, Jusuf 373
Jakub, krojač 64
Jakubović, Adem 230
Jakupović, Ahmet sin Omerov 413
Jakupović, Derviš 380, 432
Jakupović, (Derviš) Safet 293, 380
Jakupović, Ekrem 380, 432
Jakupović, Enver 380, 432
Jakupović, porodica 432, 484
Jakupović, Ismet 380
Jakupović, Muharem sin Huseinov 80, 413
Jakupović, Salko 363
Jakupović, Šemsudin 380, 432
Jakupović, Zijad 380, 432
Jalandžić, Fatima kći Huseina 83
Jalimam, Salih 25
Jamak, porodica 345
Janković, B. 385
Janković, Marta 360, 409
Janković (Mitrović), Stojan 47, 136, 367
Janjić, porodica 382
Janjić, Jovan 172
Janjić, (Jovo) Uroš 293
Janjić, Sava 293
Janjić, Stana 370
Janjić, (Uroš) Jovo 293
Jašarbegović, Ćamil 210
Jašarbegović, Tahir 244
Jašarević, Dževad 303, 308
Jašarević, Meho 349
Jašarević, Munta 349
Jašarević, Nizo 349
Jašarević, Rasim 322
Jazvin, Mustafa 172
Jeftan, sin Mihajla 77
Jelačić, Đorđe 101, 173
Jelačić, porodica 152
Jelačić, Risto 173
Jelačić, Sava 173
Jelačić, Savo 101
Jelena, kći Nikole 412
Jelić, Jovo 173
Jelić, Manojlo 173
Jelin, Alija 208, 230, 393
Jelin, Suada 439
Jelovac, Arif 322
Jelovac, Enes 322
Jelovac, porodica 422
Jeremić, porodica 152, 431
Jeremić, Jovan 173
Jevđević, Dobroslav 298
Jeverica, porodica 152
Jeverica, Krista 173
Jeverica, Risto 173
Jeverica, Stipo 173
Jevtić, Bogdan 368
Jonić, porodica 143, 345
Jonić, hadži Salih-aga 173
Jonić, Mustafa ef. 77
Josip, Franjo car 180
Jovanović, general 150, 161, 167, 173, 192
Jovan, sin Nikolin 77
Jovičić, porodica 431
Jović, Jovica 267
Jović, Ranka 267
Jović, (Sime) Jovo 259
Joyc, Joseph 262
Jugo, (Bećir) Ismet 14
Jugo, Hiba rođ. Kreso 412
Jugo, Muharem 173
Jugo, Salko 412
Jugo, Uzeir 314
Jugović, porodica 349
Jukić, Nikola 397
Jukić, Vesna 397
Jurković, Mato 173
Jusuf 75
Jusufbegović, Muhamed 351
Jusuf, čelebija 107
Jusuf čelebi, sin Hasana 74
Jusufović, Begana 430
Jusufović, Hikmeta 430
Jusufović, Mujo 430
Jusufović, Murat 430
Jusufović, Salem 430
Jusuf, posadnik tvrđave 33, 34, 66
Jusuf, sin Abdulahov 65
Jusuf, sin Ahmeda, posadnik tvrđave 33
Jusuf, sin Mezidov 64

K

Kablar, porodica 143, 145, 152, 380
Kablar, (Manojlo) Savo 145, 294
Kablar, Stojan 173
Kadić, dr. Osman 321
Kadić, Muhamed 482
Kadijević, Ahmed sin Alije 80
Kadijević, Alija 173
Kadijević, Hasan 173
Kadijević, Osman 80

Kaecker, poručnik 264
Kahrimanović, Bajram 392, 418
Kahrimanović, Antonija Cica, rođ. Jurovicki 418
Kahrimanović, Emin 244, 392, 418
Kahrimanović, porodica 343
Kahrimanović, Hamo 418
Kahrimanović, Jasminka 418
Kahrimanović, Mustafa 418
Kahrimanović, Nijaz 418
Kahrimanović, Ramiz 392, 418
Kahrimanović, Zejneba 418
Kahvo, Muhamed-aga 230
Kajan, Abdulah 231
Kajan, Ahmet 349, 362, 397, 484
Kajan, (Ahmeta) Esad 317, 367
Kajan, Amira 367
Kajan, Hasan-baša 76
Kajan, Hatidža rođ. Bajramović 367, 397
Kajan, Ibrahim 15, 53, 176, 178, 200, 367, 368, 461, 482
Kajan, Mersija 367
Kajan, Mirza 367
Kajan, Nađa, udata Milas 362, 367
Kajan, Remzija 367
Kajan, Salem 439
Kajić, porodica 382
Kajić, Hasan 322
Kajmović, Sejfo 159, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 190, 268, 482
Kajon, Moše 173
Kajtaz, Adem 359
Kajtaz, Alija 221, 239, 244
Kajtaz, Dila 359
Kajtaz, dr. Đino 322
Kajtaz, Đulaga 101
Kajtaz, Fahra 359
Kajtaz, porodica 119, 136, 151
Kajtaz, hadži Arif ef. 19, 150, 151, 174, 181, 183, 202
Kajtaz, Hakija 244
Kajtaz, Hana rođ. Kazazić 417
Kajtaz, Lejla 322
Kajtaz, Mahmut Maho 376
Kajtaz, Mila 359
Kajtaz, Mira 359
Kajtaz, Muhamedaga 244
Kajtaz, Ragib 230
Kajtaz, Renea 376
Kajtaz, Salih 49
Kajtaz, Salko 244, 359
Kalaj, Benjamin 151
Kalajdžić, Ahmed 230
Kalajdžić, Avdo 390, 433
Kalajdžić, Bećir 433
Kalajdžić, porodica 240, 389
Kalajdžić, hadži Mujaga sin hadži Mehmedov 136
Kalajdžić, Mehmed 244
Kalajdžić, Mustafa 239
Kalajdžić, Omer 203, 239
Kalajdžić, Omer ef. 244
Kalajdžić, Smajo 433
Kalaš, porodica 152
Kalaš, Hamid 174
Kamberović, Husnija 90, 123, 157, 168, 223, 225, 235, 281, 426, 482
Kamina, kći Mahmuda 74
Kammerhofer, Konstantin 200
Kandić, porodica 335
Kandić, Radmila 395
Kandić, Simo 395
Kanjiža, Đulsa 369
Kanjiža, Esad 369
Kanjiža, Juso, Livnjak 342, 369
Kanjiža, Mirzo 369
Kanjiža, Senad 369
Kanjiža, Tanja 322
Kapetanović, Arif aga 151
Kapetanović-beg, porodica 143
Kapetanović, Hadži beg 151
Kapetanović, Ibrahim beg 151, 174
Kapetanović, Mehmed-beg 151
Kapić, Duda udata Huremović 175, 294
Kapić, Edhem 175, 240, 244, 294, 342, 392
Kapić, Emina 175, 294, 392
Kapić, porodica 151
Kapić, Habiba 175, 294, 392
Kapić, Hasan 175, 294, 392
Kapić, Husein 175, 294, 392
Kapić, Mehmed 81, 175, 244, 294, 392
Kapić, Nevzeta 175, 294, 392
Kapić, Osman sin Halilov 81
Kapić, Sadeta 175, 294, 392
Kapić, Safija 175, 294, 392
Kapić, Salih 175, 294, 392
Kapić, Smail 174, 175, 392
Kapić (Šarić), Mehmed 174
Kapić, Ziba rođ. Hadžiomerović 175, 392
Kapidžić, Hamdija 479
Kara, Ahmet 314
Kara, Bećir 314

Karabeg, Ahmet 112
Karabeg, Ali-Riza 200
Karabeg, Fatima 200
Karabeg, hadži Ahmet ef. 204, 239, 240
Karabeg, Ibrahim 244
Karabeg, Muhamed ef. 87, 112, 151
Karabeg, Mustafa Sidki ef. muftija 19, 165, 178, 200, 399
Karačić, (Pero) Luca 259
Karač, Zlatko 139, 479
Karadeglija, porodica 447
Karadeglija, Jelenko 447
Karadeglija, Nebojša 447
Karadža, Alija 373
Karadža, (Alija) Muhamed 294
Karadža, Arnaut posadnik tvrđave 32
Karadža, dizdar blagajske tvrđave 31
Karadža, Miralem 373
Karadža, Naza 373
Karadža, Omer 266
Karadža, posadnik tvrđave 32, 33
Karadžić, Radovan 302
Karađoz-aga, dizdar tvrđave 66
Karađoz-beg 36
Karađoz-beg, Mehmed 200
Karađoz, posadnik tvrđave 33
Karahasan, Dževad 53
Karahodžić, Hadže 368
Karakaš Obradov, Marica 258, 482
Karalija, Mujo 445
Karamatić, Ivanka-Cica 433
Karan, porodica 335
Karan, Joka 395
Karaula, Perica 308, 433
Karić, Ahmet 428
Karić, porodica 345, 428
Karić, Hamo 433
Karić, Ibrahim 428
Karić, Ištok 360
Karić, Izedina rođ. Peco 428
Karić, Kemal 428
Karić, Miralem 317, 428
Karić, Mirsad 433
Karić, Mirza 326, 428
Karić, Muhamed 428
Karić, Muhiba 428
Karić, Mustafa 326, 428
Karić, Zulka 360
Karišik, (Ilija) Mileva 259
Karović, Selim 197
Kasalo, Adis 314
Kasalo, Aid 314
Kasalo, Hasan 314
Kasimović, Omer sin Abdulmuminov 81
Kasim, sin Đulimana, posadnik tvrđave 66
Kasumačić, Rizvan 112, 426
Kasumović, (Alija Šošić) Naza 259, 277
Kasumović, Hasan 317
Kasumović, Mehmed 175
Kašiković, porodica 369
Kašiković, Jefto 102
Kašiković, Todor 81
Katica, Arif 208
Katica, Dragan 208
Katica, Jasenka 208
Katica, Jasminka 208
Katz, Vera 241
Kavazović, Avdija 385
Kavazović, Esad 208, 359, 393
Kavazović, Omer 385
Kazazić, Ahmed (1881) 175
Kazazić, Ahmet 444
Kazazić, Aiša 175
Kazazić, Alija 175, 418
Kazazić, Alka 175
Kazazić, Almasa rođ. Krpo 438
Kazazić, Asim 371, 443, 444
Kazazić, Derviš sin Mahmut-age 94, 443
Kazazić, Duda udata Hasanefendić 175
Kazazić, Dževad 314, 444
Kazazić, Đevahira rođ. Alikalfić 175, 417
Kazazić, Esad 443, 444
Kazazić, porodica 44, 55, 56, 74, 143, 151, 267, 337, 417, 438
Kazazić, Fata udata Kotlo 175
Kazazić, hadži Ibrahim 438
Kazazić, Hana udata Kajtaz 175
Kazazić, Hazim 443
Kazazić, Ibraga 438, 439
Kazazić, Ibrahim 81, 175, 418, 438, 444
Kazazić, (Ibrahim) Semir 14, 417
Kazazić, Ifeta 443
Kazazić, Jusuf 94, 175, 418
Kazazić, Ibraginica, Najla, kći Sulejmana Ćišića 230, 439
Kazazić, Mahmut 91, 438, 439
Kazazić, Mehmed 150, 418
Kazazić, Meho 175
Kazazić, Mugdim 322
Kazazić, Muhamed 438, 439, 444
Kazazić, Muhamed Hamo 342
Kazazić, (Muhamed) Sead 14

Kazazić, Muharem 81, 175
Kazazić, Munezeha rođ. Taso 371
Kazazić, Mustafa 94, 439, 440, 444
Kazazić, Mustafa sin hadži Ibrahimov (1828-1910) 438, 440
Kazazić, Mustafa sin Ibrahimov 81
Kazazić, Mustafa sin Mahmutov 438
Kazazić, Naza 175
Kazazić, Nermina 418
Kazazić, Osman 438, 443
Kazazić, (Osman) Salih 259
Kazazić, Ramiz 371
Kazazić, Remzija 439
Kazazić, (Rizo) Emir 14
Kazazić, Rusmira 418
Kazazić, Sabira 444
Kazazić, Salih 175, 230, 417
Kazazić, Salih aga 386
Kazazić, Salih, sin Mahmut age 443
Kazazić, Sead 14, 49
Kazazić, Suad 314, 444
Kazazić, Sulejman 439
Kazazić, Tanja 49
Kazimić, Đila 322
Kebo, Alija 210, 411
Kebo, Bisera 411
Kebo, Hamo 294, 412
Kebo, Hasan 411
Kebo, Murtefika 210
Kebo, Musair 412
Kekić, porodica 417
Kekić, Mehmed 390
Kekić, Meho 433
Kelecija, Šefko 322
Keliman 73
Kemura, Suada rođ. Slipičević 371
Kemura, Sulejman ef. reisul-ulema 371
Kevelj, Alibeg 407
Kevelj, Husein 411
Kevelj, Jusuf 317, 433
Kevelj, Omer 433
Kevelj, Suad 433
Kevelj, Sulejman 433
Kevelj, Zahir 315
Kevelj, Zejna 433
Kevrić, Jadranka 322
Kisić, Đorđe 175, 353
Kisić, Ilija 353
Kisić Kolanović, Nada 240
Kisić, Krista rođ. Perotić 353
Kisić, Lidija 353
Kisić, Neđo 353
Kisić, Nikola 175
Kisić, Pero, sin Vasin 353, 354
Kisić, Sofija 353
Kisićuša (Kisić), Mara 175
Kisić Vasilije, Vasa Kisa 150, 175
Klarić, Anđa rođ. Antelj 390
Klarić, Hasan sin Ibrahimov 83
Klarić, Janko 404
Klarić, Miha 390
Klarić-Pantić, Mila 322
Klim, porodica 152
Klim, Mustafa 175
Klunović, Mustafa 176
Kljajo, (Andrija) Ivan 259
Kljako, Ibrahim 374
Kljako, Ismet 375
Kljako, Omer 374
Kljako, Osman 374
Ključanin, Slobodanka 123
Kljun, porodica 143, 152, 176
Knežević, porodica 345
Kocić, Mito 373
Kodžaga, Adil 229
Koen, porodica 152
Koen, Moša 19, 150
Kohn, (Filip) Robert 426
Kojić, Adila-Sidika rođ. Salčić 417
Kojić, Bahrudin Bufa 417
Kojić, Emrudin Miro 417
Kojić, Fahrudin Braco 417
Kojić, Lutvija 417
Kojić, Mahira 417
Kojić, Mustafa 417, 425
Kojić, Nazif ef. 230, 417
Kolaković, Kana 359
Kolano, Brano 375
Kolano, Pepica 375
Kolano, Suzana 375
Kolano, Vesna 375
Kolano, Zdenko, Cirlika 349, 375
Količić, Šefik 308
Koluder, Alija 363
Koluder, Arif 362
Koluder, Asim 367, 386
Koluder, Avdaga 150, 176, 192, 299, 357, 362, 363, 385, 391
Koluder, Besim 363
Koluder, Delfa 395
Koluder, Dutka 363
Koluder, Emina rođ. Sefić 363

Koluder, porodica 237, 337, 395
Koluder, Hašmeta 395
Koluder, Husein Husica 395
Koluder, Ibrahim 176
Koluder, Muhamed 230, 342
Koluder, Muhamed Hamo 395
Koluder, Nisa 386
Koluder, Omer 230, 367, 376, 386
Koluder, Ramiza 363
Koluder, Rukna 367
Koluder, Salih 176, 362
Koluder, Sidika 395
Koluder, Šerifa 363
Koluder, Ziba 363
Komad, Aleksa 176
Komadina, dr. Salih 204, 239, 244
Komadina, porodica 151
Komadina, Husein 176, 178
Komadina, Mujaga 87, 112, 176, 178, 244, 344, 395, 436
Komadina, Omer 176
Komljenović/Komnenović, (Jovo) Veselin Veso 294
Komljenović/Komnenović, Zdravko Ćako 294
Komnenović, Goša 176
Konacker, Karl 154
Koničanin, Ahmed 186
Konjhodžić, dr. Hafid 321
Konjhodžić, Mahmud 211, 286, 396, 482
Konjhodžić, Šaćir 244
Koprivica, Budimir Budo 14, 403, 417
Koprivica, porodica 342, 345
Korać, Ahmed sin Mustafin 83
Korać, (Mitar) Đorđe 259
Korjenić, Aiša 445
Korjenić, Omer 445
Korkut, Alija 176
Korkut, Zejneba, kći Saliha 81
Kosača, herceg Stjepan 25, 27, 29
Kosali (Koso), Salih baša 77
Kosić, Omer 442
Kosjerina, Marko 94
Kosjerina, Miho 87
Koski, Mehmed-paša 200
Koso, Abdo 176
Koso, porodica 153, 237
Koso, Hamid 176
Kosović, Aziz 230
Kosović, Petar 21
Kotlica, Hasan 176
Kotlo, Amina 422
Kotlo, Fata rođ. Kazazić 418
Kotlo, Salem 422
Kotlo, Sejo 422
Kotlo, Ziba 422
Kouržik, porodica 345
Kovač, Avdo 349
Kovač, Bejda 349
Kovač, Jaso 176
Kovač, Omer 81, 176, 349
Kovač, Toma 176
Kovačec, Cica 405
Kovačec, Dragan 309, 405
Kovačec, Maja 405
Kovačec, Štefica 405
Kovačec, Štefko 405, 406
Kovačec, Vera 406
Kovačević, Brano 96
Kovačević, porodica 375
Kovačević, Jovan 81
Kovačević, Sava 437
Kovačić, Franjo 266
Kovačina, Ivo 382
Kovačina, Marko 382
Kozjak, Hasan 176
Kožul, Dragica 259
Kožul, porodica 345
Krajina, Petar Pero 298
Kraljević, Aleksandar 428
Kraljević, biskup 178
Kraljević, porodica 428
Kraljević, Goran 433
Kraljević, Jovo 427
Kraljević, Mara 428
Kraljević, Vlado 428
Kraljević, Žarko 428
Kreho, Mehmed-aga 97, 98
Kreho, Mehmed-beg Abdulah ef. 76, 97
Kremo, porodica 344
Kreso, Bisera rođ. Avdić 361
Kreso, Ćamil 395
Kreso, porodica 143, 151, 337
Kreso, Miralem 317
Kreso, Miralem Ramazan 361, 412
Kreso, Mirso 395
Kreso, Mito 412
Kreso, Muhamed 176
Kreso, Mustafa 176
Kreso, Remza 395
Kreso, Remzija 439
Kreso, Salih 176

Kreso, Salko 395
Kreso, Šahza 412
Kreso, Zejna 391
Kreso, Zilha 322
Kreševljaković, Hamdija 36, 38, 52, 70, 73, 154, 156, 161, 167, 173, 192, 479, 482
Krezić, Ankica 353
Krezić, porodica 345
Krezić, Jakov 353, 354
Krezić, Marica 353
Krezović, Gojko 222, 223
Krilić, Ibrahim sin Alibegov 136
Krilić, Redžep sin Ibrahimov 81
Kristan, Vasil 81
Krle, Mahmut 176
Krpo, Anđa 322
Krpo, Ekrem 367
Krpo, porodica 143
Krpo, Hana rođ. Avdić 361
Krpo, Ibrahim 94
Krpo, Majda rođ. Ramić 367
Krpo, Salih-beg 438
Krpo, Sulejman 204
Krpo, Vahid 361
Krulj, Božo 431
Krulj, Đorđe 177
Krulj, (Đorđe) Ljubomir 259
Krulj, porodica 152, 153, 335
Krulj, Ljubomir 177
Krulj, (Milenko) Radivoje 14, 177, 226
Krulj, Risto 101, 155, 177
Krulj, Rodoljub 177
Krulj, Vaso 177
Krunić, Milovan 367
Kruškonja, Alija 177, 262, 268, 269, 294, 382, 383
Kruškonja, dr. Muharem 177, 357
Kruškonja, Emina 357
Kruškonja, Esad 177, 342, 357
Kruškonja, porodica 484
Kruškonja, Fatima/Hasnija 177, 259, 260, 262, 268, 269, 294, 383
Kruškonja, Halid 177, 357, 383
Kruškonja, Hatidža 262, 294
Kruškonja, Mevlida 177, 262, 268, 294
Kruškonja, Mirsad, Linija 177, 357
Kruškonja, Naza, rođ. Behram 261, 294, 383
Kruškonja, Omer 177, 261, 268, 269, 294, 383
Krvavac, Aida 322
Krvavac, porodica 273
Kučuk, sin Osmanov 64
Kudin, Omer 447
Kudra, Ibro 101
Kudra, Velija 220
Kujačić, Mirko 441
Kujić, Đorđe 177
Kujić, porodica 147
Kujić, Spasoje 177
Kujić, Vukan 177
Kukić, Alija 177, 436
Kukić, porodica 143, 152, 436
Kukić, Fatima 177, 436
Kukić, Hatidža 177
Kukić, Mahmud 436
Kukić, Nafa rođ. Dedović 177, 436
Kukić, Omer 177, 435, 436
Kuki, (Kukić) šejh Ahmed 435, 436
Kuko, Bećir 231
Kuko, Omer 231
Kuko, Sanel 392
Kukrica, Alija 309
Kukrica, Huso 366, 378
Kukrica, Munta 178
Kukrica, Osman 107, 366
Kulak, Ema 350
Kulak, (Mahmut) Osman, Migalo 294
Kulak, Osmo 350
Kulenović, dr. Azra 378
Kulenović, Džafer 283
Kulenović, Nusreta rođ. Pašić 378
Kulenović, Sejo 378
Kulenović, Sulejman 378
Kump, Margita 382
Kump, Tea 382
Kundačina, porodica 392
Kunjadra, Anna 182
Kupusija, Alija 397
Kupusija, Ekana 397
Kupusija, Emina 397
Kupusija, porodica 282, 397
Kupusija, Halil Lilo 315, 397
Kupusija, Hasan 397
Kupusija, Huso 397
Kupusija, Mehmed 397
Kupusija, (Meho) Jusuf 295
Kupusija, (Meho) Lutvija 295
Kupusija, Mejra rođ. Handžar 397
Kupusija, Mustafa 397
Kupusija, Mustafa Halil 178, 397
Kupusija, Rukija, Mima 397
Kupusija, Sabaha 397

Kupusija, Salih 81, 397
Kurt, Ahmet 11, 15, 234, 341, 461, 462, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 475, 476
Kurt, hadži Ahmet, alemdar, sin hadži Nuhan age 81, 102, 178, 179, 369, 387, 388, 395, 405, 406
Kurt, Alija 228, 230, 244, 395, 396
Kurt, Arif 396, 397
Kurt, Atifa 395, 396
Kurt, Derviša 370, 439
Kurt, Mehmed Dželaluddin 179
Kurt, Džemil 228, 484
Kurt, Emina 370, 376, 396
Kurt, porodica 44, 143, 151, 153, 337, 484
Kurt, Fatima 395
Kurt, Fazlija 395
Kurt, hadži Fadil 178, 395
Kurt, hadži kurra hafiz Muhamed, muderis 100, 102, 112, 151, 178, 240, 388, 395, 396
Kurt, hadži Nuhan aga, alemdar, sin Mehmeda 81, 179, 395
Kurt, Hana 396
Kurt, Haris 370
Kurt, Husein 168, 369, 370
Kurt, (Husein) Salih 371, 369, 370, 376, 396
Kurt, Husnija 240, 244, 281, 338, 395, 396
Kurt, Ibrahim 395, 397
Kurt, Ibrahim-aga 178, 396
Kurt, Ismet 370, 396
Kurt, Mehmed 179, 395
Kurt, Mehmed aga 179
Kurt, Mirzija, Mirzo 364, 370
Kurt, Muhamed 179, 342, 359, 370, 395, 397
Kurt, Mujaga, sin Mehmed age 179
Kurt, Munira rođ. Žujo 395
Kurt, Munta rođ. Rudan 359, 370
Kurt, Nađa rođ. Frenjo 364
Kurt, Nazifa rođ. Selimhodžić 179
Kurt, Reuf 370
Kurt, Salih, dječak 228
Kurt, Salih-aga (1840–1890) 178, 395
Kurt, sin Alije, posadnik tvrđave 66
Kurt, sin Huseinov 64
Kurt, Šemsa 395, 396
Kurt, Zijad 370
Kurto, Nedžad 482
Kurtović, Alaga 244
Kurtović, porodica 44, 69, 143, 358
Kurtović, Hadžo 81
Kurtović, Hajrudin 21
Kurtović, Halil 244
Kurtović, Ibrahim 179
Kurtović, Izeta 397
Kurtović, Mehmed 81, 358
Kurtović, Muharem 179
Kurtović, Nada 397
Kurtović, Salih 179
Kurtović, Smiljan 397
Kurtović, Višnja 397
Kusturica, Alija 200
Kusturica, Halil 230
Kušalović, porodica 152
Kušalović, Jovo 179
Kuštrić, porodica 345
Kuštrić, Sead 322
Kuzmanović, porodica 335
Kuzmanović, Mišo 395
Kuzmanović, Sena 395
Kvesić, Drago 447
Kvesić, porodica 421
Kvesić, Ivica 447
Kvesić, Ljubica 447
Kvesić, Zoran 447

L

Lafo, Ali-beg 203
Laforest, Franc(z) 90, 484
Lagumdžija, Arif 207, 230
Lajhner, Berislav 406
Lajhner, Matilda 406
Lakišić, Abdulah 427
Lakišić, Ahmed 74, 76
Lakišić, Ahmed-aga sin Muhamed age 180
Lakišić, Ahmedbeg sin Abdulaha 81
Lakišić, Ahmet 424, 425, 426
Lakišić, Alibeg 180, 181
Lakišić, Ali ef. sin Muhamed age 180
Lakišić, Alija 179, 181, 427
Lakišić, (Avdija) Enver 295
Lakišić, (Avdija) Mustafa 295
Lakišić, Devla kći Salihage Čelebića 180
Lakišić, dr. Edin 321
Lakišić, Džafer-beg 181
Lakišić, Đulsa 426
Lakišić, porodica 44, 52, 151, 153, 282, 337, 340, 345, 423, 424, 425, 426, 427
Lakišić, Fatima rođ. Čerkić 180
Lakišić, hadži Alija ef. 244
Lakišić, Hajrija 168, 426

Lakišić, Hasan 99, 112, 151, 153, 154, 180, 184, 426, 427, 428
Lakišić, Hiba 427
Lakišić, Husein (Husaga) sin Ibrahim-begov 180
Lakišić, Ibrahim 204, 406, 427
Lakišić, Ibrahim-beg 180
Lakišić, Jusuf 244
Lakišić, Mahmud 180
Lakišić, Mehmed, Meho 14, 378
Lakišić, Muhamed aga 180
Lakišić, Muhamed-beg 426
Lakišić, Muhamed sin Alibega 181
Lakišić, mula Ibrahim 180
Lakišić, Mustafa 281, 427
Lakišić, Mustafa beg 179, 181
Lakišić, Mustaj-beg 136, 151, 180, 406, 426, 427
Lakišić, (Abdulah) Omer 14, 52, 427
Lakišić, Salih 181, 378
Lakišić, Šaćir 424, 426
Lakišić, Umihana, rođ. Alagić 427
Lakišić, Zehra 427
Lakišić, Zejna 427
Lakišić, Ziba 427
Lalić, Alija 274, 276, 277
Lalić, porodica 276, 278, 484
Lalić, Hanifa 259, 274, 278
Lalić, Mehmed 342, 419
Lalić, Mustafa 433
Lalić, Razija 419
Lalić, (supruga Šućrije) Hanifa rođ. Osmić 259, 277
Lalić, Šućrija 274, 276
Lalić, (Šućrija) Sabin 259, 274, 278
Lalić, (Šućrija) Sabina 259, 274, 278
Lalić, Vahdet 433
LaMarca, Charles 264
Láska, Franz 154
Latas, Omer-paša 19, 78, 149, 156, 334
Latifović, porodica 344
Laurent, van Der Stockt 484
Lavić, Osman 88
Lazarević, Gordana 322
Lažetić, Brano 357
Lažetić, Dušan 380
Lažetić, porodica 337, 428
Lažetić, Goran 311
Lažetić, Pero 143, 295, 357, 428
Lažetić, Stana 295, 357
Lečić, Dušan 433
Lečić, porodica 345
Lečić, Ljubica 433
Ledić, porodica 345
Lehman, poručnik 264
Lemešić, Leo 213
Lendra, Avdo 356, 361, 372, 386, 407
Lendra, Dragi 309
Lendra, Mili 372
Lendra, Nafa, rođ. Kebo 407
Lerić, Enisa 322
Lerić, porodica 345
Lerić, Mehmed 322
Lerić, Salko 397
Lihović, Husaga 230
Lihović, Muharem 181
Lihović, Omer 81
Livnjak, Enisa 432
Lojpur, porodica 345
Lončar, Blagica 421
Loose, (Ivan) Višnja, rođ. Gelineo 14, 409
Loose, Miroslav 98, 99, 409
Losse, Josip Puba, sin Miroslava 409
Losse, Želimir Bato, sin Josipa 409
Lovrić, Anka 421
Lovrić, porodica 412, 423
Lovrić, Petar 423
Lovrić, Stipan, Stipo 94, 181
Lovrić, Vicko 423
Lovrić, Zdenka 423
Lozo, Blagoje 366, 444
Lozo, porodica 335
Lozo, Katica 366
Lozo, Veso 366
Lucović, Sanka rođ. Milović 396
Lucović, Zvonko 396
Ludvig, Adela 445
Ludvig, Filomena 445
Ludvig, Karlo 445
Ludvig, Melika 445
Lukić, Nino 322

Lj

Ljeljak, Smajo 390
Ljeljo, (Andrija) Marica 259, 274, 278
Ljeljo, (Andrija) Ružica 259, 274, 278
Ljeljo, (Andrija) Stjepan 259, 274, 278
Ljepava, (Radmilo) Zorka 259
Ljepava, Stevo 309
Ljevo, Selim 231
Ljolje, Božo 393
Ljolje, Grga 393

Ljolje, Petar 393
Ljolje, Tomo 87
Ljolje, Vlado 393
Ljolje, Zvonko 393
Ljoljić, Biljana 295
Ljoljić, Dušan 295, 357
Ljoljić, Fimija 295, 357
Ljoljić, Marko 357
Ljoljić, Milan 295, 295, 357
Ljubenko, Miloš sin Tvrtka 188
Ljubović, Ahmet 407
Ljuta, Derviš-aga muderis 112, 181
Ljuta, porodica 152
Ljuta, Mehmed 181
Ljutović (Ljuta?), hadži Dervišaga 440
Ljutović, Munteha 440

M

Macić, Bećir 196
Macić, Dervo 322, 323
Macić, Husein 231
Macić, Merka 231
Mahić, dr. Hasan 202, 207, 230, 240, 244, 263, 336
Mahić, porodica 207
Mahić, (Hasan) Šefko 14, 207
Mahić, Hiba 321
Mahić, Zehra, rođ. Hasanefendić 207
Mahinić, dr. Alija 321
Mahmud, posadnik tvrđave 33
Mahmud, sin Abdulahov 67
Mahmud, sin Ahmeda, posadnik tvrđave 66
Mahmud, sin Balije, posadnik tvrđave 66
Mahmud, sin Jusufa, posadnik tvrđave 33
Mahmud, sin Muratov 65
Mahmutaga 74
Mahmutović, porodica 220
Mahmutović, hadži Mehmed 153, 181, 182
Mahmutović, Ibrahim 181
Mahmutović, Senija 322
Mahmutović, Smail 182
Mahmut, posadnik tvrđave 32
Makeljić, hadži hafiz Ahmed ef. 107
Makeljić, hadži Halil sin Ahmetage 136
Makeljić, Sulejman 231
Maksić, Ibrahim 317
Maksić, Šućrija 363
Maksumić, Alija 303, 309
Maksumić, Mevlida 322
Maksumić, Ramiza 315
Malkoč, Fatima 349
Malkoč, Goran, Goca 349
Malkoč, Remzija 349
Mandić, Dominik 482
Mandić, porodica 411
Mandrapa, Drago 49, 375
Mandrapa, porodica 375
Mandžić, Pašaga 223, 224
Mango, Ragifa 322
Manjgo, hadži Husein 182
Manjko, Lazar 357
Marasović, Olga 211
Marava, porodica 209
Marić, Alida 382
Marić, Almir 110
Marić, (Ćamil) Semir 311
Marić, fra Ante 395
Marić, Ibraga 207, 230
Marija, kći Jeftana 77
Marija, kći Matina 76
Markić, Joso 182
Markotić, (Nikola) Zdravko 259
Marpe, Frank Charles 260, 261, 262, 264, 269
Martinović, (Ante) Ljubica 259
Maslo, (Abdulah) Enis 295
Maslo, Admir Bato 315
Maslo, Edina 322
Maslo, porodica 107, 137, 345, 484
Maslo, Ibrahim sin Abdulahov 83
Maslo, Osman 300
Maslo, (Osman) Remzo 295
Maslo, Pakiza 403
Maslo, Sead 408
Maslo, Semir 309
Maslo, Merima, rođ Ćupina 14, 408
Maslo, Šaćir 295, 368, 370, 401, 402, 403
Maslo, (Šaćir) Enis 14
Maslo, Šefkija 354
Massa, Herbert 271, 278
Mašović, Sulejman 200
Matanović, Pero 182
Matić, Josipa 439
Matrak, Atanasije 403
Matrak, Milorad 403
Mavrak, Dušan 359
Mavrak, Mijo 182
Mavrak, Soka 359
Medinlija, Muhamed 73
Meharić, Halil 244
Mehemed, kalajdžija 64
Mehić, Ahmed 182, 231, 350

Mehić, (Avdo) Esad 295
Mehić, (Avdo) Hasan 295
Mehić, Bećir 182, 350
Mehić, Esad 350
Mehić, porodica 282
Mehić, Hatidža kći Mahmuta 81, 350
Mehić, Ibrahim 182, 231, 350
Mehić, Ibrahim sin Hasanov 81, 350
Mehić, Jusuf 182, 350
Mehić, Mehmed sin Hasanov 81, 350
Mehić, Osman 182, 350
Mehić, Rizvan sin Halilov 81, 350
Mehić, Safet 350
Mehić, Salem 317
Mehić, Salih 182, 350
Mehić, Šerif 350
Mehić, Zajko 244
Mehić, Zehra 350
Mehić, Zijo 350, 404
Mehmedbašić, Adil 395
Mehmedbašić, Esad 412
Mehmedbašić, porodica 447
Mehmedbašić, Muhamed 182
Mehmedbašić, Narcis Narca 395
Mehmedbašić, Sead Lenon 395, 417, 433
Mehmed, član posade tvrđave 63
Mehmed, ćehaja 103
Mehmed ef, muftija 112
Mehmed, kožarski majstor 74
Mehmed-kul, posadnik tvrđave 66
Mehmedović, Osman 230
Mehmed, posadnik tvrđave 66
Mehmed, sin Abdulaha 75
Mehmed, sin Abdulahov 64, 65
Mehmed, sin Dervišev 64
Mehmed, sin Duranov 76
Mehmed, sin Hasanov 64
Mehmed, sin Ibrahimov, posadnik tvrđave 64
Mehmed, sin Mustafe, posadnik tvrđave 66
Mehmed, tabak 64, 65
Memac, Muhamedaga 150
Memić, Arslan 112
Memić, porodica 208
Memić, Hadže 208, 230
Memić, Ima 208
Memić, Minka 208
Memić, Mirza 208
Memi-hodža 100
Memija 73
Memija, kovač 64
Memija, sin Abdulahov 65
Memi, slastičar 75
Merdžo, porodica 400, 401
Merdžo, Josip 401
Merdžo, Joso 183
Merdžo, (Jozo) Ivan 295
Merdžo, Jure 107
Merdžo, Miro 433
Mešak, Ajna rođ. Kazazić 439
Mešak, Ćamil 207, 230, 439
Mešak, (Ćamil) Enver 14, 439
Mešić, Ahmed 201
Mešić, Haso 355
Metan, Francis 262
Metiljević, Husein gradonačelnik 238, 244
Mevlana, Mustafa, muftija 112
Mezić, Sanela 322
Mezid, sin Ahmeda, posadnik tvrđave 66
Miaskiewicz 256
Michel, Robert 129
Mičijević, Ćanka rođ. Jusufović 430
Mičijević, Fatima 430
Mičijević, Hasan 182
Mičijević, Mehmed 182, 430
Mičijević, Mustafa 182
Mičijević, Senad, šejh 430
Middleton, Richard 262
Mihailović, Draža 195, 196, 197, 199
Mihić, (Mate) Pero 259
Miho, sin Ivanov 77
Mijatović, Risto 182
Mikačić, porodica 102, 152
Mikačić, Mijo 182
Mikić, porodica 106
Mikić, Miho 382
Mikić, Milan 226
Mikić, Neđo 226, 295, 377
Mikić, Slavko 226, 284, 295, 377
Milas, Andreja 362, 367
Milas, Franjo 361, 362
Milas, Gordana 362
Milas, Ivan 361
Milas, Iva rođ. Golemac 361
Milas, Jure 361
Milas, Lepa rođ. Ćosić 377
Milas, Ljerka rođ. Komljenović 362
Milas, Ljubica 362
Milas, Mario 361
Milas, Mate 361, 362
Milas, Nađa rođ. Kajan 362, 367
Milas, Nina 362

Milas, Slavica 362
Milas, Šefika rođ. Škaljić 361
Milas, Zlatko 362
Milavić, Dinka 399
Milavić, dr. Dragan 321
Milavić, dr. Snježana 321
Milavić, Enver 259
Milavić, Nijaz 399
Milavić, Zoran 399
Miletić, Ante 388, 390
Miletić, Antun 195, 196, 206, 480
Miletić, Karlo Drago 183, 189, 190, 254, 260, 285, 298, 467, 482
Miletić, Neda 390
Miličević, Anka, kći Stjepana 274
Miličević, Ilija 382
Miličević, Stjepan 274
Milić, Biljana 226, 389
Milić, Čedomir, Čedo 226, 283, 296, 388, 389
Milić, Dragica 226, 389
Milić, Đorđe 226, 389
Milić, porodica 152
Milić, Ibrahim 182
Milić, Jovan 226, 388, 389, 390
Milić, Ljubica rođ. Kadijević 226, 389
Milić (Mejlić), Salih 81
Milić, Mirjana 226, 389
Milić, Osman 182
Milić, Smilja 226, 389
Milić, Soka rođ. Govedarica 388
Milićević, Ato 77, 415
Milićević, Danica 287
Milićević, porodica 77, 430, 435, 484
Milićević, (Jefto) Risto 415
Milićević, (Risto) Slobodanka 14
Milišić, Senija 199
Milivojević, Mara 435
Milivojević, Miko 435
Milivojević, Nebojša 435
Milivojević, Nedeljko 435
Milivojević, Olivera 435
Milosavljević, Gordana 423
Milosavljević, Vera rođ. Trbulin 423
Milosavljević, Vlado, glumac 423
Milosavljević, Žermen 423
Milosav, sin Vlaha 29, 463
Miloš, Ana 421
Miloš, Davor 421
Milošević, Ante 24
Milošević, Slobodan 301
Miloš, Ivan 421
Miloš, Jadranka 421
Miloš, Luka 354
Milović, Anuška, udata Đulepa 396
Milović, Borika 396
Milović, Brano, Risto 396
Milović, porodica 335, 345
Milović, Savo 396
Milušić, porodica 106, 299
Milušić, Milan 296, 412
Milušić, (Milan) Ubavka 296
Milušić, Mima 412
Milušić, Natalija 412
Milušić, Nikola 412
Milušić, Risto 412
Miljas, Tomica 309, 377
Miljas, Tomo 377
Mirazović, Edhem 445
Mirazović, Enver sin Edhema 445
Mirazović, porodica 267, 438
Mirko, sin Đurin 67
Misirli, Ismail 73, 76
Misita, porodica 152
Misita, Svetozar 447
Misrija, Džafer 72
Misrija, Muhamed ef. 72
Mišić, Muhamed 317
Mišović, Mustafa 371
Mitrinović, Čedomil 150
Mizdraković, Husein sin Omerov 81
Mocegin, mletački komandant 87
Mojaš, sin Markov 76
Mojić, (Mojo) porodica 143, 454
Mojić, Jovo 102
Momčilović, Milorad 199
Momirović, Petar 129
Mueller, Robert 252, 275, 480
Muftić, Ahmed sin Muharemov 81
Muftić, Džemal 230
Muftić, porodica 143, 484
Muftić, Hatidža rođ. Kukić 436
Muftić, (Izedin) Mirsada 14
Muftić, Izet 436
Muftić, Mehmed 183
Muftić, Mirsad, Sipa 309, 436
Muftović, Alija 183
Muftović, Salih 183
Muharemović, Mustafa 183
Muharem, posadnik tvrđave 66
Muhović, Emina, rođ. Karić 14, 326, 327, 428
Muhović, Idriz 317, 326, 428

Mujačić, Osman sin Alin 83
Mujadžević, Dino 225
Mujan, Omer 183
Mujezinović, Nermina 24
Mujić, Aiša 230
Mujić, A. Muhamed 35, 36, 42, 43, 58, 69, 70, 72, 73, 75, 78, 119, 121, 131, 155, 479, 482
Mujić, porodica 205, 211, 337
Mujić, Jefto 183
Mujić, Lazar 183
Mujić, Mehmed aga 151
Mujić, Muhamed 407
Mujić, Nerfid 205, 230, 376
Mujić, Sidika 230
Mujić-Skikić, dr. Emela 321
Mujić, Šemsudin Enco 345
Mujić, Taib 322
Mujkanović, Ferid 391
Mulahusić, Admir 125
Mulić, Jusuf 27, 58
Mumin, sin Balije, posadnik tvrđave 66
Muratbegović, porodica 345
Murat III, sultan 91
Murat, izbjeglica 207, 230
Muratović, Amra 322
Muratović, Ćamila 421
Muratović, Peđa 433
Muratović, Šaćir 204, 230, 245
Murat, sin Huseinov 65
Muratspahić, Izet 129
Murteza, Sejid, kadija 79
Murtić, Šaćira 421
Muslibegović, Alija 183, 230
Muslibegović, dr. Adis 321, 325
Muslibegović, Đulsa 183
Muslibegović, porodica 89, 209
Muslibegović, Ibrahim 430
Muslibegović, Mehmed 183
Muslibegović, Mila 430
Muslibegović, Muhamed 183, 230, 245
Muslibegović, Murat 183
Muslibegović, (Murat) Tadžudin 14, 183
Muslibegović, Mustafa ef. 151
Muslibegović, Omer ef. 151
Muslibegović, Salih 183
Muslibegović, Sead 417, 430
Muslibegović, Umihana 183
Musolini, Benito 284
Mustafa, ćehaja 65
Mustafa ef, imam 107
Mustafa, porodica 381
Mustafa, kovač 64
Mustafa-kul, posadnik tvrđave 66
Mustafa, posadnik tvrđave 66
Mustafa, serbuljuk tvrđave 66
Mustafa, sin Abdulahov 64, 65
Mustafa, sin Ajdinov 65
Mustafa, sin Ferhatov 65
Mustafa, sin Huseinov 65
Mustafa, sin Ilijasov, posadnik tvrđave 66
Mustafa, sin Mahmuda, posadnik tvrđave 66
Mustafa, sin Mehmeda, posadnik tvrđave 66
Mustafa, sin Turhanov 94
Mustafa, sin Velije, posadnik tvrđave 66
Mustafa, topdžija tvrđave 66
Muszynski, Alexander 271, 278
Mušić, Ekrem 322
Mušić, porodica 345, 382
Mušić, Hasan 430
Mušić, Hivzo 351
Mušić, Mustafa 322
Mušić, Mustafa Ekra 323
Muštović, porodica 151
Muštović, Mehmed 183
Muštović, Muharem 184
Muštović, Smail 183

N

Nadaždin, porodica 345
Nadilo, Branko 25
Nakić, Julča 184
Nalbanta, Derviš 184, 349
Nalbanta, Emina 349, 399
Nalbanta, porodica 152, 237
Nalbanta, Mustafa 81, 349
Nalbanta, Nazif 184, 349
Nametak, Abdurahman 216, 239, 245
Nametak, Alija 53, 107, 235, 482
Nametak, Hasan 100, 103, 107, 112, 113, 174, 181, 182, 216
Namik, Ali-paša 78
Nazdrajić-Smajkić, Minka 322
Nazečić, Halil 184
Nedić, Milan 199
Nekrasov, porodica 345
Nenada, sin Dubravca 29, 463
Nezir-aga, dizdar tvrđave 57
Nezirović, Mustafa 231
Nezir, sin Abdulahov 65
Nezir, visoki službenik 73
Nikić, fra Andrija 482

Nikolić, porodica 345
Nikšić, Alija 184
Ninković, porodica 345
Nipper, Bill 256
Ništović, Ajša 322
Nogulić, Stevo 425
Novak, Franc 242
Novo, Ahmet 431
Novo, Amila 359
Novo, Braco 431
Novo, porodica 69, 151, 153, 362
Novo, Fevzaga 230
Novo, Habiba 431
Novo, hadži Osman 101, 184, 373
Novo, Hajrudin 230
Novo, Hasan 207, 373
Novo, Hasanaga 184
Novo, Mehmed 184
Novo, Muhamed 231, 245, 359, 363
Novo, Mustafa 360
Novo, Nuna rođ. Sadiković 359
Novo, Osman 373
Novo, Salih-aga 112
Nožić, Nađa 439
Nožić, Salko 322, 378
Numankadić, Ahmet 435
Numankadić, Džemal, pilot 339, 435
Numankadić, Zahida 435

O

Obad, Mustafa 231
Obradović, Ibro aps. medic. 321
Oglić, Lejla 322
Okoliš, porodica 152, 184
Okoliš, Jovo 184
Okoliš, Risto 184
Omanović, Dragan Mufla 430
Omanović, dr. Ramo 321
Omanović, (Muharem) Omer 14, 266, 376
Omanović, Zlatko Cura 430
Ombašić, Aiša 357, 375
Ombašić, Avdo Šice 357, 375
Ombašić Fatima, udata Šuko 357
Ombašić, porodica 357
Ombašić, Ibrahim 112
Ombašić, Mustafa 107
Ombašić, Šerif Bomba 357, 375
Omčiguz, Anica 439
Omeragić, Muhamed 184
Omeragić, Omer 184
Omerika, Senad 304
Omerika, Sevda 322
Omer, muhadžir iz Rogatice 213
Omerović, hadži Osman 221
Omer, sin Ferhatov 64
Omer, tabak 74
Onley, Ralph 256
Opijač, Asim 202
Opijač, dr. Enver 322
Orbini, M. 25
Orhan, emir 28
Orle, Hamo 350
Orris, major 264
Oručević, Ibrahim 230
Oručević, Mulo 178
Oručević, Samira 322
Oruč, konjanik osmanske vojske 75
Oruč, kovač 64
Oruč, sin Abdulahov 65
Oruč, sin Nesuhov 65
Osman 66, 74
Osman čauš 74
Osman ćehaja 74
Osman, iz Mehmed-ćehajine mahale 76
Osman, mujezin 107
Osmanović, Belma 322
Osmanović, hadži Ahmet 184
Osmanović, hadži Ibrahim 185
Osmić, Ado 380
Osmić, porodica 274
Osmić, Habiba 259, 274, 278
Osmić, Sead 433
Ostojić, Đorđe 99
Oštro, Asija rođ. Bakija 366
Oštro, Salko 366
Otto, Rudolf prijestolonasljednik 180

P

Pajer, porodica 345
Pajić, Asim 273, 356
Pajić, Besim 357
Pajić, Fata 356
Pajić, Minka 356
Pajić, Zehra 356
Pajo, Mila 322
Pajo, Smail 185
Pajović, Radoje 197
Pala, Esad 309
Pala, Muriz 245
Pala, Salih 245
Pala, Sulejman 361
Pala Sunita, rođ. Šuko 357, 375

Palata, Avdo 370
Palata, Jelka 370
Palikuća, porodica 412
Palikuća, Mirko 391
Palin, Michael 437
Palmer, Don 256
Pamučina, Joanikije 72, 482
Pandur, porodica 344
Pandža, hafiz Muhamed ef. 195, 240
Panić, Anđa 322
Pantelić-Babić, Kristina 172, 183, 388
Pantić, porodica 345
Pantić, Slobodan 322
Papić, Avram 366
Papić, Mošo 185
Papo, Albert 296, 350
Papo, porodica 337
Papo, Gavro 350
Papo, Isidor 350, 351
Papo, Lalika 351
Papo, Tereza 350
Paponja, Mićo 435
Paponja, Nada 435
Paponja, Rade 435
Paračko, Alija 81
Parsons, Harry 271, 278
Pašajigit, sin Abdulahov 64
Pašić, Amir 38, 42, 44, 52, 482
Pašić, Atifa 433
Pašić, Bahra rođ. Hakalo 378
Pašić, Dudija kći Mustafe bega 81
Pašić, Eso 378
Pašić, Hasanaga 185
Pašić, (Mahmut) Mustafa 296
Pašić, Mehmed sin Sulejmanov 81
Pašić, Mila, učiteljica 378
Pašić, Mustafa 204, 245
Pašić, Nadija 322
Pašić, Šefik, novinar 148, 433
Paštić, Salih 81
Patak (Bijedić), Lejla 322
Patak, Fazlija 207, 230
Patak, Hata 185
Patak, Meho 415
Patak, Reša 415
Patak, Salko 245
Patak, Sulejman 185
Paušek, (Drago) Magdalena 259
Paval, papudžija 67
Pavelić, Ante 284
Pavišić, pop 215
Pavlović, Đorđe 185
Pavlović, porodica 152
Pavlović, M. 385
Pavlović, (Mehmed) Ševko 259
Pavlović, Pavo 185
Pavlović, Petar 388
Pavlović, Risto 185
Pavlović, Šefkija 259
Pavlović, vojvoda Radoslav 25
Pavo, sin Radovana 29, 463
Pažin, Anđelko 421
Pažin, Anica 421
Pažin, Ivan 421
Pažin, Marija 421
Pažun, (Vaso) Mileva 259
Pecelj, (Đorđo) Stana 259
Peco, Abdulah-Bada 372, 432
Peco, Ahmet 433
Peco, Alija sin Muharemov 207
Peco, Arif 364
Peco, (Arif) Ibrahim Zeko 14, 364
Peco, porodica 382, 432
Peco, Fatima 372
Peco, Fatima rođ. Koluder 386
Peco, (Hasan) Samija 259
Peco, Hasan sin Ibrahimov 83
Peco, (Muharem) Alija 14
Peco, Munira 364
Peco, Mustafa, Simo, vatrogasac 372, 386, 432
Peco, Omer 372, 432
Peco, Ramiza 364
Pečko, Salih 185
Peez, Carl (Karl) 19, 38, 150, 162, 181, 353, 395, 483
Pehilj, Ahmed 185
Pehlić, porodica 345
Pejanović, Branko 433
Pejanović, Dragan 433
Pejanović, porodica 381, 432
Pejanović, (Jovo) Petar 296
Pejanović, Ratko 381, 433
Pejanović, Vojo 433
Pejdo, porodica 484
Pejdo, Risto 355, 385
Pejdo, (Risto) Slobodan 14
Pejdo, Staka rođ. Karišik 385
Pejdo, Stevan 385
Peković, Željko 24
Pekušić, Ahmed ef. 100
Pekušić, Alaga 112

Pekušić, Allija (žensko) 166
Pekušić, (Halil) Alija 259
Pekušić, Muhamed 185
Pelidija, Enes 39
Penava, Husein 81
Perić, porodica 152
Perić, Jovo 21, 185
Perić, Stipo 185
Perić, Tripko 185
Perinović, Aleksa 185
Perinović, Stanko 185
Perković, Petar 185
Perotić, porodica 152
Perotić, Jovo 185, 413
Perotić, Milan 185, 413
Perotić, Milena 185, 413
Perotić, Mladen 185
Perotić, Pero 185, 413
Perotić, Sofija 185, 413
Pervan, Asim 220
Pervan, došlac 67
Pervan, porodica 345
Pervan, sin Abdulahov 66
Peš, porodica 77
Peš, Jovan 77
Peško, porodica 77
Peško, (Lazar) Miho 94, 426
Peško, Lazar sin Mihe 236
Pešut, Đorđe 390
Pešut, porodica 77
Pešut, Predrag 433
Pešut, Rade 185, 390
Petković, Milovan 342
Petković, Pero 179
Petković, Vasilj 185
Petrić, Ljubica rođ. Mandarić 370
Petrić, Aleksa 185
Petrić, Bartul 422
Petrić, Boro 370
Petrić, porodica 335, 430
Petrić, Marica 422
Petrić, Petar Braco 370
Petrić, Tatjana, Tanja 370
Petrović, Đuro 415
Petrović, Linda 322
Petrović, Mica rođ. Balorda 369
Petrović, Slobodanka rođ. Milićević 415
Petrović, Tanja 415
Petrović, Tina 415
Pezić, Ibro 392
Pezić, Semir 309
Pezo, Omer 445
Pickard, Harold 264, 265, 266
Pičeta, Boško 186
Pičeta, porodica 152
Pičeta, Jefto 186
Pikula, Božo 382
Pikula, (Božo) Milorad 296
Pikula, Dragan 311
Pikula, Milojka 296
Pilavdžić, Alija 221
Pintul, Ahmet 143, 286, 296, 297, 337, 397, 407
Pintul, Bešir, kadija 245, 428
Pintul, Brimša 397
Pintul, Enes 433
Pintul, porodica 337
Pintul, Nadira rođ. Drljević 387
Pintul, Omer 387
Pintul, Smajo 390
Pirija 66
Pirija, Adem 205, 230, 376
Pirija, Ajnija rođ. Zvonić 205, 230, 376, 377
Pirija, Edhem 376
Pirija, Elfrida Dževahira 376
Pirija, Elfrid Hamid 205, 376
Pirija, posadnik tvrđave 66
Pirija, sin Abdulahov 66
Pištalo, porodica 345
Pitić, hadži Ahmed 97
Pivač, Zvonko 433
Pizolato, general 402
Pjanić, Jovan 186
Planić, Mijo 101
Pločić, Derviš 49
Pločić, Mustafa 81
Plosko, Habiba Biba 292
Pljevaljčić 222
Pokrajčić, Majo 186
Poljak, Ilija 445
Poljak, Ivan 445
Poljak, Jelena 445
Poljak, Stipe 445
Poljak, Šima 445
Poljarević, Alija 309
Popo, Ahmed 186
Popo, Mufera 322
Popo, Omer 186
Popovac, porodica 238
Popovac, Mujaga 245
Popovac, Mustafa 371
Popovac, Salih 204

Popovac, Velija 245
Popovač, Luian 154
Popović, Milorad 215
Pošković, Fadila 329, 330
Pošković, porodica 330
Pošković, Mehmed Meho 329, 330
Pošković, Sadeta 329, 330
Pošković, Sanel, Poška 14, 329, 330, 331, 332, 467
Potočnik, Anton sin Franca 381
Potočnik, Tončo 296, 382
Potur, Omer 207
Potur, Sabina 207
Potur, Salko 443
Predojević, Hasan-paša 92
Preger, Ivo 421
Preka, Gašpar 186
Premilovac, Fatima rođ. Hojlaš 440
Premilovac, Midhat 366
Premilovac, Mustafa 366
Premilovac, Nijaz 366
Previšić, Martin 360, 409
Price, James 271, 275, 278
Primorac, Boro 401, 432, 433
Primorac, Davor 432
Primorac, Ivan 432
Primorac, Jure 432
Primorac, Manda 432
Primorac, Mladen 432
Primorac, Slobodan 401, 432
Princip-Seljo, Slobodan 196
Prpić, Branimir, Brano 309, 382
Prpić, porodica 273
Prpić, Ladislav 382
Prpić, Vladislav 431
Prpić, Vlado 315, 382, 399
Prpić, Zumka 315, 382
Prusina, porodica 345
Pucar, Đuro 376
Puce, Nada 322
Puharić, Gordana 405
Puharić, Joško 406
Puharić, Marica 405
Puharić, Vlado 406
Puhičić, Ahmed sin Sulejmanov 82
Pujić, (Spasoje) Dušan 259
Puljić, Borislav 38, 139, 479
Puzić, Ajlina 322
Puzić, Alaga 230
Puzić, Azra rođ. Hazirović 392
Puzić, dr. Zoran 321
Puzić, Đulsa 230
Puzić, porodica 207, 337
Puzić, hafiz Husein 239
Puzić, hafiz Salih 245
Puzić, Hamza ef. 136, 151
Puzić, Hilmija 371
Puzić, Husein 204
Puzić, Ibrahim 230
Puzić, Mehmed 208, 230, 245
Puzić, Osman 230
Puzić, Safet 392, 438
Puzić, Sead Caco 315
Puzić, Šefkija 371
Puzić, Zejna 208

R

Račić, Dragoslav 199
Radad, sin Dobrivoja 29, 463
Radič, sin Radohne 29, 463
Radić, Danica 439
Radić, Jovan 186
Radilović, Jovo 186
Radiljević, Kruno 407
Radin, krstjanin 25
Radivojevići 25
Radko, sin Stepka 29, 463
Radnić, Mara 411
Radođa, sin Milojinov 67
Radoje, sin Uška 29, 463
Radoje, sin Vukašina 29, 463
Radojka, sin Godca 29, 463
Radosav, sin Radina 29, 463
Radosav, sin Vuksanov 67
Radovan, sin Radoja 29, 463
Radović, Braco 445
Radović, Danilo 445
Radović, porodica 152
Radović, Ljilja 445
Radović, Mijat 186
Radović, Tošo 445
Radović, Vaso 445
Radovniković, Ivo 407
Radulović, porodica 335
Radulović, Šimo 392
Radulović, Trifko 369
Radušić, Edin 148, 398, 483
Rahimić, Bećir 315
Rahimić, dr. Mirsad 321
Rahimić, porodica 345
Rahimić, Oksana 322
Raič, Toni 421

Rajkov, dr. Jovica 321
Rajković, porodica 484
Rajković, Mehmed 186
Rajković, Meho 368
Rajković, Mujaga 234, 245
Rajković, Salih 366
Raljević, Džemal 279
Ramadanović, porodica 345
Ramić, dr. Ibrahim 310, 367
Ramić, Emina rođ. Gozo 367
Ramić, porodica 366
Ramić, Mehmed 245
Ramić, Mustafa 239, 245, 367
Ramić, Salih 186
Ramljak, Dane 387
Ramljak, Kata 387
Ramljak, Pero 342, 378, 387
Ramljak, Vlado 387
Ramljak, Zdravka 387
Ramović, porodica 407
Ranković, Aleksandar 269
Rasim, sin Abdulahov 64
Raše, Boban 372
Raše, Dejan 372
Raše, Dika rođ. Zalihić 372
Raše, porodica 335
Raše, Janja 372
Raše, Nikola 186, 372, 433
Raše, Rajko 372
Raše, Savo 372
Raše, Sveto 372
Rašidović, Alma 322
Rašović, porodica 345
Ratković, Aleksandar 26
Raždija, Omer ef. 186
Rebac, Sulejman Sula 207, 407
Redžep-beg, carski poslužitelj 73
Redžić, Enver 225
Redžić, Husref 41, 51, 53, 54, 145
Redžić, Mahmut 322
Redžo, (udata Grebo) Babeta 160
Repak, Adnan 322, 330
Repak, Fatima rođ. Temim 375
Repak, Muamer 375
Repak, Muhamed 342, 375
Repak, Salko 310, 375
Repak, Šefik 375
Repeša, Mehmed 245
Repeša, Osman 381
Repović, Marko 186
Rezagić, Aiša 363
Rezagić, Began 363
Rezagić, porodica 288, 361, 363
Rezagić, Muharem 363
Rezagić, Mustafa 363
Rezagić, Nazif 206, 230, 363, 378
Rezagić, Osman 363
Rezagić, Salko 363
Ribica ef. 87
Ribica, porodica 151, 403, 404, 484
Ribica, Fatima 297
Ribica, hadži Salih 88, 106, 151, 236, 404
Ribica, Ibrahim 101, 102, 106, 112, 113, 186, 204, 219, 221, 233, 236, 239, 240, 245, 297, 404, 405
Ribica, Mehmed 186, 236, 404
RIbica, Mehmed 297
Ribica, Muhamed sin Saliha 236
Ribica, Pašana rođ. Škoro 404
Ribica, Šemsa rođ. Agić 404
Ridžanović, dr. Muhamed 238, 240, 245
Riđanović, Ahmed 230
Riđanović, hadži Abdulah ef. 151
Rizikalo, porodica 143
Rizikalo, Salih 187
Rizvanbegović, Ali Mehmed-beg, sin Ali-paše 150, 187
Rizvanbegović, Ali-paša 19, 78, 149, 150, 169, 172, 187, 334
Rizvanbegović, dr. Faruk 321
Rizvanbegović, porodica 153
Rizvanbegović, Hafiz-paša 169
Rizvanbegović, Meslidži hanuma 187
Rizvanbegović, Mustajbeg 245
Rizvanbegović, Rustem-paša 169
Rizvanić, hadži Ibrahim 172
Rizvanović, Salko 100
Rizvan, sin Abdulahov 66
Rizzo, Petar 105, 408
Rokša, Adisa 322
Romano, Haim 425
Romano, Jadranka 425
Romano, Sara 425
Ross, J. Albert 255
Rozić, Erna kći Haimova 425
Rozić, porodica 345
Rozić, Ilko 425
Rozić, Mara 425
Rozić, Matilda 425
Rozić, Miro 425
Rozić, Stipe 425
Rozić, Stojan 425

Rudan, Ahmed sin Ibrahimov 82, 411
Rudan, Alija 186, 433
Rudan, Avdija 411
Rudan, Bahrija 411
Rudan, porodica 143, 417
Rudan, Fatima 411
Rudan, Ferhat 82, 411
Rudan, Hasan 382
Rudan, Kemal 411
Rudan, Mehmedalija 411
Rudan, Muruveta 411
Rudan, Omer 411, 427
Rudan, Ručko 381, 411
Rudan, Salih 187
Rudan, Sanja 381
Rudan, Senka 381
Rudan, Sija rođ. Dostović 381
Rudan, Šefko 382, 411
Rudan, Tidža 433
Rukavina, Ante 407
Rušiti, Zekirja 366
Ruško, sin Radojina 29, 463
Ryon, David 271, 278

S

Sachs 255
Sadiković. Ajša 205
Sadiković, Asim 205
Sadiković, (Mustafa) Džemal 14, 205, 206
Sadiković, Džemila 206
Sadiković, Halid 206
Sadiković, Mustafa 205, 206
Sadiković, Nefiza 205
Sadiković, Razija 205
Sadiković, Sadik 205
Sadiković, Šerif 205
Sadiković, Šerifa 206
Saka, kći Moje (Mojića) 77
Sakić, Ibrahim sin Mustafin 82
Sakić, Mehmed 187
Sakić, Omer 187
Sakina, kći Ahmedova 74
Salaković, Bećir 187
Salčin, porodica 345
Salčin, Sabira 322
Salčin-Seknić, Đula 322
Salem, zvani Kona 392
Salih-aga 101
Salihagić, Suljaga 240
Saliha, kći Ahmedova 74
Salih-beg, sin Mehmed-begov 443
Salih ef, iz Sinana pašine mahale 77
Salihović, Sulejman-ćehaja 21
Salih, sin Memije 75
Salković, Ahmed 231
Salković, Husnija 198, 222
Salković, Šaćir 99
Samardžić, porodica 335, 395
Sanborn, Everett 271
Sarač, Džafer 358
Sarač, Selim sin Omerov 82
Sarajlić, Mustafa ef. kadija 182
Sarić, dr. Bajro 321
Sarić, Edin 433
Sarić, Edina 433
Sarić, Šehreta 433
Sarić, Zerina 433
Sarudž, posadnik tvrđave 32, 33
Savić, Mladen 390
Savić, Savo 382
Savo, sin Mihatov 77
Schindler, Emil 203
Schindler, Hermina 203
Schmidt, Varija 123
Seferović, Behka 444
Seferović, Duda 209, 231
Seferović, Eljub 209
Seferović, Emina 209
Seferović, porodica 209
Seferović, Hasan-baša 77
Seferović, Mehmed 209
Seferović, Meho 444
Seferović, Mensur 222, 224
Seferović, Salko 444
Seferović, Samija 209
Seferović, Šemsa 209
Seferović, Ziba 444
Seferović, Zijo 444
Sefić, Ahmed 239
Sefić, Ajša 322
Sefić, Aziz ef. 357
Sefić, Edhem 391
Sefić, Emina, udata Koluder 150, 176, 299, 357, 362, 385, 391
Sefić, Habiba 357
Sefić, hafiz Salih ef. 150
Sefić, Hasan 187
Sefić, Hatidža rođ. Kruškonja 383
Sefić, Omer 231
Sefić, Šerif 357
Sefić, Zarifa 391
Sejdihović, Šaban 447

Sekulić, Miloš 197
Selihodžić, Arslan 187
Selimhodžić, Abdulah 82
Selimhodžić, Arslan 82
Selimhodžić, Mehmed 187
Selim II, sultan 91
Selimotić, Majda 322
Selimotić, Ozrenko 310
Selimović, Osman sin Muharemov 82
Selimović, Šaćir 181
Selmanović, Hasan 187
Semirdži, Alija 82
Semiz, Jovo 94
Semiz, Risto Alan 187
Semiz, Saka 160
Senkić, Janja 368
Senkur, posadnik tvrđave 32
Serafim, 21
Serajlija, Mujo 187
Serdarević, Emina rođ. Bakamović 404
Serdarević, Šemsudin Zlatko, porodica 435
Serdarević, Goran 322
Serdarević, Hasan 187
Serdarević, Jusuf 184
Serdarević, Smail 236
Serdarević, (Suad) Haris 14
Serdarušić, Zvonko 433
Serić, Hasan 187
Serić, Mustafa 187
Silahdar, porodica 191
Silić, porodica 432, 484
Silić, Hasan 358, 390, 432
Silić, (Hasan) Ekrem 14
Silić, (Hasan) Ibrahim Sila 15, 358, 433
Silić, (Hasan) Omer 433
Silić, Salih ef. 358
Simić, Vidoje 366, 444
Simo, pekar 77
Sinan-beg 34, 35
Sinan, čelebija 107
Sinanović, Alija 105, 106
Sinanović, porodica 105, 345
Sinanović, Hasan 105, 187
Sinanović, Hata 187
Sinanović, Muharem 105, 187
Sirko, Nazif 390
Sirko, Salih 187
Sivonjić, Sunita 322
Skarić, Vladislav 21, 22, 483
Skenčić, Đulsuma kći Ibrahima 83
Skender, sin Abdulahov 66
Skender, zamjenik dizdara tvrđave 31, 32
Skikić, Avdaga 231
Skikić, dr. Zlatko 320, 321, 330
Skočajić, Milan 426
Skoko, Savo 215
Skuhan, Mustafa 82
Skuhan, Selim 82
Slaughter, Jim 256
Slavica, kći Radomira Riste 412
Slezak, Dinko 378
Slezak, Tončo 378
Slijepčević, porodica 345
Slijepčević, Ljubica udata Ćabak 345
Slijepčević, Malina udata Knežević 345
Slijepčević, Ranko 345
Slijepčević, Zorka udata Kusalo 345
Slipičević, Ahmed 187
Slipičević, Bećir 187
Slipičević, Besim 377
Slipičević, Bisera rođ. Vejzović 372, 377
Slipičević, Dutka, udata Hrvić 187, 354
Slipičević, porodica 107, 151, 153, 237, 340, 345, 391
Slipičević, Faruk 310, 371
Slipičević, Fuad 187, 203, 354, 372
Slipičević, hadži Ibrahim 187, 204, 254, 354, 372
Slipičević, hadži Mustafa 88, 94
Slipičević, Hari 377
Slipičević, Husein 88, 94, 100, 188
Slipičević, Husein ef. 107, 112
Slipičević, Husnija 94
Slipičević, Ibrahim 100, 102, 203, 407
Slipičević, Muhamed ef. 107
Slipičević, Mustafa 182, 187, 188
Slipičević, Mustafa ef. 100, 107
Slipičević, Nijaz 377
Slipičević, Reuf 187, 203, 254, 259, 297, 354, 372
Slipičević, Salih 82, 107, 188, 371
Slipičević, Samija rođ. Ševa 371
Slipičević, Vejsil 372
Slišković, Blaž 236
Slišković, Vlado 236, 407
Smailović, Ismet 58
Smajić, Alija 349
Smajić, porodica 147
Smajić, Ibrahim 188
Smajić, (Meho) Šaban 259
Smajić, Mevla 349
Smajić, Munevera 431

Smajić, Omer 188
Smajić, Ramiza 22, 479
Smajić, Samija 322
Smajić, Smail 82
Smajić, Zulfo 431
Smiljanić, Jozo 106
Smoljan, Ljuba 424
Smoljan, Mirko 424
Smoljan, Vlado 235, 281
Smriko, porodica 443
Snaith, kapetan 264
Snell, Elroyce 256
Solaković, Derviš ef. 188
Solaković, porodica 143, 151, 152
Soldo, Jovan 188
Soldo, Risto 188
Spahić, Ahmed 322
Spahić, Amer 310
Spahić, dr. Muhamed 321
Spahić, Mehmed 151
Spahić, Nerma 322
Spaho, Fehim ef. reisul-ulema 215, 220, 233
Spaho, Mehmed, političar, brat Fehimov 233, 236
Spremo, Milojka 382
Spremo, Ščepanija rođ. Pikula 413
Spužević, Cvjetan 284
Spužić, Mehmed 221
Stančić, (Jakov) Mate 259
Stanić, Radomir 186, 479
Stanka, kći Milutina 77
Starević, Obren 215
Steindl, Karl 154
Stević, Dragica 440
Stević, Ljubica 440
Stević, Ljubo 440
Stević, Slavo 440
Stević, Spasoje 440
Stockt, van der Laurent 325
Stojković, porodica 345
Stupac, Mahmut 245
Stupac, Omer sin Mahmutov 240
Stupac, Salih 188
Sućeska, Emin 209
Sućeska, porodica 209
Sućeska, Halima 209
Sućeska, Tima 209, 231
Sudar, Goran 266, 484
Sulejmani, Abazi 369
Sulejman, kapudžija 75
Sulejmanović, Ema rođ. Kurtović 358
Sulejmanović, Hamdija 358
Sulejman, sin Abdulahov 66
Sulejman, sin Alađozov 66
Suljević, Aida 196
Suljić, Fahrudin, Faruk 315, 421
Suljić, (Fahrudin) Senad 15
Suljić, porodica 484
Suljić, Maida rođ. Bise 421
Sušac, Šima 353
Suša, porodica 152
Suša, Jovan 188
Suša, Jovanka udata Račić 188
Suša, Tripko 188
Sušić, Bartol 342, 375
Svrdlin, Danica 433
Svrdlin, Danilo 315, 433
Svrdlin, Dušan 351, 433
Svrdlin, porodica 406
Svrdlin, Jovan 433
Svrdlin, Rosa 406, 433

Š

Šabanac, porodica 337
Šabanac, Omer 322
Šabanović, Hazim 26, 27, 121
Šaban, posadnik tvrđave 66
Šabić, Ibrahim 231, 369
Šabić, Mehmed 188, 189
Šaćirović, hadži Rasim 231
Šahinović, Pemba 100
Šantić, Aleksa 150, 176, 362, 368
Šantić, (Alija) Alma 15
Šantić, Damjan 367, 368
Šantić, porodica 287, 380, 418
Šantić, Gojko, glumac 406
Šantić, Ljubo 406
Šantić, Mujo 277
Šantić, Slavko 406
Šarac, (Božo) Mirko 259
Šarac, Selim 189
Šaran, Alija 189
Šaran, porodica 143, 151, 237, 337
Šaran, Mustafa 82, 189
Šaran, Salih 189
Šarenac, Mara 189
Šarić, porodica 337
Šarić, Ismet 371
Šarić, Ivan 166, 189
Šarić, Šaćir 355
Šašaroga, Ana 189, 413
Šašaroga, porodica 46, 143, 152, 454

Šašaroga, Hristofer 189, 413
Šašaroga, Ilija 189, 413
Šašaroga, Jevto 189, 413
Šašaroga, Jovanka 189, 413
Šašaroga, Marija 189, 413
Šašaroga, Risto 189, 413
Šašaroga, Stefan 189, 413
Šašić, Hasan 189
Šator, Ahmet 397
Šator, Mehmed sin Ahmedov 82
Šator, Muharem 189
Šeća, izbjeglica 207, 230
Šegetalo, Ahmet 443
Šegetalo, (Asim) Sanel, dječak 315, 443
Šegetalo, Džemal 443
Šegetalo, Đulba 443
Šegetalo, porodica 44, 143, 442
Šegetalo, Fatima 443
Šegetalo, Hakija sin Alijin 443
Šegetalo, Ibrahim sin Huseinov 82, 443
Šegetalo, Jusuf 443, 444
Šegetalo, Lejla rođ. Kosić 442
Šegetalo, Mehmed 443
Šegetalo, (Muharem) Alija 442
Šegetalo, Mustafa 442
Šegetalo, Safet sin Mehmedov 443
Šegetalo, Zijad sin Mehmedov 443
Šehić, porodica 345
Šehić, Osman 240
Šehić, Salih ef. 245
Šeho, Mustafa 189
Šehović, dr. Nedžad 321, 322
Šehušić, Mehmed 82, 364
Šehušić, Munta 364
Šehušić, Mustafa, mutevelija 107
Šehušić, Mustafa Šeha 351, 364
Šehušić, Salih 363, 364
Šehušić, šejh Ali 364
šejh Derviš Ishak 113, 115
Šemić, Dževahira, rođ. Bijedić 442
Šemić, Muhamed ef. 151
Šemić, Mustafa 231
Šemić, Salih ef. 231, 442
Šemrd, Azra 430
Šemrd, Džemila rođ. Dragnić 430
Šemrd, Esad 316, 430
Šemrd, porodica 342
Šemrd, Ismet Gaga 401, 430
Šemrd, Mehmed 105, 106
Šerić, Ferida rođ. Đikić 396
Šestić, Miralem 316
Šestić, Salih (1981) 189
Šestić, Salko 298
Ševa, (Alija) Ahmet 297
Ševa, Devleta Dela 297, 417, 433
Ševa, porodica 151, 152, 282
Ševa, Fatima 297, 338
Ševa, Fatima rođ. Alajbegović 415
Ševa, hadži Mustafa 189
Ševa, Omer 286, 297
Ševo, Alija sin hadži Mustafe 433
Ševo, hadži Alija sin hadži Mustafe 417
Šimić, Andrija, hajduk 427
Šimun, upravnik pošta 105
Širmerd, posadnik tvrđave 32, 33
Šiša, Mustafa 189
Šišić, porodica 422
Šišić, Nadija 422
Šišić, Suada 422
Šišić, Subhija 422
Šišić, Šahdija 422
Šiširak, Fatima 439
Šiširak, Hasan 221, 231
Šiširak, Ibrahim 231
Škaljić, (Muharem) Aiša rođ. Bijedić 259, 274, 278
Škaljić, Mustafa 274
Škaljić, (Mustafa) Šemsa 259, 274, 278
Škaljić, Najla 274
Škiljan, Filip 226, 483
Škoro, Ifeta 322
Škoro, Ilda rođ. Vejzović 392
Škoro, Miloš 392
Škoro, (Mito) Marija 259
Škoro, Mustafa 231, 322
Šola, porodica 46, 143, 152, 153, 431, 454
Šola, Jovo 136
Šola, Ristan, Risto 189, 431
Šola, Vojislav 87, 189, 431
Šotrić, Milan sin Đorđa 381
Špago, (Halil) Smail 15
Šućro, Šaćir 378
Šukalić, Bisera 231
Šuko, Alija 411
Šuko, Ćamil 390, 397
Šuko, Fatima rođ. Ombašić 357, 375
Šuko, Jasmina 411
Šuko, Kada rođ. Bajramović 390, 397
Šuko, Mustafa 357, 375
Šuko, Sunita, udata Pala 357, 375
Šunje, Mirsad 369
Šunje, Smail 231

Šunjić, Agata 418
Šunjić, porodica 382, 418
Šunjić, Ivo, Agatin 418
Šunjić, Ljubo 354
Šurkalović, porodica 406
Šurkalović, Jozefina 439
Šurkalović, Nino 406
Šurkalović, Pinko 406
Šurkalović, Slavica 406
Šurkalović, Slavko 406
Švorcan, porodica 274, 278
Švorcan, (Pero) Mara 259, 274, 278
Švorcan, (Pero) Milojka 259, 274, 278
Švorcan, (Pero) Nedeljko 259, 274, 278
Švorcan, (Pero) Radmila 259, 274, 278
Švorcan, (Pero) Savo 259, 274, 278
Švorcan, (Savo) Pero 259, 274, 278
Švorcan, (Stjepan) Anka rođ. Miličević 259, 278

T

Tabak, Fatima 179
Tabak, Fatima kći Ibrahima 102, 387
Tabak, Ibrahim 179
Tabak, Jašar-usta 136
Tabak (Tabaković), Omer 82
Tabaković, Ekrem 322
Tadić, Dragoslav 444
Tanović, Ago 190
Tanović, Fatima 435
Tanović, Ibrahim 435
Tanović, Izet 435
Tanović, Omer 190
Tanović, Sulejman 435
Taslaman, Ragib 231
Taslaman, Ševko 322
Taslidža, Faruk 15, 59, 69, 72, 74, 75, 85, 461, 469, 479
Taso, Ahmed 190
Taso, Alaga 363
Taso, (Alija) Mehmed 297
Taso, Alija sin Ahmedov 82
Taso, porodica 151, 337
Taso, Jusuf 190
Taso, Šaćir 363, 371
Taso, Zejna 363
Tasović, Jefto 82
Tatar, Ahmed-aga 73
Tchichitch (Čišić), Mehmed, konzul 416
Telac, Salih 176
Telebak, Đurđa 297, 411
Telebak, Mira 411
Telebak, Mirko 411
Telebak, (Sreten) Milan 297
Temim, Ali ef. 375
Temim, porodica 151
Temim, hafiz Ahmed ef. 190
Temim, Hana 431
Teodorescu, Dominic 339
Tere, Jahja 106
Terry, Gilliam 437
Terry, Jones 437
Terzić, Anđa 298
Terzić, Desa 298
Terzić, (Đuro) Ilija 297, 298
Terzić, porodica 345
Terzić, Velimir 401, 402
Terzić, Žarko 298, 368
Teržija, Hasan 190
Tiberio, Romeo 412
Tikvina, hadži Muhamed 178
Timur, sin Abdulahov 64, 66
Tipura, Bećir 231
Tipura, Hasan 231
Tipura, Ibrahim 231
Tipura, Osman 231
Tipura, Selim 231
Tiro, Arif 15, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 205, 210, 211, 212, 213, 214, 230, 376
Tiro, Dragi 213
Tiro, Edhem 195, 198, 205, 211, 376
Tiro, Elvedin 310
Tiro, Goran 213
Tiro, Hasiba 198, 205, 211, 230, 376
Tiro, Hatema 198, 201, 211, 213, 376
Tiro, Hazim 205
Tiro, Mili 213
Tiro, Pašan 197, 198
Tiro, Rasim 205
Tiro, Rifet 198, 201
Tiro, Safet 198, 201
Tirša, Miroslav 388
Tis, porodica 345
Tittle, Andrew 271, 274, 275
Tojaga, Ahmet 190
Tojaga, Almir 310
Tojaga, Avdo 381
Tojaga, porodica 151
Tojaga, Hilmo 351
Tojaga, Ibrahim 190
Tojaga, Mehmed 82

Tojaga, Miralem 392
Tojaga, Mustafa 190
Tokača, Mirsad 303, 304, 311
Tokić, porodica 412
Tokić, Joka rođ. Milušić 412
Tokmaković, Muhamed 231
Tomanović, Radovan 444
Tomašević, Jozo 198, 483
Tomić, Jovo 190
Tomić, Vaso Zurovac 190
Tonnell, W. Brian 251, 483
Topoljak, Jusuf 124, 127, 479
Toporan, porodica 381
Torlo, Aziza 431, 445
Torlo, Fahra rođ. Bakija 366
Torlo, porodica 342
Torlo, Fatima 445
Torlo, Hana 445
Torlo, Ibrahim 366, 445
Torlo, Ismet 445
Torlo, Muhamed 431, 445
Torlo, Mustafa 431, 445
Torlo, Mustafa sin Huseinov 82, 445
Torlo, (Ramo) Fatima 259
Torlo, Rasema 445
Torlo, Šefik 439
Tošić, Goša 190
Tošić, Luka 82
Tošić, Pero 190
Tošić, (Pero) Špiro 298
Tošić, Zagorka 190, 298
Travnjak, Ahmet 436
Travnjak, Derviš 436
Travnjak (Ferhatović), porodica 436
Travnjak, Mehmed 436
Travnjak, (Mehmed) Derviš 15, 433,
Travnjak, Muhamed 190
Travnjak, Stipan 190
Trbonja, Alica 342, 431
Trbonja, Alija 190
Trbonja, Avdo 354
Trbonja, Avdo Ado 298
Trbonja, Bećir 360
Trbonja, Dika 299, 360
Trbonja, porodica 44, 75, 143, 203, 282, 337, 445
Trbonja, Fatima 298, 431
Trbonja, hadži Ibrahim 203, 298
Trbonja, Ibrahim 190, 298, 354, 355
Trbonja, (Ibrahim) Omer 298
Trbonja, Ismet 298, 299, 354
Trbonja, Jusuf 82, 107, 299, 360, 361
Trbonja, (Jusuf) Bećir 298
Trbonja, (Jusuf) Omer 299
Trbonja, (Jusuf) Mehmed, Meha 82,145, 286, 292, 293, 298, 299, 337, 354, 360, 431
Trbonja, Mili 317
Trbonja, Mujo 298
Trbonja, Omer 354, 360
Trbonja, Omer-aga 240, 245
Trbonja, Osman 190
Trbonja, Razija 361
Trbonja, Salih-Cako, sin Selvera 145
Trbonja, Samija 298, 354
Trbonja, Sejo 322
Trbonja, Selver 431
Trbonja, Šerif 108, 355
Trbonja, (Šerif) Salih Sevdi 15, 355
Trbonja, Zoja kći Mehmeda 358
Trbo (Trbonja), Husein 75
Trbo (Trbonja), Ibrahim 75
Trbo (Trbonja), Osman 75
Trbo (Trbonja), Osman sin Huseinov 299
Trbulin, Gospava 423
Trbulin, Žana 423
Trčalo, Salko 310, 312, 360
Trebinčić, Mahmut 190
Trebinčić, Mehmed 190
Trebinić, Ibro 190
Trebinjac, porodica 190, 382
Trebinjac, Fevzija 82
Trebinjac, Munevera 382
Trebović, Ševko 231
Trgo, Adil 430
Trifković, Miloš 382
Trifković, Ranka, udata Mutevelić 382
Trnovac, Husein 190
Tromp, Nevenka 301, 483
Tuce, Ibrahim 190
Tucović, dr. Seid 321
Tulo (Tule), Mehmed 82
Tuno, Nedim 15, 125, 461, 473
Tupanjac, Anđa 398
Turban, sin Abdulahov 66
Turhan, kovač 64
Turhan, sin Abdulahov 66
Turhan, sin Jusufa, posadnik tvrđave 33
Turković, Nafija 430
Turković, Sulejman 430
Turudić, Azer 322
Turudić, Mevlida 322
Turunčić, Osman 82

Tuta, Ristan 190

U

Učaković, Ibrahim 160
Udovičić, porodica 238
Udovičić, Mehmed 238, 245
Udovičić, Salih 238, 245
Usta, Hasan 191
Uvejs, došlac 67
Uvejs, sin Alijin 66

V

Valerija 424
Vanović, (Marko) Smilja 259
Vanović, (Risto) Božidar 259
Van Sandt 255
Vasiljević, porodica 359
Vasiljević, Sreten 371
Vatreš, Omer 229
Veber, Damir 445
Vego, Marko 427
Vejzović, Ahmed 191
Vejzović, Ahmed aga sin hadži Saliha 82, 101, 392
Vejzović, Aida 423
Vejzović, Alaga 191
Vejzović, Alaga sin Salih-agin 101
Vejzović, Avdo 191
Vejzović, (Džemal) Sandi 317
Vejzović, porodica 44, 143, 151, 237, 288, 392
Vejzović, Haska 392
Vejzović, Haska kći Abdulaha 82
Vejzović, Omer 392
Vejzović, Ramiz 423
Vejzović, Sait 392
Vejzović, Salih 191, 231
Vejzović-Škoro, Maja 322
Velagić, Muhamed-beg 231
Velagić, Omer beg 245
Velagić, Salih-beg 231
Velagić-Softić, Mehmed 231
Veledar Perić, Dolores 15, 262
Vele, Salko 321
Velić, Hasan 160
Velić, Huso 191
Velija, kajim (poslužitelj u džamiji) 66
Velija, kovač 64
Velija, sin Abdulahov 64
Velija, sin Muratov 66
Vidačak, Ilija 445
Vidačak, Iva 445
Vidinlić, Samija 316
Vidinlić, Šefik 316
Vila, Alija 191, 208, 231
Vila, Hasan 191
Vila, Remza 208
Vila, Salih 231
Vilogorac, Ema 445
Vilogorac, porodica 220, 432
Vilogorac, Mehmed 433
Vilogorac, Meho 445
Vilogorac, Midhat 433, 445
Vilogorac, Miro 433, 445
Vilogorac, Muhamed 445
Vilogorac, Mustafa 191
Vilogorac, Omer 191
Vilogorac, Osman 82
Vinaver, Stanislav 402
Visarionovič, Josif-Staljin 242, 408
Vitas, sin Ivke 29, 463
Vitez, Vjekoslav 249
Vizmara, Silvio 342, 387
Vladović, Đenka 401
Vladović, Sead, Guče 401
Vladović, Smail 401
Vlaho, Pero 94
Vojislav, porodica 147
Vojvodić, porodica 345
Vojvodić, Mira 350
Voloder, Ibšir 82
Voloder, Mehmed sin Džafin 83
Voljevica, Ahmet 371
Voljevica, Aliaga ajan 78
Voljevica, Avdaga 221, 245
Voljevica, porodica 151, 238
Voljevica, hadži Ibrahim ef. 245
Voljevica, Mehmed 191, 245
Voljevica, Osman 191
Voljevica, Vejsil 191
Vrgora, Durmiš, sin Huseina 83
Vrgora, Hasanaga 245
Vrgora, Hasan sin Salihov 83
Vrgora, Omer sin Muharemov 83
Vrtikapa, Ozren 310
Vučak, Ivica 105, 408
Vučetić, Milena 421
Vučetić, (Vukan) Nedeljko 299
Vučijaković, Hafiz ef. 151
Vučijaković, Muhamed 231
Vučijaković, Nesuh-aga 97
Vučijaković, Zejnil 88, 100

Vujica 75
Vukan, Balorda 369
Vukan, porodica 335
Vukašinović, porodica 417, 433
Vuk, (Derviš) Hamid 299
Vukić, sin Uška 29, 463
Vukmanović-Tempo, Svetozar 196, 223, 298
Vukmir, sin Belosava 29
Vukobradović, porodica 345
Vukoja 75
Vukoja, Đuro 390, 391
Vukoja, Jagoda 391
Vukoja, Milica 391
Vukoja, Pero 435
Vukojević, porodica 147
Vukojević, Špiro Neić 191
Vukosav, Blagoje sin Jove 411
Vukosav, sin Radivojin 67
Vukosav, sin Radosavov 67
Vuko, sin Mihajla 77
Vukotić, Ahmet 442
Vukotić, Devla 442
Vukotić, Ibrahim 442
Vukotić, Mugdim 442
Vukotić, Ramiza 442
Vukotić, Salihaga 221, 231, 442
Vuković, Aksentije monah 192
Vuković, Aleksandar 299, 363
Vuković, porodica 152, 337
Vuković, Jeftan 192
Vuković, Jovo 192
Vuković, Olga 299
Vuković, Stana 192
Vuković, Stipo 192
Vuković, (Stjepan) Milka 259
Vuk, sin Pribila 29, 463
Vulić, Sava 192

W

Weldstein, Hugo 154
Wildenhainski, baron Maldini 129
Wilder, Patricia 271

Z

Začinović, Husein, Škodra 378
Začinović, Zerina 322
Zadro, Sanja 99, 148, 319, 377, 398, 479
Zadro, Zvonko 411
Zahirović, porodica 300, 337
Zahirović, Hasan Laca 206, 286, 300, 337
Zahirović, Hasan sin Mustafin 83
Zahirović, Mustafa, Mujo 82, 181, 192, 300
Zahirović, Omer 192
Zahirović, Osman 83, 300
Zahirović, Zulfo 101, 300
Zalihić, Hadžo, sin Alijin 83
Zalihić, Mehmed 192
Zalihić, Muhamed Hamo 372
Zalihić, Mujaga sin Mujagin 136
Zalihić, Mustafa 192
Zalihić, Omer 372
Zalihić, Osman sin Alijin 83
Zaplata, Rudolf 22
Zec, porodica 445
Zećo, porodica 220
Zekić, porodica 345
Zekić, Mahmut 293, 372
Zekić, Muhiba rođ. Hakalo 293, 372
Zekić, (Nazif) Rabija 300
Zelenika, Blaško 19, 136, 150, 192
Zelenika, Vlado 407
Zelen, (Milan) Vlajko 259
Zelen, (Simo) Milka 259
Zelić, Ahmet 279
Zelić, Dutka 279
Zelika, Marija rođ. Lovrić 423
Zilić, Dutka 484
Zimonjić, Kova 439
Zivlak, Marko 440
Zohrab, James 148, 398
Zorka 424
Zovko, Ljubomir 283
Zovko, Mirko 49
Zovko, Ružica 423
Zrimšek, porodica 440
Zrimšek, Franjo 440
Zrimšek, Ljubo 440
Zuanić, Ante 208
Zubović, porodica 220
Zuhrić, porodica 372
Zukanović, Hamza 231
Zurovac, Danilo 112
Zurovac, Dušan 412
Zurovac, Đurđa 412
Zurovac, porodica 106, 152, 335, 369
Zurovac, Milka 367
Zurovac, Neđo 412
Zurovac, Pero 192
Zurovac, Risto 412
Zurovac, Slobo 367
Zurovac, Sofija 367
Zurovac, Tasko 367

Zurovac, Vera 367
Zvonić, Ahmed(t) 192, 376
Zvonić, Alija 299, 340, 360, 388
Zvonić, Avdo, gradonačelnik 192, 376, 377
Zvonić, Dudija 360
Zvonić, Emir 381
Zvonić, porodica 143, 151, 337
Zvonić, Hamid 316, 360
Zvonić, Husein 192, 376
Zvonić, Husein sin Mustafin 83
Zvonić, Ibrica 359
Zvonić, Ismet 360
Zvonić, Maja 377
Zvonić, Mustafa 83, 375, 376
Zvonić, Nada rođ. Peco 377
Zvonić, Osman 376
Zvonić, Rifet 403
Zvonić, Salih 205, 376
Zvonić, Šaćir 360
Zvonić, Šemsa rođ. Kolaković 359
Zvonić, Zlatko 377

Ž

Žderić, Arif 359, 360
Žderić, Fata 359
Žderić, Hamid 358, 432
Žderić, Karabeg Osman 193
Žderić, Mujo 359
Žderić, Munta udata Burić 358
Žderić, Nura 358
Žderić, Omer 358, 359
Žderić, Ziba 358
Živanović, Anđelko 360, 421
Živanović, Antonio 421
Živanović, Manda 360, 421
Živić, Elias 124, 147, 464
Živković, porodica 345
Živo, Ato 193
Žmiro, (Ibrahim) Habiba 259, 278
Žniderčić, Mišo 430
Žniderčić, Radmila rođ. Petrić 430
Žugor, braća 245
Žugor, (Huso) Hata 259
Žuljević, Ibrahim aga, sin hadži Jusufov 83
Žuna, Husein 362
Žuna, Mehmed 193, 350
Žuna, Mejra 350
Žuna, Smajo 376

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

908(497.6 Mostar)
930.85(497.6 Mostar)

KURT, Ahmet Mahala Carina u Mostaru : historija i razvoj grada / Ahmet Kurt. - Sarajevo : Dobra knjiga, 2021. - 529 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija: str. 477-483 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Summary. - Registar.

ISBN 978-9958-27-602-6

COBISS.BH-ID 43311366